

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШГОҶИ
ЗАБОНҶО

3(55)
2024

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ISSN 2226-9355

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО

(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2024. № 3(55)

ВЕСТНИК

УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2024. №3(55)

HERALD

OF THE LANGUAGES UNIVERSITY

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)

2024. № 3(55)

Душанбе – Dushanbe, 2024

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Камолзода Илҳом Икром

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи
 байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Муҳаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият Ҳоким	доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Каримов Амонулло Файзуллоевич	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризишавандаи Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ Набот	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонии расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих. – 2024. – № 3 (55). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи №333/МҶ-97 аз 26.02.2024.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфӣ	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2024

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде
 Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарзода Жило Бури

*доктор филологических наук, профессор, ректор
 Таджикского международного университета
 иностранных языков имени Сотима Улугзаде*

Заместитель главного редактора:
Камолзода Илхом Икром

*доктор юридических наук, доцент, проректор по
 науке и инновации Таджикского международного
 университета иностранных языков имени
 Сотима Улугзаде*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	<i>Журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 30.03.2021. Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки (http://elibrary.ru). Журнал принимает научные статьи по следующим научным областям: В области филологических наук: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22 В области педагогических наук: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08. В области исторических наук: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.</i>
Саломийён Мухаммадовуд Каюм	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Джамshedов Парвонахон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Салими Хатлони	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Олими Хосият Хоким	<i>доктор филологических наук, доцент</i>	
Каримов Амонулло Файзуллоевич	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>	

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Ньёматов Саъдулло Эргашевич	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шохиён Нурали Набот	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шосайдзода Сафар Хасан	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Миракзода Фаридун Юсуфи	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>
Икромов Гайбулло Холович	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник университета языков.
 Серия филологических, педагогических и исторических наук. – 2024. – № 3 (55).
 ISSN 2226-9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.
 Свидетельство № 333/ЖР-97 от 28.02.2024 г.

Адрес журнала: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2024

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Kamolzoda Ilhom Ikrom

Doctor of jurisprudence, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Doctor of Philology, associate Professor</i>
Karimov Amonullo Fayzuloevich	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Herald of the Languages University.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2024. – № 3 (55).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 333/JR-97 dated 02/28/2024.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiyev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2024

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

ТДУ: 808.03+491.71+491.550

ИСМҲОИ ҲОС ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ БАРҶАСТАИ

“ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ” ДАР ТАРҶУМА (дар мисоли забонҳои русӣ ва тоҷикӣ)

Абдулвадудова Оразбону Мамадалиевна

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар назарияи тарҷума масъалаҳои марбут ба “тарҷуманопазирӣ” мавқеи хос доранд. Сарфи назар аз раванди ҷаҳонишавӣ ва робитаи зичи мардумони гуногунзабон масъалаи мазкур то ба имрӯз мубрам боқӣ мемонад.

Бо рушди амалияи тарҷума миёни тарҷумонҳо ақидаи “тарҷуманопазирӣ” ба вучуд омада, инкишоф меёбад, чун дар раванди тарҷума, бахусус, ҷангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ, тарҷумонон бо мушкилоти “тарҷуманопазирӣ”-и воҳидҳои луғавию грамматикӣ рӯ ба рӯ шуда, барои бартарарф сохтани онҳо кӯшишҳои иловагӣ ба харҷ медиҳад.

Зери мафҳуми “тарҷуманопазирӣ” фаҳмидани ҳолатҳои имконнопазир будани тарҷума бо роҳҳои анъанавӣ ва бидуни талафот дар шароити муоширати байнизабонӣ ба мақсад мувофиқ аст. Тарҷуманопазирӣ ба ҳама намуди матнҳо, ҳама ҷанбаҳои матни асли ва тамоми сатҳҳои забон – аз фонетика то синтаксис хос аст [2, 179]. Дар мақолаи мазкур исмҳои хос ҳамчун яке аз омилҳои барҷастаи “тарҷуманопазирӣ” дар тарҷума баррасӣ мегарданд ва роҳҳои тарҷумаи онҳо дар асоси ақидаи тарҷумашиносон нишон дода мешаванд.

Исмҳои хос вожаҳои ибораҳои мебошанд, ки барои “номгузориҳои ашъи муайян дар доираи синфҳои маълуми ашъ” [8, 37] истифода мегарданд. Дар забоншиносӣ исмҳои хос таҳти мафҳуми “онимҳо” низ маълуманд. Забоншиноси рус Д.И. Ермолович исмҳои хосро чунин шарҳ додааст: “Исмҳои хос барои нишон додани предмети махсусу фардӣ, қатъи назар аз ҳолатҳои муайяншуда ва бе ҳеҷ тафсиrotи дақиқии ҳатмӣ, хизмат мекунанд. Исмҳои хос вазифаи номгузориҳои махсуси фардиро иҷро мекунанд” [3, 9]. Вазифаи асосии исмҳои хос номгузори буда, онҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон нақши бориз доранд. Дар ин хусус А.В. Суперанская чунин ибрози ақида менамояд, ки исмҳои хоси намудҳои гуногун “тамоми соҳаи ҳаёт ва фаъолияти инсониро шиддатнок мегардонанд”, таркиби исмҳои хос ва “сарбории иҷтимоию идеологии онҳо, дар бисёр бахшҳо: иҷтимоӣ, таърихӣ, иқтисодӣ ва ғайраҳо дида мешаванд” [6, 44].

Ба мисли дигар калимаву вожаҳои онимҳо низ роҳу воситаҳои ташаккулёбӣ доранд. Роҷеъ ба роҳҳои ташаккули онимҳо фикру ақидаи забоншиносон гуногун мебошанд. Дар забоншиносӣ асосан се тарзи маълуми ташаккули онимҳо мавҷуданд: 1) аз дигар ҷиссаҳои нутқ ва ё исми ҷинс сохтани исмҳои хос (масалан, насаби *Долгоруков* бо иловаи пасванди *-ов* аз сифати *долгорукий* – *дароздаст, дастароз* сохта мешавад ё ин ки номи *Вера* аз исми ҷинси *вера* – *этимод, боварӣ* пайдо шудааст; 2) иқтибос гирифтани номи хос аз забони дигар (номҳои Элен, Анатолий аз забони юнонӣ; Жюли аз забони фаронсавӣ); 3) трансонимизатсия (гузариши оним аз як гурӯҳ ба гурӯҳи дигар) (гузаштани эпоними *Чехов* ҳамчун насаб ба топоним *Чехов*– номи шаҳре, ки дар вилояти Москва дар наздикии Мелихово воқеъ аст. Дар он ҷо нависандаи бузурги рус Чехов зиндагӣ ва кор мекард) [5, 7].

Бояд ёдовар шуд, ки исмҳои хос низ дар тарҷумашиносӣ мавқеи хоси худро доранд ва дар раванди тарҷума аз тарҷумонҳо муносибати махсус ва ҷиддиро тақозо менамоянд.

Тарҷумаи исмҳои хос аз тарҷумон донишу малакаҳои баланди тарҷумониро талаб менамояд. Тарҷумонро зарур аст, ки роҷеъ ба хусусиятҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва сиёсии кишварҳои забони асли ва тарҷума дониши кофӣ дошта бошад. Дар акси ҳол набудани чунин донишҳо дар фаъолияти ояндаи ӯ боиси пайдо шудани монетаҳои мушкилиҳо мегардад. Ҷи тавре ки забоншинос М.Ю. Семёнова қайд менамояд, “хусусияти асосии таҷрибаи ҳаётии ҳар як инсон - ин муносибати ӯ бо фарҳанги забоншиносӣ мебошад”,

бинобар ин дониستاني забон на танҳо дониستاني чузъҳои он аст, балки “доштани дониши амиқ оид ба халқи соҳибзабон мебошад” [4, 80].

Исмҳои хос яке аз омилҳои барҷастаи “тарҷуманопазирӣ” дар тарҷума маҳсуб меёбанд. Имрӯзҳо таҳқиқ ва омӯзиши масъалаҳои тарҷумаи исмҳои хос дар матнҳои бадеӣ мубрам ба шумор мераванд, зеро матнҳои бадеӣ ҳаёти мардумро аз ҷанбаҳои гуногун инъикос намуда, барои таҳлил ва хулосагириҳои бонизом шароити хуб фароҳам меоранд.

Номҳои хос қабати сершумор ва мухталифи низоми луғавии забонҳоро ташкил медиҳанд, аз ин рӯ, дар ономастикаи назариявӣ таснифоти зиёди онимҳо мавҷуданд. Дар айни замон таснифоти онимҳо дар асоси мазмуну унвон, вазифаю маъно ва роҳҳои пайдоиши онҳо хеле маъмул мебошанд [7, 22].

Таснифи мазмунӣ-унвонӣ аз тақсимооти фарозабонии онимҳо ба категорияҳо, гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳо вобаста ба предмети ифодакунандаи онҳо асос ёфтааст, масалан, антропоним ҳама гуна номи хосест, ки шахс метавонад дошта бошад; агионим ҳама гуна номи хосе мебошад, ки бо ҷойҳои муқаддас, зиёратгоҳҳо алоқаманд аст; агиоантропоним - номи хосе аст, ки барои номгузории авлиҷҳо (шахсоне, ки дар ягон дини муайян эҳтироми хоса доранд) истифода мегардад; артионим - номи асари бадеӣ; астроним – номи хоси ҷирмҳои осмонӣ, аз ҷумла ситораҳо, сайёраҳо; библионим - ном, унвони ягон асари хаттӣ; геортоним - номи иду ҷашнвораҳо; ктематоним – номи ашёи фарҳанги моддӣ ё маънавий; теоним - номи хоси худо дар маъбади ҳамаи худоён; топоним – номи хоси ягон объекти ҷуғрофӣ; урбаноним – як навъи топоним, номи хоси ягон объекти топографии дохилишаҳрӣ; хрононим – номи хоси давраи муайян; эргоним – номи хоси иттиҳодияи расмӣ одамон, аз ҷумла иттиҳодия, ташкилот, муассиса, корхона, ҷамъият, муассиса, маҳвил ва ғайра [5, 10]).

Инчунин, онимҳо дар асоси пайдоишашон ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Дар забоншиносӣ ду роҳи асосии пайдоиши онимҳо вучуд дорад: яке табибатан пайдо шудан ва дигаре бо роҳи сунъӣ сохта шудани онҳо. Онимҳои табиатан ба вучуд омада дар ҷамъият таърихан аз номҳои қадима (номҳои ҷинс) инкишоф ёфтаанд, масалан: номҳои *Максим* – аз калимаи латинии *максимус* – “бузургтарин” ва *Евгений* – аз калимаи юнонии *ейгенос* – “наҷиб”, “олиҳимат” сарчашма гирифтаанд. Чунин мисолҳо сершуморанд. Онимҳои ба таври сунъӣ сохташуда, дар навбати худ, ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: “номҳои хос, ки аз тарафи одамон дар баробари номҳои табиӣ мавриди истифода қарор доранд” ва “номҳои китобӣ” [7, 22]. Ба сифати мисоли онимҳои сунъӣ забоншинос А.В. Суперанская номҳои ба истилоҳ шахсии шӯравиро пешниҳод менамояд, ки дар солҳои 1917-1940 хеле маъруф буданд: неологизмҳо – ихтисоротҳо (*Идлен* – *Идеи Ленина* (*Ақидаҳои Ленин*), *Динера* – *Дитя новой эры* (*Фарзанди замони нав*), номҳои шахсии хоричӣ (*Эрнст* – ба шарафи пешвои коммунистони немис *Эрнст Телман*; *Роза* – ба шарафи *Роза Люксембург*) ва амсоли инҳо. Ба гурӯҳи маҳсус номҳои китобӣ дохил мешаванд, яъне “ном ва насабҳои қаҳрамонони асарҳои бадеӣ, номҳои ҷойҳои хос, ки дар он ҷо воқеаву ҳодисаҳои асар рух медиҳанд” [7, 22]. Дар байни мардуми тоҷик ҳам дар замони шӯравӣ номҳои марбут ба ғояҳои ҳамон замон ба вучуд омадаанд. Масалан: Мэлс (Макрс, Энгельс, Ленин, Сталин), Бибихуррият (хуррият-инқилоб), Колхозчӣ ва ғайра.

Дар назарияи тарҷума исмҳои хос, алаҳусус антропонимҳо, асосан бо усули транскрипсия/транслитератсия ба забони тарҷума интиқол дода мешаванд. Масалан:

Так говорила в июле 1805 года известная Анна Павловна Шерер, фрейлина и приближенная императрицы Марии Феодоровны, встречая важного и чиновного князя Василия, первого приехавшего на ее вечер (10, 31). – Хоними машҳур Анна Павловна Шерер – фрейлина ва муқаррраби малика Мария Фёдоровна – дар моҳи июли соли 1805 соҳибмансаби калон князь Василийро, ки ба шаби меҳмондорӣ ӯ аз ҳама пештар расида омад, бо ҳамин суханҳо пешвоз гирифт (9, 19).

Дар ҷумлаи мазкур барои интиқоли номҳои қаҳрамонон тарҷумон аз усули транслитератсия истифода намудааст. Исми хоси *Анна Павловна Шерер* аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ дар як шакл гузаштааст. Дигаргунӣ дар бандак ва шакли исми хоси *Марии Феодоровны* дар забони русӣ ва *Мария Фёдоровна* дар забони тоҷикӣ ба назар мерасад, ки он

ба қоидаҳои грамматикӣ забони русӣ иртибот дорад. Дар забони русӣ таркиби исмҳо ҳангоми тасниф шудан ба падежҳо дучори тағйирот мегардад. Дар матни аслии барои ифода намудани соҳибият шакли исми хоси **Мария Феодоровна** иваз шудааст, ки ин ҳолат дар забони тоҷикӣ бо бандаки изофӣ ифода ёфтааст, ки ба исми чинс на хос илова карда мешавад. Инчунин, ҳангоми интиқоли номи падари **Мария Феодоровна**, ки дар забони русӣ шакли ибтидоияш истифода гардидааст, ба забони тоҷикӣ дар шакли ҳозирааш бо тағйир ёфтани ҳарфҳои **ео** ба **ё** интиқол ёфтааст. Дар тарҷумаи исми хоси **князя Василия** ҳолати таснифёбии исм ба падежҳо ва ивазшавии шакли дохилии он ба назар мерасад. Дар забони тоҷикӣ шакли номитавии исми хос **князь Василий** истифода гардидааст. Барои нигоҳ доштани реалияҳои русӣ тарҷумон аз тарҷумаи вожаи **князь**, ки дар низоми луғавии забони тоҷикӣ дар шакли **ҳоким** бо маънои ҳокими вилоят дар Руси Қадим ва унвони фахрии меросӣ маънидод шудааст, худдорӣ намудааст.

Истифода намудани шакли номинативии атропоним дар забони тоҷикӣ аз тарафи тарҷумон дар ҷумлаи зер низ ба назар мерасад. Дар ҷумлаи русӣ барои ифодаи соҳибият атропоними **Анна Павловна** тасниф шуда, дар шакли **Анны Павловны** омадааст, ки онро тарҷумон дар шакли номинативиаши **Анна Павловна** интиқол дода, соҳибиятро бо бандаки изофӣ дар исми чинси **лабон** ифода намудааст:

Сдержанная улыбка, игравшая постоянно на лице Анны Павловны, хотя и не шла к ее отжившим чертам, выражала, как у избалованных детей ... (10, 33). – Табассуми ботамкине, ки ҳамеша дар лабони Анна Павловна ҷилвагар буд, ҳарчанд ба чехраи бетавороватишудаи намеzebид, монанди он ки дар бачагони эрка мешавад ... (9, 21).

Ҳангоми тарҷумаи атропонимҳо дар баъзе мавридҳо таҳвилҳои тарҷумавӣ низ мушоҳида мегарданд, яъне тарҷумон сарфи назар аз мавҷуд будан ё набудани атропоним дар матни аслии, дар матни тарҷума дар асоси контекст онро илова менамояд. Чӣ тавре ки дар ҷумлаи зер дида мешавад, дар матни аслии исми хос ва ё ҷонишини ба он ишоракунанда мавҷуд нест, аммо тарҷумон дар матни тарҷума исми хоси **Анна Павловна**-ро илова намудааст. Илова шудани атропоним аз тағйир ёфтани шакли грамматикӣ ҷумлаи вобастагӣ дорад. Ҷумлаи русӣ дар тарзи мафъул ифода ёфта, онро тарҷумон бо тарзи фоил интиқол додааст, ки бидуни илова намудани мубтадо дар ҷумлаи забони тоҷикӣ чунин тағйирдиҳии ҷумла ғайриимкон мебошад:

В запяточках, разосланных утром с красным лакеем, было написано без различия во всех (10, 31) – Анна Павловна дар ҳамаи хатчаҳои пагоҳирузӣ бо пешхидмати махсус фиристодааш як хел чунин навишта буд (9, 19).

Бояд тазаққур дод, ки ҳангоми истифода гардидани пешояндҳо бо атропоним дар забони русӣ онҳо ба падежҳо тасниф мешаванд, ки боиси иваз шудани бандакҳо мегардад. Ҳолати мазкур ба забони тоҷикӣ хос нест, яъне бо истифодаи пешояндҳо дар забони тоҷикӣ таркиби номи одамон тағйир намеёбад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи атропонимҳои русӣ бо пешояндҳо, дар забони тоҷикӣ шакли номинативии онҳо истифода мегардад:

Он подошел к Анне Павловне, поцеловал ее руку, подставив ей свою надушенную и сияющую лысину, и покойно уселся на диване (10, 32). – Князь ба Анна Павловна наздик шуд, сари тоси ялаққосӣ ва атропидаашро ҳам карда дастӣ ўро бӯсид ва оромона ба рӯи диван нишаст (9, 20).

Дар сурати ба вазифаи пурқунанда омадани атропоним дар забони тоҷикӣ ба он пасванди –ро илова карда мешавад, ки ҳолати мазкур дар ҷумлаи зерин баръало намудор аст:

У нее брат, вот что недавно женился на Lise Мейнен, адъютант Кутузова (10, 36). – Адъютанти Кутузов, ки ба наздикӣ Lise Мейненро ба занӣ гирифт, бародари ҳамин духтар мешавад (9, 25).

Дар забони русӣ исме, ки баъди феъли *жениться* (на ком-либо) – бо касе хонадор шудан, касеро ба занӣ гирифтани истифода мегардад, дар падежи пешоянддор (предложный падеж) меояд ва он ба забони тоҷикӣ бо ду роҳ, бо илова намудани пасванди –ро ва ё истифодаи пешоянди бо интиқол меёбад. Истифода гардидани ҳиссаи ёридиҳанда бо атропоним дар забони тоҷикӣ аз муодили интихобнамудаи тарҷумон вобастагӣ дорад. Агар

тарҷумон дар забони тоҷикӣ аз феъли *хонадор шудан* истифода намояд, пас дар ин ҳолат пешоянд истифода мегардад ва агар феъли ба занӣ *гирифта*-ро мавриди истифода қарор диҳад, пас ба калима пасванди *-ро* илова карда мешавад. Дар ҷумлаи болозикр тарҷумон феъли *жениться*-ро бо истифода аз муодили он ба занӣ *гирифта* интиқол дода, ба антропоним пасванди *-ро* илова намудааст.

Яке аз хусусиятҳои хоси таснифи антропонимҳо ба падежҳо дар забони русӣ дар он аст, ки насаб ва номи падари занона, ки аз дигар забонҳо иқтибос гирифта шудаанд, дар сурати бо ҳамсадо тамом шудани онҳо ба падежҳо тасниф намешаванд, ки ин ҳолат кори тарҷумонро дар раванди тарҷумаи антропонимҳо душвор мегардонад. Тарҷумон дар ин маврид ба кадом вазифа омадани антропонимро дуруст дарк накарда, онро ба забони тоҷикӣ мутобиқ карда наметавонад, ки боиси номукамал гардидани тарҷумаи ӯ мегардад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи антропонимҳо тарҷумонро зарур аст, ки ба вазифаи он дар ҷумла аҳамият диҳад, чун на ҳама навъи антропонимҳо дар забони русӣ ба падежҳо тасниф мешавад ва муайян намудани вазифаи антропоним дар ҷумлаи русӣ дар ин мавридҳо имконнопазир мегардад. Дар ҷумлаи болозикр антропоними *Lise Meinen* ба падежҳо тасниф нашудааст, аммо новобаста ба ин тарҷумон вазифаи онро дар ҷумла аз рӯйи контекст дуруст дарк намуда, онро ба забони тоҷикӣ интиқол додааст. Мавриди зикр аст, ки тарҷумони асари “Война и мир” (Ҷанг ва сулҳ) дар интиқоли бештари реалияҳо, аз ҷумла антропонимҳо услуби муаллифро нигоҳ доштааст, аз ин рӯ, ӯ номи қаҳрамони асар *Lise*-ро бетағйир бо ҳарфҳои латинӣ интиқол дода, дар поварақ онро бо ҳарфҳои кириллӣ нишон додааст.

Чун “Война и мир” дар солҳои Шуравӣ тарҷума шудааст ва дар он давра дар таркиби алифбои забони тоҷикӣ ҳарфҳои русии *ц, щ, ь* ва *ы* вуҷуд доштанд, аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи антропонимҳо ҳарфҳои русӣ дар таркиби онҳо ҳифз гардидаанд:

И я не верю ни в одном слове ни Гарденбергу, ни Гаугвицу (10, 33). – Ман ба ягон сухани Гарденберг бовар мекунам ва на Гаугвиц (9, 22).

Чӣ тавре ки дида мешавад, дар ҷумлаи тоҷикӣ низ дар таркиби антропоними *Гаугвиц* ҳарфи *ц* дида мешавад, зеро дар солҳои нашри тарҷумаи тоҷикии асар имлои ивази ҳарфи “*ц*”-и русӣ ба “*тс*” ё “*с*”-и тоҷикӣ қабул нашуда буд, бинобар ин тарҷумон ҳарфи “*ц*”-ро бидуни тағйирот гузоштааст.

Ҳолати мазкурро дар ҷумлаи зер низ мушоҳида намудан мумкин аст:

Что они сказали Новосильцову? (10, 33). – Онҳо ба Новосильцев чӣ гуфтанд? (9, 22).

Аз тарҷумаи ҷумлаи аслии дида мешавад, ки дар таркиби антропоними *Новосильцов* ҳарфи *ц* иваз нашудааст ва ҳарфи *ь* партофта нашудааст. Танҳо дар шакли тоҷикии антропоним каме дигаргунӣ дида мешавад. Дар ҷумлаи тоҷикӣ *Новосильцев* истифода гардидааст, яъне тарҷумон ҳарфи *о*-ро ба ҳарфи *е* табдил додааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар забони русӣ ду тарзи навишти ин насаб *Новосильцов* ва *Новосильцев* мавҷуд аст, аз ин рӯ, шакли истифоданамудаи тарҷумон низ дуруст аст, яъне ҳангоми мавҷуд будани намунаҳои гуногуни антропоним дар доираи як забон тарҷумон дар тарҷумаи ин гуна антропонимҳо озод аст. Ӯ метавонад дилхоҳ шакли антропонимро интихоб намояд.

Агар асари мазкур дар замони муосир тарҷума мешуд, пас номҳои хосе дар таркибашон ҳарфҳои *ц, щ, ь* ва *ы* мавҷуданд, дучори тағйирот мегардиданд. Чун дар забони тоҷикӣ номҳои русӣ мутобиқ ба овозҳои хоси забони мазкур ифода меёбанд. Чунончи, дар забони тоҷикӣ овозҳои *Щ, Ц, Ы* ва аломати *Ь* вуҷуд надорад, бинобар ин тибқи имлои забони тоҷикӣ овозҳои мазкур мувофиқан ба овозҳои *Ш, ТС, И* иваз шуда, аломати *Ь* ҳазф мешавад.

Ҳангоми тарҷумаи топонимҳои русӣ ба забони тоҷикӣ низ усули транслитератсия бештар истифода мегардад. Як нуктаеро бояд зикр намуд, ки тарзи навишти топонимҳои зиёд дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ мутобиқат мекунанд:

Я ничего не понимаю, может быть, но Австрия никогда не хотела и не хочет войны (10, 33). – Ман, мумкин аст, чизеро нафаҳмам, лекин Австрия ҳеҷ гоҳ ҷанг кардан намехост ва намехоҳад (9, 21).

Таснифи топонимҳо ба падежҳо ба забони русӣ хос аст. Дар ин сурат, ҳангоми интиқоли топонимҳои ба падежҳо таснифшуда, дар забони тоҷикӣ шакли номинативии онҳо истифода мегардад:

– *Ах, не говорите мне про Австрию!* (10, 33). – *Оҳ ба ман аз Австрия гап назанед* (9, 21).

Чӣ тавре ки дида мешавад, дар ҷумлаи русӣ ҳарфи охири **Австрия** ба –ю табдил дода шудааст, чун он дар падежи аккумулятив (винительный падеж) истифода гардидааст, аммо дар тарҷумаи он ба тоҷикӣ шакли номинативи он **Австрия** истифода гардидааст. Дар ин ҷо тарҷумаи тарҷумон мукамал арзёбӣ мегардад.

Асари ба забони тоҷикӣ тарҷумашудаи “Война и мир” (Ҷанг ва сулҳ) соли 1978 аз нашр баромадааст. Дар он солҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Иттифоқи Советӣ буд, аз ин рӯ, забони русӣ ба низоми луғавии забони тоҷикӣ бевосита таъсир мерасонд. Бештари топонимҳо аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ бетағйир иқтибос мешуданд. Ин ҳолат дар намунаи тоҷикии асар зиёд ба назар мерасад. Масалан, ҳангоми интиқоли топонимҳои русӣ, аз қабилӣ **Россия, Европа, Франция** ва амсоли инҳо ба забони тоҷикӣ шакли онҳо дар тарҷумаи тоҷикӣ бетағйир истифода гардидаанд:

Россия одна должна быть спасительницей Европы (10, 33). – *Танҳо як ҳуди Россия бояд наҷотдиҳандаи Европа бошад* (9, 21).

Ҳолати мазкур дар ҷумлаи зер ҳангоми тарҷумаи топоними **Франция** низ ба назар мерасад:

...нынче у меня два очень интересные человека, le vicomte de MorteMart, il est allié aux Montmorency par les Rohans, [Кстати, – виконт Мортемар,] он в родстве с Монморанси через Роганов,] одна из лучших фамилий Франции (10, 34). – *... имшаб назди ман ду шахси хеле аҷоиб меоянд, le vicomte de MorteMart, il est allié aux Montmorency par les Rohans [виконт Мортемар, вай аз тарафи Роганҳо бо Монморанси қаробати хешӣ дорад], онҳо яке аз хонадонҳои бехтарини Францияанд* (9, 22).

Чӣ тавре ки мушоҳида мегардад, топонимҳо низ дар забони русӣ ҳангоми ифодаи соҳибият ба падежҳо тасниф мешаванд. Топоними **Франция** дар ҷумлаи русӣ тасниф шуда ҳамчун **Франции** навишта шудааст ва он ба забони тоҷикӣ ҳамчун **Франциянд** тарҷума шудааст. Бояд гуфт, ки илова намудани бандаки феълӣ ба топонимҳо хоси забони тоҷикӣ аст ва тарҷумон низ ҳангоми интиқоли топоним ба он бандаки феълӣ илова намудааст, ки чунин тарҷума дар назария тарҷумаи дуруст ба ҳисоб меравад.

Интиқоли антропонимҳо дар ҷумлаи мазкур низ ҷолиби диққат мебошад. Дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ исмҳои хос дар шакли танҳо ва ҷамъ истифода мегарданд. Дар ин ҳолат антропоним дар шакли ҷамъ истифода гардидааст, зеро он ифодагари як оила мебошад. Шакли ҷамъ дар забони русӣ бо бандаки –ов сохта шуда, онро тарҷумон бо пасванди –ҳо ба забони тоҷикӣ интиқол додааст. Тарҷумон антропонимро ба қоидаҳои грамматикӣ шакли ҷамъсозии забони тоҷикӣ мутобиқ намудааст, аз ин рӯ, гуфта метавон, ки тарҷумаи ӯ дар ин ҳолат мукамал аст.

Ҷамин тавр, таҳлилҳо нишон доданд, ки новобаста ба омили барҷастаи “тарҷуманопазирӣ” дар назарияи тарҷума будани исмҳои хос, роҳҳои интиқоли онҳо аз забони аслӣ ба забони тарҷума вучуд доранд. Аз ин ҷост, ки “тарҷуманопазирии” ин гурӯҳи воҳидҳои забон шартӣ аст. Дар нигоҳи аввал чунин менамояд, ки тарҷумаи исмҳои хос мушкилии хосеро ба вучуд намеорад, вале ҳангоми бевосита бо онҳо бархӯрд кардан дар раванди тарҷума эҳсос мегардад, ки ин мушкилии тарҷумаро бо роҳи воситаҳои анъанавӣ баргараф кардан ғайриимкон аст. Таҳқиқи мавзӯ бори дигар собит месозад, ки исмҳои хос аз унсурҳои миллии забон ба ҳисоб рафта, дар забонҳои дигар муодилҳои бевоситаи худро надоранд ва дар раванди тарҷума аз тарҷумонҳо тавачҷуҳи махсусеро тақозо менамоянд. Муваффақияти тарҷумон дар тарҷумаи исмҳои хос ба тарҷриба ва донишу малака андӯхтаи ӯ оид ба фарҳангу таърихи забони аслӣ вобастагӣ дорад.

Муқарриз: **Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода**

Феҳристи адабиёт:

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: Учеб. Пособие для студ. филол. И лингв. фак. Высш. Учеб. Заведений.–СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. -352 с.
2. Алексеева М. Л. Дискуссия о неперевоодимости сквозь призму истории перевода. – Екатеринбург: УрГПУ, 2015. – 160 с.
3. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М.: Р.Валент, 2001. – 200 с.
4. Семенова М.Ю. Основы перевода текста: учебник / М.Ю.Семенова. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с.
5. Спачиль О.В. Имя собственное в литературном переводе: учеб. пособие / Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Кубанский государственный университет. - Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2021. -172 с.
6. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. -366 с.
7. Суперанская А.В. Структура имени собственного: фонология и морфология. -Москва : Наука, 1969. - 206 с
8. Теория и методика ономастических исследований / Суперанская А.В., Сталтма-не В.Э., Подольская Н.В., Султанов А.Х. – Москва: ЛКИ, 2007. – 256 с.
9. Толстой, Л.Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 8 ҷилд. (тарҷ. Ҳабиб Аҳрорӣ) / Л.Н. Толстой. – Душанбе, 1978. – Ҷ. 1. Ҷанг ва сулҳ. Роман. – 440 с.
10. Толстой, Л.Н. Война и мир / Л.Н. Толстой. – М., 1968. – Том 1, 2. – 734 с.
11. Тюленев С.В. Теория перевода: Учебное пособие. / С.В. Тюленев. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.

ИСМҲОИ ХОС ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ БАРҶАСТАИ

“ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ” ДАР ТАРҶУМА (дар нисоли забонҳои русӣ ва тоҷикӣ)

Мақолаи мазкур ба масъалаи исмҳои хос ҳамчун яке аз омилҳои барҷастаи “тарҷуманопазирӣ” дар тарҷума дар доираи забонҳои русӣ ва тоҷикӣ бахшида шуда, дар он доир ба роҳҳои интиқоли исмҳои хос аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ сухан меравад. Ҳамчунин, муаллифи мақола мафҳумҳои “тарҷуманопазирӣ” ва “онимҳо”-ро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст.

Дар муқаддима муаллиф мафҳуми “тарҷуманопазирӣ”-ро дар асоси ақидаи тарҷумашиносон таҳлилу баррасӣ намуда, ба хулосае омадааст, ки ҳолатҳои имконнопазир будани тарҷума бо роҳҳои анъанавӣ ва бидуни талафот дар шароити муоширати байнизабонӣ мафҳуми “тарҷуманопазирӣ”-ро пурра шарҳ медиҳад.

Дар қисмати асосии мақола муаллиф оид ба роҳҳои ташаккули онимҳо маълумот дода. Исмҳои хосро ҳамчун падидаи тарҷуманопазӣ таҳлил намуда, роҳҳои интиқоли онҳоро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ нишон додааст.

Дар қисмати хулосавӣ муаллиф фикру ақидаи худро оид ба масъалаи исмҳои хос ҳамчун яке аз омилҳои барҷастаи “тарҷуманопазирӣ” дар тарҷума дар доираи забонҳои русӣ ва тоҷикӣ хулосабандӣ намудааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки новобаста ба омилҳои барҷастаи “тарҷуманопазирӣ” дар назарияи тарҷума будани исмҳои хос, роҳҳои интиқоли онҳо аз забони асли ба забони тарҷума вучуд доранд. Аз ин ҷост, ки “тарҷуманопазирӣ” ин гурӯҳи воҳидҳои забон шартӣ аст. Муваффақияти тарҷумон дар тарҷумаи исмҳои хос ба тарҷриба ва донишу малака андӯхтаи ӯ оид ба фарҳангу таърихи забони асли вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: падидаи тарҷуманопазирӣ, онимҳо, исмҳои хос, усули тарҷума, бемуодил, муодил, матни асли, матни тарҷумавӣ, забони русӣ, забони тоҷикӣ.

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ КАК ОДИН ИЗ ВЫРАЖАЮЩИХСЯ ФАКТОРОВ «НЕПЕРЕВОДИМОСТИ» ПРИ ПЕРЕВОДЕ (на примере русского и таджикского языков)

Данная статья посвящена именам собственным как одному из ярких факторов «непереводимости» при переводе на русский и таджикский языки. В ней речь идёт о способах перевода имен собственных с русского на таджикский язык. Автор статьи также анализирует и обсуждает понятия «непереводимость» и «онимы».

Во введении автор проанализировал понятие «непереводимость», основываясь на мнении специалистов-переводчиков, и пришел к выводу, что случаи невозможности перевода традиционными методами и без потерь в условиях межъязыкового общения полностью объясняют понятие «непереводимость».

В основной части статьи автор предоставляет информацию о способах образования имен собственных. Она проанализировала имена собственные как явление непереводимости и показал способы их перевода с русского на таджикский язык.

В заключительной части автор обобщает свое мнение по проблеме имен собственных как одного из ярких факторов «непереводимости» при переводе на русский и таджикский языки. Анализ показал, что, несмотря на выдающийся фактор «непереводимости» в теории перевода, существуют способы перенести их с языка оригинала на язык перевода. Именно поэтому «непереводимость» этой группы языковых единиц носит условный характер. Успех переводчика в переводе имен собственных зависит от его опыта, знаний и навыков по культуре и истории языка оригинала.

***Ключевые слова:** феномен непереводимости, онимы, имена собственные, способ перевода, безэквивалентный, эквивалент, оригинальный текст, переведенный текст, русский язык, таджикский язык.*

PROPER NAMES AS ONE OF THE EXPRESSED FACTORS OF “UNTRANSLABILITY” IN TRANSLATION (using the example of Russian and Tajik languages)

This article is devoted to the issue of proper names as one of the striking factors of “untranslatability” when translating into Russian and Tajik languages, and the article also talks about ways to translate proper names from Russian into Tajik. The author of the article also analyzed and considered the concepts of “untranslatability” and “onyms”.

In the introduction, the author analyzed and considered the concept of “untranslatability”, relying on the opinion of specialist-translators, and came to the conclusion that cases of impossibility of translation using traditional methods and without losses in the conditions of interlingual communication fully explain the concept of “untranslatability”.

In the main part of the article, the author provides information about ways of forming proper names. He analyzed proper names as a phenomenon of untranslatability and showed ways of translating them from Russian into Tajik.

In the final part, the author summarizes his opinion on the problem of proper names as one of the striking factors of “untranslatability” when translating into Russian and Tajik. The analysis showed that, despite the prominent factor of “untranslatability” in translation theory, there are ways to transfer them from the original language to the target language. That is why the “untranslatability” of this group of linguistic units is conditional. The success of a translator in translating proper names depends on his experience, knowledge and skills in the culture and history of the original language.

***Key words:** phenomenon of untranslatability, onyms, proper names, translation method, non-equivalent, equivalent, original text, translated text, Russian language, Tajik language.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Абдулвадуова Оразбону Мамадалиевна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев 17/6, тел.: (992)888119229, E-mail: orazbonu_maktub@mail.ru*

***Сведения об авторе:** Абдулвадуова Оразбону Мамадалиевна Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, соискатель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (992)888119229, E-mail: orazbonu_maktub@mail.ru*

***Information about the author:** [Abdulvadudova Orazbonu Mamadalievna](mailto:orazbonu_maktub@mail.ru), Tajik International University of languages named after Sotim Ulughzoda, Applicant at the department of comparative linguistics and theory of translation of the. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6, tel.: (992)888119229, E-mail: orazbonu_maktub@mail.ru*

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ВОЖАҲОИ ОМИЁНАИ БРИТАНИЯ ВА АМРИКО ДАР ФАРҲАНГНОМАҲОИ ДУЗАБОНА

Бабаджанова М.Н.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Маълум аст, ки фарҳангномаҳо сарчашмаи бебаҳои маҳфуздорандаи тамоми захираҳои луғавӣ ва сарфию наҳвии ҳар кадом забон ба шумор рафта, аз онҳо хонанда бо олами маънавии халқ дар даврони мухталифи таърихӣ ошно мегардад. Дар байни чунин захираҳои луғавӣ ва қабатҳои услубии вожаҳо онҳое низ мақому мавқеи хоса доранд, ки забоншиносон бо истилоҳи мухталиф мисли «калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ» [9, с.89; 12, с.38], «калимаҳои гуфтугӯӣ-халқӣ» [3, с.22], «калимаҳои гуфтугӯӣи халқӣ» ...[4, с.11], «калимаҳои гуфтугӯӣ» ...[7, с.157] ва монанди инҳо ном бурдаанд. Аз байни чунин истилоҳҳо, ба назари мо, шакли охир ба мақсад мувофиқ аст, зеро он дар таркиби худ ҳамон мафҳуми «халқӣ-гуфтугӯӣ» ё «гуфтугӯӣ-халқӣ»-ро дорад. Дигар ин ки истилоҳи «калимаҳои гуфтугӯӣ» дарбаргирандаи чор навъи унсурҳои луғавӣ: навъи омиёна, шевагӣ, вожаҳои махсуси гурӯҳҳои иҷтимоии одамон ва луғати касбӣ мебошад. Ин аст, ки профессор Ҳ.Мачидов ба истилоҳи «халқӣ-гуфтугӯӣ» эрод гирифта навишта буд, ки «ба назар чунин мерасад, ки ин истилоҳ сунъист ва мақсадро муайян ифода карда наметавонад. Муҳаққиқони эроншиноси хоричӣ чунин вожаҳоро бо истилоҳи «луғоти омиёна», яъне мардумӣ овардаанд, ки он мафҳуми мавриди назарро аниқ ифода кардааст ва ба ин нисбат қобили дастгирӣ аст» [7, с.159]. Мо дар пайравӣ ба гуфтаи Ҷавиди муҳаққиқи номбурда дар ин мақола истилоҳи «луғоти омиёна»-ро мавриди истифода қарор дода, вижагиҳои зикри онҳоро дар мисоли маводди фарҳангномаи дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, ки аз тарафи профессор А. Мамадназаров мураттаб гардидааст, таҳлил хоҳем кард [5].

Аз маводди гирдомада бармеояд, ки дар фарҳангномаи мазкур дар радифи ҳазорҳо унсури луғавӣ онҳое низ қайд шудаанд, ки бархе хоси гуфтори англисизабонҳои Британияи Кабир ва идае марбут ба Америка аст. Маълум мешавад, ки агарчи асоси ҳар ду вариант ҳамон як забони англисии куҳан аст, бо гузашти замон дар байнашон тафовутҳои муайян ба вуқӯ омадааст. Зӯҳури ин навъи тафовут дар миёни вариантҳои номбурдаи забони англисӣ барвақт сурат гирифта, номувофиқатии маъно дар байни ду гунаи айни як забон соли 1800-ум дар нахустин фарҳангномаи америкой, ки аз ҷониби Ной Уэбстер мураттаб шуд, ишора гардида буд. Бо ин фарҳангномааш номбурда дар инкишофи забони англисии Америка хидматеро ба ҷо овард, ки аҳли таҳқиқ онро бо корнамоии Ҷорҷ Вашингтон дар соҳибистиклол гардидани америка баробар карда буданд [6, с.142]. Ҳамин муҳаққиқ, соли 1789-ум таҳқиқотеро бо номи «Рисолаҳои забони англисӣ» («Dissertations on the English Language») анҷом дода, сабабҳои ба вучуд омадани тафовутро дар забони англисии Америка аз гунаи Британия муайян намуд ва ногузир будани тартиб додани фарҳангномаи комили инъикоскунандаи чунин тафовутро асоснок намуд [10, с.43]. Чунин иқдоми Ной Уэбстер дар пажӯҳишҳои ба луғатнигорӣ бахшидаи дигар аҳли таҳқиқ дар охири асри XX ва ибтидои садаи XXI идома дода шуд. Яке аз чунин фарҳангномаҳо, чунонки ишора шуд, ба қалами профессор А. Мамадназаров тааллуқ дорад. Дар ин асар луғоти омиёна ба ишораҳои мухтасари «гуфт.», «инт. гуфт.», «амер. гуфт.» ва ғайраҳо қайд гардидааст. Чунончи, агар калима дар доираи англисизабонҳои Британия ва Америка ҳамчун унсури омиёна ба кор рафта бошад, он бо ишораи кӯтоҳи «гуфт.» қайд гардидааст: **abed-adv** «дар бистар, дар тахти хоб, дар чогаҳ» [мна, с. 27]¹, **mull – I** «дарҳамбарҳамӣ» [с. 537], **pate** «сар, калла, фарқи сар» [с.592].

Дар сурати хоси гуфтори англисизабонҳои америкой будани унсурҳои луғавӣ ё яке аз маъноҳои онҳо калима бо ихтисораи «амер. гуфт.» ишора ёфтааст. Бояд гуфт, ки миқдори

¹ Мамадназаров А. Фаръанги англисӣ-тоҷикӣ / М. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. -1015 с. Ҳамаи мисол аз ҳамин нашр аст, бинобар ин минбаъд танҳо саҳифа зикр хоҳад шуд.

чунин вожаву таркибҳо дар фарҳангномаи зикргардида хеле зиёд буда, онҳо аз лиҳози маъно мухталифанд ва яке номи пеша, дигаре амалу ҳолат, сеюмӣ аломату хусусиятро ифода менамоянд: **cits** «либоси ғайринизомӣ» [с.158], **jay-walker** «раҳгузари беэҳтиёт» [с.454], **onse-over** «нигоҳи сарсарӣ / сатҳӣ / рӯякӣ» [с.566], **school-ma'am** «муаллима» [с.715], **vamoose** «бо шитоб гурехтан / рафтан» [с.890].

Маълум аст, ки дар фарҳангномаҳо на танҳо шакли калима, балки доираи маънои он низ инъикос меёбад, зеро «махз фарҳанги тафсирии забони миллат ин ҳама чузъиёту махсусиятҳои сатҳӣ маъноиро ба пуррагӣ инъикос кард метавонад. Он калиди дари олами маъноҳо, тобишу ҷилоҳои эҳсосотиву иродавӣ ва меъёрҳои истеъмолии забон мебошад» [8, с.239].

Ба як ё чанд маъно мавриди истифода қарор гирифтани калима хоси ҳамаи қабатҳои услубӣ буда, дар байни онҳо вожаҳои омиёна бо кулли хусусиятҳои забонӣ, сохтору маъно, оҳангҳои эҳсосӣ ва мавридҳои истеъмолаш мақоми ба худ хос дорад. Аз баррасии ин гуна калимаҳои дар луғатномаи зикрғфта бармеояд, ки онҳо низ мисли воҳидҳои луғавии умумистеъмолий ва адабӣ-китобӣ аз ҷиҳати доро буданашон ба як ё чанд маъно ягона нестанд. Бино ба қайди мураттиби фарҳангнома бархе аз онҳо дар англисии америкой маҳдудмаъно буда, фақат ба як маънои мушаххас ба қор мераванд. Дар чунин мавридҳо мураттиби фарҳангнома онҳоро бо ихтисораи «амер. гуфт.» ишора намудааст: **dido** - амер. гуфт. «шӯхӣ, ҳазл; кори аҳмакӣ» [с.243], **horse-sense** - амер. гуфт. «ақли солим» [с.411], **mix in** - амер. гуфт. «занозанӣ, чанҷол» [с.527].

Таҳлили вожаҳои сермаъноӣ дар фарҳангномаи ёдшуда дарҷгардида нишон дод, ки онҳо усули мухталифи фароҳгардии маъноро тай кардаанд. Ин гуна унсурҳои луғавиро аз рӯйи хусусияташон метавон ба навъҳои зерин дастабандӣ намуд:

1. Вожаҳои, ки ба ҳама маънояшон омиёна буда, он дар забони англисии минтақаҳои мухталиф бо ҳамин вижагӣ ба қор мераванд. Ин аст, ки мураттиби фарҳангнома дар чунин мавридҳо танҳо ихтисораи «гуфт.»-ро зикр кардааст. Ин ҷо ба сифати намуна феъли **diddle**-ро овардан бамаврид аст, ки ба ҳар ду маъно: 1) фиреб қардан, қаллобӣ қардан; 2) вақтро талаф қардан [с.243] омиёна аст.

2. Унсурҳои луғавие, ки ба чанд маъно хоси услуби адабӣ буда, ба яке аз онҳо барои тамоми англисизабонҳо омиёна ҳисоб мешавад. Масалан, аз байни ҷаҳор маънои вожаи **bonnet**: 1) навъи кулоҳи занона; 2) тех. сарпӯш (-и оҳанӣ), капоти автомобил; 3) шарик (-и ҷиноят); 4) кулоҳи мардонаи шотландӣ [с.109] маънои сеюм хоси нутқи омиёна буда, боқӣ марбут ба шакли меъёрии забон аст.

Бархе аз ин гуна калимаҳо ба яке аз маъноҳо танҳо дар нутқи омиёнаи америкойён ба қор меравад. Чунончи, аз байни ду маънои вожаи **goeey** 1) часпон, ширешмонанд; 2) беш аз ҳад эҳсосӣ [с.372] маънои нахусташ, аз миёни маъноҳои **minor** 1) но болиғ, хурдсол; 2) майда-чуйда [с.523] маънои дуумаш фақат хоси нутқи омиёнаи англисизабонҳои Америка мебошад. Ҳамин тавр, аз байни се маънои калимаи **tall** 1) баланд; 2) қадбаланд, сарвақад; 3) муболиғаомез [с.823] маънои охир ва **roll** 1) лӯла, печида; 2) феҳрист; 3) лағжиш; 4) гулдуррос, ғурриш; 5) кулча, гирдак; 6) пул, нақдина; 7) нонфурӯш, нонпаз [с.696] маънои шашум танҳо дар гуфтори англисизабонҳои америкой истифода мешавад.

3. Дар байни чунин воҳидҳои луғавӣ онҳое низ ба назар мерасанд, ки ба як маъно умумианглисӣ, ба дигаре омиёна ва ба сеюмӣ хоси забони меъёрии америкойён аст. Масалан, **breeze-I**, ки маъноҳои: 1) насим, боди мулоим; 2) низоъ, ҷанг, ҷанҷол; 3) хабар, овоза [с.118]-ро дорад, намунаи чунин вожаҳост. Ё ки аз байни ҳафт маънои калимаи **cool** 1) сард, хунук; 2) хунсард, бепарво; 3) ғайрисамимӣ (-и рафтор); 4) худдор, маҳоршуда; 5) беодоб, густох; 6) бетафовут, безътино; 7) хеле хуб, хушоянд [с.194] панҷ маънои аввалаш дар услуби адабӣ ба қор рафта, маънои шашум дар гуфтугӯи англисизабонҳо ва маънои охираш танҳо дар муҳовараи англисизабонҳои Америка қорбаст мешавад.

Чунин ҳолат гувоҳи он аст, ки дар баъзе мавридҳо тафовути байни ду варианти тазаққурёфтаи забони номбурда басо ҷиддӣ аст. Махз ҳамин ҷиддияти фарқи байни англисии Британия ва Америкаро дар назар дошта, М.В.Моисеев бо таъя ба қайди В. Bryson навишта

буд, ки «...америкои дар кӯча тасодуфан ба беморӣ мубталошуда метавонад фавтад, зеро англисии ӯро касе нахоҳад фаҳмид» [10, с.43].

4.Профессор Ҳ.Маҷидов аз таҳлили хусусиятҳои маъноии калимаҳо ба хулосае омадааст, ки якҷанд маъноии унсурҳои луғавӣ метавонад омиёна ё гуфтугӯӣ бошад [7, с.158]. Чунин пиндори муҳаққиқи номбурдаро маводди аз фарҳангномаи мавриди таҳлил гирдомада тасдиқ мекунад. Ин ҷо ҳамчун намуна аз ду калимаи сермаъно ёдовар шуд, ки яке **bump** ва дигаре **lemon** аст. Вожаи аввал дорои чаҳор маъно буда, ду маънои охираш хоси нутқи англисизабонҳои Америка аст: 1) бо такон бархӯрдан; 2) талап-талап кардан; 3) ҷои дигареро гирифтани, барканор кардан; 4) боло бурдан (шартбандӣ дар кимор) [с.124-125].

Аз байни панҷ маъноии калимаи **lemon** низ, ки асли форсӣ-тоҷикӣ дорад, ду маъноии охираш дар гуфтори англисизабонҳои америкойи гардиш дорад: 1) лимӯи турш; 2) дарахти лимӯи турш; 3) ранги лимӯӣ; 4) автомобили бадкор ва дарди сар; 5) одами беарзиш [с.480].

5.Яке аз маъноҳои иддае аз ин гуна унсурҳои луғавии сермаъно хоси нутқи омиёна буда, чунин маъно дар заминаи маҷоз ба вучуд омадаанд. Масалан, аз байни ду маъноии вожаҳои **tizzy** ва **peach** ва се маъноии **clam** маъноҳои охирашон ҳамин усули фароҳмаъноиро тай кардаанд: **tizzy** 1) сиккаи шашпенса; 2) ҳаёхуй, ғавғои пуч [с.846]; **peach** 1) шафтолу (мева в дарахт); 2) хуб, дӯстдоштанӣ, навъи аъло, ноз (инсон ё чиз) [с.594]; **clam** 1) зоол анвои садафҳои дукафа; 2) гӯшти садаф; 3) одами камҳарф, камсухан [с.159].

6.Як хусусияти луғоти омиёна ин аст, ки онҳо дар шакли муҳаффаф ба кор мераванд. Ба чунин шакл дучоргардии унсурҳои луғавӣ ба қонуниятҳои корбурди онҳо дар ҷараёни нутқ вобаста аст. Ҳангоми суханронӣ бархе аз овозҳо, ҳатто, ҳичоҳи таркиби воҳидҳои луғавӣ аз занҷири овозӣ фуруғузур шуда, тадричан корбурди ҳамин шакли таҳфифёфта маъмул мегардад.

Дар фарҳангномаи мавриди таҳлил низ бо чанде аз ин гуна унсурҳои луғавӣ метавон дучор омад. Иддае аз ин гуна вожаҳо дар нутқи омиёнаи кулли англисизабонҳои Британия ва Америка дар шакли муҳаффаф мустаъмаланд. Мураттиби фарҳангнома чунин воҳидҳои луғавиро бо ишораҳои «гуфт. кӯтоҳ» ё танҳо «гуфт.» қайд кардааст. Чунончи: **bike** < гуфт. кӯтоҳ аз *bicycle* «велосипед, дучарха» [с. 97], **exam** гуфт. кӯтоҳ аз < *examination* «имтиҳон, санҷиш, озмун» [с.299], **grandpa** гуфт. аз < *rtandfather* «бобо» [с.375].

Дар байни чунин воҳидҳои луғавӣ онҳое низ вучуд доранд, ки хусусияти сермаъноӣ зоҳир намуда, ба яке аз ин гуна маъноҳо шакли муҳаффаф ба шумор мераванд. Масалан, аз панҷ маъноии вожаи **cycle** ба маъноии охираш гунаи таҳфифёфтаи *bicycle* ҳисоб меёбад [с.217]. Ё аз миёни дувоздаҳ маъноии калимаи **head** ба маъноии 5-ум он шакли муҳаффафи *head master / head mistress* «мудири мактаб» мебошад [с.394].

Як вижагии унсурҳои луғавии дар нутқи омиёна гардишкунанда дар як ё чанд вариант ба кор рафтани онҳост [7, с.158]. Ин гуна хусусияти мустаъмал будани захираҳои луғавии забони англисиро дар мисоли калимаҳои **grandma** ва **granny** метавон мушоҳида намуд. Ҳар ду шакл хоси нутқи омиёна буда, гунаи асли ва меъёрияшон *grandmother* «модаркалон» мебошад [с.375].

Аз он ҷо ки мураттиби фарҳангнома ҳангоми шарҳи ду вожаи фавқ ишораи «гуфт.»-ро зикр кардааст, бармеояд, ки ҳар ду гуна дар нутқи омиёнаи англисизабонҳои ҳар ду кишвар: Британия ва Америка гардиш доштааст. Баръакси ду калимаи тазаккурёфта **tote** гунаи муҳаффафи *totalizator* буда, он ба маъноии 1) мошини муҳосибаи бурд ва бохт; 2) бо худ доштан (-и силоҳ), силоҳ ҳамл кардан дар байни англисизабонҳо маъмул аст, аммо ба маъноии кашидан, бурдан, ҳамл кардан хоси нутқи омиёнаи англисизабонҳои Америка мебошад [с.851].

Бархе аз маъноҳои ин навъи вожаҳои таҳфифёфта дар гуфтори кулли англисӣ ба кор рафта, иддаи дигар фақат дар варианти америкои забони зикргардида истифода мешавад. Чунончи, сарчашмаи калимаи муҳаффафи **varsity** унсурҳои луғавии *university* буда, он ба маъноии «донишгоҳ» дар нутқи ҳамаи англисизабонҳо ва ба маъноии «гурӯҳи варзишии донишгоҳ, коллеҷ ё мактаб» танҳо дар нутқи омиёнаи америкоиҳо истифода мешавад [с.891].

Ба ин тарик, таҳлил ва муқоисаи корбурди вожаҳо нишон дод, ки калимаҳои омиёна дар вариантҳои забони англисии Британияи Кабир ва Америка мустаъмал аз нигоҳи маъно на ҳамеша бо ҳамдигар мувофиқат доранд: агар бархе аз онҳо барои кулли англисизабонҳо ҳамчун вожаи умумӣ ба кор раванд, пас дастаи дигар танҳо хоси англисҳои Америка аст. Ин аст, ки дар фарҳангомаи мавриди таҳлил дар чунин мавридҳо мурағиб ишораҳои «гуфт.», «инт. гуфт.», «амер. гуфт.»-ро зарур шуморидааст.

Аз байни калимаҳои сермаъно яке ё чанде аз маъноҳо хоси нутқи омиёна буда, чанде аз онҳо бо роҳи маҷоз ба вучуд омадаанд.

Дар чанд вариант истифода шудани иддае аз унсурҳои луғавӣ ибтидо дар нутқи шифоҳӣ зуҳур намуда, баъдан ҳамчун ҳодисаи маъмул гоҳ дар забони кулли англисҳо ва гоҳ фақат дар лафзи англисизабонҳои Америка вусъат пайдо кардааст.

Дар баъзе мавридҳо дар нутқи омиёна дар ду вариант ба кор рафтани калимаҳои омиёна тахфифёфтае дучор меоянд, ки сарчашмаи ҳар дуяшон гунаи меъёрии айни як вожа аст.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:**

1. Bryson В. The mother tongue: English and how it got that way / В. Bryson. N.Y.: Perennial, 1990. -P.270.
2. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. 1954, №5. –С.5-13.
3. Гаффаров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р. Гаффаров. -Душанбе: Дониш, 1966. -223с.
4. Камолитдинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолитдинов. -Душанбе: Ирфон, 1967. -184с.
5. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / М. Мамадназаров. -Душанбе: Эр-граф, 2011. – 1015 с.
6. Мамадназаров А. Луғатнигории муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / М. Мамадназаров. -Душанбе: Эр-граф, 2023. -495с.
7. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 254 с.
8. Мачидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов. –Душанбе, 2014. -351с.
9. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷиистон, 1959. -293с.
10. Моисеев В.М. Лексикография английского языка. Учебно-методическое пособие / В.М. Моисеев. - Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. -92с.
11. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология / М.И. Фомина. -М.: Высшая школа, 1983. – 334 с.
12. Хусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айни / Х. Хусейнов. -Душанбе: Ирфон, 1973. - 253 с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ВОЖАҲОИ ОМИЁНАИ БРИТАНИЯ ВА АМРИКО ДАР ФАРҲАНГНОМАҲОИ ДУЗАБОНА

Мақолаи мазкур роҷеъ ба масъалаи тафовутҳои забони англисии Британияи Кабир ва Иёлоти Муттаҳили Амрико дар заминаи хусусиятҳои маъноии вожаҳои омиёна баҳс мекунад. Муаллиф бо таваҷҷуҳ ба маводди “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ”-и профессор А. Мамадназаров вожаҳоеро тасниф ва таҳқиқ кардааст, ки дар таркиби унсурҳои луғавии омиёна вучуд дошта, дар гуфтори кулли англисизабонон мавриди истемол аст ё танҳо хоси варианти амрикоӣ маҳсуб мешавад.

Зимни таҳлили маводди фаровони гирдоварда муаллиф воҳидҳои луғавиро ба вожаҳои маҳдудмаъно ва фароҳмаъно гурӯҳбандӣ намуда, хусусиятҳои семантикии онҳоро шарҳ додааст.

Дар нутқи омиёнаи ҳар ду минтақа ва ё фақат дар гуфтори англисии Амрико воҳидҳои луғавие мустаъмаланд, ки ба гунаи муҳаффаф дар забони ом гардиш доранд. Иддае аз ин

вожаҳо, ки дар ҳарду мамлакат ба таври мувозӣ ба кор мераванд, аз забони меъёри англисӣ сарчашма гирифтаанд.

Калидвожаҳо: *Фарҳангнома, Британияи Кабир, Амрико, вожаҳои омиёна, тафовут, умумият, сермаъноӣ, маҳдудмаъно, фароҳмаъно.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЩЕПОТРЕБИТЕЛЬНЫХ СЛОВ ВЕЛИКОБРИТАНИИ И АМЕРИКИ В ДВУЯЗЫЧНЫХ СЛОВАРЯХ

В данной статье рассмотрены вопросы различия между английским языком Великобритании и Соединённых Штатов Америки на основе семантических характеристик общеупотребительных слов. Исходя из материалов «Англо-таджикского словаря» профессора А. Мамедназарова, автором классифицированы слова, которые активно используются в разговорной речи двух стран, а часть из них принято считать типичными для американского континента.

В ходе анализа собранного материала классифицированы словарные единицы с узким и широким значением и определены их семантические функции.

В разговорной речи обоих континентов параллельно используется сокращенный вариант словарных единиц. Источником некоторых из этих словообразований являются нормативные правила английского языка.

Ключевые слова: *англо-таджикский словарь, Великобритания, Америка, общеупотребительные слова, различие, общность, многозначность, узкое значение, широкое значение.*

SOME FEATURES OF COMMON WORDS FROM GREAT BRITAIN AND AMERICA IN BILINGUAL DICTIONARIES

This article examines the differences between the English language of Great Britain and the United States of America based on the semantic characteristics of commonly used words. Based on the materials of the “English-Tajik Dictionary” by Professor A. Mamednazarov, the author classified words that are actively used in colloquial speech in the two countries, and some of them are considered typical for the American continent.

During the analysis of the collected material, vocabulary units with narrow and broad meanings were classified and their semantic functions were determined.

In colloquial speech of both continents, a shortened version of vocabulary units is used in parallel. The source of some of these word formations is the normative rules of the English language.

Keywords: *English-Tajik dictionary, Great Britain, America, common words, difference, generality, polysemy, narrow meaning, broad meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бабаджанова Маҳинабону Носировна – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои филология, дотсенти факултети забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, тел.: (+992) 92 760 60 08, E-mail: babjanova1993an@mail.ru*

Сведения об авторе: *Бабаджанова Махинабону Носировна – Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова, кандидат филологических наук, доцент факультета иностранных языков. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, тел.: (+992): 92 7606008, E-mail: babjanova1993an@mail.ru*

Information about the author: *Babjanova Mahinabonu Nosirovna – Khujand State University by name academician Bobojon Gafurov, candidate of philology, associate professor of the faculty of foreign languages. Address: 735700 Republic of Tajikistan, Khujand, Phone: (+992): 92 760 60 08, E-mail: babjanova1993an@mail.ru*

**ВОҲИДҲОИ ТУФАЙЛӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОН
(дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ)**

Бадалова Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Тарҷумаи тоҷик таърихи тулонӣ надошта бошад ҳам, дар доираи фаъолият марҳилаҳои зиёдро тай намудааст. Адибон ва тарҷумонҳои касбии мо ба хонандагон асарҳои машҳури Л. Толстой., М.В. Лермонтов., Ш. Бронте., Э.Л. Войнич ва дигаронро тарҷума карда, пешкаши хонандагон намудаанд.

Тарҷума дар иртиботи жанрҳои маводи тарҷумашаванда гуногун арзёбӣ мегардад, ки роҷеъ ба ин масъала олимони тарҷумашинос, аз қабилӣ А.В. Фёдоров., В.В. Виноградов., В.Н. Комиссаров ва дигарон ақидаҳои ҷолиб баён намуданд. Яъне ин ҷо намуди матнҳо, аз қабилӣ матнҳои бадеӣ (назму наср) ва иттилоотӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ, илмӣ-оммавӣ, илмӣ - техникӣ, тиббӣ, варзишӣ, динӣ ва амсоли инҳо) дар назар дошта шудаанд.

Бояд гуфт, ки матнҳои зикришуда вижагиҳои хоси худро доранд, ки ин вижагиҳоро дар раванди тарҷума, албатта, мадди назар гирифта лозим аст. Агар тарҷумон дар тарҷумаи матнҳои илмӣ ё илмӣ-оммавӣ як услуби тарҷумаро кор барад, пас дар тарҷумаи матнҳои бадеӣ шеваи дигари тарҷумаро мавриди истифода қарор медиҳад, яъне доираи фаъолияти мутарҷим дар мавриди дуҷум фарохтар гардида, метавонад воситаҳои тасвири бадеиро бештар корбаст намояд.

Чуноне ки маълум аст, матнҳо аз сохторҳои гуногуншакле иборатанд, ки ҷумлаҳоро сертаркиб мегардонанд. Яке аз ҷойҳои асосиро дар байни онҳо воҳидҳои туфайлӣ ишғол менамоянд. Гарчанде воҳидҳои туфайлӣ дар матнҳои иттилоотӣ ба таври васеъ корбур шаванд ҳам, дар қатори ин, дар матнҳои адабиёти бадеӣ низ мавқеи хоссаеро ишғол намудаанд. Онҳо ҳамчун сохторҳои дорой оҳанги хос буда, дар матн маъноҳои мухталифи ташреҳ, дақиқсозӣ, мукамалсозии муҳтавои ҷумлаи асосӣ истифода бурда мешаванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки хусусиятҳои калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ бо истифода аз матни бадеӣ мебошад.

Воҳидҳои туфайлӣ ба нутқи инсон обурани хос бахшида, онро барои шунаванда гуворо месозанд. Бе воҳидҳои туфайлӣ нутқ номукамал ва дарки он барои хонанда ё шунаванда душвор мегардад. Масалан, дар матнҳои илмӣ миқдори воҳидҳои туфайлӣ ба ҳадди ақал расонида мешавад, бинобар ин, фаҳмидани онҳо барои мардуми оддӣ душвор аст. «Ғайр аз ин, воҳидҳои туфайлӣ ба нутқ обурани эмотсионалӣ ва "ҷон" мебахшанд, муносибати шахсии гӯяндаро нисбати ҳолат инъикос мекунанд ва вазифаи муҳими муоширатиро иҷро мекунанд» [9, с. 56].

Воҳидҳои туфайлӣ дар нутқ мақом ва манзалати хосаеро касб намуда, дар ҷумла нисбат ба фикри гуфташуда ҷӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро ифода мекунанд ва ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

- 1.Афсӯс, хурсандӣ ва ҳаяҷон: (хушбахтона, афсӯс, хайрият, мутаассифона);
- 2.Азму ирода ва боварӣ: (албатта, бешубҳа, дар ҳақиқат);
- 3.Эҳтимол, гумон, нобоварӣ ва таҳмин: (эҳтимол, шояд, ба гумонам, эҳтимол дорад, аҷаб нест, ки);
- 4.Сарчашма ва ба кӣ тааллуқ доштани фикр: (назар ба ин ривоят, назар ба қавли, аз рӯи маълумот, ба фикри ман);
- 5.Тартиби фикрро мефаҳмонанд (аз як тараф, аз тарафи дигар, аввалан, сониян).

Бояд тазаққур дод, ки ба вазифаи воҳидҳои туфайлӣ ҳиссаҳои нутқ аз қабилӣ зарф, феълҳое, ки муносибати гӯяндаро ба предмети суҳбат нишон медиҳанд ва гурӯҳҳои дигари калима, ибораву таркиб ва ҷумлаҳо истифода бурда мешаванд. Аз ин рӯ, калима, ибора, таркиб, дар умум, тамоми воҳидҳои туфайлӣ дар ҷумла як мавқеи мустақилро ишғол намуда, ба аъзои ҷумла дохил намешаванд, ба онҳо ҳамчун аъзои ҷумла савол гузошта намешавад. Бо

истисно шудани онҳо сохтори асосии чумла вайрон намешавад ва одатан аз дигар аъзои асосии чумла бо вергулҳо чудо карда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки дар чумла истифода нашудани онҳо ба сохтор ва мӯҳтавои чумла ягон таъсири манфӣ намерасонад.

Гуфтан ба маврид аст, ки воҳидҳои туфайлӣ бо аъзои чумла алоқамандӣ надошта бошанд ҳам, ба чумлае, ки ворид тавассути алоқаи маъноӣ алоқаманд мешаванд. Ин алоқаи маъноие мебошад, ки ифодаи худро дар оҳанг ва тартиби калимаҳо меёбад. Сипас, баъзе гурӯҳҳои воҳидҳои туфайлӣ дар ташкили ҷанбаи модалии сухан иштирок мекунад, ки яке аз аломатҳои асосии чумла ба ҳисоб меравад.

Дар забоншиносии муосир масъалаи интиҳоб намудани истилоҳи ин падида мавҷуд аст, ки нуқтаи назари мухталиф дар сарчашмаҳои гуногун дорои таърифҳои гуногун мебошанд: яъне “ба ҷойи воҳидҳои туфайлӣ дар забоншиносӣ -калимаҳои туфайлӣ, воҳидҳои туфайлӣ, аъзои туфайлии чумла, парантеза, адюнкт ва амсоли инҳоро истифода мебаранд” [1, с. 259]. Ба ақидаи муҳаққиқи дигар, истифодаи истилоҳи “аъзои туфайлии чумла” бояд дар забон роҳандозӣ гардад [2, с. 299]; Муҳаққиқи дигар мафҳуми “воҳидҳои туфайлии чумла” ё “парантеза” ро бештар мавриди истифода қарор медиҳад [4, с. 85]. Ба ақидаи М.Я. Блох истилоҳи “адюнкт” дар шарҳи падидаи мазкур мавриди истеъмоли қарор медиҳад [3, с. 25].

Муҳаққиқи дигар И.Р. Гальперин воҳидҳои туфайлиро чунин мешуморад: “Воҳидҳои туфайлии ба чумла воридшуда бегона мебошанд” [7, с. 157]. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки дар чумла онҳо ягон мавқеъ надоранд ва “бегона” будани онҳо танҳо дар мавҷудияти мавқеъ ва ҷудокунии оҳангӣ ва грамматикӣ дар таркиби чумла зоҳир мегардад. Дар муносибати маъноӣ бошад, онҳо ба мундариҷаи сухан зич алоқаманданд.

Ба андешаи мо, воҳидҳои туфайлӣ он падидаҳоианд, ки новобаста аз муҳити грамматикӣ худ ба чумла алоқаманданд.

Лозим ба ёдоварист, ки воҳидҳои туфайлӣ тарзи ифодаи гуногун доранд:

Ба гурӯҳи якум воҳидҳои туфайлие дохил мешаванд, ки муносибати гӯяндаро ба воқеаву ҳодиса ва предмети гуфтор ифода менамоянд:

Surely. Bring him into the sitting-room (11, 22).

Албатта! Бардошта ба меҳмонхона дароред (5, 70).

Дар чумлаи мазкур ифодаи «*Surely*» воҳиди туфайлӣ буда, итминони комили гӯяндаро ба муносибати амал ифода менамояд ва муодили худро дар забони тоҷикӣ дар шакли «*Албатта*» пайдо намудааст.

Дар мисоли дигари асари бадеӣ воҳиди туфайлӣ *perhaps* дар байни чумла омада, бо вергул чудо шудааст. Калимаи мазкур дар матни тарҷумавӣ муодили худро шаклан ва мазмунан дуруст пайдо намуда, *зоҳиран* тарҷума шудааст, вале вобаста ба вазъи амали тарҷума дар чумлаҳои минбаъда муодилҳои дигарро гирифтааст:

I think, *perhaps*, it is almost time that I prepare for the new role I have to play (11, 20).

Зоҳиран, вақти тайёрии роли имрӯз мебозидагиам шуд (5, 68).

Mr. Milese, the master, affirmed that he would do very well if he had fewer cakes and sweetmeats sent him from home; but the mother’s heart turned from an opinion harsh, and inclined rather to the more refined idea that John’s sallowness was owing to over-application and, *perhaps*, to pining after home (11, 10).

Устои ӯ ҷаноби Майлс, исрор менамуд, ки бар зарурате нест, фақат бигзор барои ӯ аз хона санбӯсаву кулчақандро камтар бифиристанд; аммо дили модар аз чунин тавзеҳи дурушт ба хашм омада; моили маънидодӣ нисбатан начибонае буд, ки он коҳидарангии писаракро ба хасташавии зиёд ва *эҳтимол*, ба пазмонии хонаи падарӣ муталлиқ медонист (5, 8).

Ба гурӯҳи дуюм воҳидҳои дохил мешаванд, ки ҳиссиёту ҳаяҷон ва муносибатҳои эмотсионалиро ифода менамоянд:

Suddenly, to my surprise, the three at the altar faced round to me, and Godfrey Norton came running as hard as he could towards me (11,17).

Ҳайратангезо он се нафар *нохост* ба тарафи ман баргаштанд ва Годфри Нортон бо тамоми қувва ба тарафи ман давид (5, 66).

Unfortunately, I could think of nothing else to say to her (11, 143) -*Мутаассифона*, ман намедонистам бо ӯ дар бораи чӣ гапзанам (5, 65).

Дар сохтори ҷумлаи аввал ибораи туфайлии "to my surprise"-ро мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз ду тараф бо вергул чудо карда шудааст, вале дар вақти тарҷума бо калимаи туфайлии "ҳайратангезона", ки дар аввали ҷумла омадааст, ифода ёфтааст. Ибораи туфайлии дигар *Suddenly* муодили худро дар шакли *нохост* ёфта, дуруст интиқол ёфтааст ва дар мобайни ҷумла омадааст.

Дар мисоли дуюм ихтилофи маънӣ ба мушоҳида намерасад, яъне калимаи туфайлии "unfortunately" тавассути вожаи "мутаассифона" тарҷума мешавад, ки новобаста аз контекст ин ду воҳид муодили комили ҳамдигар мебошанд.

Таҳлили мисолҳои зикргардида нишон медиҳад, ки дар забонҳои англисӣ воҳидҳои туфайлӣ дар ташаккули маъноӣ умумӣ ҷумлаҳо нақши муҳимро мебозанд ва унсурҳои ҷудонопазири таркиби маъноӣ ҷумла мебошанд. Дар ҳақиқат, вазифаи семантикии воҳидҳои туфайлӣ ҳам дар тарҷума аз забони англисӣ ва ҳам дар мулоқот бо он забон нақши калонро мебозад. Бо ёрии онҳо муносибати худ ва баҳои субъективиро нисбати воқеа, ҳолат, предмет ва мавзӯи гуфтор ифода кардан мумкин аст.

Чунон ки дар боло зикр гардид, донишмандони хусусияти воҳидҳои туфайлии забонҳои хориҷӣ ва моҳирона истифода бурда тавонистани онҳо дар нутқ хеле муҳим аст. Тарҷумонҳо низ бояд аз нозуқиҳои ин падидаи грамматикӣ огоҳ бошанд. Барои онҳо донишмандони нуктаҳои зерин муҳим аст: ҳамчун унсурҳои туфайлӣ ташхис карда тавонистани воҳидҳо дар ҳайати ҷумлаи забони бегона; дарки дурусти тобишҳои маъноӣ калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ; ёфтани воситаи муносиби ифодаи маъноӣ воҳиди туфайлӣ дар забони тарҷума.

Риоя нашудани талаботи мазкур маъноӣ ҷумларо коста гардонид, ба сифати тарҷумаи он таъсири манфӣ мерасонад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки калима, ибора ва ҷумлаҳо маҳз дар ҳолати мушаххас, дар ҳайати ҷумлаҳои ҷудогона мавқеи туфайлӣ пайдо мекунанд - баъзе калима, ибора ва ҷумлаҳо ба калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ шабоҳат доранд, вале дар асл туфайлӣ нестанд.

Тарҷумаи калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ аз тарҷумонҳо муносибати эҳтиёткорона ва инфиродиро тақозо мекунанд. Як гурӯҳ воҳидҳои туфайлии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ муодилҳои комили худро доранд, гурӯҳи дигари онҳо хоси забони англисӣ буда, метавонанд баробарҳои тоҷикии худро надошта бошанд.

**Муқарриз: Соҳибназарова Ҳ.Т., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Рӯйхати адабиёт:**

1. Алексеев М.П. Проблемы художественного перевода. -Иркутск. 1931. -330с.
2. Берков В.О. Словарных переводах / В.О. Берков// Мастерство перевода. -М.: Советский писатель, 1971. -380с.
3. Блох. М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я. Блох. - М.: «Высшая школа», 2004. - 239с.
4. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский / Е.В. Бреус. -М.: Издательство УРАО, 2002. -103с.
5. Бронте, Ш. Цен Эйр: Роман / Ш. Бронте. -Душанбе: ТҶБ Истикбол, 2010. - 412 с.
6. Виноградов, В.В. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.В. Виноградов. -М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. - 224 с.
7. Гальперин И.Р. Перевод и стилистика // В сб.: Теория и методика учебного процесса / И.Р. Гальперин. - Москва, изд-во АПН, 1960, -236с.
8. Турсунов Ф. М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков): Монография / Ф.М. Турсунов. -Душанбе, 2015. -432 с.
9. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / А.В. Фёдоров. -М.: ФИЛОЛОГИЯ ТРИ; Санкт-Петербург Филологический факультет СПбГУ, 2002. -348с.
10. Швейцер А.Д. Теория перевода / А.Д. Швейцер. -М.: Наука, 1988. -215 с.

ВОХИДҲОИ ТУФАЙЛӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОН (дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ)

Мақолаи мазкур ба масъалаи хусусиятҳои воҳидҳои туфайлӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шуда, доир ба роҳҳои ифодаи онҳо сухан меравад. Ҳамчунин, муаллиф дар мақола бо мисолҳои мушаххаси ду забон роҳҳои интиқоли воҳидҳои туфайлиро нишон додааст.

Раванди тадқиқ нишон медиҳад, ки матнҳои бадеӣ вижагиҳои хоси худро доранд, ки ин вижагиҳоро дар раванди тарҷума, албатта, мадди назар гирифтани лозим аст. Агар тарҷумон дар тарҷумаи матнҳои илмӣ ё илмӣ-оммавӣ як услуби тарҷумаро кор барад, пас дар тарҷумаи матнҳои бадеӣ шеваи дигари тарҷумаро мавриди истифода қарор медиҳад, яъне доираи ғайрифаъолияти мутарҷим дар мавриди дуҷум фарохтар гардида, метавонад воситаҳои тасвири бадеиро бештар корбаст намояд.

Воҳидҳои туфайлӣ ба нутқи инсон обуранги хос бахшида, онро барои шунаванда гуворо месозанд. Бе воҳидҳои туфайлӣ нутқ номукамал ва дарки он барои хонанда ё шунаванда душвор мегардад.

Воҳидҳои туфайлӣ дар нутқ мақом ва манзалати хосаеро касб намуда, дар ҷумла нисбат ба фикри гуфташуда ҷӣ гуна муносибат доштани ғӯяндаро ифода мекунанд

***Калидвожаҳо:** воҳидҳои туфайлӣ, интиқол, роҳҳои ифода, хусусият, матни бадеӣ, матни илмӣ, вазифаи муошират.*

ВВОДНЫЕ СЛОВА И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В ЯЗЫКЕ (на примере английского и таджикского языков)

Статья посвящена особенностям вводных слов в английском и таджикском языках и способам их передачи. В ней автор также показывает способы передачи вводных единиц на конкретных примерах двух языков.

Процесс исследования показывает, что художественные тексты имеют свои особенности, которые необходимо учитывать в процессе перевода. Если при переводе научных или научно-популярных текстов переводчик использует один стиль перевода, то при переводе художественных текстов он использует другой стиль перевода, то есть сфера деятельности переводчика во втором случае шире, и он может использовать больше средств художественного выражения.

Вводные слова придают особый характер человеческой речи и делают ее приятной для слушателя. Без вводных слов речь является неполной и трудной для понимания читателям или слушателям.

Вводные слова имеют особый статус и место в речи, выражают отношение говорящего к использованной в предложении мысли.

***Ключевые слова:** вводные единицы, передача, способы выражения, особенности, художественный текст, научный текст, коммуникативная задача.*

PARENTHESIS AND THE WAYS OF THEIR EXPRESSION IN THE LANGUAGE (for examples of the English and Tajik languages)

The article deals with the features of the parenthesis and the way of their transformation. The author also showed with the specific examples the way of transformation of the parenthesis.

The process of search work showed that literary texts have their own features, which, of course, should be taken into account in the translation process. If when translating scientific or popular science texts, the translator uses one translation style, then when translating literary texts, he uses a different translation style, that is, the scope of the translator's activity in the second case is wider and he can use more tools of artistic presentation.

Parenthetical words give a special character to human speech and make it pleasant for the listener. Without parenthetical words, speech is incomplete and difficult for the reader or listener to understand.

Parenthetical words have a special status and place in speech and express the speaker's attitude to the thought expressed in the sentence.

Keywords: *Parenthetical words, transmission, the way of expression, features, literary text, scientific text, communicative task.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бадалова Наргис Турсунбоевна, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, тел. (+992)931563625, E-mail: badalovanargis7@gmail.ru*

Сведения об авторе: *Бадалова Наргис Турсунбоевна, Международный университет туризма и предпринимательство Таджикистана, ассистент кафедры иностранных языков. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5, тел. (+992)931563625, e-mail: badalovanargis7@gmail.ru*

Badalova Nargis Tursunboevna, - International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Foreign Languages. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Ave., Phone. (+992)931563625, E-mail: badalovanargis7@gmail.ru

Всем давно известно, что язык имеет особое значение для человека и является основным орудием коммуникации, язык во все времена принадлежал обществу и считался основным предметом изучения. Язык является мостом, который связывает прошлое с настоящим, древность с современностью, разные народные говоры и диалекты, воедино объединяет разные виды сословной и профессиональной речи, а также объединяет разнообразие стили устной и письменной речи.

До настоящего времени ещё не было языка, который не сосуществовал бы с другими языками, а именно это интересное явление происходит с теми языками, которые имеют очень древнюю письменность и древние традиции. Языковое заимствование берёт своё начало со времён римской и греческой литератур. В результате исследования научной литературы касающихся вопросов заимствования мы пришли к выводу, что ещё Л. Блумфильд обратил особое внимание на заимствования и межкультурные взаимодействия [1, с. 487-505].

Переход иноязычных слов в другой язык, интересный и неизбежный процесс. С одной стороны этот процесс имеет отрицательную оценку отношение носителей языка, а с другой стороны как показывает история удаления с языка заимствованных слов нецелесообразно и невозможно. Процесс заимствования осваивая систему переносимого языка, настолько становятся привычными в употреблении, что их неисконность происхождения можно определить только при помощи этимологических словарей.

Заимствуя слово, принимающий язык не полностью принимал его в той форме, в которой он существовал языке - источнике. Перешедшие слова звучали по-разному, замечалась разница и в грамматике, и в значении, и в структуре. Однако переходя в другой язык, они изменялись, приспособившись к фонетическим правилам, грамматическим формам и конструкциям, словообразовательным образцам и законам семантики принимающего языка.

Таким образом, можно сказать, что переход слов с другого языка является совокупность понятий, общее для всех языков, но по-разному в них выражающиеся, которые происходят вне языковом отношении реальной действительности, где развивается и функционирует язык, на что влияют общественно-политические факторы [2, с. 11]

Переход слов с одного языка на другой это специфическая особенность любого общества, которое стало на путь развития. Данный переход в первую очередь отражается на уровне речи, а затем уже на уровне языка. Это постоянный процесс, который происходит через политические, военные, экономические и культурные отношения между разными народами и национальностями в разные исторические периоды.

В данном случае можно отметить, что заимствованные слова самостоятельно могут дать нам информацию о месте, где появляются новые предметы, но и соответственно их названия (бордо, хакки, кашемир, кашне, шляпа, коньяк, шампанское, какао), название предметов в честь их открывателей (ампер, вольт, ватт, браунинг, Вальтер) т.т.д. [98, с.68]

Изучение заимствования начинается ещё с древних времён. Эти исследования можно отнести к IX-XVIII вв., когда многие учёные языковеды, составляя словари, приводили и разъясняли в них происхождения и значения заимствованных слов.

К числу этих учёных можно отнести Махмуд Кашгари («Девон луғат ат-турак» (Словарь тюркских наречий), Абу Хафси Суғди «Фарҳанг» (словарь), Мухаммадхусейн ибн ХАЛАФА *Табризи* «Бурҳони қотғ» (НЕОПРОВЕРЖИМОЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВО), МУХАММАД Гиёсиддин ибн Чалолуддин «Гиёс-ул-луғот» (Словарь Гиёса); А также Лаврентий Зизаний в

своём кратком лексическом словаре даёт толкование слов из славянского языка на простом русском диалекте.

К таким исследованиям можно отнести лингвистическое произведение Р.Ф. Бранда под названием «Несколько замечаний об употреблении иностранных слов», которое вышло в 1882 году, а также лингвистическое произведение Бодуэна де Куртанэ «О смешанном характере всех языков» вышедшее в 1901 году, также Л.В. Щерба «О понятии смешании языков», которое вышло в 1936 году. Эти исследования проводились непостоянно. А временами, и поэтому они не смогли полностью изучить данную проблему. Исследования носили не системный, а эпизодический характер, которые не могли полностью раскрыть данную проблему.

К более тщательному исследованию учёные принялись в середине 20 века. С этого периода начинается детальное научно-обоснованное отражение языкового явления, как заимствование. В этот период появляются такие научные труды, где находят своё отражение и освещение заимствование и иноязычные слова, таких учёных как: В.В. Акуленко, А.М. Аристова, К.Р. Бабаева, Ю.А. Бельчикова, Е.В. Маринова, Т.Г. Амирова, А.Е. Рыцерева, С.П. Егорова, Е.М. Иссерлин, Л.П. Крысин, Д.С. Лотте, В.Ю. Розенцвейг, А.В. Суперанская, Т.Ю. Тамерьян, Щ.Г. Щитова, А.Д. Эфендиева, Н. Маъсуми, Б. Ниёзмухаммадов, Х. Маджидов, Т. Бердиев, В. Шарифов, Т. Ваххобов, А. Рустамов, Р. Туроходжаева, П. Исматуллаев, Г. Юнусов, А.Ю. Фомин, Ф. Собирова).

В лингвистике присутствуют разные определения заимствования, а значит «дефиниции». Например, в языковедческом этимологическом словаре М. Р. Фасмера заимствования и процесс заимствования объясняется как элемент чуждого языка, где переход слово совершается прямым или косвенным путем, т.е. при помощи другого языка.

«Заимствование - элемент чуждого языка, а также сам процесс перехода элементов одного языка в другой... Пути движения слова из языка могут быть прямыми и косвенными (т.е. через другой язык)» [3, 158].

В «Большом энциклопедическом словаре» значение слово «заимствование» раскрыто более в подробном толковании, «Заимствование элемент чуждого языка (слово, морфема, синтаксическая конструкция), перенесённый из одного языка в другой в результате языковых контактов, а также сам процесс перехода элементов из одного языка в другой». [9, 158-159]

Аналогичную мысль можно встретить и в трудах Е.И.Чариковой, где также заимствование обосновывается, как результат соприкосновения разных языков и их носителей. [10, 153-154].

В своём созданном лингвистическом словаре О.С.Ахманова говорит о том, что заимствования слов из других языков для обозначения новых предметов, нередко сами носители языка узнают из уст лиц заимствующего языка вследствие контактирования. [2,с,571].

Иной точки зрения придерживается Л.П. Крысин, где иноязычные слова характеризует как процесс перемещения различных элементов из одного языка в другой, определяет значение этого термина как всеобъемлющее явление, которое распространяется на элементы всех уровней языка [5,147-154].

Одна из причин появления новых заимствованных слов может быть и мода. Известный учёный и критик Белинский это явление наименовал как «капризами употребления». Даже современные журналисты уделили особое внимание и тягу к иноязычным словам, впоследствии чего стали широко использоваться такие слова как брифинг, регион, рейтинг, дебаты и.т.д.

Развивая данную точку зрения о внутренней функции приспособления иноязычных слов перенемающим языком, продолжает изучаться в научном исследовательском труде под названием «Иноязычные слова в современном русском языке», [5, 23-30].

Многие ученые, опираясь на этот приём, считают его основным способом.

Актуальной проблемой при исследовании заимствованных слов остаётся ряд вопросов:

- ❖ какая формулировка данного явления может точно растолковать суть вопроса;

- ❖ способы и явление обуславливающее заимствование;
- ❖ распределение заимствованных слов;
- ❖ порядок освоения;

Многие лингвисты принимают заимствования как ход движения слов в разных языках, где это явление не может быть пределом перехода предметов и понятий.

Такая точка зрения нашла своё отражение в научном труде Якубинского под названием «Несколько замечаний о словарном заимствовании». В этом произведении он принимает попытку установления внутренних правил заимствований из неродного языка. [11, 15-19].

Л.П. Якубинский считает, что переход слов обуславливается выразительными языковыми факторами, которые могут способствовать не только замене слов, но и переходу или заимствованию целых синонимических рядов слов. Поэтому заимствования происходят даже в тех случаях, когда в языке принимающего есть аналог этого слова. Исходя из приведённых примеров, в языке часто встречаются и такое явление, когда заимствованные слова вытесняют слова языка-реципиента, или сосуществовать, вместе употребляясь как синонимы.

Очень интересные факты приведены учёным-лингвистом Б.Н.Ниязмухамедов, где говорится о том, что в словаре таджикского языка можно встретить много слов тюркского происхождения. Это можно проследить в ранних лирических произведениях Руми и Саади, где встречаются узбекские слова, как **совғот** - «гостинец», **ётоқ** - «охрана», «қараул», **чўмуч** - «ковш» и т.д.

Аналогичный пример также можно отследить в произведениях Восифи туй - «свадьба», «пир»; қилич - «меч», «сабля»; бўғча - «узелок с вещами»; яроқ - «оружие»; ёш - «молодой»; қароул - «қараул»; қанд - «сахар»; қурут - «курут» (вид сушённого заквашенного молока); қаймоқ - «сметана, сливки»; элчи - «посланник» др. [6, 325-326].

Заимствования из узбекского языка также можно встретить в философско-литературных трудах, также они отслеживаются в фундаментальных произведениях учёного. Например: ясовул - «есаул», ўтун - «дрова», қаймоқ - «сливки» кимиз - «кумыс», мингбошӣ - «волостной управитель» и др. [там же, 152].

Также широко использовали узбекские заимствования, а некоторые из них даже творили свои произведения на узбекском языке, это соратники и почитатели великого просветителя А.Дониша, поэты Ғайрат, Асири, Савдо и Айни.

Неспроста Бодуэн де Куртэнэ говорит, что одна из самых главных причин появления заимствования является «общность и сходство черт языков, соседствующих между собой и связанных общим географическим субстратом; сходства и различия общечеловеческие...»

Определения, которые были выше указаны рядом учёных, явились причиной выявления развития заимствования. Данными определениями были представлены внутренние и внешние лингвистические явления, оказывающие влияние на ход заимствования в языке. К таким явлениям можно отнести лингвистические и экстралингвистические факторы.

О таких процессах заимствования в языке как систематизация внутренних и внешних факторов, и которые очень чётко и своевременно определяют причины заимствования, было предложено Л.П. Крысиным.

Исходя из вышеизложенной гипотезы, учёный лингвист также уверенно к внешним (экстралингвистическим) причинам заимствования в языке относит экономические, промышленные, культурные и политические отношения между носителями языка.

Тем самым учёный чётко обозначает, что при усилении или при ослаблении вышеупомянутых отношений и связей, никак не влияет на процесс заимствования в языке.

Особой причиной внеязыкового заимствования, по мнению В.В. Виноградова, В.А. Богородицкого, Л.П. Ефремова, считался исторический фактор.

Очень правильно и своевременно определил причины появления заимствований В.А. Богородицкий, который опирался на международные контакты. Он отметил, что одна из

причин это историческая жизнь на протяжении долгих лет, которая независимо от желаний соприкасается с другими народами. С развитием общества появляются новые предметы техники и обихода, названия, которых – большей частью являются имена существительные.

Названия не придумываются вновь, они заимствуются, а потом подчиняются той или другой степени строю языка, и служат, в первую очередь, источником новых производных слов» [1, 487-505].

Итак, мы приходим к выводу, что к внешним факторам процесса заимствования можно отнести «моду на иностранные слова», в доказательство чего могут быть литературные произведения второй половины 18 века. Виноградов в своём труде под названием «Мода на иностранные слова», говорит о том, что высшие слои общества вводили в употребления иноязычные слова, которые являлись отражениями культурно-исторических процессов. И главную роль в этом процессе сыграло дворянское сословие и жаргоны тех времён, которые принесли в русский язык иностранные слова. А именно с французского и латинского языков, которые своим приходом быстро распространялись среди разных слоёв общества, приспособляясь к русской речи и распространяя европейскую культуру. [27, 184]

В своих трудах Л.П.Крысин отмечает, что появление заимствования в языке зависит от следующих факторов:

- ❖ утрачивания многозначности корневых слов и упрощения структуры смысла этих слов;
- ❖ прикрепляя иностранные слова к разным словам, тем самым появляется потребность к уточнению их понятий, а также пояснения семантических оттенков;
- ❖ присутствие в иноязычном языке развитие к образованию сходных по структуре слов или групп слов с одинаковой структурой языковой единицы;
- ❖ имение в языке принимаемые заимствованных слов с общим лексическим значением и аналогия в структуре элемента;

Направленность к нерасчленённости семантики слова, т.е. язык, даёт номинированность, т.е. обозначить одной лексической единицей, а не синонимами и не словосочетаниями.

Исследования показали, что основная причина появления иноязычных слов является отсутствие в языке соответствующего понятия.

Исходя из социальных, исторических, идеологических факторов, которые воздействуют на развитие языка:

- ❖ принудительный фактор, который осуществлялся независимо от желания народа и который существовал при колониальном обществе, где господствующая нация подавляла язык и культуру порабощённого народа, навязывая свой язык, свою культуру и религию, что являлся немало важным фактором;
- ❖ изоляционный фактор, который не даёт возможность сближению культур различных народов, языку и всячески мешает развитию языка и народа;
- ❖ Фактор, ведущий к объединению языков, когда один язык растворяется в составе другого языка. Однако учёные придерживаются к такому мнению, что теоретически это невозможно, так как нет в этом необходимости;
- ❖ Фактор вымирание языка малочисленных народов, которые не имеют свою письменность;
- ❖ фактор развития, который опирается на развитие внутреннего потенциала и обогащения за счёт заимствования;

На язык как явление общественное влияет всё то, что происходит в обществе, от изменений в обществе зависит состояние и развитие языка. К этой проблемной точки зрения неоднократно обращали внимания поэты и писатели, а также крупные представители лингвистической науки. Мы ещё со студенческой скамьи знаем, что моду на язык дают поэты и писатели, которые являются эталоном литературного языка и не только литературного. Многие из них занимали противопоставленную позицию, объясняя, что даже одно иноязычное слово засоряет язык любого народа.

Что только не говорили, что иноязычные слова без надобности нельзя употреблять, потому, что восприятие чужих слов даётся не всем легко и портит даже слух. Как мы уже выше упоминали, что против заимствования выступали и государственные деятели, которые обосновывали свои взгляды тем, что они этим защищали язык от постепенного исчезновения, этому может стать примером министр народного просвещения 19 века А.С. Шишков. Свою точку зрения о сохранении и чистоте родного языка он отразил в трактате «Рассуждение о старом и новом слоге российского языка» [11, 496].

Такому подходу к заимствованию придерживались также многие европейские и восточные деятели культуры и литературы. Приведём такое изречение французского писателя Альфреда Жилдера, который утверждал, что усиленное заимствование приведёт к лингвистическому самоубийству.

К такому мнению придерживался ученый востока Г.Максуд, говоря о том, что любое заимствование приводит к потере национальной самобытности языка. Он открыто, выступал против иноязычных слов, и отстаивал свою позицию тем, что большинство заимствованные слова являются чуждыми для строения и структуры принимающего языка, которые также разрушают цельность языка принимающего.

Совсем по иному относились другие учёные, поэты, писатели и государственные деятели к заимствованию, к иноязычным словам, утверждая ошибочность их мнений. Они считали, что заимствования не убьёт язык, а наоборот обогатит и поспособствует его развитию, усовершенствуя его на современном этапе.

В.В. Виноградов говорил, что на свете есть языки, словарный фонд, которого больше чем на половину составляет заимствованные слова и примером этого является современный персидский язык. Персидский язык по ныне существует и здравствует, и не потерял национальную самобытность, не разрушился грамматический строй и не засорился словарный его фонд а наоборот слыша иногда иноязычные слова в персидском звучании неохотно замечаешь нежность, мягкость и музыкальность в произношении и в звучании. Например, неоднократно слышали звучание слова «мерси» и др. Если язык непоколебим, и если его основа общенародна, ему не страшны никакие давления извне.

О такой же пользе говорил, писал и рассуждал в своих научных трудах основоположник таджикского литературного языка Садриддин Айни. Он говорил, что некоторые предметы обиходности небыли ещё у нас тогда, они были привезены с Европы или с России, и которые имели свои названия изначально [8, 155].

С Айни был мудрым и грамотным учёным тогдашней таджикской интеллигенции. Он выступал за развитие родного своего языка даже при помощи заимствования, потому, что он наперёд знал, что это не помешает развитию языка, а наоборот станет толчком в развитии социальной жизни народа, новой истории, и новой эпохи. И поэтому он стал на путь реформации национального языка. Благодаря ему уровень грамотности таджикского народа был поднят, безграмотность была устранена, начались и изменения в социальной жизни таджикского народа после революционного периода.

Он всегда в своих выступлениях, докладах, статьях, где указывал на положительные влияния заимствованных слов, приводя веские примеры и неоспоримые факты.

Приведём один пример из высказывания «Необходимость нового явления в обществе нам доказывает, что для описания сегодняшней жизни в обществе, для пропаганды новой жизни неизбежно использование неологизмов и чуждых нам элементов в устной и письменной речи. Так как они вошли в нашу жизнь волей-неволей сегодня или завтра образумится, обстановка новой жизни вынуждает нас использовать и принять новую лексику» [4, с. 626].

Обычно взаимовлияние языков чаще всего происходит в лексике языка. Однако заимствование слов, иногда не обогащает и не развивает разделы словаря. В большинстве случаев из языка в язык переходят интернациональные термины, названия предметов культуры и быта, образцы топонимики, антропонимики и этнонимики.

В.Я. Звегинцев справедливо замечает: «Лексическое заимствование – это не простой и

механический процесс напоминающий пересыпание зерна из одного мешка в другой» [Ошибка! Источник ссылки не найден.5, с. 384].

С лингвистической точки зрения заимствования очень сложный процесс, в нём отражается моделирование слов, моделирования семантики слов, потому что на данном этапе в перенимающем языке уже существуют синонимические ряды, а также установлена семантическая система слов.

При таком процессе, также изменяется звуковой облик и соответственно вся фонологическая система языка, которая обновляется грамматическими формами, которые свойственны данному языку [6, с. 324].

Процесс заимствования также наблюдается и в таджикском языке, где присутствует ряд интернациональной лексики, пришедшие из разных иностранных языков, а также можно встретить слова и обороты, которые заимствованы из русского языка, или путём заимствования русским языком иностранные слова других языков. Граница влияние русского языка выходит за рамки указанных процессов, наблюдаются весьма заметные воздействия на иностранные языки.

Примером этих явлений может стать французский язык, который позаимствовал такие слова как, **большевик (bolchevik), совет (sovet), колхоз (kolkhoz), совхоз (sovkhoz), накшаи панчсола (plan quinquennal)** и тд.

Уподобляясь фонетическим и грамматическим законам, заимствованные термины ассимилируются в таджикском языке. Правильное заимствование приносит языку, и его словарному составу только пользу. Это явление развивает основы словообразования: заимствованные слова, как и собственно таджикская лексика, дают богатый материал для создания слов, для рождения новых форм. Например: **прогрессивӣ – progressive (прогрессивный); радио гузарондан, радиогузаронӣ – install radio (радиофицировать, радиофикация); колхозчӣ, колхозчизан – kolkhoz worker (колхозник, колхозница); телефончидухтар – telephonist (телефонистка).**

В процессе такого восприятия между русской лексико-грамматической системой и таджикской лексико-грамматической системой возникает сложная двусторонняя языковая связь.

Благодаря многозначности заимствованных слов русского языка таджикские слова употребляются в другом семантическом аспекте, и это расширяет круг их использования. Например: **харакат, сохтмон, овоз, ҳисобот, котиб, интиҳобот, раис, ҳисоб**, (движение, строительство, голос). При помощи калькирования они приобрели новое значение: **сохтмони маданӣ – cultural construction (культурное строительство); ба овоз мондан – to put to the vote (ставить на голосование), ҳисобот – account (отчет), котиб – secretary (секретарь), интиҳобот – election (выборы), раис – chairman (руководитель), ҳисоб – counting (счет), хуччат – document (документ).**

Русские слова заимствованные таджикским языком составляют значительную часть интернациональной лексики таджикского языка вошедшие из других языков. Например: **аполитизм, атом, комсомол, кооперация** русско-интернациональные слова, а также **большевик, колхоз, комсомол, совет, пионер, совхоз, завод, механик** и другие, проникли в языки многих других народов.

Свои особые свойства, упорядочивающие каждый язык, имеют интернациональные термины, подчёркивал А.А. Реформатский. [8, 103-105]

Одинаковость лексических значений помогает представителям разных народов и культур понимать друг друга, например, **совет, комитет, район, дружина, бригадир, совхоз, социализм** и много им подобных, получили очень большое распространение в разговорном языке широких масс таджикского народа. Люди разных возрастных категорий, разных профессий правильно понимают значение этих слов, и свободно применяют их в речи. Каждое такое слово тесно связано с общественной жизнью народа и потому закрепляется в языке соответственной семантикой. Разница заключается лишь в том, что старшему поколению известна история их появления, а молодежь воспринимает подобные

слова, как исконно таджикские.

Редко употребляющиеся интернациональные термины в основном встречаются в специальной или в научной литературе: **натурализм – naturalism, материалист – materialist, оппортунист – opportunist, экспроприация – expropriation, депрессия – depression, дискриминация – discrimination, ревизионист – revisionist, диктатор – dictator.**

Часть этих заимствованных терминов имеют таджикские синонимы; они также употребляются в том или ином контексте, постепенно закрепляясь в языке в роли коренных терминов. Так, наряду с ратификацией и унификацией можно встретить **тафтиш, тасдиққунӣ, якхелақунӣ.**

Заимствование новых слов в таджикском языке происходит при наличии достаточных оснований и причин. Например, из группы однокоренных слов принимаются лишь такие, которые имеют терминологическое значение: **materialism (материализм), materialist (материалист), материалӣ, материявӣ – material (материальный).**

Другие слова, производные из этого корня, выражаются соответствующими таджикскими понятиями. Так, слово **материал** имея многообразную семантику, соответствует таким значениям: 1) предмет, вещество, из которого что-то создаётся (маснуот, масолех, мол); 2) ткань (газвор, матоъ); 3) переносное значение, выражающее понятие основы, источника, сведений (асос, далел, маълумот), ликвидатор – ликвидатор, ликвидаторство – ликвидаторчиғӣ, ликвидаторский – ликвидаторӣ, но слово ликвидировать имеет иное значение – барҳам додан, маҳв кардан; ликвидация – барҳамдиҳӣ.

Исходя из этого, часть однокоренных слов принимаются в качестве терминов, а остальная часть переводится. Например: **nazy – натсизт (нацист), nazism – натсизм (нацизм). Nation – миллат (нация), national – миллӣ (национальный), nationalization – миллиқунонӣ (национализация, национализировать). Или еще: centralism – централизм (централизм); centralist – централист (централист), centrism – центртзм (центризм). center – марказ (центр), central – марказӣ (центральный).**

В связи с всеобщим обязательным военным обучением для лиц призывного возраста появились выражения: **пункти таълимии харбии умумии ҳатмӣ, ба хизмати харбӣ даъватшаванда, устави хизмати дохилӣ, пункти ҳозиршавӣ, устави интизоми харбӣ – General training, the recruit, the Statute of internal service, recruiting point, of the military disciplinary regulations (пункт общего обучения, призывник, устав внутренней службы, явочный пункт, воинский дисциплинарный устав. Было и остается общеупотребительным выражение «комиссариати харбӣ». В художественной литературе и устной речи использовалась и русская сложносокращенная форма – **военкомат.****

Интернациональная лексика это, прежде всего слова, которые имеют общность для всех или почти для всех языков Европы. В данную категорию можно отнести большинство греческих и латинских терминов, которых ещё называют европеизмы и которые в свою очередь распространились через европейские языки. Наряду с этой категорией лексики, также существуют и другие интернациональные термины производные от арабского языка.

Примером чего являются слова арабского происхождения, которые встречаются в русском, испанском, французском, болгарском, венгерском и других языках: **алгебра – algebra, сифр – cipher (цифра), альманах – almanac (альманах), адмирал – admiral (адмирал).**

Однако по такой же схеме интернациональные свойства приобрели ряд тюркских, китайских, монгольских, индийских слов. Такую позицию принимают и многие персидско-таджикские слова, относящиеся к самым различным областям, стали интернациональными для тюрко-язычных, закавказских и некоторых других народов. Среди них встречается немало понятий, образованных от цифры **сорок – чилла: сорокодневье, имеющие различные значения; «чиллагӣ» - сорт винограда, поспевающий в период летнего сорокадневья; чилтор» - многострунный инструмент; «чиллакбозӣ» - игра -**

чижик.

Есть такие таджикские слова, термины, выражения, которые отражают национальную самобытность таджикского народа, вошли успешно в словарный фонд русского языка и стали достоянием уже другого народа. Также можно отметить, что русский язык несмотря на своё огромное влияние, очень много заимствованных слов вошли в обиход употребления русского языка. для обозначения тех названий и предметов, которые раньше отсутствовали в языке.

Таджикские слова и выражения, встречающиеся в русском языке, можно разделить на следующие группы.

❖ Сельское хозяйство: **ғўзапая** (стебли хлопчатника, с которых снят хлопок); **джугара** (местный сорт сорго); **канар** (большой мешок, обычно используемый для перевозки хлопка); **курак** (нераскрывшаяся коробочка хлопка); **хирман** (место для складывания хлопка); **джида** (вид плодового дерева и его плоды).

❖ Постройки, их части, стройматериалы: **айван** (открытая галерея, навес); **балахана** (верхний этаж, надстройка над домом); **дувал** (глиняный забор, стена, ограда); **суфа** (глиняное или деревянное возвышение для еды и сна); **хауз** (водоем, бассейн); **чайхана** (чайная).

❖ Продукты и национальные блюда: **джургот** (кислое молоко, простокваша); **нишалла**, **мешалда** (вид жидкого лакомства); **наво**, **набот** (кристаллический сахар, леденец); **шурпа** (суп).

❖ Восточные музыкальные инструменты: **карнай** (большая медная труба), **дугар** (двухструнный музыкальный инструмент); **най** (вид свирели).

❖ Одежда и обувь: **джурабы** (цветные шерстяные чулки); **кауши** (род обуви); **чапан** (вид халата).

❖ Предметы домашнего обихода: **дастархан** (скатерть); **кўрпача** (одеяльце, узкое стеганое одеяло); **пиала** (чаша); **тандыр** (печь для выпекания лепешек); **хум** (большой глиняный кувшин для хранения воды, вина, масла); **хурджин** (переметная сумка).

Многие таджикские слова приобрели общеупотребительную форму в тюркских языках в качестве экономических, научных и политических терминов: **дойра** – **circle** (круг), **сабзавот** – **vegetables** (овощи), **дуредгар** – **joiner** (столяр; плотник), **пахтакор** – **cotton-grower** (хлопкороб), **офтоб** – **sun** (солнце), **донишманд** – **scientist** (ученый), **номзад** – **candidate** (кандидат), **даромад** – **income** (доход), **дил** – **heart** (сердце), **пойтахт** – **capital** (столица), **шартнома** – **contract** (договор), **аскар** – **solider** (солдат), **дуст** – **friend** (друг), **хафта** – **week** (неделя), **дузанда** – **dressmaker** (портной, портниха, швея), **савдо** – **trade** (торговля).

Огромную роль в интернациональной лексике сыграла советская эпоха, в период которой появились много интернациональных терминов. Послереволюционное явление, которое называлось Советизм, порадило много слов и выражения, наблюдавшиеся во многих языках народов СССР.

Огромная часть этой лексической группы отражают новые слова, имеющие связь со строительством социализма, с развитием науки и техники, с культурой, политикой и общественно – социальными условиями. Они вышли за пределы СССР и распространились по всему миру. Это, например, **спутник**, **космонавт**, **ракета**.

Исходя из вышеуказанного исследования, можно столкнуться с современными задачами теории языкознания и с проблемами прикладного языкознания, которые не в силах отрицать присутствие заимствованной лексики в словарных фондах и в межязыковых процессах развития языков.

Языкознание всегда нуждается в полном и ясно выраженном определении иноязычных элементов в лексике.

Рецензент: Ходжатов Б.Д., к.ф.н.

Список использованной литературы

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура Востока. - М., 2005. 15.

2. Виноградов, В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв. : Пособие для высших педагог.учеб. заведений / В. В. Виноградов. – М.: Учпедгиз, 1938. – 448 с.
3. Брандт Р.Ф. Несколько замечаний об употреблении иностранных слов. — М., 1882.
4. Бодуэн де Кутенэ, Иван Александрович (1845-1929). О смешанном характере всех языков / [И.Бодуэн де Куртене].- Санкт- Петербург, 1901. - С.12-24.
5. Кириллова, Н. В. Заимствование иностранных слов в русском языке / Н. В. Кириллова // Экстернат.РФ : электронный журнал. – 2013.
6. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. - М., 2006.
7. Крысин, Л. П. Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий / Л. П. Крысин // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6. – С. 27-36.
8. Крысин, Л. П. Слово в современных текстах и словарях: очерки о русской лексике и лексикографии / Л. П. Крысин. – М.: Знак, 2008. – 318 с
9. Щерба Л.В. «О понятии смешании языков» которое вышло в 1936 (Стенограмма доклада, прочитанного на заседании Института языкознания 15 октября 1936г.)
10. Фасмера М. «Этимологический словарь русского языка», изданный в издательстве «Прогресс», Москва в 1986-1987 годы (15).
11. Русский перевод: Блумфилд Л. Язык. — М., 1968.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОСВЕЩЕНИЯ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ

Данная статья посвящена языковому явлению «заимствование» и причинам появления заимствованных слов. В начале статьи автор на основе приведённых определений учёных даёт краткую информацию о понятии заимствования, отмечая при этом переход слов с одного языка на другой специфической особенностью любого общества, которое стало на путь развития.

Далее автор утверждает, что заимствуя слово, принимающий язык не полностью принимал его в той форме, в которой он существовал языке - источнике. Перешедшие слова звучали по-разному, замечалась разница и в грамматике, и в значении, и в структуре. Однако переходя в другой язык, они изменялись, приспосабливаясь к фонетическим правилам, грамматическим формам и конструкциям, словообразовательным образцам и законам семантики принимающего языка.

Таким образом, можно сказать, что переход слов с другого языка является совокупность понятий, общее для всех языков, но по-разному в них выражающиеся, которые происходят внеязыковом, отношении реальной действительности, где развивается и функционирует язык, на что влияют общественно-политические факторы.

Ключевые слова: языковое заимствование, интернациональная лексика, антропонимика и этнонимика, советизм, исконность происхождения, лексико-семантические особенности, словарные фонды, межязыковые процессы, лексика, иноязычная лексика, специфика, особенность функциональные особенности.

ЇАНБАӀОИ НАЗАРИЯВИИ ШАРӀИ ЛЕКСИКАИ БАЙНАЛМИЛАӀИ

Мақолаи мазкур ба падидаи забони «иктибос» ва сабабҳои пайдоиши вомвожаҳо бахшида шудааст. Муаллиф дар ибтидои мақола дар асоси андешаҳои олимон дар бораи мафҳуми вомгирӣ маълумоти мухтасар дода, дар баробари ин аз як забон ба забони дигар гузаштани вожаҳои ҳамчун хусусияти ҳоси ҳар чомеае, ки роҳро пеш гирифтааст, зикр кардааст.

Баъдан, муаллиф далел меорад, ки ҳангоми вом гирифтани забони қабулқунанда онро ба он шакле, ки дар забони сарчашма мавҷуд буд, пурра қабул накардааст. Калимаҳои интиқолшуда ба таври дигар садо медоданд ва дар грамматика, маъно ва сохтор фарқиятҳои мавҷуданд. Вале ҳангоми ба забони дигар гузаштан онҳо ба қоидаҳои фонетикӣ, шаклу сохти

грамматикӣ, қоидаҳои калимасозӣ ва қонунҳои семантикаи забони мизбон мутобиқ шуда, тағйир меёфт.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки гузариши калимаҳо аз забони дигар маҷмӯи мафҳумҳои мебошад, ки барои ҳамаи забонҳо умумӣ буда, вале дар онҳо ба таври гуногун ифода ёфта, дар робитаи экстралингвистикӣ ба воқеият ба вучуд меоянд, ки дар он забон дар асоси омилҳои чамбиятию сиёсӣ инкишоф ёфта, фаъолият мекунад.

Калидвожаҳо. иқтибоси забонӣ, лексикаи байналмилалӣ, антропонимика ва этнонимика, советӣ, асолати пайдоиш, хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ, фонди лугавӣ, равандҳои байнизабонӣ, лугат, лексикаи забони хориҷӣ, хусусият, хусусиятҳои функционалӣ.

THEORETICAL ASPECTS OF COVERAGE OF INTERNATIONAL VOCABULARY

This article is devoted to the linguistic phenomenon of "borrowing" and the reasons for the appearance of borrowed words. At the beginning of the article, the author, based on the above definitions of scientists, gives brief information about the concept of borrowing, while noting the transition of words from one language to another as a specific feature of any society that has embarked on the path of development.

Further, the author argues that by borrowing a word, the receiving language did not fully accept it in the form in which it existed in the source language. The transferred words sounded different, and there was a difference in grammar, meaning, and structure. However, when they switched to another language, they changed, adapting to phonetic rules, grammatical forms and constructions, word-formation patterns and the laws of semantics of the host language.

Thus, it can be said that the transition of words from another language is a set of concepts common to all languages, but expressed in different ways in them, which occur outside the language, in relation to reality, where language develops and functions, which is influenced by socio-political factors.

Keywords: linguistic borrowing, international vocabulary, anthroponymy and ethnonymy, Sovietism, primordial origin, lexico-semantic features, dictionary collections, interlanguage processes, vocabulary, foreign language vocabulary, specificity, feature functional features.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бурҳонова Меҳрубон Зафаровна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, муаллими калони кафедраи забониносии умумӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 901317788

Сведения об авторе: Бурхонова Меҳрубон Зафаровна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзаде, старший преподаватель кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 901317788

Information about the author: Burhonova Mehrubon Zafarovna, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior Lecturer of the Department of Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 901317788

ТДУ: 491

**ТАВСИФИ ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МУОШИРАТИ ҒАЙРИВОЖАГӢ ДАР
ФАРҲАНГИ ДУ МИЛЛАТ (точикӣ ва олмонӣ)**

Гафарова Қ.Т., Шозедов Н.Ш.

Донишгоҳи славянии Руссия ва Тоҷикистон

Барои муошират кардани инсонҳо на танҳо забон, балки амалҳои ғайризабонӣ ба монанди имову ишора ва ҳаракати қиёфа нақши муҳим дорад. Муошират шакли паҳш ва ё қабули итилоот мебошад, ки бо роҳҳои гуногун сурат мегирад. Муоширати байнифарҳангӣ ҳангоми ба ҳам омадани гурӯҳи одамоне, ки дорои забону фарҳангҳои гуногунанд, ба миён меояд, яъне он дар шароити бархӯрди фарҳангӣ сурат мегирад. Чодаҳои мухталифи фаъолияти амалиёти инсон метавонанд тавассути вожа ва ё бидуни он ифодаву тавсиф гарданд. Инсон субъекти фаъолтарини олами воқеӣ буда дар тамоми тағйироти табиату чамъият ширкати бавосита ё бевосита дорад ва касе қодир нест, ки оиди тамоми амалу фаъолияти шахс чун субъекти комил лаб ба сухан кушояд. Аз ин сабаб имконияти воқеиву ақлонӣ даст намедихад, ки оиди тавсиф ва ҳатто ғайривожагии тамоми амалиёти инсон андешае чанд иброз намоем.

Дар мақолаи хеш кӯшиш ба ҳарч медиҳем, ки оиди ифодаву тавсифи шакли ғайривожагии «салом» сухане чанд рӯи коғаз биёрем. Мақсади асосии таълифи навиштаҷоти зайл ба таври қиёсӣ ишораи тарзу усули ифодаи ғайривожагии «салом» дар мамолики мухталиф, аз ҷумла Олмону Тоҷикистон аст. Маълум аст, алоқои мазкур, «салом» дар шакли ғайривожагӣ, мурочиату муносибат ва ифодаи алоқа дар шакли ҷисмонӣ мебошад. Ба шаклҳои ифодаи ғайривожагии «салом» амалиётҳои мисли дастфишурӣ, дастбӯсӣ, рухсорабӯсӣ, баоғӯширӣ, ба китф дастзанӣ ва монанди инҳо шомил мешаванд. Шаклҳои ишорагашта ва оварданашудаи алоқои ғайривожагиро дониш аз манфиат орий набуда ба андешаи шогирдонаи мо ҳаводорони шӯъбаҳои лингвистӣ, аз ҷумла донишандӯзони бахши олмонӣ бе доништану риояи онҳо аз доираи муошират берун мемонад ва ё дар он ба нокомӣ дучор мешаванд.

Бояд гуфт, ки забони имову ишора, ҳаракати бадан, забони аз ҳама паҳншудатарин аст. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки воситаи ғайривожагии муошират, қиёфасозӣ, имову ишора, алоқои босирӣ, оҳанг ва ғайраҳо, новобаста аз мавқеи муносиб, дар ҳамаи фарҳангҳо арзи вучуд доранд. Аз ин ишораҳо хулосаи қатъӣ баровардан хато аст, ки воситаҳои ишорагашта дар фарҳангҳои мухталиф тафовуте надоранд. Фарҳанги ҳар халқу миллат аз рӯи шароити қонунии хеш рушду такомул меёбад ва дар ҳар мамолик муоширати ғайривожагӣ аз хусусиятҳои хоси хеш бархурдор аст. Балад будан бо ин хусусиятҳо роҳандозии самаранокӣ дурусти муоширатро дар макони ғайр, дар сӯҳбат ба шахс нерӯ, рӯҳи тозаву боварӣ мебахшад. Лозим ба зикр аст, ки хусусиятҳои хос беш аз пеш ҳама дар имову ишораҳои рамзӣ ба чашм мерасанд. Ин имову ишораҳои «салому хайру маъзур», розигиву инкор, писандидану сарзаниш, хондан ба хомӯшӣ ва монанди инҳо мебошанд. Дар адабиёти ин чода оварда мешавад, ки амалӣ намудани алоқои бинойӣ, шакли ламсии ифодаи муносибат, масофа ҳангоми муошират низ дар фарҳангҳо хусусияти фарқкунанда доранд. Дар зер оиди бархе аз ин ҳаракатҳо муфассалтар ҳарф мезанем.

Қайд кардан аз манфиат орий нест, ки унсури маъмултарини вохӯрӣ ва хайру маъзур, дастфишурӣ маъсуб меёбад. Ин шакли вохӯрӣ беғаразона буда, метавонад аз ҷониби шиносону дӯстон, дар лаҳзаҳои расмиву муқаррарӣ, мавриди истифода қарор гирад. Дастфишурӣ ахбори зиёдеро дар худ ниҳон дорад. Аз рӯи он муносибати шахс бо ҳамсӯҳбат, нияту азми ҳамсӯҳбатон муайян шуда метавонад. Ахбори ниҳони дастфишуриро аз давомнокӣ, шиддат ва мавқеи даст фаҳмидан мумкин аст. Бояд гуфт, ки дар фарҳанги мамолику халқҳои олам ин амал шабоҳате надошта, шакл, маъно, обуранг ва таъсири рӯҳиву равонии мухталиф дорад. Он метавонад шаклу таъсири нармдилона, калонгирона, сард, зишт, дӯстона, самимонаву рӯякӣ дошта бошад. Ба тамоми камуқост нигоҳ накарда, дастфишурӣ ҳар чараёни вохӯриву оғози мусоҳиба муҳим буда дорои аҳамият, таъсиру

обуранги махсус аст. Он майлу хусни тавачҷӯҳ ба шахс, нияти неку бад, душманонаву холисонаро бо ҳамсӯҳбат таҷассум менамояд. Дастфишурӣ одатан боқувват, бо гирифтани тамоми даст пиёда мегардад. Агар ҳамсӯҳбатон бо пуррагӣ дасти якдигарро нақапанд, салом рӯякӣ фаҳмида мешавад. Онҳо чӣ қадар боҳам муносибати наздик дошта бошанд, дастфишурӣ ҳамон қадар саҳттар, самимӣ ва тӯлонитар мешавад. Дар дастдихиву дастфишурӣ ба эътибор гирифтани мавқеи ҷамъиятии саломкунандагон аҳамияти махсус дорад. Забоншиноси варзидаи шуравӣ, профессор Г.В. Колшанский дар ин бора қалам ронда, ба эътиборгирии қонуну қоидаҳои зеринро гӯшзад намудааст:

а) нафари зердаст бояд, то дароз намудани даст аз ҷониби шахси боломақомтар, мунтазир шавад;

б) шахси ҷавонтар вазифадор аст, то даст дароз намудани нафари калонсолтар, интизор бошад;

в) хонумон бояд худ ҳал кунанд, ки ба ҳамсӯҳбати мард даст дароз кунанд ё на. [1, с. 21-22].

Иқрор бояд шуд, ки на дар ҳамаи мамолик қонуну қоидаҳои ишорагашта риоя мешаванд. Масалан, хонумони ниҳоят ҷусту чолок ва боғайрати Итолиё дастфишуриро дӯст медоранд, дар Дания бошад, ҳатто дасти кӯдаконро ҳам мефишуранд.

Бояд гуфт, ки намуди дастфишории дӯстонаву самимӣ ва саҳту мустаҳкам фишор додани дасти ҳамсӯҳбат яке аз бартариатҳои фарҳанги муоширати бошандагони мамолики мухталиф аст. Масалан, арабҳо ва арабтаборон ҳангоми вохӯрӣ ба ғайр аз ҳаракати дастфишурӣ боз кафи дастро бо пешонӣ расонда андаке таъзим мекунанд. Агар ҳамсӯҳбатони мард ҳамдигарро дер боз надида бошанд, ҳангоми вохӯрӣ якдигарро ба оғӯш гирифта китфи ҳамдигарро мебӯсанд. Марди солхӯрда баъди дастфишурӣ барои нишон додани эҳтироми хеш бо ҳамсӯҳбат кафи дасти худро бӯсида ба пешони мебарарду баъд таъзим мекунад.

Дар Чини куҳанфарҳанг, дастфишурӣ танҳо бо ашхоси ношинос дар сатҳи расмӣ маъмул аст, чиниҳо дасти ҳамсӯҳбати хешро дудафта дошта дурудароз метаконанд ва бо ҳамин эҳтиромашонро ба вай нишон медиҳанд. Ин ҳаракат дар муоширати ашхоси наздику шиносони дерина ба назар намерасад. Онҳо ба ҷои ин ба китф ва ё пушти ҳамдигар каф мезананд. Дар Чопон ин амал маъмул набуда, дар мавридҳои махсус истифода мешавад. Ҳангоми салом бо дасти хеш аз банди даст ва ё оринҷ қапидани мусоҳиби хеш ва ё гузоштани даст ба китфаш манъ аст. Чунин рафтор барои он қабул шудааст, ки ба чопониҳо одати дар ҷараёни муошират ба ҳам расидан писанд набуда, илова бар ин дар ҷараёни ин амал бояд мусоҳибон рост ва дурудароз ба чашмони ҳамдигар нигоҳ кунанд, ки чопониҳо инро низ хуш надоранд. Тавре муҳаққиқ М. Корелская менигорад: «Чопониҳо мисли куриёиҳо намуди дигари салому эҳтиром ба ҳамсӯҳбат, таъзими бозэҳтиромонаро ба қор мебаранд» [2, с. 2].

Оиди имову ишора дар ҷараёни салому хайру маъзур ҳарф зада, қайд кардан ҷоиз аст, ки онҳо дар мамолики олам дар шакли мухталиф пиёда мегардонад. Масалан, дар адабиёти гуногунжанру мухталиф мазмун омадааст, ки дар Испониё ҳамдигарро саҳт ба оғӯш мекашанд, дар Фаронса аз руҳсорай ҳамдигар мебӯсанд, дар бархе аз мамолик ҳангоми салом ва ё хайру маъзур сарро андаке ҷунбонда, дасти ростро то сатҳи сар ва ё камтар болотар бардошта мечунбонанд.

Дар Тоҷикистони куҳантаъриху куҳанбунёд низ таомули салом таъриху ҳаракатҳои хоси хешро дорад. Дар инҷо роҷеъ ба таърихи он аз суҳан рондан худдорӣ мекунем, зеро он пажӯҳиши мукаммалу касбӣ мебошад. Мо танҳо тасмим гирифтани оиди чанд ҳаракати маъмули ғайривожагии ифодаи он ибрази андеша намоем. Бояд гуфт, ки шакли маъмули вожагии «салом» дасти ростро дар болои қафаси сина гузошта, қоматро андаке ҳам намуда, вожаи «ассалом» ва ё ибораи «салом алайкум // ассалому алайкум»-ро ба забон гирифтани аст. Шакли ғайривожагии он бо ҳаракатҳои ишора шуда ба забон овардани вожаҳои болоӣ амалӣ мешавад. Агар мусоҳибони мард хешу табор, дӯсту рафиқ ва ё шиноси наздик бошанд,

хамдигарро ба оғӯш гирифта аз рухсораи якдигар мебӯсанд. Хонумон низ дар чараёни салом амалиёти ишорагаштаро анҷом медиҳанд.

Аз солҳои 1993 то 2012 намуди дигари салом, ки аввал дар байни ҷавонон ва баъдан дар тамоми ҷомеа реша давонд, саломии босар, «саломии каллачанг» маълум буд. Ин шакли салом дар манотиқи мухталифи кишвар бо вожаҳои маҳал, масалан «А бача чӣ хелӣ?; ё фақат чӣ хелӣ? Читу Шумо (ту?); қалай Шумо? Қалай? ва ё «тсаранг?, созато?» ва ё аксар бидуни ин вожа пиёда мешуд. Дар Бадахшон саломии дастбӯсӣ низ маъмул буд, ки одамон новобаста аз ҷинсу синну сол се маротиба дасти хамдигарро мебӯсиданд. Имрӯз ин салом шакли замонавӣ гирифта ҳангоми вохӯрӣ калонсолон дасти рости хешро дароз мекунанду хурдсолон онро дошта се маротиба мебӯсанд. Чунин таомули саломро дар байни мардуми турку баъзе манотиқи Покистон, дар бархе аз мамолики дигари Шарқ мушоҳида намудан мумкин аст. Дар давраи муайяни баъди ҷанги шаҳрвандӣ дар байни ҷавонон намудҳои дигари саломии ғайривожагӣ низ пайдо шуда буданд, ки бо сабаби мақбули ҳамагон нагардидан зуд аз хотирҳо зудуда шуданд.

Хотирнишон кардан муфид аст, дар аксари мамолик шакли дигари паҳншудаи салом ва хайру маъзур, сафҷунбонии андаку дастфишурӣ низ ба назар мерасад. Аксари фарҳангшиносон ин ҳаракатҳоро нишонаи паҳншудатари муоширати ғайривожагӣ медонанд. Ин амал низ на дар ҳама ҷо яқхел фаҳмидаву амалӣ мешавад. Масалан, дар Олмону Тоҷикистон сарҷунбонии андак ба пешу қафо ба ғайр аз маъноии саломии ғайривожагӣ маъноии тасдиқро низ дорад. Дар Туркия, Ҷопон, Булғористон, Ҳиндустон ва ҷанд мамолики дигар тасдиқ баръақс бо сарҷунбонӣ ба рости чап ифода мешавад, дар фарҳанги олмонихову тоҷикон ин амал маъноии инкорро дорад. Ҷопониҳо бо амали сарҷунбонии тез ба пешу қафо ишора бар он доранд, ки шуморо хуб гӯш доранд, аммо на ба тамоми гуфтаҳоятон розиянд. Арабҳо бошанд, норозигии хешро бо ҳаракати тези сар ба қафо ифода мекунанд.

Ба ин муносибат фарҳангшиносони ватанӣ қиссаҳои шифоҳии фаровон доранд, ки якешро дар зер пешкаш менамоем:

«Боре туркзабоне ба Душанбе омада, меҳонад маззаи палави тоҷикиро чашад, зеро таърифашро дар диёраш зиёд шунида буд. Меҳмон пурсон мешавад, ки дар кучои Душанбе ин ғизоро беҳтару лазизтар омода мекунанд. Бошандагони Душанбешаҳр ба меҳмон оши хочагии ҷамъиятии «Россия»-ро тавсия медиҳанду онкас таксисавор роҳи онҷоро пеш мегирад. Вақти хӯроки нисфирӯзи буду тарабхона мисли ҳарвақта пуродам. Меҳмон базӯр дар гӯшае ҷои нишаст пайдо мекунаду баъди ҷанде пешхизмат ба наздаш омада меҳмон пурсон мешавад: «Ҷаноби пешхизмат, оё имрӯз оши палав пухтед?» Пешхизмат, ки аз фарҳанги туркҳо пурра бархурдор набуд, сарашро ба пешу қафо мечунбонад ва турк ин ҳаракатро ба таври худ фаҳмида, даст ба дуо навамед, тарабхонаро тарк мегӯяд. Ҳамин тавр меҳмони беҳолу мадор бо умеди палавхӯрӣ ҷанд тарабхонаро давр мезанаду дар ҳама ҷой шохиди сарҷунбонӣ мешавад. Оқибат қарибҳои бегоҳ ба собиқ бозори «Сабз», ки аз меҳмонсарояш дур воқеъ набуд ба тамошо мебарояду дар пеши ошхона ошпази кафгирдардастро дар пеши деги оши боқимонда дида хитоб мекунад: «Бародари азиз, аз Туркия ба Тоҷикистон танҳо палавхӯрӣ омадаму дар ҳама ҷо навамед гаштам, танҳо шохиди сарҷунбонӣ шудаму халос. Ақалан шумо ба ман як палави хуб ҷӯр кунед, ки гуруснаву хастаам». Ошпаз, ки одами соҳибмаълумоту ҷаҳонгашта буд, аз ин суханони меҳмон пай бурд, ки бо фарҳанги тоҷикон шинос несту сарҷунбониро ба таври худ фаҳмидааст, дилаш ба меҳмон сӯхт ва барояш палави хуб ҷӯр намуда оварду маънову мавқеи сарҷунбониро фаҳмонд ва меҳмон қоҳ-қоҳ зада худ ба ҳоли хеш механдид».

Ин ҳикоти оварда шаҳодат бар он аст, ки донишмандони амалҳои хоси фарҳангӣ вочибу муфиданд ва бархурдор набудан аз онҳо боиси нофаҳмиву норозатӣ мешавад.

Маълум аст, мо чӣ тавр изҳори таҳсину сипос мекунем. Амалишавии шакли муайяни изҳори таҳсину сипос аз омилҳои зиёд, минҷумла, аз намуди чорабинӣ, сатҳи он, ширкатдорони чорабинӣ, макону замони он, дараҷаи қаноатмандӣ ва ғайраҳо вобаста аст. Масалан, дар Олмон тамошобинон ҳангоми тамошои намоишнома ҳатто мижа намезананд ва бо оғози танаффуси байни саҳнаҳо (антракт) аввал хуштаку дасту покӯби баланд шуда баъд

сулфаву биниафшонӣ оғоз мегардад. Бо хотима ёфтани намоиш боз ҳамон ҳаракатҳо тақрор мешаванд ва оқибат толор аз ҷо хеста бо қарсаку ҳуштак ва нидои «офарин, офарин! / bravo, bravo!» ҳунарпешагонро гусел мекунад. Дар фарҳанги тоҷикон ин таомул чӣ хел сурат мегирад? Мо қаноатмандиву дараҷаи кайфияти хешро чӣ тавр ифода менамоем? Дар мо таомули аз ҷо хеста бе ҳуштаку покӯбӣ қарсақ задан қабул аст. Қарсақ метавонад пурмавҷу бардавом, кӯтоҳу дӯстона, миёнаву ором, пасту дарозмуддат, кӯтоҳу сард бошад. Амалишавии яке аз намудҳои ишорагаштаи қарсақ аз чорабинӣ ва макону замони баргузорию он, аз сатҳи фарҳангу дониш ва дараҷаи қаноатмандӣ вобаста аст.

Мутолиаи адабиёти марбута шаҳодат медиҳад, ки ин амал аз ҷониби халқу миллати гуногуни мухталиф иҷро мешавад. Масалан, арабҳо қаноатмандии хешро ҳатман тавассути задан бо ангуштони ёзонидашуда ба кафи дасти ҳаммусоҳиб, ифода мекунанд. Олмониҳо ва амрикоӣҳо ҳам қарсақ мезананд, онҳо бо дасту по ба ягон чизи саҳт мезананд, дасту покӯбӣ мекунанд. Англичову испаниҳо барои нишон додани қаноатмандии хеш бо кафи даст ба пешонаи хеш мезананд. Фаронсавиён бошанд, нӯги се ангушташонро пайваст намуда ба лабҳо мебаранду баъд манахро баланд бардошта бӯсаи ҳавоии ширин равон мекунанд.

Бояд гуфт, ки тарзи муоширати вожагиву ғайривожагӣ дар сатҳи баландтарини муошират ҷо гирифта дар амалишавии он саҳм мегузоранд. Бешубҳа саҳми онҳо дар ин ҷода як хел нест. Равоншиносон дар натиҷаи пажӯҳишу таҳлил ба хулоса омаданд, ки 70%-и ахбор тавассути воситаҳои ғайривожагӣ ва танҳо 30% тавассути вожа ифода мешавад. Чӣ олмониҳову чӣ тоҷикон аз муоширати вожагӣ бархурдор мешаванд ва сароғози ҳар муошират вожаҳои ифодакунандаи салом буда анҷомдиҳандаи он вожаҳои хайру маъзур мебошанд ва ҳарду фаъолият дар чараёни таъсири мутақобилаи иҷтимоӣ пойгоҳи махсус доранд.

**Муқарриз: Ҳалимова М.С., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:**

1. Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Отв.ред. А.М. Шахнарович. - М.: Наука, 1990. – С. 95-110.
2. Корельская, М. Особенности невербального общения в разных странах. - М., 2001. – 186 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика ва морфология) қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
4. Gert Rickheit; Sabine Weiss; Hans-Jürgen Eikmeyer Kognitive Linguistik Theorien, Methoden, Modelle, Tübingen: Francke 2010 – 347 S.
5. Fritz Tschirch, Erkenntnis und Glaube, Weltbild, Denkform und Sprachgestalt, Verlag Herbert Renner – Berlin 1954. – 104 S.
6. Moiken Jessen/Johan Blomberg/Jörg Roche (Hg.) Kognitive Linguistik, Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG. Dischingerweg 5. D – 72070 – Tübingen 2018. – 353 S.
7. Ralf Pörings/Ulrich Schmitz (Hrsg.), Sprache und Sprachwissenschaft, Eine kognitiv orientierte Einführung, Gunter Narr Verlag – Tübingen 1999. – 290 S.
8. <https://orator.biz/library/oratorical/osobennosti-neverbalnogo-obscheniya-v-raznykh-stranakh>

ТАВСИФИ ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МУОШИРАТИ ҒАЙРИВОЖАГӢ ДАР ФАРҲАНГИ ДУ МИЛЛАТ (ТОҶИӢ ВА ОЛМОНӢ)

Дар мақола кӯшиш ба харҷ дода шуд, оиди яке аз масоили доғи рӯзи муоширати байнифарҳангӣ, доир ба хусусиятҳои хоси муоширати ғайривожагӣ дар фарҳанги ду миллати дӯст, сухан чанд рӯи коғаз оварда шавад. Дар андешаронии банда масъалаи дигари ба ин мавзӯ марбут, яъне ҳаракатҳои ифодакунандаи «писандидан», низ аз доираи андешаронии шогирдона берун намондаанд.

Дар мақола инчунин бо овардани мисолҳои мушаххас, масъалаи мавриди назар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Бо сабаби маҳдуд будани ҳаҷми мақола оиди намуди дигари муоширати ғайривожагӣ, оиди ҳаракатҳо сухане чанд иброз намуда ба андешаронии хеш хусни анҷом мебахшем ва масоили дигари ин проблемаи умдаро бо фарорасии фурсати қуллай мавриди пажӯҳиш қарор хоҳем дод. Ҳаракат, ин чунбидани тамоми андом – бадан буда, баромади иҷтимоӣ

дорад ва аз ин рӯ хусусияти муоширати гайривожагӣ дар мамолики мухталиф махсусан возеху равшан намудор мешавад. Ин гуфтаҳо бевосита ба ҳаракати «писандидан» низ тааллуқ доранд.

Калидвожаҳо: амалиёт, субъекти комил, дастфишорӣ, дастбӯсӣ, рӯхсорбӯсӣ, баозӯшигирӣ, қиёфасозӣ, алоқаи басарӣ, гайривожагӣ, нерӯ, рӯҳи тоза, алоқаи биной, ламс, масофа, зердаст, боломақом, арабтабор, офарин.

ОПИСАНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ НЕВЕРБАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В КУЛЬТУРАХ ДВУХ НАРОДОВ (таджикского и немецкого)

В статье была предпринята попытка привести на бумаге несколько примечаний об одной из острых проблем межкультурного общения, об особенностях невербального общения в культуре двух дружественных народов – таджиков и немцев. В нашем созерцании другой вопрос, связанный с этой проблематикой, то есть движения выражающие «симпатию», также не выходят за рамки ученического созерцания.

В статье также приводятся конкретные примеры рассматриваемого вопроса. В связи с ограниченным объемом статьи, посвященной другому виду невербального общения, несколько слов о движениях, мы с удовольствием завершим наше размышление и рассмотрим другие вопросы этой серьезной проблемы с наступлением ближайшего времени. Движение - это движение всей конечностью тела, имеющее социальный выход, и поэтому характер невербального общения в разных странах особенно ярко выражен. Эти высказывания также относятся непосредственно к движению «симпатий».

Ключевые слова: операция, совершенный субъект, рукопожатие, рукоцелование, поцелуй в щеку, объятие, мимика, басарское общение, невербальное общение, сила, чистый дух, зрительное общение, прикосновение, расстояние, подчиненный, вышестоящий, араб, браво.

DESCRIPTION OF THE SPECIFIC FEATURES OF NON-VERBAL COMMUNICATION IN THE CULTURES OF TWO PEOPLES (Tajik and German)

In the article, an attempt was made to put on paper a few notes about one of the acute problems of intercultural communication, about the peculiarities of non-verbal communication in the culture of two friendly peoples - Tajiks and Germans. In our contemplation, another issue related to this problem, that is, movements expressing "sympathy", also do not go beyond the scope of student contemplation.

The article also provides specific examples of the issue under consideration. Due to the limited volume of the article devoted to another type of non-verbal communication, a few words about movements, we will be happy to complete our reflection and consider other issues of this serious problem in the near future. Movement is the movement of the entire limb of the body, which has a social outlet, and therefore the nature of non-verbal communication in different countries is especially pronounced. These statements also relate directly to the sympathies movement.

Keywords: operation, perfect subject, handshake, hand kissing, cheek kiss, hug, facial expressions, Basar communication, non-verbal communication, strength, pure spirit, visual communication, touch, distance, subordinate, superior, Arab, bravo.

Маълумот дар бораи муаллифони: Гафарова К.Т. - Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои романи-германи. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода 30, тел.: 550055335; E-mail: kimmatoi@mail.ru

Шозедов Н.Ш. - Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, саромӯзгори кафедраи романи-германи. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30, тел.: 938277069

Сведения об авторах: Гафарова К.Т. - Российско-Таджикский славянский университет, к.ф.н., доцент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде 30, тел.: 550055335; E-mail: kimmatoi@mail.ru

Шозедов Н.Ш. – Российско-Таджикский славянский университет, старший преподаватель кафедры романо-германских языков. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде 30, тел.: 938277069

Information about the authors: Gafarova K.T. - Russian-Tajik Slavonic University, docent, associate professor of the Department of Romano-Germanic Languages. Address: 734025, Dushanbe, Mirzo Tursunzade str. 30, tel: 550055335; E-mail: kimmatoi@mail.ru

Shozedov N.Sh. – Russian-Tajik Slavonic University, senior lecturer at the Department of Romano-Germanic Languages. Address: 734025, Dushanbe, Mirzo Tursunzade str. 30, tel: 938277069

Дар адабиёти муосири забоншиносии ҷаҳон, масалан забоншиносии рус, ба масъалаи мавҷудияти вожаҳои англисӣ дар он забонҳо ва равандҳои иқтибосгирии онҳо мунтазам таваҷҷӯҳ зоҳир мешавад. Дар он асарҳо муаллифон асосан англисвожаҳои як соҳаи мушаххас, масалан, таблиғот ё ВАО, инчунин, шаклҳои луғавию грамматикӣ онҳоро дар забони худ (русӣ) мавриди баррасӣ қарор додаанд [2; 4; 11; 12]. Аммо дар забоншиносии тоҷик дар ин соҳа таҳқиқоти ҷиддӣ сурат нагирифтааст. Аз ин лиҳоз, дар ин мақола иқтибосоти англисӣ аз нуқтаи назари мақом ва вазифае, ки онҳо дар як муддати муайян дар забон иҷро мекунанд, баррасӣ карда мешаванд. Муайян кардани мавҷудияти ҷунин миқдори зиёди луғатҳои англисӣ дар муҳити ҷомеаи муосири тоҷикӣ ҳадафи асосии ин пажӯҳиш мебошад. Ин таҳқиқ барои муайян кардани он, ки кадоме аз англисвожаҳо метавонанд ба мақоми вожаи иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ пазируфта шаванд, баъдан як қисми таркиби луғавии он гарданд ва кадомашон як падидаи муваққатӣ мебошанд, кӯмак мерасонад.

Саволе ба миён меояд: оё ҳамаи англисвожаҳоеро, ки имрӯзҳо дар муоширати рӯзмарра ва гирду атрофамон дучор мешавем, ҳамчун вожаи иқтибосӣ шинохтан мумкин аст? Ҷавобаш: — Албатта, не. Маълум аст, ки ҳар як калимаи хориҷиро танҳо дар сурате иқтибосӣ ҳисоб кардан мумкин аст, ки он ба қоида ва табиати овозӣ, имлоӣ, грамматикӣ ва маъноии забони қабулкунанда мувофиқат карда ва аз ҳама муҳимтар, дар луғатномаҳо сабт шуда бошад. Дар давоми тамоми таърихи инкишофи забони тоҷикӣ калимаҳои хориҷӣ аз бисёр забонҳои Ғарб ва Шарқ асосан дар натиҷаи муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ, ҳарбию сиёсӣ, иҷтимоию маданияи Тоҷикистон бо дигар кишварҳо ва халқҳои онҳо ба забонамон ворид гардидаанд. Яке аз сабабҳои асосӣ ва маълуми дар забон пайдо шудани вожаҳои хориҷӣ ҳамеша зарурати номбар кардани падидаҳо, мафҳумҳо, ашёи наवे буд, ки дар ҷомеаи тоҷикон ва форсизабонон пайдо шуда, дар ибтидо берун аз ҳудуди забон ба вучуд омадаанд. Муайян кардан душвор аст, ки забони тоҷикӣ дар тамоми давраи инкишофи худ чӣ қадар луғатҳои забони хориҷиро қабул кардааст.

Дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон миқдори бисофиқаи истифодаи англисвожаҳо мавҷуд аст, ки баъзеҳо аллақай ба грамматикаи забони тоҷикӣ мутобиқ карда шуда бошанд (интерактивӣ, инженерӣ, рейтингӣ, роумингӣ, спа-ҳаммом, инноватсионӣ) баъзеи дигар дар шакли аслии худ (wi-fi, USB, IMAX, 3D, GPS) дар истеъмол қарор доранд. Мушкили асосие, ки бо ба вучуд омадани лексемаҳои нави англисӣ дар забони тоҷикӣ алоқаманд аст, муайян намудани мақоми онҳо мебошад. Ним аср пеш, вақте ки вожагони англисӣ дар заминаи илму техника ва дар дараҷаи баланди касбӣ пайдо шуданд, мақом ва вазифаҳои онҳо равшан мушаххас карда шуда буданд. Онҳо ҳамчун калимаҳои байналмилалӣ, истилоҳот ва калимаҳои соҳавӣ (профессионализмҳо) ба забони тоҷикӣ дохил шуданд. Онҳо дар луғатномаҳо сабт шуда буданд ва маънои онҳо барои мутахассисони соҳаи муайян ошно буд. Муҳимтар аз ҳама он аст, ки истилоҳоту калимаҳои соҳавии англисӣ аз доираи контексти махсус берун нарафта буданд.

Имрӯз забони тоҷикӣ бо вазъияти комилан наве рӯбарӯ шудааст, ки онро ҳатто метавон “таҳҷуми забонӣ” номид. Шояд дар муҳити муосири Тоҷикистон ягон соҳаи фаъолият вучуд надошта бошад, ки дар он англисвожаҳо истифода нашуда бошанд, масалан, дар соҳаи таҳсилот (*интенсивӣ, интерактивӣ, магистратура, бакалавр, мастер-класс*), сайёҳӣ (*трансфер, чартер, букинг, Coral travel, Annextour*), хӯрокворӣ (*фудкорт, фри, чикенбургер, микс, фишбургер, маффин, капкейк, кекс*), зебӣ ва мӯд (*блейдинг, макияж, стилист, лоффер, сникерс, ламинатсия*), синамо (*мультиплекс, 3D, трек, спойлер*), мусиқӣ (*сингл, тор, рэп*), варзиш (*паркур, скейтборд, фитнес*) ва ғайра. Ҳар рӯз, ҳар як тоҷикзабон, хосатан дар пойтахти кишвар ва марокизи вилоятҳо ва ноҳияҳо, маҷбур аст, ки бо калимаҳои англисӣ дар номҳо ва лавҳаҳои меҳмонхонаҳо (Гранд Ҳател), салонҳои зебӣ (шугаринг, декапитация),

марказҳои савдо (MegaMall), мағозаҳо (Fashion Man, United colors of Benetton, Design Market), тарабхонаву ошхонаҳо ва ҳатто таомномаи онҳо (KFC, Burger & Smoke дучор гардад.

Вақте кас ба шабакаҳои олами маҷозӣ (интернет) васл мешавад, чунин таассурот пайдо мекунад, ки мавҷудияти луғати англисӣ як меъёри амалии ҷомеаи Тоҷикистон шудааст. Аммо мо мефаҳмем, ки калимаҳои англисӣ ба матнҳои ба забони тоҷикӣ нашршуда мустақилона ва худсарона ворид шуда наметавонанд. Барои ин шароит, замон ва макони муайян лозим аст.

Чунон ки маълум аст, ҷомеа ҷудо аз забон вучуд надорад, чунон ки забон ҷудо аз ҷамъият вучуд дошта наметавонад. Аммо як қисми муайяни одамон аз рӯйи касб ё нуфузашон (рӯзноманигорон, сиёсатмадорон, ҳунарпешагон ...) метавонанд ба омма таъсир расонанд. Истифодаи онҳо аз чунин миқдори зиёди англисвожаҳо, мутаассифона, оммаро ба омӯзиши забони англисӣ водор намекунад, балки боиси гумроҳии фарҳангии аҳоли, баҳусус насли наврас, мегардад. Ин метавонад минбаъд боиси аз байн рафтани таваҷҷуҳ ба фарҳанги миллӣ ва забони модарии тоҷикӣ гардад.

Раванди воридшавии вожаҳои англисӣ ба забони тоҷикӣ он қадар васеъ ва босуръат аст, ки метавонад ба оқибатҳои манфии бебозгашт барои забонамон оварда расонад. Пешгӯй кардан ғайриимкон аст, ки тамоми вожаҳои феълии англисӣ дар забони тоҷикӣ ҷи гуна реша меандозанд, ё мумкин як падидаи муваққатӣ барои забонамон ва ё ин як навъ арҷгузорӣ ба равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ бошад. Намунаҳои гуногуни корбурди англисвожаҳоро дар контекстҳои забони тоҷикӣ омӯхта, мо дар айни замон ду вазифаи асосии вожаҳои англисиро дар забони тоҷикӣ муайян кардем.

Яке аз вазифаҳои асосии калимаҳо дар забон, пеш аз ҳама, номгузорию ашё, падидаҳо ва хосиятҳои онҳост. Аввалин ва ягона, ба назари мо, вазифаи қобили қабули луғати англисӣ дар забони тоҷикӣ ин ифодаи номи шайъ ё мафҳуми комилан навест, ки берун аз доираи забони тоҷикӣ ба вучуд омадааст. Аён аст, ки чунин рушди босуръати илм, техника ва технологияҳои гуногун, ки то ҳол ҳеҷ гоҳ рух надода буд ва на танҳо одамон, балки забонҳо низ барои мутобиқ шудан ба мафҳумҳо ва падидаҳои нави ҳаёти муосир вақт надоранд, чунин ҳолат комилан табиист. Масалан, солҳои 90-уми садаи XX пайдоиши як худи компютер ва ба Тоҷикистон ворид шудани он дар забони мо калимаҳои зиёди ба ин навъи техника марбутро ба вучуд овард: **компютер, принтер, протсессор, интернет, дивиди (DVD, сиди (CD), дискет, сайт** ва ғайра. Чунин вожаҳо бо зарурат ба забонамон дохил гардиданд, ин талаби замон ва шароит буд. Ё худ, солҳои 2017 – 2018 калимаҳои *биткойн* (Bitcoin) (пули рақамӣ) ва *криптовалюта* (cryptocurrency) (асъори рақамӣ ё виртуалӣ, як воҳиди пул - *coin*), ки мафҳумҳои навро дар соҳаи иқтисодии ҷаҳони муосир инъикос мекунанд, пайдо гардиданд ва истифодаи ин гуна калимаҳои англисӣ дар ин ҳолат комилан мувофиқи мақсад аст:

Муфтиёт: Биткойн ҳаром аст. Муфтиёти Қазоқистон бо се далел истифодаи криптовалютаро ҳаром эълон кард (Тоҷикистон, №37, 11.09.2019).

Дар баробари вожаҳои номбаршуда, ки забони тоҷикӣ ниёз ба қабули онҳоро дорад, боз калимаҳои дучор меоем, ки истифодаи онҳо бе зарурат ба миён омадааст. Масалан, калимаи **сайт**, ки муодили тоҷикии он – **сомона**, кайҳо боз дар забони адабӣ мустаъмал гаштааст, имрӯз ҳам дар газетаҳо ва ҳам дар овежаҳои тахтаҳои тарғиботӣ истеъмоли васеъ дорад:

Дар ин қисмат дар бораи сафарномаи интернетӣ, хабар дар интернет, блог, коммент, колонкаи муаллифӣ, маводи интерактивӣ, фотоленга, форум, фейк, чат, мессенҷер, почтаи электронӣ, сайт, китобхонаи электронӣ ва дар қисмати шабакаҳои иҷтимоӣ ва иртибототӣ перомуни Однокласники, ... маълумот медиҳад (Омӯзгор №40, 10.2021).

Чунонки ба назар мерасад, вазифаи дуҷуми англисвожаҳо дар забони тоҷикии муосир иваз кардани калимаҳои мебошад, ки онҳо кайҳо боз дар забонамон мустаъмаланд ва мафҳуму ашёи мавриди номбар қарордодашонро пурра ифода карда метавонанд. Ин вазифа барои забон ягон маънои луғавию концептуалӣ надорад, балки ҷойи вожаҳои ноби тоҷики-

(сомона) -ро иваз намуда, ба фарҳанги дохилии забон таъсири манфӣ мерасонад. Мутаассифона, истеъмоли ин қабил калимаҳо дар забони зинадаи мардум – дар забони гуфтугӯйии тоҷикӣ дар айни ривоч ёфтаганд.

Ин навъ вожаҳоро дар забоншиносӣ варваризмҳо (калимаҳои барбарӣ) номидаанд. Варваризмҳоро профессор Ҳ. Мачидов ба қабати вожаҳои услуби паст дохил намуда, аз ҷумла мегӯяд: «Ба ҷумлаи калимаҳои услуби паст ҳамчунин як силсила варваризмҳо (юн. *barbarismos* аз решаи *barbaros* – лаққӣ), ё ки калимаҳои ифодагари мафҳуму эҳсосоти барбарӣ низ дохил мешаванд. Калимаҳои барбарӣ, ки ба ҷумлаи калимаҳои мамнӯи хоричӣ шомил ҳастанд, аз доираи меъёрҳои забони адабӣ берун мемонанд. Истеъмоли онҳо низ дар забони адабиёти бадеӣ бо сабабҳои муайяни услубӣ воқеъ мегардад. Адиб бо истифода аз чунин калимаҳо манзараҳо ва лавҳаҳои муайяни бадеиро, ки услуби интихобкардаи ӯ тақозо дорад, ба вучуд меоварад. Маҳз бо ҳамин усул намунаҳои ҷудогонаи калимаҳои барбарӣ, ки дар забони умумихалқӣ маҳфузанд, ба забони адабӣ ворид мешаванд» [8, 152].

Ба гурӯҳи дуҷумла лексемаҳои англисиеро шомил кардем, ки забони тоҷикӣ бе онҳо осон ва дуруст амал карда метавонад ва истифодаи онҳо асосан дар нутқ бо сабабҳои зерин сурат мегирад:

– надониести забони англисӣ, аммо хоҳиши худро замонавӣ ва доно нишон додани истифодабарандагон;

– худдорӣ намудан аз муодилҳои дар забони тоҷикӣ мавҷудбуда (*контент, ресепшин, дисконт, супервайзер, фидбэк, фэйк, трансфер, лайфхак, маффин, драйв, гаджет, дивайс, кэшбэк*);

– зарурати баланд бардоштани сатҳи сифат ё эътибори маҳсулоте, ки чандон маъмул нест, таваҷҷуҳ ба як мушкили маъмулии хизматрасонӣ (*хайп, аутлет, сеил-хауз, шоу-рум, дисконт, сток, шуга-ринг, баттл, кастинг, диггер, инженеринг, риэлтор, барбер, аккаунт-менеджер*).

Аз сабабҳои дар боло овардашуда охирон – **баланд бардоштан ва тарғибу ташвиқи маҳсулоти фурӯшӣ ё соҳаи хизматрасонӣ**, мавқеи назаррас дорад. Дар овезаҳо, тахтаҳои электронии тарғиботӣ, лавҳаҳои мағозаҳои марказҳои хизматрасонии кӯчаю хиёбонҳои шаҳри Душанбе калимаҳои хоричӣ, махсусан англисӣ, ниҳоят зиёд дучор мешаванд, ки мақсади аслии истеъмоли онҳо ҷалб намудани харидорон ва қорафтадогон аст. Мавриди қарор гирифтани аксари онҳо, ба назари мо, мақсаднок набуда, балки ноҳақ гирифтани имкониятҳои забони адабии тоҷикӣ мебошад. Инак баъзе аз онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем.

1. *Dodo pizza*. **Додо** (ба русӣ - дронт) номи парандаи парвознакунанда ва нобудшуда аст. Ватани паранда ҷазираи Маврикий дар уқёнуси Ҳинд мебошад. **Додо** ба оилаи кабутарҳо тааллуқ дошт ва тақрибан як метр қад ва 20 кг вазн дошт. Ғизои асосии он мева будааст ва дар рӯйи замин лона мегузоштааст. Ба питсои тоҷикӣ чӣ алоқа дорад, маълум нест. Питзои дастрас.

2. *Lazina beauty* -кошонои ҳусн. Тарҷумаи тоҷикии ин таркиби англисӣ «Лазинаи зебо» аст. Бо ин ном кошоноҳои ҳусн дар Душанбе амал мекунанд ва то андозае бо ин ном мувофиқат мекунанд, аммо чаро Лола, Манижа ё ягон номи дигари занонаи тоҷикӣ нею маҳз Лазина? Кӣ аст Лазина?

3. *Baby town* – шаҳраки кӯдакон тарҷума мешавад. Бо ин ном низ дар ш. Душанбе мағозаҳо мавҷуданд, ки мизочонашон асосан тоҷикзабонанд ва аксари онҳо маънои навиштаҷоти ин лавҳаро намедонанд ва ҳатто дар байни фурӯшандагони ин марказҳо пайдо мешаванд нафароне, ки таҷумаи тоҷикии «*Baby town*»-ро намедонанд. Ба назари инҷониб, «*Шаҳраки (шаҳрчаи) кудакон*» барои ин гуна марказҳо беҳтарин ном мебуд.

4. *Device store* – «*фурӯшгоҳи дастгоҳ*» тарҷумаи тахтуллафзии ин таркиб аст. Бо ҳамин ном маркази хизматрасонӣ мавҷуд аст, ки дар он ҷо асосан намудҳои гуногуни хизматрасонӣ, аз қабилҳои таъмири телефонҳо, компютерҳо ва ҷопу нусхабардорӣ фаъолият мекунанд, инчунин техникаи компютерӣ низ фурӯхта мешавад.

Ба ҳаминҳо монанд навиштаҷоти зиёде дар маркази тоҷикони дунё – шаҳри маҳбуби тоҷикони олам, Душанбе, ба назар мерасанд, ки фақат бегонапарастиро тарғиб мекунанду халос. Масалан, ба ин номҳо таваччуҳ мекунем: «Fast food» -тез тайёр, «French Bakery» - каннодии фаронсаӣ, Gentlemen fashion house -либоси мардона, Beauty center - маркази зебӣ, Zeynab Style - Либосҳои занона, Baby shop- мағозаи кӯдакона, Impero Home, Men zone, New friends, Zig Zag, English home, Coffee & desserts, Southern fried chicken, Green Salads, Perfume Boutique, Coffee Moose, Barber shop, Mom&Kids, The Barber house, Burger chili, Relax, Beauty studio, Sou So, City style, Gulya Gold, Energy drink, Cake house, The frame, Drink king, Wines & spirits.

Хулоса, дуруст аст, ки раванди иқтибосгирии вожаҳои хориҷӣ дар рушди ҳар забон як падидаи табиист. Имрӯз дар дунё забоне вучуд надоранд, ки таркиби луғавии он вожаҳои хориҷиро дар бар нагирифта бошад. Тағйироти таркиби забон ҳамеша дигаргуниҳои чомаеро хеле дақиқ тавсиф мекунанд. Ҳанӯз дар бораи ҳамаи англисвожаҳо, ки тасодуфан ё ғайритасодуфӣ дар матнҳои тоҷикӣ истифода мешаванд, пажӯҳиши ҷиддӣ сурат нагирифтааст ва мақоми иқтибоси луғавии англисӣ то ҳол мушаххас нашудааст. Раванди иқтибосгирӣ аз забони англисӣ ҳанӯз аз лиҳози тағйироти лексикӣ ва грамматикӣ вақт ва саъю кӯшиши бештарро талаб мекунад. Аммо таъсири фарҳанги ғарбӣ (махсусан Амрико) ба чомаи муосири Тоҷикистон тавассути Интернет, санъати кино, мусиқӣ ва пайдо шудани миқдори зиёди англисвожаҳо дар ВАО-и тоҷикзабон ба инкишофи минбаъдаи забони тоҷикӣ ва боиси дигаргуниҳои фарҳангӣ — арзишҳои ахлоқӣ метавонад таъсири манфӣ дошта бошад. Мақоми фарҳангӣ ва забонӣ ва аҳамияти забони модариро дар чомаи баланд бардоштан лозим аст, то ки гуфтори тоҷикӣ, суҳанронии шаҳрвандони Тоҷикистон ва васоити ахбори омма фаҳмо бошад ва истифодаи вожаҳои хориҷӣ танҳо бо набудани муодили тоҷикии онҳо асоснок карда шавад. Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд номгузорию фурӯшгоҳҳо, мағозаю тарабхонаҳо, меҳмонхонаву марказҳои зебӣ ва дигар муассисаҳои хусусиро таҳти назорати пайваस्ता қарор диҳад, номгузорӣ бояд бо забони ноби тоҷикӣ сурат гирад, то ба забони миллат, ки ҳастии миллат аст, осеба нарасад.

**Муқарриз: Музофиршоев М.О., н.и.ф., дотсенти ДМТ
Адабиёт:**

1. Ақобиров Қ. Забони матбуоти имрӯзаи тоҷик// Қ. Ақобиров. / Ҳар кас ба забони худ суҳандон гардад (мачмӯи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, – 2008, – С. 298 – 305.
2. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. – Душанбе: «Дониш», 1991. –128 с.
3. Бойко С. А. Англицизмы в современном русском языке: лингвоэкологический аспект // Экология языка и коммуникативная практика. 2014. № 2. С. 32-43.
4. Воробьева С. В. Грамматическая ассимиляция новейших англицизмов в русском языке // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1. Филология. 2009. № 5 (42). С. 178-186.
5. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / ред. Е. А.
6. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатионалӣ. / Бо саъю эҳтимоми В. Шарипов. – Душанбе: Нашриёти ЭСТ, 1984. – 376 с.
7. Мамадназаров А. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ – тоҷикӣ. – Душанбе: Нодир. – 2003. – 492 с.
8. Мачидов Ҳомид. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди I.– Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 248 с.
9. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсии забони тоҷикӣ дар асри XX. – Душанбе: Дониш. –2004. – 303 с.
10. Сковородников А. П. Экология современного русского языка и роль средств массовой информации в этом процессе (тезисы) [Электронный ресурс]. URL: <http://gazeta.sfu-kras.ru/node/307> (дата обращения: 25.05.2014).
11. Черноголовина Т. Г., Худякова Н. В. Новейшие англицизмы в современном русском языке [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/181/46693/> (дата обращения: 22.03.2018).

ВАЗИФА ВА ВАЗЪИ ВОЖАҲОИ АНГЛИСӢ ДАР ЗАБОНИ ИМРӢЗАИ ТОЧИКӢ

Дар мақола кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки мушкилоти истифодаи бенизоми луғати англисӣ дар ҷомеаи муосири тоҷикӣ баррасӣ гардад, вазифа ва мақоми онҳо дар забони тоҷикии муосир муайян шавад. Саволҳо ба миён меоянд: оё ҳамаи англисизмҳое, ки дар муҳити ҳаррӯзаи русзабонон пайдо мешаванд, луғати гирифташуда ҳисобида мешаванд ва оё ҳамаи англисизмҳои истифодашуда ба забони русӣ хеле зарур аст. Дар асоси таҳлили 100 луғати англисӣ ду гурӯҳи калимаҳо ҷудо карда шуданд, ки аз онҳо як гурӯҳи 32 адад метавонад ба мақоми луғати иқтибосӣ даъво кунанд, аз гурӯҳи дигар дар ҳоле ки забони тоҷикӣ метавонад бе англисвожа қор кунад.

Калидвожаҳо: англисвожаҳо, лексемаҳои англисӣ, иқтибосоти англисӣ, варваризмҳо, таъсири забонӣ, иқтибосоти хориҷӣ, ассимилятсияи забонӣ, мақоми воҳидҳои забонӣ, функсияи номии воҳиди лексикӣ.

ФУНКЦИЯ И СТАТУС АНГЛИЦИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье предпринята попытка обсудить проблему нерегулярного использования английской лексики в современном таджикском обществе, определить их роль и статус в современном таджикском языке. Возникают вопросы: все ли англицизмы, встречающиеся в повседневной среде русскоязычных, считаются заимствованной лексикой и все ли употребляемые англицизмы очень нужны в русском языке. На основе анализа 100 английских словарей были выделены две группы слов, из которых группа из 32 наименований может претендовать на статус цитатного словаря, тогда как таджикский язык может обходиться без английских слов.

Ключевые слова: англицизмы, английские лексемы, английские заимствования, варваризмы, языковое влияние, иностранные цитаты, языковая ассимиляция, статус языковых единиц, номинальная функция лексической единицы.

ENGLISH BARBARISMS IN THE MODERN TAJIK LANGUAGE: STATUS AND FUNCTIONS

The article is devoted to the linguistic analysis of the means of information warfare. The material for the analysis is modern English political discourse. Some characteristic methods for modifying the meaning of separate linguistic units as well as larger segments of discourse are analyzed. The novelty of the work is that for the first time linguistic means and techniques of information warfare are singled out with the help of linguostylistic analysis. As a result of the research, the author shows how during the mutual influence of different aspects of the meaning within language unit certain processes occur, such as displacing one meaning with another, dimming the meaning and completely changing the meaning of a linguistic unit, allowing the text to be used for geopolitical purposes.

Keywords: discourse; linguostylistic analysis; expressive means of language; euphemism; information warfare.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбанов Эраҷ Мулокаримович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти (PhD) кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. Нишонӣ: Тел.: (992) 888223347. E-mail: kurbonov.e@list.ru

Сведения об авторе: Курбанов Эрадж Мулокаримович, Таджикский национальный университет, аспирант кафедры современного таджикского литературного языка. Тел.: (992) 888223347. Электронная почта: kurbonov.e@list.ru

Information about the author: Kurbanov Eraj Mulokarimovich, TNU, post-graduate student of the Department of Modern Tajik Literary Language,. Phone: (992) 888223347 Email: kurbonov.e@list.ru

Бо муқоиса омӯхтани забонҳо барои амиқтар дарк намудани махсусиятҳои забони модарӣ низ кӯмак мерасонад.

Грамматикаи забон яке аз бахшҳои мураккабтарини он ҳисобида мешавад. Забоншиносон талаб менамоянд, ки ба шарҳи он диққати беандоза бояд дошт.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ исм ҳиссаи нутқ ба ҳисоб рафта, ашё ва ашёҳои предметонидашударо ифодагар мебошад. Дар забонҳои мавриди қиёс исм на танҳо ашёҳои ҷондор ва бечон, балки мафҳумҳои абстрактӣ (маънӣ)-ро низ ифода менамояд. Инчунин, исм дар забонҳои муқоисашаванда дорои категорияҳои грамматикӣ, сохтори дастурӣ мебошад.

Категорияҳои грамматикӣ исм дар забони тоҷикӣ:

1. Категорияи муайянӣ: Аз ин кӯча одам гузаштааст
2. Категорияи номуайянӣ: Аз ин кӯча **одаме** гузаштааст

Мавриди зикр аст, ки категорияи номуайянии исм дар забони тоҷикӣ ба воситаи артикли **–е** ифода меёбад.

3. Категорияи шумора: танҳо ва ҷамъ: бону –бонувон

Категорияҳои грамматикӣ исм дар забон англисӣ:

1. Исмҳое, ки шуморида мешаванд, ду шумора доранд:

а. танҳо (singular): book

б. ҷамъ (plural): books

2. Исмҳое, ки ашёҳои ҷондор (ва баъзе ашёҳои бечонро) ифода менамоянд, ду падеж доранд: падежи умумӣ (the common case) ва падежи соҳибӣ (the genitive case).

Дар мақолаи илмӣ мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки исмро тибқи критерии вазифа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ намояд.

Ш. Рустамов қайд менамояд, ки дар ҷумла вазифаи синтаксисии исм мухталиф мебошад. Қабл аз ҳама исм дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол меояд. Бо вижагиаш он аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқият дорад [6, 102].

Дар забони тоҷикӣ исм вақте ки ба вазифаи мубтадо меояд, хабари ҷумла бо он аз ҷиҳати шахсу шумора мувофиқат менамояд.

В. Л. Каушанкая дар ин ақида аст, ки вазифаи асосии исм дар ҷумла пеш аз ҳама мубтадо ва пуркунанда аст. Аммо он метавонад ба вазифаи муайянкунанда ва предикатив (қисми хабари таркибии номӣ) ояд [3, 19].

Дар забони англисӣ низ хабар дар ҷумла дар бештари мавридҳо бо мубтадо мувофиқат менамояд.

Бо така ба далелҳои овардашуда, метавон гуфт, ки дар забони тоҷикӣ исм ба вазифаи ҳамаи аъзоҳои ҷумла ва дар забони англисӣ бошад ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ва предикатив (қисми хабари таркибии номӣ) меояд. Муайян гардид, ки дар забони тоҷикӣ исм пеш аз ҳама ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда меояд, ки бо ин хосияташ аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқият дорад.

Ҳоло дар зер вазифаи синтаксисии исмро дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар забони тоҷикӣ ҳамаи намудҳои исм ба вазифаи мубтадо омада метавонанд: исми хос, ҷинс, ҷомеъ ва амсоли инҳо.

1. **Қодиров** Назаровро саҳт ба оғӯш гирифта бӯсид. **Ҳочиумар** нӯги ришашро ба миёни ангуштонаш гирифта, ба Юнусбой нигоҳ нигоҳ кард. **Акбар** ба муроди хуб расид. **Абӯалӣ** аз ёд мехонад.

Боиси зикр аст, ки дар мисолҳои овардашуда калимаҳои **Қодиров**, **Ҳочиумар**, **Акбар** ва **Абӯалӣ** исмҳои хос буда, дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омадаанд.

2. **Ҳаммомҷӣ** аз паси вай давида рафтани мешавад. **Ҳавлӣ** се хонаю як ошхона ва сахни хурде дошт. **Телефон** дуру дароз чирингос зад. **Мачлис** қариб ду-се соат давом кард. **Модар** як бўсаро аз рӯи духтар ва дигарашро аз рӯи писар мегирифт. **Мачлис** дар нимаҳои рӯз тамои шуд [1, 58].

Дар ин мисолҳо бошад калимаҳои **ҳаммомҷӣ, ҳавлӣ, телефон, мачлис, ва модар** исмҳои чинс буда, вазифаи мубтадиро иҷро кардаанд.

3. **Мардум** рост хеста ба боғ даромаданд. **Даста** ба тарафи дигар нигоҳ карда бароҳ даромад. **Тӯда** аз чунбиш боз истод. Омадагонро дида **мардум** хомӯш монданд. Инҳоро **мардум** оварда буданд.

Дар инҳо исмҳои **даста, тӯда ва мардум** дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омадаанд. Исмҳои мазкур ба гурӯҳи исмҳои чинс дохил карда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ бештар исмҳо бо феълҳои ёридиҳандаҳои **будан, шудан ва ҳаст** якҷоя омада хабари номӣ мешаванд. Дар мавридҳои зерин исм ба вазифаи хабари номӣ меояд:

1. Оянда **Қорӣ-Ишқамба буд**. Салим **аъзои комсомол буд**. Ин саройбони сарои Кавказ **буд**. Ин мард **Амонов буд**.

2. Бисёр **колхозҳо миллионер шуданд**. Мардум **коргар шуданд**.

3. Ман муаллими мактаби миёна **ҳастам**. Ба мулки худ ҷу **ҳастед пайванд** [1, 66].

Мавриди таъкид аст, ки дар мисолҳои зикргардида, исмҳо бо ёрии феълҳои ёридиҳанда хабари номӣ шудаанд.

Ба вазифаи муайянкунанда исмҳои меоянд, ки ашро ифода карда метавонанд. Исмҳои хос ва чинс дар ҷумла вазифаи муайянкунандаро иҷро карда метавонанд:

1. Чашмони **Зебӣ** ва чеҳраи **Шодигул** аз шавқу шодӣ медурахшиданд. Чашми Зебӣ ба Мастура ва шавҳари ӯ ғалтид. Чеҳраи **Ҳочиумар** саҳл равшан гардид.

Дар мисолҳои болозикр исмҳои хоси **Зебӣ, Шодигул ва Ҳочиумар** дар ҷумла ба вазифаи муайянкунандаи соҳибӣ омадаанд.

2. Сухани **командир** бо эътирозҳои саҳт бурида шуд. Гуфтугузорҳои **колхозчиён** дар болои мувафакқиятҳои имрӯзаашон мерафт. Ҳавлии колхоз бо колхозчиён пур шуда буд. Сандалии **меҳмонхона** бо оташи ҳезуми зардолу саҳт гарм шуда буд.

Дар ин маврид калимаҳои **командир, колхозчиён ва меҳмонхона** дар ҷумла вазифаи муайянкунандаи соҳибиро иҷро кардаанд.

Бештар дар забони тоҷикӣ яке аз вазифаҳои асосии синтаксисии исм ин пуркунанда ба ҳисоб меравад. Исмҳои хос ва чинс дар бештар мавридҳо вазифаи пуркунандаро иҷро менамоянд:

1. **Гулрӯро** аз ҳафтсолагӣ ба мактаб доданд. Шодӣ **Каримабонуро** нағз мешинохт. Ин сухани модар **Сафарро** боз ба фикру андешаҳои дигар розӣ кард.

Боиси қайд аст, ки дар ҷумлаҳои боло исмҳои хоси **Гулрӯро, Каримабонуро ва Сафарро** ба вазифаи пуркунандаи бевосита омадаанд.

2. Писару модар **боборо** то берун гусел карданд. Колхозчиён **бригадирро** ба депутатӣ пешниҳод карданд.

Дар ин мисолҳо исмҳои чинси **бобо** ва **бригадир**, ки шахсро ифода менамоянд, ҳамчун пуркунандаи бевосита шуда омадаанд.

Боиси қайд аст, ки дар забони тоҷикӣ ба вазифаи пуркунандаи бавосита ҳамаи исмҳо (хос, чинс, моддӣ, маънӣ ва амсоли инҳо) омада метавонанд:

Дар ҳақиқат Муҳаббат аз хонаи бой ба як сурати сабабӣ халос шуда, бо **Сафар-Ғулом** гурехта рафта буд. Макаров бо **Шодӣ** дар боари чизе бо овози паст ба гап задан сар кард. Ҳошим-Корвон аввалин бор бо **Нуралӣ** ҳамфикр нашуд. Ту бо **Ҳочиумар** дар бораи духтараш чи қавлу қарор карда будӣ? Макаров бо ҳамроҳии **Шодӣ** хеста бурен баромад. Ду нафар ҷӯбдори саллакабуд бо **ҷӯбдастҳои** дарозашон дарвозаро саҳт-саҳт мезаданд. Ман **бо одамони худ** рафта аз он гузар мегузарам. **Аз модарам** пурсидам, ки руҳсат диҳад то ки ман обе нушида ва ноне хӯрда осуда шавам. Гапҳои Пӯлод ба **падару амакаш** маъқул шуданд. Ҳанӯз фикри ман **ба шохидҳо** ва **маънии хатти Арбобхотам** банд буд [1, 93].

Дар мисолҳои овардашуда, калимаҳои ҷудокардашуда исмҳои хос ва ҷинс буда, вазифаи пурқунандаи бавоситаро иҷро карда истодаанд.

Худат хӯрдан гир, ман шикамамо аз **лӯбиёшӯрак** пур мекунам. Эргаш **бо нӯги дос**, ҷунон ки дар деворҳои ҷоҳ кананд, ба ҷои зинапоя ҷуқурчаҳо канд. Агар он китоб мебуд, ман суратҳояшро **ба рафиқонам** нишон меодам. **Аз борон ва ҳавои номусонд** истифода бурда, Соро корҳои тайёри ба иди якуми майро авҷ меод. Бибиоиша вақте Арбобро дид, оби ҷашмони худро бо **остинаш** пок карда, **аз нолаву** зорӣ хомӯш гардид. Зайнаб **дар ошпазӣ** ҳунарманд буд. Мақсади ҳукумати коргару деҳқони мо ин аст, ки халқи меҳнаткаш зудтар **аз торикиву нодонӣ** ҳалос шавад. бачагҳои вай ба **бачагҳои** Дилбар монанд нест. Шумо беҳуда **дар ҳасисӣ** худатонро якто шумурда гаштагед. Пулод **ба ин таклифи** Гулрӯ розӣ шуд.

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки дар инҷо исмҳои моддӣ ва маънӣ ба вазифаи пурқунандаи бавосита омадаанд.

Дар забони тоҷикӣ аслан исм бо пешоянду пасоянд дар ҷумла ба вазифаи ҳол омада метавонад:

Дар **қаровулхона** зиндагии Умар **ба хубӣ** мегузашт.

Аспи саманд **арӯс барин** оро дода шуда буд.

Аз мисолҳо бармеояд, ки инҷо исмҳои мазкури **қаровулхона, ба хубӣ ва арӯс барин** вазифаи ҳолро иҷро карда истодаанд.

Акнун ба вазифаи синтаксисии исм дар забони англисии муосир назар меафканем.

Тавре, ки дар боло қайд гардид вазифаи асосии исм дар забони англисӣ дар ҷумла пеш аз ҳама мубтадо ва пурқунанда буда, инчунин, он метавонад вазифаи муайянқунанда ва предикатив (қисми хабари таркибии номӣ)-ро иҷро намояд.

Пеш аз он ки мо дар бораи вазифаи синтаксисии исм дар ҷумла сухан ронем, бояд дар бораи падежи исмҳои забони англисӣ маълумот дошта бошем.

Дар забони англисӣ исмҳои, ки ашёҳои ҷондор (ва баъзе ашёҳои бечон)-ро ифода мекунанд ду падеж доранд:

1. Падежи умумӣ-common case

2. Падежи соҳибӣ-genetive case [3, 28].

Исмҳои забони англисӣ, ки ашёҳои ҷондор (ва баъзе исмҳои, ки ашёҳои бечонро) ифода мекунанд, ду падеж доранд, шакли тағйирнаёбандаашро падежи умумӣ ва шакли тағйирёбандаашро падежи соҳибӣ меноманд.

Ҷунончи исм дар падежи умумӣ бандакҳои махсус надорад, алоқаи *ӯ* бо дигар калимаҳо, ҳангоми набудани пешоянд, асосан аз *рӯи* мавқеаш дар ҷумла муайян карда мешавад:

The **student** recognized the teacher.

Дар забони англисии муосир падежи соҳибии исмҳо дар шакли танҳо бо роҳи илова намудани *'s* ба исм (яъне бо аломати апостроф ва ҳарфи *s*) сохта мешавад, ки ҳамчун [z], [s] ё [iz], талаффуз карда мешавад, ки мувофиқи ҳамон қоидаҳои талаффузи бандакӣ *-s* - и шумораи ҷамъии исмҳо аст:

The girl's hat –кулоҳи духтар

Jack's friend- рафиқи Ҷек

Пасванди *s* бо роҳҳои зерин талаффуз карда мешавад:

[iz] пас аз овозҳои шавшудор: judge's, witch's.

[z] пас аз ҳамсадоҳои ҷарангдор, шавшудор ва садонокҳо: boy's, man's, king's.

[s] пас аз ҳамсадоҳои бечаранг, шавшудор: Smith's, count's, bishop's.

Дар забони мазкур падежи соҳибии исмҳои шакли ҷамъ бо роҳи танҳо илова намудани апостроф сохта мешавад:

The **boys'** book

The **workers'** tools

Дар мавриде, ки исм дар шумораи ҷамъ суффикси *s* надошта бошад, падежи соҳибӣ ба мисли шумораи танҳо бо роҳи илова намудани *'s* сохта мешавад:

The **children's** toys

The **workmen's** tools

Дар забони англисӣ падежи соҳибии исмҳои таркибӣ бо роҳи илова намудани 's ба калимаи охири онҳо сохта мешавад:

The commander-in-**chief's** order

My brother-in-**law's** library

Ҳангоме ки ду ва ё зиёда шахс соҳиби як ё ҳамон ашё маҳсуб ёфта бошад, онгоҳ бандаки падежи соҳибӣ ба исми охир илова карда мешавад:

Peter and Helen's flat is large

Боиси қайд аст, ки дар забони англисии муосир исм ҳам дар падежи умумӣ ва ҳам дар падежи соҳибӣ дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омада метавонад:

1. **The moon** was rising in the sky.
2. **Great Britain** lies on the islands [5, 196].
3. **Tears** are words the heart can't express.
4. **Marcellus** slowly turned his head.

Дар мисолҳои болозикр калимаҳои **The moon, Great Britain, Tears** ва **Marcellus** исм дар падежи умумӣ буда, дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омадаанд.

1. Mrs. **Gummidge's** was a fretful disposition.
2. Oh, my dear Richard, **Ada's** is a noble heart.

Дар ин мисолҳо бошад вожаҳои **Gummidge's** ва **Ada's** ба вазифаи мубтадо омада, дар падежи соҳибӣ қарор доранд. Яъне дар ин ҷо ба исмҳои апостроф ва пасванди s илова карда шудааст.

Дар забони англисии муосир исмҳо дар ҷумла дар падежи умумӣ ва соҳибӣ низ ба вазифаи хабар (қисми хабари таркибии номӣ) омада метавонанд.

Ҳоло дар зер якчанд мисолҳоро меорем:

1. She is a **student**.
2. She is a pretty **child**.
3. Is it your **book**?
4. She is in good **health**.
5. No, it's not mine, it is **Nick's**.
6. The book is my **sister's** [3, 280].

Мавриди зикр аст, ки дар ҷумлаҳои якум, дуум сеюм ва чорум исмҳои **student, child, book** ва **health** дар падежи умумӣ ба вазифаи хабар омадаанд ва дар ҷумлаи сеюм ва чорум бошад исмҳои **Nick's** ва **sister's** дар падежи соҳибӣ вазифаи хабарро иҷро кардаанд. Яъне дар ин мисолҳо исмҳо ҳамчун предикатив (қисми хабари таркибии номӣ) шуда омадаанд.

Дар забони англисӣ исм ба вазифаи пурқунанда омада метавонад:

1. He met a **friend**.
2. The pilot started **the engine**.
3. I have not read **this book**.
4. He saw **that boy**.
5. We ought to give him a **present**, too.
6. Give me **some water** [4, 204].

Бо тақя ба мисолҳо метавон гуфт, ки дар ҷумлаҳои овардашуда, калимаҳои ҷудокардашудаи онҳо пурқунандаи ҷумла мебошанд.

Дар забони англисӣ исм дар ҷумла ҳам дар падежи умумӣ ва ҳам дар падежи соҳибӣ ба вазифаи муайянқунанда омада метавонад:

1. I recognized him as Dougal Todd, the **village** painter and carpenter.
He was pleased that the girl seemed impressed because it showed **business** instinct.
He wore a large **straw** hat.

The Moscow Metro was once one of **the most beautiful underground railways in the whole world**.

Мавриди таъкид аст, ки дар ин мисолҳо исмҳо дар падежи умумӣ буда, ба вазифаи муайянкунанда омадаанд.

2. **Her father's nerves would never stand the disclosure.**

I low could he go up to Oxford now, among all those clups, those splendid friends of Crum's?

Мавриди қайд аст, ки дар ин мисолҳо бошад исмҳо дар падежи соҳибӣ қарор дошта, вазифаи муайянкунандро иҷро намудаанд.

Дар забони англисӣ инчунин баёния низ арзи ҳастӣ мекунад, ки дар ҷумла бо исм ифода ёфта метавонад:

1. This is **Doctor Brown.**

2. **My elder brother** Tom is a university student [4, 217].

Қобили зикр аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ исм он ҳиссаи нутқест, ки ашё ва ашёҳои предметонидашударо ифода мекунад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои вазифаҳои синтаксисии хеш мебошад. Дар забони тоҷикӣ исм ба вазифаи ҳамаи аъзоҳои ҷумла омада метавонад. Яъне, ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол меояд. Дар забони англисӣ бошад исм дар ҷумла пеш аз ҳама ба вазифаи мубтадо, пуркунанда меояд. Инчунин, он метавонад вазифаи муайянкунанда ва хабар (предикатив - қисми хабари таркибии номӣ)-ро дар ҷумла иҷро кунад. Умумият дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳарду забони мавриди назар исм дар ҷумла пеш аз ҳама мубтадо ва пуркунанда шуда меояд. Фарқияти асосӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар забони тоҷикӣ исм ба вазифаи ҳамаи аъзоҳои ҷумла ва дар забони англисӣ бошад ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ва хабар (қисми хабари таркибии номӣ) меояд. Хосияти муҳимми дигари исм дар он аст, ки дар ҳар ду забони мавриди қиёс он пеш аз ҳама ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда меояд, ки бо ин вожагиаш дар ҷумла аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад.

Муқаррир: Ҳамроев О., н.и.ф.

Адабиёт:

1. Ниёзмухаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
2. Каменский, А.И., Каменская И.Б., Практическая грамматика английского языка.: Справочное пособие для неязыковых вузов. – Часть 1. -Харьков: ИНЭМ, 2002. – 278 с.
3. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова, Е.В. Прокфьева и др. – 5 – е изд. испр. и доп. – М.: Айрис – пресс, 2008. – 384 с
4. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка.-М.: Высшая школа, 2002. - 365 с.
5. Расторгуева, Т.А. История английского языка: Учебник. – М.: Высшая школа, 1983. – 347 с.
6. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе: Маориф, 1982. – 465 с.
7. Partridge E. Origins: A short etymological dictionary of modern English. – London, 1958.
8. Quirk R. An Old English grammar. – London: Methuen, 1955. – 166 p.
9. Reszkiewicz A. An Old English reader (7th – 11th centuries). – Warszawa, 1973. – 146 p.
10. Smith, C.A. Anglo-Saxon grammar and exercise book. With inflections, syntax, selections for reading and glossary. – New York: Allyn and Bacon, 1896. – 193 p.

ВАЗИФАИ СИНТАКСИСИИ ИСМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи зерин ба забоншиносии муқоисавӣ бахшида шудааст. Дар мақола сухан дар бораи вазифаи синтаксисии исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ меравад. Яъне, таҳлили исм аз рӯи критерияи вазифа ба ҳисоб меравад.

Мақсади мақола таҳлилу баррасии вижагиҳои умумии вазифаи синтаксисии исм дар забонҳои матраҳшаванда мебошад. Барои ноил шудан ба мақсад муаллиф дар ибтидои мақола назарияи вазифаи синтаксисии исмро дар забонҳои муқоисашаванда пешниҳод менамояд. Муаллиф зимни баррасӣ исмро аз рӯи критерияи вазифа дар забонҳои муқоисашаванда, умумият ва фарқияти онҳоро низ нишон додааст.

Дар қисми якуми мақола муаллиф барои расидан ба ҳадафи асосӣ вазифаи синтаксисии исмро дар забони тоҷикӣ ба риштаи таҳқиқ қашида бо мисолҳо асоснок намудааст.

Дар қисми дуюми мақола муаллиф вазифаи синтаксисии исмро дар забони англисӣ баррасӣ намудааст.

Дар хулосаи мақолаи илмӣ мазкур муаллиф ақидаҳои зикргардидаро ҷамъбаст намуда, оид ба вазифаи синтаксисии исм дар ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хулосаи ҳешро мебарорад. Инчунин, умумият ва фарқиятҳои вазифаи синтаксисии исм дар ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар хулосаи мақолаи илмӣ мазкур дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: забон, тоҷикӣ, англисӣ, забоншиносии муқоисавӣ, грамматика, синтаксис, исм, вазифа, ҷумла, мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена сравнительному языкознанию. В статье говорится о синтаксической функции существительного в таджикском и английском языках. То есть анализ существительного рассматривается по критериям задачи.

Цель статьи – проанализировать и обсудить общие особенности синтаксической функции существительного в рассматриваемых языках. Для достижения цели в начале статьи автор представляет теорию синтаксической функции существительного в сопоставляемых языках. Автор, рассматривая существительное с точки зрения функционального критерия в сопоставляемых языках, также показывает их общность и различие.

В первой части статьи для достижения основной цели автор исследовал синтаксическую функцию имени существительного в таджикском языке и обосновал ее примерами.

Во второй части статьи автор рассмотрел синтаксическую функцию существительного в английском языке.

В заключении данной научной статьи автор обобщает изложенные идеи и делает вывод о синтаксической функции существительного в таджикском и английском предложениях. Также в заключении данной научной статьи перечислены сходства и различия синтаксической функции существительных в таджикском и английском предложениях.

Ключевые слова: язык, таджикский, английский, сравнительное языкознание, грамматика, синтаксис, существительное, функция, предложение, подлежащее, сказуемое, определение, дополнение, обстоятельство.

SYNTACTIC FUNCTION OF A NOUN IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to comparative linguistics. The article talks about the syntactic function of a noun in the Tajik and English languages. That is, the analysis of the noun is considered according to the criteria of the task. The purpose of the article is to analyze and discuss the general features of the syntactic function of a noun in the corresponding languages. To achieve the goal, at the beginning of the article the author presents the theory of the syntactic function of the noun in the compared languages. The author, considering the noun from the point of view of a functional criterion in the compared languages, also shows their commonality and differences.

In the first part of the article, to achieve the main goal, the author examined the syntactic function of a noun in the Tajik language and substantiated it with examples

In the second part of the article, the author examined the syntactic function of a noun in English.

In the conclusion of this scientific article, the author summarizes the ideas presented and draws a conclusion about the syntactic function of the noun in Tajik and English sentences. Also, the conclusion of this scientific article lists the similarities and differences in the syntactic function of nouns in Tajik and English sentences.

Keywords: language, Tajik, English, comparative linguistics, grammar, syntax, noun, task, sentence, subject, news, attribute, object, case.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мелиева Зӯхро - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, омӯзгори кафедраи филологияи англис. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 93-330-93-36, E-mail: zuhromelieva701@gmail.com

Сведения об авторе: Мелиева Зухро – Таджикский ммеждународный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, преподаватель кафедры английской филологии. Адрес: : 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.:93-330-93-36, E-mail: zuhromelieva701@gmail.com

Author information: Melieva Zuhro – Tajik International University of Foreign Languages of named after Sotim Ulughzoda, teacher of the Department of English Philology. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, phone: 93-330-93-36, email: zuhromelieva701@gmail.com

ОККАЗИОНАЛИЗМҶО ВА ИФОДАИ МАВҶЕИ МУАЛЛИФ ДАР ОНҶО (ДАР АСОСИ МАТНҶОИ ШЕЪРӢ)

Музофиршоев М.О.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳлили пайдоиш ва фаъолияти воҳидҳои окказионалӣ дар осори илмии бисёре аз забоншиносони хориҷӣ, хусусан рус – В. В. Лопатин., Н. Г. Бабенко., Т. В. Попова., Е.Н. Ремчукова., Н.З. Котелова., Б.А. Успенский ва ғайра мавзӯи марказии таҳқиқот қарор гирифтааст. Забоншиносони муосир вобаста ба дигаргуниҳое, ки дар забонҳои ҷаҳон дар охири садаи ХХ — ибтидои асри ХХI ба амал омадаанд, ба ин масъала таваччуҳи зиёд доранд. Аммо, сарфи назар аз таваччуҳи ҳосаи забоншиносон ба ин падида, он то ҳол дар марҳилаи ибтидоии рушд боқӣ мемонад. Шояд ин аз он сабаб бошад, ки окказионализмҳоро дар аксар мавридҳо ба сифати воҳиди забон эътироф намекунанд, онро хориҷ аз меъёрҳои забони адабӣ, падидаҳои хориҷӣ ва ё хусусияти услуби ҳоси баъзе шоирон мешуморанд [17, 210-217]. Аксар забоншиносон мутаносибан ин навъи луғатҳоро чун маводи амалии иловагӣ қабул карда, онҳоро аз доираи воҳидҳои забонӣ ҷудо мекунанд.

Дар ин маврид назари В.А. Кухаренко мутафовуттар аст. Ӯ тавсифи дақиқтари чунин воҳидҳоро дода, аз ҷумла мегӯяд: «Бо сабаби омезиши ғайриодии морфемаҳои воҳидҳои окказионалӣ онҳо на танҳо таваччуҳро ба падидаи таъйиншуда ҷалб мекунанд, балки роҳи сарфакоронаи ифодаи онро низ нишон медиҳанд. Окказионализми яквожагӣ ҷойи ибораи тавсифии томро мегирад» [5, с. 25]. Вобаста ба хусусияти зикршуда ин навъи воҳидҳои забонӣ ҳангоми истифода дар матн ба ифодаи мавҷеъ ва дидгоҳи субъективии муаллиф нисбат ба шайъи тасвир бевосита алоқаманд аст. Таҷрибаи фавқуллодаи инфиродӣ тарзи ғайристандартӣ баёнро талаб мекунад ва аз ин рӯ, истифодаи воҳидҳои окказионалӣ аз ҷиҳати прагматикӣ (мувофиқати шакли маъноии дастурӣ) шартӣ мегардад. Ва бо дарназардошти гуногунии услубии муосир дар адабиёт, журналистика (аз ҷумла нашрияҳои интернетӣ) ва хоҳиши бисёре аз муаллифон ба асолат ва шаклҳои нави баён, аҳамияти омӯзиши шеваҳои фаъолияти луғатҳои мансуб ба фард ҳамчун падидаи системавӣ дар матнҳои навҳои гуногун зиёд шуда истодааст.

Вобаста ба гуфтаҳои боло ҳадафи кори мо таҳлили истифодаи воҳидҳои луғавии окказионалӣ ҳамчун воситаи ифодаи дидгоҳи муаллиф нисбат бар образи матни бадеии манзум мебошад.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ҳалли вазифаҳои зеринро зарур медонем:

- шарҳ додани мафҳуми воҳиди окказионалӣ;
- муқаррар намудани хусусиятҳои экспрессивии воҳидҳои окказионалӣ;
- таҳлили қонуниятҳои амалқарди луғатҳои окказионалӣ.

Истилоҳи окказионализм (аз латинии *occasio* — «тасодуф», франсузӣ — «тасодуфӣ») калимаҳои алоҳидаеро ифода мекунад, ки фақат мансуб ба матни додашуда буда, барои як лаҳзаи амали нутқи додашуда сохта шудаанд [5, с. 26]. Аммо, аз рӯи мушоҳидаи мо, луғатҳои мазкурро комилан тасодуфӣ гуфта наметавонем. Аксари онҳо аз тарафи адиб ба муносибат ё сабабе сохта мешаванд. Ба ҳар ҳол, окказионализмҳо ба воҳидҳои дигари забон, ки дар нутқ муқаррар истеъмол мешаванд, муҳолифанд.

Норавшани хусусияти воҳидҳои номинативии окказионалӣ пеш аз ҳама аз он шаҳодат медиҳад, ки то ҳол таърифи умум эътирофшудаи калимаи окказионалӣ дар забоншиносии ҷаҳон вучуд надорад. Дар адабиёти илмӣ оид ба ин масъала чунин таърифҳо дида мешаванд: **наввожаҳои адиб, наввожаҳои бадеӣ, наввожаҳои эҷодӣ, наввожаҳои услубӣ, наввожаҳои алоҳида, калимаҳои худсоخت, калимаҳои шахобӣ (метеоритӣ), калимаҳои якрӯза, эгологизмҳо, наввожаҳои алоҳидаи муаллифӣ, асарҳои эҷоди нутқи инфиродӣ, навоварихҳои эфемерӣ** [3, 5; 8, 27].

Мо, дар забони тоҷикӣ, онҳоро вожаҳои мавридӣ ва фардвожаҳо ном бурдаем. Ҳар кадоме аз ин номҳо яке аз паҳлуҳои фаъолияти ин воҳидҳои номинативиро инъикос

мекунад, бинобар ин, чунин мешуморем, ки истилоҳи **окказионализм** маъмултарин ва камбаҳсбарангезтар дар адабиёти илмии забоншиносӣ барои тавсифи ин падида мувофиқтар аст.

Муҳаққиқони масъалаҳои неологияи муосир таъкид мекунад, ки «калимаи окказионалӣ воҳиди сирф нутқ аст» ва «мансубият ба нутқ муҳимтарин хусусияти ин гуна калимҳо мебошад» [5, с. 29]. Дар забонҳои русӣ ва аврупоӣ ин ҳукм то андозае дуруст буда метавонад, вале бояд хотирнишон кард, ки бо муқобил гузоштани забон ва нутқ на ҳодисаҳои мухталиф, балки шаклҳои гуногуни зуҳуроти як моҳият дар назар дошта мешавад: забонро танҳо дар шакли фаъолияти нутқи шахс мушоҳида кардан мумкин аст. Бо вучуди он ки фаъолияти воҳидҳои окказионалӣ ба далелҳои нутқ дахл дорад, мо бояд онҳоро аз мақоми падидаҳои забонӣ маҳрум насозем, зеро офаридани онҳо на танҳо эҳтиёҷоти суҳанвар тавассути воситаҳои нави баён мебошад, балки натиҷаи он аст, ки системаи забон гӯяндаро бо мавод ва воситаҳои зарурӣ таъмин менамояд, яъне тавлиди окказионализмҳо ба меъёр ва қонуниятҳои хоси забонӣ асос ёфтааст [5, с. 53]. Инро дар мисолҳои зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

Дил аз қачравони **равонқач** гирифт,
Най овар, ки аз чангам ояд шигифт [11, 38].

Вожаи «равонқач» аз калимаҳои маъмули забон бо он фарқ мекунад, ки ду паҳлуи хос дорад: офаранда (муаллиф) ва сабаб (роз, сирр). Асрори тавлид ва маъноеро, ки ин воҳиди луғавӣ ифода мекунад, танҳо хонандаи нуктадон ва бо забони адабии тоҷикӣ мусаллат кушода метавонад.

Вожаи **қачрав** аслан сифат аст, вале дар байти боло ба мисли теъдоди калони сифатҳо (чавон, пир, гадо, доро...) исм – «субстантиватсия» шуда, ба маънои «одами аз роҳи рост мунҳарифшуда, фиребгар» далолат мекунад. **Равонқач** бошад, ҳамчун сифат ба маънои «бад, дилсиёҳ, бадхоҳ; бадахлоқ; девона» омада, эҳсосот ва муносибати модалии гӯяндаро возеҳтар ифода мекунад. Мазмуни байт: аз одамони равонқач дилгир (малул, хаста) шудам, аз қачрафторию қачфаҳмию қачқирдорӣ онҳо ҳатто ба асбоби мусиқии дилнавоз – чанг, ки шакли қач – ҳам дорад, нафрат пайдо кардаам.

Окказионализмҳо баъзе забоншиносон барои он моли забон ҳисоб намекунад, ки онҳо гоҳо берун аз баъзе меъёрҳои забон сохта мешаванд. Масалан, шоир Аскар Ҳаким пасвандҳои бемаҳсули -сор ва -лохро истифода намуда вожаҳои **гиллох** ва **одамсор** сохтааст. Дар хусуси ин пасвандҳо дар грамматикаи академикии тоҷик омадааст:

«Суффикси **-сор** бемаҳсул аст, вай танҳо бо чанд исми конкрет омада, макон ва фаровонии онҳоро мефаҳмонад: **кӯҳсор, чашмасор, шохсор**.

«Суффикси **-лох** бемаҳсул мебошад, вай танҳо бо чанд калима омада, макон ва фаровонии онҳоро нишон медиҳад: **санглох, пустилох** (девлох, рӯдлох, оташлох, архаистианд)» [4, с. 156].

«Суффиксҳои -огин, **-осо** (со), **-ваш, -фом, -сор** бемаҳсуланд. Онҳо аз исмҳо сифат месозанд, ки ба маънои асоси калима монанд будани аломатро мефаҳмонанд: **мӯи атрогин, одами дарвешваш, духтари париваш, нигоҳи барқосо, мӯи анбаросо, руҳи гулфом, сахрои зумрадфом, марди хоксор, зулфи сумансо**» [4, с. 201].

Калимаҳои **гиллох** ва **одамсор** ба меъёри калимасозии тоҷикӣ мувофиқ бошанд ҳам, аммо аз лиҳози шаклу маъно вожаҳои як андоза ғайримаъмуланд ва ба чашми хонандаи ҳатто таҳсилдида ҳам бегонагӣ мекунад:

Пайраҳи деҳ мегуфт,
Гарчи ман қачмақачу тангаму лою **гиллох**,
Барамат рост ба дунёи фарох [1, с. 15].

Дар чаҳ афканда Юсуфи афгор
Даҳ бародар – дадони **одамсор**,
Бар падар ин дурӯғро гуфтанд,
Ки варо пок хӯрд гурге ҳор [1, с. 20].

Аз ин рӯ, ҳарчанд воҳидҳои окказионалӣ ба меъёрҳои муайяни забонӣ чандон мувофиқат нақунанд ҳам, аммо онҳо ба воситаи ин меъёрҳо тавлид мешаванд, зеро муаллиф барои эҷоди воҳидҳои мавриди ниёзи худ аз унсурҳои забони мавҷуда истифода мекунад: «Асолат дар интиҳоби воситаҳои забонӣ, майли навсозии иттилоот ва бозиҳои забонӣ, мунтазам ва пайваста дар нутқи он соҳибони забон, ки меъёрҳои қонунӣ ва ҳама навҳои амалқарди забонро пурра медонанд, зоҳир мегардад» [5, с. 69]. Бешубҳа, барои матнҳои бадеии манзум басомади истифодаи чунин воҳидҳо бештар аст ва бисёре аз муаллифон имкони ифодаи онҳоро ба дараҷаҳои гуногун истифода мебаранд.

Окказионализмҳои воҳидҳои мукаммали забон мебошанд ва аҳамияти онҳо дар матне, ки мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, муайян карда мешавад. Ба қавли Е. Н. Ремчукова «Дар заминаи як баёни воқеан ҳаллоқона татбиқи вижагиҳои флексионии русӣ на танҳо бар маъноҳои дастурӣ, балки бар маъноҳои луғавии шакли калима мутақӣ аст ва мумкин аст, ки бо «афзоишҳои маъноӣ»-и гуногун ҳамроҳ шаванд» [10, с. 30]. Бо ин гуфтаҳои розӣ шуда, илова мекунем, ки дар забони тоҷикӣ афзоишҳои маъноӣ нисбат ба вожаҳои маъмулӣ бо ғанигарии бештари маъноии окказионализм ва бори эҳсосии онҳо алоқаманд аст, ки ифоданокии ин навъи воҳидҳоро муайян мекунад. Ба таври дигар гӯем, вазифаи воҳидҳои номинативии окказионалӣ равшансозии тобишҳои эҳсосотӣ ва образнок аст, онҳо ҳамеша дар вижагиҳои субъективии образ чунин хусусиятҳоеро ошкор месозад, ки мақсад ва матлаби муаллифашонро ифшо месозанд, лекин дар таркиби луғавии забон вучуд надоранд. Ва воҳидҳои номинативии окказионалӣ ҳамеша диққати хонандаро ба худ ҷалб мекунанд, зеро онҳо ба таҷрибаи забони ӯ андаке бегонагӣ мекунанд:

Агар бегоҳи ту байтулҳазан шуд,

Илоҳо, ту пағаҳ **байтулҳасан** бош. [1, с. 13].

Вожаи **байтулҳазан** ба хонандаи таҳсилдида ва ба забони адабии тоҷикӣ мусаллат ошноӣ ва агар нофаҳмо бошад ҳам, онро аз луғатномаҳои тоҷикӣ дарёфт намудан мумкин аст. Аммо вожаи **байтулҳасан** мазмунан фаҳмо бошад ҳам, дар фарҳангҳои тоҷикию форсӣ дода нашудааст, он соҳтаи муаллифи шеър (Аскар Ҳаким) мебошад.

Окказионализмҳои баландмазмунӣ бадеӣ ва аз ҷиҳати эстетикӣ нозук ва латиф воситаҳои муҳимми матнсозӣ мебошанд, ки аз муодилҳои маъмули худашон бо қобилияти фавқулоддаи маъноӣ фарқ мекунанд.

Гарчи ман кӯтоҳдастам, **кӯтаҳармон** нестам,

Гарчи ман кӯтоҳумрам, **кӯтаҳимон** нестам.

Дар ин пораи ғазал шоир Лоик ду вожаи ҳамвазну ҳамқофия ва ҳамшаклро сохтааст: кӯтоҳармон ва кӯтоҳимон.

Бинобар ин окказионализмҳои бевосита ба хусусияти бемонанд ва фавқулодда соҳиб будани субъекти образ ишора мекунанд.

Кашфи окказионализм дар матн хонандаро водор месозад, ки сари воҳиди ношинос бозистад ва онро дарк кунад, ин ба муаллиф имкон медиҳад, ки дарки матнро роҳнамоӣ кунад. Аз ин рӯ, шакли ғайриоддӣ окказионализм яке аз шартҳои зарурии фаъолияти мақсадноки он ба шумор меравад: ин амалқард чашмро ба як лаҳза аз «давидан» дар матн боз медорад [6, с. 186], хонанда бо вожаҳои барояш ношно вомехӯрад, ки дарк ва тафсири онҳо аз ӯ заҳмати иловагиро талаб мекунад. Масалан, дар абёти зер шоир вожаи **нота** (лот. *nōta* — «аломат», «нишона»), ки дар мусиқӣ нишонаи графии садоҳои мусиқӣ мебошад ба талабот ва шароити назм дар шакли **нут** ба қор бурдааст.

Зиндагӣ **нути** ҳазорон савту оҳанг аст,

Чун муғаннӣ боядаш бинвохт,

Шод бояд буд,

Шод бояд сохт... [1, с. 7].

Аслан, калимаи мазкур дар забони тоҷикӣ ҳам **нота** аст, аммо азбаски дар мисраъҳои боло дар шакли **нут** омадааст, ба чашми хонанда бегона менамояд ва ӯ маҷбур аст, ки лаҳзае аз хондан бозистад. Ин тарзи ифодаи мавқеи муаллиф ба таври кулӣ мантиқист: «Бозии морфема аз назари амалқард (функционалӣ) ба бозии калима шабоҳат дорад: вай ҳам

модалияти равшан ифодаёфтаи муаллифро, чун коида, бозии киноя ё танзро ифода мекунад» [3, с. 26]. Мо дар ин чо илова мекунем, ки тибқи мушоҳидаҳои мо, модалияти муаллиф, ки бо воҳидҳои окказионалӣ ифода ёфтааст, на танҳо ҳадафҳои ҳаҷвӣ ё кинояро пайгирӣ менамояд, балки метавонад гуногунтар аз он, яъне фочеъавӣ, драмавӣ, тантанавӣ ва ғайра низ бошад.

Таснифоти мавҷудаи окказионализмҳо онҳоро бо соҳаҳои забон, ба монанди овошиносӣ, луғатшиносӣ, грамматика алоқаманд месозад. Ин таснифот бар мабноси нишондиҳандаҳои расмӣ (пеш аз ҳама морфемаҳо) асос ёфтаанд. Агар окказионализмҳоро аз ҷиҳати функционалӣ (амалкардашон) баррасӣ намуда ва эътироф кунем, ки мақсади онҳо таъсиррасонӣ ба мухотаб аст, пас бояд розӣ шавем, ки ҳамаи окказионализмҳо пеш аз ҳама воҳидҳои маъноӣ буда, маҳз «афзоишҳои маъноӣ» аз ҷиҳати маъниашон дар контекст татбиқи расмии онҳоро талаб мекунанд. Аз ин нуқтаи назар ба чанд мисол рӯ меорем:

Ин мабодо, ки чанд **танҳоҳаш**
Дидбонӣ кунад сари роҳаш,
Кори махфӣ чу ошкор шавад,
Охирин чора беварор шавад [2, с. 104].

ТАНХОҲ 1 تن خواه пули нақд, зар, мол, давлат; маош, музд, дастмузд. 2. таър. замин ва обе, ки амир ихтиёр ва даромади онро ирсан ба касе вогузор мекард; танҳоҳ додан заминеро ирсан ба ихтиёри касе вогузор кардан; танҳоҳ хӯрдан бо даромади танҳоҳ рӯз гузарондан. [15, с. 310].

Калимаи мазкур дар дигар луғатномаҳои дастраси мо низ ба ҳамин маъноҳо тафсир гардидааст. Устод М. Қаноат, ба мисле ки аз маъноӣ байт маълум мешавад, ба ин вожа маъноӣ «посбон, ниғаҳбон»-ро додааст.

Мисолҳои таҳлилшуда асосҳои розӣ шудан ба гуфтаҳои М.В. Ляпонро медиҳанд, ки «фаъолияти харобиовар ва эҷодкори одами эҷодкор, ки қодир аст, нуқоти заъфи системаи забонро устокорона ба даст оварад ва он чиро, ки аз назорати кодификатор дур мондааст, истифода барад, иқдоми онро мекушояд. имкони омӯзиши услуби тафаккури зиддидогматики, муқоисаи роҳҳои гуногуни муқобилат бо қолабҳои забонӣ» [5, с. 343].

Бо дарназардошти воҳидҳои окказионалӣ дар як қатор падидаҳои аввалан семантикӣ, бояд қайд намуд, ки онҳо метавонанд аз рӯи навъи қисматҳои муҳимтарини нутқ сохта шаванд, аз ин рӯ, фаъолияти онҳо дар сатҳи синтагматикӣ ба хосиятҳои грамматикӣ луғавӣ мувофиқ вобаста аст. Мутобиқан, воҳиди номинативии окказионалӣ имкониятҳои ифодакунандаи хоси гурӯҳи муайяни калимаҳоро ба даст меорад.

Зи таъну уҷби **ситорамаобҳо** нараמידӣ,
Ту, **осмонитаборо**, чунин фиканда гирифтӣ [11, с. 88].

Меғӯ бар он **чашмобӣён**, он селай мурғобӣён.
Ин як паёми мухтасар - камтар зи дарё нестем [11, с. 90].

Эҷоди воҳидҳои окказионалӣ ва ба матн дохил шудани онҳо яке аз василаҳои баёни мавқеи муаллиф аст. Иқтидори ифодаи чунин воҳидҳо ба таври умум эътироф шудааст, ки аз ҷумла, аз он шаҳодат медиҳад, ки ин воҳидҳо аз ҷониби ҳамаи муаллифоне, ки матнҳои онҳо ҳамчун мавод барои таҳлил хидмат кардаанд, кам ё бештар истифода мешаванд. Таҳлили фаъолияти воҳидҳои окказионалӣ дар матни бадеӣ низ моро бовар мекунонад, ки корбурди онҳо дар асар аз ҷиҳати грамматикӣ, маъноӣ ва прагматикӣ муайян карда мешавад. Онҳо воситаи инъикоси таҷрибаи муаллифи алоҳида, натиҷаҳои дониши шоир дар бораи олами объективӣ мебошанд.

Гузаштам бо ту оташро, буридам бо ту дарёро,
Самандарфитрати ман, ҳам наҳанги хунфишони ман [11, с. 97].

Муаллифон дар матни худ воҳидҳои навро истифода бурда, ба назар чунин менамояд, ки хонандаро ба эҷоди муштарак даъват мекунанд, зеро тафсири маъноӣ калимаҳои окказионалӣ аз қабулкунанда талаб мекунад, ки матнро ба таври худкор дарк кунад. Дар баробари ин, чунин воҷасозӣ тавоноии низоми забонро нишон дода, истифодаи чунин

вожаоро на танҳо дар матнҳои адабӣ, балки дар матнҳои публитсистӣ ва рӯзмарра низ водор месозад. Дар баробари ин хонанда дар фаъолияти нутқи худ, ба эҳтимол, ба таҷрибаи шахсии худ таъя мекунад, яъне ба намунаҳои эҷодии воситаҳои ифодаи ба худ маълум пайравӣ мекунад.

Умуман, таҳлили муназзами шаклҳои ташаккул ва фаъолияти луғавии окказионализмҳо чун воситаҳои ифодаи мавқеи муаллиф дар ҷиҳати прагматикӣ низ барои муайян намудани роҳҳои инкишофи шахсияти забоншиносии муосир кӯмак мерасонад.

Насруллоев М., н.и.ф., дотсент

Адабиёт:

1. Аскар Ҳаким. Мачмуаи осор. – Хучанд: Ношир, 2017. – 492 с.
2. Ахтарони адаб. Ҷ. 47. – Душанбе, «Адиб», 2020. - 480 с.
3. Бабенко Н. Г. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ: учебное пособие / Н. Г. Бабенко. - Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. - 84 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1985, 356 с.
5. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. - 2-е изд., перераб. - М.: Просвещение, 1988. - 192 с.
6. Ляпон М. В. Антиформа и идионорма: интуитивная лингвистика стилесозидающего субъекта / М. В. Ляпон // Русский язык сегодня. Вып. 4. Проблемы языковой нормы: сб. статей / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. - М., 2006. - С. 342-351.
7. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов, - Душанбе, 2007. - 243 с.
8. Михайлов А. А. Мир Маяковского. - М.: Современник, 1990. - 464 с.
9. Попова Т. В. Неология и неография современного русского языка / Т. В. Попова, Л. В. Рацибурская, Д. В. Гугунава. - М.: Флинта: Наука, 2005. - 168 с.
10. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики / Е. Н. Ремчукова. - М.: Изд-во РУДН, 2005. - 329 с.
11. Рустами Ваҳҳоб. Шаҳри Хуршед. – Душанбе, 2008. - 167 с.
12. Складская Г. Н. Метафора в системе языка. - СПб., 1993. - 315 с.
13. Успенский Б. А. Ego Loquens: Язык и коммуникационное пространство / Б. А. Успенский. - М.: Российск. гос. гуманит. ун-т. 2007. - 320 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - Душанбе, 2008. - 950 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. - Душанбе, 2008. - 945 с.
16. Шералӣ Лоиқ. Куллият. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. / Лоиқ Шералӣ. Ашъор - Душанбе, «Адиб», 2008. - 560 с.
17. Юрина Е. А. К вопросу об интерпретации термина «языковой образ» в лексической семантике // Вестник ТГУ: Общественный периодический журнал. Бюллетень оперативной научной информации. - 2004. - № 38. - Ноябрь. - С. 6-24.

ОККАЗИОНАЛИЗМҲО ВА ИФОДАИ МАВҚЕИ МУАЛЛИФ ДАР ОНҲО (ДАР АСОСИ МАТНҲОИ ШЕЪРӢ)

Дар мақола қонуниятҳои фаъолияти воҳидҳои номинативии окказионалӣ ҳамчун воситаи инъикоси дидгоҳи муаллиф ба мавзӯи образ дар матнҳои манзум мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Аз таснифоти окказионализмҳо чунин бармеояд, ки онҳо ба дигар соҳаҳои забон, ба монанди овозшиносӣ, луғатшиносӣ, грамматика алоқамандӣ доранд. Аммо агар окказионализмҳоро аз ҷиҳати функционалӣ (амалкардашон) баррасӣ намуда ва эътироф кунем, ки мақсади онҳо таъсиррасонӣ ба мухотаб аст, пас бояд розӣ шавем, ки ҳамаи окказионализмҳо пеш аз ҳама воҳидҳои маъноӣ буда, маҳз «афзоишҳои маъноӣ» аз ҷиҳати маъниашон дар контекст татбиқи расмии онҳоро талаб мекунанд. Қашфи окказионализм дар матн хонандаро водор месозад, ки сари воҳиди ношинос бозистад ва онро дарк кунад, ин ба муаллиф имкон медиҳад, ки дарки матнро роҳнамоӣ кунад. Аз ин рӯ, шакли ғайриоддӣ окказионализм яке аз шартҳои зарурии фаъолияти мақсадноки он ба шумор меравад: ин

амалкард чашмро ба як лаҳза аз «давидан» дар матн боз медорад, хонанда бо вожаҳои барояш ноошно вомехӯрад, ки дарк ва тафсири онҳо аз ӯ заҳмати иловагиро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: окказионализм, матнҳои шеърӣ, назм, осори манзум, мавқеи муаллиф.

ОККАЗИОНАЛИЗМЫ И ВЫРАЖЕНИЕ АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В НИХ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)

В статье анализируются закономерности деятельности окказиональных номинативных единиц как средства отражения авторской точки зрения на тему образа в поэтических текстах. Из классификации окказионализмов следует, что они связаны с другими областями языка, такими как фонетика, лексикология, грамматика. Однако если мы рассмотрим окказионализмы с функциональной точки зрения (их действия) и признаем, что их целью является воздействие на адресата, то мы должны согласиться, что все окказионализмы представляют собой прежде всего семантические единицы, а именно «смысловые усовершенствования» с точки зрения их значения в контексте требуют их формального применения. Обнаружение окказионализма в тексте заставляет читателя остановиться и понять незнакомую единицу, что позволяет автору направить понимание текста. Поэтому необычная форма окказионализма является одним из необходимых условий его целенаправленной деятельности: это действие останавливает взгляд на мгновение от «бегания» по тексту, читатель сталкивается с незнакомыми словами, требующими дополнительных усилий для понимания и интерпретации.

Ключевые слова: окказионализм, поэтические тексты, поэзия, поэтические произведения, позиция автора.

OCCASIONALISM AND EXPRESSION OF THE AUTHOR'S POSITION IN THEM (BASED ON POETIC TEXTS)

The article analyzes the patterns of activity of occasional nominative units as a means of reflecting the author's point of view on the topic of image in poetic texts. From the classification of occasionalisms it follows that they are associated with other areas of language, such as phonetics, lexicology, and grammar. However, if we consider occasionalisms from a functional point of view (their actions) and recognize that their goal is to influence the addressee, then we must agree that all occasionalisms are primarily semantic units, namely “semantic improvements” in terms of their meaning in the context of formal application, they require them. Detecting occasionalism in a text forces the reader to stop and understand an unfamiliar unit, which allows the author to guide the understanding of the text. Therefore, an unusual form of occasionalism is one of the necessary conditions for its purposeful activity: this action stops the gaze for a moment from “running” through the text, the reader is faced with unfamiliar words that require additional effort to understand and interpret.

Key words: occasionalism, poetic texts, poetry, poetic works, author's position.

Маълумот дар бораи муаллиф: Музофиршоев Маҳмадалишо – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 935-26-47-25. **E-mail:** tamad61@mail.ru

Сведения об авторе: Музофиршоев Махмадалишо – Таджикский национальный университет, доцент кафедры современного литературного таджикского языка. **Адрес:** 734003, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** mamad61@meil.ru. **Тел:** (+992) 935 26 47 25.

About author: Muzofirshoev Mahmadalisho – Tajik National University, the docent of the department of modern Tajik literary language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **E-mail:** mamad61@meil.ru. **Tel:** (+992) 935 26 47 25.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНОСОЧИНЁННЫХ ПРОТИВИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

(на материале текста «Воспоминаний» Садриддина Айни
и его перевода на русский язык)

Нарзикулова Хилола Маруфджонова

Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ

Научное определение противоположности основывается на философском и логическом истолковании антонимии. Противоположность, лежащая в основе антонимии, есть различие внутри одной и той же сущности. Одним из проявлений сущности антонимии являются сложносочинённые противительные предложения. Логическая противоположность, которая конкретизируется в языке, становится моделью антонимии противительных предложений, которые обозначают качество или выражение противоположной направленности действий, состояний, признаков и свойств. Такие предложения обычно используются для передачи более сложных мыслей, связанных с различными аспектами сюжета, описаниями, размышлениями и диалогами.

Противительные сложносочинённые предложения – это такие предложения, в которых противительные союзы связывают две или более простых предложений. Этот важный вопрос всегда привлекал внимание ученых [см.:10; 13; 16]. Например, С. Е. Крючков и Л.Ю. Максимов С. Э. охарактеризовали этот тип предложений следующим образом: «в сложносочинённых предложениях с противительными союзами выражаются противительные отношения, т.е. указывается на противопоставление событий на их различие или несоответствие» [8, с. 24].

В сложносочинённых противительных предложениях два или более простых предложения сочетаются параллельно, чтобы выразить противопоставление и контраст. Семантическая структура противительных сложносочинённых предложений обычно такова: в одном простом предложении сообщается о чём-то, выражается некоторое позитивное значение, а в другом простом предложении даётся соотносимое с ним, но противоположное ему или, по крайней мере, не соответствующее с ним значение в первом предложении.

Как и в русском, так и в таджикском языках противительные сложносочинённые предложения могут быть использованы для создания более глубокой и насыщенной противоположностями атмосферы, передачи различных, обычно противоположных эмоций и мыслей персонажей, усиления ритма выражения мыслей, а также противоположных и несовместимых отношений. Основными структурными средствами, играющую роль сигнала между простыми предложениями внутри противительных сложносочинённых предложений и их грамматической формы являются противительные союзы [см.:11; 12; 15].

Из союзов в структуре противительного ССП в таджикском языке употребляются противительные союзы *«аммо, вале, лекин, балки» («но»), «вагарна, набошад» («напротив»), «ҳол он ки, ва ҳол он ки»/ «между тем как», а также форма аориста «бошад» («а, но, что касается...»), а также подобно русскому языку ряд служебных синтаксических средств, частицы, модальные и вводные слова, порядок слов, интонация и т.п.*

В русском языке, для выражения противительности используются союзы *«но», «а», «или», «да», «напротив», «тогда так», «между тем как», «однако», «однако же», «что касается», «зато», « же», «все же»...*, а также ряд служебных синтаксических средств, таких, как частицы, модальные и вводные слова, порядок слов, интонация и т.п.

Стоит отметить что, противительные союзы в любом языке имеют общую цель связывать [5, с.57] и выражать соотношение между разными частями сложного предложения.

Разница между противительными союзами в русском и таджикском языках заключается в отличиях в их употреблении, семантике и в их грамматических характеристиках.

В обоих сопоставляемых языках противительные союзы используются для выражения противопоставления, противоречия, отрицания или различия между двумя или более частями предложения. В названных языках каждый союз может приобретать различные значения в зависимости от контекста. Грамматические характеристики противительных союзов в русском и таджикском языках также могут отличаться.

В таджикском языке союзы *“аммо, вале, лекин, вале, валекин”* \ *“но”* “выражают противоположные сопоставляемые отношения и в основном, являются однозначными и синонимичными” [14, с.233]

В русском языке противительные союзы могут быть связаны с обратными падежами или изменениями порядка слов в предложении, в то время как в таджикском языке грамматические характеристики могут включать употребление определенных окончаний или форм глаголов.

Как отмечает автор, П.А. Лекант «главным доминантным и являются союзы *а* с сопоставительной семантикой *и* но со значением противопоставления» [9, с.557].

По утверждению Ш. Рустамова «простые предложения в составе сложносочинённого противительного предложения по содержанию и по отношению друг к другу являются противоположными, противоречивыми и несоответствующим по смыслу» [14, с.236].

В таджикском языке союз *“аммо”* обычно используется для выражения противоположности и соответствует русскому союзу *“но”* или *“а”*. Этот союз помогает связать два противоположных или контрастных утверждений в предложении.

1. Сложносочинённые противительные предложения, в которых противопоставления между двумя простыми двусоставными предложениями выражено союзами *“аммо”* / *“но”* с одновременными отношениями:

а) Зардолуҳо рехта нобуд шуда мерафтанд, аммо ӯ гундошта намехушконид. [2, с. 43]
Абрикосы опадали и загнивали, но она их не собирала и не сушила.[1, с.45]

Структура данных сопоставляемых сложносочинённых предложений одинакова. Первое простое предложение состава сложносочинённого противительного предложения русского перевода осложнено рядом однородных сказуемых *“опадали”* и *“загнивали”*. Однако, таджикский текст следует перевести как *«отпадая загнивали»*. Сказуемые данных противительных предложений выражают действие, которое произошло в прошлом. В русском переводе текста не учтены особенности состава сказуемого оригинального текста.

б) Ӯ ҳам худро ба девонагӣ зада мегашт, аммо «девонагӣ»-и ӯ фаъолона ва богайратона буд. [3, с.8]

Он тоже претворялся сумасшедшим, но его «сумасшествие» было активным и деятельным. [1, с.386]

Данные сопоставляемые сложносочинённые противительные предложения состоят из двух простых предложений. Кроме противительных союзов *«аммо»/«но»*, которые соединяют простые предложения в составе сложного, ещё использована усилительная частица *«ҳам»* / *«тоже»*, которая в данных предложениях играет роль усилительную слова и указывает на сходство или совпадение между действиями или свойствами двух различных людей или предметов. По содержанию сопоставляемые сложносочинённые противительные предложения близки друг другу. В таджикском сложносочинённом предложении сказуемое *«зада мегашт»* выражает событие, которое происходило и продолжалось в прошедшем времени. А в русском предложении сказуемое *“претворялся”* выражает темпоральное отношение прошедшего времени, а это означает, что действие, происходило в прошлом.

2. Сложносочинённые противительные предложения, в которых противительные союзы *«аммо»*, *«балки»* / *«однако»* выражают противопоставление или противоречие между частями предложения с последовательным отношением.

Баъд аз он дарро кӯфтам, аммо на танҳо ҷавоб нашунидам, балки он хисир-хисирӣ мушона ҳам бурида шуд. [3, с.298]

Тогда я постучал, однако и на сей раз не услышал ответа; шорох, подобный мышинному, вновь прекратился. [1, с. 634]

Эти сложные таджикское и русское предложения, состоят из двух простых предложений. Первая часть данных предложений – однородная со сказуемыми «*кӯфтам*», «*нашунидам*» / «*постучал*», «*не услышал*», которые выражают прошедшее время. Оно выражено с помощью союза «*аммо*»/ «*однако*», который соединяет части предложения, имеющие сходное предметное содержание и выражают варианты одной и той же мысли. Это свидетельствует о том, что они являются частью одного цельного предложения. В первом простом предложении оригинального текста присутствует эллипсис “*Баъд аз он дарро кӯфтам, аммо на танҳо ҷавоб нашунидам,*”. Но он в русском предложении отсутствует «*Тогда я постучал, однако и на сей раз не услышал ответа;*». Слово “сей раз” подчеркивает повторяемость действия, что помогает лучше понять смысл предложения. Хотя в русском переводе есть изменения, но по содержанию сопоставляемые сложносочинённые противительные предложения близки друг к другу.

3. Сложносочинённые противительные предложения, где в функции дополнения употребляется прямая речь, в которых для противоположности между понятиями использованы противительные союз «*лекин*» и слово «*якобы*».

– «*Ман ба ҷаноби меҳмон «Искандар бемор аст» гуфта будам, лекин ўро ҳеҷ бало намезанад...*» [3, с.660]

«*Я сказал господину гостю, что Искандар якобы болен, на самом же деле ничто его не берёт...*» [1, с.931]

Оригинальный текст является двусоставным сложносочинённым предложением, так как в нём присутствуют две разные мысли, соединённые противительным союзом “*лекин*”. В данном тексте предложение «*Искандар бемор аст*» употребляется в функции дополнения. Русский перевод данного предложения не является сложносочинённым, а сложноподчинённым по смыслу. В переводе употреблено слово «*что*» в значении «*ки*» которое обозначает косвенную речь, и, таким образом, изменяет синтаксическую структуру предложения. Поэтому предложение «*что Искандар якобы болен*» является придаточным. Слово «*якобы*» (*гӯё*) и словосочетание «*на самом деле*» (*дарвоқеъ*) отсутствуют в оригинальном тексте. В русском предложении слово “*якобы*” играет роль союза, который соединяет две части. Он указывает на разницу между тем, о чем говорят, и тем, что действительно происходит. В сопоставительных предложениях глаголы выражают «*гуфта будам*»/ «*сказал*» прошедшее и «*намезанад*»/ «*не берёт*» будущее время.

4. Сложносочинённые противительные двусоставные предложения в которых для противопоставления их частей использовано выражение “*хеҷ набошад*” в значении “*а*”, “*хоть*”.

Одамҳо масҷиду мадраса меандозанд, ман ҳеҷ набошад, аз худам пул харҷ накарда дили шуморо ба даст гирам... [2, с. 343]

Чтобы угодить богу, люди возводят мечети и медресе, а я, хоть и не потрачу своих денег, постараюсь все же сделать вам добро... [1, с. 308]

Текст оригинала состоит из двух простых предложений. Перевод данного сложносочинённого противительного предложения на русский язык сохраняет основной смысл, но имеет некоторые различия. В переводе употреблено выражение “*Чтобы угодить богу*”, который в оригинальном тексте отсутствует. В оригинальном тексте выражение “*хеҷ набошад*” эквивалентно союзу “*аммо*”. И поэтому для дополнения его эллиптической противительной функции во второй части оригинального текста употреблено выражение “*хеҷ набошад*” в значении “*а*”, “*хоть*”. Сказуемые “*меандозанд*”/, “*возводят*” и “*гирам*” / “*сделать*” в значении “*взять*” указывают на будущее время.

5. Сложные предложения, которые состоят из двух независимых частей, объединённых союзом “*балки*” / “*но*” совместно с частицами *на танҳо(фақат)-балки* | *но-нетолько* образуя парные союзы выражают равноценные или связанные между собой мысли.

Дар ин мунозираҳо на танҳо ҳамаи 5 присент хушизеҳнон, балки ҳамаи шогирдон иштирок мекарданд. [2, с. 217]

В таких словесных состязаниях участвовали не только незначительная часть способных учеников, но вообще все учащиеся. [1, с. 240]

Сопоставляемые предложения по смыслу близки друг к другу. Но есть некоторые различия «**5 присент**» / «**незначительная часть**» в значении **пять процентов способных учеников**. Союз "**балки**"/"**но**" употребляется для подчёркивания множественности субъектов. В этом сложном предложении глаголы "**иштирок мекарданд**" / "**участвовали**" в первом предложении для предотвращения повтора, т.е. по стилистическим соображениям, опущено, она употреблено лишь в конце второй предложения, и, таким образом глагол первого предложения является эллиптическим.

6. Сложносочинённое предложение в которых для «смысловых отношениях между предложениями, объединяемыми в сложном» использован противительный союз "**вале**"/"**а**". [7, 207]

В. В. Виноградов считает что «*В отличие от сложносочинённых предложений с союзом **и**, предложения с союзом **а** обычно состоят не более чем из двух предложений или из двух групп предложений, так как всякий единичный акт сопоставления предполагает только два сравниваемых объекта*». [6, 202]

*Напурсидам аз номи он некмард,
Вале буд ўро лақаб Ҳоҷӣ Зард.* [3, с. 532]

*Спросил я: «О, имя, добрейший, скажи?»
А был он по прозвищу «Рыжий-хаджи».* [1. с. 830]

Структура вышеуказанного сложного предложения оригинального текста подсказывает недостающий член предложения (*подлежащее которое определяется по глагольному окончанию 1. лица единственного числа*) в первом простом предложении и является эллиптически неполным. Из-за того, что в русском языке по глагольным окончаниям прошедшего времени нельзя определить подлежащего, поэтому в переводе структура предложения изменена.

Русский перевод данного простого предложения является двусоставным. Оно по структуре и смыслу не соответствует «*Напурсидам аз номи он некмард*»/ «*Спросил я: «О, имя, добрейший, скажи?»*» оригинальному тексту. Кроме этого в данном предложении присутствует прямая речь «*О, имя, добрейший, скажи?*». Сказуемые «*Напурсидам*»/ «*Спросил*» хотя отличаются действием и «*буд*»/«*был*» выражают прошедшее время.

7. Многосоставные сложносочинённые предложения, в которых для противопоставления между их частями использованы противительные союзы "**валекин**", "**лек**" / "**лишь**" / "**да**".

*«Чаннате» буд ба таъмир, валекин «беҳур»,
Лек якчанд гаву хар ивази «хуро»²⁰⁷ буд.* [3, с. 606]
*По замыслу то зданье – рай, лишь гурий лишено,
Взамен красавиц были там осла, да бык ревел.* [1, с. 887]

Вышеуказанные сопоставляемые сложносочинённые предложения структурно не соответствуют друг к другу. Сложносочинённое предложение таджикского языка состоит из трёх, а русский перевод из четырёх частей. Вторая часть оригинального текста и первой части русского перевода – односоставные. Сказуемые «*буд*» / «*были*», «*ревел*» выражают прошедшее время. Перевод оригинального текста неточен. При переводе следующих строк автор на прямую вместо *чаннат* / "*рай*" употребляет слово «*здание*». Приведённое слово в кавычках «*чаннат*» придаёт лексеме смысл иносказания. Так стоило, привести слово «*рай*»

в кавычках. Кроме того слово «ревел» отсутствует в данном тексте. Было бы лучше привести перевод выше названных строк следующим образом:

*«Рай» тот был красив, но «гурией» лишён,
Ослами и коровами лишь был он заменён.*

8. Косвенная речь в сложносочинённых предложениях, в которых простые двусоставные предложения противопоставлены между собой противительными союзами «**лекин**»/ «**зато**».

– *Ман намедонам, – гуфтааст мирзо, – лекин мирохурбошӣ¹⁴⁷ хуб медонад.* [3, с.416]

– *Я-то не знаю их, – ответил писец, – зато хорошо знает наш новый главный конюший.* [1, с.731]

Данные сопоставляемые предложения состоят из двух частей и их структура почти одинакова. Русский перевод по смыслу близок оригинальному тексту, но есть некоторые различия: в оригинальном тексте слова «то», «их» и словосочетание «наш новый» отсутствуют. Глаголы «намедонам»/ «не знаю» и «медонад»/ «знает» сочетаются друг с другом и выражают настоящее время.

9. Сложносочинённые предложения с последовательными отношениями, в которых для сочетания двух или более независимых частей использованы союзы “**аммо**”/ “**но**”, “**и**”, “**чтобы**”.

Ман даҳан рост карда мехостам ҷавоб диҳам, аммо ӯ бо дасти худ маро ба хомӯи истодан ишора карда, дар пайи баёни як мулоҳизаи эҳтимолии ман ва дафъи он афтода, давом намуд: [2, с. 410]

Я собрался ей ответить, но она махнула рукой, чтобы я помолчал, и продолжила говорить сама, словно стремилась устранить возможные сомнения. [1, с. 363]

Данное сложносочинённое противительное предложение таджикского языка состоит из двух простых двусоставных предложений. В первом простом предложении синтаксическое сочетание “*даҳан рост карда*” выражает обстоятельство образа действия. Второе предложение в своём составе имеет две однородные обстоятельства образа действия, которые указывают на последовательность действий субъекта предложения.

Русский перевод тоже является сложносочинённым, так как состоит из двух взаимосвязанных частей, выражающих разные мысли объединённые с помощью союза “но”, однако второе предложение является сложноподчинённым. Как отмечают исследователи русского языка, «сложносочинённое предложение может состоять из двух частей, из которых одна является сложноподчинённым предложением, а другая - простым предложением» [6, с.12].

Каждая часть имеет свою самостоятельную грамматическую структуру и можно поставить точку в конце каждой части.

Перевод не отражает полностью и досконально содержания и смысла текста оригинала. Так как во второй части оригинального текста сочетание «*дар пайи баёни як мулоҳизаи эҳтимолии ман*» передано как: «*словно стремилась устранить возможные сомнения*», который не может отражать семантико-смысловые оттенки таджикского текста.

Сложносочинённые противительные предложения в “Воспоминаниях» Садриддина Айни занимают особое место, и при формировании этих синтаксических структур следует отметить функцию и языковые особенности противительных союзов. Поэтому при переводе данных предложений на русский язык обычно использовался не формальная структура предложения оригинала, а художественный способ передачи мыслей автора.

В зависимости от природы русского языка и профессиональных навыков переводчика существуют различия в формах и значениях передачи данных предложений в языке перевода, и изучение этих вопросов проливает свет на многие неисследованные аспекты структуры и стилистики этих синтаксических единиц.

А.З. Розенфельд при переводе текста “Воспоминаний» Садриддина Айни, чаще всего, перевела не скрытые замыслы автора, а прибегла к прямому переводу значений скрытых поэтических и прозаических идей писателя, т.е., ей не использована художественные способы передачи мыслей автора при переводе текста “Воспоминаний» С.Айни.

Литература:

1. Айни, С. Воспоминания (перевод с таджикского Анна Розенфельд) / С. Айни. – Москва – Ленинград, 1960. – 1090 с.
2. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе: Дониш, 2020. – Ҷ.10. – 560 с.
3. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Душанбе: Дониш, 2021. – Ҷ.11. – 699с.
4. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация / В.В. Бабайцева. –М., 1979. – С. 230–231.
5. Бабалова Л. Л. Об употреблении союзов И, А, НО в сложном предложении // Русский язык за рубежом. 1980. – № 4. – С. 57–62.
6. Белошапкова В. А., Брызгунова Е. А., Земская Е. А. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов – 2-е изд., испр. и доп / В.А.Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская. – Москва, Россия.: Высш. шк., 1989. – 800 с.
7. Виноградов, В. В. Грамматика русского языка, том II, Синтаксис часть II / В. В. Виноградов: – Москва, 1954. –704с.
8. Крючков, С. Е., Максимов, Л.Ю. Современный русский язык, Синтаксис сложного предложения / С. Е. Крючков, Л.Ю. Максимов: – Москва, “Просвещение”, 1977. - 191 с.
9. Лекант, П.А. Современный русский язык / П.А.Лекант: – Москва, 2007. –557с.
10. Максудов У.О. Синтаксическо-морфологические трансформации при переводе художественных текстов / У.О. Максудов // Вестник Педагогического университета. 2021.– № 5 (94).– С. 86-94.
11. Мирзоева З.Г. Противоречивые союзы в сложных предложениях с противоречивыми союзами в сопоставимых языках / З.Г. Мирзоев // Вестник Педагогического университета. 2021.– № 5 (94). – С. 20-28.
12. Пешковский А. М. Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений? // Пешковский А. М. Избр. труды. – М., 1959. – С. 131-147.
13. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса / И.П. Распопов. – Воронеж, 1973. – С. 162-187
14. Рустамов, Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Синтаксис, қисми II / Ш.Рустамов: – Душанбе, “Маориф”, 1995. – с. 223
15. Ҳайтов А.Ҷ. Роҳҳои ифодаи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / А.Ҷ. Ҳайтов // Вестник педагогического университета. 2023. № 5 (106). С. 43-51.
16. Ширяев, Е.Н. Дифференциация сочинительных и подчинительных союзов на синтаксической основе / Е.Н. Ширяев//Филологические науки. - М.: Наука, 1980.-№ 2, - с.49-54.

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ ХИЛОФӢ
(дар асоси матни “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айни ва тарҷумаи русии он)**

Дар қисмати нахвӣ забони тоҷикӣ масъалаҳои мурабаму баҳсталаб зиёданд, ки омӯзиши сохтор ва ифодаи маъноии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ аз қабилӣ ҳамин масъалаҳост. Дар ин навъи ҷумлаҳо маъноҳои васеъ дар қолабҳои нахвӣ ифода гашта, дар шаклирии онҳо мазмуну мундариҷа ва мухтавои унсурҳои нутқ дорои як қатор хусусиятҳои забонӣ мегарданд.

Дар ин мақола мухтасаран оид ба баъзе хусусиятҳои ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ дар асоси матни “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айни ва тарҷумаи русии он андешаронӣ менамоем.

Бояд қайд кард, ки дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ ду ва зиёда ҷумлаҳои сода маъноӣ ягонадошта ба ҳам омада, мазмуни хилофиро ифода менамоянд. Ҷанбаи маъноии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофиро чунин метавон тавсиф намуд: дар яке аз ҷумлаи содаи ин навъи ҷумлаҳо оид ба мазмуне сухан рафта, дар ҷумлаи дувуми он маъноӣ хилофии ҳамон ҷумла баён мешавад, ки онҳоро бояд дар алоқамандӣ омӯхт.

Забонҳо дар ҳамаи бахшҳо табиати худро доро буда, вобаста ба он қолабҳои сарфиву нахвӣ ба тағйирот дучор мешаванд. Чун дар забони русӣ дар забони тоҷикӣ низ ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ барои ифодаи мазмуни хилофидошта қорбаст мешаванд, ки дар ин вазифа мавқеи пайвандакҳои хилофӣ назаррас арзёбӣ мегарданд. Барои ифодаи маъноӣ хилофӣ оҳангу сохтори ҷумла низ нақши муҳим доранд. Дар шаклирии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ дар баробари пайвандакҳо тартиби калима дар ҷумла, унсурҳои модалӣ, ҳиссаҷаҳо ва ғ. нақш мебаранд. Омӯзиши ин навъи ҷумлаҳо дар асоси матни “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айни ва тарҷумаи русии он барои муайян кардани хусусиятҳои нахвӣ забонҳои муқоисашаванда заминаи мусоид фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ, пайвандакҳо, муносибатҳои синтаксисӣ, сохтори ҷумла, нутқ, нутқи айнан нақлшуда, нутқи мазмунан нақлшуда, хусусиятҳои услубӣ, муқоиса, хусусиятҳои грамматикӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНОСОЧИНЁННЫХ ПРОТИВИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

(на материале текста «Воспоминаний» Садриддина Айни и его перевода на русский язык)

В таджикском языке существуют множество спорных синтаксических вопросов, например в области сложносочинённых противительных предложений. Такие предложения обычно используются для передачи более сложных мыслей, связанных с различными аспектами сюжета, описания, размышления и диалогов.

В этой статье коротко исследованы некоторые особенности сложносочинённых противительных предложений (на материале текста «Воспоминаний» Садриддина Айни и его русского перевода).

В сложносочинённых противительных предложениях два или более простых предложений сочетаются параллельно, чтобы выразить противопоставление и контраст. Семантическая структура противительных сложносочинённых предложений обычно такова: в одном простом предложении сообщается о чём-то, выражается некоторое позитивное значение, а в другом простом предложении даётся соотносимое с ним, но противоположное ему или, по крайней мере, не соответствующее с ним значение в первом предложении.

Языки во всех отраслях имеют свою собственную природу, и в зависимости от этого их использование и грамматические модели могут меняться. Как и в русском языке, в таджикском языке для выражения противоположного содержания используются противительные сложносочинённые предложения, и в этом немаловажную роль играют противительные союзы. Тон и структура предложения также играют важную роль в выражении противоположной мысли. При образовании сложносочинённых предложений с противительными отношениями наряду с союзами играют роль также порядок слов в предложении, модальные элементы, частицы и т. д. Изучение данного типа предложений на основе текста «Воспоминаний» Садриддина Айни и его русского перевода даёт благоприятную основу для определения грамматических особенностей сопоставляемых языков.

Ключевые слова: сложносочинённые противительные предложения, союзы, синтаксические отношения, структура предложения, речь, прямая речь, косвенная речь, стилистические особенности, сравнение, грамматические особенности.

SOME FEATURES OF COMPLEX ADVERSATIVE SENTENCES (BASED ON THE TEXT OF SADRIDDIN AYNI'S MEMOIRS AND ITS TRANSLATION INTO RUSSIAN)

There are many controversial syntactic issues in the Tajik language, for example in the field of complex adversative sentences. Such sentences are usually used to convey more complex thoughts related to various aspects of the plot, description, reflection and dialogues. This article briefly examines some of the features of complex adversatives (based on the text of Sadriddin Ayni's Memoirs and its Russian translation). In complex adversative sentences, two or more simple sentences are combined in parallel to express opposition and contrast. The semantic structure of complex adversative sentences is usually as follows: in one simple sentence, something is reported, some positive meaning is expressed, and in another simple sentence, a meaning correlated with it, but opposite to it, or at least not corresponding to it, is given in the first sentence. As in Russian, so in Tajik, complex adversative sentences can be used to create a deeper and richer atmosphere of opposites. In addition, it is used to convey various opposite emotions and thoughts of the characters, enhance the rhythm of expression of thoughts, as well as opposite and incompatible relationships. The main structural means that play the role of a signal between simple sentences within opposable compound sentences and their grammatical form are opposable conjunctions, as well as a number of auxiliary syntactic means, such as particles, modal and introductory words, word order, intonation, etc.

Key words: complex adversative sentences, conjunctions, syntactic relations, sentence structure, speech, direct speech, indirect speech, stylistic features, comparison, grammatical features.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нарзикулова Ҳилола Маруфҷонова – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, унвонҷӯй. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: noila@internet.ru. Тел.: (+992-37) 221-60-11.

Сведения об авторе: Нарзикулова Хилола Маруфджоновна – Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: noila@internet.ru. Тел.: (+992-37) 221-60-11.

Information about the author: Narzikulova Hilola Marufjonovna – Institute of Language and Literature named after Rudaki TNAS, Researcher. Address: Tadjikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki street, 21; Phone: (+992-37) 221-60-11. E-mail: noila@internet.ru

ТДУ: 42-3:6

**ВОҲИДҲОИ МУРАККАБИ ЛУҒАВИИ НИМТИРЕДОРИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР
МАТНҲОИ ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ «ТАРЧУМАНОПАЗИРӢ»**

Сафарзода Р.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар баробари ихтироот дар соҳаи илму техника дар соҳаи забоншиносӣ аз ҳисоби номгузори кардан ба навгониҳои баамаломата истилоҳоти нав пайдо мешаванд ва захираи луғавии забон ғай мегардад. Тарҷумаи матнҳои илмӣ-техникӣ яке аз намудҳои хоси тарҷума буда, аз тарҷумон эҳтиёткорӣ ва дониши вижаро талаб менамояд. Қисми бештари матнҳои илмӣ-техникиро истилоҳот, ихтисораҳо ва калимаҳои мураккаб дар бар мегиранд.

Бархе аз забоншиносон, аз ҷумла С.А. Леонова гурӯҳи истилоҳоти яккалимагиро ҳамчун калимаҳои мураккаб ҷудо мекунанд [6, с. 80]. Ба ақидаи В.И. Заботкина «дар раванди калимасозӣ, чунон ки забоншиносон қайд мекунанд, майл ба бисёрҷузъӣ меафзояд» [4, с. 126]. В. Д. Аракин низ зер истилоҳи «ҷузъи бисёртаркиба» он калимаҳои мураккаберо дар назар дорад, ки аз ду ва зиёда асос иборатанд [1, с. 232]. Мо низ тарафдори ин ақидаҳо мебошем.

Ба ақидаи А.Л. Пумпянский «тарҷумаи адабиёти илмӣ ва техникӣ фани махсусе мебошад, ки дар асоси алоқаманд гардидани забоншиносӣ ҳам аз лиҳози илмӣ ва ҳам техникӣ пайдо шудаанд. Аз ин сабаб, тарҷумаи адабиёти илмӣ ва техникӣ бояд ҳам аз нигоҳи забоншиносӣ ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои забоншиносии умумӣ бо назардошти афзалиятҳои он ва ҳам илмӣ-техникӣ ҳангоми таҳлили истилоҳотҳои маҳдуд баррасӣ карда шавад [10, с. 19].

Дар захираи луғавии забони англисӣ воҳидҳои луғавии нимтиредор ҷойи муайянро ишғол менамоянд. Онҳо бештар вақт метавонанд ҳамчун воҳидҳои бемуодил ё худ тарҷуманопазир ифода ёбанд, чунки таркиби луғавии забонҳо якхела нестанд. Сарфи назар аз он, ки аксари калимаҳои як забон ба забони дигар бештар ё камтар мувофиқати дақиқдоранд, ҳар як забон шумораи муайяни калимаҳоеро дорад, ки хоси он аст ва дар забонҳои дигар ҳамто надорад. Зеро мафҳуми воҳидҳои луғавии бемуодили забони асл, танҳо воҳидҳоеро фаҳмидан мумкин аст, ки дар системаи луғавии забони тарҷума муодил надоранд, яъне калимаи «тайёр» ё ибори устуворе, ки ба ҷои он дар тарҷумаи дақиқ гузошта шаванд, мавҷуд нест. Забоншиносон роҷеъ ба масъалаи воҳидҳои бемуодил фикру ақидаҳои худро баён кардаанд. Аз ҷумла, Л.С. Бархударов воҳидҳои луғавии бемуодил гуфта «он воҳидҳои луғавии як забонро дар назар дорад, ки дар дигар забон на муодили пурра ва на муодили қисман доранд» [2]. В.Н. Крупнов вожаҳои бемуодилро ҳамчун «калима ва ибораҳои, ки ашӯҳо, равандҳо ва ҳодисаҳоеро ифода мекунанд, ки дар ин марҳилаи инкишофи тарҷума муодили худро надоранд» таъриф мекунад [5].

Ҳадафи мақолаи мазкур аз муайян намудани воситаҳои интиқоли воҳидҳои луғавии мураккаби нимтиредори забони англисӣ дар матнҳои илмӣ-техникӣ ба забони тарҷума мебошад.

Сохторҳои нимтиредор ҳангоми тарҷума мушкилии махсусро пеш меоранд, зеро на танҳо тарҷумаи таркибҳо, балки комбинаторика ва таъсири мутақобилаи воҳидҳои тарҷумаро низ ба назар гирифтани лозим аст. Барои тарҷумаи сохторҳои нимтиредори матнҳои илмӣ-техникӣ тасниф кардани онҳо аз рӯи шумора ва категорияи мансубияти аломатҳо ҷоиз мебошад. Воҳидҳои мураккаби луғавии нимтиредори забони англисӣ тавассути як нимтире, ду нимтире, се нимтире ва зиёда аз он, ҳатто бо пайвасти шудани дигар аломатҳои забонӣ сохта мешаванд. Дар луғатҳои забони англисӣ калимаҳои мураккаби бо як нимтире сохташуда бештар маъмуланд.

Барои ноил шудан ба тарҷумаи дурусти ин гуна воҳидҳои луғавӣ тарҷумонро зарур аст, ки хусусиятҳои сохторӣ-семантикии онҳоро донад ва алоқаи семантикии силсилаи сохторҳои мураккабро ба назар гирифта, бо қадом роҳу восита ба забони тарҷума ифода шудани онҳоро таҳқиқ намояд. Аз ин сабаб, ҳангоми тарҷумаи сохторҳои мазкур ба

хусусиятҳои сохторӣ-семантикии онҳо диққати махсус дода, баъдан усулҳои асосии тарҷумаи онҳоро ба қор бурдан зарур аст. Ҳангоми тарҷумаи вожаҳои мазкур дар аксар мавридҳо онҳо ба таври шарҳу эзоҳ, яъне тарҷумаи тасвирӣ, транслитератсия, калка, ихтисора ва усули нигоҳ доштани шакли ҳуруфӣ интиқол мешаванд, на ин ки ҳуди сохтор яқлуҳт. Мисол:

- Интиқол додани воҳидҳои луғавии мураккаб тавассути тарҷумаи тасвирӣ, яъне ба таври шарҳу эзоҳ: *drag-drop technique* – техникаи қори унсурҳои интерфрейси қорбар;
- Интиқол додани воҳидҳои луғавии мураккаб тавассути транслитератсия: *Web-publishing tool* – асбобу анҷом баҳои Веб-интишорот;
- Интиқол додани воҳидҳои луғавии мураккаб тавассути калка: *mobile-phone service-hizmatrasonihi telefoni mobilii*;
- Интиқол додани воҳидҳои луғавии мураккаб тавассути ихтисора: *E-mail=electronic mail* – почтаи электронӣ;
- Интиқол додани воҳидҳои луғавии мураккаб тавассути усули нигоҳ доштани шакли ҳуруфӣ: *HTML (Hypertext Mark-up Language)* – забони аломатгузориҳои гиперматнӣ.

Аломатҳои ҳоси матнӣ илмӣ-техникӣ дар муқоиса бо дигар матнҳо дар пурмазмун будан ва дорои як қатор вожаҳои дахлдор доштани онҳо ифода мегардад. Ба воҳидҳои луғавии мураккаби матнҳои илмӣ-техникӣ ихтисораҳо низ дохил мешаванд. Ҳангоми тарҷумаи ихтисораҳои матнҳои илмӣ-техникӣ ва касбӣ тарҷумон бояд дар назар дошта бошад, ки ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ нисбатан камистеъмолянд. Аз ин рӯ, ӯ бояд ин гуна калимаҳоро калима ба калима тарҷума намуда, мафҳуму моҳияти онҳоро баҳои хонанда равшан созад. Чи гунае ки ба ҳамагон маълум аст тарзи навишти ихтисора бо ҳарфҳои калон ё бо нуқта гузоштан дар байни ҳарфҳо сурат мегардад. Аз ҳамин сабаб, дар рафти тарҷума киёс қардани ихтисора аз калимаи муқаррарӣ хеле муҳим аст. Намунаи калимаи дар боло зикршударо мисол меорем:

RAM [ræm] – шакли қўтоҳшудаи *Random Access Memory* – хотираи оперативӣ (компютер);

Ram[ræm]n – гўсфанд (соҳаи ситорашиносӣ);

HOPE – шакли қўтоҳшудаи *Health Opportunities to People Everywhere* – барномаи хайрия баҳои расонидани қўмаки тиббӣ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ

Hope [həip] – умед, умед қардан.

Ин гуна мисолҳоро дар соҳаи тарҷумашиносӣ хеле зиёд вохўрдан мумкин аст.

Хусусиятҳои ҳоси матнҳои илмӣ-техникӣ дар маълумотнокӣ, дақиқӣ, мантиқнокӣ ва фаҳмову пайҳам будани он зоҳир мегардад, чунки ин гуна матнҳо бештар дорои факту далелҳо мебошанд. Дар матнҳои илмӣ-техникӣ пеш аз ҳама истилоҳҳои махсус мавҷуданд, ки гурӯҳи ҳоси луғатҳоро ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, мутарҷим бояд ин хосиятҳои матнро дар вақти тарҷума ба назар гирад. Истилоҳотҳо метавонанд, монанди калимаҳои муқаррарие, ки ҳама рўза дар нутқ истифода мебарем, гуногунмаъно бошанд. Ин гуна истилоҳот омонимӣ мебошанд. Маънои онҳо аз самти истифода шудани онҳо вобастагӣ дорад. Мисол:

Exchange [iks'ʃeɪndʒ] – мубодилаи моддаҳо (дар соҳаи тиб); мубодилаи асъор (соҳаи иқтисод ва савдо); стансияи телефон (соҳаи алоқа);

Rate [reit] – андозаи коммуналӣ (соҳаи ҳуқуқшиносӣ), суръат (соҳаи алоқа) ва ғ.

Дар матнҳои илмӣ-техникии забони англисӣ воҳидҳои луғавии мураккаб ва сохторҳои мураккаби атрибутивиро низ вохўрдан мумкин аст. Чи тавре ки Я.И. Ретскер қайд мекунад, шакли асосии ҷумлаҳои адабиёти илмӣ-техникиро ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ ташкил медиҳанд, ки исмҳо, сифатҳо ва шаклҳои бешаҳси феълро дар бар мегиранд. Ин хусусият боиси васеъ истифода шудани пешояндҳо ва пайвандакҳои таркибӣ, шаклҳои бешаҳси феъл дар вазифаи пурқунанда ва ҳол, масдар, сифати феълӣ ва герунд мегардад [11].

Аз муқоиса ва таҳлилу баррасии мисолҳои дар боло зикргардида маълум гардид, ки дар тарҷумашиносӣ ҳар соҳа, бахусус соҳаи илму техника, чанд вижагии ҳоси худро доро мебошад. Тарҷумони соҳаи илму техника на танҳо бояд донандаи забон бошад, балки оид ба

самти илму техника маълумоти кофӣ дошта бошад. Ҳамчунин бояд тазакур дод, ки хусусияти «тарчуманопазирии» воҳидҳои луғавии мураккаби нимтиредор, аз ҷумла дар матнҳои илмӣ-техникӣ, дар он зоҳир мегардад, ки бинобар набудани баробарҳои сохторҳои луғавӣ аз ҳисоби махсусиятҳои имконоти калимасозӣ бо роҳҳои анъанавӣ тарҷума намешаванд ва барои ҳалли ин мушкилӣ дар тарҷумашиносӣ роҳҳои махсус вучуд доранд, ки дар таҳлили мисолҳо нишон дода шуданд. Аз ин лиҳоз «тарчуманопазирӣ» ин гурӯҳи вожаҳо шартӣ мебошад, зеро тамоман интиқол наёфтани онҳоро ба забони тарҷума дар назар надорад.

Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / под ред. М. Д. Резвезовой. 4-е изд-е. М.: ФИЗМАТЛИТ, 2008. 232 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. - М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
4. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1989. 126 с.
5. Крупнов, В.Н. Курс перевода. Английский язык: Общественно-политическая лексика - М.: Международные отношения, 1979. – 14-27 с.
6. Леонова С. А. Сравнительный анализ перевода одно- и двухсловных терминов терминополья «автоматизированный электропривод» // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Лингвистика». 2012. № 2. С. 79-84.
7. Луғати «ABVYU Lingvo Live» [манбаи электронӣ]. – Тартиби истифодабарӣ: <https://www.lingvolive.com>.
8. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ/А. Мамадназаров. – Душанбе.: “ЭР-граф”, 2017. – 1016 с.
9. Мюллер, В.К. Англо-русский. Русско-английский словарь. 250000 слов /250000 слов/ В.К. Мюллер. –М.: АСТ, 2015. – 1184 с.
10. Пумпянский А.Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык. [Текст] /А.Л. Пумпянский. - М.: Наука, 1965. – 304 с.
11. Рецкер Я.И. Методика технического перевода [Текст] / Я.И. Рецкер – М.: Дрофа, 2009. – 216 с.

ВОҲИДҲОИ МУРАККАБИ ЛУҒАВИИ НИМТИРЕДОРИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР МАТНҲОИ ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ «ТАРЧУМАНОПАЗИРӢ»

Дар мақолаи мазкур муайян намудани тарчуманопазирии воҳидҳои мураккаби луғавии нимтиредори забони англисӣ дар матнҳои илмӣ-техникӣ ва роҳи воситаҳои тарҷумаи онҳо мебошад. Таҳлили сохторӣ-семантикии воҳидҳои мураккаби луғавии нимтиредори забони англисӣ ба роҳ монда шудааст, ки дар рафти он усулҳои гуногуни тарҷума, аз қабилӣ тарҷумаи тасвирӣ, транслитератсия, калка, ихтисора ва усули нигоҳ доштани шакли ҳуруфӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Мавридҳои низ мавҷуданд, ки ҳангоми тарҷума шакли калимаи мураккаб низ таъсир мерасонад ва ин ҳолатҳо низ дар мақолаи мазкур инъикос карда шудааст.

Дар матнҳои илмӣ-техникӣ бештар вақт истилоҳоти хос, бахусус ихтисораҳо истифода карда мешаванд, ки воситаҳои тарҷумаи онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Инчунин, роҷеъ ба воҳидҳои луғавии бемуодил, ки ҳамчун воҳидҳои луғавии тарчуманопазир баррасӣ карда мешаванд, фикру ақидаи олимони пешниҳод карда шудаанд. Вижагиҳои матнҳои илмӣ-техникӣ низ дар мақолаи мавриди назар баррасӣ карда шудаанд. Гайр аз ин, ба тарҷумонон доир ба тарҷумаи матнҳои илмӣ-техникӣ ва воҳидҳои луғавии мураккаби нимтиредори забони англисӣ тавсияҳо пешниҳод карда шудааст.

Воҳидҳои мураккаби луғавии нимтиредори забони англисӣ бо якчанд роҳу воситаҳо сохта мешаванд. Ба ақидаи муаллиф сохторҳои нимтиредор ҳангоми тарҷума мушкилии махсусро пеш меоранд, зеро на танҳо тарҷумаи таркибҳо, балки таъсири мутақобилаи воҳидҳои тарҷумаро низ ба назар гирифтани лозим аст. Барои ноил шудан ба тарҷумаи дурусти сохторҳои нимтиредори матнҳои илмию техникӣ тасаввурот ва фаҳмиш доштани тарҷумон роҷеъ ба соҳаи мазкур хеле муҳим мебошад. Дар луғатҳои забони англисӣ калимаҳои мураккаби бо нимтире сохташуда ҷойи муайяно ишғол менамоянд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, тарҷума, тарҷуманопазир, воҳидҳои мураккаби луғавии нимтиредор, муқоиса, матни илмӣ-техникӣ, бемуодилӣ, сохтор, луғат.

ДЕФИСНЫЕ СЛОЖНЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ КАК ФЕНОМЕН «НЕПЕРЕВОДИМОСТИ»

Целью данной статьи является определение непереводимости сложных лексических единиц английского языка в научно-технических текстах, а также способов и средств их перевода. Проведен структурно-семантический анализ сложных лексических единиц английского языка, в ходе которого использованы различные методы перевода, такие как описательный перевод, транслитерация, калька, аббревиация, а также способ сохранения графической формы. Встречаются также случаи, когда при переводе сложных слов их структура влияет на ход перевода и эти случаи также отражены в данной статье.

В научно-технических текстах чаще всего используются специальные термины, особенно аббревиатуры, средства перевода которых проанализированы в статье. Также представлены мнения ученых относительно безэквивалентных лексических единиц, которые считаются непереводимыми лексическими единицами. Специфика научно-технических текстов также рассматривается в данной статье. Кроме того, переводчикам предлагаются рекомендации по переводу научно-технических текстов и сложных лексических единиц английского языка.

Сложные лексические единицы английского языка образуются несколькими способами. По мнению автора, дефисные конструкции представляют особую проблему при переводе, поскольку необходимо учитывать не только перевод компонентов, но и взаимодействие единиц перевода. Чтобы добиться правильного перевода дефисных конструкций научно-технических текстов, переводчику очень важно обладать воображением и пониманием данной сферы. В словарях английского языка определенное место занимают сложные слова, составленные через дефис.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, перевод, непереводимость, сложные лексические единицы с дефисом, сопоставление, научно-технический текст, безэквивалентность, конструкция, словарь.

HYPHENATED COMPOUND LEXICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE IN SCIENTIFIC-TECHNICAL TEXT AS A PHENOMENON OF «UNTRANSLATABILITY»

The purpose of this article is to determine the untranslatability of compound lexical units of the English language in scientific and technical texts, as well as methods and means of their translation. A structural and semantic analysis of compound lexical units of the English language was carried out, during which various translation methods were used, such as descriptive translation, transliteration, calque, abbreviation, and a method of saving the graphic form. There are also cases that, during translating compound words, their structures also influence and these cases are also reflected in this article.

In scientific and technical texts, special terms are most often used, especially abbreviations, the means of their translation are analyzed in the article. The opinions of scientists regarding non-equivalent lexical units, which are considered untranslatable lexical units, are also presented. The specifics of scientific and technical texts are also discussed in this article. In addition, translators are

offered recommendations on the translation of scientific and technical texts and compound lexical units of the English language.

Compound lexical units of the English language are formed in several ways. According to the author, hyphenated structures pose a special problem in translation, since it is necessary to take into account not only the translation of components, but also the interaction of translation units. In order to achieve the correct translation of hyphenated structures in scientific and technical texts, it is very important for the translator to have imagination and understanding of this field. In English dictionaries, compound hyphenated words occupy a certain place.

Keywords: Tajiki language, English language, translation, untranslatability, hyphenated compound lexical units, comparison, scientific-technical text, non-equivalence, construction, vocabulary.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Рухангези Акбар – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел.: (+992) 987-48-32-53. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Рухангези Акбар – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru

Information on the Author: Safarzoda Rukhangezi Akbar – Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, senior teacher of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. **Address:** 17/6, st. Muhammadiev, Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru

**МУТАЗОДҲОИ ЛУҒАВӢ ДАР МАТНИ ТАРҶУМАҲОИ ФОРСИИ ДАВРОНИ
ОҒОЗИНИ ЗАБОНИ ФОРСИИ ДАРӢ**

Саъдуллозода У.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пайдоиш, ташаккул ва тақомули ҳар як забон, махсусан таркиби луғавии он, ба ҳаёти иҷтимоӣ, таърих ва соҳибони он алоқаи ногусастанӣ дорад. Мусаллам аст, ки ҳамаи вожаву истилоҳоти дар забонбуда ғанӣ будани захираи луғавии онро ташкил медиҳанд. Аз ин ҷиҳат, метавон гуфт, ки захираи луғавӣ ва таркиби луғавии забон ҳама вақт рушду густариш меёбад. Рушду густариши таркиби луғавии забон ба раванди тараққиёту пешравии ҷамъият, техникаву технологияи нав, илму фарҳанг, ба тағйироту таҳаввулоти муносибатҳои ҷамъиятӣ ва зисту зиндагӣ, расму русуми одамон робитаи қавӣ дорад. Дар ҷамъият дар давоми солҳову асрҳо воқеа ва ҳодисаҳои нав ба вучуд меоянд, истехсолоти ҷамъиятӣ тағйир меёбанд, аз ҷониби донишмандон маснуоти зиёд, чизу чора ва ғайраҳо ихтироъ мешаванд. Аз ин рӯ, ҳар он тағйироту таҳаввулоте, ки дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ ба вучуд меояд, дар забон низ бетаъсир намононад.

Вожаҳои мутазод (антоним) ду ва зиёда калимаҳои мебошанд, ки дар онҳо маъно, ҳолат, ҳислат ва амали он акси якдигар гардидаанд ва онҳо яке аз ҳодисаҳои инкишофёфтаи забон маҳсуб меёбад ва ҳамчун воситаи муассири баён барои равшан ифода кардани фикр ва таъмини балоғату фасоҳати сухан нақши калон доранд. Бо истифода аз калимаҳои зидмаъно эҷодкор аломату ҳосият ва ҳаракати инкоршавандаро баён карда, муносибати худро нисбат ба он нишон медиҳад. Чунонки забоншинос М. Муҳаммадиев зикр мекунад: «Антонимҳо яке аз категорияҳои муҳими лексикӣ буда, дар забон вазифаҳои гуногуни услубиро адо менамоянд. Калимаҳои маъноӣ хилофи ҳамдигарро ифода мекунанд, антониманд. Антонимҳои лексикӣ берун аз матн ҳам хусусияти антонимии худро нигоҳ медоранд. Аммо дар дохили матн, дар алоқамандӣ бо калимаҳои антонимии худ, ҷиҳати антонимияшон равшантар аст. Ба ин тариқ, дар калимаҳои антонимӣ ба тариқи муқоиса мафҳум ё ягон хусусияти сифатии мафҳум ва ё предметҳо ба ҳам муқобил гузошта мешавад» [11, 103]. Барои равшан баён намудани фикр антонимҳо кумак мерасонанд. Онҳо аломат, ҳосият, амал ва ҳолатҳои мухталифи объекти мавриди муҳокимаро нишон дода, дар вазъиятҳои гуногуни нутқ ва дар шаклҳои зиёде истифода мешаванд ва бештар дар як матн алоқаманд дучор мегарданд. Ин ба табиати калимаҳои зидмаъно зич алоқаманд аст. Мурағибӣ «Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик» дотсент Ҳ. Талбақова дар хусуси ин воҳидҳои луғавӣ чунин менависад: «Антонимҳои луғавӣ аз ҷумлаи категорияҳои муҳими забон ба шумор рафта, дар аниқ намудани мафҳумҳо, тасвири ҳодисаву воқеаҳои мухталифи ҳаёти воқеӣ, зиддиятҳои зиндагии мардум мақоми муҳим доранд. Дар сари ҳар қадам ба назар мерасанд. Маҳз ҳамин зиддиятҳо аксар ба воситаи калимаҳои антонимӣ ифода мегарданд, қисми таркибӣ диалектиҳои табиат ва ҷамъиятро ташкил медиҳанд. Дар фалсафа мафҳумҳои маъноӣ, ки ин категорияҳои луғавӣ ифода мекунанд, баҳамзидҳо номида шудаанд» [16, 8]. ва забоншиноси рус Л. А. Новиков дар мавриди антонимҳо чунин мегӯяд: «Шарҳи илмӣ муқобилгузориҳо аз асоси фалсафӣ ва мантиқии онҳо бармеояд» [14, 243]. Дар забоншиносии тоҷик баъзе асарҳо ва мақолаҳои олимони М. Муҳаммадиев [11, 103], Р. Ғаффоров [2, 25-27], Ҳ. Маҷидов [7, 9-11] ва тадқиқотҳои ба масъалаҳои услубиёти адабӣ ҷудоғона бахшидаи Н. Масъумӣ [8, 102], Б. Камолитдинов [5, 67] ва дигарон чанд паҳлуҳои ин мушкилоти муҳими забонро аз назар гузаронидаанд. Аз ин воситаҳои муассири тарзи баён, яъне антонимҳо, нигоранда ба мақсадҳои гуногун истифода мебаранд.

Яке аз китобҳои кӯҳани арзишманд дар заминаи Қуръон тарҷумаи Қуръони Қудс аст.

«Қуръони Қудс» яке аз нусхаҳои кӯҳани тарҷумаи форсӣ маҳсуб ёфта, дар «Китобхонаи Остони Қудси Разаӣ» маҳфуз аст ва бо ҳамин ном ёд мешавад. Донишманди Қуръон Али Равоқӣ соли 1360 ш. [1981 м.] дар китобхонаи мазкур бо ин нусха ошно мегардад. Муҳаққиқи зикргардида аз ин таърих барои тасҳеҳу таҳияи ин тарҷумаи нодир бо

тамоми тавоноӣ бар талошу кӯшиш афтода, дар зарфи се сол матнро таҳия месозад. Ҳосили ин кӯшиш, ки тасҳеҳу таҳияи матнро бо муқаддимае муфассал ба бор овард, соли 1364 ш. [1985 м.] аз сӯйи «Муассисаи фарҳангии Шаҳиди Равоқӣ» бо номи «Қуръони Қудс – куҳантарин баргардони Қуръон ба форсӣ» ба нашр расидааст.

Донишманди увупой Жилберт Лазар дар таълифоти хеш роҷеъ ба ин асари таърихӣ ва динӣ ибрози андеша карда, аз ҷумла ҷунин қайд кардааст: «Гӯиши ҷануб дар матнҳое ба дасти мо расидааст, ки бо бархе аз онҳо аз беш аз як садаи пеш ба хубӣ ошноем, аммо далолати гӯишии ин мутун дер замоне ношинохта мондааст. Мурод матнҳои куҳани форсӣ-яхудӣ аст, ки бештари онҳоро тарҷумаҳо ва тафсириҳои китоби муқаддас ташкил медиҳад. Ин санад, ки аз назари забоншиносӣ аҳамияте бемонанд дорад, тарҷумае аз Қуръон аст, ки Алии Равоқӣ нусхаи хаттии мунҳасир ба фард ва ноқиси онро дар китобхонаи Остони Қудси Разаӣ кашф карда ва сипас, дар ду ҷилди нафис бо унвони «Қуръони Қудс» ба ҷоп расонидааст. Ин матн, ки вижагиҳои гӯишии фаровоне дорад, ба эҳтимоли қавӣ, дар Сиистон ё дар ноҳияе наздик ба он навишта шудааст ва имкон дорад мутааллиқ ба қарни панҷум ва шашуми ҳ.қ. бошад» [6, 222].

Иддае аз муҳаққиқон тарҷумаи мазкурро куҳантарин баргардони форсии Қуръон донистаанд. Аз ҷумла, Муҳаммадхусайни Рухонӣ дар мақолаи «Навтанин ганҷ дар куҳантарин ганҷина (Қуръони Қудс)»-и худ аз ин нукта сухан намудааст. Аз баррасии муҳаққиқи номбурда пайдост, ки ӯ таърихи тарҷумаро дар ҳудуди асри дуюму сеюми ҳиҷрӣ донистааст [ниг.: 12, 139-140].

Устод Баҳор ва доктор Киё асрҳои се ва чоруми ҳиҷрӣро бар он тахмин задаанд. Дар «Донишномаи Қуръон» фосилаи байни 250-350 ҳ. [846-961 м.] таърихи китобати он ёд шудааст [3, 558].

Зумраи муҳаққиқони дигар низ бар ин назар буда, ки дар маҷмуъ, ҳама тарҷумаи мазкурро куҳантарин тарҷумаи форсии Қуръон ҳисобидаанд.

Мусаҳҳеҳ низ бо тардид ва эҳтимол дар яке аз гузоришоти хеш онро «куҳантарин баргардони Қуръон ба форсӣ» номидааст [4, 23].

Мавриди зикр аст, ки дар баҳши дуум матн бо забони форсии миёна муқоиса гардидааст. Дар ин баҳш масъалаи мазкур дар самтҳои ҳамсонии вожаӣ, ҳамгуниҳои овой ва ҳаммонандии сохторӣ баррасӣ ёфтааст. Дар маҷмуъ, мусаҳҳеҳ кӯшида, то дар ин мабҳас забони тарҷумаро бо забони форсии миёна пайванд бидиҳад. Аз баррасии мусаҳҳеҳ, агарчи бо эҳтиёт матолибро арза медорад, пайдост, ки ӯ бар муаррифии нусхаи ҷун куҳантарин матни мутарҷам тамоюл намудааст [13, 112].

Гузоришҳои дигари ӯ низ инро таъйид менамояд, ки забони тарҷумаро «яке аз наздиктарин гунаҳои забони форсии нав ба забони паҳлавии сосонӣ» ва ҳамчун «ҳалқае миёни забони паҳлавии сосонӣ ва забони форсии нав» хондааст [13, 112-113].

Муҳаққиқ Ф. Насриддинов дар мавриди баҳси куҳантарин баргардони Қуръон ба забони форсӣ ҷунин менигорад: «Дар маҷмуъ, назари аҳли таҳқиқ бар таърихи ҷадидтари тарҷумаи мустанадтар буда, тарафи дигарро низ таҳти таъсири худ қарор додааст. Аз ҷумла мусаҳҳеҳ, ки дар муқова дар зерини унвони «Қуръони Қудс» ҷумлаи «куҳантарин баргардони Қуръон ба форсӣ?»-ро сабт карда буд, онро пас аз ҷанд сол ба «Тарҷумаи куҳан аз Қуръон ба форсӣ» ислоҳ намудааст.

Пас бо тақия бар ин аснод ва баҳсҳои дар пеш матраҳгардида «Қуръони Қудс»-ро тарҷумае аз асри панҷуми ҳиҷрӣ (баробари асри XI-и милодӣ) ба лаҳҷаи систонӣ ё наздик ба он, ки баҳраёб аз «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» аст, доништан саҳеҳтар мебошад.

Тарҷумаи «Қуръони Қудс» аз нигоҳи вожаву таъбирҳои нобу куҳан, калимоти лаҳҷавиву гӯишӣ, хусусиятҳои овоиву наҳвӣ ва вижагиҳои дигар дар рушди донишҳои филологӣ аз сарчашмаҳои пурбори таҳқиқ маҳсуб мегардад» [13, 115-116].

Вожаҳои зидмаъно дар «Қуръони Қудс» ба таври васеъ корбурд доранд ва аз ҷиҳати баромад ба се гурӯҳ ҷудо намудем.

А) Тоҷикиву тоҷикӣ

Ба ин гурӯҳ калимаҳои зидмаъноеро дохил намудем, ки ҳар ду калима аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ мебошанд. Мутарҷими Куръон бештар вожаҳои сирф тоҷикиро истифода кардааст.

Ростӣ – киле (б) (килеб, кажӣ, берохӣ)

Макруҳ кардан нест дар дин. Дидвар шуд **ростӣ** аз **киле** (килеб, кажӣ, берохӣ). Кӣ кофар шаҳад ба дев, бигаравед ба Худой, биғирифт гӯшаи хустувортар (устувортар) нест онро. Худой ишнавои доност (Бақара, 256).

Дар ояи мазкур вожаҳои **рост** (форсии бостон *râsta*, форсии миёна *râst*-**ростӣ**, дуруст, сеҳеҳ, савоб, инсоф [17, 1414]) ва **киле (б)** мутазоданд. Вожаи **килеб** дар матн бо ихтисор гардидани овози «б» дар шакли киле истифода гардидааст ва ин шояд то ҷойе таъсири гӯиши Сиистон бошад. Ин вожа имрӯз дар гӯишҳо корбурд дорад (качу килеб).

Хушқом – душқом

Эй ҷуд (ҷуз) дини Худой металабед? Ёйро нарм шуд, ки дар осмонҳо ва замин **хушқом** ва **душқом** ва ба Ёй воз оварда шед (шавед) (Оли Имрон, 83).

Хушқом-(бахушӣ, хушманишӣ, шодмонӣ) ва **душқом**-(бадхушӣ, нохушманишӣ, бадманишӣ).

Пинҳом (пинҳон) -- ашқоро (ошқоро), шав (шаб) – рӯз

Эшон каме хазин кунанд молҳо эшон ба **шав** ва **рӯз**, **пинҳом** ва **ашқоро**, эшонро бихад музди эшон наздики Худованди эшон. На тарс бихад вар эшон ва на эшон андух баранд (Бақара, 274).

Дар ояи мазкур вожаҳои шав (шаб)-рӯз ва пинҳом (пинҳон)-ашқоро (ошқоро) зидмаъно буда ва дар тағйири шакли вожаҳо (шав, ашқоро) таъсири гӯиш ба назар мерасад. Вожаи **пинҳом** дар фарҳанг дар ду шакл (пинҳом, пинҳон) тавзеҳ ёфтааст. Ин вожа дар форсии миёна **ra nihân*-**ra* аз **ratî* ва *nihân* аз пӯшида собиқа дошт ва ба монанди вожаҳои падруд, падида ва пагоҳ дар давраи миёна сохта шудаанд [17, 735]. Шаб-замони байни ғуруби Хуршед то сапедадам. Рӯз аз решаи *gauk*-*рӯшан* будан, партавафкан ва дар забони форсии бостон-*gaušah* ва форсии миёна-*gôš* [17, 1483]. Вожаи ашқоро таъба ба «Фарҳанги решашинохти забони форсӣ» дар шакли хошқоро низ корбурд дорад. Дар асл вожа ошқор, ошқоро бошад ба маънии зоҳир, хувайдо, пайдо муқобили махфӣ, пинҳон ва ниҳон. Ошқоро аз эронии бостон **âviš-kâra* аз **âviš*-пайдо,зоҳир ва **kâra* аз решаи *kor*-кардан сарчашма мегирад [17, 74].

Рӯшноӣ (форсии бостон-*rauhsâna*, форсии миёна-*gôšn* ба маъниҳои тобнок, нуронӣ, тобон ва дурахшон [17, 1491]). **Торикӣ** (дар забонҳои эронии қадим ва миёна собиқа дорад, форсии бостон-**taŕuaka*, форсии миёна-*târik* аз решаи *tam*-тира будан, торик будан [17, 811]).

Сипос он Худойро, ки биофарид осмонҳо ва замин ва қард **торикиҳо** ва **рӯшноӣ**. Воз эшон, ки кофир шуданд ба Худованди эшон, ме ширк гиранд (Анъом, 1).

Неқуй – гасгӣ

Неқу-дар форсии бостон **naibaka* ва форсии миёна *nēvak* ва ба маънии хуб, матлуб, писандида шарҳ ёфтааст [17, 2833].

Гасг дар луғат ба маънии зишт, қабеҳ ва нозебо ташреҳ ёфтааст. Ин калима таърихи қухан дошта, дар форсии бостон-*gasta* (танаффурангез, зишт) зоҳиран аз решаи *gad* [17, 2406] собиқа дошт.

Будед геҳ (беҳ) гурӯҳе, ки берун оварда шуд мардумонро, мефармоиед ба **неқӯй** ва ме воз занед аз **гасгӣ** (бадӣ, сахтӣ) ва ме бигаравиед ба Худой, ар бигаравистандӣ аҳли китоб, будӣ геҳ эшонро. Зи эшон ҳаст муъминон ва гештари (бештар) эшон фосиқонанд (Оли Имрон, 110).

Мах (форсии бостон-*mâh* (а), форсии миёна- *mâh* [17, 2579]).

Хуршед (форсии бостон *hvar-xšaita*, форсии миёна-*xvar*-(x)*šēd* [17, 1205])

Шикофтори бом аст ва кунор (кунанда) шавро сокинӣ (оромӣ) ва **Хуршед** ва **Мах** ба ҳисобанд. Он аст тақдири азизи доно (Анъом, 96).

Андуҳ – ромишт (ромиш)

Андух-вожаи куҳани форсии тоҷикӣ. Аз решаи тағ муштақ аз ҳиндуаврупоии *(s)teu-g-зарба задан, дур кардан, рондан сарчашма мегирад. Зоҳиран аз форсии бостон *ham-tauga ва дар форсии миёна handôn [17, 301].

Ромиш-оромиш, осудагӣ, фароғат, айшу ишрат, шодӣ, шодмонӣ (ромишу шодиву шодкомӣ ва шодмонӣ як маъниро доро ҳастанд) дар форсии бостон дар шакли gâmišn корбурд дошт [17, 1419].

Ар расад ба шумо некуе, **андухгин** кунад эшонро, ва ар расад ба шумо гасгӣ, **ромиште** шанад (шодмон шаванд, шодкомӣ кунанд) бад-он...(Оли Имрон, 120).

Ба ҳамин монанд метавон вожаҳои зидмаъноӣ сирф тоҷикии харидан-фурӯхтан, осмон-замин, зинда-мурда, тангдастӣ-фарохдастӣ, сапед-сиёҳ, Гиҳишт (Биҳишт)-дӯзах, нар – мода, мард-зан, палид-пок, нармон-сахтон, кӯр-бино, хушк-тарн (тар), духтар-писар дар тарҷумайи “Қуръони Қудс” ном бурд. Бо мисолҳо дар зер оварда шудааст:

Харидан – фурӯхтан

Ё эшон, ки бигаравистед (имон овардаед)! Хазин кунед (ҳазина кунед, нафақа) з-он рӯзе додем шуморо аз пеш он ки ояд рӯзе **хариду фурӯхт** набиҳад (набошад) дар он ва на дӯсте ва на шафоат. Кофирон эшонанд ситамкорон (Бақара, 254).

Осмон – замин

Дар офаридани **осмонҳо** ва **замин** ва мухталиф шудани шаву рӯз, нишонҳост худовандони хирадхоро (Оли Имрон, 190).

Зинда – мурда,

Эй нанигарӣ ба ӯй, ки пайкор кард во (бо) Ибраҳим дар Худованд ӯй? Дод ӯйро Худой подшой. Гуфт Ибраҳим: Худованди ман Ёст, ки **зинда** кунад ва **бимирунад**. Гуфт: Ман **зинда** кунам ва **бимирунам**....(Бақара, 258).

Тангдастӣ – фарохдастӣ

Ар биҳад Худованд **тангдастӣ**, та замони додан (замон ва муҳлат додан) то ба **фарохдастӣ** (тавонгарӣ, фарохӣ), ки садақа кунед, геҳ биҳад шуморо ар ҳед, ки медонед (Бақара, 280).

Сапед – сиёҳ

Он рӯзи **сапед** шаҳад рӯйҳое ва **сияҳ** шаҳад рӯйҳое. Аммо эшон, ки сияҳ шаҳад рӯйҳо эшон, эй кофир шудед пас гавишг шумо? Та (пас) бичашед (пас бичашед) азоб бад-он будед ме кофир шудед (Оли Имрон, 106).

Гиҳишт (Биҳишт) – дӯзах

Ё пиндоштед, ки дар шед дар **Гиҳишт?** (Биҳишт) Ва надонад Худой эшонро, ки чиҳод карданд аз шумо ва бидонад шикевеёнро (шикебеёнро) (Оли Имрон, 142).

Эй кӣ пас рӯй кунад хушнудӣ Худойро чун кӣ воз омад ба хашме аз Худой ва чойгаҳи ӯй **дӯзах** биҳад ва гад (бад) аст шудан чой (Оли Имрон, 162).

Нар – мода

Чавоб кард эшонро Худованди эшон: Ман зоеъ накунам кори коркуноре (коркунанда) аз шумо, аз наре ё мода...(Оли Имрон, 195).

Мард – зан

Ё мардон! Бипархезед аз Худованди шумо, ӯй, ки биофарид шуморо аз як нафс ва биофарид аз вай анбози ӯй ва пароканд аз он ду мардони фаравон ва занон ва бипархезед аз он Худой, ки як аз дигар мехоҳед бад-Вай воз буридан хешихо. Худой ҳаст вар шумо ниғаҳвон (Нисо, 1).

Палид – пок

Дихед ятимонро молҳо эшон ва ба дил магиред **палидро** ба **пок** (Нисо, 2).

Нармон – сахтон

Ё эшон, ки бигаравистед! Кӣ воз гардад аз шумо аз дини ӯй анӯз орад (зуд бувад, ки биёрад) Худой қавме дӯст дорад эшонро ва дӯст доранд ӯйро, **нармон** (нармсорон) вар муъминон, **сахтон** вар кофирон. Ме чиҳод кунанд дар раҳи Худой ва натарсанд аз маломати маломаткуноре (маломаткунанда). Он аст фазли Худой, диҳад он киро хоҳад. Худой фарохрӯзе доност (Моида, 54).

Кӯр – бино

Бигух (Бигӯй): намегуҳам (намегӯям) шуморо наздики ман аст хазинҳои (ганҷҳо) Худой ва надонам ғайб ва намегуҳам шуморо ман фаристае (фаришта) ҳам пас рави намекунам бе он рой (онро ки) ме ваҳй карда шаҳад бе ман. Бигух: эй гарогар банд (баробар бошанд) **кӯр** ва **бино**? Эй ҳамошат накунед (андеша накунед)? (Анъом, 50).

Хушк – тарн

Наздики ӯй аст хазинҳои ғайб надонад онро магар ӯй. Ва донад он дар даст (дашт) ва дарё ва бинаяфтад ҳеч барге дарахт то бе донад онро ва не донае дар ториқиҳои замин. Не **тарн** (тар, тарӣ) ва не **хушк**, ё бе дар китобе дидвар аст (Анъом, 59).

Духтар – писар

Карданд Худойро чиниёнро шариконе ва биёфарид ишонро ва дурӯғ гуфтанд ӯйро ба **писарон** ва **духтарон** ба чуд илм. Поки ӯйро вар дур аст з-он ме сифат кунанд (Анъом, 100).

Нопадидӣ – ҳозирӣ

... Донои **нопадидӣ** ва **ҳозирӣ**. Ӯй аст Дурусткоре Огаҳ (Анъом, 74).

Водминон – нахустинон

То азмон (азамон) даррасанд дар он ҳама гуҳанд **водминонашон** (бозпасиён, ҷамоати мутааххир) **нахустинонашонро** (ҷамоати мутақаддим):.. (Аъроф, 38).

Пешиниён – пасиниён

Гуҳанд **пешиниёнашон** (мутақаддимашон) **пасиниёнашонро** (мутааххирашон):... (Аъроф, 39).

Б) Тоҷикиву арабӣ

Ин қабил вожаҳои зидмаъно метавонанд бо ҷузъи тоҷикиву арабӣ низ оянд.

Ҳичора (андак, кам) – фаравон (фаровон, бисёр, зиёд)

... Гуфтанд эшон, ки ме яқин шанад (шаванд), ки эшон падираомадорони (бинандагон, расандагон) Худоянд: Чанд аз гурӯҳи **ҳичора** (андак) ғалаба кард вар гурӯҳи **фаравон** ба фармони Худой. Худой во.....(Бақара, 249).

Нопадид – ҳозир

Ӯй Ӯест ки биёфарид осмонҳо ва замин ба ҳақ. Он рӯз гуҳад: Бибош! Бибухуд (бибошад). Қавли ӯй ҳақ аст ва онро подшои он рӯз ки дамида шаҳад дар сур донои нопадиде ва ҳозире. Ӯй аст дурусткоре огаҳ (Анъом, 73).

В) Арабиву арабӣ

Машрик – Мағриб

Гуфт: Ман зинда кунам ва бимиранам. Гуфт Ибраҳим: Худой биорад Хуршедро аз **Машрик**, биор онро аз **Мағриб**. Ҳақавӣ шуд (дармонд, мабхут шуд, саргардон шуд) ӯй, ки кофир шуд. Худой раҳ нанамояд қавми ситамкоронро (Бақара, 258).

Ҳалол –ҳаром

Ситае аз эшон, ки чухудӣ карданд, ҳаром кардем вар эшон покиҳо **ҳалол** карда шуд эшонро воз задани эшон аз раҳи Худой фаравон (Нисо, 160). Ё эшон, ки бигаравистед! Ҳаром нагиред покиҳо он **ҳалол** кард Худой шуморо ва гадишторӣ макунед. Худой дӯст надорад гадишторикуноронро (аз ҳад даргузарандагон) (Моида, 87).

Муъмин – кофир

Ё эшон, ки бигаравистед! Кӣ воз гардад аз шумо аз дини Ӯй анӯз орад (зуд бувад, ки биёрад) Худой қавме дӯст дорад эшонро ва дӯст доранд Ӯйро, нармон (нарсорон) вар **муъминон**, сахтон вар **кофирон**. Ме чиҳод кунанд дар раҳи Худой ва натарсанд аз маломати маломаткуноре (маломаткунанда). Он аст фазли Худой, диҳад он киро хоҳад. Худой фарохрӯзе доност (Моида, 54).

Чунонки забоншинос А. А. Реформатский менависад: «Антонимҳо воситаи пуркувавти маъноии забонианд ва онҳо барои гузориши зиддият, барои ба вучуд овардани тарзи муқобилгузорӣ дар забон нақши бузург мебозанд» [15, 68] ва бояд қайд кард, ки на ин

ки дар назм, балки дар наср ҳам бисёр нақши муассир доранд ва ин гуфтаҳо дар мисолҳои аз тарҷумаи «Қуръони Қудс» овардашуда баръало ҳис мешавад.

Таҳқиқ ва баррасии корбурди антонимҳои луғавӣ нишон дод, ки дар давраи муайяни рушди забони адабии тоҷик вожаҳои, ки имрӯз дар забон ҳамчун вожаҳои зидмаъно муштамал нестанд, антонимҳои луғавӣ будаанд.

Аз корбурди антонимҳои луғавӣ дар «Қуръони Қудс» ба чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дар муассир гардидани гуфтор ва навиштор калимаҳои антонимӣ мавқеи хосро соҳибанд ва бо истифода аз вожаҳои антонимӣ нутқ комилу нишонрас мегардад.

**Муқарриз: Муслимзода Ҳ.А., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ:**

1. Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Калимаҳои форсӣ дар Қуръони мачид./ Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. // Чашмандоз. №1, 2000. – С 4-9.
2. Гаффаров Р. Калимаҳои антонимӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо // Мактаби советӣ, 1977, № 12. – С.25-27.
3. Донишномаи Қуръон ва қуръон пажӯҳӣ/ Зери назари Б. Хуррамшоҳӣ. – Техрон: Дӯстон-Ноҳид, 1377, иборат аз ду ҷилд.
4. Имоҷ Сайид Муҳаммад. Қуръони форсии куҳан. / Имоҷ Сайид Муҳаммад.– Техрон: Нашри мероси мактуб, 1378. – 224 с.
5. Камолитдинов Б. Забон ва услуби Ҳақим Карим. -Душанбе: Ирфон, 1967. –186 с.
6. Лазар Ж. Шаклгирии забони форсӣ. Чопи саввум./Лазар Ж.– Техрон: Ҳирмис, 2005. – 204 с.
7. Мачидов Ҳ. Антонимҳои луғавӣ // Маърифат, 1999, №1-2. – С.9-11.
8. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. –Душанбе, 1976. – 196 с.
9. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди 1./Муҳаммад Муин.– Техрон, 1375.– 1472 с.
10. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди 4. Муҳаммад Муин.– Техрон, 1381.– 5594 с.
11. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1997. – 190 с.
12. Муҳаммадхусайни Рӯҳонӣ. Навтарин ганҷ дар куҳантарин ганҷина / Муҳаммадхусайни Рӯҳонӣ. Баййинот. –Қум, 1373. – №4. – 139-140.
13. Насриддинов Ф. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири куҳани форсӣ-тоҷикӣ./Насриддинов Ф.– Хучанд: Ношир, 2012. – 576 с.
14. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке. – М.: МГУ, 1973.-290 с.
15. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.:Просвещение, 1955.-268 с.
16. Талбакова Ҳ. Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик.-Душанбе, 2008. –110 с.
17. Ҳасандӯст Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1.2.3.4 – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393. – 2955 с.

Манбаъ:

1. Қуръони Қудс. Бо кӯшиши Али Равоқӣ. – Техрон: Муассисаи фарҳангии Шаҳид Равоқӣ, 1364 (Дар ду ҷилд).

**МУТАЗОДҲОИ ЛУҒАВӢ ДАР МАТНИ ТАРҶУМАҲОИ ФОРСИИ ДАВРОНИ ОҶОЗИНИ
ЗАБОНИ ФОРСИИ ДАРӢ**

Вожаҳои мутазодд (антоним) ду ва зиёда калимаҳои мебошанд, ки дар онҳо маъно, ҳолат, хислат ва амали он акси якдигар гардидаанд ва онҳо яке аз ҳодисаҳои инкишофёфтаи забон маҳсуб меёбад ва ҳамчун воситаи муассири баён барои равшан ифода кардани фикр ва таъмини балоғату фасоҳати суҳан нақши калон доранд. Бо истифода аз калимаҳои зидмаъно эҷодкор аломату ҳосият ва ҳаракати инкоршавандаро баён карда, муносибати худро нисбат ба он нишон медиҳад.

Қудс яке аз қадимтарин тарҷумаҳои Қуръон аст. Ба эътиқоди пажӯҳишгарон, забони тарҷумонӣ аз наздиктарин навъҳои забони форсии нав ба паҳлавии сосонӣ буда, пайванде миёни паҳлавии сосонӣ ва забони тоҷикӣ-форсӣ аст.

Ҳадаф дар ин мақола вожаҳои зидмаъноӣ, ки дар тарҷума хеле зиёд корбурд доранд. Вожаҳои зидмаъноро дар тарҷумаи мазкур аз ҷиҳати баромад ба се гурӯҳ ҷудо намудем: тоҷикиву тоҷикӣ, тоҷикиву арабӣ ва арабиву арабӣ. Вожаҳои зидмаъноӣ тоҷикиву тоҷикӣ дар тарҷума мавқеи муайяноро ишғол мекунад ва мавриди зикр аст, ки вожаҳои зидмаъноӣ воситаи пурқуввати маъноии забонианд ва онҳо барои гузориши зиддият, барои ба вучуд овардани тарзи муқобилгузори дар забон нақши бузург мебошанд. Таҳқиқ ва баррасии корбурди антонимҳои луғавӣ нишон дод, ки дар давраи

муайяни рушди забони адабии тоҷик вожаҳое, ки имрӯз дар забон ҳамчун вожаҳои зидмаъно мустаъмал нестанд, антонимҳои луғавӣ будаанд.

Калидвожаҳо: антоним, пинҳом, ашкоро, килеб, гасӣ, гихишт, ромишт, андуҳ, ҳичора, фаравон.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ АНТОНИМЫ В ПЕРСИДСКИХ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТЕКСТАХ НАЧАЛЬНОГО ПЕРИОДА ЯЗЫКА ФАРСИИ ДАРИ

Противоположные слова (антонимы) — два и более слов, у которых значение, состояние, характер и действие противоположны друг другу, и они считаются одним из развитых явлений языка и играют роль эффективного средства для выражения мысли и обеспечивают зрелость и красноречие. Используя антонимы, творец выражает отрицаемый знак, характеристику и движение и показывает свое отношение к нему.

Коран Кудс – один из древнейших переводов Корана. По мнению исследователей, переводной язык является одним из наиболее близких типов новоперсидского языка к сасанидскому пехлеви и является связующим звеном между сасанидским пехлеви и таджикско-персидским языком.

Цель данной статьи – противоположные слова, которые очень часто используются в переводе. В этом переводе мы разделили антонимы на три группы: таджикско-таджикские, таджикско-арабские и арабо-арабские. Таджикско-таджикские антонимы занимают определенное место в переводе, и стоит отметить, что антонимы являются мощным смысловым средством в языке и играют большую роль в сообщении противоречий, в целях создания способа противостояния в языке. Исследование и обзор употребления лексических антонимов показали, что в определенный период развития таджикского литературного языка лексическими антонимами были слова, которые сегодня не используются как слова с противоположным значением.

Ключевые слова: антоним, скрытый, открытый, истина, благодеяние, рай, покой, печаль, мало, много.

LEXICAL ANTONYMS IN PERSIAN TRANSLATION TEXTS OF THE INITIAL PERIOD OF THE FARSI DARI LANGUAGE

Opposite words (antonyms) are two or more words whose meaning, state, character and action are opposite to each other, and they are considered one of the developed phenomena of language and play the role of an effective means for expressing thoughts and providing maturity and eloquence. Using antonyms, the creator expresses the negated sign, characteristic and movement and shows his attitude towards it.

Quds is one of the oldest translations of the Quran. According to researchers, the translated language is one of the closest types of the New Persian language to the Sasanian Pahlavi and is a link between the Sasanian Pahlavi and the Tajik-Persian language. The purpose of this article is opposite words, which are very often used in translation. In this translation, we divided antonyms into three groups: Tajik-Tajik, Tajik-Arabic and Arabic-Arabic. Tajik-Tajik antonyms occupy a certain place in translation, and it is worth noting that antonyms are a powerful semantic means in the language and play a large role in communicating contradictions, in order to create a way of confrontation in the language. A study and review of the use of lexical antonyms showed that at a certain period in the development of the Tajik literary language, lexical antonyms were words that today are not used as words with the opposite meaning.

Key words: *antonym, hidden, open, kilib, gasti, gikhisht, romisht, sadness, hijara, faravan.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллозода Умедҷон Қудратулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи таърихи забон ва типология. Сурога: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Сведения об авторе: Садуллозода Умеджон Кудратулло – Таджикский национальный университет, к.ф.н., доцент кафедры истории языка и типологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Information about the author: Sadullozoda Umejjon Kudratullo – Tajik National University, PhD, Associate Professor of the Department of History of Language and Typology. Address: 17 Rudaki Ave., Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Tel. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

КИНОЯ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАРҶУМАИ АСАРҶОИ БАДЕЙ
(дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Соҳибназарова Ҳ.Т.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Фикри инсон тавассути ҷумла ифода мегардад ва истифода намудани ҷумла дар шакли ҷаззоб, аз адиб маҳорат ва малакаи махсусро талаб менамояд. Дар ифодаи ҷумлаи ҷаззоб санъатҳои бадеӣ нақши бориз ва муассир доранд, ки дар қолаби сухан ифода мегарданд. «Забони содаву табиӣ ва ғановатманди халқ сарчашмаи асосии тавоноиву зебоии забони адабист, аммо сухани одӣ ва дурушт монеаест, ки ба пешрафти озодона ва ривочу равнақи табиӣ забони адабӣ халал мерасонад. Одӣ ва дурушт шудани сухан, безътиной нисбат ба дурустиву зебоии он, вайрон кардани қоидаҳои забон ва ба назар нагирифтани меъёрҳои он ҳодисаи манфиест, ки ба ҳамаи соҳаҳои маънавии ҷомеа зиён меорад» [15, с. 13].

Мавриди зикр аст, ки барои тарҷумон интиқоли санъатҳои бадеӣ яке аз равандҳои мушкилтарин ва мураккаб маҳсуб меёбад, чунки ин раванд дониши хуби забони модариро тақозо менамояд ва истифодаи нодурусти санъатҳои бадеӣ боиси номукамалии тарҷума мегардад.

Санъатҳои бадеӣ дар нутқ ҷойгоҳи хоса касб карда, ҷиҳатҳои адабӣ, услубӣ ва забонии онҳо мавриди таҳқиқи муҳаққиқони соҳа қарор гирифтаанд ва ба таври ошқору пӯшида истифода бурда мешаванд, ки ба онҳо истиора, ташбеҳ, тазод, маҷоз, тамсил, киноя ва амсоли инҳо дохил мешаванд. Киноя гуфта, калимаю ибораҳои менаманд, ки дар худ мафҳуми пӯшидаро таҷассум карда, ҳамчун санъати бадеӣ ё ифодаи адабӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. «Киноя маъноӣ зид ва муҳолифро қасд карда гап задан ва ба ибораи дигар акси гапи ғӯянда мурод аст. Масалан, аз хубӣ баҳс карда бадири ифода кардан ва аз бадӣ баҳс карда нағзиро фаҳмонидан киноя аст» [3, с. 124], ки дар ҳама гуна асарҳои бадеӣ онро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ киноя ба маъноӣ «намёк; иносказательность; гл.: выражательность; иносказательно; лит.: аллегория; метонимия; метафора; говорить намёками, иносказательно; намекать» [9, с. 276] омадааст, ки ба ақидаи мо ин каме иштибоҳ аст ва ба ин масъала дар тарҷумаи киноя дар фарҳангу дигар сарчашмаҳо мо мувофиқ нестем. Мазмун ва муҳтавои ифодаҳои мазкур дар умум, ба мазмун ва муҳтавои киноя мувофиқат намекунанд, зеро дар дигар сарчашмаҳои илмӣ ифодаҳои метонимия ва метафора ба дигар маъно корбурд мешаванд. Агар ин се санъати бадеӣ дар як шакл корбурд шаванд, пас ифодаи онҳо дар ҷумла чӣ тавр амалӣ карда мешавад? Ё ин ки ба ибораи дигар агар *киноя* аллегория бошад, пас барои чӣ боз дар шакли намёк истифода шудааст?

Мусаллам аст, ки ифодаи мазкур (намёк) дар луғати русӣ-тоҷикӣ хеле хуб ифода гардида, ба чунин маъно омада бошад ҳам, дар тарҷумаи он каме иштибоҳ роҳ дода шудааст: «киноя, ишора; кинояомез гап задан» [2, с. 525]. «Аллегория» бошад, дар луғати мазкур дар шакли «маҷоз, рамз, киноя, истиора, аллегория» [Ҳамон ҷо, с. 30]. оварда шудааст, ки варианти ягона надорад. Тасаввур кунед, ки дар як луғат як мафҳуми киноя дар се шакл ифода гардидааст: «аллегория», «намёк» ва «аллюзия» [Ҳамон ҷо, с. 525; 30; 30].

Мазмун ва мундариҷа дар матни бадеӣ, бар хилофи матнҳои илмӣ метавонанд ба таври возеҳ интиқол дода шаванд ё онҳо метавонанд бо истифода аз дигар санъату образҳои бадеӣ, аз қабилӣ рамзҳо – киноя (аллегория), рамзҳо (символов), ишораҳо (аллюзий) ва ғ. ифода ёбанд. Бар хилофи дигар санъатҳои бадеӣ, киноя – ин «интиқоли шартӣ мафҳум ё ҳукми тахайюли ғайривоқеӣ тавассути тасвири мушаххас мебошад» [4, с. 159].

Дар китоби «Теория перевода» (Назарияи тарҷума)-и В.В. Сдобников мафҳуми мазкур чунин шарҳ дода шудааст: «Рамз нисбат ба киноя сермаънотар буда, дақиқ ва муайян будани тасвири образро надорад (масалан, калимаи “доира”-ро метавон рамзи беохир ё

човидонӣ ҳисоб кард ва парранда барои рассомон рамзи рӯху чон ва амсоли инҳо). Рамз (аллюзия) ишора ба ҳодисаи умумии воқеӣ, матни бадеӣ, баён аст» [7, с. 351].

Дар фарҳанги тафсирии забони русӣ киноя (аллегория) ба маънои «ифодаи ягон тахайюли ғайривоқеӣ, ягон ақида ё идея дар образи воқеӣ» [5, с. 22], ва ишора (намёк) ин «калима (ҳатто имову ишора ва амал), ки аз рӯйи тахмин фаҳмида мешаванд», мебошанд [Ҳамон ҷо, с. 386], яъне киноя гуфта, калимаю ибора ва дигар воҳидҳои забониеро меноманд, ки фикр дар онҳо тавассути мафҳумҳои маҷозӣ норавшан ва нопурра дар тахайюли ғайривоқеӣ баён шуда, танҳо аз рӯйи мазмун тахмин карда мешаванд.

Пас, варианти истифода ва тарҷумаи киноя (аллегория), ки дар луғати русӣ-тоҷикӣ (Арзуманов С.Д.) ва луғати тафсирии забони русӣ (Ожегов С.И.) омадаанд, қобили қабул доништа мешаванд.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки падидаи асосии калимаи киноя дар тамоми луғатҳо – ин тахмин кардан аст, яъне муайян намудани мафҳуми асосии киноя ва мақсади гуянда ба худи хонанда ё шунаванда воғузур карда мешавад. Дар ин сурат, хонанда ё шунаванда бояд дар асоси маълумоти пӯшидае, ки дар он ифода ниҳон аст, бо истифода аз усули воҳидҳои аслии забонӣ ба баъзе хулосаҳо ояд ва онро чун нуқтаи назари худ ба таври мусбат ё манфӣ баҳогузорӣ кунад.

Дар умум, тахмин кардан ба мафҳуми киноя метавонад ё як масъалаи оддӣ, ё як муаммои мушкилро ҳал намояд, зеро дар маркази ифодаи киноя новобаста аз мақсад, ҳалли масъалаи мушкил меистад.

Аз ин рӯ, вобаста ба шакли истифода ва оҳангу мақсад кинояро ба ду гурӯҳи асосӣ чудо кардан мумкин аст: *кинояи аслий (истинная аллегория)* ва *кинояи мураккаб (сложная аллегория)*.

Хусусияти асосӣ ва муҳими кинояи аслий дар он аст, ки ҳангоми истифода дар асар дарк накардани киноя ба гум шудани мафҳуми матн оварда намерасонад ва дар натиҷа маънои семантикии матн гум намешавад, танҳо аз надониستاني муҳтавои киноя дар матн як ҷаззобияти хоссае пайдо намешавад.

Кинояи аслий фазои маъноии матнро ташаккул дода, дар баъзе ҳолатҳо барои хонанда номафҳум бошад ҳам, мафҳуми сатҳи матн барои ҳар як қабулкунанда (адресат) кушоду равшан боқӣ мемонад.

Масалан,

“No,” the old man said. “*You`re with a lucky boat*” (Hemingway, p. 8).

Тарҷума:

-Не, -гуфт пирамард. *Толё ба он заврақ ёр аст* (Ҳемингвей, с. 9).

Дар ҷумлаи мазкур “*You`re with a lucky boat*” кинояи аслий маҳсуб меёбад, зеро калимаи «*luck*» дар ҷумлаи мазкур мафҳуми «хушбахтӣ», «толеъи баланд»-ро ифода мекунад ва хонанда аз ин пай мебарад, ки гап сари кадом масъала рафта истодааст. Дар матни тарҷумавӣ ҷумлаи мазкур муодили худро дар шакли «*Толё ба он заврақ ёр аст*» ёфтааст ва тарҷумаи мазкурро низ тарҷумаи мукамал ҳисобидан мумкин аст.

Кинояи мураккаб кинояе мебошад, ки маънои дақиқ дар он нуҳуфтааст ва мазмуну мундариҷаи онҳо ба таври равшан барои хонанда ё шунаванда дастрас нест ва тахмин намудани онҳо низ дар матни аслий барои қабулкунанда мушкилӣ ба бор меорад.

Масалан,

The old man opened his eyes and for a moment *he was coming back from a long way away* (E. Hemingway, p. 20).

Пирамард чашмонашро боз кард ва як лаҳза чунон буд, ки *аз олами руъё бармегаишт* (Э. Ҳемингвей, с. 21).

Дар қисмати дуюми ҷумла кинояи мураккабро воҳӯрдан мумкин аст, зеро дар алоҳидагӣ *he was coming back from a long way away* ба маънои ҷумлаи аслий бештар шабоҳат дорад. Аз ин рӯ, гарчанде ба мазмуни сода ҳам корбарӣ шавад, барои дарки мазмун он мушкилӣ пеш меояд. Гарчанде дар тарҷума номутобикати сохторӣ ҳам мушоҳида шавад, дар маънои он

мутобикати мазмуниро мушоҳида кардан мумкин аст, яъне мазмуни ҷумлаи матни асли мазмуни ҷумлаи матни тарҷумавиро дода метавонад ва ба он муодил аст.

Чӣ тавре, ки П.Ф. Стросон қайд менамоянд, «моҳияти киноя дар он аст, ки шунаванда бояд (на бештар) мавҷудияти мақсади муайян, масалан, нияти ба вучуд овардан ва ошкор намудани эътиқоди мушаххасро тахмин кунад. Мақсади шахс барои бо киноя сухан гуфтан, аслан пешакӣ мушаххас нест» [8, с. 144].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки истифодаи кинояи асли ва мураккаб ба маънои муайян ба салоҳияти адиб вогузор карда шудааст ва аз адиб вобастагии комил дорад ва азнавсозии мазмун ва мундариҷаи он имкон медиҳад, то дар робита ба самти коммуникативии киноя, ки мундариҷаи кинояро ҳамроҳӣ мекунад, тағйироти назаррас ба вучуд ояд.

Боиси зикр аст, ки барои муайян намудани падидаи мазкур аз рӯи ду назарияи асосӣ метавон хулосабарорӣ намуд:

1. Он ҳамчун категорияи сунъӣ ба мазмун ва муҳтавои калимаи *киноя* ва феъли *киноя задан* ҳеч иртиботе надорад;
2. Он ҳамчун категорияи табиӣ, ки истифодаи он ҳамчун ҷузъи маъноии калимаи *киноя* ва *киноя задан* иртиботи зич дорад, тахмин карда мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар матнҳои бадеӣ киноя аз рӯи мазмуни матн муайян карда мешавад, яъне лафзӣ (вербальный) ва ғайрилафзӣ (невербальный) истифода шудани онҳо ба баёни он дар нутқи нотик ё адиб зич алоқаманд аст. Масалан, дар забони тоҷикӣ барои дар тааҷҷуб афтодан одам аз гиребонаш медорад, ки дар асл маънои “Ё тавба”-ро дорад, ки ифодаи мазкур ҳам лафзӣ ҳам ғайрилафзӣ баён шуда метавонад.

Қобили қайд аст, ки ба таври ғайрилафзӣ истифода шудани киноя дар нутқ аҳаммияти калон дорад ва барои истифода ҳангоми тарҷума на он қадар мушкилӣ эҷод мекунад, чунки истифодаи он ба мазмун ва муҳтавои як навъ нисбат дода мешавад. Кинояи ғайрилафзӣ он кинояе аст, ки дар он маънои мувофиқ барои соҳиби забон муқаррарӣ нест, яъне имову ишораи муайян соҳиби киноя буда наметавонанд ва онро дар тарҷума мо “ишора” (намёк) гуфтем:

Ҳомидхоча, бе он, ки овоз барорад, аз дасти ман гирифта *ишорат кард*, ки ба ҷои худ биравем (С. Айнӣ, с. 84).

Дар ҷумлаи мазкур (*бо қиёфа ё даст*) *ишора барои ба ҷойи худ рафтан* кинояи ғайрилафзӣ маҳсуб меёбад ва бо усули рамзӣ ифода мегардад.

Киноя яке аз санъатҳои бадеии ҷолиб ба шумор рафта, барои сохтани образ нақши муҳим дорад ва дар матнҳои илмӣ кам истифода бурда мешавад. Дар китоби «Донишномаи бадеъ»-и У. Тоиров киноя «сухани пӯшида, пӯшида сухан гуфтан, рамз, ишора» [10, с. 188] маънидод шуда, оварда шудааст: «Сухане ё калимае, ки ба ғайр аз маънои аслии худ маънои дигаре низ дорад, киноя мебошад. Дар маҷоз маънии ҳақиқиро ирода кардан мумкин нест» [Ҷамон ҷо, с. 188]. Масалан, дар ибораи «сари қок» мафҳуми «қаси яккаву ягона, мучаррад, қаси бенаво, бечизу чора» [13, с. 76] ифода шудааст, ки маҷозан дар ҷумла ифода мешаванд. Ё дар ибораи «ҳаёли хом», ки маънои маҷозӣ дорад, мафҳуми «орзую ҳаваси беасос» [Ҷамон ҷо, с. 248] ифода шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки дар санъати киноя маъноии аслии калима ба маънои маҷозӣ дар баъзе мавридҳои мухталиф наздик ва дар дигар мавридҳо дур шуда метавонад, яъне то андозае ба воқеият ва тахайюл ҳам наздикӣ дорад. Масалан, дар ибораи «хатои маҳз будан», ки мафҳуми «сар то по ғалат будан, тамоман хато будан» [Ҷамон ҷо, с. 266] ба воқеият наздикӣ дорад, вале дар ибораи «хизр назар карда (-гӣ) (будан)» маънои «шахси муқаддас, порсо, ҳалол будан, қасе ки қораш мудом барор мекунад» [Ҷамон ҷо, с. 269] киноя аз шахси покдоман аст, ки ба тахайюли нависанда вобастагӣ дошта, аз воқеият дур аст. Ибораи мазкур ба ҳаёти воқеӣ робита надошта, адиб онро аз рӯи эҷодиёти худ вобаста ба услуби эҷодиёти худ истифода мебарад.

Масалан,

«Э офтоби оламтоб. Агар офтоби олам дуру дароз рӯи худро нанамояд, ҳамаи мавҷудоти ҷондор афсурда шуда мемиранд. Ту, ки офтоби ман мебошӣ, чаро рӯи худро аз

ман мепӯшӣ? Магар мехохӣ, ки ман аз фироқи ту афсурда шуда бимирам? Ман гумон намекунам, ки ту ин қадарҳо сардмехр ва номехрубон бошӣ! Ман *ба хоки пойи ту сар монда* аз ту мепурсам, ки ҳеч набошад, ягон бор ба ин «*муштоқи бисмилишудаат*» чамоли чаҳонороятро бинамой. Агар ҳамин шаб баъд аз фурӯ рафтани офтоб ту, ки офтоби ман мебошӣ, ба ман рух нанамой, ман худро дар чоҳи бобоят (дар чоҳи мазори Хоҷа Ёбон) партофта ҳалок мекунам. Дар он вақт *хуни ман ба гардани ҷавони ту мемонад...*» (С. Айнӣ, с. 241).

Чумлаи мазкури асари бадеӣ сарорсар аз санъати киноя сохта шуда, дар он 4 санъати кинояро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар мисоли аввал «*Агар офтоби олам дуру дароз рӯйи худро нанамояд, ҷамаи мавҷудоти ҷондор афсурда шуда мемиранд*» маъноӣ чумла фаҳмо бошад ҳам, шаклан пӯшида аст, яъне киноя аз набаромадани офтоб ва хушк шудани мавҷудоти зинда мебошад, вале ҳақиқати воқеӣ дорад, яъне кинояи аслии аст. Ифодаи дуҷум, яъне «ба хоки пойи касе сар мондан» мафҳуми маҷозӣ дошта, киноя аз *ҷон фидо кардани шахс барои касе* мебошад. Дар фарҳанги ибораҳои рехта мафҳуми мазкур дар ду шакл мавриди истифода қарор дода шудааст, ки дар умум, онҳо ҳамин маъноро ифода мекунад: «(Аз) хоки поят гардам (шавам)- қурбонат шавам, садқаат шавам, бандаи ту бошам» [13, с. 285] ва «Хоки пойи касе тӯтиёи дида шудан – барои касе ниҳоят азиз, боқадр шудан» [Ҳамон ҷо, с. 286]. Ифодаҳои мазкур ба маъноӣ маҷозӣ қорбурд шуда, санъати кинояро ифода мекунад, ки аслан асоси воқеӣ надорад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар як ифода якҷанд санъати бадеиро мушоҳида кардан мумкин аст. Ибораи сеюми чумлаи мазкур «*муштоқи бисмилшудаат*» истиора буда, киноя аз «ёр» аст, ки дар фироқи маъшуқааш месӯзад. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ калимаи «мушток» иштиёқманд, орзуманд, саҳт моил ва роғиб ба чизе, шавқманд [11, с. 790] ва калимаи «бисмил» а. забхшуда, сарбурида, кушташуда (аслан шакли кӯтоҳшудаи *бисмиллод* аст, ки дар вақти сар задани ҳайвоноти қурбонӣ гуфта мешуд) [Ҳамон ҷо, с. 186] оварда шудаанд. Аз ин бармеояд, ки дар ин ҷо нависанда ошиқро чунон муболиға намудааст, ки ҷони худро фидои маъшуқа менамояд, яъне ифодаи мазкур ба сифати *ошиқи шайдо ё ошиқи шефта* қорбурд мешавад.

Дар чумлаи дигар «*хуни ман ба гардани ҷавони ту мемонад*» санъати киноя ба маъноӣ аслии «хуни касе ба гардани касе афтодан» омадааст, ки маъноӣ «боиси қатли касе гардидан» қорбурд мешавад. Дар фарҳанги ибораҳои рехта мафҳуми мазкур дар се шакл ифода гардидааст: «1. Хуни касе ба гардани касе афтодан – *барои куштани касе ҷавобгар шудан, боиси қатли касе гардидан*; 2. Хуни касе ба гардани касе будан – *сабабгори қатли касе будан, барои марги касе ҷавобгар будан*; 3. Хуни касеро ба гардани касе мондан – *барои ҳалокати касе касеро ба ҷавобгарӣ кашидан, барои қатли касе касеро ҷавобгар доништан*» [13, с. 336-337]. Ифодаи мазкур дар чумла ба варианти сеюм «барои қатли касе касеро ҷавобгар доништан» мувофиқат мекунад.

Мисоли дигар,

«Ситора коғазӣ маро гирифта бурд. Ман дар дили худ гуфтам: «Оҳо! Ин духтараки 12-солаи саҳроӣ ҳам «ба шарофати даргоҳи Хоҷа Ёбон» *бӯи бағалро шамида будааст*. Мо бошем, бо вучуди хату савод доштан ва шоир будан беҳуда дар мадраса *хок лесида хобида будем*» (Айнӣ, с. 242).

Мисоли дар боло зикргардида нишон медиҳад, ки дар чумлаҳои мазкур мафҳумҳо рамзӣ истифода шуда, аз маъноӣ аслии худ дур рафтаанд. Дар чумлаи «*бӯи бағалро шамида будааст*» мафҳум маҷозӣ буда, киноя аз маъноӣ аслии «шамидани бӯи бағал» нею, дар умум, «аз зиндагӣ огоҳ будан»-ро ифода мекунад. Кинояи дуҷуми чумлаи мазкур «*хок лесида хобида будем*» дар фарҳанги ибораҳои рехта ба маъноӣ «хок лесидан- *ба андак чиз қаноат кардан, гирифтори камбағалию маҳрумиятҳо шудан, азобу уқубатҳо кашидан*» [13, с. 285] омадааст.

Қобили зикр аст, ки санъати киноя яке аз санъатҳои маҳсуб меёбад, ки новобаста аз шакли маҷозии кушода ё пӯшида доштан ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар мушкилиҳоро ба бор меорад. Дар раванди тарҷумаи киноя, тарҷумон бояд хусусиятҳои

матни тарчумавиро ба инобат гирифта, онро ба забони тарчума мувофиқ кунонад, яъне вазифаи тарчумон мутобиқ кунондани мазмуни кинояи матни асли ба матни тарчума махсуб меёбад. Мисолҳои зерин далели ин гуфтаҳоианд:

“The month when the great fish come”, the old man said. *Anyone can be a fisherman in May* (E. Hemingway, p. 18).

Тарчума:

Моҳи омадани моҳии бузург, -гуфт пирамард. *-Дар моҳи май ҳар бӯз хирман мекунад* (Э. Хемингвей, с. 19).

Қисмати дуёми ҷумлаи мазкур «*Anyone can be a fisherman in May*» дар матни тарчумавӣ муодили худро дар шакли «*Дар моҳи май ҳар бӯз хирман мекунад*» дарёфт намудааст, ки чун киноя мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳангоми тарчума гарчанде хусусияти маъноии онҳо ба ҳам наздик аст, аммо аз ҷиҳати сохтор дар байни онҳо тафовут мушоҳида карда мешавад. Аслан, калимаи «*fisherman*» дар забони англисӣ маънои *моҳигирро* ифода кунад ҳам, дар забони тоҷикӣ чун *бӯз* тарчума шудааст, ки маҷозан дуруст аст. Дар фарҳанги ибораҳои рехта воҳиди мазкур чун «буз агар хирман мекуфт ҳочати барзагов набуд» [13, с. 716] омадааст, ки дар асл ин мафҳумро ифода карда метавонад. Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки вазифаи тарчумон на танҳо интиқоли мазмуни матни асли, балки барои хонандаи забони тарчума наздик кардани муҳтавои матни асли ва ба забони тарчума ва мувофиқ кунондани он унсурҳое, ки хоси ҳамон забонанд, мебошад:

But, he thought, *I keep them with precision. Only I have no luck any more. But who knows? Maybe today* (E. Hemingway, p. 38).

Тарчума:

«Ман шастҳоямро аниқ мепартоям, -фикр кард пирамард. *Фақат ки толиам настӣ мекунад*. Аммо кӣ медонад?! *Шояд имрӯз бахтам механдад*» (Э. Хемингвей, с. 39).

Дар мисоли аввал вожаҳои *I have no luck any more* ташбеҳ буда, *толиам настӣ мекунад* тарчума шудааст. Адиб қаҳрамони асарро ба *одами бетолё* ташбеҳ кардааст, ки киноя аз *толё надоштан* аст, вале ҳангоми тарчума бо риоя аз хусусиятҳои услубӣ ва истифодаи дурусти санъатҳои бадеӣ дар матни тарчумавӣ тарчумон онро *фақат, ки толиам настӣ мекунад* тарчума намудааст. Калимаи «толё» ҳангоми тасриф шудан ба шахси шумора аз нигоҳи имлоӣ каме нодуруст интиқол дода шудааст, чунки дар фарҳанг вожаи мазкур дар шакли «толё – бахт, иқбол, тақдир» [11, с. 371] ифода ёфтааст, на дар шакли *толиё*. Дар фарҳанги ибораҳои рехта ибораи мазкур дар ду шакл «Толеи касе паст будан» (бахт надоштан, бадбахт будан) ва «Толеи паст доштан» (толеи касе паст будан) [13, с. 198] ба чунин маъно ифода шуда, муодили пурраи англисии «*I have no luck any more*» шуда метавонад, яъне мафҳуми мазкурро пурра иваз мекунад, зеро «*any more*» дар ибораи мазкур ба маънои *фақат (ҳамеша)* омадааст.

Дар ҷумлаи дигари мисоли мазкур, санъати киноя дар ифодаи «*Maybe today*» - «*Шояд имрӯз бахтам механдад*» мушоҳида шуда, киноя аз «*бобарор шудани коре*» мебошад. Мафҳуми ибораи «*бахт хандидан*», аслан, ба маънои «*барори кор*» қорбурд мешавад. Ҷумлаи матни асли дар шакли ҷумлаи нопурра омада, сохтори он ба сохтори ҷумлаи матни тарчумавӣ мутобиқат намекунад, яъне дар байни ҷумлаи матни асли ва тарчумавӣ номутобиқатии пурраро аз нигоҳи сохтор мушоҳида кардан мумкин аст. Ҷумлаи матни асли ҷумлаи содаи яктаркибаи нопурра буда, хабари он ба ихтисор шудааст. Шакли пурраи ҷумла дар асл бояд «*Шояд имрӯз толиам баландӣ кунад*» бошад, зеро мазмуни онро аз ҷумлаи пешина барқарор кардан мумкин аст ва дар асл, ин муодили ҷумлаи матни тарчумавии «*Шояд имрӯз бахтам механдад*» шуда метавонад.

Аз ин рӯ, ҳангоми тарчумаи санъати киноя аз як забон ба забони дигар, бояд масъалаи нигоҳ доштани хусусиятҳои услубии матни асли ба инобат гирифта шаванд, зеро дар адабиёти назариявӣ роҷеъ ба илми тарчумашиносӣ яке аз вазифаҳои асосии тарчумон ин дуруст ва мукамал интиқол додани муҳтавои матни асли бо нигоҳ доштани хусусиятҳои услубӣ ба шумор меравад. Дар раванди тарчумаи асарҳои бадеӣ масъалаҳои лексикӣ, грамматикӣ ва услубӣ ба ҳам робитаи зич доранд.

Баҳри бартараф намудани ин мушкилиҳо роҳу усулҳои асосии тарҷумонӣ ва воситаҳои интиқоли мазмуни забони мабдаъро ба мақсад, яъне асос, меъёр ва усулҳои калимасозӣ ё интиқоли мазмуни матни аслий дар сатҳи лексикӣ, грамматикӣ ва услубиро донитан шарт ва зарур аст.

Ба ақидаи Д.Э. Розентал ва М.А. Теленкова «Киноя гуфта, як навъи маҷозеро меноманд, ки тавсифи образии баъзе мафҳуми абстрактӣ дар зерин мафҳуми ягон объекти дигари мушаххас ба таври қобили мулоҳиза монанд аст, баён мегардад [6, с. 359].

Киноя дар афсона ва қиссаҳо бештар истифода мешавад, яъне дар симо ва хислати одамон ифода намудани ҳайвонот, ашё ва ҳодисаҳои табиат мебошад. Масалан, ба воситаи симои рубоҳ, ифода намудани шахси зирраку маккор, мурча- шахси заҳматкашу меҳнатдӯст ва амсоли онҳо:

Масалан,

— Акнун ин на одам мешавад ва на мулло, *рафта-рафта ин хар мешавад*. Аз мулло муқаррарӣ шуданаш, *хар шуданиш беҳтар аст*,— гуфт падарам дар ҷавоб (С. Айнӣ, с. 45).

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ мафҳуми калима «хар» чун «1. чорпои боркаш, ҳимор; 2. маҷ. аҳмақ, аблаҳ» [13, с. 462] истифода шудааст, варианти дуҷумла ба ҷумлаи фавқ мувофиқ аст, яъне дар ҷумлаи матни аслий «хар» ба ҷойи одами *беадаб* (аблаҳ, аҳмақ) ифода шуда, киноя аз шахсе аст, ки аз *одобу рафтори инсонӣ* дур аст. Дар фарҳанги ибораҳои рехта воҳиди мазкур дар чунин шакл корбурд шудааст: «Ба хар муносиб хангос, ба хурӯс муносиб овоз», яъне ҳар кас мувофиқи ҳиммат ва қобилияташ кор мекунад, рафтор мекунад» [Ҳамон ҷо, с. 254].

Аслан, калимаи киноя (аз калимаи юнонии ἀλληγορία — рамз, киноя) гирифта шудааст, ки дар асари бадеӣ маънои тасвири бадеии мафҳумҳо тавассути тасвир ё муқоламаи мушаххаси бадеӣ дар шакли мафҳӣ ё пӯшида баён карда мешавад. Вай фикри нависанда ё гӯяндаро ба таври конкретӣ ифода карда, дар санъат барои ифода намудани афкори абстрактӣ тавассути образи конкретӣ истифода бурда мешавад.

Ин мафҳум аз давраи антиқа, дар давраи юнонии қадим аз калимаи «allēgoría» гирифта шуда, маънои рамзи баён намудани фикр (иносказание) -ро дорад. Дар аҳди қадим киноя барои ифода намудани фикр ба таври рамзӣ ба аҳли гурӯҳ ё ҷомеа истифода бурда мешуд.

Мавриди зикр аст, ки киноя ҳамчун хусусияти асосии санъат ва махсусан, сухани бадеӣ фаҳмида мешавад.

Нуқати назари муҳаққиқони соҳа роҷеъ ба масъалаи киноя ва тамсил гуногун арзёбӣ мегардад. Бисёре аз муҳаққиқони соҳа байни киноя ва тамсил айният намегузоранд, ҳол он ки байни киноя ва тамсил айниятӣ комил вучуд дорад. Чӣ тавре, ки қайд намудем, киноя одатан дар тасвири шеър ё ҳикоя ба маънои пӯшида ё бо рамз ифода мегардад. Баръакси ин амал тамсил санъатест, ки барои ифодаи масал дар матнҳои динӣ ва руҳонӣ истифода бурда мешавад. Ҳардуи ин санъатҳои бадеӣ маҳсуб ёфта, дар асарҳои бадеӣ барои ифода намудани услуби баландтарини баён ба таври пӯшида фаровон истифода бурда мешаванд. Хусусияти асосии киноя аз он иборат аст, ки вай аз доираи мазмуни пӯшида берун баромада наметавонад.

Киноя яке аз санъати адабиёт, ки чун истиора корбурд шуда, макон, хислат ва ё ҳодисаро барои ирсоли баён ифода мекунад. Фарқи байни киноя аз истиора дар он аст, ки дар киноя фикри абстрактӣ дар образ ифода намегардад, вале дар истиора бошад, ташбеҳи пӯшида назар ба фикри пӯшида бештар истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, моҳияти киноя дар он ифода мегардад, ки муҳтавои баъзе аз баёни фикр ба тафаккури хонанда вобастагии комил дорад.

Дар умум, вобаста ба вазъият ва шароит киноя бар он асос меёбад, ки қабулқунанда бояд соҳиби дониши манзари зарурӣ бошад, то ба муҳтавои киноя дар матн сарфаҳм равад.

Муқаррир: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Фехристи адабиёт

1. Айнӣ, С. Энциклопедияи насри муосири тоҷик: Ёддоштҳо (чаҳор қисм): Иборат аз як китоб /С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - 680 с.
2. Арзуманов, С.Д., Ахрори Х.А. Бегбуди М. и др. Русско-таджикский словарь: Свыше 72 000 слов /С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди и др. Под. ред. М.С. Асимова. –М.: Рус. яз., 1985. – 1280с.
3. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан /Т. Зеҳнӣ. -Душанбе: Маориф, 1992. -397с.
4. Краткая литературная энциклопедия. Том I. \Сов. энциклопедия. –М., 1962. -1088с.
5. Ожегов, С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений /С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова //Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. –4-е изд., дополненное. –М.: ООО «А ТЕМП», 2010. – 874с.
6. Розенталь, Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя /Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. –М.: Просвещение, 1985. – 399с.
7. Сдобников, В.В., Петрова О.В. Теория перевода: [учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков] /В.В. Сдобников, О.В. Петрова. — М.: АСТ: Восток—Запад, 2007. — 448 с.
8. Стросон, Я.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов /Я.Ф. Стросон. -М., 1986. -200с.
9. Таджикско – русский словарь: 70 000 слов и выражений /сост. В.А. Капранов, А. Отахонова и др. //Академия наук РТ. –2-е изд., дополненное. –Душанбе, 2006. – 784с.
10. Тоиров, У. Донишномаи илми бадеъ /У. Тоиров. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2023. -720с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. /Мурат. Т.Н. Зеҳнӣ, В.А. Капранов, И.А. Ализода, С.С. Арзуманов. –М.: Советская энциклопедия, 1969. -950 с.
12. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) /А.В. Фёдоров. –М.: ФИЛОЛОГИЯ ТРИ; Санкт-Петербург, Филологический факультет СПбГУ, 2002. -348с.
13. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 1. /М. Фозилов. –Душанбе: ИРФОН, 1960. – 952 с.
14. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 2. /М. Фозилов. –Душанбе: ИРФОН, 1964. - 802 с.
15. Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад /М. Шукуров. –Душанбе: Ирфон, 1985. - 367с.
16. Хемингвей, Э. Пирамид ва баҳр /Э. Хемингвей; бо заб. англ. ва тоҷ. -Душанбе, 2014. -167 с.

КИНОЯ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАРҶУМАИ АСАРҲОИ БАДЕӢ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Мақолаи мазкур ба масъалаи яке аз хусусияти санъатҳои бадеӣ -киноя дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, доир ба умумият, тафовут ва роҳҳои ифодаи он сухан меравад. Ҳамчунин, муаллиф дар мақола бо мисолҳои мушаххаси ду забон роҳҳои интиқоли кинояро нишон додааст.

Раванди таҳқиқ нишон медиҳад, ки яке аз мушкилиҳои ҷиддӣ ҳангоми омӯзиш ва тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс – ин вучуд надоштани тарҷумаи дурусти як қатор калимаҳо, ки дар забони тарҷума мазмуни онҳо нодуруст интиқол ёфтааст. Воқеан, дар аксари мавридҳо барои тарҷумонҳои навқалам калима ва ҳатто ибораҳои ҷудоғонаи ин ё он ҷумла фаҳмо бошанд ҳам, дарки мантиқи фикр ва муайян намудани ҷавҳари асосии мазмуни ҷумла мушкилӣ пеш меорад ва аз ин сабаб, онҳо бо забони худ ҷумлаи дурустero эҷод карда наметавонанд ва дар натиҷа мазмуни ҷумла пурра ва бенуқсон ифода наметавонанд.

Аз ин рӯ, дар мақола роҳҳои тарҷумаи киноя ва фарқи он аз рамз дар асари бадеӣ сухан рафта, бо мисолҳои мушаххас таҳлили амиқу дақиқ карда шудааст.

Калидвожаҳо: санъатҳои бадеӣ, киноя, роҳҳои интиқол, хусусият, тарҷумаи бадеӣ, инъикос, рамз.

АЛЛЕГОРИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (на примере таджикского и английского языков)

Статья посвящена особенностям художественной выразительности - аллегории в таджикском и английском языках и их общности, различиям и способам их передачи. В ней

также автор на конкретных примерах показал способы трансформации аллегории в художественных произведениях.

Процесс работы показал, что одной из серьёзных трудностей, возникающих при изучении или переводе с английского языка на таджикский язык и обратно, является отсутствие правильного перевода ряд слов, который приведёт к неправильному толкованию его значения в языке перевода. Действительно, в большинстве случаев, хотя отдельные слова и даже словосочетания того или иного предложения иностранного языка понятны молодым и начинающим переводчикам, зачастую они испытывают трудности в логически правильном понимании и определении самой сути содержания некоторых слов, вследствие чего они затрудняются в воссоздании предложения на родном языке и предложение иностранного языка искажается.

Поэтому в статье обсуждаются способы перевода аллегории и ее отличие от намёка в художественном произведении, а также проводится глубокий и точный анализ на конкретных примерах.

Ключевые слова: художественная выразительность, аллегория, способы передачи, особенность, художественный перевод, отражение, намёк.

ALLEGORY AND ITS ROLE IN TRANSLATING WORKS OF ARTS (in the example of the Tajik and English languages)

The article deals with the features of the imaginative emphasizes-allegory in the Tajik and English languages and their community, distinction and the way of their transformation. The author also showed with the specific examples the way of transformation of the allegory in the works of arts.

As the process of search showed, that one of the serious difficulties during studying or translating from English into Tajik and vice versa is the lack of a correct translation of a number of words that will lead to a misinterpretation of its meaning in the target language. Indeed, in most cases, although the single words and even phrases of a particular sentence of a foreign language are understandable to young and novice translators and they often experience difficulties in logically correct understanding and determining the very essence of the content of some words, as a result of which they find it difficult to recreate the sentence in their native language and the sentence of the foreign language is distorted.

Therefore, the article discusses the ways of translating allegory and its difference from allusion in a work of art, and also provides a deep and accurate analysis using specific examples.

Keywords: imaginative emphasizes, allegory, the way of transformation, feature, literary translation, reflect, hint.

Маълумот дар бораи муаллиф: Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна, Донишгоҳи баналмилали забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiyev 17/6, tel. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

**ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК ЧАСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО СОСТАВА
ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ С. АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА»)**

Талабов Т.С.

Таджикский национальный университет

При рассмотрении устойчивых предложений как одного из типов фразеологического состава продолжается обсуждение вопроса о включении в состав фразеологии пословиц и поговорок. В пользу признания пословиц и поговорок как части фразеологического состава сильные аргументы в области коннотативной природы пословиц и поговорок приводит Л.И. Ройзензон.

Однако факты убеждают нас в том, что идиоматичность сочетаний лексем, взятая за основу выделения фразеологизмов, заставляет с одной стороны, признать фразеологичность предложно-падежных форм, а с другой - фразеологичность воспроизводимых фраз, в том числе пословиц и поговорок. Вопреки термину, сфера фразеологии расширяется от сочетания одной лексемы с граммемой (и может быть продолжена в области сочетаемости граммем) до сочетания нескольких лексем, в том числе образующих синтаксему, эквивалентную предложению (предикативной единицы). Противники включения пословиц и поговорок во фразеологический состав считают, что полноценными фразеологизмами могут быть только те фразеологизмы, которые имеют структуру словосочетания, также выполняющие номинативную функцию и выступающие как эквиваленты в роли из одного членов предложения. Противниками включения пословиц и поговорок в состав фразеологии являются Н. Н. Амосова, А. М. Бабкин, С. И. Ожегов, А. И. Молотков.

Вопрос об отличии пословиц от поговорок имеет важное теоретическое значение для определения их места среди других жанровых форм фольклора и решения спорной проблемы включения или не включения их в состав фразеологии. Проведению четких границ между этими видами метких образных выражений мешают существующие трудности семантического и структурного порядка. В Таджикистане, как уже говорили, издано много сборников пословиц и поговорок, но в них нет никаких четких границ между этими речениями.

Издания таджикских пословиц и поговорок в Таджикистане немногочисленны. Наибольшего внимания заслуживают сборники, изданные таджикским ученым Фозиловым. В 1963-1964 годах в Таджикистане вышел двухтомный труд Фозилова («Словарь таджикско-персидских пословиц, поговорок и афоризмов») в двух томах. Автор, придерживаясь традиции большинства персидских учёных, в основу своего сборника положил пословицы и афоризмы книжного происхождения. Этот сборник содержит около 8000 пословиц, поговорок, афоризмов.

Кроме того, можно назвать имена таких известных таджикских авторов, как Калонтаров Я. И., который собирал материал для своей книги полевым методом («Мудрость трех народов» таджикские, узбекские и русские пословицы и поговорки в аналогии, 1989.) и это придаёт его труду особую ценность. Автор расположил материал в алфавитном порядке.

Равшан Рахмони – известный таджикский фольклорист, работы которого представляют большую ценность, как и Калонтаров, применил полевой метод для сбора материала. Примеры в книге расположены тоже в алфавитном порядке. Автор передал пословицы в форме, бытующей в народе, и на материале пословиц создал представление о национальном характере таджиков, об их уме, нравственности, жизни. Он рассматривает пословицы как воплощение «народной души» [1, с. 2].

Таджикские пословицы и поговорки мало изучены. Сборники, изданные в Таджикистане и других странах, за исключением некоторых, содержат в основном книжную паремию. Одной из трудностей составления паремиографических словарей является классификация материала. Так, как имеющаяся литература не проводит чёткой границы между пословицами и поговорками, и даже фразеологическими единицами. Не всегда можно

отделить таджикские пословицы от поговорок, так как чёткой границы между ними не существует, таджики и персы называют пословицы и поговорки одним термином или (*масал* или *зарбулмасал*) [2, с. 68].

Однако в настоящее время многие учёные рассматривают устойчивые по своей структуре и значению предложения как неотъемлемую часть фразеологии. Сторонниками включения пословиц и поговорок в состав фразеологии считаются В. Л. Архангельский, А. В. Кунин, Н. М. Шанский, И. И. Чернышева и др. Пословицы и поговорки немецкого языка получили широкое распространение во всех жанрах художественной литературы. Они постоянно употребляются в разговорной речи [12, с. 241].

А.В. Кунин, наряду с такими учеными, как Шанский Н.М. и Серебренников Б. А., включает паремии во фразеологический состав языка. Ученый выделяет в своей классификации ФЕ-предложения. Он отмечает, что они могут являться, как главными, так и придаточными предложениями.

Мы вместе с вышеупомянутыми авторами придерживаемся широкого подхода и, следовательно, будем рассматривать паремии как фразеологические единицы.

Далее нам необходимо дать определение, таким понятиями «паремия», «пословица» и «поговорка».

Как утверждает Г.Л. Пермяков паремия – это народное изречение, выраженное предложением (например, пословицы, поговорки, приметы) или короткая цепочка предложений (например, побасенки, «одномоментные» анекдоты, загадки) [10, с. 33].

Представим определение понятий пословицы и поговорки. В своей работе В.Л. Архангельский рассматривает пословицы и поговорки как особый тип вторичных языковых знаков, включаемых в круг фразеологических единиц [Архангельский, 1964, 147].

В работе Г.Л. Пермякова рассматривается пословица как «грамматически законченное (имеющее вид предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения, т.е. требующее расширенного толкования» [10, с. 150]. Поговорка как «грамматически незаконченное (не являющееся предложением) изречение с образной мотивировкой общего значения» [10, с. 155].

Подобные определения можно найти и в толковых словарях, а также во многих специальных статьях и трудах.

В толковом словаре С.И. Ожегова можно увидеть следующее определение: «пословица – краткое народное изречение с назидательным смыслом» [8, с. 568]. Поговорка – это «выражение, преимущественно образное, не составляющее, в отличие от пословицы, цельное предложение» [8, с. 800].

По мнению М.А. Мещерякова пословица это «краткое, законченное, образное изречение обобщающего характера; поучительное жизненное наблюдение, применимое к самым различным случаям и ситуациям; малая жанровая форма фольклора» [7, с.34]. Поговорка – это меткое образное выражение, не заключающее в себе обобщающего смысла. Она является не законченным выражением, а только его частью. Может быть частью пословицы, самостоятельным выражением, придающим речи выразительность, или заимствованием из литературного произведения» [7, с. 35].

Автор знаменитого словаря русских пословиц В. Даль даёт следующее определение пословице «как «краткое изречение поученье, больше въвидь притчи, иносказанья, или въ видь житейского приговора; пословица есть собь языка, народной речи, не сочиняется, а рождается сама; это ходячий ум народа, она переходит в поговорку или простой оборот речи, и сама за себя говорит» [4, с. 334]. Поговорка, по народному определению, цветочек, а пословица ягодка [3, с.10]. Поговорка – складная, короткая речь ходячая въ народъ, но не составляющая полной пословицы; поученье, въ принятыхъ выраженьяхъ [4, с. 334].

Как уже отмечалось нами ранее пословицы и поговорки хранят в себе знания о мире и о человеке в этом мире, являются средством отражения и, соответственно, познания национальной языковой картины мира.

Немецкие ученые как В. Флайшер, Х. Бургер, А. Сиалм, Х. Бухофер включают пословицы и поговорки в состав фразеологии. При классификации фразеологизмов вышеназванные немецкие учёные выделяют пословицы и поговорки в отдельную группу. Поговорки и пословицы, как фразеологизмы не создаются в процессе речи, а воспроизводятся говорящим в готовом виде. Особенность пословиц и поговорок заключается в том, что говорящий не может менять слова или добавлять новые слова по своему усмотрению.

В новейших западногерманских исследованиях по фразеологии пословицы выделяются как подкласс с синтаксически-грамматическим критерием в рамках референтных фразеологизмов. Согласно данной точке зрения, пословицы – это замкнутые предложения, которые никакими своими лексическими элементами не должны быть привязаны к контексту. Это формальное свойство, часто обозначаемое как «замкнутая форма», рассматривается автором как выражение семантической специфики пословиц [14, с. 106].

Поговорки и пословицы занимают особое место среди несвободных сочетаний слов. Они входят в состав коммуникативных фразеологизмов – предложения, однако не подлежат адекватному анализу. Это означает, что они воспроизводятся в готовом виде. Таким образом, можно констатировать, тот факт, что пословицы и поговорки являются неотъемлемой производной культуры и быта каждого конкретного народа, нации. Воспроизведение определенного заданного значения и постоянного лексико-грамматического состава служит основанием для включения пословиц в состав фразеологии [9, с. 511]. Поговорки содержат лексический запас, который является неизменной, и они, как правило, имеют метафорический смысл, который не соответствует первоначальному смыслу терминов.

Изучение пословиц народов и систематизирование их в сравнительном плане представляет научный интерес и практическое значение. Сравнительное рассмотрение таджикских и немецких пословиц выявляет большой круг параллелей, возникших в результате одинакового осмысления и отношения к основным понятиям и явлениям жизни. [5, с. 6-7]

Например: *Он чи бо шир дарояд, бо чон барояд – Die Katze lässt das Mäusen nicht – Сколько волка не корми, он все в лес смотрит; Олими беамал, занбури беасал – Wer sich zur Kuh macht, der wird gemolken – Если тебе корова имя, у тебя должно быть молоко и вымя;*

Как отмечает Бургер, пословицы по сравнению с фразеологизмов считаются самым хорошо исследованным классом [Бургер, 1982, 134] и называет их «автономными предложениями» [Бургер, 2003, 101], смысл которых связан с остальным текстом. Они служат в качестве формулировки убеждений, ценностей и норм или как предупреждения, уговоры, аргументы и т.д.

Например: *Баъди тӯй нагора – Abends wird der Faule fleißig – Ум найдет, да пора пройдет; Умри дуруғ кӯтоҳ аст – Lügen haben kurze Beine – У лжи ноги коротки.*

Эквивалентность пословиц и поговорок

Рассмотрев общепринятую классификации ведущих лингвистов, мы пришли к выводу, что и в таджикском языке существует тоже самое разделение данных семантических групп. В качестве примера можем назвать следующие группы: **Моноэквивалент, Полиэквивалент, Семантический эквивалент, Нулевой эквивалент.**

1. При моноэквиваленте говорится о том, что существует только один вариант в другом языке. При этом можно их распределить на следующие подтипы:

а) Первый подтип представляет собой симметрический эквивалент со структурной идентичностью сравниваемых единиц:

Таджикский язык	Немецкий язык
<i>Аз борон гурехта ба новадон (лойдон) афтидан То реша дар об аст, умедисамараст</i>	<i>(aus dem) vom Regen in die Traufe geraten(kommen) Solang ins Wasser die Wurzel</i>

<i>То омадани табар кунда меосояд</i> <i>«шавад обӣ, нашавад лалмӣ»</i>	<i>langt, niemand um die Fruchte landt</i> <i>Solange die Axt nicht niedersaust, hat der Hausklotz Ruhe.</i> <i>Gelingt es, wird es ein bewässertes Feld, gelingt es nicht, wird es ein dürrer Acker.</i>
--	---

б) Второй подтип представляет собой симметрически-асимметрический эквивалент со структурными отличиями сравниваемых единиц:

в) Третий подтип представляет собой так называемый асимметрический эквивалент с разными компонентами в структуре:

2. Полиэквивалент означает, что существует два и более вариантов в другом языке.

3. При семантическом эквиваленте речь идет о том, что они имеют такое же значение, но строятся по-разному:

<i>Таджикский язык</i>	<i>Немецкий язык</i>
<i>Атои шумора ба лиқои шумо бахшидам</i> <i>Сарфаи сари оташдон сафдогари</i> <i>Хиндустон</i>	<i>Ihnen Ihre Gabe zurückzugeben</i> <i>Sparren ist größer Kunst den erwerben</i>
<i>Оби ганда ба ҳандақ</i>	<i>Ubelriechendes Wasser fließt in den Graben</i>

4. При нулевом эквиваленте пословица не имеет эквивалента на немецком и поэтому она передается путем перефразирования.

<i>Таджикский язык</i>	<i>Немецкий язык</i>
<i>Аз ин ҷо ронда, аз онҷомонда</i> <i>Эй, ки беҳ нашуд, бадтар шуд</i> <i>Болои сӯхта намакоб</i> <i>Аз хасрубадон гирифта ба лойдон задан</i>	<i>Ich komme nur zu den Besetzungen zu spät, mir geht das Stück Stoff verloren, das ich auf dem Friedhof bekommen kann</i> <i>Es wird noch schlimmer geworden</i> <i>Salzwasser auf eine Brandwunde gießen</i> <i>Verunglimpfen</i>

В ходе анализа пословиц и поговорок описывающий человеческий характер показал, что пословицы и поговорки выражающий негативный характер человека, наблюдается в обоих языках больше, чем пословицы и поговорки с позитивным характером человека. При сопоставлении замечается, что в большом количестве эквивалентное соответствие, лишь у незначительных фразеологизмов наблюдается безэквивалентность.

Пословицы и поговорки, являющиеся наследием народного творчества, передавались из уст в уста, из поколения в поколение и, несмотря на жизненные испытания и исторические преобразования, они противостояли всему. Это доказывает, что пословицы и поговорки всегда будут характерной чертой определенного народа, объектом внимания и исследования.

Поэтому они при переводе передаются соответствующими эквивалентами, и они часто не совпадают и переводятся в зависимости от понимания определенного народа.

Сопоставительный анализ пословиц и поговорок разных народов показывает, как много общего имеют эти народы, что, а также способствует лучшему взаимопониманию и сближению между этими народами. В пословицах и поговорках отражены своеобразное хранилище сведений о народной жизни, некое зеркало, отражающее богатый исторический опыт, обычаи, и обряды, бытия и культура определенного народа.

Рецензент: Ходжатов Б.Д., к.ф.н.

Литература:

1. Архангельский, В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский – Ростов-на Дону, Изд-во Рост. уни-та, 1964. – 315 с.
2. Голева, Г. С. Фразеология современного персидского языка. – М., 2006.
3. Даль, В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль – Москва, 2003. –704 с.
4. Даль, В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль – Москва, 2006. –
5. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я. И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.
6. Калонтаров, Якуб Исхакович «Мудрость трех народов» таджикские, узбекские и русские пословицы и поговорки в аналогии. 1989.- 427 с.
7. Мещерякова, М.А. Литература в таблицах и схемах. Домашний репетитор / М.А. Мещерякова. – М.: Айрис,2000. – 60с.
8. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка: Около. 80 000 слов, терминов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Изд-во Мир и Образование, Оникс, 2012. – 1376 с.
9. Общее языкознание. (внутренняя структура языка). Отв. ред. Б.А. Серебренников – М.: Наука, – 1972. – 564 с.
- 10.Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки / Г.Л. Пермяков // Заметки по общей теории клише. – М.: Наука, 1970. – 240с.
- 11.Рубинчик, Ю.А. Основы фразеологии персидского языка: монография / Ю.А. Рубинчик. – М.: Наука, 1981. – 274 с.
- 12.Фазылов, М. Словарь таджикско-персидский пословиц, поговорок и афоризмов / М. Фазылов. – Ч.1, 2. – Душанбе: Ирфон, – 1963, 1964.- 952 с.
- 13.Burger, H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / H. Burger. – Erich Schmidt Verlag, 3., bearbeitete Auflage. – Berlin, – 2007. – 240 S.

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК ЧАСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО СОСТАВА ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ С. АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА»)

В статье рассматриваются пословицы и поговорки таджикского языка на материале произведения С. Айни «Смерть ростовщика» и даются переводы этих пословиц и поговорок на немецком языке. Автор анализирует типы, эквивалентов, аналоги и типы пословиц и поговорок во фразеологический состав таджикского и немецкого языков.

Статья посвящена изучению сходств и различие, а также структура оформление пословиц и поговорок двух изучаемых языков: таджикского и немецкого языков. Использование пословиц и поговорок таджикского и немецкого языков показало, что большая часть этой лексической группы имеет место употребления, для образного выражения мысли как часть фразеологического состава языка.

Каждая пословица и поговорка служит в отдельных случаях для понимания происходящей ситуации. При классификации пословицы и поговорки важным считается симметрически и асимметрический эквивалент, также асимметрический эквивалент с разными компонентами в структуре. При семантическом эквиваленте речь идет о том, что они имеют такое же значение, но строятся по-разному.

В ходе анализа пословиц и поговорок описывающий человеческий характер показал, что пословицы и поговорки выражающий негативный характер человека, наблюдается в обоих языках больше, чем пословицы и поговорки с позитивным характером человека. При сопоставлении замечается, что в большом количестве эквивалентное соответствие, лишь у незначительных фразеологизмов наблюдается безэквивалентность.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, тип, симметрически и асимметрический эквивалент, аналог, афоризм, идиоматичность, перефразирования, анекдоты, загадки, сходства, различия.

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ҲАМЧУН ҚИСМАТИ ТАРКИБИИ ФРАЗЕОЛОГИЯИ ЗАБОН (АЗ РҶИ ПОВЕСТИ С. АЙНИ «МАРГИ СУДХҶР»)

Дар мақола зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ аз рӯи асари С.Айни «Марги судхӯр» мавриди баррасӣ қарор гирифта, тарҷумай ин зарбулмасалу мақолҳо ба забони олмонӣ оварда шудааст. Муаллиф намудҳо, муодилҳо, аналогҳо ва навъҳои зарбулмасалу мақолҳоро дар таркиби фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Мақола ба омӯзиши монандӣ ва тафовут, инчунин сохтори тарҳрезии зарбулмасалу мақолҳои ду забони омӯхташаванда: тоҷикӣ ва олмонӣ бахшида шудааст. Истифодаи зарбулмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ нишон дод, ки аксари ин гурӯҳи луғавӣ барои ифодаи образноки фикр ҳамчун чӯзӣ таркиби фразеологии забон истифода мешаванд.

Ҳар як зарбулмасалу мақол дар мавридҳои алоҳида барои дарки вазъияти ҳозира хизмат мекунад. Ҳангоми таснифи зарбулмасалу мақол муодили симметрӣ ва асимметрӣ, инчунин муодили асимметрии дорои чӯзҳои мухталиф дар сохтор муҳим доништа мешавад. Атрофи эквиваленти семантикӣ суҳан дар бораи он меравад, ки онҳо як маъно доранд, вале ба таври гуногун сохта шудаанд.

Зимни таҳлили зарбулмасалу мақолҳо, ки хислати инсонро тавсиф мекунанд, нишон дода шудааст, ки зарбулмасалу мақолҳо, ки хислатҳои манфии инсонро ифода мекунанд, нисбат ба зарбулмасалу мақолҳои дорои хислати мусбати инсон бештар дар ҳар ду забон мушоҳида мешаванд. Ҳангоми муқоиса мушоҳида мешавад, ки шумораи зиёди мутобиқоти эквивалентӣ мавҷуд аст, танҳо вохидҳои фразеологии хурд набудани эквивалентро нишон медиҳанд.

Калидвожаҳо: зарбулмасалу мақол, навъ, муодили симметрӣ ва асимметрӣ, аналогҳо, афоризм, фразеологизм, тавзеҳот, латифаҳо, муаммоҳо, шабоҳатҳо, фарқиятҳо.

PROVERBS AND SAYINGS AS PART OF THE PHRASEOLOGICAL COMPOSITION OF THE LANGUAGE (BASED ON S. AINI'S STORY "THE DEATH OF A USURER")

The article examines proverbs and sayings of the Tajik language based on the work of S. Aini "The Death of a Usurer" and provides translations of these proverbs and sayings in German. The author analyzes the types, equivalents, analogues and types of proverbs and sayings in the phraseological composition of the Tajik and German languages.

The article is devoted to the study of similarities and differences, as well as the structure of the design of proverbs and sayings of the two languages being studied: Tajik and German. The use of proverbs and sayings of the Tajik and German languages has shown that most of this lexical group is used for figurative expression of thought as part of the phraseological composition of the language.

Each proverb and saying serves in individual cases to understand the current situation. When classifying proverbs and sayings, the symmetrical and asymmetrical equivalent, as well as the asymmetrical equivalent with different components in the structure, are considered important. With semantic equivalent, we are talking about the fact that they have the same meaning, but are constructed differently.

During the analysis of proverbs and sayings describing human character, it was shown that proverbs and sayings expressing the negative character of a person are observed in both languages more than proverbs and sayings with a positive character of a person. When comparing, it is noticed that there is a large number of equivalent correspondences, only minor phraseological units show non-equivalence.

Key words: proverbs and sayings, type, symmetrical and asymmetrical equivalent, analogue, aphorism, idiomaticity, paraphrasing, anecdotes, riddles, similarities, differences.

Маълумот дар бораи муаллиф: Талабов Тағаймурод Сайфович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, Тел.: (+992) 987-45-58-55. E-mail: tagay75@mail.ru

Сведения об авторе: Талабов Тағаймурод Сайфович – Таджикский национальный университет, доцент общегуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, Тел.: (+992) 987-45-58-55, E-mail: tagay75@mail.ru

Information about the author: Talabov Tagaymurod Sayfovich – Tajik national university, docent of the Department of German and French languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17, Tel.: (+992) 987-45-58-55, E-mail: tagay75@mail.ru

**ПАСВАНДҲОИ НОМВОЖАСОЗИ ФОРСӢ-ТОЧИКИИ ДОРОИ МАӢНОИ ЛУҒАВӢ
ДАР ОСОРИ ҶУҒРОФИИ АРАБИЗАБОН**

Ҳайбулоев Ш.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ин методро дар адабиёти илмӣ топонимика бо номҳои мухталиф вохӯрдан мумкин аст, аз қабилӣ «методи формантӣ», «методи калимасозӣ ва сохторию сарфу нахвӣ», «методи таҳлили сохторию сарфу нахвӣ», «методи таҳқиқи калимасозӣ», «методи сохторӣ» [4, с. 13-25; 3, с. 177].

Ба андешаи топонимшинос А. Хромов, «топоформантҳо пасванд ва ё морфермаҳои ёваранд, ки ҳамчун воситаи калимасозии топонимӣ истифода мешаванд. Топоасоси дилхоҳ морфемаи луғавиест, ки дар асоси он топоним ба воситаи ҳамроҳшавии топоформант сохта мешавад» [13, с. 4]. Пас, маълум мешавад, ки пасвандҳои номвожасоз дар шакл гирифтани номвожаҳои ҷуғрофӣ саҳми хоса доштаанд, ки ҳамаи муҳаққиқони илми топонимика ба ин унсур тавачҷуҳ намуда, дар таҳлили маводи топонимии ин ё он минтақа хусусиятҳои онҳоро маҳсус қайд намудаанд. Аз ин ҷост, ки мо низ маҷмуи формантҳо ё анҷомаҳои топонимсозро вобаста ба вижагиҳои онҳо таҳқиқу баррасӣ менамоем.

Лозим ба ёдоварист, ки ба қатори пасвандҳои номвожасозии дорои маънои луғавии маводи гирдоваришуда вожаҳои аслан тоҷикӣ ё умумиэронӣ мансубанд, ки дар поён роҷеъ ба ҳар яки ин формантҳо мисолҳо оварда, онҳоро мавриди баррасии забоншиносӣ қарор медиҳем.

Пасванди номвожасозии -канд [کند]. Ин унсурӣ хеле қадимаи форсӣ буда, дар забони суғдӣ шакли *kand-kd < kanda* маънои «шаҳр, маҳалла, истехком»-ро дошта, решааш *kan*-и бостон ба маънои «пӯшонидан, ихота кардан» аст [7, с. 36].

Ҷуғрофишиноси араб Ёкути Ҳамавӣ бошад, маънои истифодабарии ин пасванди номвожасозро аз забони мардуми Мовароуннаҳр чунин баён мекунад: «Бароям гуфтанд, ки маънои «канд» ба забони мардуми он кишвар (*Узкандро дар назар дорад – Ҳ.Ш.*) «деҳа/қаря» бошад» [19, ҷ. 1, с. 351].

Бояд қайд намуд, ки ин пасванди номвожасоз дар осори ҷуғрофии арабизабон инчунин, дар шаклҳои «кат», «кас», «қанд» ва «қад» мавриди истифода қарор гирифтааст. Чи тавре Ёкути Ҳамавӣ ишора кардааст, «кас» шакли муарраби «кат» [19, ҷ.1, с.153] ва «кат» шакли хоразмӣ «қанд» ба маънои «шаҳр» мебошад [1, с. 442].

Аз ҷумлаи номвожаҳои ҷуғрофии тоҷикиасли бо ин формант сохташуда инҳо мебошанд: Боз+канд [بازکند], Искил+канд [اسکلكند], Нав+канд [نوکند], Уз+канд [اوزکند], Фирӯз+канд [فیروزکند], Лова+канд [لاوکند], Шаҳр+канд [شهرکند], Рудфағ+қад [رودفغکد], Фаран+қад [فرنگد], Ҳараш+кат [خرشکت], Бин+кат [بنکت], Бор+кат [بارکت], Бунҷи+кат [بنجیکت], Сурха+кат [سرخت], Ҳараш+кат [خرشکت], Ахси+кас [أخسیکت], Бамич+кас [بمچکت], Кабузанча+кас [کبوننجکت], Мадёмча+кас [مذیامچکت], Начо+кас [نچاکت]...

Бояд қайд намуд, ки Ёкути Ҳамавӣ як вожаи тоҷикиасли дигареро, ки «кос» [کاث] мебошад, зикр намуда, онро аз забони хоразмӣ маънидод кардааст. Ӯ мегӯяд:

«Кос [کاث] – шаҳри калоне аз навоҳии Хоразм бошад... Маънои «кос» дар забони хоразмӣ «девори калоне дар саҳрост, ки чизеро ихота накарда бошад» [19, ҷ. 4, с. 535].

Дар ҷойи дигар, ин вожаро ҳамчун пасванди номвожасоз истифода бурда, чунин менигорад: «Нузкос [نوزکاث] – шаҳракест наздики Ҷурҷонияи Хоразм ва «нуз» ба забони хоразмӣ «нав» ва маънои «кос» - «девор» бошад. Гӯё маънояш «девори нав» мешавад. Ин ҷо шаҳрест бо номи Кос ва ин Нузкосро гӯё «Коси нав» гуфтаанд» [19, ҷ. 5, с. 397].

Пасванди номвожасозии -истон [استان]. Ин пасванди номвожасоз таърихи қадима дошта, дар номвожаҳои ҷуғрофии форсӣ-тоҷикии сарчашмаҳои ҷуғрофии арабизабон ба таври фаровон истифода шудааст. Ёкути Ҳамавӣ дар муқаддимаи «Муъҷам-ул-булдон» ба пасванди номвожасоз будани «истон» ишора карда, чунин мегӯяд: «Чунончи аз Ҳамза нақл

кардем, «истон» ва «кӯра» як маъно доранд. Шаҳристон, Хузистон ва Табаристон бо ёрии «истон» сохта шудаанд. Истон ба русто, туссуч ва деҳаҳо тақсим мешавад» [19, ҷ. 1, с. 48].

Бисёр қолиб аст, ки Ёкути Ҳамавӣ ҳанӯз дар замони худ маънои дақиқи ин пасвандҳои номвожасозро баён карда, мегӯяд: «...маънои «истон»: «қой» ва «маъво» мебошад, чунончи мегӯянд: «استان گرفت / истон гирифт», яъне «ба қойе манзил гирифт» [19, ҷ. 1, с. 48].

Ба ақидаи Э.М. Мурзаев низ: «Баромади ин формант аз шакли «sthānam»-и ҳиндии қадим ба маънии «қойи зист», «қой» ва «stāna»-и авастой ва форсии бостон ба маънои «макон», «тақягоҳ», «қой» ба вучуд омадааст» [Мурзаев 1988, с.85]. Дар форсии миёна дар шакли «awestām» ва дар форсии дарӣ «ustān» гаштааст [21, ҷ. 1, с.9 0].

Аз рӯи ақидаи А.Л. Хромов ва Р.Х. Додихудоев, маълум мегардад, ки ин пасвандҳои номвожасоз дар забонҳои шарқиронӣ низ, аз қабилҳои суғдӣ ва помирӣ роиҷ будааст [13, с. 469; 6, с. 106].

Ин пасванди номвожасоз бо вожаҳои олмонии «staat», англисии «state», испании «estado», фаронсавии «etat» ҳамреша буда, дар забонҳои англисӣ бо «province», дар олмонӣ бо «provinz» ва дар фаронсавӣ бо «provinse» ҳаммаъно мебошад.

Дар маводи гирдоваришуда ин пасванди номвожасоз дар номвожаҳои ҷуғрофии зиёд ба қайд гирифта шуд, аз қабилҳои: Шаҳр+истон [شهرستان], Табар+истон [طبرستان], Хуч+истон [خجستان], Қӯҳ+истон [قوهستان], Биҳ+истон [بهستان], Ироҳ+истон [ایراهستان], Зобул+истон [زابلستان], Таҳор+истон [طخارستان], Фарш+истон [غرشستان], Турк+истон [ترکستان], Тимор+истон [تیمارستان], Хуз+истон [خوزستان], Дих+истон [دهستان], Сарв+истон [سروستان], Шик+истон [شکستان]...

Пасванди номвожасози -обод [اباد / آباد-]. Ин пасванди номвожасоз, ки дар номвожаҳои ҷуғрофии форсӣ-тоҷикӣ ба таври фаровон ба қор меравад, аз шакли форсии миёна «āpād / ābād» ба маънии «обод» ва «шукуфон» шакл гирифтааст [10, с. 89]. Ёкути Ҳамавӣ ин пасванди номвожасозро чунин шарҳ медиҳад: «Аммо «ābād» дар номи кишварҳо, деҳаҳо ва рустоҳо дар ин китоб зиёд зикр мешавад, монанди Асадобод, Рустамобод, Ҳиснобод. Пас, Асад исми хос буда, «ābād» дар забони форсӣ ба маънои «иморат», «ободкардашуда» мебошад, яъне маънои Асадобод «қойи ободнамудаи Асад мешавад». Ҳамчунин, дар ин китоб номҳои зиёде ба ин маъно тақрор мешаванд» [19, ҷ. 1, с. 49].

Чи тавре дида мешавад, истифодаи ин пасванди номвожасоз бемақсад набуда, балки воситаи тақроршаванда ва маънодорест, ки дар охири номвожаҳо омадааст. Ин пасванди номвожасоз, асосан, дар забонҳои эронӣ маъмул буда, Ёкути Ҳамавӣ маҳз ба забони форсӣ тааллуқ доштани онро қайд мекунад ва онро дар номвожаҳои ҷуғрофие овардааст, ки дар онҳо мардуми эронинаҷод истиқомат доштаанд. Донишманди лаҳҷашинос В. С. Расторгуева низ ба ҳамин маъно ишора карда, менависад: «шакли «ābād» дар авастии «rāta», форсии миёна «āpat», дар форсии бостон «āpata», дар заминаи шакли эронифарбӣ: форсии тоҷикӣ: «ābād» ба вучуд омадааст» [10, с. 89].

Дар баъзе этимологияҳои мардумӣ, ки бар пояи ривоёту дostonҳои қухани асотирӣ устувор гардидаанд, вожаи «ābād»-ро номи аввалин пайғамбари Аҷам медонанд ва мазҳаби ӯро «ābādān» мехонанд, аммо чунин ба назар мерасад, ки дар бештари маврид чунин ривоятҳо қанбаи асотирӣ доранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба мисли гузашта суннати номгузорӣ бо ин формант зиёд ба назар мерасад, монанди Муъминобод, Навобод, Нуробод, Тоҷикобод, Файзобод. Дар солҳои Шуравӣ низ ин суннат риоя мешуд, монанди: Колхозобод, Кировобод, Комсомолобод ва ғайра.

Ин пасванди номвожасоз дар мавридҳои зиёде осори ҷуғрофии арабизабон зикр гардидааст, аз ҷумла: Шаҳр+обод [شهرآباد], Астар+обод [استرآباد], Озодмард+обод [آزادمردآباد], Устун+обод [استنآباد], Ғонм+обод [غانمآباد], Моҳи+ёбод [ماياآباد], Муволиқ+обод [موالقاآباد], Наср+обод [نصرآباد], Виз+обод [ويذاآباد], Фирӯз+обод [فروزآباد], Рустам+обод [رستمآباد], Хуср+обод [خسرآباد], Давлат+обод [دولتآباد], Сан+обод [سنآباد], Синҷ+обод [سنجاآباد], Сисамар+обод [سيسمرآباد], Шобар+обод [شابرآباد]...

Пасванди номвожасози -диз [دز]. Ин пасванди номвожасоз тоҷикиасл низ дар сарчашмаҳои чуғрофии арабизабон истифодаи фаровон дорад. Муродифи форсии он калимаи қадимаи «диз» мебошад, ки чунин таърихи инкишоф дорад: умумиэронӣ *daiza* – «қалъа», *dheigh*-«истехком», аз ҳиндуаврупоии *dheig* - «деворҳои сангин сохтан», *dheighos* – «бино», «девор» [18, с. 744], ҳиндии қадим *dehi* - «девор», авастоии *paigi-daeza* – «девор» > форсии бостон *didā* «истехком», «диз» [16, с. 116], модӣ *diza* «диз», дар калимаи *dizaka* (*аз сарчашмаҳои аққадӣ*)- «сокини қалъа» [10, с. 32].

Ёкути Ҳамавӣ дар бораи пасванди номвожасози «диз» дар таркиби номи Куҳандиз маълумоти ҷолибе овардааст. Ӯ мегӯяд:

«Дар асл «куҳандиз» ба диже гуфта мешавад, ки дар байни шаҳр бошад. Ин калима, махсусан, дар забони мардуми Хуросон ва Мовароуннаҳр истифода мешавад. Аксари ровиён «куҳундиз» гӯянд ва он муарраби «куҳандиз» ба маънои «дизи куҳан» бошад. Гоҳо пешу пас гуфта мешавад (*куҳандиз ва дизкуҳан*), чун «куҳан» - «атиқа» ва «диз» - «қалъа» шавад. Сипас ин вожа хоси қалъаҳои шаҳрҳо гашт ва ба қалъае, ки берун аз шаҳр ва танҳо бошад, «куҳандиз» гуфта намешавад. Ин ном дар ҷойҳои зиёд дида мешавад, аз қабилӣ: Куҳандиҷи Самарқанд, Куҳандиҷи Бухоро, Куҳандиҷи Балх, Куҳандиҷи Марв, Куҳандиҷи Найсобур» [19, ҷ. 4, с. 525].

Номвожаҳои чуғрофии дарбаргирандаи ин пасванди номвожасоз аз қарори зайланд: Нав+диз [نودز], Санча+диза [سنجديزه], Си+диз [السيديز], Суво+диза [سواديزه], Устуғдо+диза [استغداديزه], Уштоба+диза [اشتاديزه], Фағон+диз [فغانديز], Фиғ+диз [فغديز], Харон+диз [خرانديز], Ҳумрон+диз [حمراندز], Шоҳ+диз [شاه دز]...

Пасванди номвожасози -чирд / -гирд / -кирд [چرد]. Ин пасванди номвожасоз низ дар топонимияи форсӣ-тоҷикӣ истифодаи фаровон дорад. Вожаи «чирд» аз пасвандҳои паҳлавии «gird» ва «kirt / krt» буда, маънои «сохта, сохтан, кардан»-ро дорад ва дар охири номвожаҳои чуғрофӣ омада, маънои «қалъа, ҳисор, шаҳр»-ро мегирад [20, ҷ. 5, с. 7629].

Ёкути Ҳамавӣ низ айнан, ба ҳамин маъно ишора карда, дар номи Хусравчирд чунин мегӯяд:

«Он ба маънои «сохтаи Хусрав аст», зеро «гирд» аз решаи феъли «кардан» аст» [19, ҷ. 2, с. 461].

Дар ҷойи дигар муарраб будани «чирд»-ро чунин ишора кардааст: «Гирд» ба маънои «кардан» аст, пас, онро муарраб сохта [г]-ро [ч] талаффуз карданд» [19, ҷ. 2, с. 554].

Бояд қайд намуд, ки Ёкути Ҳамавӣ вожаҳои «гирд» ва «кирд»-ро низ шаклҳои муарраби «гирд» медонад, чунончи дар шарҳи номи Бошқирстони имрӯза чунин мегӯяд: «Бошқирд - бархе Бошчирд ва бархе Бошқирд гӯянд, кишварест байни Қустантиния ва Булғор» [19, ҷ. 1, с. 402-403].

Ҳоло якчанд мисол бо истифодаи ин пасванди номвожасоз аз сарчашмаҳои чуғрофии арабизабон меорем:

Балош+чирд [بلاشچرد], Барван+чирд [برونچرد], Бару+чирд [بروچرد], Валаш+чирд [ولاشچرد], Воша+чирд [واشچرد], Даста+чирд [دستچرد], Михри+чирд [مهرچرد], Рома+чирд [رامچرد], Сонво+чирд [سانوچرد], Фанча+чирд [فانچچرد], Сосон+чирд [ساسانچرد], Сусан+чирд [سوسنچرد], Фур+чирд [فورچرد], Ҳафт+чирд [هفتچرد], Ҳурмуз+чирд [هرمزچرد], Лоз+кирд [لاذکرد]...

Пасванди номвожасози -рӯд [رود]. Рӯд низ вожаи аслан тоҷикӣ буда, дар забони форсии бостон ва форсии миёна, ки гузаштаи бевоситаи забони тоҷикӣ аст, дар шаклҳои *rautah* - «дарё», «рӯд», «маҷро» > *rod* - [rwd] «рӯд», «дарё», «маҷро» арзи ҳастӣ кардааст [15, с. 65]. Ин анҷомаи номвожасоз вожаи қадимаи умумиэронӣ буда, муродифи вожаи «дарё» аст. Вожаи «дарё» дар давраи қадим ба маънои «бахр»-и имрӯза ва «рӯд» барои ифодаи «дарё»-и имрӯза корбаст мегардид. Вожаи «рӯд» муродифи вожаи «об» аст ва дар забон барои ифодаи зиёди номҳои чуғрофии маводи гирдоварикардаи мо, бахусус, гидронимҳо корбаст гардидааст, аз қабилӣ: Марв+рӯд [مرو الرود], Воч+рӯд [واج رود], Занда+рӯд [زندروذ], Заран+рӯд [زرنروذ], Исбиз+рӯд (*Caneproud*) [اسبيزروذ], Калон+рӯд [كلان رود], Канча+рӯд [کنچروذ], Маҳ+рӯд [مهروذ], Миён+рӯдон [ميان رودان], Сано+рӯд [سنارود], Санча+рӯд [سنچروذ], Сарда+рӯд

[سرردو], Синд+рӯд [السندروذ], Ханда+рӯд [خندروذ], Хурраммо+рӯд [خرماروذ], Чанза+рӯд [جنزروذ], Чанҷ+рӯд [جنجروذ]...

Пасванди номвожасози -ғар [غر]. Ин пасванди номвожасоз аз вожаи форсии бостон *gari- «кӯҳ, сахра, теппа»; авастоии gari- «кӯҳ, кӯҳсор», форсии миёна gar (gr) «кӯҳ» [17, с. 81] буда, ба маънои «баландӣ» ва «кӯҳ» далолат мекунад. Вожаи «ғар, ғарч, ғарч ва ғалч» имрӯз ҳам дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон боқӣ мондааст. Ин вожа чун анчома дар созмон додани чунин номвожаҳои ҷуғрофии мавод нақши муайян дорад: Аб+ғар [أبغر], Бузди+ғара [بزدیغره], Вазо+ғар [وزاغر], Коч+ғар [کاجغر], Кош+ғар [کاشغر]...

Пасванди номвожасози -банд [بند]. Ин анчомаи топонимсоз вожаи қадимаи умумиэронӣ буда, дар забони форсии бостон дар шакли bandaka=ba[n] - daka - «банда, мутеъ», дар забони форсии миёна bandak/bandag, дар форсии нав banda ба маънои «банд, бастан» далолат мекунад [11, с. 163], аз қабилӣ: Арсо+банд [أرسابند], Дар+банд [دربند], Турор+банд [طراربند]...

Пасванди номвожасози -об [اب]. Ин анчома вожаи тоҷикӣ буда, ба маънои моеи маъруф, ки аз омезиши обзо ва туршизо иборат аст, омадааст. Ҳамчунин, ин вожа ба маънои «дарё», «рӯд» низ далолат мекунад [12, ҷ.1, с. 883].

Вожаи об, чун анчома, дар сохтани номвожаҳои ҷуғрофии осори ҷуғрофии арабизабон нақши назаррас дорад, аз қабилӣ: Асфич+об (*Истичоб*) [أسفیحاب], Андар+об [أندراب], Андар+оба [اندرابه], Бор+об [باراب], Вахх+об [وخاب], Зул+об [زولاب], Марғ+об [مرغاب], Нил+об [نیلاب], Сур+об [سوراب], Тор+об [طراب], Фар+об [فراب], Фор+об [فاراب], Хуш+об [خشاب], Вахш+об [وخشاب], Шӯр+об [شوراب]...

Як нуқтаро бояд қайд намуд, ки бархе донишмандони номшинос калимаҳои алоҳида, аз қабилӣ об, кӯча, қалъа, дара, кӯҳ, дашт, чанор, чашма, замин, роҳ, хона ва ғайраро, ки дорои маънои мустақили луғавӣ буда, сифати истилоҳи ҷуғрофӣ ба кор мераванд, ба қатори топоформантҳо дохил кардаанд [5, с. 41-43; 2, с. 183; 8, с. 409].

Пасванди номвожасози -дара [دره]. Ин пасванди номвожасоз низ аз форсии миёна darrak «дара» < форсии бостон *daraka, аз решаи dar - «буридан, шикофтан, даридан» мебошад [7, с. 37].

Ин анчомаи топонимсоз вожаи тоҷикӣ буда, ба маънои роҳ ё масоҳати начандон васеи байни ду доманаи кӯҳ далолат мекунад. Ин вожа чун анчома дар созмон додани номвожаҳои ҷуғрофии форсӣ-тоҷикӣ нақши муайян дорад, монанди: Бай+дара [بیدره], Фаған+дара [فغاندره], Икан+дара [اسکندره], Дузах+дара [دوزخ دره]...

Пасванди номвожасози -дашт [دشت]. Ин вожа аз форсии миёна dašt «дашт» < эронии бостон *daxšta- аз решаи daxš- < dag-s «сӯхтан»; авастоии daxša «оташ», daxšta «аломат, нишона, доғ» мебошад [7, с. 37]. Ин пасванди номвожасози тоҷикиаспро низ дар сарчашмаҳои ҷуғрофии арабизабон дидан мумкин аст, мисли: Дар+дашт [دردشت], Моик+дашт [مائق الدشت], Моя+дашт [مایدشت], Рувай+дашт [رویدشت], Рӯз+дашт [رودشت]...

Пасванди номвожасози -кӯҳ [کوه]. Кӯҳ калимаи қадимаи форсӣ буда, чунин таърихи инкишофи маъноиро аз сар гузаронидааст: умумиэронӣ kaufa- форсии бостон kaufa-«кӯҳ», (х.а. керр), авастоии kaofa- «кӯҳ» > форсии миёна kof, ф.к. koh, форсии миёна krh [10, с. 138]. Намунаи мисолҳои номвожаҳои ҷуғрофии форсӣ-тоҷикии мавод, ки бо ин пасванди номвожасоз сохта шудаанд чунин аст: Бируз+кӯҳ [بیروز کوه], Сиёҳ+кӯҳ [سیاه کوه], Фируз+кӯҳ [فیروز کوه], Шод+кӯҳ [شاد کوه], Чағон+кӯҳ [چاغان کوه]...

Пасванди номвожасози -кон [کان]. Зоҳиран, аз решаи феъли kan- «кадан, ҳафр кардан» аст. Қиёс шавад бо вожаи khani-и санс. ба маънои «кон, мағок, ғор», khani - «кон», авастоии kani-«гудол, хандак», ava-kani, ava-kanta, ava-kana - «гудол, мағок, хандак» [7, с. 36]. Ин пасванд ба маънои «бисёрӣ» ва «фаровонӣ» низ меояд [2, с. 188].

Дар сарчашмаҳои ҷуғрофии арабизабон бо ин пасванди номвожасоз дар мавридҳои зиёд вохӯрдан мумкин аст, ба монанди: Анду+кон [أندکان], Арза+кон [أرزکان], Бунду+кон [بندکان], Вар+кон [ورکان], Дора+кон [دارکان], Дусар+кон [دوسرکان], Канча+кон [کنچکان], Карса+кон [کرسکان], Мағ+кон [مغان], Монда+кон [ماندکان], Моса+кон [ماسکان], Муш+кон [مشکان], Розо+кон [راذاکان], Шами+кон [شمیکان], Шоваш+кон [شواشکان]...

Аз таҳлили мисолҳои боло дида мешавад, ки нишонаҳои методи форманти бо қонуниятҳои худ дар осори чуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII намоён буда, пасванди номвожасози зикршуда ба қатори пасванди номвожасози дорои маъноӣ луғавии аслан тоҷикӣ дохил шуда, аз замонҳои пешин дар ташаккули номвожаҳои чуғрофии форсӣ-тоҷикӣ саҳми назаррасе доштаанд.

**Муқаррир: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор
АДАБИЁТ:**

1. Абаев, В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. [Текст] / В.И. Абаев. – М. – Л., 1958. – 655 с.
2. Алимӣ, Қ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб. Таҳқиқи таърихӣ-забоншиносӣ [Матн] / Қ. Алимӣ. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 448 с.
3. Алимӣ, Қ. Ономастика (назария ва амалия): Дастури илмӣ-методӣ / Қ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – 552 с.
4. Бондарчук, Г. П. История формантного метода в топонимике [Текст] / Г. П. Бондарчук // Развитие методов топонимических исследований. – М., 1970. – С. 19-25.
5. Додихудоев, Р.Х. Памирская микротопонимия (исследование и материалы) [Текст] / Р.Х. Додихудоев. – Душанбе, 1975. – 165 с.
6. Додихудоев, Р.Х., Лингвистический анализ микротопонимии Памира (на материале шугнано-язгулямской группы языков). [Текст]: дис. ... д.ф.н. / Р.Х. Додихудоев. – Душанбе, 1979. – 367 с.
7. Имомзода, М.С. Пажӯҳише дар номшиносӣ ва номгузорӣ (Таҳқиқи лингвистию иҷтимоӣ) [Матн] / М.С. Имомзода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 132 с.
8. Исмоилов, Ш. Топонимияи водии Рашти Тоҷикистон [Матн] / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2019. – 508 с.
9. Мурзаев, Э. М. Аппелятивы в топонимах Средней Азии [Текст] / Э. М. Мурзаев // Ономастика Средней Азии. – Фрунзе: Илим, 1980. – 210 с.
10. Расторгуева, В. С. Сравнительно-историческая грамматика Западноиранских языков. Филология [Текст] / В. С. Расторгуева. – М.: Наука, 1990. – 253 с.
11. Саймиддинов, Д. Форсии бостон. [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2007. – 190 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) иборат аз 2 ҷилд [Матн] / дар зери таҳрири М.М. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. – 951 с.; Ҷ.2. – 952 с.
13. Хромов А.Л. Историко-лингвистическое исследование Ягноба и верхнего Зеравшана. / А.Л.Хромов. – Душанбе, 1970. – 765 с.
14. Ҳайбулоев, Ш. Топонимияи форсӣ-тоҷикӣ дар сарчашмаҳои чуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII (таҳлили лингвистӣ) [Матн]: дис. н. фил. / Ш. Ҳайбулоев. – Душанбе, 2022. – 303 с.
15. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешрӯд (таҳқиқи лингвистӣ-таърихӣ). [Матн] / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2014. – 164 с.
16. Brandenstein, W, Mayrhofer, M. Handbuch des Altpersischen [Text] / W Brandenstein. – Wiesbaden, 1964. – 160 с.
17. Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi. Pt. II. Glossary. – Weisbadyn, 1974.
18. Pokorny, J. Indogermanisches Etimologisches Worterbuch, 1-11 [Text] / J Pokorny. – Bern-Stuttgart, 1959.
19. شهاب الدين ياقوت بن عبدالله الحموي. معجم البلدان ج 1-5 / الحموي عبد الله ياقوت شهاب الدين. قدم له و شرحه و وضع فهرسه الدكتور صلاح الدين الهواري. – بيروت: المكتبة العصرية، 2014 م. – 670 ص.
20. علی اکبر دهخدا. لغتنامه دهخدا / دهخدا علی اکبر. ج. 1-16. – مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، 1998.
21. محمد حسن دوست. فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی / حسن دوست محمد. عبارت از 5 جلد. – تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، 1393.

ПАСВАНДҲОИ НОМВОЖАСОЗИ ФОРСӢ-ТОЧИКИИ ДОРОИ МАӢНОИ ЛУГАВӢ ДАР ОСОРИ ЧУҒРОФИИ АРАБИЗАБОН

Дар ин мақола пасвандҳои номвожасози форсӣ-тоҷикии дорои маънои луғавӣ дар осори чуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар мақола қайд карда мешавад, ки пасвандҳои номвожасоз дар шакл гирифтани номвожаҳои чуғрофӣ саҳми хоса доштаанд, ки ҳамаи муҳаққиқони илми топонимика ба ин унсур таваҷҷуҳ намуда, дар таҳлили маводи топонимии ин ё он минтақа хусусиятҳои онҳоро махсус қайд намудаанд.

Ҳамчунин, муаллиф таъкид намудааст, ки истифодаи пасвандҳои номвожасоз бемақсад набуда, балки воситаи такроршаванда ва маънодорест, ки дар охири номвожаҳои чуғрофӣ меоянд. Пасвандҳои номвожасоз, асосан, дар забонҳои эронӣ маъмул буда, Ёкути Ҳамавӣ маҳз ба забони форсӣ тааллуқ доштани онро қайд мекунад ва онҳоро дар номвожаҳои чуғрофие зикр мекунад, ки дар он ҷо мардуми эронинаҷод истиқомат менамоянд.

Дар мақола махсусан, таъкид гардидааст, ки нишонаҳои методи формантӣ бо қонуниятҳои худ дар осори чуғрофии арабизабони асрҳои IX-XIII намоён буда, пасвандҳои номвожасози зикршуда ба қатори пасвандҳои номвожасози дорои маънои луғавии аслан тоҷикӣ дохил шуда, аз замонҳои пешин дар ташаккули номвожаҳои чуғрофии форсӣ-тоҷикӣ саҳми назаррасе доштаанд.

Калидвожаҳо: топонимика, пасвандҳои номвожасоз, методи формантӣ, сарчашмаҳои чуғрофии арабизабон, номшиносӣ, номвожаҳои чуғрофии форсӣ-тоҷикӣ, чуғрофияшиноси арабизабон, таҳлили лексикӣ.

ПЕРСИДСКО-ТАДЖИСКИЕ ТОПОФОРМАНТЫ ИМЕЮЩИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ В АРАБСКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В данной статье исследованы и обсуждены персидско-таджикские топоформанты имеющие самостоятельного выражения в арабских географических источниках IX-XIII веков.

В статье отмечается, что топоформанты имеют особый вклад в образовании топонимов, и все топонимисты обращали внимание на этот элемент и специально отмечали их особенности при анализе топонимических материалов того или иного региона.

Также автор подчеркнул, что употребление топоформантов является не бесцельным, а повторяющимся и осмысленным средством в конце топонимов. Топоформанты распространены в иранских языках, и Ёякут Ҳамави отмечает, что они принадлежат персидскому языку, и упоминает их в географических названиях, где проживают иранцы.

В частности, в статье подчеркивается, что признаки формантного метода с его особенностями просматриваются в арабоязычных географических трудах IX-XIII вв. Упомянутые топоформанты входят в число топоформантов имеющие таджикское лексическое значение и с древнейших времен употребляются в образовании персидско-таджикских топонимов.

Ключевые слова: топонимика, топоформанты, формантный метод, арабоязычные географические источники, номенклатура, персидско-таджикские топонимы, арабоязычные географы, лексический анализ.

PERSIAN-TAJIK TOPOFORMANTS HAVING INDEPENDENT EXPRESSION IN ARAB GEOGRAPHICAL SOURCES

This article examines and discusses Persian-Tajik toponyms that have independent expression in Arabic geographical sources of the 9th-13th centuries.

The article notes that toponyms have a special contribution to the formation of toponyms, and all toponymists paid attention to this element and specifically noted their features when analyzing toponymic materials of a particular region.

The author also emphasized that the use of toponyms is not aimless, but a repetitive and meaningful means at the end of toponyms. Toponyms are common in Iranian languages, and

Yakut Hamavi notes that they belong to the Persian language and mentions them in place names where Iranians live.

In particular, the article emphasizes that signs of the formant method with its features are visible in Arabic-language geographical works of the 9th-13th centuries. The mentioned topoformants are among the topoformants having Tajik lexical meaning and have been used in the formation of Persian-Tajik toponyms since ancient times.

Key words: *toponymy, formation of toponymy, formant method, Arabic-language geographical sources, nomenclature, Persian-Tajik toponyms, Arabic-language geographers, lexical analysis.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳайбулоев Шамсидин Аҳлидинович - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Наздик. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Телефон: (+992) 988509098. E-mail: shams--92@mail.ru*

Сведение об авторе: *Хайбулоев Шамсидин Ахлидинович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры ближневосточной филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Телефон: (+992) 988509098. E-mail: shams--92@mail.ru*

About the author: *Haibuloev Shamsidin Ahlidinovich – Tajik International University of Foreign Languages names after Sotim Ulughzoda, Candidate of philological sciences, associate professor of the Department of the Middle Eastern Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev str., 17/6. Phone: (+992) 988509098. E-mail: shams--92@mail.ru*

УДК: 491.550

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

(на примере произведений русской литературы)

Хамидова Т.М.

Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде

По мнению Н.М.Шанского, «...при определении специфики русского языка как неродного необходимо изучение не только дифференцированных черт, сторонних тому или иному родному языку, но и в не меньшей степени черт сходства, в которых проявляются языковые контакты или родственные узы русского и родного языков, а также наличие в языке как орудия познания и форме существования знания так называемых лингвистических универсалий» [8, с. 200].

Во фразеологических системах русского и таджикского языков имеются полные фразеологические эквиваленты - единицы, совпадающие по значению и стилистической окраске, соотносимые по компонентному составу и грамматической организации. Например: *с головы до ног «аз сар то по» - целиком, полностью; руки не доходят – «даст намерасад» - нет времени, возможности заняться чем-либо; ни мало ни много – «на каму на зиёд» - ровно столько, сколько указано; как сквозь землю провалиться – «гуё ки замин кафиду даромад» - неожиданно пропал, скрылся.*

К межъязыковым фразеологическим эквивалентам относятся и те обороты, в которых не все лексические единицы или грамматические формы компонентов у многочленных соответствуют. Например: *ни слуху ни духу «на хату на хабар» (ни письма ни известий) – никаких известий; под одной крышей «дар як хона» - в одном доме жить; с лёгким сердцем «бод или сафед» (с белым сердцем) – без опасений и тревог; смотреть в оба «чор чашма нигоҳ кардан» (смотреть четырьмя глазами) – быть внимательным, бдительным.* В языкознании термин «эквивалент» трактуется весьма расплывчато и не всегда однозначно. В «Словаре лингвистических терминов» [1, с. 49] слову «эквивалент» даётся такое определение: «Единица речи, совпадающая по функции с другой, способная выполнять ту же функцию, что другая единица речи». А.В. Кунин выделяет фразеологические эквиваленты двух видов: моноэквиваленты и выборочные фразеологические эквиваленты. К первым относятся единственно возможные соответствия русских фразеологизмов. Под выборочными фразеологическими эквивалентами понимается перевод одним из фразеологических синонимов.

Среди моноэквивалентов различаются полные и частичные фразеологические эквиваленты. Первые характеризуются совпадением значений, лексических составов, образности, стилистической направленности, грамматических структур. Вторые совпадают семантически и стилистически, но имеют расхождения в лексическом составе, грамматической структуре, образности. На основе лексико-грамматических расхождений частичных эквивалентов выделяются частичные лексические и частичные грамматические эквиваленты [3, с. 123].

В.Г. Гак и Я.И. Рецкер также делят эквиваленты на две группы: полные и частичные, абсолютные и относительные.

Критерием отнесения ФЕ к первой группе является возможность передачи всех значений многозначных фразеологических единиц. При совпадении смысловых и стилистических характеристик выделяется полный эквивалент, при несовпадении - неполный, относительный эквивалент.

Полными (абсолютными) эквивалентами могут быть ФЕ, различающиеся по образной характеристике, но совпадающие в экспрессивном отношении. Полные эквиваленты соответствуют моноэквивалентам [2, с. 3].

Довольно часто фразеологизмы, отражая национальную специфику языка, в то же время показывают схожесть образного мышления русского и таджикского народов. Люди,

живущие в постоянных ссорах, сравниваются с кошкой и собакой: как кошка с собакой «сагу гурба барин»; если кого-то или что-то заботливо оберегать, то говорят «как зеницу ока» *хамчун гавҳараки чаим*; если кто-то сидит прямо, напряжённо, говорят «как аршин проглотил» - *хода хурдағи барин (как шест проглотил)*.

Сопоставительный структурно-типологический анализ фразеологических соответствий обнаруживает отсутствие для некоторых устойчивых единиц полного эквивалента в одном из языков: *как две капли воды «як себи ду кафон барин» (как две половины расколовшегося яблока) - очень похожи; капля в море «донае аз харман» (зёрнышко из кучи зерна) – ничтожно мало по сравнению с тем, что нужно; кто в лес, кто по дрова «яке аз боғу дигаре аз роҳ» (один из сада, другой с дороги)*. И всё же такие фразеологические единицы, как нам представляется, типологически похожи.

Сравнение фразеологизмов русского и таджикского языков позволяет определить процесс формирования целостного переносного значения фразеологической единицы, имеющего как образную, так и логическую мотивированность: *молоко на губах не обсохло «аз даҳонаш буи шир меояд» (у него изо рта идёт запах молока) – молодой, неопытный человек; гроша ломаного не стоит «ба як пули пучак ҳам намеарзад» (не стоит монеты, стёршейся от долгого употребления); старый (матерый) волк «гурги борондида» (волк, вымокший под дождём); выносить сор из избы «гапи хона ба бозор баровардан» (домашний разговор выносить на базар)*.

«Так как механизм построения фразеологизмов в различных языках, как показывают исследования, то очевидна возможность использования знания фразеологии родного языка» [1, с.49].

Однотипность соотношения семантики фразеологических единиц русского и таджикского языков свидетельствует о типологической общности их семантической структуры, о наличии общих для фразеологизмов моделей. В некоторых случаях совпадение может быть только в логико - семантическом смысле, фразеологизм при этом может характеризоваться образно-национальным своеобразием: *пускать козла в огород «гўспандро ба гург супурдан» (баранов поручить волку); как лунь седой «пахта барин сафед» (белый как хлопок); засучив рукава «дев барин кор кардан» (работать как див); кожа да кости «хамчун савачўб хароб» (худой как связка прутьев, которыми перебивают вату)*.

Следует отметить, что в русском и таджикском языках есть большая группа фразеологизмов, имеющих в своём составе одинаковые компоненты. Например, группа соматических фразеологизмов: *рука об руку «даст ба даст»; чужими руками «ба дасти гайр»; брать себя в руки «худро ба даст гирифтан»*.

В рассматриваемых языках имеются и межъязыковые омонимы, создающие интерференцию при изучении русской фразеологии: «остаться с носом» - *терпеть неудачу, остаться без того, на что рассчитывал, соответствует таджикскому «ду даст дар (ба) бини»; который имеет значения: 1) терпеть неудачу. 2) вернуться с пустыми руками, 3) не достичь цели;*

- фразеологизм «лёгкая рука» - удачливый, приносящий успех, имеет в таджикском языке эквивалент «дасти сабук», выступающий со значениями: 1) умелый, искусный, 2) удачливый в торговле;

- фразеологизм «ставить (поднимать) на ноги», имеющий значения: 1) вылечить, избавлять от болезни, 2) воспитывать, доводить до самостоятельности, 3) заставить активно действовать, принимать деятельное участие в чём-либо, 4) будоражить, волновать, создавать суматоху, в таджикском языке имеет идеографический эквивалент «ба по монда» - будоражить, волновать [5, с. 67].

При переводе языковых единиц, в том числе и фразеологических, необходимо передать смысл, эмоции, функции, стиль. Фразеологические обороты, таким образом, могут быть сопоставлены с точки зрения сохранения смыслового, эмоционально-экспрессивного и функционально-стилистического содержания, которое передавалось соответствующим устойчивым словосочетанием в языке оригинала. Так, большинство русско-таджикских

межъязыковых фразеологических эквивалентов связаны с общностью мыслительных процессов двух народов: бок о бок «пахлу ба пахлу» - рядом, вместе, заодно; мастер на все руки «ба ҳар кор усто» - человек, умеющий всё делать, мастерить.

Займствования из русского языка в основном характерны для выражений – терминов: ҳамроҳи сунғии замин «искусственный спутник земли»; киштии фалакпаймо «космический корабль» и др.

В каждом из сопоставляемых языков устойчивые фразеологические словосочетания изучены в достаточной степени.

Исследования по таджикской фразеологии воплотились в двухтомном фразеологическом словаре М. Фазылова «Фарҳанги ибораҳои забони ҳозираи тоҷик» на основе которого возможны сравнения в обоих языках идентичных фразеологизмов и использования единого для обоих языков терминологического аппарата.

Практика сопоставительно-типологических исследований фразеологических оборотов подтверждает мысль о сопоставимости фразеологических систем.

В фразеологических системах русского и таджикского языков имеются полные фразеологические эквиваленты - единицы, совпадающие по значению и стилистической окраске, соотносимые по компонентному составу и грамматической организации. Например: с головы до ног «аз сар то по»- целиком, полностью; руки не доходят «даст намерасад»- нет времени, возможности заняться чем-либо; ни мало ни много «на каму на зиёд» - ровно столько, сколько указано; как сквозь землю провалиться «гӯё ки замин кафиду даромад» - неожиданно пропал, скрылся.

Фразеологические сочетания, соотносимые со словами, включены в словарный состав языка в качестве аналогов различных частей речи. Они характеризуются семантической целостностью, у них есть словесно-выраженная внутренняя форма. Внутренняя форма фразеологизма – это лексическое содержание свободное словосочетания, изначальный образ, ставший фразеологической единицей с устойчивым значением. Например: «толоҷ воду в ступе» (попусту тратить время) – дар хован об куфтан; оҳани сард куфтан; «сгоняць семь потов» (изнурять, изматывать работой) – равгани касеро об кардан (кунондан); «терять почву под ногами» (лишиться уверенности) - эътимод аз даст додан, мавқеъ гум кардан. В данных фразеологизмах внутренняя форма почти явная, но она может и утрачивать свою мотивацию.

Например: заложить за галстук – май нушидан; заморить червячка – шушбанд кардан; синий чулок – занакӣ мардтабиат (мардфеъл); отставной козы барабаничик - боми настак, одами ношуди норуад; дать дуба – поча дароз кардан; казанская сирота – мусичаи беғуноҳ; под мухой – маст будан, ширакайф будан.

Тем более трудно мотивировать значение фразеологической единицы, если в неё входят архаизмы. Ср.: бить баклуши- бекорхӯчағӣ кардан [РТС. 63]; разводить турусы [на колёсах] – ҳарза гуфтан, сафсата гуфтан [РТС,924], точить лясы – прост, лакқидан, гапфурушӣ кардан, сафсата гуфтан [РТС,1110], вверх тормашками- сарнагун, вожгун [РТС,1108], ничтоже сумняшеся- бе ҳеч такку шубҳа, бо каломи эътимод [РТС,1080]

Таким образом, в современном языке не всякая внутренняя форма обладает объяснительной способностью. В обычной речи фразеологизмы данной группы воспроизводят своё значение, а не значение составляющих их слов, их внутренняя форма нейтрализована. И в обычной речи мы не задумываемся над внутренней формой слов самолёт, паропход, сапожник и др.

На внутреннюю форму переводчик обратит внимание при калькировании как словообразовательном приёме.

«Вряд ли оправданы требования к тому, чтобы переводчик стремился к образной и структурной адекватности фразеологизмов рассматриваемого типа в языке перевода и оригинала. Это требование часто практически невыполнимо, а теоретически необоснованно. Переводчик обязан искать смысловое, экспрессивное и функционально – стилистическое соответствие фразеологизму оригинала, а не ломать голову над воспроизведением

внутренней формы такой словесной единицы... Поэтому заранее можно сказать, что фразеологическим словосочетаниям анализируемого вида в языке перевода могут соответствовать фразеологизмы, отдельные слова и свободные словосочетания» [2, с.183].

Наиболее ярко национально-культурный компонент семантики проявляется во фразеологизмах. Фразеологические единицы передают от поколения к поколению культурные установки и архетипы.

В.Н. Телия пишет, что фразеологический состав языка – это «зеркало, в котором лингвокультурная общность идентифицирует своё национальное самосознание» [6, с. 76].

Фразеологизмы как бы подсказывают носителям языка особое видение мира. Например, о быте русского народа (*красный угол, печки-лавочки*), о поведении (*не в свои сани не садись, не солоно хлебавши, ломать шапку*), о традициях и обычаях (*вывести на чистую воду*).

Для передачи значения фразеологической единицы и её стилистической характеристики язык перевода предоставляет обычно 4 возможности:

1) В языке перевода оказывается фразеологизм, идентичный фразеологизму оригинала, т.е. имеющий то же значение, стилистическую окраску и внутреннюю форму: длинный язык – лаққӣ; бросать якорь-лангар андохтан [РТС,1239].

Их можно считать полными эквивалентами. Они адекватны по грамматическому составу, значению, экспрессивно-стилистической окраске.

У таких эквивалентов может быть своя национальная специфика, различия в сочетаемости, в стилистических оттенках.

2) В языке перевода есть эквивалентная фразеологическая единица с тем же или близким значением, стилистической окраской и внутренней формой белая ворона – зоғи ало; вести двойную игру – фитнагарӣ, найрангбозӣ [РТС,333]; кафтари дубома шудан, дурӯяғӣ кардан; ката в мешке покупать – кӯрхаридӣ кардан [РТС,415];

Подобные русские и таджикские фразеологизмы следует отнести к неполным эквивалентам.

3) В языке перевода есть стилистически эквивалентное фразеологическое сочетание, с тем же или сходным значением, но иной внутренней формой:

мартышкин труд – кори беҳуда, меҳнати бефоида [РТС,466]; козёл отпущения – бомаки паст [РТС,396]; считать ворон – 1) даҳанала будан; фурсат аз даст додан; 2) бекор гаштан; тамбалӣ кардан [РТС,122], когда рак свистнет ≈ кай думи уштур ба замин расад [РТС,940]; куда глаза глядят – ҳар чо, ки бошад; ҳар чо, ки рост ояд [РТС,177], из огня да в полымя ≈ аз барф гурухта ба бӯрон вохӯрдан; аз борон гурухта ба новадон афтидан [РТС,613].

Такие пары также являются неполными (частичными) эквивалентами.

4. В языке перевода есть соответствующие по своему значению и стилистической окраске слова: как нельзя лучше – бисёр хуб, аъло, кори калон; краем уха – бедикқат, аҳамият надодан; кот заплакал – бисёр кам; как снег на голову – ногаҳон, банохост; оставлять желать лучшего - чандон хуб нест, он қадар нағз нест.

В этом случае перед нами однословные частичные эквиваленты фразеологизмов.

Итак, в переводе фразеологической единице может соответствовать фразеологизм или слово, обладающее эквивалентным объёмом информации. «Конечно, переводчик должен стремиться к переводу фразеологизма фразеологизмом. Это основное требование. Выполнением его достигается, как правило, наибольшая равноценность в воссоздании фразеологии оригинала в переводе. Однако иногда такой приём невозможен: в языке перевода может не оказаться понятийно равного фразеологизма или он есть, но не подходит по своим стилистическим характеристикам. Именно в этом случае прибегают к помощи однословного соответствия, описательному переводу и иногда к калькированию». [2, с. 185].

Сопоставительный метод изучения фразеологических единиц даёт возможность увидеть такие особенности языка, подойти к которым изнутри трудно или даже невозможно. По мнению П.Гальперина, «первой задачей разъяснения нового языкового явления становится разъяснение мыслей, представлений, заключённых в формальной структуре,

уяснение создания данным народом тех вещей, которые в других языках представляются существенно или отчасти иначе, а нередко и совсем не выделяются и вместо них выделяются другие стороны вещей» [3, с. 101-103].

При сопоставлении русской фразеологии с таджикской, отражающей национальную культуру, обычаи, традиции, быт и исторические события, следует воспроизводить понятие и образность ФЕ, т.е. с лингвострановедческой точки зрения установить не только языковую форму, но и новые понятия, которые отсутствуют в мышлении носителя другого языка.

Во фразеологии образность, конкретность тесно связаны с конкретными предметами и вещами, с явлениями и событиями реальной действительности. Этим объясняется и то, что в таджикской фразеологии может отсутствовать понятие, выражаемое исконно русским фразеологизмом. Возможно расхождение и в образности русских и таджикских фразеологизмов. В образной фразеологии актуализируются потенциальные семантические компоненты слова, отражающие реальные свойства данного предмета или свойства, приписываемые ему в данном языковом коллективе.

Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзаде

Использованная литература:

1. Быстрова Е.А. Теоретические основы обучения русской фразеологии в национальной школе. - М.: Педагогика, 1985
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. - М., 2001
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М.: Наука, 1981. - 139 с.
4. Русско-таджикский словарь. - М.: Русский язык, 1985
5. Самокрутова Л.В., Мирсалимов П.К. Изучение русской фразеологии как средство обогащения русской речи учащихся - таджиков. // Совершенствование методов обучения русскому языку в таджикской школе. - Душанбе, 1983
6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурологический аспекты. - М.: Школа, языки русской культуры, 1996. - 284 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., 1969, Ҷ.1. - 951с., Ҷ. 2 - 949с.
8. Шанский Н.М. Фразеологические обороты русского языка. - М.: Русский язык, 1988. - 390с
9. Хамидова Т.М. БЭЛ русского языка и способы их перевода на русский язык. - Душанбе, 2013

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ (на примере произведений русской литературы)

Типологическое сходство многих фразеологических оборотов основано на общности жизненного опыта, однотипности логических процессов мышления русского и таджикского народов, близкими фактами объективной действительности. А также на заимствованиях, обусловленных культурно-историческими связями, процессами взаимовлияния и взаимодействия языков.

Практика сопоставительно-типологических исследований фразеологических оборотов подтверждает мысль о сопоставимости фразеологических систем.

По мнению автора статьи, фразеологические соответствия, семантически и стилистически сходные, но различающиеся по грамматической организации компонентов, считаются неполными эквивалентами.

Таким образом, фразеологические эквиваленты обладают общим семантико-стилистическим значением и характеризуются совпадением лексического состава (при возможных частичных расхождениях) или соотносительностью образной структуры, с необязательно тождественной грамматической оформленностью.

Воспроизведение понятия и образности фразеологизмов изучаемого языка наилучшим образом происходит при сопоставлении, обнаруживая при этом национально-культурную специфику.

Ключевые слова: Типологическое сходство, культурно-исторические связи, дифференцированные черты, фразеологические системы русского и таджикского языков, полные фразеологические эквиваленты, грамматические формы компонентов, сопоставительный структурно-типологический анализ семантической структуры.

ЛЕКСИКАИ БЕМОУДИЛ ВА ИБОРАҶОИ РЕХТАИ ЗАБОНҶОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ (дар мисоли осори адабиёти рус)

Ба ҳам монанд будани типологии бисёр ибораҳои фразеологӣ ба умумияти таҷрибаи ҳаётӣ, шабоҳати равандҳои мантикии тафаккури халқҳои рус ва тоҷик, далелҳои наздикии воқеияти объективӣ асос ёфтааст. Ва инчунин дар асоси истилоҳот, аз робитаҳои фарҳангии таърихӣ, равандҳои таъсири мутақобила ва таъсири мутақобилаи забонҳо вобастагӣ доранд.

Таҷрибаи омӯзиши муқоисавӣ-типологии воҳидҳои фразеологӣ андешаи доир ба қиёмпазирии низомҳои фразеологиро тасдиқ мекунад. Ба андешаи муаллифи мақола, мутобиқати фразеологӣ, ки аз ҷиҳати маъно ва услубӣ ба ҳам монанд, вале аз ҷиҳати ташкили грамматикӣ ҷузъҳо фарқ мекунанд, муодили нопурра ҳисобида мешаванд.

Ҳамин тариқ, муодили фразеологӣ маънои умумии семантикиро услубӣ дошта, бо мувофиқати таркиби луғавӣ (бо ихтилофоти эҳтимолии қисман) ё таносуби сохтори маҷозӣ, бо тартиби интихобан якхелаи грамматикӣ ҳос аст.

Таҷдиди мафҳум ва образнокии воҳидҳои фразеологӣ забони омӯхташаванда хангоми муқоиса ва ошкор намудани хусусиятҳои миллию фарҳангӣ беҳтар ба амал меояд.

Калидвожаҳо: *шабоҳати типологӣ, робитаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ, хусусиятҳои фарқкунанда, низомҳои фразеологӣ забонҳои русӣ ва тоҷикӣ, муодили фразеологӣ пурра, шаклҳои грамматикӣ ҷузъҳо, таҳлили муқоисавӣ сохторӣ ва типологӣ сохтори маъноӣ.*

RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES' NON-EQUIVALENT VOCABULARY AND PHRASEOLOGICAL SYSTEMS (using the example of works of Russian literature)

The typological similarity of many phraseological phrases is based on the commonality of life experience, the similarity of the logical processes of thinking of the Russian and Tajik peoples, close facts of objective reality. And also on borrowings due to cultural and historical ties, processes of mutual influence and interaction of languages.

The practice of comparative-typological studies of phraseological units confirms the idea of the comparability of phraseological systems. Phraseological correspondences, semantically and stylistically similar, but differing in the grammatical organization of the components, are considered incomplete equivalents.

Thus, phraseological equivalents have a common semantic. The article provides information regarding the concept of “equivalent”, Phraseological equivalents have a common semantic and stylistic meaning and are characterized by the coincidence of the lexical composition (with possible partial discrepancies) or the relativity of the figurative structure, with not necessarily identical grammatical structure. The reproduction of the concept and imagery of phraseological units of the studied language occurs in the best way when compared, revealing the national-cultural specificity.

Keywords: *Typological similarity, cultural and historical connections, differentiated features, phraseological systems of the Russian and Tajik languages, full phraseological equivalents, grammatical forms of components, comparative structural and typological analysis of the semantic structure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳамидова Т.М.* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Сведения об авторе: *Ҳамидова Т.М.* - Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Information about the author: *Khamidova T.M.* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in philology, Head of the Department of Theory and History of Russian Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 933454466.

ТДУ: 808.3

**ПРОБЛЕМА НЕПЕРЕВОДИМОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ВВОДНЫХ ЕДИНИЦ С
РУССКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ
(на примере художественного произведения)**

Ходжатов Б.Д.

**Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзаде**

Ежегодно 30 сентября во многих странах мира отмечается как Международный день переводчика. В 2017 году Генеральная ассамблея ООН на своем очередном заседании единогласно приняла Резолюцию, в которой признаётся роль профессионального перевода в объединении народов, содействии миру.

В Таджикистане также отмечается Международный день переводчика. В этот день практически во всех вузах страны проходят комплексные мероприятия в виде конференций и круглых столов, куда приглашаются ведущие переводчики страны. Они рассказывают о роли и значении переводов в мировой классической литературе, обсуждают профессиональные проблемы переводов и делятся своими творческими планами.

Следует отметить, что 27 сентября 2022 года Глава государства уважаемый Эмомали Рахмон в ходе своего выступления в Таджикском государственном институте языков имени С. Улугзаде поручил создать Национальный центр переводов при Правительстве Таджикистана: «В целях обеспечения доступа населения к мировой литературе, особенно научной, а также представления истории и культуры древнего и цивилизаторского таджикского народа на иностранных языках через историко-культурные и художественные труды ученых страны необходимо создать отдельный центр перевода научных и художественных произведений» [<https://khovar.tj>]

Благодаря переводу стал возможен фольклорный обмен и взаимопроникновение культур разных народов. Мировые шедевры средневековых классиков доступны не только в оригинале, но и переведены на разные языки мира.

Понятия переводимости и непереводимости считаются одним из важнейших вопросов не только таджикского переводоведения, но и переводоведения в целом. Вопросы непереводимости являются предметом серьезного внимания исследователей с недавнего времени, т.е. с 50-х годов прошлого века, и для науки такой срок как капля в море. Нужны столетия, чтобы сформировалась определённая теория по какому-нибудь научному направлению.

Понятие непереводимости проявляется двояко:

- 1) естественная непереводимость;
- 2) условная непереводимость.

Естественная непереводимость обусловлена сущностью и природой языков, которые невозможно перевести ни на какой язык. Здесь речь идет о фонетических, лексических, грамматических единицах и т.д., которые не только не переводятся, но и их перевод в конкретных случаях не является необходимым.

Условная непереводимость касается языковых явлений, статус непереводимости которых условен, и в этом случае термин заключен в кавычки. Условная непереводимость отличается от естественной тем, что она все же переносится на язык перевода, но особыми способами. В качестве примера можно привести большинство типов безэквивалентных единиц.

Рассмотрим проблему непереводимости на примерах с вводными конструкциями из романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и его перевода на таджикский язык.

В ниже приведённом примере семантику вводности в предложении представляет вводное слово *пожалуй* со значением неуверенности, предположения, неопределённости, допущения: *Но что-то было в нем очень странное; во взгляде его светилась как будто даже восторженность, — пожалуй, был и смысл и ум, — но в то же время мелькало как*

будто и безумие [5, с.12]. Аммо дар қиёфаи вай як чизи бағоят аҷиб ба назар мерасид; аз нигоҳаш гӯё ҳатто осори шавқу завқи бепоёне падид меомад, - нигоҳи чашимонаш маъние дошту ба ақлмандии вай далолат мекард, - аммо дар айни ҳол аз ин нигоҳ гӯё ифодаи беақлӣ низ ҳувайдо мегаишт [4, с.14-15]. Стоит отметить, что слово *пожалуй* в таджикском языке обладает такими эквивалентами, как *шояд*, *эҳтимол* и *мумкин аст*, но переводчик не использует ни одного из них при передаче данной единицы на таджикский язык. Переводчик обходится без использования вводной единицы и неплохо справляется перед поставленной задачей.

Следующий контекст свидетельствует о том, что иногда переводчик игнорирует вводные конструкции, оставляя при этом субъективную позицию на сообщаемую информацию без внимания. Такой подход переводчика не случайный, так как естественность происходящего настолько явна, что и нет необходимости в упоминании автономности той или иной информации: *Его разговор, казалось, возбудил общее, хотя и ленивое внимание* [5, с.13]. *Суханони вай диққати умумро ба худ кашид, ҳарчанд ин диққати умум коҳилона буд* [4, с.17]. В этом примере вводное слово *казалось* также со значением неуверенности, предположения, неопределённости, допущения предваряет преположительную информацию, которую не обязательно передавать на переводимый язык, для общего представления в этом нет необходимости.

Ниже приведённые предложения пример того, что нельзя перевести глагол, использованный в роли вводного компонента, так как словарные соответствия данной вводной единицы могут привести к искажению семантики данной языковой единицы в языке перевода, а в данном случае таджикского языка: *Позвольте, молодой человек, случилось вам... гм... ну хоть испрашивать денег взаймы безнадежно?* [5, с.14] *Лутфан бигӯед, йигит, оё шумо ягон вақт... ҳм... лоақал бе ягон умедворӣ қарз пурсида будед* [4, с.17]. Здесь также превалируют элементы, свидетельствующие о функционировании естественной непереводимости.

Анализ примеров, собранных из романа показал, что одним из вводных единиц, не подлежащих переводу на таджикский язык является вводное слово *однако*, выражающее сильное удивление или возмущение. В романе выявлено 63 контекста с данной единицей, в которых исследуемый компонент оставлен без перевода: *На какую грязь способно, однако, мое сердце!* [5, с.9] *Наход дар дили ман ҳамин қадар нияти ифлосе нуҳуфта бошад?* [4, с.11]. В этих примерах проявляется фрагмент естественной непереводимости, так как переводчик выбрал фразу без вводной единицы для передачи переводимого отрезка текста. Речь идёт о природе таджикского языка, т.е. в данном случае переводчик выбрал тот смысловой шаблон, который свойственен носителю таджикского языка. Сказать простыми словами таджик не строит свою мысль как в во фразе исходного текста, которая свойственна носителю русского языка.

Далее, обнаруживаем использование вводного компонента *однако* в роли усиления оценочной характеристики ситуации, чьих-либо действий как вызывающих интерес, являющихся достойными внимания. Обратим внимание на слова главного героя Родиона Раскольников, в которых слово *однако* занимает одно из центральных мест в контексте: *Опять та же история, как тогда... А очень, однако же, любопытно: сам я пришел или просто шел да сюда зашел?* [5, с.105] *Боз ҳамон дафъа барин шудааст... Ҳаминаш бисъёр галатӣ, ки ба ин чо оё худи ман омадаам ё худ раҳгузар шудааму сонӣ ин чо даромадаам?* [4, с.133] Здесь герой якобы внезапно обнаруживает странность своего поведения, своих действий, для чего и автором подобрана данная языковая единица. Эту постановку мысли переводчик передаёт через целое предложение «*Ҳаминаш бисъёр галатӣ...*». Нет необходимости прибегать к переводу вводной единицы, природа языка, его специфика не позволяют совершить это.

Выявлено также смысловой оттенок сильного удивления в употреблении вводного слова *однако*. Родион Раскольников находит в словах своей матери недоумение, которое вызвано внутренним состоянием героя, лишь ему это кажется странным: *А если б вы знали,*

однако, какую вы странную мысль сейчас сказали, маменька, — прибавил он вдруг, странно усмехнувшись [5, с.218]. *Медонед, модарчон, шумо хозир як фикри бисъёр ачибро гуфтед - боз гуфтӯ, банохост, табассуми тааҷҷубоваре карда* [4,с.271]. Если обратить внимание на перевод с этой точки зрения, но никакого чувства удивления не просматривается, субъективная позиция героя не учтена, видимо переводчик посчитал это необязательным.

Среди вводных слов есть такие, природа которых настолько специфична для определённого языкового мышления, что в словарях их толкование даётся описательным переводом. Примером такой единицы может служить разговорное вводное слово *дескать*, которое употребляется при передаче чужой речи. При его передаче переводчик исходит из содержимого контекста и коммуникативной цели говорящего. В русском языке такая языковая установка существует (я имею в виду смысловую нагрузку вводного слова *дескать*), а в других языках может и не существовать, по крайней мере, в таджикском языке такой установки мысли нет, но есть масса приёмов выразить данный смысловой оттенок. Например, *«Живешь, дескать, ты, дармоедка, у нас, ешь и пьешь, и теплом пользуешься», а что тут пьешь и ешь, когда и ребятишки-то по три дня корки не видят!* [5, с.18] *Ту дар ин даргоҳи мо ошу нони муфтро хӯрда гаштаӣ, гами обу ҳезумро намедонӣ, гуфта таъна мекунад. О вай кадом ошу нони муфтро мехӯрдааст, охир кӯдакҳо се рӯз-се рӯз рӯи нонро намебинанд!* [4, с.22] В словах героя романа Мармеладова использование вводного слова *дескать* связано с тем, что мысль исходит от имени другого героя, как раз данная единица указывает на источник сообщения. В переводе данной единицы на таджикский язык нет никого упоминания о вводном слове, выражающем источник сообщения, но в целом фраза несёт предположительный характер.

Далее, в следующем примере вводная единица *дескать* является стартовой точкой передачи чужой речи, указывающей на мнимость слов героя, их несоответствия действительности. Таким образом герой романа Лебезятников выражает своё обострённое самолюбие, чрезмерное самомнение, и как раз кроме того, что вводное слово *дескать* несёт смысловую нагрузку вводности, также ставит под сомнение слова героя: *Сначала сам добивался от Сонечки, а тут и в амбицию вдруг вошли: «Как, дескать, я, такой просвещенный человек, в одной квартире с таковскою буду жить?»* [5, с.19] *Даставвал худи вай Сонячонро бераҳа карда, фиреб доданӣ буду акнун якбора он кас оро номус мекардагӣ шуданд: «О ин чӣ, гап, охир ман, ки як одами соҳибмаърифат мебошам, дар як хона бо инзайлин занак чӣ хел зиндагӣ мекардаам?»* [4, с.24] А в варианте перевода та же самая стартовая точка заключается в первой части контекста, в которой вводные компоненты не использованы.

А вот в третьем примере – напротив, данное вводное слово выражает основную коммуникативную цель говорящего, предположительно, но как бы раскрывает настоящую семантику слов героя, хотя нужно помнить, что это субъективное мнение говорящего: *«Ну, говорит, Мармеладов, раз уже ты обманул мои ожидания... Беру тебя еще раз на личную свою ответственность, - так и сказали, - помни, дескать, ступай!»* [5, с.19] *«Хайр, майлаш, Мармеладов, гуфтанд, ту як маротиба ҳама умедҳои маро барбод дода будӣ... Боз як маротибаи дигар туро ба хизмат мегираму худам шахсан масъул мешавам, - ана ҳамту гуфтанд, инро фаромӯш накун, бирав!»* [4, с.24] Что касается перевода, то и в этом контексте данная единица оставлена без перевода, так как в передаче мысли, заключённой в данном отрезке его присутствие не обязательно. Природа таджикского языка не располагает таким способом выражения данной мысли. Просто в варианте перевода не берётся во внимание, что высказанная мысль несёт характер предположения и допущения. Стоит отметить, что несмотря на то, что к слову *дескать* в таджикском языке нет определённого словарного соответствия, в некоторых диалектах, точнее в диалекте, сформировавшем в столице, часто употребляется диалектизм *мақсад*, соответствующий словам *дескать, мол, якобы*, но в литературной речи слово *мақсад* с таким смысловым оттенком не употребляется. Нельзя забывать, что данное слово в прямом значении на русский язык переводится как *цель*.

В процессе анализа установлено, что не подлежит переводу также вводная единица *собственно*, функция которой заключается в оценке стиля высказывания, манеры речи, способов оформления мыслей. Её употребления зависит от того каким персонажем используется данная единица, представителем какого слоя населения, специальности, возраста, убеждений является он, следовательно не переводится на таджикский язык: *Она именно состоит в том, что люди, по закону природы, разделяются вообще на два разряда: на низший (обыкновенных), то есть, так сказать, на материал, служащий единственно для зарождения себе подобных, и собственно на людей, то есть имеющих дар или талант сказать в среде своей новое слово* [5, с. 246-247]. *Ин фикр маҳз аз он иборат аст, ки одамон, мувофиқи қонуни табиат, умуман ба ду тоифа тақсим мешаванд: ба тоифаи паст (одамони оддӣ), яъне, ба масолах, ки танҳо барои худашон барин одамонро ба вучуд овардан хизмат мекунад ва ба тоифаи одамоне тақсим мешаванд, ки соҳиби истеъдод ё худ хунари гуфтани сухани тоза дар муҳити худ мебошанд* [4, с. 305]. Для таджикского переводчика это обычная передача мысли в изъяснительном наклонении, никакая субъективная позиция не учитывается, упоминать о ней не входит в задачи переводчика. В словах, относящихся к Родиону Раскольникову, как раз вводное слово *собственно* подчёркивает стиль и манеру речи героя.

Данный компонент часто используется и в словах следователя Порфирия Петровича, но в отчасти качестве оговорки. Таким образом он подкрадывается к истине, выводит Раскольникова на чистую воду, впрочем это и есть стиль и манера ведения речи блюстителей закона: - *Нет-с, это ведь я так только интересуюсь, собственно, для уразумения вашей статьи, в литературном только одном отношении-с...* [5, с.252] - *Не, ман фақат барои дурусттар фаҳмидани мазмуни мақолаатон ба ин масъала мароқ зоҳир мекунам, фақат аз ҷиҳати адабиати албатта...* [4, с.311] В переводе предложения на таджикский язык ощущается оттенок оговорки, но без помощи вводной конструкции, и именно вводная составляющая исходного текста наводит на то, чтобы переводчик построил свою фразу в таком ключе.

В следующем примере также вводная единица *собственно* связана со свойством манеры речи героини романа Авдотьи Романовны, которая даёт основательное объяснение Петру Петровичу по поводу их будущего. Этим героиня пытается довести до него суть сложившейся ситуации, строго-настрого предупреждает его: - *Я вам не про то, собственно, говорила, Петр Петрович, - немного с нетерпением перебила Дуня, - поймите хорошенько, что всё наше будущее зависит теперь от того, разъяснится ли и уладится ли всё это как можно скорей или нет?* [5, с.285] - *Ман ба шумо дигар чизро гуфта будам, Петр Петрович, - бо бетоқати андаке сухани ўро бурид Дуня, - дурусттар мулоҳиза кунед, ҳамаи ҳаёти ояндаи мо акнун ба ҳамин вобаста аст, ки оё ҳамаи ин мочаро ҳар чи зудтар барҳам меҳӯрад ё не?* [4, с.352] В тексте перевода не ощущается оттенок свойства манеры речи или стиля высказывания, героиня в обычном порядке разъясняет, что не о том, что показалось герою хотела говорить и далее воспроизводит дальнейший ход мысли. Это говорит о том, что и в этом случае такой ход событий связан с естественной непереводаемостью.

Таким образом, все рассмотренные примеры показали, что непереводаемость вводных единиц с русского языка на таджикский связана с элементами **естественной непереводаемости** - сущностью и природой таджикского языка. Вводные конструкции не только не переводятся, но и их перевод в конкретных случаях не является необходимым, т.е. без их участия можно решить проблему передачи коммуникативной цели.

Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор ТМУИЯ им. С. Улугзаде

Список использованной литературы:

1. Валгина, Н.С. Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. Учебник для вузов / Под ред. Н.С. Валгиной. - Изд. 6-е, перераб. и доп. - М.: Логос, 2003. - 528 с.
2. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка: учебник для вузов / Н.С. Валгина. - М., 1991. - 432 с.

3. Виноградов, В.В. О языке художественной прозы / В.В. Виноградов - М.: Наука, 1980. - 360 с.
4. Достоевский, Ф.М. Д 78 Чиноят ва чазо; Роман, Иборат аз шаш қисм бо хотимааш (Тарҷ. Шамсӣ Собир). Душанбе: Ирфон, 1984. - 656 с.
5. Достоевский, Ф.М. Преступление и наказание: Роман в шести частях с эпилогом / Ф.М. Достоевский, Москва: Худож. лит., 1983. – 400 с.
6. Зикриёев, Ф. Хусусияти грамматикии воҳидҳои туфайлӣ. - Масъалаҳои забони тоҷикӣ // Маҷмуаи илмӣ. Институти педагогии ба номи Т. Г. Шевченко. - Душанбе, 1978. - С. 24-34.
7. Зикриёев, Ф. Ҷумлаҳои туфайлӣ ва муносибати онҳо бо ҷумлаҳои пайрави тарзи амал // Маҷмуаи илмӣ (материалҳо оид ба забони адабии тоҷик), Серияи филологӣ, ҷ. 55, Институти давлатии ба номи Т. Г. Шевченко. - Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 83-109.
8. Зикриёев, Ф., Исмаилов М., Каримов Х. и др. Современный таджикский литературный язык. Ч. 2./ Под ред. Ш. Рустамова, Б. Камоллидинова.- Душанбе: Маориф, 1984. - 324 с.
9. Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов Ш. Таджикский язык: Синтаксис, - Душанбе: Маориф, 1976. – 219с.
10. Ниёзмухаммадов, Б., Ш. Ниёзи. Грамматика таджикского языка года, Синтаксис, часть II. - Сталинобод, 1955, С. 63-64
11. Самый полный курс русского языка: учебное издание. Лексика, фразеология, фонетика, фонология и орфоэпия, графика и орфография, словообразование, морфология, синтаксис и пунктуация / Под ред. Н.В. Адамчика - Минск: Харвест, 2008. - 848 с.
12. Современный русский язык.: Лексика и фразеология, фонетика и орфоэпия / Под ред. Д.Э. Розенталя - М.: Наука, 1979. - 256 с.
13. <https://khovar.tj>

ПРОБЛЕМА НЕПЕРЕВОДИМОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ВВОДНЫХ ЕДИНИЦ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ (на примере художественного произведения)

В данной статье рассмотрена проблема непереводимости вводных единиц на примерах из текста художественного произведения. Целью статьи – установить причины, связанные с проблемой непереводимости при переводе вводных единиц с русского на таджикский язык.

В начале статьи автор даёт краткие сведения о роли профессионального перевода и проблеме непереводимости в Республике Таджикистан и за её пределами. Утверждается, что понятие непереводимости проявляется двояко:

1) естественная непереводимость (обусловлена сущностью и природой языков); 2) условная непереводимость (касается языковых явлений, статус непереводимости которых условен).

На основе анализа автором выявлены и обоснованы элементы, свидетельствующие о функционировании естественной непереводимости. Отмечается, что это связано с природой таджикского языка, с его смысловыми установками и способами выражения мысли. Также автором установлено, что иногда вводные конструкции не только не переводятся, но и их перевод в конкретных случаях не является необходимым, т.е. без их участия можно решить проблему передачи коммуникативной цели.

Ключевые слова: переводимости, непереводимости, вводные единицы, естественная непереводимость, условная непереводимость, природа языка, статус непереводимости, смысловая установка.

МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАНОПАЗИРӢ ҲАНГОМИ ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ТУФАЙЛӢ АЗ ЗАБОН РУСӢ БА ТОҶИКӢ (дар мисоли асари бадеӣ)

Дар мақолаи мазкур масъалаи мушкилоти тарҷуманопазирии воҳидҳои туфайлӣ бо истифодаи мисолҳо аз матни асари бадеӣ баррасӣ мешавад. Мақсади мақола муайян кардани

сабабҳои марбут ба мушкилоти тарҷуманопазирӣ ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои туфайлӣ аз забони русӣ ба тоҷикӣ мебошад.

Муаллиф дар ибтидои мақола дар бораи нақши тарҷумаи касбӣ ва мушкилоти тарҷуманопазирӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он маълумоти мухтасар медиҳад. Баррасӣ мешавад, ки мафҳуми тарҷуманопазирӣ дар ду шакл зоҳир мегардад: 1) тарҷуманопазирӣ табиӣ (аз рӯи моҳият ва табиати забонҳо); 2) тарҷуманопазирӣ шартӣ (ба зухуроти забонӣ, ки статуси тарҷуманопазирӣ шартӣ аст, дахл дорад).

Муаллиф дар асоси таҳлил унсурҳои муайян ва асоснок кардааст, ки аз тарҷуманопазирӣ табиӣ шаҳодат медиҳанд. Қайд мешавад, ки ин ба табиати забони тоҷикӣ, бо муносибатҳои маъноӣ ва тарзи баёни афкораш вобаста аст. Муаллиф инчунин муайян кардааст, ки баъзан таркибҳои туфайлӣ на танҳо тарҷума карда мешаванд, балки тарҷумаи онҳо дар ҳолатҳои мушаххас зарур нест, яъне бе иштироки онҳо масъалаи расондани мақсади коммуникативиро ҳал кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: тарҷуманопазирӣ, тарҷуманопазирӣ, воҳидҳои туфайлӣ, тарҷуманопазирӣ табиӣ, тарҷуманопазирӣ шартӣ, табиати забон, статуси тарҷуманопазирӣ, муқаррароти семантикӣ.

THE PROBLEM OF UNTRANSLABILITY WHEN TRANSLATING INTRODUCTORY UNITS FROM RUSSIAN LANGUAGE INTO TAJIK (using the example of a work of fiction)

This article examines the problem of untranslatability of introductory units using examples from the text of a work of fiction. The purpose of the article is to establish the reasons associated with the problem of untranslatability when translating introductory units from Russian into Tajik.

At the beginning of the article, the author provides brief information about the role of professional translation and the problem of untranslatability in the Republic of Tajikistan and beyond. It is argued that the concept of untranslatability manifests itself in two ways: 1) natural untranslatability (due to the essence and nature of languages); 2) conditional untranslatability (applies to linguistic phenomena whose untranslatability status is conditional).

Based on the analysis, the author has identified and substantiated elements that indicate the functioning of natural untranslatability. It is noted that this is due to the nature of the Tajik language, with its semantic attitudes and ways of expressing thoughts. The author also found that sometimes introductory constructions are not only not translated, but their translation in specific cases is not necessary, i.e. without their participation, the problem of conveying the communicative goal can be solved.

Key words: translatability, untranslatability, introductory units, natural untranslatability, conditional untranslatability, nature of language, untranslatability status, semantic setting.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳоҷатов Бахтиёр Давлятҷонович* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забониносии умумӣ. **Нишонӣ:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Сведения об авторе: *Ходжатов Бахтиёр Давлятджонович* - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Information about the author: *Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich* – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General Linguistics. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Мусаллам аст, ки тарҷума яке аз қадимтарин намудҳои фаъолияти зеҳнӣ буда, воситаи равободани фарҳангӣ, маданӣ, таърихӣ, адабии халқҳои гуногун ба шумор меравад.

Доир ба назарияи умумии тарҷума асарҳои сершумори муҳаққиқони хориҷиро аз қабилҳои Комиссаров В.Н., Федоров А.В., Крачковский М.Н., Микоян А.С. ва ғайра пайдо кардан мумкин аст. Дар бахши тарҷумашиносӣ олимону забоншиносони тоҷик, аз ҷумла Ҳ.Ахрорӣ., Р.Ҳошим., А.Дехотӣ., М.Шукуров., А.Сайфуллоев., А.Сатторов., З.Муллоҷонова., Ш.Мухтор., М.Ҳочаева., А.Абдусатторов., А.Абдуманнонов., А.Аминов., А.Самадов., Ф.Турсунов ва дигарон хидмати шоиста кардаанд. Дар омӯзиши ҷанбаҳои назарӣ ва амалии тарҷума Х.Шодиқулов ва А.Давронов баъзе мақолаҳои алоҳида доранд.

Масалан, С.Р. Кесамирова дар луғати бемуодил дар тарҷумаи бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, Э.Муллоқандов дар мавзӯи «Назаре ба забони тарҷума дар матбуоти тоҷик» навиштаанд. У.О. Мақсудов дар мавриди симметрия (мутаносибӣ) ва асимметрия (номутаносибӣ), корбурди таҳвилҳо (трансформатсия)-и тарҷумонӣ дар тарҷумаи осори бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чандин мақолаҳои илмӣ ба таърифи расонидааст. Ҳамчунин, М.А. Атамулоева, З.А. Раҳмонов, Қ.Қ. Мурувватиён, Н.Ш. Ҳамидова ва дигарон рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дар тарҷумаи бадеии забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дифоъ намудаанд.

Муҳаққиқон тарҷумаро чун "ифода кардани фикри як забон ба забони дигар" маънидод мекунад [8, с. 21]. Тарҷума манбаи муҳими ёрирасонест, ки вазифаи мубодилаи маълумоти забонҳоро дар ҳолатҳои иҷро мекунад, ки агар афкор дар забонҳои гуногун иброз шуда бошад [4, с. 11]. Тарҷума дар мубодилаи афкори байни халқу миллатҳои гуногун ва густариши ганҷинаи фарҳангҳои ҷаҳонӣ нақши муҳим мебозад. Бехуда А.С. Пушкин тарҷумонро "аспи хаткашони тамаддун" ном набурдааст [8, с. 123].

Дар яке аз конференсияҳо оид ба масъалаҳои тарҷума маърузаҷӯ баён мекунад: "Санъат-муаммои вазнин аст, вале санъати тарҷумонӣ муаммои аз ин ҳам вазнинтар аст" [15].

Дар бисёре аз ғалатҳо "дӯстони бардурӯғи тарҷумон"- калимаҳои забон, ки аз ҷиҳати овоз ба дигар калима монанданд, вале маънои дигар медиҳанд, айбдоранд. Масалан: калимаи арабии (مکتب-*maktab*) бо фаҳмидан ба калимаи тоҷикии мактаб-муассисаи таълимӣ монанд аст, вале маънои аслии он «**миз**» мебошад.

Дар замони муосир тасаввурот оид ба замон ва макон дигаргун гашта, давраи "ҷомеаи иттилоотӣ" фаро расидааст. Фаҳмиши маънои калимаи "забон" низ тағйир ёфтааст, ки ин пештар чун сарҳади байни миллатҳо шинохта мешуд. Манбаҳои зиёди нав, ки дар қорӣ тарҷума истифода мешаванд, пайдо шуда, дар натиҷа дар фаъолияти тарҷумонӣ муҳимият ва осонӣ дида мешавад.

Рушди тарҷума барои беамониат паҳн шудани иттилоот сабаб гашта, ба мубодилаи дониш ва таҷриба одамон мусоидат намуд. Инкишофи тарҷума-ин инкишофи тамаддуни ҷаҳонист, ки ба шикаст додани сарҳадҳо, ки дар ҳолати фарқияти забонҳо ба вучуд омада буд, сабаб шудааст [13, с. 31].

Маҳз тарҷума сабаб шуд, ки бисёре аз халқҳои ҷаҳон таносухоти таърихӣ бузургро аз сар гузаронанд, ки шамоили имрӯзаи онҳоро инъикос мекунад. Мавридҳои кам нест, ки тарҷума ба пайдошавии табақаҳои иҷтимоии монанд, ки назария ва ё маданияти дигар миллатҳоро тавассути тарҷума омӯхта, ба худ тамаддуни дигаре сохтаанд, сабаб гаштааст.

Классики мактаби тарҷумонии муосири рус В.Н. Комиссаров қайд кардааст: "Баъди ба итмом расидани ҷанги дуҷуми ҷаҳон ҳодисае бо ном "тарқиши иттилоотӣ"-якбора зиёд шудани мубодилаи иттилоот байни одамон ва миллатҳо ба вуқӯъ омад, ки бо " тарқиши тарҷумонӣ " – бузург шудани доираи фаъолияти тарҷумонӣ дар тамоми ҷаҳон дар як вақт сурат гирифт. Навҳои нави тарҷума аз қабилҳои тарҷумаи синхронӣ, тарҷума-дубляжи

филмҳо, барномаҳои радио ва телевизион пайдо шуданд. Бо кори тарҷума натавонанд тарҷумонони касбӣ, инчунин дигар мутахассисон, аз қабилӣ муҳандисон, китобдорон, сафирон ва референтон, муаллимон, журналистон ва ғайра ки забони хориҷиро медонистанд, саруқор доштанд [5, с. 38-39].

Аввалан, фаъолияти тарҷумонӣ танҳо бо адабиёти бадеӣ алоқаманд буд. Вале имрӯзҳо ҳам аз рӯи ҳаҷм ва ҳам аз ҷиҳати аҳамияти иҷтимоӣ матнҳои моҳияти махсусдоштаи иттилоотӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва техникаро фарқ мекунад.

Ҳамчун асосгузори фаъолияти тарҷумонӣ Гермес ном шахсеро мешиносанд, ки ҳамаи забонҳои ҷаҳонро медонист ва бесабаб нест, ки фаъолияти тарҷумониро "герменевтика" низ ном мебаранд [11, с. 7].

Дар методи таҳлили лигвистӣ аҳамияти махсусро истифодаи маҷоз ишғол мекунад ва дар таҷрибаи ҷаҳонӣ истифодаи зиёди он дар ВАО дида мешавад. Мисолҳои маҷоз, ба монанди "оташи чанг, нуқтаи оташин, арсаи сиёсӣ, фишанги иқтисодӣ, таркиши иттилоотӣ" ва ғайраро дар саҳифаҳои матнҳои иттилоотӣ новобаста аз он, ки бо қадом забон навишта шудааст, пайдо кардан мумкин аст [16].

Дар шароити рушди бемайлоии технология ва воситаҳои гуногуни алоқа, инчунин боло шудани нақши иттилоот дар ҳаёти ҷомеа жанрҳои иттилоотӣ дар васоити ахбори оммаи гуногун ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Дар замони ҳозира онҳо давраи рақобатпазирро, ки ба имкониятҳои нави технологӣ, роҳҳои гуногуни дастрасӣ ва сохтани иттилоот вобаста аст, аз сар гузаронида истодаанд. Асоси ин тараққиёт алоқаи вербалӣ маҳсуб ёфта, ҷамъияти инсониро имрӯзҳо он иттилооте қонеъ мегардонад, ки тавассути ВАО дастрас шуда бошад. Бешубҳа, васоити ахбори омма нақши муассиреро дар ҳаёти ҷамъият мебозад ва баъзан онро ҳокимияти ҷорум низ меноманд [9, с. 21].

Ба тарҷумонон, мисли нависандагон таҷрибаҳои ҳаётӣ ва захираи таассуротҳо лозим аст. Фақат он тарҷумононе ба қомеъӣ ноил шуда метавонанд, ки фаъолияти ҳешро бо шиори "Забон ҳамаи мушкилиҳоро бартараф мекунад ва барои ӯ монеае вучуд надорад" оғоз намоянд.

Тарҷумони муваффақ будан-ин муттаҳидшавӣ бо муаллиф мебошад. Муттаҳидшавӣ бошад, ҷустуҷӯ, суханбофӣ, дарёфт, аз худ кардан, мутаассир шудан, тезбинӣ, шунавоии хуб ва ҳиссиёти баландро талаб мекунад. Вале чунин нест, ки тавассути эҷодиёти фардӣ махсусиятҳои муаллиф маҳв карда шавад.

Қайд кардан мумкин аст, ки тарҷумонони муваффақ низ вучуд доштанд. Онҳо шахсоне ҳастанд, ки аввалин шуда ба кори тарҷума даст задаанд. Боиси қайд аст, ки имрӯз ҷаҳон бо он тарҷумононе ифтихор мекунад: А.С. Пушкин., И.Ю. Крачковский., В.Н. Комиссаров., В.Н. Белкин., Н.Д. Финкелберг ва ғайра намояндагони мактаби тарҷумонии рус ва дар як вақт тарҷумонони муваффақ мебошанд, ба назарияи тарҷума асос гузоштаанд.

Игнатий Юлианович Крачковский шахсест, ки аз аввалинҳо шуда, ба тарҷумаи осори арабӣ ба забони русӣ даст додааст. Крачковский назарияҳои илмӣ худро замоне пешниҳод карда буд, ки назарияи тарҷума ҳамчун илми мустақил вучуд надошт. Дар замони муҳарририаш дар нашриёти "Всемирная литература", ки тарҷумонон асарҳои тарҷумакардаи худро дар он ба нашр мерасониданд, серҷабҳагии фаъолияти худро нишон дода, таъкид менамуд, ки дар вақти тарҷумаи осори гаронбаҳои арабӣ нозуқиҳои бадеӣ ва гуногунрангии маъноии лафзи арабиро нишон диҳанд. Ӯ асарҳои дар заминаи эҷодиёти А.М. Горкий., А.П. Чехов ва А.И. Крилов ба забони арабӣ тарҷумашударо назорат мекард ва дар он ғалатҳои хусусияти денотативӣ доштаре ошкор мекард. Крачковский тарҷумонро таъкид мекард, ки ҳангоми интиҳоби лексика ба хатогиҳо роҳ надиданд ва маъноии калимаҳои арабиро хуб дарк намоянд. Ӯ яқинанд насли тарҷумонро тарбия намудааст, ки шогирдони вай маърузачиёни донишгоҳҳо ва ҳавзаҳои муҳими арабшиносии рус мебошанд.

Крачковский нафақат ба тарҷумаи осори бадеӣ, инчунин ба осори динӣ аҳамияти ҷиддӣ меод. Вақте ки дар тарҷумаи яке аз оятҳои Қуръон калимаи (احسان-Ehson) ба маъноии аслиаш на он қадар мутобиқат намуд, ӯ кӯшиш кард, то маъноии калима дар тарҷума аз худ дур нагардад. Калимаи (احسان- Ehson) дар луғати Х.К. Баранов чун амали савоб, садақа, кори

хайр маънидод карда шудааст. Дар луғати О. Атой, ки махсуси матнҳои динӣ мебошад, ин калима чун хайрхоҳӣ, кори савоб тарҷума шудааст. Крачковский ба ин гуна тарҷумаҳо қаноат нанамуда, бо тақия бар тафсириҳои арабӣ калимаи (احسان- Ehson)-ро чун ғамхорӣ нисбати волидайн, хизмат ба волидайн тарҷума ва маънидод кардааст, ки ба маънои калима дар оят пурра мувофиқат мекунад. Ин мисол нишон медиҳад, ки ӯ яке аз мутахассисони соҳибтаҷрибаи арабшинос маҳсуб меёфт [13, с. 16].

Олими дигаре, ки фаъолияти ӯ дар соҳаи назарияи умумии тарҷума назаррас аст, Вилен Наумович Комиссаров мебошад. Ӯ чун забоншинос ва назариядихандаи машҳур барои рушд ёфтани назарияи тарҷума саҳми босазое дорад. Ӯ муаллифи беш аз 10 китоб ва 80 мақолаи илмиест, ки дар он муаммоҳои назарияи тарҷума, масъалаҳои семасиологӣ ва муаммоҳои тарҷумониро ҳаллу фасл ва баррасӣ намудааст.

В. Н. Комиссаров тарҷумони соҳибтаҷрибаест, ки тӯли солҳои зиёд ба ҳайси тарҷумони ҳаттӣ ва синхронӣ фаъолият бурдааст. Ӯ инчунин тарҷумонони муваффақро тарбия намудааст, ки шогирдонаш дар соҳаҳои гуногун ба ҳайси тарҷумони ҳарбӣ, сиёсӣ ва тиббӣ фаъолият бурдаанд. Комиссаровро на фақат дар ҳудуди Россия, инчунин мамлакатҳои дигари пешрафта низ мешиносанд, чунки ӯ назарияи тарҷумаи на фақат як забон, балки тамоми забонҳои дунёро пешниҳод намудааст [4, с. 6].

Вақте ки сухан дар бораи тарҷумонони муваффақ меравад, Наталия Дмитриевна Финкелбергро набояд фаромӯш кард, чунки хизмати ӯ нафақат дар иброи назарияи умумии тарҷума, инчунин назарияи тарҷумаи забони арабӣ назаррас аст. Бешубҳа, ӯ ягона олимист, ки назарияи тарҷумаи забони арабиро дар алоҳидагӣ ва ба таври комил омӯхтааст. Пажӯҳишҳои илмии вай бевосита ба ин самт нигаронида шудааст ва доир ба назарияи тарҷумаи забони арабӣ якҷанд тадқиқотҳои илмӣ бурдааст. Китобҳои ӯ «Курс теории перевода», «Теория и технология перевода», «Обучение переводу» дар мавриди тарҷумаи забони арабӣ иншо шуда, мавзӯҳои асосӣ ва дарбаргирандаи тамоми масоили назарияи тарҷумаи забони арабӣ дар он гирд оварда шудааст.

Вақте ки сухан дар бораи забони арабӣ меравад, бояд қайд кард, ки аз ин забон ба забонҳои дигари дунё асарҳои сершумори фалсафӣ ва дигар осори илмӣ, аз қабиле эҷодиёти Ибни Сино ва Ғазолий тарҷума шудаанд. Инчунин осори адабиёти араб, ки дар марҳилаи пешазисломӣ эҷод шуда буд, ба забонҳои англисӣ ва фаронсавӣ тарҷума шуда, аз ҷумлаи он муаллифон Тоҳо Ҳусайн чун "партиархи адабиёти араб" шинохта шуда буд.

Тарҷумаи осори мутаалиқ ба нависандаи мисрӣ Накиб Маҳфуз, ки маҳбуби ҳамаи арабҳо мебошад, боис гашт, ки ӯ ҷоизаи Нобелиро дар соҳаи адабиёт ба даст орад. Повестҳои "Бачаҳои маҳаллаи мо" ва "Тангкӯчаи ал-Маддак" ба забонҳои англисӣ, испанӣ, русӣ ва якҷанд забонҳои дигар тарҷума шуда, шӯҳрати нависандаро боз ҳам афзун намудааст.

Яке аз муаммоҳои дигаре, ки тарҷумонро ҳангоми тарҷумаи матнҳо дар он аст, ин тарҷумаи ҷуғрофӣ ва номи давлату созмонҳои байналмиллалӣ ва минтақавӣ мебошад. Тарҷумаи дурусти номи бархе аз давлатҳо ва шахрҳо дар баъзе ҳолат ба муҳовараву луғатҳои соҳавӣ эҳтиёҷ пайдо мекунад ва тарҷумонро зарур аст, ки чунин номҳоро ёддошт кунад ва ё аз бар намояд. Чунин ҳолатҳо тарҷумонро дар ҳар як қадам интизоранд. Махсусан, тарҷума кардани суханони персонажҳои нотақрор бисёр мушкил аст. Дар ин ҷо талаф додани обуранги бадеӣ, элементҳои фолклорӣ, лаҳҷавӣ, жаргонҳо, ки тарҷума намешаванд, дида мешавад.

Дигар ғалатҳо аз он сар мезананд, ки тарҷумон бо фарҳанги он мамлакат, ки матнро ба забони он тарҷума мекунад, ошно нест. Чунки тарҷумаи асари бадеӣ бояд бо услуби бадеӣ сурат гирад. Бесабаб нест, ки тарҷумонони беҳтарин одатан шоирон ва нависандагони муваффақ мебошанд, ки баъзеашон забони аслии матнро намедонанд.

Дарачаи муфассалнокии маълумот аз сарчашмаи он вобаста аст. Дар ҳолатҳои зарурӣ тарҷумонро лозим аст, ки бо роҳи истифодаи калимаҳои шарҳдиханда мавзӯро батафсил тарҷума намояд ва дар ин вазъият хусусиятҳои забонӣ-фарҳангии тарафи дуюмро ба ҳисоб гирад.

Бояд қайд кард, ки тарчумаи воҳидҳои лексикӣ аз қабилӣ лаҳҷаҳо, жаргонҳо ва ғайра на ин ки бевосита, балки бо ҷустуҷӯ ва пайдо кардани калимаҳои мутобиқаткунанда ба он ва мутобиқ ба чорҷӯбаи қоидаҳои забонӣ бояд сурат гирад.

Яке аз муаммоҳое, ки тарчумон имрӯз бо он рӯ ба рӯ мешаванд, ин: интиҳоби нодурусти лексика, номувофиқии терминологӣ, душвории муайян намудани семантикаи калимаҳо вобаста ба хронологияи истифодаи онҳо дар ҳуҷҷат ва ё матн мебошад. Вале тарчумони муваффақ бо истифода аз донишу таҷрибаи худ метавонад ҳамаи муаммоҳоро баргараф наояд ва кӯшиш мекунад то маҳсули кори ӯ самаранок ва ба чорҷӯбаи талаботи тарчумонӣ мувофиқ бошад.

Ҳар як тарчумаро чун эҷодиёти нав шуморидан мумкин аст, вале ба дӯши тарчумон на масъалаи эҷод, балки масъалаи баргардонидани матн бо хусусиятҳои аслии он меистад ва барои нишон додани ҳиссиётҳои рӯҳӣ ва бадеӣ, тарчумон бояд беҳтарин воситаҳои забониро дарёбад: синонимҳо ва образҳои бадеии ҷавобгӯӣ дар ин ҳолат воситаи ҳалли муаммоанд [2, с. 43].

Албатта, ҳамаи усулҳои шаклӣ ва дар дохил буда баргардонида намешаванд. Дар ҳама гуна тарчума чунин ҳолатҳо рӯй медиҳад:

1) Ягон қисми мавод тарчума нашуда, партофта мешавад.

2) Ягон қисми дигар на дар шакли аслиаш баргардон мешавад ва ба ҷойи он калимаҳои монанди он истифода мешаванд.

3) Маводе оварда мешавад, ки дар матни асли тамоман мавҷуд нест.

Талаботи асосӣ нисбат ба кори тарчума инҳоянд:

1) **Аниқ будан:** Тарчумон бояд тамоми фикри муаллифро то хонанда бурда расонад. Илова бар ин тарчумон набояд фикри муаллифро шарҳ диҳад ё кӯтоҳ кунад.

2) **Фишурдагӣ:** Тарчумон набояд сергап бошад. Афкор бояд ба таври фишурда ва мухтасар баён шавад.

3) **Равшан будан:** Мухтасар ва фишурда будани сухан набояд ба фаҳмо будан ва равшаниии фикр халал расонад. Инчунин калимаҳои муродифи васеъ истифода нашаванд, ки ин нофаҳмиро пеш меорад. Фикр бояд бо забони сода ва фаҳмою равшан ифода шавад.

4) **Бадеият:** Тарчума бояд қоидаҳои забони дуюмро акс кунад ва ҳар як калом ба таври зинда ва табиӣ гуфта шуда бошад.

Бо риоя ба талаботҳои асосӣ тарчумон метавонад фикри худро мукамал гардонад ва ин боиси тарчумаи хуб мегардад. Инчунин талаботе нисбати тарчумон мавҷуд аст, ки аз зинаҳои аввали талабот маҳсуб ёфта, калиди муаммоҳои гуногун дар раванди тарчума мебошад. Фаҳмидани пурраи матн ва маънои он, аз маъноӣ ҷумла сар карда то маъноӣ ҳар як элемент, ҳар як калимаи матн аз тарафи тарчумон ба ӯ имконият медиҳад, ки аз уҳдаи тарчумаи матн барояд. Бидуни фаҳмиши муайян тарчумаи муайяно ба даст овардан номумкин аст. Яке аз сабабҳои асосии хатогиҳои лексикӣ, грамматикӣ ва маъноӣ низ дар нафаҳмидан ва ё хато ё нопурра фаҳмидани матни асл зохир мешавад.

Барои такрор накардани чунин хатогиҳо тарчумонро мебояд, ки

- сохтори маъноӣ ва коммуникативии матнро омӯзад.

-ғояҳои асосӣ, задаҳо ва муносибатҳои дохили матнро ҷудо кунад.

-алоқайи матнро бо падидаҳои берун аз матнӣ, бо ҳаёти воқеӣ ошкор наояд.

-омилҳои лингвистӣ ва экстралингвистиро ба ҳисоб гирад.

-услуби нутқ ва услуби шунаванда (хонанда)-ро муайян кунад.

-аз доираи ҳодисаи дар дохили матн ба вуқӯъ омада баромада тавонад ва мақсади нависандаро фаҳмад.

-ба маъноӣ иловагии калимаҳо низ аҳамият диҳад ва вобаста ба вазъият аз доираи маъноӣ луғавии калимаҳо берун барояд.

-донишҳои худро васеъ ва амиқ гардонад.

-луғатнома, маълумотнома ва маслиҳатҳои коршиносонро истифода барад.

-исмҳои хос ва топонимҳои ба ӯ номаълуми дар матн зикршударо таҳқиқ наояд ва дар бораи онҳо маълумот дошта бошад.

-аз мантиқи гуфторҳо ва умуман матн берун барояд [14, с. 78].

Тарҷумон набояд:

-маъноӣ калимаро дар чизе бинад, ки дар луғат дода шудааст ва бояд маъноҳои дигарро ҷустуҷӯ намояд.

-ба калимаҳои дузабона, ки дар ду забон истифода мешаванд, бовар накунад ва ҳангоми тарҷума бояд ба луғатҳои тафсирии мӯътамад рӯй оварад.

-ҳодисаҳои "шубҳанок" ва "новобастагиҳо"-и маъноиро ба як сӯ нагузошта, онро таҳқиқ кунад.

-ба ҷое, ки бояд дурустии маълумот таҳқиқ шавад, ба ҳисси пешақӣ ва тахминҳо таъя нанамояд.

- дар ҷое, ки ифодаҳо чун ибораҳои устувор ва воҳидҳои идиомавӣ омада бошанд, набояд тарҷумаи таҳтуллафзӣ анҷом диҳад, чунки онҳо ба назари тарҷумон оддӣву нолозима менамояд.

Тарҷумаи бехтарин ба фикри мутахассисон онест, ки нисбат ба асл тағйирот ворид карда шуда бошад ва ин тағйирот барои сохтани тарҷумаи шабоҳатдошта ба матни асл кӯмак намояд. Муайянии тарҷума низ аз иловаи тағйирот ба он вобаста аст ва ҷӣ қадаре, ки иловаҳо кам бошанд, ҳамон қадар тарҷума бисёртар ба асл мутобиқат мекунад [4, с. 23].

А.И. Куприн дар асараш "Юнкеры" гуфтааст: "Барои тарҷума кардан аз забони хоричӣ муҳим нест, ки тарҷумон қоидаҳои забонро ба қадри кофӣ доништа бошад. Инчунин, бояд ба дохили маъноӣ амик, зинда, гуногунранг ворид шуда, қувваи пурасрори пайванди ин ва ё он калимаро омӯзад" [9, с. 66].

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки тарҷумаи муайян он тарҷумаест, ки фикри муаллифро бо ҳамаи хусусиятҳои маъноӣ ва расмию услубиаш ба забони дуҷум нишон дода тавоништа бошад.

Аз назарияҳои овардашуда ва мисолҳо доир ба тарҷумонони муваффақ ба хулосае омадан мумкин аст, ки имрӯз ҷаҳон на ба "тарҷумон", балки ба "тарҷумони бомаҳорат" эҳтиёҷ дорад ва талабот ба он рӯз аз рӯз зиёд мешавад. Фаъолияти тарҷумонӣ кори сахлу осон набуда, омӯзиши амик, дониш ва ҷаҳонбинии васеъро аз мутахассис талаб мекунад. Чунки дар раванди тарҷумаҳое, ки дар сатҳи байналхалқӣ сурат мегирад, тақдири омма ва ҷаҳон дар дасти тарҷумон хоҳад буд.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:**

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика. / И.С. Алексеева. – М.: 2000. – 271 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). / Л.С. Бархударов. – Москва, 1975. – 278 с.
3. Вилгелм Фон Гумболдт. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. / Общ. Ред. Г.В. Рамишвили. – М.: ОАО "Прогресс" 2000, – 400 с.
4. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. / В.Н. Комиссаров. – Москва, ЭТС, 1999. – 253 с.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. / В.Н. Комиссаров. – Москва, ЭТС, 2002. – 424 с.
6. Куприн А.И. Юнкеры. / А.И. Куприн. – М., 2007, – 340 с.
7. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. / Л.К. Латышев. – М.: 1988. – 170 с.
8. Микоян А.С. Проблемы перевода текстов СМИ. / А.С. Микоян. – Москва: Гардирики, 2004. – 214 с.
9. Мустафаева А.А. Лингвистические проблемы перевода арабских терминов на русский язык. / А.А. Мустафаева. – Алматы, КНУ, 2010. – 118 с.
10. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. / А.В. Федоров. – М.: 1983, 197 с.
11. Тюленев С.В. Теория перевода. Учебное пособие. / С.В. Тюленев. – Москва: Гардирики, 2004. – 167 с.

12. Тютеебаева А.М. Моделирование перевода телевизионных информационно-новостных текстов. / А.М. Тютеебаева. – Алматы: Абылай-хан, 2014. – 136 с.
13. Финкельберг Н.Д. Арабский язык. Курс теории перевода. / Н.Д. Финкельберг. – Москва: Восток-Запад, 2004. – 229 с.
14. Яковенко А.В. Практический курс перевода. / А.В. Яковенко. – Москва: Восточная Литература РАН, 2005. – 290 с.
15. <https://studfiles.net/preview/5631014>. [Манбаи электронӣ]. (санаи истифодабарӣ 22.11.2023 с.)
16. <https://razvitiye-arabskogo-pravovogo-yazyka-mezhyazykovoe-i-mezhkulturnoe-vzaimodeystvie-i-problemy-perevoda>. [Манбаи электронӣ]. (санаи истифодабарӣ 19.11.2023)

ТАСНИФОТИ ТАРЧУМА ВА ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ МАТНҲОИ АДАБӢ

Омӯзиши муаммоҳои тарҷумонӣ аз мавзӯҳои муҳиме маҳсуб меёбад, ки натиҷаҳои он барои яқдигарфаҳмии забонӣ ва табодули иттилоот, ки аз бахшҳои ҳаёти имрӯза мебошад, самарани хуберо фароҳам меорад.

Дар мақолаи мазкур муаллиф хусусиятҳои назарияи тарҷума ва муаммоҳои таснифоти тарҷумаҳо ҳангоми тарҷумаи матнҳо мавриди таҳқиқ қарор додааст. Инчунин дар мақолаи мазкур масъалаи асосии тарҷума дар сохтори маъноӣ ва коммуникативии матн, ғояҳои асосӣ, задаҳо, муносибатҳои дохили матн, алоқаи матн бо падидаҳои берун аз матнӣ ва омилҳои лингвистӣ ва экстралингвистӣ баррасӣ шудаанд.

Навовариҳо дар нуқтаҳои назари овардашуда масъалаҳои мубрами тарҷумаи муосирро нишон медиҳанд. Муаллиф хусусияти услубии матнҳои адабиро дар фишурдагӣ, равшанбаёнӣ ва бадеият ифода мекунад.

Муаллифи мақола ба бардоште расидааст, ки дар шароити рушди бемайлоии технология ва воситаҳои гуногуни алоқа, инчунин боло шудани нақши иттилоот дар ҳаёти ҷомеа, нақши иттилоот дар васоити ахбори оммаи гуногун ҷойгоҳи маҳсусеро ишғол карда, дар пешрафти тарҷумонии байналмиллалӣ тоҷик саҳми сазовор мегузорад.

Калидвожаҳо: назарияи тарҷума, тарҷумаи бадеӣ, фаъолияти мутарҷимӣ, герменевтика, маҷоз, ВАО, дӯстони бардурӯғи тарҷумон, нақши иттилоот дар ҷомеа, робитаҳои байнифарҳангӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕРЕВОДА И СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Исследование проблем перевода считается одной из важных тем, результатом которой является обеспечение лучшего языкового взаимопонимания и обмена информацией, что является частью сегодняшней жизни.

В данной статье автор исследовал особенности теории перевода и проблемы классификации переводов при переводе текстов. Кроме того, в данной статье обсуждаются основные вопросы перевода в семантической и коммуникативной структуре текста, основных идеях, элементах, отношениях внутри текста, связи текста с внетекстовыми явлениями и лингво-экстралингвистическими факторами.

Новшества, представленные в статье, показывают актуальность вопросов современного перевода. Стилистические особенности художественных текстов автор выражает в лаконичности, ясности и художественности.

Автор статьи пришел к выводу, что в условиях непрерывного развития техники и различных средств коммуникации, а также возрастания роли информации в жизни общества, роль информации в различных средствах массовой информации занимает все более важное место и вносит достойный вклад в развитие международного таджикского перевода.

Ключевые слова: теория перевода, художественный перевод, переводческая деятельность, герменевтика, метафора, медиа, ложные друзья переводчика, роль информации в обществе, межкультурные отношения.

CLASSIFICATION OF TRANSLATION AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF LITERARY TEXTS

The study of translation problems is considered as one of the important subjects, which results in providing better linguistic mutual understanding and information exchange, which is part of today's life.

In this article, the author investigated the characteristics of the theory of translation and the problems of classification of translations while translating texts.

Moreover, in this article, the main issue of translation in the semantic and communicative structure of the text, main ideas, elements, relations within the text, connection of the text with extratextual phenomena and linguistic and extralinguistic factors are discussed. Innovations presented in the article show the relevancy issues of modern translation. The author expresses the stylistic features of literary texts in conciseness, clarity and artistry.

The author of the article has come to the conclusion that in the conditions of the continuous development of technology and various means of communication, as well as the increasing role of information in the life of society, the role of information in various mass media occupies a special place and makes a worthy contribution to the progress of international Tajik translation.

Keywords: *translation theory, literary translation, translation process hermeneutics, metaphor, media, translator's false friends, the role of information in society, intercultural relations.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Шокиров Ҷамшед Валиевич** - Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, мкр.17, бинои 1. Тел.: (+992) 927559695 E-mail: Shokirov.jamik1985@gmail.com

Сведения об авторе: **Шокиров Джамшед Валиевич** – Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, к.ф.н., дотсент кафедры иностранных языков. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, 17 мкр, дом 1. Тел.: (+992) 927559695 E-mail: Shokirov.jamik1985@gmail.com

Information about the author: **Shokirov Jamshed Valievich** – Tajik state university of law, business and politics, candidate of philological Sciences. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 microdistricts, home 1. Tell.: (+992) 927559695 E-mail: Shokirov.jamik1985@gmail.com

ТДУ: 491.550

ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ОМЕХТА ВА ВИЖАГИҲОИ ОН ДАР РОМАНИ “ФИРДАВСӢ”-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Юсунова Б.Ғ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Чумлаи мураккаб низ монанди чумлаи сода воситаи ахбор буда, на фақат барои ташкил додан, ифода намудан ва фаҳмидани фикр хизмат мекунад, балки ба ҳастии воқеъ чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳад. Дар қиёс бо чумлаи сода, чумлаи мураккаб идроки мураккабтари ҳастӣ, тасаввуроту робитаҳои мураккабтари байни ҳодисаҳои онро ифода мекунад ва табиист, ки интишору истифодаи он ба давраҳои нисбатан инкишофёфтаи ҷамъият, забон ва тафаккури инсон вобаста аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки яке аз навъҳои чумлаи мураккаб чумлаи мураккаби омехта мебошад. Чумлаи мураккаби омехта гуфта чунин чумлаҳоро меноманд, ки чумлаи содаи таркибашон на камтар аз се то буда, агар он чумлаҳои сода ҳам бо пайвандҳои пайваस्तкунанда (масалан, чумлаи содаи якуму дуюм) ва ҳам ба воситаи пайвандҳои тобеъкунанда (чумлаи дуюму сеюм) ба ҳам алоқаманд шуда бошанд. Яъне, чумлаи мураккабе, ки алоқаи байни чумлаҳои содаи таркиби он ҳам бо роҳи пайвасткунӣ ва ҳам бо роҳи тобеъкунӣ сурат гирифтааст, чумлаи мураккаби омехта номида мешавад [8, с. 425].

Оид ба чумлаҳои мураккаби омехта дар китобҳои дарсии мактабҳои миёна В. Мирзоев., Ш. Ниёзӣ., М. Ғафуров “Грамматикаи забони тоҷикӣ” (қ.2. Синтаксис, 1948, с.81) бо номи “чумлаҳои мураккаби тобеъ ва ғайритобеъ” ва Б. Ниёзмухаммадов ва Ш. Ниёзӣ “Грамматикаи забони тоҷикӣ” (қисми 2, Синтаксис, 1954, с.114) бо номи “Чумлаҳои мураккаб бо пайваст ва тобеъкунӣ” маълумоти мухтасар оварда шудааст.

Дар забони адабии тоҷик чумлаҳои мураккаби омехтае, ки ҳиссаҳои онҳо аз ду то зиёд бошанд, кам нестанд. Микдори ҳиссаҳои чумлаи омехта ба адади чумлаҳои содаи баробархуқуқи он вобаста аст. Дар чумлаи мураккаби омехта чӣ қадар чумлаи баробархуқуқ бошад, ҳамон қадар ҳисса шуда метавонад. Инро дар мисоли чумлаи мураккаби омехтаи сеҳиссадор равшан دیدан мумкин аст. Ҳиссаҳои ин навъи чумлаи мураккаби омехта низ дар ду шакл: пайваст ва ё тобеъ воқеъ мешаванд. Ин аст, ки онҳо дар таркиби чумлаи мураккаби омехта ба тариқи гуногун меоянд.

Нависанда Сотим Улуғзода дар романи “Фирдавсӣ” дар чумлаеро аз чунин намуди чумлаҳо хеле зиёд истифода намудааст: *Шумо худ на фақат шоир, балки олим ва зоҳид ҳам ҳастед, мусалмонон аз шумо ашъору достонҳои чашм доранд, ки бар қуввати ислом афзоянд² (с.19).*

Дар байни ин ду чумлаи мураккаб, ки чумлаи якум *Шумо на фақат шоир ва олим ва зоҳид ҳам ҳастед* чумлаи якум бо чумлаи дуюм ба воситаи пайвандҳои пайваस्तкунандаи балки пайваст шудааст. Дар чумлаи дуюм сарчумла *мусалмонон аз шумо ашъору достонҳои чашм доранд* ва *бар қуввати ислом афзояд* чумлаи пайрав мебошад.

Он гоҳ ӯ ба худ қарор дод, ки аввалан ба «бидъаткориҳои» Фирдавсӣ тавассути имоми шодобӣ ва шахсони дигар далелу бурҳони лозима ҷамъ кунаду сониян ӯро ба масъулият кашонад (с.20).

Охир инҳо далел намешаванд ва агар шаванд ҳам, далелҳои сустанд (с.25).

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик чумлаҳои мураккабе низ воমেҳӯранд, ки аз ду ва ё зиёда чумлаҳои сода таркиб ёфта, дар он чумлаҳои сода аз як тараф баробархуқуқанд, ё яке аз чумлаҳои сода ба дигараш тобеъ мешавад.

Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” зери таҳрири профессор Б.Ниёзмухаммадов 4 хели чумлаҳои мураккаби омехта оварда шудааст, ки аз чунин хелҳои чумлаи мураккаби омехта нависандаи зиндаёд Сотим Улуғзода бамаврид истифода намудааст:

² Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ. – Душанбе, 1988. – 269 с. Минбаъд мисолҳо аз ҳамин асар оварда шуда, саҳифаҳо дар қавс нишон дода мешавад.

1. Чумлаи мураккаби омехтае, ки чумлаи пайрав ба яке аз чумлаҳои сода тобеъ гашта бошад ҳам, ба ҳамаи чумлаҳои содаи мураккаби омехта як хел таъсир мебахшад: *Вақте ки дарбон ба Исфароинӣ хабар дод, ки пирамарде омадасту хоҷаро дидан мехоҳад, хоҷа ҳайрон нашуд ва ба айвон баромада, дар он пирамарди “рустой” шоирро шинохт...*(с.162)

Дар ин мисол чумлаи “*вақте ки дарбон ба Исфароинӣ хабар дод*” пайрави замон буда, ба сарчумлаи “*хоҷа ҳайрон нашуд*” тобеъ бошад ҳам, ба чумлаи пайрави дуюм, ки пайрави пуркунанда мебошад, “*пирамарде омадасту хоҷаро дидан мехоҳад*” ва чумлаи охир “*ба айвон баромада, дар он пирамарди рустой шоирро шинохт*” як хел муносибат дорад ва ин чумлаҳоро низ аз ҷиҳати вақту замон шарҳ медиҳад.

2. Чумлаҳои мураккаби омехтае, ки чумлаи пайрав ба яке аз чумлаҳои содаи чумлаи мураккаби омехта тобеъ гашта, фақат ҳамон чумлаи содаро шарҳ медиҳад: *Шоир дар меҳмонхонаи Моҳак аз ӯ кӣ будани он пиракиро пурсид, маълум шуд, ки имоми даргоҳи шоҳ, пири ӯ ва номаи Шайх маҳамшиод будааст* (с. 194).

3. Чумлаҳои мураккаби омехта, ки дар онҳо ҳар кадом чумлаи сода ба худ чумлаи пайрав гирифтааст: *Аз “Кохи Фирузӣ”-и худ то масҷиди “Аруси фалак” роҳи пинҳонӣ созонда буд, то битавонад ба осонӣ дар намози ҷамоат ҳозир шавад; дар масҷид мақсурае барои худ дошт, ки дар вай бе таъвиши машғули ибодат мегардид* (с.203).

4. Чумлаи мураккабе, ки яке аз чумлаҳои сода ва ё ҳар кадом чумлаи содаи муқобили якдигар гузошташуда пайрав дошта бошад, чумлаи мураккаби омехта номида мешавад: *Зару моли беҳисобе, ки аз зорату яғмои кишварҳо ба даст овардааст, ба хазинаҳояш намегунҷад, вале раиятҳои бадбахташ аз хирочҳои гарон хонабардӯшанд ё аз гуруснагӣ ҷон меканад* (с.258).

Ҳамзамон, профессор Д.Т. Тоҷиев чумлаҳои мураккаби омехтаро ба се гурӯҳ чудо намудааст:

1. Ба гурӯҳи аввал чумлаҳои мураккаби омехтае дохил мешаванд, ки чумлаҳои пайвасти он як ё якчанд чумлаи пайравро тобеъ мекунанд:

2. Чумлаҳои мураккаби омехтае, ки чумлаҳои пайрав ба ҳама ё аксарияти чумлаҳои пайваст баробар тобеъ мешаванд.

3. Чумлаҳои мураккаби омехтае, ки чумлаҳои пайрав ба ҳама ё ба аксарияти чумлаҳои пайваст тобеанд ва пайравҳои пайрави дигар барои эзоҳи чумлаи пайвасти алоҳида омадаанд [1, с. 69]

Барои тақвияти фикр якчанд намуна аз хели чумлаҳои мураккаби омехтаи романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода бо нақшааш меорем:

, ,

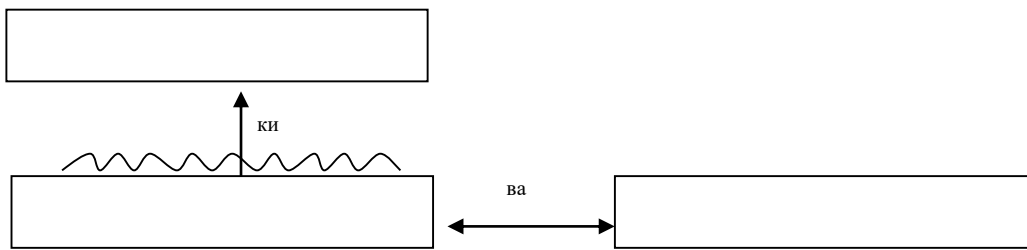
Ҳамин фикр аз дили Абу Дулаф ҳам мегузаист, вале ҳар дуяшон ҳам онро ба забон овардан намехостанд ва умед мекарданд, ки ин тавр нахоҳад шуд (с. 232).

,

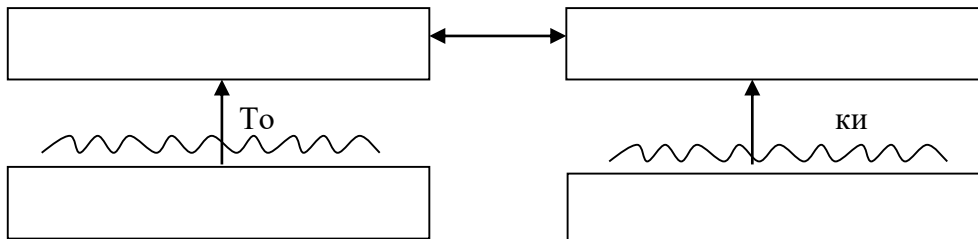
Агар устод ба зистани дар он деҳкада розӣ шаванд, лоақал Бобак бояд дар хизматашон бошад, ба устод дастёр даркор аст (с. 229).

ки,

Абу Дулаф боз хабар овард, ки дар хонаҳо ва мафҳилҳои тӯсиён шоҳномагонӣ дар авҷ аст, ҳатто авомон ҳам абёти китобро аз бар карда месароянд (с. 249).

Маро лозим меояд, ки аз анвои ривоятҳои ҳар як достон беҳтаринаширо баргузинам ва сипас ин беҳтаринҳоро аз ҳар гуна зиёдатӣҳо, берабтиҳо ва ғайрӯҳо тоза, ноҳамвориҳоро ҳамвор кунам, ҷойҳои холиро пур кунам, миёни воқеаҳо равобити ботиниашонро дарёбам ва барқарор созам, маъно ва мафҳуми онҳоро бичӯям (с. 58).

Аз “Кохи Фирузӣ”-и худ то масҷиди “Аруси фалак” роҳи пинҳонӣ сезонда буд, то битавонад ба осонӣ дар намози ҷамоат ҳозир шавад; дар масҷид мақсурае барои худ дошт, ки дар вай бе таъвиши машғули ибодат мегардид (с.203).

Ҷумлаҳои мураккаби омехта аз рӯйи миқдори ҷумлаҳои таркиби худ ва вобастагии онҳо хеле гуногун мешавад. Муносибати маъноии байни ҷумлаҳои мустақил мисли ҷумлаҳои мураккаби пайваст буда, алоқаву муносибати ҷумлаҳои пайрав нисбат ба сарҷумла мисли ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аст. Ҳама хелҳои ҷумлаҳои пайрав бар эзоҳи ҷумлаҳои мустақил омада метавонанд. Барои намуна чанд намуди ҷумлаҳои мураккаби омехтаро аз назар мегузаронем.

1. Ҷумлаи мураккаби омехтае, ки ҷумлаи пайрав ҷумлаи содаи мустақили дуюмро шарҳу эзоҳ додааст: *Устод онро ба ҷаноби Мухаммади Лаишкарӣ тақдим карда будаанд, он ҷаноб ориятан ба ман дода буданд, ки фаслро аз ёд кунам (с.48).*

2. Ду ва ё зиёда ҷумлаҳои пайрави гуногун ҷумлаи мустақили дуюмро эзоҳ додаанд: *Вақте ки хизматгор ба шайх хабар дод, ки Абулқосими Фирдавсии шоир ба зиёрат омадааст, шайх як қадар бесаранҷом шуда монд: деҳқон ва шоири божӣ дер боз ба зиёрати ӯ наомада буд, бешак ин омаданиш бо аризаи Абдунабии имоми шодобӣ алоқаманд аст (с. 17).*

Ҷумлаи пайрав дар шакли дараҷа низ бар эзоҳи ҷумлаи мустақили дуюм меояд: *Ҳучраи хоссаи шайх дар ҳавлии беруни ӯ буд, Фирдавсӣ аз дарвоза даромада ба хизматгори ӯ - мардаки солхӯрдае бархӯрд, ки барраи сафедеро аз арғамчини гарданиш кашида сӯйи собот мебурд, барра аз рафтан саркашӣ мекард (с. 16).*

Чунин намуди ҷумлаҳо дар романи “Фирдавсӣ” хеле серистеъмоланд.

3. Ҷумлаи мураккаби омехтае, ки фақат ҷумлаи мустақили якум ҷумлаи пайрав гирифтааст: *Шоире ки дар достонаш ба мардум “Маёзор мӯре ки донакаш аст, ки ҷон дораду ҷони ширинаш хуш аст, гӯён панд медод, ба ҷӣ хайлҳои гарон рафту аз дилаш чиҳо гузаит, инро бо ибораи маъмул гӯем “худаиш медонисту худо” (с. 85).*

Ҷумлаи мустақили якумро ҷумлаҳои пайрави чида эзоҳ додаанд:

Замона ва анъана чунин буд, ки китобе агар ба номи амире, шоҳе нигошта ё ба вай бахшида нашаваду аз тарафи вай тақдир наёбад, эътибор пайдо намекард ва аксаран пора-пора дар дасти ҳар кас парешон монда ва ҳатто фаромӯш мегардид (с. 72).

**Муқарриз: Гулназарзода Ж.Б., д.и.ф., профессор
АДАБИЁТ:**

1. Забон – рукни тоат (Язык – столп поклонения). – Маҷалаи илмӣ- назариявӣ. Китоби нуҳум. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 264 с.

2. Мирзоев А. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми 2. Синтаксис барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна / А.Мирзоев, Ш.Ниёзӣ, М.Ғафуров. - Сталинобод, 1948. – 96 с.
3. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ. – Душанбе, 1988. – 269 с.
4. Тоҷиев, Д. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобӣ дар забони адабии тоҷик / Д. Тоҷиев. – Душанбе, 1971. – 156 с.
5. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи мураккаби тобӣ сартариба / Д. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 40 с.
6. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи мураккаби тобӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (Ҷумлаҳои пайрави ҳол) / Д. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
7. Хоҷаев, Д. Синтаксис ва пунктуатсия / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф, 1991. – 60 с.
8. Шербоев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ / С. Шербоев. – Душанбе, 2020. – 425 с.
9. Шоев, Э. Доир ба ҷумлаҳои мураккаби омехта дар романи “Восеъ”-и Сотим Улуғзода / Э. Шоев // Масъалаҳои инкишофи сохти синтаксисии забони тоҷикӣ (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 1988. – С. 61-67.

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ОМЕХТА ВА ВИЖАГИҲОИ ОН ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Мақола ба таҳлилу баррасии ҷумлаҳои мураккаби омехта ва вижагиҳои он дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода бахшида шудааст. Масъалаҳои назариявии ҷумлаҳои мураккаби омехта дар забоншиносии тоҷик ҳаллу фасл гардидааст, вале вижагиҳои корбурди он дар осори адибони муосири тоҷик, ба хусус осори адабии Сотим Улуғзода пурра таҳқиқ нашудааст. Бинобар ин, омӯзиши вижагиҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои мураккаби омехта аз масъалаҳои марказии илми наҳв боқӣ мемонад.

Муаллиф қайд намудааст, ки Сотим Улуғзода дар истифодаи қабатҳои наҳвии забон ва меъёрҳои ибораориву ҷумлабандӣ хеле эҳтиёткор аст. Махсусан, дар баёни фикр нависанда хеле моҳир ва дақиқкор буда, ба шогирдон ва нависандагони ҷавон мактаби адабии бузург ва макони сухани ноби тоҷикӣ аст.

Дар мақола, асосан, ин навъи ҷумлаҳои мураккаб бо мисолҳо аз романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода таҳлил шудаанд, ки нависанда аз он хеле фаровон истифода намудааст.

***Калидвожаҳо:** наҳв, ҷумлаи мураккаб, сарҷумла, ҷумлаи пайрав, муносибат, хусусият, нависанда, омехта*

СМЕЩЕННОЕ СЛОЖНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В РОМАНЕ СОТИМА УЛУГЗАДЕ «ФИРДАВСИ»

Статья посвящена анализу смешанных сложных предложений и их особенностей в романе Сотима Улугзаде «Фирдавси». Теоретические проблемы сложного предложения решены в таджикском языкознании, но особенности его употребления в произведениях современных таджикских писателей, особенно в творчестве Сотима Улугзаде, до конца не исследованы. Поэтому изучение структурных и семантических особенностей смешанных сложных предложений остается одним из центральных вопросов грамматики.

Автор отметил, что Сотим Улугзаде очень осторожен в использовании грамматических пластов языка, норм выразительности и правил построения предложений. В частности, писатель очень умело и точно выражает свои мысли и является прекрасной литературной школой и местом лучшей таджикской речи для студентов и молодых писателей.

В статье в основном анализируется данный тип сложных предложений на примерах из романа Сотима Улугзаде «Фирдавси», которые писатель часто использовал.

***Ключевые слова:** грамматика, сложное предложение, главное предложение, придаточное предложение, связь, признак, писатель, сочетание.*

DISPLACED COMPLEX SENTENCE AND ITS CHARACTERISTICS IN SOTIMA ULUGHZODA'S NOVEL "FIRDAVSI"

The article is devoted to the analysis and review of complex sentences and their features in the novel “Firdavsi” by Sotim Ulughzoda. The theoretical problems of a complex sentence have

been solved in Tajik linguistics, but the peculiarities of its use in the works of modern Tajik writers, especially in the works of Sotim Ulughzoda, have not been fully studied. Therefore, the study of the structural and semantic features of complex sentences remains one of the central issues of grammar.

The author noted that Sotim Ulughzoda very carefully uses the grammatical layers of the language, norms of phraseology and sentence construction. In particular, the writer expresses his thoughts very skillfully and accurately and is an excellent literary school and place of the best Tajik speech for students and young writers.

The article mainly analyzes this type of complex sentences using examples from Sotim Ulughzoda's novel "Firdavsi", which the writer often used.

Key words: *grammar, complex sentence, preposition, subordinate clause, connection, sign, writer, combination.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юсунова Бибиҷон Ғаниҷоновна – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонишиносӣ ва рӯзноманигорӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.:(+992) 987532524*

Сведения об авторе: *Юсунова Бибиҷон Ғаниҷоновна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.:(+992) 987532524*

Information about the authors: *Usupova Bibijon Ghanijonovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Linguistics and Journalism. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 987532524*

ТДУ: 891. 550. 09+07 (575.3)

ШАКЛГИРИИ АНВОИ ТОЗАИ НАСРИ БАДЕЙ ДАР МАТБУОТИ НАХУСТИНИ ТОЧИК («Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб»)

Хатлонӣ С., Абдурахимов Б.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Жанрҳои нави насри бадеӣ чун публитсистика, тарона-лавҳа ё рӯҷи лирикӣ, ҳикоя, намоишнома, суҳбат, саҳнаҷаҳо ва ғайра бори нахуст дар саҳифаҳои нашрияҳои аввалини тоҷикӣ - рӯзномаи «Бухорои шариф» (1912), маҷаллаҳои «Оина» (1913-1915) ва «Шуълаи инқилоб» (1919-1921) ба ҷашм расида, дар пайдоиш ва ташаккули онҳо нақши намоён гузоштаанд. Яке аз шаклҳои ҷолиби онҳо, ки намунаашро дар адабиёти классикии тоҷик дидан мумкин аст, ҳикоеҳои устуравӣ мебошад. Дар он тасвири ҳобу баёни таъбири он нақши асосӣ мебошад. Намунаи нахустини ин жанр дар «Бухорои шариф» ҳикояти «Хаёли мушавваш» аст, ки бо услуби ҳоси публитсистиву бадеияти баландш фарқ мекунад. Он ба мавзӯи асосии рӯзнома - мактабу маориф, тарғиби илму дониш бахшида шудааст: «Дишаб рафиқе ба ман гуфт, ки чаро чизе ба рӯзнома наменависӣ? Гуфтам, ки вақт надорам. Гуфт: «Бирав, бирав, танбалӣ накун, чизе навис!» [13, с. 2]. Асар, ки бо имзои «Мутафаккир» чоп шудааст, аз рӯйи сабақш ҳоси қалами мудирӣ адабии рӯзнома Мирзо Сирочи Ҳаким мебошад. Дар он замон Мирзо Сироч ва ҳамқаламонаш бо сабаби дар нимароҳ мондани ниятҳои наҷибашон рӯҳафтада гашта, аз навиштан дилсард шуда буданд. Масъала чунин шарҳ меёбад: «Ба худ мегуфтам, ки хуб фалонӣ, ин мазамматҳоро ба кӣ менависӣ, вақте ки ҳама хобидаанд. На ин ки хобида, балки беҳуш ва аз зиндагонии худ беҳабаранд... Ба ин ҷо расида будам, ки боз хаёлотӣ дигар сарам афтада охир нагузошт, ки чизӣ маъқуле навишта ба идора пешниҳод кунам» [13, с. 2].

Дар ҷанд ҳикояи дигар мавзӯи мазкур идома ёфтааст. Яке аз онҳо «Хоби мушавваш. Мобаъд хаёли мушавваш» (муаллиф Мирзо Сироч) мебошад. Он чунин шурӯъ мешавад: «Бо хаёлҳои аламангез парешаб ба хоб рафтам. Тоza хобам омада буд, дидам, ки дар саҳроӣ васеъ ҳастам ва ин майдони бепоён пур аз чунбандагон аст. Лекин на худам ва на дигаронро шабех ба инсон намедидам... Дар ин ҷо аз хоб бедор шуда, дидам, ки саҳт арақ карда ва дилам метапад. Нафаҳмидам, ки ин чӣ хоб буд. Он шахс кӣ буд ва ҷанд нафар одамҳое бо сурати аслии инсон кӣҳо буданд». «*Мутафаккир*» [14]. Сипас, аз хонандагон таъбири хоб пурсида мешавад. Гумон қардан мумкин аст, ки ҳадафи муаллиф аз тасвири одами захмхӯрда ҷамъияти хайрия (ҷамъияте, ки муассисони рӯзнома таъсис доданианд) ва махлуқҳои хайвонсурат одамони беинсоф мебошанд. Забони асар равону таъсирбахш аст.

Дар ҷавоби он асари «Таъбири хоби мушавваш» ба чоп расид, ки дар он омадааст: «Мутафаккири бародар! Ҳақиқаташ ман ба хоб эътиқод надорам, чӣ ҷойи таъбираш?! Маҳз хотири шумо, ки хоҳиш мекунад, он чӣ аз илҳомоти ғайбӣ ба дегҷаи синаам мерезад ва бо оташи хаёли хом пухта мегардад, якҷанд ифодаро музоиқа надорам...» [6]. Муаллиф хобро ба таври худ таъбир мекунад. Одами танҳою заифро ашҳоси машҳури динӣ медонад, сипас, аз фикраш гашта, онҳоро ба рӯзномаву рӯзномахонҳо монанд мекунад. Хулоса мебарорад, ки: «Пас хоб бетаъбир монд!.. Ҳо ёдам омад, шахси заиф газитачиҳои мусулмонон будаанд. Дигар ҳарфе нест, ки инҳо миллатро ба тарақӣ ва илм мехоҳанд!» «*Муаббир*» [6]. Хуллас, ба қавли муаббир ислоҳи қор илоҷ надорад. Ин ҷо бояд гуфт, ки ҳикояи мазкур то андозае мазмуни яке аз расмҳои карикатуравии маҷаллаи «Мулло Насриддин»-и Қафқозро ба ёд меоварад. Воқеан, дар мавриди таъсири маҷаллаи мазкур ба адабиёт ва матбуоти аввали асри бистуми тоҷик В.Самад навиштааст: «Дар шумораи 14 (7 апр.с.1907)-и «Мулло Насриддин» сурати аҷибӣ чоп шудааст: мардуми зиёде дар Регистони Бухоро ҷамъ омадааст, шахсе шумораи нави рӯзномаеро ба мардум нишон дода, аз хусуси аҳамияти он чизе гуфтаи мехоҳад, вале мардум аз он ваҳмида, худро ба ҳар тараф мезананд ва он марди газетабадаст

дар майдон ҳайратзадаву танҳо мемонад» [12, с. 126]. Ба андешаи мо, муаллифони асарҳои «Хоби мушавваш» ва «Таъбири хоби мушавваш»-и «Бухорои шариф» ба карикатураи зикршудаи «Мулло Насриддин» то андозае пайравии эҷодкоруна кардаанд. Аз ин рӯ, ҳақ бар ҷониби муҳаққиқи мазкур аст, ки ҳамаи ин «аз пайванди ғоявии ҷадидони демократии тоҷик ва муллонасриддинчиёни Қафқоз башорат медиҳад» [12, с. 127].

Тасвирҳои устуравӣ, воқеоте, ки бофта буданашон аниқ аст, аммо ба ҳақиқат наздиканд, дар асарҳои насрии дигари рӯзнома низ мушоҳида мешаванд. Матлаби «Мактуби пайдошуда ё худ матарс», ки таҳти рубрикаи «Фелетони кӯчак» ба ҷоп расидааст, аз ҷумлаи он аст: «Мудири мухтарам! Ду нафарро дар Когон дидам (маълум мешавад, ки инчой нестанд), қадаре бо ҳам суҳбат карда рафтанд. Ман ба ҷойи суҳбати онҳо расида дидам, ки як покато афтадааст. Покатро бардоштам, ба хона омада боз карда ва хондам. Дидам, ки ба вилояти худ навиштаанд. Чун эшонро ҷустуҷӯ карда наёфтам, ҳоло аз мудири мухтарам хоҳиш дорам, ки ҳамон мактубро дар рӯзнома дарҷ намоянд, ки соҳиби мактуб хабардор шуда, аз идора бибарад ва дубора заҳмат кашада нанависад. Коғаз: «Бародари гиромӣ! Шумо ба ман менависед, ки аз вазъ ва тараққи мусулмонони ин ҷо ба шумо бинвисам. Банда он чиро дар рӯзи вуруд худам дидам, ба шумо менависам. Аз ин мактуб андозаи тараққи мамлакатро бардоред...» Номанавис мушоҳида кардааст, ки мардуми Бухоро дар тарсу ҳарос зиндагӣ мекунанд, аз жандармҳо мегурезанд. Кӯчаҳо чиркин. Нафаре, ки мардум аз диданаш меҳаросанду мегурезанд, «газитчӣ» будааст, ачибаш он ки бузургон ва уламо аз газетчӣ метарсанд, аммо авом наметарсидааст, шояд намедонад, ки вай кисту вазифааш чист. Услуби мазкур, ки ба фикри мо, илҳом аз рӯзномаҳои форсию туркӣ мебошад, дар нашрияҳои баъдинаи тоҷикӣ минбаъд низ ба кор рафтааст. Намунаи он ҳикояти аз кӯча дарёфт кардани мактуби афтада ва овардани мазмуни он дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (1927) буда метавонад.

Услуби мазкур дар маҷаллаи «Оина» низ истифода шудааст. Дар «Хоб» ном асари ин маҷалла андешаҳои тараққипарварӣ ва маорифпарварона баён гаштааст. Аз ҷиҳати сабку услуб он то андозае ба памфлету ҳаҷвияҳои хурди имрӯза монанд аст: «Дӯсте доштам аз авзои олам бохабар. Гуфт: бародар, дӯш хобе дидам: ду кас дар якҷо истода. Яке бо либосҳои фоҳира ва асои сабзе дар даст. Нур аз ҷабинаш ба осмон тулӯ мекард. Ва дигаре бадшамоил монанди гавони ҳабашии сиёҳ ва дандонҳои бузург аз лаб берун шуда, ба ҳайкали ачибе дасти худро ҳаракат дода, ба шахси мухтарамии пир даъво дошт. Аз яке пурсидам: бародар, инҳо кистанд, чаро бо ҳам даъво мекунанд? Ҷавоб дод: ин мардаки нуроние, ки мебинӣ, илм аст ва ин шахси сиёҳ, ки чун шаби дайҷур тира ва торик, ҷаҳл аст. Инҳо муддатест бо ҳам сари даъво дар миён оварда мехоҳанд яке дигареро аз миёна бардорад. Алҳол тарафдорони ҷаҳл бисёр ва ғолиб омада. Намебинӣ, ки бечора илм аз ғалабаи эшон дар тарсу ҳарос аст, чораи кори худро намедонад ва тарафдоронаш низ мағлубанд, анқариб аст, ки вилои абадӣ гӯяд. Дар ин асно буд, ки ҳоло шахсе, ки номи шарифаш Илм аст, якбора овоз дардод, ки «Эй фарзандони ман ва эй толибони ман, маро дарбиёбед ва мадад диҳед. Наздик аст, ки ин ҷаҳл маро ба боди фано хоҳад диҳад. Вақт ғанимат аст, пушаймон хоҳед шуд ва ҳарчанд ҷӯед, маро нахоҳед ёфт». Дар ин асно аз хоб ларзида бедор шудам, ки ҷомаи хоб аст, беихтиёр гириям даст дод, ба гиристан оғоз кардам. Гуфтам: Худоё! Боз ин чӣ рӯзи номасъуд ва ин хотири парешон, аз ин зиёда чӣ гуна ҷаҳл ғалаба хоҳад кард? Магар мо, бечорагон, аз шараф ва иззати илм насиб надорем? Якбора ба тангнои ғафлат хоҳем монд. Ин гуфт, ба ҳой-ҳойи тамом гирифт. Банда ба машаққати тамом худдорӣ намуда, барои тасаллии хотираш гуфтам: Хайр, бародарҷон! Иншоаллоҳ, корҳо оҳиста-оҳиста беҳтар мешаванд ва рӯз ба рӯз тараққи мекунанд. Хотирчамъ бошад, ки илм ғолиб бар ҷаҳл аст. Ҳамин ки толибони худро ба сӯяш даъват кард, ба мададгориаш домани ғиммат дар камар зада мекӯшанд». *Бухоро, «Мим. Қо.»*. [5].

Ҳикояти дигар дар ин мавзӯ асари «Хоби неку ба об бояд гуфт»- и «Ф.Р.» (имзои Фаҳриддини Рочӣ) мебошад. Ҳадафи асосӣ дар ҷумлаи охир ифода ёфтааст: «Дирӯз мегузаштам, ки ду талаба ба дӯкони шахсе нишаста буданд. Дар байнашон хеле суолу ҷавоб муҳовара мешуд. Аз он ҷумла соҳиби дӯкон азбаски зарофат ва латофат дошт, аз яке ҳамин

талаба мепурсид, ки: Ачиб замону ғариб овон аст, ки се сол қабл хобҳое медидам, масалан, ба асб ва ароба савор мешудам, ё ин ки дар мадраса бо мисли шумо талабагон суҳбат медоштам, ё худ ба дарёи азиме, ба дашту бӯстонҳои ачибе гашту убур менамудам. Ҳоло хобҳое мебинам, ки хилофи он аст. Чунончӣ: аз ин замин, яъне, аз ин курае, ки мо ба болои ӯем, ба кураи дигар - рафтору гашт мекунам... Ва баъзан мисли соири парандагон озод, ба хуфту саҳулат гӯё, ки тоирам, суъуд ва фуруд мекунам... Илтимоси он дорам, ки таъбир ва хоб ба қадри фаҳми банда ва қонеъкунанда бошад, бифармоед... Азбаски яке аз он талаба фаҳим ва заки буд, фармуд, ки: Бародар,.. ба хотири ҷанобатон маъзуран мегӯям, ки масалан, 30-40 сол қабл ҳар чизе, ки медидед ва мешунидед ва мефаҳмидед, яъне, ҳар хабаре, ки ба муҳити фикратон буд, онро ба олами хоб мушоҳида менамудед. Ҳоло чизҳое, ки пеш аз ин набуда акнун пайдо шуда, яъне аз таъби аҳли санъат ва хибрат пайдо шуда ва дар пайдо шудан аст, мебинед ва мешунавед ва тафаккур мекунад ва аз хавос инҳоро низ ба олами хоб мушоҳида мекунад... Акнун бояд, ки худро ба дигар инсонон қиёс намуда ва сабаби беҳунарӣ ва паст мондани худро нек мулоҳиза намоем!» [11].

Муаллиф мардумро огоҳ мекунад, ки хоболуд набошанд ва аз дунё қафо намонанд, илму дониш андӯзанд, вагарна тараққи илму санъатро дар хоб мебинанд. Вобаста ба ин дар зер ҳикояти тамсилие бо номи «Дузд ва рӯбох» ҷой дода, дар хулосаи он омадааст: «Миллате, ки дар роҳи илму дониш ба ғафлату хоб аст, ҳам аз дунё қафо мемонад ва ҳам дороиашро аз даст медиҳад» [11]. Ҳамин тавр, «Оина» низ монанди «Бухорои шариф» дар роҳи бедории афкори мардуми Осиёи Марказӣ хизмати бузургро ба ҷо овард.

Намунаи дигари барҷастаи асарҳои насрӣ дар «Бухорои шариф» таронаҳо ё рӯҷӯҳои лирикӣ таҳти унвони «Шеъри мансур» мебошанд, ки то он вақт дар адабиёти тоҷик маъмул набуданд. Чунин шакли бадеию публитсистиро муҳаққиқони соҳаи журналистика лавҳа, лавҳаи лирикӣ, тарона низ номидаанд. Муҳаққиқ М.Муродов дар бораи он маълумоти муфассал додааст: «Агар дар лавҳа ҳиссиёти нигоранда нисбат ба ҳодисаҳои табиат, ҷашнҳои таърихӣ, олами ҳайвоноту наботот, лаҳзаҳои сӯзу гудоз ва амсоли ин баён шуда бошад, инро лавҳаи лирикӣ меноманд. Лавҳаи лирикӣ аз шевотарин наъби лавҳа буда, бо тасвирҳои воқеии манзараҳои табиат, сӯзу сози одамӣ, таҳайюли рангин орошта мешавад. Вобаста ба рӯҳияи мавзӯ нигоранда метавонад аз воситаҳои адабӣ, ашъори лирикӣ, тасвирҳои рангин истифода кунад» [7, с. 184]. Дар лавҳаҳои лирикии «Бухорои шариф» низ андешаҳои ҳаяҷономези муаллиф баён шудаанд. Бештари лавҳаҳо таҳти унвони «Шеъри мансур» ба қалами Мирзо Ҷалол оиданд: «Эй таъби хушёр! Эй қариҳаи обдор! То ба кай дар хоб ва хуморӣ?! Охир ҳарчи дорӣ, биё ва биёр! Рафиқон саргардон, сар ба гиребон. Намедонам ман дар чӣ фикру тадбир буда бо кадом ҳила ва тазвир дохили ин ҷамъи парешон гардида?.. Аз осмон садое намешунавем, аз замин нидое!..» Порчаи мазкур аз санъатҳои бадеии сачъ, такрор, тасвир, байтҳо оро ёфтааст. Рӯҷӯи лирикии дигар бо имзои «Мим.Айн» «Мухотабаи қалам» ном дорад: «Эй қалам! Туй тарҷумони аҳволи муаллим ва мураббии атфол ва бани Одамро басо хидматҳои касир ба самтҳои ва хайроти сабқат карда туй!» Мушоҳида мешавад, ки мавзуи муҳимми иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ин порчаҳо бо ороишоти бадеӣ инъикос ёфтааст. Дар «Шеъри мансур»-и дигар бо номи «Мутойибаи мусалсал» Мирзо Ҷалол навиштааст: «Кош, тавонистаме ҳикояти манзум гуфтаме аз дарди қиссаи дили маҳмум. Эй шефтагони рангу бӯ, эй печидагони тори мӯ, эй дилдодагони бечашму абрӯ, назари марҳамате ба ин сӯ фармоед! Уқдаи мушқил ва гираҳкори ин бедили гирифтори ҷоду кушоед! Чӣ кунам то рамузи ошиқӣ донам?» Баста бо хаёлҳои шоирона қаҳрамони лирикӣ ногоҳ чашмаш дар сафҳаи ахбор ба воқеоти инқилоби Эрон, ҷанҷоли Туркияву Италия расида, хотираш мағшуш мегардад ва бо байте хулоса мекунад: «Қард парешон маро хаёлу дилу хуш; Турраи Тӯрон, ҷабини ҳамзадаи Рум!» Яъне, вақти шеърӣ набуда, воқеоти сиёсии давр чунон ба худ гирифторм кардааст, ки шеърӣ ҳам намондасту шеърхон ҳам.

Афкори муаллиф оид ба воқеоти давр зери оҳанги бадеӣ, танзомез то андозае пӯшида ифода ёфтааст. Услуби мазкурро Мирзо Ҷалол минбаъд идома дода, шеъри мансури дигарро бо номи «Масаллас» ба таъби расондааст: «Муддате буд, ки таъби худододи ман ба хоб рафта майли мусофирати адамобод дошт ва меғунуд... Ман дар гӯшаи хайрат нигоҳ ба

табиати башария мекардам ва зи табъи шоиронаи худ тааччуб намуда ва ба ҳайрат меафзудам, ки ту машғули хоби ноз ва фориг аз дилбари танноз будӣ, чӣ шуд, ки бедор шудӣ?..» Дар ин ручӯъ ақл ва табъ гуфтугӯ мекунанд. Ақл мепурсад: «Чаро олами башарият аз ҳар карона рӯ ба бедорӣ гузоштаанд, мо бар хоби хуш меафзоем?!» Табъи нимабедор посух медиҳад, ки: «Агар роҳ миёни ҳамсоғон табоҳ ва парешон нашавад, агар пойи мардӣ ва ғайрати рафтани роҳ бошад, агар садде ва ҳоиле монев нагардад, албатта, ба нидои ҳамдигар ҷавоб медиҳанд». Асари мазкур аз намунаи барҷастаи ручӯи публитсистист, ки баъдҳо онро устод Айнӣ дар асарҳои насрии худ ба кор бурд. Аз он сабаб онро публитсистӣ меноманд, ки дар он бо факту рақамҳо комёбӣ ё норасоии ҳома зикр мешаванд. Илова ба ин, ручӯҳои навъи мазкур бо нидову суханони обдор ва қитъаҳои шеър оро меёбанд.

Дар маҷаллаи «Оина» ручӯи лирикӣ ба шакли боло ба чашм нарасад ҳам, яке аз навиштаҳои ҷолиби бадеӣ дар мавзӯи норасоии ҳома «Киноят», ки бо имзои «Асҳад» ба табъ расидааст, ба талаботи жанри мазкур ҷавобгӯст. Мақолаи мазкури Асҳади Бухороиро устод Садриддин Айнӣ ҳамчун намунаи беҳтарин дар «Намунаи адабиёти тоҷик» овардааст [1, с. 367-369]. Мақола бо ашӯр, аз ҷумла, ғазали Ҳофиз оро ёфтааст. Вобаста ба он муаллиф ба зикри ноқисҳои ахлоқи ҳамзамон мепардозад. Асар оҳанги киноят дорад. Ҷунончи, рӯҳониён агар мансаbero дар хоб бинанд, ҳамоно барои он талош меварзанд. Хуллас: «Чӣ кунему чӣ чора намоем, ки ба пайкари нозанини мамлақати мо оташи ҷаҳолат боло гирифта, касе нест, ки ба оби марҳамате онро фурӯ нишонад» [3].

Намунаи дигари насри бадеии «Бухорои шариф» ҳарчанд камшумор аст, сафарномаҳо мебошанд, ки ба қалами Мирзо Ҷалол оиданд. Яке аз онҳо «Аснои сафар» ном дошта, асари хуби бадеист ва онро метавон яке аз асарҳои аввалин дар жанри сафарнома номид.

Жанри дигари бадеӣ суҳбат аст, ки бори аввал дар «Бухорои шариф» истифода шудааст. Мусоҳиба (суҳбат) тибқи дастури аксар муҳаққиқони журналистикаи тоҷик (И.Усмонов, М.Муродов, А.Нуралиев) ба жанри ахборӣ дохил мешавад. М.Муродов жанри суҳбатро ба таври алоҳида зикр карда, онро ба жанри таҳлилии журналистика дохил намудааст [7, с. 133-135]. Аммо дар таҳқиқоти мо суҳбат ба намуди публитсистию бадеӣ наздик аст, баробари ин, дар он хусусияти драмавӣ-саҳнаҷаи бадеӣ баръало мушоҳида мешавад. Намунаи аввалини саҳнаҷа бо номи «Забони маҳаллӣ» таҳти рубрикаи «Фелетони кӯчак» дар «Бухорои шариф» ба ҷоп расидааст. То ба он вақт ба чунин шаклу мазмун дар адабиёти тоҷик асари бадеӣ ба вучуд наомада буд.

Сипас, дар рӯзнома саҳна-суҳбатҳои дигар низ ба ҷоп расидаанд. Яке аз онҳо «Мусоҳибаи ҳаёлия. Насиҳати мулло Назмӣ - мактабдор барои шогирдҳо ва маъзарат намудани Иқболхон ва шиква кардани вай аз ҷониби акааш мулло Болта» (муаллиф А. Сайидзафар Маданӣ) ном дорад. Суҳбат дар синфхона, байни муаллим ва шогирдон мегузарад: «Назмӣ- Бачаҳо, нури чашмҳо, аввалан шуморо ба итоати падару модар амр мекунам, ки итоаташон фарзи айн аст, яъне, ин фаризаи ҳома ва шомили ҳама фароиз аст. Сониян, ин ки дар сояи адолат ва ҳамияти подшоҳи муаззами мо, ки дар Бухорои шариф газит баромада, бояд ҳамаатон газит гирифта мутолиа кунед, ки газитхонӣ барои ҳар фард аз афрод як дараҷа илми иҷмолӣ аз ҳар фан мебахшад. Шумо аксар фанҳои лозимиро намедонед, ҳатто, ҳамин Бухорои шариф, ки Ватани шумо аст, ӯро намедонед, ки дар кадом қитъаи замин воқеъ аст, ҳоло аз шумо агар бипурсанд: «Бухоро дар кадом ҷониби Осиё аст?» чӣ мегӯед? Ва чӣ ҷавоб медиҳед?

Дар ин асно як шогирди нав даромад ба по истод ва ба қамоли ҷуръат гуфт: -Мегӯям, ки дар Бухоро, балки дар ҷавониб ва атрофи Бухоро осиебҳои сангии калон ниҳоят дараҷа бисёр аст.

- Иқболҷон, Шумо намедонед Осиё, ки мегӯянд, як ҳиссаи рӯи заминро мегӯянд.

Шогирди наваромада тааччуб карда нишаст.

Иқболҷон: - Таксир, аз ин нодонтар акем мулло Болта аст. Ҷаноби шумо ҳафтаи гузашта ба хондани газит таъкид карда будед. Аз дасти Мавзев ҳамон рӯз як газит гирифта,

ба ҳавлӣ рафта шаб мутолиа мекардам. Акем пурсид: - чист? Ман гуфтам: - газит! Бисёр ҳақорат дод, ки газит чаро меҳонед? Газит вақти падару бобоямон набуд ки!..»

Саҳнаҷаи «Мусоҳибаи мулло ва тоҷир» (муаллифаш «Т.М.») низ дар шакли суҳбат омадааст: «Рӯзе мулло бо тоҷире тарҳи суҳбат доштанд, ки дар байни суҳбат газитчӣ газити «Бухорои шариф»-ро оварда ба дасти тоҷир дод. Тоҷир шуруъ ба хондани газит кард. Мулло гуфт: «Шумо ҳам магар газити «Бухорои шариф» (-ро) муштарӣ ҳастед?». Тоҷир гуфт: - Оре!

Мулло: - Ба шумо аз ин чӣ фоида мебошад, ки чиҳил танга дода инро меҳонед?

Тоҷир: - Фавоиди он бешумор аст. Яке он ки шахси газитхон аз аҳволи олам боҳабар мебошад, мисли чӣ шудани ҷанги Туркия ва Итолиё ва чӣ шудани муноқишаи Фаронса бо Марокаш ва чӣ будани аҳволи Эрон ва Русия ва ҳоказо... Дигар аз фавоиди ӯ ин ки тариқи тамаддун ва тараққиро ба шахси газитхон мефаҳмонад, ки дигарон чӣ навъ тараққӣ карданд, ба кадом тариқ рафтанд, мо чӣ кардем, ки ин қадар қафо мондем ва чигунагии мадорис ва макотиби онҳоро ва аҳволи макотиб ва мадориси моёнро ва тариқи тартиб ва таълимро нишон медиҳад...»

Хуллас, тоҷир манфиатҳои рӯзномаро номбар мекунад ва муллоро водор менамояд, ки ба он таваҷҷуҳ намояд. Дар охир мулло аз омодагии худ ба рӯзномаҳои хабар медиҳад. Рӯзи дигар тоҷир ба мулло аз шумораи нав мақолаи «Таддаюн ва тамаддун»-ро хонда дод.

Мулло: - Дарвоқеъ... моён заррае ҳаёли тамаддун ва тараққиро ба сар надорем, ягон мактаби саноат надорем, дар мамлакатамон ягон табиби ҳозик намебошад, агар бошад ҳам, базӯри қуввати ақлу фаҳми худ чизе гардидааст, дар пеши муаллим рафта имтиҳон намодааст».

Тоҷир ҳам аз камбудии кори тичорат, аз бесаводӣ зиён кашидани тоҷирони Бухоро қисса карда, сабаби инро дар он донист, ки дар Бухоро мактаби тичорат нест, ки фарзандонамонро дар он ҷо хонанда, аз бачагӣ ба онҳо сирру асрори тичоратро омӯзонем.

Асари дигари бадеӣ ба шакли суҳбат-саҳнаҷа «Мусоҳибаи ду нафар дӯсти меҳрубон» (муаллиф Р.Ё.) ном дошта, хусусияти тарбиявӣ дорад: «Ду нафар дӯсти меҳрубон Муҳаммадбек ва Акбарбек ном, ки дар як қонтур (идора) хидмат мекарданд, рӯзе бад-ин қарор гуфтугӯ намуданд:

Муҳаммадбек: - Салом алайкум, Акбар, бародар, аз дидани ту хеле масрурам.

Акбарбек: - Ваалайкум ассалом, бародари ман. Аҳволи ту чӣ тавр аст? Тамоми як ҳафта аст, ки туро дар қонтур намедидам».

Аз идомаи суҳбат маълум мегардад, ки Акбар аз бемории дӯсташ Муҳаммадбек истифода бурда, ӯро ба роҳбар бад карда нишон дода, ӯро аз қор ҳолӣ ва худ ба ҷойи вай таъйин шудааст. Саҳнаҷаи мазкур хислатҳои пасти инсонӣ, аз ҷумла, хабаркашӣ, одамфурӯшӣ ва ғаразмандиро нишон дода, ҳушдор медиҳад, ки аз одамони дорои ҷунин хислатҳо бояд дурӣ ҷуст. Аммо муаллиф дар тасвири ин ҳодиса ба зиёдгӯӣ роҳ додааст.

Бояд гуфт, ки саҳнаҷаҳои дар боло зикршуда он вақт қобили ба намоиш гузоштан буданд, зеро аллақай дар Қафқоз ва минтақаҳои дигари мусулмоннишини Русия театрҳо амал мекарданд ва дар бораи фаъолияти онҳо дар «Бухорои шариф» хабарҳо ҷоп шудаанд. Ҷунончи, дар яке аз хабарҳо омада, ки аввалин театри мусулмонон дар шаҳри Тифлис кушода шуда, дар он оид ба аввалин намоишномаи мусулмон Мирзо Фатҳалӣ Охундов маълумот дода шудааст. Ҷамҷунин, намоишномаи муҳаррири маҷалла Маҳмудхоча Бехбудӣ «Падарқуш» дар саҳнаҳои хурду бузург ба намоиш гузошта шуда буданд.

Минбаъд шаклҳои суҳбат ва намоишнома дар журналистикаи ҷавони тоҷик анъана гардид ва дар «Оина» ва «Шуълаи инқилоб» идома ёфт. Аз ҷумла, дар маҷаллаи «Оина» (1913-1915) ҳикояи танзомез ба шакли суолу ҷавоб омадааст. Онҳо бештар аз забони ҳайвонот мебошанд. Дар онҳо масъалаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Сарчашмаи ҷунин шаклҳои бадеӣ публитсистиро нашрияҳои пешқадами Қафқоз ва Мисру Туркия ва Эрон номидан мумкин аст. Ҷарҷанд сарчашмаи ҷунин ҳикоят дар адабиёти форсу тоҷик аз ҳикояи Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ ва дигарон низ шуруъ мешавад, аммо ба шакли рехта ва жанри алоҳида маҳз дар матбуоти охири асри нуздаҳ ва аввали қарни бистум ташаккул ёфтааст.

Намунаи аввалини он дар «Оина» ҳикояти танзомези «Чавоб ба муш» аст. Ба он «*Камина Гурба*» имзо гузошта шудааст (№11.1914.4 январ). Чунин ҳикоеи тамсилӣ ҳадафи муайян дошта, норасоихои чомае, маросимҳои нодаркор ва урфу одатҳои зарарнокро мазаммат кардаанд. Бо чунин шакл дар шумораи №12, аз 11 январи соли 1914 ҳикояти «Мактуби кушода ба Муш-оғо» ба забони ўзбекӣ дарҷ шудааст. Бештари асарҳои тамсилӣ дар шакли суҳбат таҳти рубрикаи «Суҳбат» мебошанд. Яке аз мавзӯҳои муҳими онҳо баҳси қадиму ҷадид аст. Намунаи беҳтарини суҳбат дар ин мавзӯ асари Абдурауф Фитрат «Мунозира» буда метавонад, ки соли 1910 дар Истанбул ба нашр расидааст. Порчае аз муқаддимаи асари мазкурро устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» овардааст, ки забони шево ва таъсирбахш дорад. Он ҷо ҳам суҳбат дар мавриди қадиму ҷадид меравад ва ниҳоят намояндаи қадим-мударрисии бухороӣ ба фарангии ҷадид тан медиҳад: «Шумо хуб марди донишманде будед, воқеан, тамоми дардҳои ватану миллати моро ёфта, илочашро ҳам некӯ баён намунод» [1, с. 335].

Дар саҳифаҳои «Оина» муҳовараҳо ба забонҳои ўзбекӣ ва форсӣ зиёданд. Мавзӯи муҳовараи дигар низ баҳси қадиму ҷадид мебошад: «*Мулло: - Чист ин? Газит-мӣ? Талаба:- Бале, тақсир, газета. М.: - Фаваидаш чист? Т.: - Яке аз фаваидаш ин ки шахси газитхон аз тамоми қондоти ҷаҳон ва аз ҳолатҳои илмӣ, фаннӣ, иқтисодӣ ва ҷиҳатҳои сиёсӣ дар байни ҳар миллат ва ҳар давлат хабардор мегардад...*» *Бухоро: Зухриддин Фатҳиддинзода*. [16].

Мушоҳида мешавад, ки дар чунин суҳбатҳои сершумор мавзӯҳои муҳими иҷтимоӣ, аз ҷумла, таълиму тадрис, тарғиби китобу матбуот муҳокима шудаанд ва ба хонанда таъсири хуб мерасонанд.

Бояд гуфт, ки дар мавриди жанри суҳбат бисёр адабиётшиносон ва муҳаққиқони тоҷик изҳори назар кардаанд. Аз ҷумла, И.Усмонов зикр мекунад, ки «мақсади суҳбат шинос кардани хонанда бо фикри мусоҳиб мебошад» [15, с. 24]. Ба андешаи Абдусаттор Нуралиев, суҳбат «ҳамчун жанри қадимтарин ва паҳншудаи матбуот имконияти васеъ дорад. Дар он на танҳо оид ба муносибатҳо ва андешаи ҳамсуҳбат дар мавриди далел ва ҳодисаҳои муҳим, балки оид ба шахсият ва ҷаҳони ботинии ӯ маълумот пайдо кардан мумкин аст» [9, с. 33]. Суҳбатҳои «Оина» дорои хусусиятҳои хосанд. Дар ин бобат Г.Дадобоева дуруст зикр карда, ки «суҳбат ва диалогҳои дар маҷаллаи «Оина» батаърифи ба мухтасарбаёнӣ, оҳангноки фарқ мекунанд, дар онҳо афкор, андеша, муқоиса, ҷамъбаст ва ғайра истифода шудааст» [4, с.58]. Дар мавриди аҳамияти жанри суҳбат дар адабиёт ва журналистика муҳаққиқ А.Шехов зикр карда: «Бо роҳи суҳбат аксар вақт муаллифон ҳадаф доштанд ғояҳои ҳаракати маорифпарвариро дар байни аҳоли паҳн карда, мушкилоти таъсиси мактабҳои нав, наشري рӯзномаву маҷаллаҳо ҳал намоянд. Услуби мазкур то андозае хусусияти тарғиботӣ дошт, хонанда худро дар ҷой ё мавқеи ин ё он мусоҳиб мегузорад» [18, с.13]. Илова карданием, ки дар суҳбатҳои «Оина» оҳанги бадеияти классикии тоҷик, аз ҷумла, забони «Гулистон»-и Саъдӣ мушоҳида мешавад. Забон, сабку услуби суҳбатҳои мазкур оҳангнок, образнок ва хонданбоб мебошанд ва хонанда аз онҳо лаззати зиёди эстетикӣ ва тарбиявӣ мегирад. Дар суҳбатҳо гуфтору мақол, таъбирҳои мардумӣ истифода шудаанд. Суҳбатҳо таҳти рубрикаҳои «Суҳбат», «Мувоҳида», «Мувоҳиба», «Мувоҳида ё мувоҳиба» ва ғайра ба ҷоп расида, муаллифони онҳо бештар имзои мустақор доранд: «Муш-мирзо», «Пишак-сӯфӣ», «Абдулқадим», «Сомеъ» ва ғайра. Мавзӯи асосии онҳо тарғиби мактабҳои усули нав, рӯзномаҳои, баҳси қадиму ҷадид ва ғайра мебошанд. Суҳбатҳо байни Муш-мирзо ва Пишак-сӯфӣ, Талаба ва Домулло, Қадимӣ бо Ҷадидӣ ва ғайра доир мегарданд. Хусусияти барҷастаи суҳбатҳои «Оина» аз он иборат аст, ки тарафҳо ҳамдигарро таҳқир намекунанд, норасоҳои ҳамдигарро бо нармӣ фош намуда, ба инъикоси мақсади асосии нашрия ёрӣ мерасонанд. Баҳси суннию шиъа яке аз мавзӯҳои муҳими ашъор ва суҳбатҳои маҷалла мебошад, ки дар онҳо масъалаҳои илму ирфон, расму одат, бартарӣ додан ба таълими насли наврас дар ҷойи аввал меистанд.

Суҳбат, намоишномаю асарҳои саҳнавӣ ва баъзе намунаҳои насри ҳикоямонанд бо шаклу сохтори имрӯза дар адабиёти даҳсолаҳои аввали тоҷик мавҷуд набуданд. Аммо сарчашма ва заминаҳои онҳо дар адабиёти шифоҳӣ, асарҳои адибони классикии тоҷик ҷой

доштанд, ки дар ин бора муҳаққиқон ишораҳо кардаанд. Чунончи, намунаҳои жанри тамоман камёфти намоишнома - матнҳои драмативии халқиро профессор Н.Нурҷонов чамъоварӣ карда, мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар рӯзномаҳои пешазинқилобии Осиёи Марказӣ низ суҳбату гуфтугӯҳои қаҳрамонон ҳамчун шакли нави адабӣ ба чоп расидаанд, ки намунаашонро дар «Бухорои шариф» мушоҳида кардем. Бо вучуди ин, муҳаққиқ Х.Асозода дуруст таъкид намуда, ки «то соли 1917 дар ҳудуди ҳафт-даҳ асари саҳнавӣ навишта» шуда бошанд ҳам, ба забони ўзбекӣ буданд. Мавзуи ин асарҳо ба масоили муҳимми давр – «ислоҳи мазҳабӣ, ислоҳи омӯзиш дар мадрасаҳо ва ғайраҳо» [2, с. 197] оид буданд. Аммо ба андешаи муҳаққиқи зикршуда, дар ин бора, ки «намоишномаи Бехбудӣ «Падаркуш» (1913)... аз арзишҳои адабӣ ҳолӣ буда, тарзи баёнаш низ хеле муғлақ сураат гирифтааст» [2, с. 197], наметавон розӣ шуд. Зеро агар асари мазкур сушт мебуд, шакли тоторию ўзбекии он дар саҳнаҳои театрҳои бузурги Россия ва Осиёи Марказӣ намоиш дода намешуданд.

Намунаи аввалини насри бадеии намоишномавӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» асари калони «Мусоҳибаи ислом, охунд ва ҳотифулғайб» аст, ки чопи он аз шумораи №12, 10 июли соли 1919 шурӯъ шуда, то №18, 30 августи ҳамон сол, давоми қариб ду моҳ идома ёфтааст. Маълум мешавад, ки он асари тарҷумавист, ба эҳтимоли зиёд аз туркии озарбойҷонӣ тарҷума шудааст. Номи муаллифи асар ва тарҷумони он маълум нест. Дар зерсарлавҳа омада: «Тарҷума аз асари «Ходими миллат». Асар аз чиҳати сохт ва мавзӯ то андозае ба суҳбатҳои зикршудаи «Бухорои шариф» (1912) ва «Оина» (солҳои 1913-1915) монанд аст. Маълум мешавад, ки маорифпарварон ва равшанфикрони охири асри XIX ва аввали асри XX бо мақсади мубориза алайҳи рӯҳониёни ифротӣ ва бедор кардани маърифати мардуми Шарқ аз ин усул зиёд истифода бурдаанд ва асари мазкур намунаи барҷастаи он мебошад. Дар он хусусияти асари намоишномавӣ пурра риоя шудааст. Шумораи қаҳрамонон маҳдуд аст, ҳамагӣ се нафар: Ислом (дини ислом) ҳамчун шахси воқеӣ, охунд (намояндаи муллоҳо) ва ҳотифулғайб (ҳотифи ғайбӣ, ки ҷисман дида нашуда, суҳанаш шунида мешавад) [8].

Дидан мумкин аст, ки забони асар равону шево буда, аз чиҳати бадеият ва услуб ҳам қобили мулоҳиза аст. «Алломаи 18-газа, «лабҳои чарбу равғанӣ» барин ифодаҳо, «гардан ба монанди гардани гов», «рӯят сиёҳ бод» барин суҳанҳои образноку халқӣ дар он зиёд истифода шудаанд. Баъзе ифодаву тасвирҳо ба гуфтори мардуми эронӣ шабоҳат доранд. Тахмин кардан мумкин аст, ки тарҷумаи форсӣ истифода шудааст. Аммо барои тоҷикони мовароуннаҳрӣ ҳам фаҳмо аст.

Ҳамин тавр, намунаи жанрҳои нави насрӣ дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ва маҷаллаҳои «Оина», «Шуълаи инқилоб» аз рӯзҳои лирикӣ, «Насри мансур», ҳикоятҳо, суҳбат, саҳнаҳои хурд, намоишномаҳо иборатанд. Намунаи жанри ҳикоя дар шакли имрӯза ба чашм нарасад ҳам, порчаҳои хурди бадеӣ нишонаи оғози жанри ҳикоя буда метавонанд. Ҳамаи ин аз саҳми назарраси нашрияҳои пешазинқилобӣ ва аввалиинқилобии тоҷик дар пайдоиш ва ташаккули жанрҳои нави адабиёт ва журналистикаи тоҷик дарак медиҳад. Бинобар ин, қавли муҳаққиқ М.Шакурӣ дуруст аст, ки: «бо пайдоиши рӯзномаву маҷаллаи «Бухорои шариф», «Самарқанд», «Оина» жанри нави публитсистикаи маорифпарварӣ-равшангарӣ падид меояд» [19, с. 401-402].

Гуфтан мумкин аст, ки намунаҳои аввалини жанрҳои дар адабиёти тоҷик нисбатан нави насрии намоишнома, суҳбат, сафарнома, лавҳа (ручӯъ) ва ҳикоя маҳз дар нашрияҳои нахустини тоҷикӣ «Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб» ба нашр расидаанд ва ташаккул ёфтаанд. Минбаъд анъанаи мазкурро маҷаллаҳои «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» дар солҳои 1926-1927 идома доданд, ки ин мавзуи алоҳида аст.

Муқаррир: Олимӣ Х.Х., д.и.ф., дотсент

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.
2. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х.Асозода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. - 672 с.
3. Бухороӣ А. Киноят / А.Бухороӣ // Оина. – 1914. – 1 март. - №19.

4. Дадобоева Г. Ойна»-родоначальник журнальной периодики Средней Азии. / Г.Дадобоева. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 72 стр.
5. Мим. Қо. Хоб / Қо. Мим // Оина. – 1914. – 24 апрел. - №27.
6. Муаббир. Таъбири хоби мушавваш / Муаббир // Бухорои шариф. – 1912. - №80.
7. Муродӣ М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М.Муродӣ. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 256 с.
8. Мусохибаи ислом, охунд ва хотифулғайб. Шуълаи инқилоб. – 1919. 10 июл. - №12.
9. Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот / А.Нуралиев. - Душанбе: Ирфон, 1988. – 126 с.
- 10.Рочӣ Ф. Дузд ва рӯбоҳ / Ф.Рочӣ // Оина. – 1915. – 14 январ. - №7.
- 11.Рочӣ Ф. Хоби неку ба об бояд гуфт / Ф.Рочӣ // Оина. – 1915. – 14 январ. - №7.
- 12.Самад В. Аз қаъри Хазар то авҷи Зухал / В.Самад. - Душанбе: Маориф, 1991. - 220 с.
- 13.Сироч М. Хаёли мушавваш / М.Сироч // Бухорои шариф. – 1912. – 6 июн. - №74.
- 14.Сироч М. Хоби мушавваш. Мобаъд хаёли мушавваш / М.Сироч // Бухорои шариф. – 1912. - №79
- 15.Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика / И.К.Усмонов. -Душанбе: Адиб, 2009. - 138 с.
- 16.Фатҳиддинзода З. Туркистонӣ-эронӣ / З.Фатҳиддинзода // Оина. – 1914. – 28 июн. - №36.
- 17.Хуқандӣ З.М. Мусохибаи илмия ва баёни ташаккур / З.М.Хуқандӣ // Оина. – 1914. – 6 ноябр. - №1.
- 18.Шехов А. А. Равобити адабӣ ва зуҳури он дар маҷаллаи «Ойна» / А.А.Шехов // Номаи донишгоҳ. - Хучанд, 2011. - №2.
- 19.Шукуров М. (М.Ш.Бухорӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шукуров. - Душанбе: Пайванд, 2006. - 456 с.

ШАКЛГИРИИ АНВОИ ТОЗАИ НАСРИ БАДЕЙ ДАР МАТБУОТИ НАХУСТИНИ ТОҶИК («Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб»)

Намунаҳои аввалини асарҳои насри бадеӣ дар нашрияҳои нахустини тоҷикӣ - рӯзномаи «Бухорои шариф», маҷаллаҳои «Оина» ва «Шуълаи инқилоб» аз публицистика, тарона-лавҳа, ҳикоя, намоишнома, суҳбат, сахнаҷаҳо ва жанрҳои дигари бадеиву журналистӣ иборатанд. Дар ин бобат дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти муфассал анҷом дода нашудааст. Яке аз шаклҳои ҷолиб, ки намунаҳояшро дар адабиёти классикии тоҷик дидан мумкин аст, ҳикоятҳои устуравӣ мебошанд, ки аз тасвири ҳобу таъбири он иборатанд. Намунаҳои нахустини ин жанр дар рӯзномаи «Бухорои шариф» мавҷуданд, ки бо услуби ҳоси публицистиву бадеияти баландшон фарқ мекунанд. Онҳо ба мавзӯи асосии рӯзнома - мактабу маориф, тарғиби илму дониш бахшида шудаанд. Сипас, услуби мазкур дар маҷаллаи «Оина» ба қор рафт. Дар «Хоб» ном асари ин маҷалла андешаҳои тараққиқпарварӣ ва маорифпарварона баён гаштааст. Аз ҷиҳати сабку услуб он то андозае ба памфлету ҳаҷвияҳои хурди имрӯза монанд мебошад.

Намунаи дигари барҷастаи асарҳои насри дар «Бухорои шариф» таронаҳо ё рӯҷуҳои лирикӣ таҳти унвони «Шеърӣ мансур» мебошанд, ки то он вақт дар адабиёти тоҷик маъмул набуд. Чунин шакли бадеию публицистиро муҳаққиқони соҳаи журналистика лавҳа, лавҳаи лирикӣ низ номидаанд. Намунаҳои беҳтарини чунин таронаҳо-рӯҷуҳои лирикӣ ба қалами Мирзо Ҷалол оиданд.

Жанри дигари бадеӣ суҳбат аст, ки бори аввал дар «Бухорои шариф» истифода шудааст. Дар мақолаи мавриди назар суҳбат ба намуди публицистию бадеие дохил гардида, ки дар он хусусияти драмавӣ-сахнаҷаи бадеӣ низ дида мешавад.

Минбаъд шакли суҳбат дар журналистикаи тоҷик анъана гардид ва дар «Оина» ва «Шуълаи инқилоб» идома ёфт. Аз ҷумла, дар маҷаллаи «Оина» ҳикоятҳои танзомез ба шакли суолу ҷавоб омадааст ва аз забони ҳайвонот мебошад. Дар онҳо масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Сарчашмаи чунин шаклҳои бадеию публицистиро нашрияҳои Қафқоз ва Мисру Туркия ва Эрон доништан мумкин аст. Ҳарчанд намунаи онҳо дар осори Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ ва дигар классикон низ мушоҳида мешаванд. Намунаи аввалини он дар «Оина» ҳикояти танзомези «Ҷавоб ба муш» аст. Чунин ҳикоятҳои

тамсилӣ ҳадафи муайян дошта, норасоихои чома, маросимҳои нодаркор ва урфу одатҳои зарарнокро мазаммат кардаанд. Мавзӯҳои муҳимми онҳо аз баҳси қадиму ҷадид, таълиму тарбия, рӯзнамаҳои мебошанд.

Калидвожаҳо: асарҳои насри, ҳикоеҳои устуравӣ, хобу хоббинӣ, ҳикоеҳои тамсилӣ, тарона, суҳбат, намошинома, сахнача.

ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ЖАНРОВ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПЕРВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЕ («Бухарай шариф», «Оина» и «Шуълаи инкилоб»)

Первыми образцами художественных произведений в первых таджикских изданиях - газете «Бухарай Шариф», журналах «Оина» и «Шуълаи инкилоб» являются публицистика, песни, рассказы, пьесы, интервью, пьесы и другие жанры искусства и журналистики. Подробных исследований по этому вопросу в таджикской литературе не проводилось. Одной из наиболее интересных форм, примеры которой можно найти в классической таджикской литературе, являются устойчивые рассказы, состоящие из описания снов и их толкования. Первые образцы этого жанра можно найти в газете «Бухарай Шариф», отличающихся публицистическим и высокохудожественным стилем. Они посвящены основной теме газеты - школе и образованию, популяризации науки и знаний. Позже этот стиль был использован в журнале «Оина». В этом журнале «Хоб» выражены идеи развития и воспитания. По стилю он чем-то похож на сегодняшние брошюры и небольшие анекдоты.

Еще один выдающийся образец прозы в «Бухарай Шариф» - лирические гимны или стихи под названием «Шеъри мансур», до того времени не пользовавшиеся популярностью в таджикской литературе. Исследователи в области журналистики также назвали эту форму искусства и публицистики - публицистикой и лиризмом. Лучшие образцы таких песен - лирические стихи Мирзо Джалала.

Другой художественный жанр беседа, впервые использованный в «Бухарай Шариф». Данная статья представляет собой беседу в журналистской и художественной форме, которая также показывает драматизм художественной сцены.

С тех пор такая форма разговора стала традицией в таджикской журналистике и продолжилась в «Оина» и «Шуълаи инкилоб». В частности, в журнале «Оина» регулярный рассказ ведется в форме вопросов и ответов на языке животных. На них обсуждались общественно-политические вопросы. Истоки таких форм искусства и журналистики можно найти в публикациях Кавказа, Египта, Турции и Ирана. Хотя их примеры можно найти в произведениях Саади Шерози, Убайди Закани и других классиков. Первый пример в «Оина» - регламентированный рассказ «Ответ мышке». Такие притчи имеют цель и осуждают недостатки общества, ненужные ритуалы и вредные обычаи. Их самые важные темы - это древние и современные дебаты, образование и чтение газет.

Ключевые слова: прозаические произведения, повествование, сны, басни, песни, беседы, пьесы, сценки.

FORMATION OF NEW GENRE OF ARTISTIC LITERATURE IN THE FIRST TAJIK PRESS ("Bukharai Sharif", "Oina" and "Shulai Inkilob")

The first examples of works of art in the first Tajik publications - the «Bukharai Sharif» newspaper, the «Oina» and «Shulai Inkilob» magazines - are journalism, songs, stories, plays, interviews, plays and other genres of art and journalism. In this regard, no detailed research has been carried out in the Tajik literature. One of the most interesting forms, examples of which can be found in classical Tajik literature, are enduring stories, consisting of descriptions of dreams and their interpretation. The first examples of this genre are in the newspaper "Bukharai Sharif", which is distinguished by its unique journalistic and artistic style. They are devoted to the main topic of the newspaper - school and education, popularization of science and knowledge. This style was later used in «Oina» magazine. This magazine "Khob" expresses the ideas of development and education. In style, it is somewhat similar to today's brochures and small anecdotes.

Another outstanding example of prose in «Bukharai Sharif» is lyrical hymns or poems called «Sheri Mansur», which were not popular in Tajik literature until that time. Journalism researchers have also called this form of art and journalism journalism and lyricism. The best examples of such songs are the lyric poems of Mirzo Jalal.

Another artistic genre is conversation, first used in «Bukharai Sharif». This article is a conversation in a journalistic and artistic form, which also shows the drama of the art scene.

Since then, this form of conversation has become a tradition in Tajik journalism and continued in «Oina» and «Shulai Inkilob». In particular, the magazine "Oina" has a regular story in the form of questions and answers in the language of animals. They discussed social and political issues. The origins of such forms of art and journalism can be found in publications from the Caucasus, Egypt, Turkey and Iran. Although their examples can be found in the works of Saadi Sherozi, Ubaidi Zakani and other classics. The first example in "Oina" is the regulated story "Answer to the Mouse". Such parables have a purpose and condemn the shortcomings of society, unnecessary rituals and harmful practices. Their most important topics are ancient and modern debates, education and newspaper reading.

Keywords: *prose works, narration, dreams, fables, songs, conversations, plays, plays.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Салими Хатлонӣ - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, декани факултети филология ва рӯзманигорӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Сведения об авторах: *Салими Хатлони – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Муохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 883001154*

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзаде, декан факультета филологии и журналистики. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Муохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 904-10-85-85. Электронная почта: vorisonisomoni@mail.ru.

Information about the authors: *Salimi Khatloni – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 883001154.*

Abdurakhimov B.A. - *Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dean of the Faculty of Tajik Philology. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

ТДУ: 891.550

АҲАМИЯТИ ОМУЗИШИ СИМОИ ВОҶЕӢ ВА БАДЕИИ ҚАҲРАМОНИ МИЛӢИ ВОСЕӢ

Ашурома Матлуба Бобомуродовна

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар бораи шӯриши Восеъ дар солҳои ҳаштодуми асри нӯздаҳ дар ҳудуди Аморати Бухоро, шахсияти Восеъ, симои воқеии ӯ дар тасаввури мардум ва образи бадеии ӯ дар адабиёти шифоӣ ва хаттии тоҷик матолиби зиёд мавҷуданд, аммо матолиби дастрас чамъбаст ва ҳулоса нашуда, як симои воқеӣ ва таърихӣ, ҳамчунин, бадеии Восеъ таҷассум наёфтааст. Аз ин рӯ, акс ва мучассамаи ҳақиқии ин қаҳрамони миллӣ, ҳарчанд аз ҳалокаташ вақти зиёд нагузаштааст (ҳамагӣ тахминан яксаду чил сол), то ба ҳол арзи вучуд надорад. Ҳадафи асосии таҳқиқот аз он иборат аст, ки бо чамъбасти ковишу ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон ва симои хотиравию офаридаи халқ, адибон, санъаткорон тарҳи ба воқеият наздики қаҳрамони миллиро пешниҳод намоем. Зеро Восеъ дар таърихи муборизаҳои халқ барои озодӣ, раҳой аз зулму асорат, дар ҳақиқат, як симои ҳақиқӣ, воқеӣ ва миллии халқи тоҷик ба ҳисоб меравад, ки дар муқоиса бо қаҳрамонони дигари миллӣ аз устура, ривоят, гуфторҳо то андозае барӣ буда, дар ёди халқ ба таври воқеӣ боқӣ мондааст. Ҳол он ки қаҳрамонони зиёди дигари халқи тоҷик, монанди Рустамаи Дастан, Сухроб, Самаки айёр, Шерак, Муқаннаъ, Деваштич, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик хусусияти устуравию ривоятию дostonӣ ва шифоӣ дошта, симои ҳақиқӣ, воқеӣ ва таърихии онҳо камтар пеши назари хонанда ва бинанда аст. Ҳарчанд дар васфи онҳо нақлу ривоятҳои шифоию китобӣ, суруду дostonҳои зиёд мавҷуд буда, ба забонҳои гуногуни ҷаҳон тарҷума шуда, ба китобҳои дӯстдоштаи мардуми дунё табдил ёфтаанд, симои воқеии онҳоро мо дар даст надорем. Дар бораи зиндагиву симои аслии ҳеч яки онҳо, на устуравию на воқеӣ таҳқиқоти комили илмӣ анҷом дода нашудааст. Аммо Восеъ шахси дигар мебошад. Ӯ, пеш аз ҳама, шахси воқеӣ буда, замони зиндагӣ, ҷойи таваллуд ва қору фаъолият, ҳешу табор ва наздиконаш аниқ аст; баробари ин, то солҳои наздик онҳое, ки мавсуфро дидаанд, дар қайди ҳаёт буданд. Хушбахтона, агар образҳои Рустам, Сухроб, Шерак, Спитамен, Темурмалик, Деваштич то андозае хусусияти устуравӣ, мифологидошта бошанд, қаҳрамони халқи тоҷик Восеъ шахси воқеӣ аст, зодгоҳ, таваллуд ва вафоташ маълум мебошад, аз ин рӯ, омӯзиши дақиқ ва тасвири симои ҳақиқии ӯ зарур ва муҳим арзёбӣ мешавад. Ҷи тавре муҳаққиқ Ҳафиз Раҳмон қайд кардааст: “дар таърихи тоҷикон номҳое, аз қабиле Восеъ, Шерак, Спитамен, Темурмалик, Деваштич абадуддаҳ дар ҳофизаи мардум пойдор хоҳанд монд” [30, с.41]. Дар ҳақиқат, ин номҳо фаромӯшнашаванда буда, на танҳо дар саҳифаҳои таърих ва таърихномаю дostonҳои шифоию китобӣ, балки дар дили мардум устувор ҷой гирифтаанд ва мегиранд. Баробари ин, симои Восеъ дар фолклор ва адабиёти бадеиву театру кино хуб офарида шуда, ҳаёту фаъолият ва қаҳрамониҳои ӯ то андозае мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Бо вучуди ин, то ба имрӯз давоми зиёда аз сад сол ҳаёти Восеъ аз ҷиҳати илмию таърихӣ таҳқиқ нашудааст. Вақти он расида, ки дар бораи ҳар яке аз ин қаҳрамонони миллии халқи тоҷик таҳқиқотҳои таърихӣ адабиётшиносӣ анҷом дода шаванд. Чунин асарҳо барои шиносонидани симои ҳақиқии инсонҳои қаҳрамон, бедории ҳофизаи таърихӣ, муайян кардани ҳадафу ғояи халқ, бедории ҳисси миллӣ, ҳештаншиносӣ ва ватандӯстии мардум нақши босазо хоҳанд гузошт.

Муҳимтар аз ҳама, аҳамияти омӯзиши мавзуи мазкур дар тарбияи ватандӯстӣ, озодихоӣ, дар шароити имрӯзаи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати мустаҳкам намудани давлатдорӣ ва равона намудани қувваю истеъдоди насли наврас ва ҷавонони тоҷик барои ҳифзи он хеле бузург мебошад.

Қорномаҳои муборизони роҳи адолат бо номҳои “Шӯриши Нозим”, “Шӯриши Қаландар”, “Шӯриши Усмон”, “Шӯриши Восеъ” ва ғайра фаромӯш нашуда, мардум онҳоро дар ёд доранд. Махсусан, шӯрише, ки дар нимаи дуҷуми солҳои ҳаштодуми асри нӯздаҳ дар қисмати ҷануби Тоҷикистони имрӯза таҳти роҳбарии Восеъ ба вуқӯъ пайваст, дар адабиёти шифоӣ равшан тасвир ва бо обуранги бадеӣ сайқал ёфта, дар бисёр асарҳои бадеии адибон

инъикос гардидааст. Аллома Бобочон Ғафуров дар байни шӯришҳои зиёди меҳнаткашон шӯриши Восеъро алоҳида ва махсус ёдовар шуда: ”Ҳаракати ҳақиқии халқӣ ин шӯриши деҳқононест, ки бо роҳбарии Восеъи камбағал соли 1885 дар бекигарии Балҷувон ба амал омада буд” [9, с.215]. Ёдоварии ин ҳодиса аз тарафи таърихшиноси бузург, Қаҳрамони Тоҷикистон бесабаб нест. Ин воқеа дар таърихи халқи тоҷик яке аз саҳифаҳои мондагор ва бошараф ба ҳисоб меравад, ки аз он бояд омӯхту таҷриба бардошт. Ҳамин тавр, “яке аз ҳодисаҳои таърихӣ, ки дар миёнаҳои солҳои 80-уми асри 19 дар Бухорои Шарқӣ воқеъ шуда, пояи ҳукумати амирии Бухороро ба ларза овард ва баъдҳо таваҷҷуҳи сиёсатмадорон, адибон ва олимону ҷиддан ба худ ҷалб намуд, шӯриши мардуми кӯҳистон, бо сарвари Восеъ мебошад” [27, с.5]. Вазифаи таҳқиқоти мо аз ҷамъбасти таҳқиқоти эҷодӣ аҳли илму адаб, сиёсатмадорон ва ҷомеашиносон, эҷодиёти даҳонакии халқ оид ба корномаи Восеъ ва тавассути онҳо ба вучуд овардани симои воқеии қаҳрамон ва зимни он тарбияи ватандӯстӣ ва ҳифзи адолату оромии мамлакат мебошад.

Бояд гуфт, ки таваҷҷуҳи аҳли илму адаби тоҷик ба образи Восеъ барвақт, замоне ки аз ҳодиса вақти зиёд нагузашта буд, шуруъ шудааст. Нахустин асари бадеӣ ва китобӣ дар бораи Восеъ намоишномаи А.Фитрат “Шӯриши Восеъ” (соли 1927) аст, ки ба муносибати даҳсолагии инқилоби октябр ба теъдоди 2070 нусха чоп шуд [29, с.59-93]. “Бино ба хабари рӯзнамаи “Овози тоҷик”, ин намоиш аввалин маротиба 30-юми январи соли 1928 аз тарафи хонандагони курси марказии таълиму тарбияи тоҷикон ва баъзе аз ҳаваскорони дигар, дар кохи коргарони Самарқанд ба сахна гузошта шуд” [26, с.136]. Аҳамият ва овозаи шӯриши Восеъ то андозае баланду паҳншуда буда, ки ҳатто, нафаре аз пантуркистони гузаро, яке аз саромадони он – ин ҷараёни зиддитоҷикӣ, ба ҳар ҳол донишманди намоёни давр Абдурауф Фитрат ба қору корномаи намоёндаи халқи тоҷики кӯҳистон рӯй овард. Ин ҷо сабаб нахуст *сиёсӣ* буда метавонад, яъне, дар охири он сол даҳсолагии Инқилоби октябр ҷашн гирифта мешуд. Аз ин бармеояд, ки дар он вақт мардум, зиёиён воқеаи Восеъро хуб дар ёд доштанд. Баъди зинда кардани номи халқи тоҷик ҳамчун яке аз халқҳои қадимаи Осиёи Миёна ва ёдоварии дастовардҳои ин халқ аз тарафи адибону олимоне чун устод Айнӣ ва Бартолд қаҳрамони як нафар фарзанди кӯҳистони тоҷик, ки дар он ҳудуд Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон таъсис ёфта буд, Фитратро водор кард, ки аввалин шуда, ба тасвири ин воқеа даст занад. Ба вучуд омадани намоишномаи мазкури “Шӯриши Восеъ” аз ҳодисаҳои муҳими сиёсии солҳои бистум ба ҳисоб меравад. Сабаби дувум, *заминаи иҷтимоӣ* дорад: халқи одӣ, деҳқонон ва фақирони тоҷик баъди соҳибдавлат шудан (соли 1924) бар ғояи асосии шӯриш, ки ғолиб омадан бар синфи истисморгар буд, ноил гардиданд. Дар натиҷа ҳодисаи машҳури чанд вақт пеш бавуқӯъпайваста – шӯриши Восеъ, ба ёд расида, дар ин бора як қатор асарҳо ба вучуд омаданд.

Намоишномаи дувум ба ҳамин ном – “Шӯриши Восеъ” ба қалами Ғанӣ Абдулло буда, соли 1937 таълиф шудааст. Он худи ҳамон сол дар Душанбе ба сахна гузошта шуда бошад ҳам, баъди сиёҳ кардани номи муаллиф аз сахна бардошта шуд ва то ҳол матни он дастрас нест. Муҳаққиқ С.Эмомалӣ барои дарёфти асари мазкур саъю кӯшиш дорад.

Баъдан устод Мирзо Турсунзода ва П.Деҳотӣ солҳои 1938-1939 драмаи мусиқии “Шӯриши Восеъ” ва дар асоси он солҳои 1939-1940 либреттои операи “Шӯриши Восеъ”-ро эҷод бинмуданд, ки шуҳрати зиёд пайдо кард [28,с.93-127].

Вобаста ба шуруи Ҷанги Бузурги Ватанӣ таваҷҷуҳ ба образи қаҳрамонони миллӣ боз ҳам афзуда, дар бораи онҳо асарҳои мондагор ба вучуд омаданд. Ин асарҳо бо ҳофизаи халқ, ки дар асарҳои шифоҳии фолклорӣ ифода меёфт, якҷоя шуда, ба диловарию устувори халқ замина гардиданд.

Яке аз махсусиятҳои муҳими шӯриши Восеъ аз он иборат аст, ки он, пеш аз ҳама, аз тарафи халқ, бо эҷоди шеърӣ ривоятҳои гуногун ҷовидонӣ гардид. Умуман, дар тамоми минтақаҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна аз тарафи халқ эҷод шудани байту рубой ва ашъори халқӣ ба ҳукми анъана даромадааст. Дар минтақаҳои ҷануби Тоҷикистон, аз ҷумла, Ховалингу Балҷувон бошад, қабл аз ҳама, байту достонҳо дар бораи корномаи Восеъ ва ёронаш мебошад. Ин аст, ки образи Восеъ дар навбати аввал дар эҷодиёти даҳанакии халқ

васеъ, дуруст ва равшан офарида шудааст. Зеро “халқ ҳеч гоҳ корнамоиҳои фарзандони далери худро фаромӯш нахоҳад кард. Ёддоштҳои халқ барои муайян кардани сабабҳои сар задани шӯриш, таърих ва сабабҳои шикасти он маъхазии муҳим ба шумор меравад” [26, с.113]. Ин аст, ки минбаъд тамоми таҳқиқотчиён зимни омӯзиши мавзуи мазкур дар навбати аввал ба эҷодиёти даҳанакии халқ рӯй оварданд. Вобаста ба ин, аз ибтидои солҳои сиюм дар рӯзномаю маҷаллаҳо ва маҷмуаю китобҳои дарсӣ намунаи сурудҳои халқӣ доир ба шӯриши Восеъ чоп шудан гирифтанд. Аввалин маротиба соли 1930 дар маҷаллаи “Раҳбари дониш” бо пешгуфтори С.Раҳимӣ 35 тарона аз шӯриши Восеъ пешниҳод гардид [22, с. 6-10]. Соли 1943 (ё 1934) нахустин маҷмуаи эҷодиёти шифоҳии халқ “Адабиёти даҳанаки” (мураттиб О.Исматӣ) ба таъб расид, ки 28 банд суруди “Шӯриши Восеъ”-ро бо номи “Таронаҳои халқ дар хусуси Восеъ” дар бар мегирифт. Ба қавли муратиб, шӯриш пахш шуда бошад ҳам, “мардикорон ва деҳқонони меҳнаткаши халқи тоҷик онро фаромӯш накарда ва бо номи Восеъ таронаҳо сохтанд” [14,с.6]. Аз ҷумла, банди зерини машҳур оварда шудааст:

*Восеъ сари сангонай,
Пои аспаш лангонай,
Худуи марди майдонай* [14, с.12].

Маҷмуаи мазкур кам бошад ҳам, аввалин ёдоварии ҳодисаи шӯриши Восеъ ба таври расмӣ аз рӯи эҷодиёти халқ мебошад. Баъдан китоби Л.Бузургзода ва Р.Чалилов “Инъикоси шӯриши Восеъ дар фолклор” (соли 1941) дар Ленинград чоп шуд.

Бо вучуди ин, дар солҳои сиюму чилум муҳаққиқони тоҷик, асосан, намунаҳои эҷодиёти халқро дар бораи шӯриши Восеъ чамъ оварда, ҳуди ҳодиса, образи қаҳрамонҳои асарро пурраву ҳаматарафа, мазмуну ғоя ва ҳадафи эҷоди чунин асарҳоро намеомӯхтанд. Аз ин рӯ, мулоҳизаи муҳаққиқ Мурод Муродӣ дуруст аст, ки дар асараш “Тақриз дар матбуоти даврии тоҷик (солҳои 1920-1930) чунин ишора кардааст: “Тақризҳои “А.Болдиров “Дар бораи “Шӯриши Восеъ” ва “Эпоси даҳанакии халқ” [6, с. 14-15 ва 5, с. 37-38] аз намунаи навиштаҳои танқидии марбут ба асарҳои фолклорианд. Мақолаҳои А.Болдиров сабабҳо ва таърихи навишта шудани “Эпоси Гурӯғӣ” ва “Шӯриши Восеъ”-ро дар бар гирифта, муаллиф мазмун, мундариҷа, сюжет, забон ва амалиётҳои қаҳрамонҳоро нақл мекунад. Ин мақолаҳо тобиши муаррифи рои гирифта, мақсади онҳо на таҳлили асар, балки ба ҳонанда шинос намудани мазмуни китобҳо аст” [18, с. 159]. Хуллас, намунаҳои эҷодиёти халқ ва тақрису мақолаҳои аввалин дар бораи Восеъ хусусияти илмӣ надошта, танҳо бо мақсади шиносӣ ба нашр расидаанд.

Бо вучуди ин, гуфтан мумкин аст, образи Восеъ дар фолклори тоҷик аз ҳама бештар ва барҷаста тасвир гардида:

*Зулми амирон, ки ҳудудаиш набуд,
Косаи сабри фуқаро нур намуд.
Восеи батрак, писари Балҷувон
Сар шуду сарбоз ба пиру ҷавон* [26, с.109].

Аз ин банди шеър, ҳатто, баромади иҷтимоии Восеъ маълум шуда: ӯ аз байни мардум, аҳолии камбизоат (батрак) мебошад. Ҳамчунин, аз намунаҳои эҷодиёти даҳанакии халқ маълум мегардад, ки аксари мардуми он минтақаи кишвар аз баргузории шӯриш воқиф шуда буданд ва ба он назари хешро ифода мекарданд. Ин аст, ки муҳаққиқон ба хулоса омаданд, ки “шӯришгарон ҳанӯз ба қалъаи Балҷувон ҳучум накарда, мардум дар бораи Восеъ ва дӯстону ҳаммаслакони ӯ суруд мегуфтанд ва ҳикоеҳои ҷолиб нақл мекарданд, аз ҷумла:

*Восеъ мега: ма мирум,
Мулло Назир вазирум,
Балҷувона мегирум* [26, с.111].

Дар ин банди шеър аз нияту мақсади шӯришчиён ва тартиби қорашон сухан меравад. Ҳарчанд дар бораи нақшаву тартиби фаъолияти онҳо маводи навишторӣ ё оморӣ боқӣ намондааст, аз фолклори халқ дар ин маврид матолиби даркорӣ ба даст овардан мумкин мебошад. Аз шеърҳои халқӣ бармеояд, ки мардум бовар доштанд ӯ онҳоро ба роҳи рост

рахнамоӣ карда, ба мубориза алайҳи золимон бархезондааст. “Халқ дар сурудҳо кудрату тавоноии Восеъ, ҳимматбаландӣ, ҳақиқатпарастӣ, ҷасорати ӯ ва дигар хислатҳои хоси қаҳрамонро воқеъбинона тараннум кардааст” [26, с. 112]. Аз чунин шеърҳои халқӣ портрети Восеъро ҳам ба вучуд овардан мумкин аст: ӯ *сабзинарӯ, чорпахлӯ, миёнсол* буда, симои баҳодуруна доштааст. Вақте ки мучассамасозон ҳайкали ӯро метарошанд, санъаткорон симои ӯро меофаранд, бояд чунин ишораҳои байтҳои халқиро ба ҳисоб гиранд.

Н.Маъсумӣ соли 1950 бо номи “Шӯриши Восеъ ва сурудҳои таърихӣ” асаре навишт, ки ба қавли Б.Шермуҳаммадов, “то имрӯз ягона таҳқиқоти муфассал дар бораи “Сурудҳои шӯриши Восеъ” мебошад” [32, с.96]. Ба қавли Н.Маъсумӣ, сурудҳои мазкур дар асоси воқеаҳо суруда шуда, “қатъи назар аз он ки асари бадеиянд, ба ҳодиса, воқеа, мавриду лаҳзаҳои шӯриш хеле мутобиқат доранд ва ба ҳақиқати воқеа хеле наздиканд” [16, с.70]. Ҳамин тавр, “Ҳамаи он корномаҳои, ки мардуми тоҷик дар давоми солиёни зиёд аз саргузаронидаанд, хусусан, шӯриши озодихоҳонаи мардуми кӯхистони тоҷик бо сарвари Восеъ дар хотири халқ дар шакли суруду дoston, ёддошту ривоят абадӣ нақш бастаанд” [16, с.114]. Бинобар ин, ҳангоми ба вучуд овардани симои воқеии Восеъ бояд дар навбати аввал сурудҳои халқӣ омӯхтаю ҷамъбаст карда шаванд.

Баробари эҷодиёти даҳанакии халқ ашъори шоирони халқӣ дар бораи Восеъ низ ҳамчун далел ва матолиби муҳим хизмат карда метавонанд. Ашъори чунин шоирон дар ду маҷмуа, ки “Восеънома” ном доранд, дарҷ шудаанд. Маҷмуаи аввалин “Восеънома”-и Б. Шермуҳаммадов аст, ки соли 1985 интишор гардида. Дар як боби он бори аввал ашъори шоирони халқӣ дар бораи Восеъ ҷой дода шудааст [8]. Аз ҷумла, дар маҷмуаи мазкур дostonҳои шоирони халқӣ Бобоюнус Худойдодзода ва Курбоналӣ Раҷаб дарҷ гардидаанд. Чунончӣ, Б.Худойдодзода “Дostonи Восеъ”-ро дар асоси мушоҳидаҳои шахсӣ, муҳтавои сурудҳои таърихӣ ва ёддоштҳои муосирони қаҳрамон эҷод кардааст. Ин дostonро бори аввал Л.Бузургзода, Р.Ҷалилов ва Ҷейлитко соли 1939 аз забони ин ҳофиз навишта гирифта буданд. Дostonи мазкур барои муайян кардани бисёр лаҳзаю воқеаҳои шӯриш, кашфи ному маҳалҳо, ҷою макон, муборизаю задухӯрди персонажҳо ва тасвири муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ низ ёрӣ мерасонад. Яке аз хислатҳои асосии Восеъ дар он аст, ки ӯ бо қору рафтори хеш эҳтиром ва бовари мардумро ба даст овардааст ва обрӯи ӯ “дар назди ҷамъият боз ҳам меафзояд”. Баъди ин соли 2022 “Восеънома”-и С. Эмомалӣ ба нашр расид, ки нисбатан мукамал буда, дар он илова ба ашъори шоирони халқӣ ашъори шуарои касбии тоҷик низ ба ҷамъ мерасанд [27].

Бояд гуфт, ки андешаву афкори халқ ва қаҳрамони миллӣ ҳамеша ба ҳам мувофиқ ҳастанд. Ин аст, ки дар мавриди образи Восеъ дар романи ҳамноми С.Улуғзода М.Шакурӣ фармуда: “Масъалаи қаҳрамон ва халқ дар романи “Восеъ” аз масъалаи асосист” [33, с.318]. Восеъ ошкоро ба ҳамдеҳагон муроҷиат карда, ба онҳо роҳ нишон медиҳад, ба мубориза даъват мекунад: “Дар зулмат накунен қор”. Ҳамчунин, аз пораҳои алоҳидаи дostonи зикршудаи Б.Худойдодзода бармеояд, ки “муборизаи Восеъ моҳияти иҷтимоию сиёсӣ дорад” [26, с.116]. Дар сурудҳои мардумӣ, дostonҳои шоирони халқӣ ва асарҳои бадеӣ мардонагӣ ва матонати Восеъ чунон тасвир шуда, ки ӯ аз ҳокимон заррае ҳарос надорад, ҳатто, дар пояи дор бо сари баланд меистад: “Мир аз Восеъ чунон дар ҳарос аст, ки ҳатто, назди паҳлавони даступобаста худро аз хатар эмин намедонад: Қариб он мир аз тарсаш бихезад; Қариб аз пеши Восеъ ӯ гурезад” [26, с.119]. Ин ҷо мазмуни романи таърихӣ адиби эронӣ Ҳайдаралӣ Камолии Исфahонӣ “Мазолими Туркон-хотун” пеши назар меояд, ки дар он қаҳрамони асар Шохрух, пеш аз он ки қушта шавад, теғро ба шиками муғул мехалад: “вале ӯ розӣ буд аз ин ки интиқом гирифтааст, *чеҳрааш табассуми асроромез дошт*” [31, с.156]. Восеъ ҳам, ҳатто, дар пой дор аз роҳи интиқобкарда ва муборизааш дар тасвири нависанда розӣ аст; пеш аз марг ба осмони соф *бо сари баланд менигарад*. Шоир М.Қаноат дар ин маврид “характери Восеъро ба воситаи вожаҳои кӯҳ ва чанор ифода карда, бузургии Восеъ ва як умр ба замин мардуми меҳнатқарини диёри меҳрубонаш пайваст будани қаҳрамонро хеле амиқу ҳаяҷонбахш ба тасвир гирифтааст” [26, с. 131].

Ба қавли муҳаққиқ С.Эмомалӣ, “Инъикоси симои Восеъ дар осори манзум бо ду роҳ сураат гирифтааст: аввал, дар фолклор ва дувум, адабиёти китобӣ. Дар адабиёти китобӣ низ симои Восеъ бо ду роҳ тасвир гардида: асарҳое, ки корномаи Восеъро ҳамчун симои таърихӣ дар бар мегиранд ва дигар, шеърҳо дар ситоиши қаҳрамони мардумӣ” [26, с.124]. Дар байни ин гуна ашъор, махсусан, манзумаи Доро Наҷот “Ёдгор” аҳамияти вижа дорад. Мавзуи асосии манзума васфи шахсияти таърихӣ – Восеъ буда, дар он сараввал саргузашти печидаву пурмоҷарои миллат, ғановати моддии миллӣ, фаровонии неъматҳои моддӣ, ифтихори миллат аз мавқеи ҷуғрофӣ, обу хоки диёр ба мушоҳида мерасад [26, с.126]. Дар достони М.Қаноат бошад, образи оташ мавқеи барҷаста дорад:

*Дар сари кӯҳи баланди Балҷувон,
Гулхане афрӯхт имшаб ногаҳон.
Аз замин мехест боло оташе,
Оташи монанди Восеъ саркаше* [13, с.35].

Ниҳоят, асари бузурги монументалӣ дар бораи Восеъ романи Сотим Улуғзода мебошад, ки соли 1967 баъди заҳмати чандинсолаи адиби бузург таълиф шуд. “Устод Улуғзода маконеро, ки дар он айёми кӯдакӣ, ҷавонӣ ва миёнсолии Восеъ гузаштааст, вачаб ба вачаб ба мушоҳида гирифтааст” [26,с.143]. Дар офариниши образи Восеъ ба образи падари худ Умархон дар повести “Субҳи ҷавонии мо” таъя бинмуда: “Яке аз хислатҳои Умархон катъияти ӯ буда, чандин бор зоҳир шудааст ва ӯ худ гуфта: “Ман, ки ба ягон қор ҷазм кардам – тамом! Аз роҳам намегардам!” Ҳамин хислатро дар Восеъ мебинем ва нависанда инро ошқоро таъкид бинмуда: “Восеъ агар ба қоре аз мекард, маҳол буд, ки қасе ӯро аз аз маш гардонад”. Тавассути образҳои монанди Восеъ Улуғзода “муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ чун ватандӯстӣ, адолатхоҳӣ, озодандеширо бо тамоми ҷузъиёт ва муфассалӣ ба риштаи таҳлили бадеӣ мекашад” [26, с.146].

Барҳақ, байни асарҳои таърихӣ бадеиву театрии дар мавзуи Восеъ ба вучуд омада романи Сотим Улуғзода “Восеъ” аҳамияти барҷаста ва аввалиндараҷа дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мақолаашон дар бораи саҳми Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода қайд кардаанд: «Сотим Улуғзода бо роҳнамоии устод Айни... фаъолияти адабиашро аз навиштани мақолаҳо дар бораи шахсият ва осори классикони адабиётмон оғоз мекунад... Вай чун пайрави сазовори Айни ба тасвири бадеии таърихи пурфӯҷиҳои халқи тоҷик ва шахсиятҳои беназири он қамар мебандад. Ин мавзӯ дар он замон барои эҳёи хотираи таърихӣ, худшиносии миллӣ, бедорӣ ва шинохти фарзандони фарзонаи миллат чун обу ҳаво зарур буд... Маҳз аз баракати истеъдод ва қилки сеҳрофарини Сотим Улуғзода хонанда... талошҳои ҷоннисоронаи Темурмалику Восеи диловар барои озодии халқу диёр аз ҷабру ситами ғосибон ошно шуд» [23, с.332]. Баҳои баланди Пешвои миллат ба осори Сотим Улуғзода моро водор мекунад, ки ба омӯзиши асарҳои мавсуф, ки ба қавли он қас, «барои эҳёи хотираи таърихӣ, худшиносии миллӣ, бедорӣ ва шинохти фарзандони фарзонаи миллат чун обу ҳаво заруранд» қиддӣ машғул шавем.

Дар бораи ин асари муҳими Сотим Улуғзода дар адабиётшиносии тоҷик шумораи мақолаву таҳқиқот зиёд бошад ҳам, онҳо масъалаҳои забону сабқ, мазмуну мундариҷа, навоарӣ, хусусиятҳои бадеӣ ва услубии осори мазкурро дар бар мегиранд. Аз ҷумла, асарҳои зерини муҳаққиқ Сирочиддини Эмомалӣро қайд кардан лозим аст, ки дар улуғзодашиносӣ аҳамияти назаррас доранд: “Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Сирочиддини Э.), 2003; “Сотим Улуғзода ва фарҳанги миллӣ”, 2011; “Таҷассуми бадеии таърих дар насри Сотим Улуғзода (Солҳои 60-80-уми асри 20), 2020; “Арзишҳои миллӣ дар насри бадеии Сотим Улуғзода”, 2021; “Восеънома” (Воситаи таълимӣ) (2022) ва ғайра. Ногуфта намонад, ки дар онҳо хусусиятҳои тарбиявӣ, аҳамияти худшиносӣ, ватандӯстии қорномаи Восеъ, аз ҷумла, дар романи “Восеъ”-и С.Улуғзода пурра ва мукамал таҳқиқ нашудаанд.

Ба муносибати 80-солагии Сотим Улуғзода мақолаи Маъруф Раҷабӣ “Тазоҳури бадеии зиндагии хусусӣ” яке аз матолиби ҷолиб дар мавриди адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ буда метавонад [15, с.58].

Бо назардошти ҳамаи ин, мавзуи интихобкардаи мо – «Аҳамияти омӯзиши симои таърихӣ ва бадеии қаҳрамони миллӣ Восеъ» масъалаи муҳимми адабиётшиносӣ, ҳатто, таърихӣ ва ҷомеашиносӣ ба ҳисоб рафта, дар тадқиқи масоили сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар адабиёти бадеӣ ва тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон нақши муҳим мебозад. Дар ин мақола кӯшиш шуд то масъалаҳои зерин мавриди баррасӣ қарор гиранд:

– дараҷаи омӯзиши аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва бадеии тасвири симои қаҳрамонони миллӣ, аз ҷумла, Восеъ дар адабиёти тоҷик;

– зарурати тасвири образи қаҳрамонони миллӣ дар асарҳои устуравӣ, ашъори шифоҳӣ ва асарҳои назми эпикӣ;

– маълумот дар бораи асарҳои шифоҳӣ ва катбие, ки дар онҳо симои ин қаҳрамони миллӣ офарида шудаанд;

– инъикоси воқеаи таърихӣ шӯриши Восеъ дар фолклори халқӣ тоҷик;

– кӯшишҳои адабони тоҷик, пеш аз ҳама, Сотим Улуғзода дар тасвири бадеии образи Восеъ;

– таносуби воқеият ва бадеият дар инъикоси ҳодисаи таърихӣ шӯриши Восеъ;

– муқоисаи ҳодисаи шӯриши Восеъ бо қаҳрамонию далерии намоёндагони халқӣ кӯҳистон дар давраҳои минбаъдаи таърих, чун дар солҳои навадуми асри бист;

– аҳамияти образи бадеии Восеъ ва дигар қаҳрамонони миллӣ дар тарбияи ҳисси ватандӯстӣ, адолати иҷтимоӣ.

Навоварии асосии таҳқиқи зер аз он иборат аст, ки бори аввал аҳамияти асари бадеию таърихӣ ва ашъори халқӣ барои тарбияи ватандӯстӣ ва озодагӣ хештаншиносии мардум ба сифати намуна ба қарор хоҳад рафт. Зеро “ифтихор аз ватану ватандорӣ, ҳимояи шарафу номуси инсонӣ низ яке аз паҳлуҳои худшиносӣ, ки дар романи “Восеъ” баръало ба назар мерасад” [25, с. 16-17]. Ҳамин тавр, мақсади мақола аз муайян кардани аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва бадеии тасвири симои қаҳрамони миллӣ Восеъ дар адабиёти тоҷик, дар рӯҳияи ватандӯстӣ, озодагӣ, адолат, истиқлолият, инсондӯстӣ, худшиносии миллӣ тарбия кардани шаҳрвандон иборат мебошад. Ба андешаи мо, аҳамияти тарбияи ватандӯстӣ хештаншиносӣ ва худшиносии асарҳои бадеию таърихӣ чун романи “Восеъ” баланд мебошад. Зеро: 1) бо назардошти шароити бӯҳрони сиёсӣ иҷтимоӣ ва муборизаи идеологии қудратҳои ҷаҳонӣ баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ, ватандӯстии мардуми тоҷик ба ҷойи аввал баромадааст; 2) романи “Восеъ” дорои аҳамияти баланди сиёсӣ иҷтимоӣ, ғояи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ мебошад; 3) Донишгоҳи мо номи муаллифи асари безаволи “Восеъ” – Сотим Улуғзодаро дорад. Ба ин сабабҳо таҳқиқи мавзуи мақолаи мазкур – “Аҳамияти омӯзиши симои воқеӣ ва бадеии қаҳрамони миллӣ Восеъ” дар воқеият ва адабиёт муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Муқаррир: Абдурахимов Б.А., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

АДАБИЁТ:

1. Амир С. Фирдавсӣ ва Шохин / Субҳони Амир // Адаб. - №3, 1999. - с.22-28.
2. Асозода Х. Сотим Улуғзода ва ғоҷаи ӯ / Х. Асозода. - Душанбе: Деваштич, 2005. - 205 с.
3. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х.Асозода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. - 672 с.
4. Бакоева С. Концепция историзма в творчестве Сатима Улуғзаде: автореф. на соиск. уч. степ. к.ф.н. /С.А. Бакоева. - Душанбе: 2010. - 25 с.
5. Болдирев А.Н. Эпоси даҳанакии Тоҷикистон // БАС.-1934. - №11 - 12. - с.37-38.
6. Болдирев А.Н. Дар бораи шӯриши Восеъ / А.Н.Болдирев // БАС, 1936. - №1. - с.14-15.
7. Бузургзода Л., Ҷалилов Р. Инъикоси шӯриши Восеъ дар фолклор / Л.Бузургзода, Р.Ҷалилов. – Сталинобод -Ленинград, 1941. - 140 с.

8. Восеънома (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Баҳром Шермуҳаммадов). – Душанбе: Ирфон, 1985. - 137 с.
9. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷ.2 / Б.Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. - 441 с.
10. Ғаффоров У. Сотим Улуғзода / У.Ғаффоров. – Душанбе: Адиб, 2014. - 382 с.
11. Демидчик Л.Н. Образ Восе в драматургии / Л.Н.Демидчик // Из истории народных движений в Средней Азии. – Душанбе: Ирфон, 1988. - с. 84-96.
12. Дехоти А., Турсунзаде М. Как мы создавали либретто /А.Дехоти, М.Турсунзаде // Коммунист Таджикистана, 1941. - 12 апреля. - с.3.
13. Қаноат М. Достони оташ / М.Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 68 с.
14. Исмаиљ О. Адабиёти даҳанакӣ / О.Исмаиљ. – Сталинобод –Самарқанд, 1934. – 150 с.
15. Маъруф Раҷабӣ. Тазоҳури бадеии зиндагии хусусӣ / Маъруф Раҷабӣ // Адаб. – 3 (9). - 1991.
16. Маъсумӣ Н. Шӯриши Восеъ ва сурудҳои таърихӣ” /Н.Маъсумӣ // Из истории народных движений в Средней Азии. - Душанбе: Дониш, 1988. – сах. 66-134.
17. Муллоев А. Чехранигории ҳунари дар асари таърихӣ /А.Муллоев. – Душанбе: Ирфон, 2003. - 173 с.
18. Муродӣ М. Такриз дар матбуоти даврии тоҷик (солҳои 1920-1930) / М.Б.Муродӣ. – Душанбе, 2023. - 200 с.
19. Николаев П.А. Историзм в художественном творчестве и литературоведении / П.А.Николаев. - Москва: Изд-во МГУ, 1983. - 256 с.
20. Отахонова Х. Роман дар бораи шӯриши Восеъ / Х.Отахонова // Маориф ва маданият, 1969. - 19 декабр. - с. 3.
21. Пирумшоев Х. История изучения восстания Восе / Х.Пирумшоев. – Душанбе: Маориф, 1995. - 137 с.
22. Раҳимӣ С. Намунаҳои халқ дар хусуси шӯриши Восеъ / С.Раҳимӣ // Раҳбари дониш. - 1930. - №21. - с. 6-10.
23. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор / Э.Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. - 363 с.
24. Раҷабов М. Образи Восеъ дар насли муосири тоҷик /М.Раҷабов // Из истории народных движений в Средней Азии. – Душанбе: Дониш, 1988. - сах. 107-125.
25. Сирочиддини Эмомалӣ. Сотим Улуғзода ва фарҳанги миллӣ / С.Эмомалӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2011. - 110 с.
26. Сирочиддини Эмомалӣ. Таҷассуми бадеии таърих дар насли Сотим Улуғзода (Солҳои 60-80-уми асри 20) /С. Эмомалӣ. – Душанбе, 2020. - 238 с.
27. Сирочиддини Эмомалӣ. Восеънома (Воситаи таълимӣ) / С.Эмомалӣ. – Душанбе: 2022. - 189 с.
28. Турсунзода М., Дехотӣ А. Шӯриши Восеъ (Либреттои опера) / М.Турсунзода, А.Дехотӣ // Сирочиддини Эмомалӣ. Восеънома. - Душанбе, 2022. сах. 93-127.
29. Фитрат. Шӯриши Восеъ (Чор парда) / А.Фитрат // Сирочиддини Эмомалӣ. Восеънома. - Душанбе, 2022. -сах. 59-93.
30. Ҳафиз Раҳмон. Гаҳвораи тамаддуни башар / Ҳафиз Раҳмон // Адаб. - №7-9. - 1997. - с.41.
31. Ҳумайро Ранҷбар Имронӣ, Комрон Порсинаҷод. Адабиёти достонӣ дар Эрон. Паҳлавии аввал: Аз соли 1300 то 1320 бо таъкид бар сайри таҳаввулоти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ / Ҳумайро Ранҷбар Имронӣ, Комрон Порсинаҷод // Техрон: Катиба. - 1397, 175 сах. (ба хатти форсӣ), с.156.
32. Шермуҳаммадов Б. Назаре ба таърихи гирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи “Сурудҳои шӯриши Восеъ” / Б.Шермуҳаммадов // Из истории народных движений в Средней Азии. – Душанбе: Дониш, 1988. - Саҳ.96-107.
33. Шукуров М. Насри солҳои 1945-1974. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ.4 / М.Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1980. - 383 с.
34. Шукуров М. Сотим Улуғзода / М.Шукуров. – Сталинобод: Нашр. давл. тоҷик, 1961. - 60 с.

АҲАМИЯТИ ОМУЗИШИ СИМОИ ВОҶЕӢ ВА БАДЕИИ ҚАҲРАМОНИ МИЛЛӢ ВОСЕӢ

Мавзуи мақолаи мазкур фасле аз кори умумии муаллиф дар мавриди аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва бадеии тасвири симои қаҳрамони миллӣ Восеъ дар адабиёти тоҷик буда, дар он дар бораи шӯриши Восеъ, ки дар солҳои ҳаштодуми асри нуздаҳ дар ҳудуди Аморати Бухоро ба амал омад, шахсияти Восеъ, симои ҳақиқии ӯ дар тасаввури мардум ва образи бадеии ӯ дар адабиёти шиғоҳӣ ва хаттии тоҷик матолиби зиёд оварда шудааст. Бояд гуфт, ки то ҳол акси воқеъ ва таърихии Восеъ ҳамчун шахси воқеъ пешниҳод нагардидааст, дар натиҷа дар байни аҳолии санъаткорону адибон тасаввуроти гуногун ҳосил мешавад. Ҳадафи асосии муаллиф аз он иборат аст, ки бо ҷамъбасти кардани қовишу ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон ва симои хотиравию офаридаи халқ, адибон, санъаткорон тарҳи ба воқеият наздики қаҳрамони миллиро пешниҳод намоям. Зеро Восеъ дар муқоиса бо қаҳрамонони дигари миллӣ аз устура, ривоят, гуфторҳо то андозае дур буда, дар ёди халқ ба таври воқеъ боқӣ мондааст. Восеъ, пеш аз ҳама, шахси воқеъ буда, замони зиндагӣ, ҷойи таваллуд ва қору фаъолият, ҳешу табор ва наздиконаш аниқ аст; аз ин рӯ, омӯзиши дақиқ ва тасвири симои ҳақиқии ӯ зарур ва муҳим арзёбӣ мешавад. Умуман, вақти он аст, ки дар бораи ҳар яке аз қаҳрамонони миллии халқи тоҷик таҳқиқотҳои таърихӣ адабиётшиносӣ анҷом дода шаванд.

Муҳим аз ҳама, аҳамияти омӯзиши мавзуи мазкур дар тарбияи ватандӯстӣ дар шароити имрӯзаи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, зарурати мустақкам намудани давлатдорӣ ва равона намудани қувваю истеъдоди насли наврас ва ҷавонони тоҷик барои ҳифзи он бузург мебошад.

Калимаҳои калидӣ: Восеъ, шӯриши Восеъ, қаҳрамони миллӣ, қаҳрамони асари бадеӣ, симои воқеъ, образи бадеӣ, ватандӯстӣ, ҳешу табориҳо.

ЗНАЧЕНИЕ ИЗУЧЕНИЯ РЕАЛЬНОГО И ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА НАЦИОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ ВОСЕ

Тема данной статьи является частью общего труда автора о политическом, социальном и художественном значении образа национального героя Восе в таджикской литературе. Его правда в воображении народа и его художественный образ представлены в таджикской устной и письменной литературе. Следует сказать, что до сих пор не представлен реальный и исторический портрет Восе как реальной личности, в результате чего среди населения, художников и писателей формируются разные представления. Основная цель автора – представить приближенный к реальности образ национального героя путем обобщения усилий исследователей и памятных образов, созданных народом, писателями и художниками. Потому что, по сравнению с другими национальными героями, Восе несколько далек от рассказов, легенд и повестей и действительно остался в памяти народа. Он прежде всего реальный человек; время его жизни, место рождения и деятельность, его родные и близкие ясны; поэтому необходимо и важно точное изучение и изображение его истинного образа. В общем, настало время провести историко-литературные исследования по каждому из национальных героев таджикского народа.

Важность изучения данной темы заключается в воспитании чувства патриотизма у подрастающего поколения и таджикской молодежи во время Государственной независимости Республика Таджикистан, направить все силы на её защиту и процветание.

Ключевые слова: Восе, Восейское восстание, национальный герой, герой художественного произведения, реальный образ, художественный образ, патриотизм, самопознание.

THE SIGNIFICANCE STUDY of THE REAL AND ARTISTIC IMAGE OF NATIONAL HERO VOSE

The article deals with the part of the general work of the author regarding the political, social and artistic significance of the image of the national hero Vose in Tajik literature. The truth of his imagination in the people is mind and his is presented in Tajik oral and written literature. It

should be noted that until the real and historical photo of Vose as a real person has not been presented, now as a result, different ideas are formed among the population, artists and writers.

There are also written about Vose rebellion which was happened in Bukhara in 80 years XIX century. The main goal of the author is to present a close-to-reality design of the national hero by summarizing the efforts of researchers and the memorable images created by the people, writers and artists. Because in comparison with other national heroes, Vose is somewhat distant from stories, legends and he has truly remained in the memory of the people. Vose, first of all, is a real person and the time of his life, place of birth and activities and his relatives are clear; so, accurate study and depiction of his true image are necessary and important. In general, it is time to conduct historical and literary studies on each of the national heroes of the Tajik people. Most importantly, the importance of studying this theme in the education of patriotism in the current conditions of the state independence of the Republic of Tajikistan, the need to strengthen statehood and direct the strength and talent of the younger generation and Tajik youth it is great.

Key words: *Vose, Vose rebellion, national hero, the hero of a work of art, real image, artistic image, patriotism, self-knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ашурова Матлуба Бобомуродовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

Сведения об авторе: *Ашурова Матлуба Бобомуродовна – Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзаде, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, телефон: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

Information about the author: *Ashurova Matluba Bobomurodovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, graduate of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Muhammadiev St., 17/6, phone: (+992) 98 808 89 61. E-mail: matojon@mail.ru*

**СУННАТҲОИ ДЕТЕКТИВНИГОРӢ ДАР «САМАКИ АЙӢР» ВА МУШТАРАКОТИ
ОНҲО БО АДАБИӢТИ ДЕТЕКТИВИИ ҒАРБ**

Базрова Тоҷинисо Тоҷиддиновна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Навиштани асарҳои ҷинойӣ бо вучуди таърихи тӯлонӣ доштан ва ба адабиёти Аҳди бостони Юнони қадим, Чин ва арабу форс алоқаманд будани он, ба назари муҳаққиқони адабиёти Ғарб, заминаи устувори суннати детективнависиро нависандаи маъруфи амрикоӣ Эдгар Алан По гузоштааст. Ӯ дар силсила новеллаҳои солҳои 40-и асри XIX чехраи детективӣ, муфаттиши фавқуллода, роҳу воситаҳои ғош намудани ҷинойтҳо бо усули дедуктивӣ, сужетҳои завқоварро ворид кардааст. 20 апрели соли 1941 новеллаи “Куштор дар кӯчаи Морг”-и нависанда нашр шуд, ки он дар адабиётшиносии Ғарб ба ҳайси нахустин намунаи детектив эътироф шудааст ва барои аксарияти нависандагони детективнавис илҳом бахшидааст.

Бо вучуди ин, ки рушди воқеии детективи амрикоӣ бо исми Эдгар По алоқамандӣ надорад ва баъдтар бо вестернҳо ва hard boiled (қиём) зухур мекунад, маҳз асарҳои ин нависанда дар таърихи жанр нақши созанда мебозанд: модели жанр ба вучуд меояд, ки муқоиса бо он имкон медиҳад, ки минбаъд формулаи детективи классикӣ ба миён ояд.

Ба ном «таърихи жанрҳои детективӣ» пас аз Эдгар По, пеш аз ҳама, ҳама навъҳои имконпазири тағирёбии модели жанрро, ки классикӣ меноманд, пайгирӣ мекунад, яъне бештар дар анъанаҳои адабии пешин такрор ва дар давраҳои минбаъда ғаёлона истифода мешавад. Даврабандии жанри ҷинойтнависӣ дар ҷунин «дастурҳо», ҷун қоида, аз нишон додани пайдоиши дostonҳои детективӣ, сужаҳои наздик ба детективи муосир, дар адабиёти асримиёнагии арабӣ, форсӣ, юнониёнӣ, ҷиной ва дигар оғоз меёбад [1, с. 138-153].

“Вожаи “детектив” (аз «detego» - ғош мекунам, ошкор мекунам) бори нахуст аз ҷониби нависандаи амрикоӣ Анна Кетрин Грин (1846-1935), ки ба унвони “модари детектив” маъруф аст, истифода шуд. Нахустин романи детективи ӯ “Парвандаи Ливенуортҳо” (1878) байни хонандагон аз маҳбубияти хос бархурдор буд.”

Суннатҳои навиштани асарҳои бадеӣ бо истифода аз унсурҳои тасвири ҷинойӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ низ хеле маъмул аст. “Фаразан дар яке аз ҳикоятҳои “Ҳазору як шаб” (Ҳикоят ас-сабийя ал-мақтула), қиссаи дар қанори рӯди Дачла аз ҷониби моҳигир дарёфтани сандуқ, ки баъдан онро ба Халифа Ҳорун-ар-Рашид мефурӯшад ва дар он ҷисми порашудаи зани зебо пайдо мешавад. Ҳорун аз вазири худ Ҷафъар ибни Яҳё хоҳиш мекунад, ин ҷинойтро таҳқиқ кунад” [2, с. 4].

Баъзе вижагиҳои сохтори ин ҳикоят аз он далолат мекунад, ки имкон дорад онро ба як архетипи фантастикаи детективӣ нисбат дод [7]. Ҳодиса дар ҳикоя ба таври баръакс, яъне содир шудани ҷинойт ва пас мавриди таҳқиқ қарор гирифтани он сурат мегирад, ки ин унсур дар суннати детективнависии адабиёти Ғарб низ зиёд ба назар мерасад. Вале тафовути асосии Ҷафъар дар ҳикояти мазкур ва детективҳои афсонавии баъдӣ дар адабиёти Ғарб, ба мисли Шерлок Холмс ва Ҳеркул Пуаро дар он аст, ки Ҷафъар дар симмати вазири қарор дошт, мисли ду нафари баъдӣ корогоҳи хирфай набуд ва вазифааш бо ошкор кардани ҷинойтҳо ҳеч алоқа надошт. “Ӯ аз тарси мучозот шудан аз ҷониби халифа ба ин қор даст мезанад ва ба иллати таҷриба надоштан мисли детективҳои номавари адабиёти Ғарб на бо усули гуногуни таҳқиқи ҷинойт, балки ба таври тасодуф ин қазияро ошкор мекунад” [3, с. 96-97].

Яке аз асарҳои, ки истифодаи сужаҳои ҷинойӣ дар он зиёд ба назар мерасад, “Самаки айёр” аст, ки усулан анъанаҳои детективнависии адабиёти форсии тоҷикиро такмил додааст. Асар мазкур услуби хосро доро буда, дар он воқеаҳо зуд-зуд тағйир меёбанд ва хеле пурмочаро ва пурамал аст. Асарҳои мисли “Самаки айёр” дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба унвони “насри ривоятӣ” эътироф шудаанд. Гирдоварандаи китоб Фаромуз ибни Худодод буда, дар заминаи қиссаи ривоятҳои дар байни халқ маъруф ҷамоварӣ шудааст. Фаромуз

ибни Худодод гарчанде, ки муаллифи ин асар нест, вале сабку саликаи нигориш ӯ, ки бехтарин суннатҳои забон ва услуби насри форсии тоҷикиро ҳифз намудааст, қобили таҳсин аст.

Бино ба гуфти олимон, аз байни осори ривоятӣ "Самаки айёр" қолибтар аст, аз ин рӯ, онҳо бештар ба ҳамин асар тавачҷӯх кардаанд. Қобили қайд аст, ки "Самаки айёр" аз ҷиҳати ҳаҷм, фарогирии ҳодисаву воқеот афзалият дорад, балки он имтиёзҳои дигарро низ доро мебошад, ки онро муҳаққиқи номии Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ чунин баён кардааст: Он "нахуст аз ҷиҳати иборот, луғат ва истилоҳот ганҷинаи гаронбаҳост ва агар аз китобҳои тафсиру таърих бигузарем, муфассалтарин ва бузургтарин матнест, ки аз қарнҳои шашуму ҳафтум дар даст дорем. Арзиши ин китоб шояд аз ин ҷиҳат бештар бошад, ки иншои адибона нест ва забони маъмули роиҷи замони бехтар аз навиштаҳои маснуъ ва мутакаллифи муншиёна нишон медиҳад. Матни китоб шомили луғати фаровонест, ки ё дар китобҳои дигари ин замон дида намешавад ё дар ин ҷо дар маънии истилоҳи хос омадааст [4, с. 146].

Тавре ки зикр намудем, китобҳои монанди «Самаки айёр» ба қалами як нависанда тааллуқ надоранд, чаро ки онҳо дар заминаи ривоятҳои мардумӣ гирдоварӣ шудаанд. "Самаки айёр" низ дар ин миён истисно набуда, солҳои тӯлонӣ қабл аз он ки Фаромуз ибни Худодод ҷамоварӣ ва дар шакли китоб пешниҳод кунад, дар шакли ривоятҳои ҷудоғона оид ба қаҳрамоноҳои Самак ва ёрони ӯ Шағоли Пилзӯр, Сурхвард ва айёрони дигар, мочарои Маҳпарию Хуршедшоҳ, ҷавонмардии Фаррухрӯз дар байни омма шӯҳрати зиёд дошт ва ба таври шифоҳӣ аз ҷониби ровиён ва қиссагӯён паҳн мешуд.

Тавре ки маълум аст, дар таҳқиқи забон ва услуби насри ривоятӣ ва гуфтугӯӣ, аз он ҷумла "Самаки айёр" донишмандони забоншиноси тоҷик Н.Маъсумӣ., Р.Ғаффаров., Б.Қамолиддинов., Х.Хусейнов., А.Абдуқодиров., С.Сабзаев., Т.Шокиров ва И. Ҳасанов ва адабиётшиносон Ю.Салимов., Ҷ. Азизкулов., Қ. Чиллаев., Қ. Восеъ., Р.Шоев ва Г. Шарифова тадқиқоти қолиберо анҷом додаанд. Вале қобили зикр аст, ҷанбаҳои детективи ин асар, ки хеле барҷаста аст, то ҳанӯз мавриди тадқиқоти ҷиддӣ ва густурда қарор нагирифтааст.

Хислат ва рафтори қаҳрамонони асарҳои детективие, ки баъдтар дар адабиёти кишварҳои Ғарб ва Русия арзи вучуд намуданд, ба хислатҳои ҷавонмардӣ, футуват, айёри, зиракии қаҳрамонони ин шоҳасари адабиёти ниёгон хеле шабоҳат доранд.

Дар ин замина муҳаққиқи рус А. Казачкова дар рисолаи худ нишонаҳои асосии жанри детективро, ки аз дигар асарҳои бадеӣ тафовут доранд, дар заминаи андешаҳои дигар муҳаққиқони ин ришта чунин муайян намудааст. "Дар нақди адабӣ то ҳанӯз таснифоти якхелаи жанр вучуд надорад: асар аз рӯи меъёрҳои гуногун дар ҳар як маврид — ҳаҷм, шакл, фарогири (агар сухан дар бораи шеър бошад) ва ғайра ба ин ё он жанр тасниф карда мешавад. Жанри детектив бо хусусиятҳои асосии зерин муайян карда мешавад:

- ҷиноят мавзӯи асосии баҳс мешавад;
- низоъ ба таври махсус сохта мешавад: дар детектив низои асосӣ байни ҷинояткор ва детектив аст;
- хронотопи мушаххас: пас аз тасвири ҷиноят тафтишот оғоз мегардад, ки мақсад аз он барқарор намудани ҳодисаҳои пеш аз ҷиноят руҳдода мебошад, бинобар ин дар детектив ду хатти замони мавҷуд аст: хатти замони шартан воқеӣ, ки дар он муфаттиш пас аз содир шудани ҷиноят онро таҳқиқ мекунад ва хатти ретроспективӣ, ки амали ҷинояткорро аз қасд (мақсад) то ошкор шудани далелҳои ҷиноят нишон медиҳад, ки муфаттиш онро қисм-қисм аз нав барқарор мекунад;
- навъи хоси қаҳрамон: барои детективи классикӣ симои ягона вучуд надорад, вале шакли тағйирнопазири фарди дорои зехни фавкуллода, тарзи фикрронии вижа ва ғайримаъмулӣ ҳифз мешавад;
- хусусиятҳои сохтори сюжет: достони детективи классикӣ бо тасвири ҷиноят оғоз ёфта, бо фош шудани он ба охир мерасад, фош кардани ҷинояткор, инчунин ошкор намудани тамоми рафти тафтишот, муайян намудани алоқаҳои сабабу натиҷа, ки қаҳрамон-детектив фош кардааст" [5, с. 24-25].

Гарчанде, ки ин нишона ва хусусиятҳо дар “Самаки айёр”, ки бо услуби комилан дигар навишта шудааст, ба тарзи бориз ба назар намерасад, вале баъзе монандиҳо дар хислати қаҳрамон, мисли дорои зеҳни фавқуллода будан, тарзи фикронии вижа ва ғайримаъмулӣ ва ё дар баҳши хронологи мушаххас - барқарор намудани ҳодисаҳои пеш аз ҷиноят руҳдода, дар баҳши хусусиятҳои сохтори сюжет - бо тасвири ҷиноят оғоз ёфта, бо фош шудани он ба охир мерасад, фош кардани мучрим ва мисли ин ба назар мерасанд.

Як тафовути дигари назаррас дар “Самаки айёр” ва асарҳои детективи нависандагони адабиёти Ғарб дар ин аст, ки дар ин асар масъалаи ҷавонмардӣ, бастанӣ аҳду паймон, садоқату вафодорӣ бештар ба назар мерасад, ки дар детективҳои маъмулӣ камтар мушоҳида мешавад. Дар “Самаки айёр” расм аст, ки вақте айёре ба айёри дигар ва ё ба паҳлавоне ё хатто ба инсонӣ оддӣ бархурд мекунад, ки бо якдигар қасди анҷоми амалиёте доранд, дасти ҳамдигарро мегиранд, ба парвардигор ва нуру нор савганд меҳуранд, ки бародар, пушту паноҳ ва вафодор ба якдигар бошанд: “Маҳрӯя Самакро бознишонд. Самак гуфт: — Эй Маҳрӯя, ҷавонмардиву ҳалолзодагии ту он бошад, ки маро ба зинҳор дорӣ ва аз ин ҷойгоҳ ба сарои худ барӣ ва мудовот кунӣ, то бештар шавам ва он чӣ тавонам аз некӣ, ба ҷой ту кунам ва аз яздон туро мукофоти некӣ расад. Маҳрӯя гуфт: — Фармонбардорам. Пас, ҳам дарсоат Самакро дар пушт гирифт ва ба сарои худ овард. Маҳрӯя зане дошт саҳт порсову некӯмаҳзар ва номи ӯ Сомона. Гуфт: Эй Маҳрӯя, ин кист? Гуфт: — Эй зан, чандин сол аст ношоист мекунам, чунон ки Яздон бар он розӣ нест. Кори нек аз баҳри Яздон хоҳам кардан. Ин мард аз ҷумлаи айёрон аст, ки Фағфур эшонро ба макр бикӯшт. Ин ҷавон хастагӣ дорад, ҷароҳати бисёре ба вай расидааст. Ӯро муолиҷат кунам, то Яздон ӯро шифо диҳад ва бар ман раҳмат кунад. Зан гуфт: — Аз ин бештар чӣ хоҳӣ кардан. Кошки ҳамаи корҳо чунин кардӣ. Пас, зан барҳост ва об гарм кард ва пеши Самак овард, то хун аз андоми вай бишӯяд. Самаки айёр гуфт: — Ман туро ба хоҳарӣ қабул кардам ва ту маро ба бародарӣ қабул кун. Сомона ӯро ба бародарӣ қабул кард...” [6, с. 95].

Дар асари мазкур агарчӣ ин аҳду паймон на ҳама вақт риоя мешавад, вале лаҳзаҳои низ ба назар мерасанд, ки ба хоҳири риояи ойини ҷавонмардӣ, қаҳрамонон ҷони худро ба хоҳири ниғаҳ доштани аҳду паймон ба хатар мегузоранд, ки намунаи барҷастаи он рафтори Заранди ҷарроҳ аст, ки ба дасти Меҳрони вазир гирифтӣ ва шадидан укубат мешавад: “Ҷарроҳро аз боргоҳ берун бурданд дар уқобайн кашиданд ва дасти ҷӯб бар вай кушоданд. Заранд бо худ гуфт: «Эй тан, туро беш аз ҷӯб нахоҳанд задан, мардӣ кун ва худро ба дасти ҷӯб боздеҳу ин роз ошкоро накун, ки номардӣ бошад аз барои сад ҷӯб ё ҳазор ҷӯб марде боздодан: зинҳор роз нигоҳдор ва агар худ туро ба захми ҷӯб бикӯшанд ва ба захми ҷӯб мурдан беш бошад аз хиёнат кор фармудан ва мардеро ба ҷон дарбозидан. Хосса чун Самак марде!»”

Қаҳрамони меҳварии ин китоб Самаки айёр низ дар оғоз ба вафодорӣ, бародарӣ ва камари хизмат бастан ба Хуршедшоҳ савганд меҳӯрад ва то ба охир ба он пойдор мемонад.

Дар детективҳои Ғарб дар тасвири дӯстӣ ва нахустин бархӯрди қаҳрамонон бо ҳамдигар ин усул ба назар намерасад. Бастанӣ аҳди бародарӣ, риояи оини ҷавонмардӣ ва савганд ёд кардан барои садоқат хоси ин навъ асарҳо нест. Фаразан дар асари Артур Конан Дойл “Саргузашти Шерлок Холмс” нахустин мулоқоти қаҳрамонони меҳварии ин асар Шерлок Холмс ва Доктор Ватсон, ки то ба охир ба якдигар содиқ буданд, комилан ба тарзи дигар сурат мегирад [7]. Агар дар “Самаки айёр” қаҳрамонони асар дар нахустин мулоқот бо ҳам аҳди дӯстӣ ва бародарӣ банданд, фаразан дар асари “Қайдҳо дар бораи Шерлок Холмс” қаҳрамонони асосии асар дар ибтидо ба ҳамдигар бо шубҳа назар мекунанд ва одатҳои вижа ва камбудии худро бармешуморанд, то ба муносибати минбаъдаи онҳо ҳалал нарасонад.

Ҳангоми муқоисаи хислатҳои қаҳрамони асосии ин ду асар, Самаки айёр ва Шерлок Холмс низ баъзе умумиятҳо ба назар мерасанд: Ҳар ду қаҳрамон дорои зеҳни фавқуллода, андешаронии хос, тарзи фикронии вижа ва ғайримаъмулӣ, тавонмандии муборизаи ҷисмонӣ бо рақиб, яне размандагӣ мебошанд.

Услуби навиштани “Самаки айёр”, ки аз ҳодисаву воқеаҳо ва сюжетҳои гуногун иборат аст, дар асари нависандагони Ғарб Артур Конан Дойл “Шерлок Холмс” ва Агата

Кристи “Хонум Марпл” низ эҳсос мешавад, ки ҳар қиссаи он шомил ба воқеаву рӯйдоди наву тоза аст.

Ю.К.Маркулан дар таъя ба фарзияҳо муаллифи достонҳои детективӣ Р.О.Фриман «Маҳорати достони детективӣ», чор марҳалаи асосии композитсияро муайян мекунад:

- 1) баёни масъала (чиноят);
- 2) тафтишот (аз тарафи муфаттиш гузаронида мешавад);
- 3) қарор (ҷавоб ба саволи «кӣ?»);
- 4) далел, таҳлили санадҳо (ҷавобҳо ба саволҳои «чӣ тавр?» ва «чаро?»).

Сужет ва фабула метавонад мувофиқат кунад ё мувофиқат накунад, дар ҳоли барои муаллиф зарур, таъкидро аз хронологияи ҳикоя ба эҳсосоти қаҳрамонони асосӣ гузаронад ва ин имкон медиҳад, ки хонанда ба принципҳои ахлоқии онҳо бо ҷашми персонажҳои дигар нигоҳ кунад. Ин вижагӣ ба таҳрик додани хонанда ёрӣ мерасонад [8, с. 6-50].

Дар насри ривоятии “Самаки айёр” низ ин унсурҳо ҷо-ҷо дар сужетҳои алоҳида ба назар мерасанд. Танҳо тафовут ин аст, ки таҳқиқот, ҷустуҷӯ ва ошкор кардани чиноят на аз ҷониби муфаттиш ва ё короғоҳ (детектив), балки аз ҷониби як марди айёрпеша сурат мегирад: “Самак бархост ва ҷуббаи кӯҳна дарпӯшид ва кулоҳи кӯҳии Хумор дар сар ниҳод ва ҷувале бар дарозгӯш афканд ва барнишаст ва ба миёни шаҳр баромад, то ба дарвоза расид. Самак дарозгӯш дар гӯшае бидошт ва назора мекард ва сипоҳ мегузаштанд. Бо Шаҳрони вазир Меҳрони вазир ҳамроҳ дид ва тавқу дасторча барафканд ва хилъати шоҳ пӯшида, ки пеши вай бозбурда буданд.

Самак дар вай нигоҳ кард. Гуфт, дониستم, ки ин ҳама бадфеълӣ ва ҳаромзодагӣ Меҳрон кардааст. Раво бошад. Агар Яздон хоҳад ва зиндагонӣ бошад, мукофоти ин нокас бозкунам, чунон ки ҷаҳониён ибрат гиранд” [6, с. 230]

Ҳамин услуби таҳқиқи чиноят бо тағйири лисбос ва симо дар қаҳрамони асари А. Конан Дойл, Шерлок Холмс низ ба назар мерасад, ки ҳатто наздиктарин дӯст ва ҳамкораш Доктор Ватсон дар аксар ҳолатҳо ўро намешиносад.

Тасвири симои қаҳрамонони манфӣ низ дар “Самаки айёр” ва асраҳои детективи классикони адабиёти ғарб низ то андозае шабоҳат доранд. Фаразан дар тамоми асарҳои маъруфи нависандагони Ғарб Артур Конан Дойл., Дороти Л. Сейерс ва Агата Кристи қаҳрамонони манфӣ ба гунаи шахси маккор, инсонбадбин, дасисабоз, пинҳонкор талаққӣ шудаанд.

Дар “Самаки айёр” ва дигар насрҳои ривоятии форсӣ низ ин тасвир ба назар мерасад: “Қас фиристод ва зиндонбонро бихонд ва номи вай Тармаша буд, на зан ва на мард, балки ҳам зан буд ва ҳам мард, хунасо буд... Валекин на майлаш ба мардон будӣ ва на ба занон. Ва ҳардуро душман доштӣ” [6, с. 231].

Ин далелҳо аз он дарак медиҳанд, ки баъзе унсур ва нишонаҳои детективнависӣ ҳароина дар адабиёти ниёгон, ба хусус “Самаки айёр”, ки ровии он Садақа ибни Абулқосими Шерозӣ ёд шуда, аз ҷониби Фаромурз ибни Худодод ибни Абдуллоҳи Арҷонӣ оғоз аз 20 июни соли 1189 китобат шудааст, ба назар мерасанд[11]. Бештар услуби нигориш ва ҷанбаҳои забонии ин асар аз ҷониби муҳаққиқони варзидаи тоҷик ва эронӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст, вале дар бахши шабоҳат ва таъсиғузори ин асар ба адабиёти Ғарб, ҳанӯз тадқиқоти густурдае ба анҷом нарасидааст.

Муқарриз: Ҳамдамов Б.О., н.и.ф., дотсент

Рӯйхати адабиёт

1. Silverman, Kenneth. Edgar A. Poe: Mournful and Never-ending Remembrance/ Kenneth Silverman. Orion Publishing Group, Limited, 1993. – 564с.
2. Амирян, Т.Н. От классического детектива к постмодернистскому детективу: аспекты жанровой трансформации. Метаморфозы жанра в современной литературе / Т.Н. Амирян.- Москва: Сер. Теория и история литературоведения, ИНИОН РАН, 2015.-18с.
3. Пино, Дэвид. Методы рассказывания историй в "Арабских ночах"/ Дэвид Пино.- Brill Publishers, 1992. – 342с.
4. Салимов Ю. Насри ривоятии форсу тоҷик. Ёдгори умр / Ю.Салимов. Ҷилди 1. -Хучанд: “Нури маърифат”, 2003.-132с.

5. Казачкова А. Жанровая стратегия детективных романов Бориса Акунина / А.Казачкова.- Саранск:- 2015.-203с.
6. Самаки айёр. Чилди 1.-Душанбе: “Ирфон”, 1967.-296с.
7. Конан А. Дойл. Записки о Шерлоке Холмсе / Артур Конан Дойл.-Москва: Издательство Детгиз, 1957.- 144с.
8. Маркулан, Я. К. Зарубежный кинодетектив. Опыт изучения одного из жанров буржуазной массовой культуры / Я.К. Маркулян.- Ленинград: Искусство, 1975.-167с.
9. Сайфуллоев Атахон, Уфуқҳои наср / Атахон Сайфуллоев. Чилди 1. –Душанбе: “Адиб”, 2012.-455с.
10. Соҳиб Табаров. Ҳаёт, адабиёт, реализм. - Душанбе: Ирфон, 1978. – 338 с.
11. Суфиев, Ш. Предпосылки становления суфийской поэтической терминологии / Ш. Суфиев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2013. – № 3(36). – С. 29-40. – EDN RDRTJT.

СУННАТҲОИ ДЕТЕКТИВНИГОРӢ ДАР «САМАКИ АЙӢР» ВА МУШТАРАКОТИ ОНҲО БО АДАБИӢТИ ДЕТЕКТИВИИ ҒАРБ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ҷанбаҳои муҳимтарини суннатҳои детективнависи адабиёти бостонии ниёгонро дар мисоли насри ривоятии «Самаки айёр» ва таъсири ҷамоҳангии онро ба жанри детективи адабиёт классикии ғарб ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Суннатҳои навиштани асарҳои бадеӣ бо истифода аз аносири тасвири ҷиноӣ дар адабиёти классикии форс-тоҷик низ хеле маъмул аст.

Яке аз асарҳои, ки истифодаи сюжетҳои ҷиноӣ зиёд ба назар мерасад, маъруф ба «Самаки айёр» аст, ки муҳаққақан ба анъанаҳои детективнависи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ замина гузоштааст ва ба адабиёти дигар миллатҳо низ таъсир расонидааст.

Калидвожаҳо: Самаки айёр, детектив, ривоят, адабиёт, ғарб.

ДЕТЕКТИВНЫЕ ТРАДИЦИИ «САМАКИ АЙӢР» И ИХ ИДЕНТИЧНОСТИ С ДЕТЕКТИВНОЙ ЗАПАДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В данной статье автор исследовал важнейшие аспекты детективного жанра древней литературы предков на примере повествовательной прозы «Самаки Айяр» и ее гармонии с детективным жанром западной классической литературы. Традиция написания художественных произведений с использованием элементов криминальных образов также весьма распространена в персидско-таджикской классической литературе.

Одно из произведений, в котором, судя по всему, использовано много криминальных сюжетов, известно как «Самаки Айяр», которое определенно заложило основу детективно-писательских традиций персидско-таджикской литературы, а также оказало влияние на развитие литературы других народов.

Ключевые слова: Самаки айёр, детектив, повествование, литература, запад.

DETECTIVE TRADITIONS OF "SAMAKI AYYAR" AND THEIR IDENTITY WITH DETECTIVE WESTERN LITERATURE

In this article, the author investigated the most important aspects of detective fiction of Tajik classical literature on the example of narrative prose "Samaki Ayyar" and its influence and harmony with the detective genre of classical literature of the west. The tradition of writing works of fiction using elements of criminal imagery is also very common in Persian-Tajik classical literature. One of the works, which appears to use many criminal plots, is known as "Samaki Ayyar", which definitely laid the foundation of detective-writing traditions of Persian-Tajik literature, as well as influenced the development of literature of other nations.

Keywords: Samaki ayyar, detective, narrative, literature, west.

Маълумот дар бораи муаллиф: Базрова Таджинисо Таджиддиновна - ДДХ ба номи академик Б.Гафуров, унвонҷӯи кафедраи адабиёти муосир, факултети филологияи тоҷик. Нишонӣ: 735750, ш. Гулистон, кӯчаи Исмоили Сомонӣ, 14/21. Тел.: (+992)92747-50-55.

Сведения об авторе: Базрова Таджинисо Таджиддиновна – ХГУ имени академика Б. Гафурова, соискатель кафедры современной литературы, факультет таджикской филологии. Адрес: 735750, г. Гулистон, улица Исмоили Сомони 14/21. Тел.: (+992)92747-50-55.

Information about the author: Bazrova Tajiniso Tajiddinovna – KSU named after Academician B.Gafurov, Candidate of the Department of Modern Literature, Faculty of Tajik Philology. Address: 735750, Guliston, Ismoil Somoni Street 14/21 Tel: (+992)927475055.

ТДУ: 891.550

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ МАВЗУӢ ВА МУНДАРИҶАВИИ АШЪОРИ САЛИМИ ХАТЛОӢ (ДАР АСОСИ ҶИЛДИ ПАНҶУМИ КУЛЛИӢТИ ШОИР)

Боев Ш.Э.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Салими Хатлонӣ солҳои ҳаштодуми асри гузашта ба майдони адабиёт ворид шуда, дар адабиёти замони Истиқлол марҳилаи бузурги эҷодии худро тай намуд. Ӯ аз чехраҳои барҷаста ва тобноки адабиёти имрӯзи моост. Шахсият ва фаъолияти Салими Хатлонӣ гуногунпахлу ё худ чандбӯдист. Ӯро мо ҳамчун шоир, муҳаққиқ, дипломат ва тарҷумон мешиносем. Аз устод дар ин бахшҳои зикргардида мероси арзишманда болои қор омадааст.

Бояд таъкид намоем, ки Салими Хатлонӣ ҳамчун офарандаи каломи мавзун дар миёни мардум овоза ва шухрати бештар дорад. Зербино ва дарунмояи ашъори ин шоири маъруфро истеъдоди фитрӣ, донишу маърифат, андешаи баланд, завқи қавӣ ва азму иродаи мустаҳкам ташкил медиҳад. Ӯ аз оғоз дард будани адабиётро дарк намуд. Рисолати худро, ки бо каломи ҷонбахш даво намудани дарди ҷомеа аст, эҳсос кард. Шеърӣ худро бо ишқу ирфони омехта бо сӯзу фироқ ҳамнаво сохт. Ба ибораи Халилуллоҳи Халилӣ: “Таъбире зи рӯёи парешони ҳаёт” будани шеърро фаҳмид ва донист, ки “Шеър ногуфтан беҳ аз шеъре, ки бошад нодуруст”.

Салими Хатлонӣ бо дарки баланди масъулият дар шеърӣ шоирӣ, мутолиаву аз бар намудани ашъори зиёде аз мутақаддиму мутааххирин, заҳмату талошҳои хастагинопазир, мушоҳидаҳову мулоҳизаҳо ва ҷустурҳои эҷодӣ тавонист, бо сабку шеваи ба худ хос роҳи худро дар адабиёт пайдо намояд. Маҳз ҳамин тафаккуру табаҳхури эҷодӣ ва камолоти маънавӣ буд, ки ӯ бо нашри нахустин маҷмуаи ашъор диққати аҳли илму адабро ба худ ҷалб намуд. Ҳанӯз санаи 12.03.2000 дар маҳфили шеъраш, ки дар толори театри Лоҳутӣ баргузор гардид, шоири халқии Тоҷикистон устод Муъмин Қаноат дар бораи ӯ чунин ибрози назар карда буд: “Салими Хатлонӣ яке аз шоиронест, ки шояд китоби аввалини ӯ дар интиҳоби мавзӯ ва мазмун аз китоби ҳама ҷавоншоироне, ки аз аввал то ба имрӯз буданд, олитар ва пухтатар аст. Дар шеърӣ ӯ сухани асил ва тозақориҳо аз дарун, аз дарунмояи шеър, аз тасвирҳо ва тозақориҳои рангину зебо шурӯъ шудааст. Тасвири рангу бўро аз сабки Бедил бо сабки ҳудаш бисёр нозук истифода мекунад... Яъне ки дар маҷмӯъ Салими Хатлонӣ яке аз шоиронест, ки истиқлоли комили шоирӣ дорад. Фардият, шахсият ва сабки тозаи худро дорад. Яъне ки аз ӯ бӯи тақлид намеояд, ҳарчанд ки дар шеърӣ форсӣ аз замони Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ то кунун ин шева маҳлул шудааст... аммо шеърӣ устод Салими Хатлонӣ ба сифати нав, бо шакли нав, бо чехраи ҳудаш дар ин ҳулул берун омадааст...”. Ин истиқболи зебои устод Муъмин Қаноат ба шоире, ки маҷмуаи нахустини худро дар даст дошт, руҳу илҳами тоза бахшид ва роҳи ӯро барои оянда мунаввар гардонид.

Устод Бозор Собир, ки китоби нахустини ин шоирро хонда, таҳрир карда ва ҳатто ин маҷмуаро “Аз пушти борон” номгузорӣ кардааст, низ дар зимни як сухбат бо шоирони ҷавон, аниқтараш дар ҷаласаи шуъбаи назми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, дар рафти курс-конференсияи адибони ҷавон, соли 1983, ки Салими Хатлонӣ низ дар онҳо ширкат доштааст, аз миёни чанд тан ҷавоншоирон исми ӯро ба забон овардаву “ҳамин бача шоир мешавад” мегӯяд ва ба шоири ояндадор шуданаш ишора мекунад. Чӣ гунае ки маълум аст, номи Салими Хатлонӣ минбаъд ҳамчун шоир вирди забони ҳаводорони шеъраш мегардад.

Дар бораи фардият ва салиқаи баланди эҷодии Салими Хатлонӣ адабиётшинос, доктори илмҳои филологӣ Шамсиддини Солеҳ барҳақ фармудааст: «...Бояд иқрор шуд, ки Салими Хатлонӣ ба ҳайси шоир ба муаррифӣ ниёз надорад. Сеҳри каломи пуртаровату рангин ва зеҳннинишонаш кайҳост, ки бо муҳтавиёти дилнишинаш ба дилҳо роҳ ёфта. Шеърӣ ӯ имрӯзҳо дар доираҳои хурду бузурги адабии Эрону Афғонистон низ шинохта шуда, дар бисёр рӯзномаю маҷаллаҳои адабӣ, инчунин кутуби фаровони дастҷамъии ин кишварҳо ба таъб расидаанд. Намунаи осораи ба забонҳои русиву озариву туркманӣ ва ўзбекӣ тарҷума ва нашр гардидаанд» [6,10]. Ба назари ин ҷониб низ тавфиқи рӯзафзуни Салими Хатлонӣ дар

шеър пеш аз ҳама интихоби дурусти шеваи эҷодӣ, истиқлоли андеша ва муқаллид набудани ўст, ки аз баррасии маҷмуаи зерин дасти мо ин нукта ҳувайдост.

Маҷмуае, ки мо дар даст дорем, чилди панҷуми куллиёти шоир ба ҳисоб меравад. Ин маҷмуа аз силсилаашъори «Чанд панди судманд», “Зилзилаҳо аз гилаҳо”, достони «Шаҳбол», манзумаи «Ниёиш», баёзи шеърҳои «Оли Сомонӣ, муборак соли Сомонӣ!», «Сурудҳо» ва чанд байт унвонии “Абёте бар пештоқ ва девори ошхона” таркиб ёфтааст.

Силсилаашъоре, ки муаллиф онро «Чанд панди судманд» номгузорӣ кардааст, аз 104 маснавии кутоҳ иборат буда, ин маснавиҳои асосан дар се баҳри арӯзӣ эҷод шудаанд:

1. Маснавиҳои баҳри хафиф [хафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф ё мақсур ва хафифи мусаддаси маҳбуни аслам ё аслами мусаббағ, хафифи мусаммани маҳбуни аслам] 34 адад.

2. Маснавиҳои баҳри ҳазач [ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё мақсур, ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи маҳбун] 28 адад.

3. Маснавиҳои баҳри мутақориб [мутақорибии мусаммани маҳзуф ё мақсур] 42 адад.

Маснавиҳои мавриди назар комилан дорои тарбиявӣ-ахлоқӣ буда, шоир дар ҳар маснавии кутоҳ, ки аз 19 то 25 байтро фаро мегирад, бештар мазмунҳои иҷтимоиро тавҷиб бо паёмҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ ҷой додааст. Муаллиф ҳолати воқеа, манзара, дидаву шунида, мушоҳида ва бардоштҳои худро аз зиндагии рӯзмарра дар қолаби маснавиҳои кутоҳ баён менамояд, ки аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва шакл ҷолиби диққат мебошанд.

Ў дар ҳар маснавии кутоҳ мавзуеро матраҳ менамояд, ки дорои ягон хусусияти ахлоқӣ ва ё ҳикматомез буда ва хонандаро бо суҳанҳои насиҳатомез аз рафтору кирдори нописанди вобаста ба мавзӯ баёнгардида боз медорад. Дар маснавии кутоҳи дуҷум, ки шоир онро “Панд” номгузорӣ кардааст, нақл мекунад, ки “Шунидам, ки устод ба фарзанди худ аз нақӯиву вафо панд медод ва судманд будани некиву бегазандии рӯзгори инсонӣ некро таъкид менамуд. Зимни насиҳат устод ба фарзанди хеш гиромӣ доштани нақӯӣ, аз ҳарфи бад ниғаҳ доштани забон ва дар зиндагӣ ба фаҳму ақлу дониш таъя намуданро иброз медорад”. Ин маснавӣ дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё мақсур суруда шуда, интихоби баҳри ҳазач мучиби равоиву хушоҳангии калом ва ба гӯш форами садо додани суҳан гардидааст:

Шунидам, устодеро, ба фарзанд,

Ки медод аз нақӯиву вафо панд:

-Нақӯ хоҳӣ, нақӯӣ судманд аст,

Нақӯро рӯзгораш бегазанд аст!

Нақӯ гуфтаи туро дорад гиромӣ,

Зи неқӯӣ расӣ бар неқномӣ [6,4].

Донишманди сарехназар Умар Сафар, ки яке аз ноқидони ашъори Салими Хатлонӣ низ ҳаст, роҷеъ ба ҳунари маснависароии шоир чунин изҳори назар намудааст: «Бешубҳа аз шоёирони муосири тоҷик касе, ки бо қиддият бо риояти низому иқтисоӣ фанӣ маснавӣ сохта, Салими Хатлонӣ мебошад. Албатта намояндагони насли бузургтар дар заминаи маснависароӣ таҷрибаҳои доштанд, вале шеваи кори онҳо мутафовит буд. Тафовути нахустин, қанор гузоштани бархе аз қавоиди марсум дар шеваи ниғориш буд. Тафовути баъдӣ, дар содагии баён ва забоне ҷиҳат гирифта ҷониби авом. Қанбаи дигаре, ки маснавиҳои муосирро аз қадим ҷудо мекард, мавзӯ ва дарунмояҳои буд, ки бештар ҳадафи иҷтимоӣ-таблӣғотӣ дошт.

Салими Хатлонӣ талош меварзад аз ҷаҳорҷӯби таъиншуда дар ҳалқи маснавӣ по фаротар нагузорад... Шояд рӯҷуи шоир ба ин жанри пирсол барои гурӯҳе аз муосирон қобили пазириш набошад ва ин иқдоми ўро «бод дар каф гирифтаи» талаққӣ кунанд. Вале таъаммуку ғавр дар маснавиҳо нишон медиҳад, ки майдони маснавӣ барои баёни андешаҳои имрӯзӣ то чи андоза муносибу созгор будааст» [5,133].

Шоир дар каломии худ аз санъатҳои шеърӣ хуб истифода намуда ва чунон ки аз байти зерин аён мегардад, дар рафти баёни андеша аз санъати тарсеъ бо маҳорати баланд қор гирифтааст:

Ба қори ақл мебоҷаст қӯшид,

Ба нори ақл мебоҷаст қӯшид [6,4]!

Дар маснавии дигари кутухе, ки дар баҳри хафифи мусаддаси махбуни аслам ё аслами мусаббағ суруда шудааст, шоир аз навчавони ошиқ, ки ба дари оқиле шикоят мебарад, сухан ба миён оварда, нахуст шикваҳои он навчавонро аз нозу адоҳо ва бениёзиҳои маъшуқа баён менамояд. Сипас, насихати худро аз забони марди оқил ба қалам медиҳад, ки омӯзаи хубе барои ошиқон аст:

Гуфт оқил, ки: «Гар амон чӯй!
Бояд онро зи нақди чон чӯй!
Сархати ҷабри ишқ, хомӯшист!
Беҳушӣ, беҳудӣ, фаромӯшист!
Ба шикоят чӣ дошт муҳтоҷат?
Содиконро шико на бар ҳочат!..
Гар ба ишқ омадӣ, зи чон бигзар!
Ҷонфидо, сӯи чони чон биспар!..
Ошиқон нақди чон намедонанд,
Чун зи чон серу тан ба қурбонанд!..»[6,65].

Дар маснавии кутухи “Хайр”, ки аз 19 байт иборат аст, муаллиф аз хайрхоҳӣ обод шудани ҷаҳонро баён намуда, дар сурати ба мардуми нодору дастнигар сарф нагардидан, эътибор надоштани моли мардонро таъйид менамояд. Шоир ба ин назар аст, ки ҷавонмардӣ дар аҳд боиси бар ҷаҳд афзудани ёрон мегардад.

“Некномӣ” ҳам аз маснавиҳои кутухи ин маҷмуа аст, ки дар баҳри ҳазаҷи мусаддаси аҳраби мақбузи маҳзуф эҷод шуда, маснавии “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавиро ба хотир меорад. Дар ин маснавӣ, чунон ки маълум мегардад, ба некӣ ва некукорӣ гаравидани инсон, бо ба бенавоён сохтану аз онҳо панд бурдани пасиниён ва бо ном боқӣ мондан, низомивор ба қалам дода шудааст:

Месоз кунун ба бенаво чанд,
То аз ту баранд сониён панд!
То аз ту баранд бар гиromӣ,
Бикшой даре ба некномӣ!
Дар нек чу некном оӣ,
Мағрой ба бад ба дерпойӣ!
Зеро, чу ғанимат аст то дам,
Меқӯш ба ном монӣ одам [6,73].

Яке аз мушаххасаҳои равшани ашъори Салими Хатлонӣ тобиши ирфонӣ доштани онҳост. Масалан дар маснавии кутухи “Накӯ бош” зимни тарғиби нек будан ва ба бад нагароидан, аз вожаҳои “сукр, аташ, асрор, парда, чуръа, тавф, ибораҳои ҳоли бетоб, марди раҳ, ишқи Ҳақ ва ғайра қор мегирад ва ҷолиб ин аст, ки аз забони ӯ ҳикмату мавъиза дар қолаби шеъри ҳамосӣ баён мешавад:

Яке гуфт дар панди некон маро,
Ки: “Эй баста дар қайди чуну чаро!..
Чу дар ҳоли бетоби сукру аташ,
Ба дасти аҷал мешавӣ чуръакаш!..
Ба ёд ояд аз неку бад кардаат,
Шавад фош асрори дар пардаат!
Ба сар бар диҳад рафтаат аз хаёл,
Биё, шукр гӯ, эй туро хуш ба ҳол!
Ду-се дам, ки боқӣ зи ин умр монд,
Хушо кас, ки дар иззати тавф ронд!
Ба тавфе, ки дар умр дорад сабак,
Яқин гӯямат, тавф бар ишқи Ҳақ [6,91]!

Дар абёти поёнии маснавӣ, шоир андешаву орои назари худро бо вожаҳои софу сода ва равони тоҷикӣ баён менамояд, ки ҳадаф ва мақсадаш ба хонанда равшан аст:

Ба афтодану рафтаат хуш дор,

Ки фурсат шумор аст, эй хушёр!
Ҳамекӯш, то раҳ ба бад наспарӣ,
Накӯ бош, то дар ҳаловат барӣ!
Чу дар нек ояд, ҳам ояд ба бад,
Ки ҳам неку бад нест будан абад!
Баҳорон гузашту хазонҳо гузашт,
Чу бодест, яксон намонад ба дашт [6,91]!

Аз арзёбии мазмун ва муҳтавои қисмати “Чанд панди судманд” аён гардид, ки шоир бо сухани кутӯҳи пурмазмун мавзӯҳои ҳикматомез ва панду ахлокиро дар қолаби жанри суннатии маснавӣ, бо тарзу ифодаи ба худ хос, ба қалам додааст. Шоир ба воситаи чунин каломи зебо инсонҳоро аз хислатҳои разилаи инсонӣ, ба монанди дар банди ҳавову ҳавас будан, кибру ғуруру худписандӣ, бадиву бадкирдорӣ, риёкорӣ, мардумфиребӣ, носипосӣ, душманӣ, нотавонбинӣ, качрафторӣ, беҳирадӣ, айёшӣ, бадгумонӣ ва ғайра дур нигоҳ медорад. Дар баробари накӯҳиши афъоли нописанд шоир бо суханҳои ҳикматдор мухотаби хешро ба дӯстиву рафоқат, ҳамдиливу ҳамзистӣ, дӯст доштани марзу буми аҷлодӣ, ростиву росткорӣ, тавоноиву созандагӣ, нишоту хуррамӣ, хушёриву зиракӣ ва муҳимтар аз ҳама, хидмати софдилона ва содиқона ба халқу Ватан даъват менамояд.

Баҳши баъдӣ дар ин китоб “Зилзилаҳо аз гилаҳо” унвон гирифта, шоир ба тариқи ашъоре чанд бо гилагузорӣ аз хотири ранҷури хеш бар носазову ноҳақиҳои тақондихандаи бархе аз аҳли ҷомеа, аз ҷумла тамаллуқкорон, хушомадгӯён, ҷоплӯсон, фитнакорон, инчунин носозгориҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ арзи хешро баён намуда, бо ин роҳ саъй кардааст, ки як навъ пандгӯиро низ дар назми ин ашъор ба тавачҷуҳи хонандагон пеш бигзорад.

Аз баррасии баъзе вижагиҳои мавзӯӣ ва мундариҷавии ашъори Салими Хатлонӣ, ки дар бахшҳои аз ҷилди панҷуми куллии шоир сурат гирифт, иртиботи комили лафзу маъно, паём, андеша, эҳсоси баланди шоирона, баёни зебои отифа, ишқ, хирад ва дар ин росту ташвиқи инсон ба сӯи зебоипарастӣ, дӯстдорӣ, некӣ ва худшиносиву худоғоҳиву ватанпарастӣ ба сароҳат ошкор аст. Шоири мумтоз бо интиҳоби сарехи мавзӯҳо, ки ғолибан дар қолаби маснавӣ баён гардидаанд, тавонистааст, матолиби судмандеро ба хонандаи хеш баён намояд.

Муқарриз: Шамсов Н.С., н.и.ф., дотсент

Феҳристи адабиёти истифодашуда:

1. Зехнӣ, Т. Санъати сухан. - Душанбе: Ирфон, 1978.-328 с.
2. Қосимов, С.С. Рӯзгор ва осори Салими Хатлонӣ [масъалаҳои назми тоҷик дар замони Истиқлолият]. Монография [Матн]. – Душанбе: Истеъдод, 2014. –192 с.
3. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт.-Душанбе: Маориф, 1990.-336 с.
4. Сирусӣ Шамисо. Анвои адабӣ.-Техрон, 1370 ҳ.-162 с.
5. Умар Сафар. Бигӯ, тарона бимонад [нақде бар сурудаҳои Салими Хатлонӣ].-Душанбе: Эрграф, 2016.-192 с.
6. Хатлонӣ С. Мунтахаби ашъор[ҷилди 5].-Душанбе:Истеъдод, 2015.-560 с.
7. Хатлонӣ, С. Бенавое дар навои най [Матн] / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 464 с.
8. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи бист.-Душанбе: Пайванд, 2006.-456 с.
9. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллӣ.-Душанбе: Пайванд, 2009.-476 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ МАВЗӯИ ВА МУНДАРИҶАВИИ АШЪОРИ САЛИМИ ХАТЛОНИ (ДАР АСОСИ ҶИЛДИ ПАНҶУМИ КУЛЛИЁТИ ШОИР)

Дар мақола баъзе вижагиҳои мавзӯӣ ва мундариҷавии ашъори Салими Хатлонӣ дар асоси ҷилди панҷуми куллии шоир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифи мақола аз таъини шахсият ва фаъолиятҳои дигари шоир аз қабилӣ муҳаққиқӣ ва тарҷумонӣ сухан оғоз намуда, ҳамчун офарандаи каломи мавзун шуҳрати бештар доштани ўро таъкид менамояд.

Бо сабку баёни ба худ хос ба адабиёт роҳ ёфтани шоир, аз ҷониби шоирон ва муҳаққиқони маъруфи тоҷик баҳои баланд гирифтани ашъори ӯ аз нуктаҳои назар, ки дар мақола баён шудааст. Теъдоди маснавиҳои кутуби чилди мавриди назар, дар қадом баҳри арӯзӣ эҷод шудани онҳо, ҷанбаи мавзӯии маснавиҳо дар мақола арзёбӣ гардидааст. Афзун бар ин, аз баррасии мазмун ва муҳтавои қисмати “Чанд панди судманд” муаллиф ба ин натиҷа мерасад, ки шоир бо сухани кутуби пурмазмун мавзӯҳои ҳикматомез ва пандуахлоқиро дар қолаби жанри суннатии маснавӣ, бо тарзу ифодаи ба худ хос ба қалам додааст.

Мақоланигор ба ин назар аст, ки Салими Хатлонӣ бо дарки баланди масъулият дар шеърӯ шоирӣ, мутолиаву аз бар намудани ашъори зиёде аз мутақаддимону мутааххирин, захира талошҳои хастагинопазир, мушоҳидаҳову мулоҳизаҳо ва ҷустурҳои эҷодӣ тавонистааст, дар шеърӯ шоирӣ ҷойгоҳи худро пайдо намояд.

Муаллиф дар мақола таъкид менамояд, ки яке аз мушаххасаҳои равшани ашъори Салими Хатлонӣ тобиши ирфонӣ доштани он аст ва ин масъала дар маснавиҳои шоир, баҳусус, маснавии кутуби “Накӯ бош” зимни тарғиби нек будан ва ба бад нагароидан, бо истифода аз вожаҳои “сукр, аташ, асрор, парда, чурба, тавф, ибораҳои ҳоли бетоб, марди раҳ, ишқи Ҳақ ва ғайра равшан мегардад.

Калидвожаҳо: маснавӣ, шоир, шеър, хусусият, мавзӯ, шакл, Салими Хатлонӣ, вижагӣ, мазмун, таҳқиқ, арзёбӣ, шинохт.

НЕКОТОРЫЕ ТЕМАТИЧЕСКИЕ И СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ САЛИМА ХАТЛОНИ (НА ОСНОВЕ ПЯТОГО ТОМА ПОЛНОГО СОБРАНИЯ СОЧИНЕНИЙ ПОЭТА)

В статье рассматриваются некоторые тематические и содержательные особенности поэзии Салима Хатлони на основе пятого тома полного собрания сочинений поэта. Автор статьи начинает с упоминания личности и других видов деятельности поэта, таких как исследовательская и переводческая работа, подчеркивая, что Салими Хатлони получил наибольшую известность как творец изящного слова.

В статье отмечается, что поэт, благодаря своему уникальному стилю и выражению нашёл путь в литературу, также его поэзия получила высокую оценку со стороны известных таджикских поэтов и исследователей. Количество коротких маснави, рассматриваемого тома, в каком арузском размере они созданы, а также тематические аспекты этих маснави рассматриваются в статье. В дополнение к этому, изучая содержание раздела “Чанд панди судманд” автор приходит к выводу, что поэт коротким содержательным словом учёл нравственные и философские темы в традиционном жанре маснави, используя свой особый способ выражения.

Автор статьи считает, что Салими Хатлони благодаря высокому чувству ответственности в поэзии, изучению и усвоению стихов своих предшественников и современников, своим упорным трудом, наблюдениями и творческими поисками сумел найти своё место в творческом мире.

Автор подчеркивает, что одной из ярких характеристик поэзии Салима Хатлони является его мистический оттенок, что особенно проявляется в коротком маснавии “Накӯ бош”, где поэт, пропагандируя добродетель и отклонение зла, с использованием слов “хмель, жажда, занавес, глоток, хождение, беспокойное состояние, странник пути, любовь к Богу и другие”.

Ключевые слова: маснави, поэт, стихотворение, особенность, тема, форма, Салим Хатлони, особенность, содержание, исследование, оценка, признание.

SOME THEMATIC AND CONTENT FEATURES OF THE POETRY OF SALIMI KHATLONI (BASED ON THE FIFTH VOLUME OF THE COMPLETE WORKS OF THE POET)

The article examines some thematic and content features of Salimi Khatloni's poetry based on the fifth volume of his complete works. The author begins by mentioning the poet's personality and other activities, such as his research and translation work, emphasizing that Salimi Khatloni gained the most recognition as a creator of exquisite words.

The article notes that the poet, thanks to his unique style and expression, found his way into literature, and his poetry has received high praise from renowned Tajik poets and researchers. The number of short masnavis in the volume under consideration, the metrical forms in which they are created, and the thematic aspects of these masnavis are discussed in the article. Additionally, by studying the content of the section "Chand Pandi Sudmand", the author concludes that the poet, with concise and meaningful words, addressed moral and philosophical themes in the traditional genre of masnavi, utilizing his distinctive mode of expression.

The author believes that Salimi Khatloni, due to his strong sense of responsibility in poetry, his study and assimilation of the verses of his predecessors and contemporaries, along with his persistent labor, observations, and creative quests, has managed to find his place in the creative world.

The author emphasizes that one of the striking characteristics of Salimi Khatloni's poetry is its mystical tone, which is particularly evident in the short masnavi "Naku bosh," where the poet, promoting virtue and rejecting evil, uses words such as "wine, thirst, veil, sip, wandering, restless state, traveler on the path, love for God," and others.

Keywords: *masnavi, poet, poetry, character, theme, form, Salimi Khatloni, uniqueness, content, content, research, Assessment, cognition.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Боев Шавкат Элмуродович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсент. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 935445450; E-mail: mustafo0612@mail.ru

Сведения об авторе: **Боев Шавкат Элмуродович** - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, дотсент. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 935445450; E-mail: mustafo0612@mail.ru

Information about the author: **Boev Shavkat Elmurodovig** - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, kondidat of Philology, dotsant. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6, phone: (+992) 935445450; E-mail: mustafo0612@mail.ru

ҒАЗАЛ – ЖАНРИ АСОСИИ ЛИРИКАИ ҲОФИЗ

Бобоева М.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Хоча Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ дар саросари таърихи шеъри форсии тоҷикӣ ҳамчун номдортарин сарояндаи ғазал шинохта шудааст. Шухрати Ҳофиз, пеш аз ҳама, ба ғазалиёте вобаста аст, ки аз муҳтавои тозаву амиқ ва баёни хушу балоғати саршор бархӯрдор мебошанд. Ҳамин хусусияти ғазалиёташро Ҳофиз дар бисёре аз абёти таҳаллуҷӣ таъкид карда, худро садришини «девони ғазал» меҳисобад, ки намунаи он пораҳои зер мебошанд:

Ғазал гуфтиву дур суфтӣ, биёву хуш бихон, Ҳофиз,
Ки бар назми ту афсонад фалак иқди Сурайёро [5, 18-19].

Ва:

Мутриб аз гуфтаи Ҳофиз ғазале нағз бихон,
То бигӯям, ки зи аҳди тарабам ёд омад [5, 150].

Ҳамчунин:

Шеъри Ҳофиз ҳама байтулғазали маърифат аст,
Офарин бар нафаси дилкашу лутфи суҳанаш [5, 234].

Ба ин далел, аксари тазкиранависон ва муҳаққиқон низ ҳунари ғазалсароии Ҳофизро сугудаанд. Аз ҷумла, Абдурраҳмони Ҷомӣ «аксари ашъори» ўро «латиф ва матбуъ» доништа, «салосат ва равонӣ»-и ғазалҳояшро аз имтиёзи онҳо ба қалам медиҳад [1, 250]. Шиблии Нуъмонӣ низ «дар қасида ва маснавӣ ҳам аз асотиди фан ақиб» набудани Ҳочаро таъйид карда, дар ин замина меафзояд, ки «лекин муъҷизаи аслии ў дар ғазалсароист ва ин матлаб ба таври умум мусаллам аст, ки дар олами вучуд касе то ба имрӯз натавониста бо ў ҳамсарӣ намояд» [10, 475].

Дар воқеъ, тавоноии Ҳофиз дар эҷоди навъи ғиноии [лирикии] ғазал дар ҳамаи марҳалаҳои эҷодиёташ бисёр воло буда, ҳатто дар тарзи нигориши ў ранги тозагӣ доштани оддитарин орову андешаҳо аз имтиёзоти тафаккури бадеӣ ва зебоишиносии ў ба шумор меравад. Андешаи бадеӣ ва зебоишиносии Ҳофиз зери таъсири авзои табиӣ, ҷуғрофийӣ, таърихӣ ва сиёсиву иҷтимоии замони шоир парвариш ёфта ба камол расидааст, ки ин омил аввалан ба чараёни эҷодии ў бетаъсир набудааст, сониян андешаву орои аҳли таҳқиқро дар тӯли замонҳо ба шеър ва ҳунари шоирӣ ў мутағаййир сохта, ҳатто заминаи дигарандеширо дар шарҳу тафсири ғазалиёти Ҳоча ба вучуд овардааст. Аз ин ҷиҳат, вазъи мавҷудаи таҳқиқи муҳтасоти мундариҷавӣ ва ҳунарии ғазалиёти Ҳофизро ба назар гирифта, мо қарор додем, ки дар ин мақола баъзе паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои бадеии шоирро дар эҷоди жанри ғазал ба таври фишурда таҳқиқу арзёбӣ ва нақши ўро дар ташаккул ва таҳаввули ин навъи ғиноӣ мушаххас намоем.

Ғазал аз анвои умдаи шеъри ғиноӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ буда, маҳз ба ҳиммати Ҳофиз, ба ифодаи Сирусӣ Шамисо «қасидаро ба ақиб ронд ва худ қолаби роҷ ва мусаллати шеъри форсӣ гардид» [11, 302]. Ғазал дар девони шоир ҳам аз ҷиҳати миқдор ва ҳам сифат ҷойгоҳи хос дошта, миқдори он дар нусхаҳое, ки дар солҳои гуногун китобат ва таҳия шудаанд, ба тарзи гуногун забт шудааст. Масалан, агар дар нусхаҳои баъди 30-50 соли вафоти шоир китобатшуда қиёсан наздик ба 500 ғазал омада бошад, дар нашри Муҳаммад Қазвинӣ ва Қосим Ғанӣ 495 ғазал забт шудааст [1, 254]. Ғазалиёти дар нусхаҳои хаттӣ ва ҷопии девони Ҳофиз забтшуда гувоҳи онанд, ки ин жанр на фақат ба миқдор, балки аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва сохтори бадеиву жанрӣ низ дар эҷодиёти шоир ҷойгоҳи хос дошта, равиш ва сатҳи асосии ҷустуҷӯҳои ўро дар инкишофи ғазал муайян менамояд.

Ҳофиз на фақат ба сохтори жанрии ғазал тағйироти қобили мулоҳиза ворид сохт, балки сатҳи муҳтаво ва маънавии онро низ такмил бахшид. Ба ифодаи дигар, ғазалиёти Ҳофиз мисли ғазалҳои Саъдиву Аттот, Мавлонову Ироқӣ ҳам дар сатҳи ошиқонаву орифона суруда шудаанд, ҳам «вазифаи аслии қасидаро, ки мадҳ аст, бар дӯш» [12, 342] доштаанд. Илова ба

ин, дар ин гуна шеъри ғиноӣ шахсияти шоир дар шинохт ва тафсиру такмили муҳтавою маънӣ дар ҷои аввал меистад, ки хонанда ва ҳам шорех аз ҳамин роҳ шеъри ўро метавонад пазирад ва дарку тафсир намояд. Чунин хусусияти ғазал рӯҳи шоирро ба назари хонанда зинда намуда, ба ў дар бораи замон ва қачдору марези он, ки аз дили ў гузаштаву адешаву орояшро такмил бахшидааст, тасаввуроти ҷомеъ медиҳад. Дар ин ҳол, рамзу истиораву маҷоз ва талмеху тамсил шикафӣи дунёи воқеӣ ва тасаввуриву тасвирии шоирро менамоянд, ки аз дили шоир гузашта, рамзи пайванди зич ва устувори ў бо воқеияти зиндагӣ ва замони ҳолу аздастрафта мебошад. «Ман»-и Ҳофиз дар ин ҳол на фақат бо мухтассоти нотақрори худ, ки фардияти ҳастии инсонӣ ва ҳунарии ўро ифода мекунад, балки он чиро низ ошкор ва бармало месозад, ки мутааллиқ ба башар асту таъмимист [типист]. Ба ҳамин далел, Гёте шеъри ўро «ҳамчун абадият бузург» шинохта, сипас афзудааст:

Туро дарёе аст ором,
Дар ашъори сабукпову осонат.
Ки ҷўшида амвоче оташин мегарданд
Шарораи он маро мебалъад.
Вале дар ман ғуруре ба по мехезад,
Ки маро густохӣ медиҳад.
Чу ман низ дар сарзамине, ки аз партави хуршед бархурдор аст,
Зиста ва ишқ варзидаам.
Гар ҷаҳони ишқ фано шавад боке нест,
Эй Ҳофиз, бо ту, бо ту танҳост
Ки мехоҳам баробарӣ кунам!
Шодиву ғам
Моро бародарони тавъамро муштарақ бод!
Чун ту ишқ варзидан ва нўшидан,
Ин зиндагӣ ва ифтихори ман бошад! [3, 73].

Ҳамин тавр, дар тақя ба сарнавишт ва таҷрибаи шеърии Ҳофиз метавон маҷмӯаи омилҳоро, ки ҷараёнҳои зеҳнии шоирро ташкил дода, арзиши ғазалиёти ўро башарӣ кардаанд, ба се даста тақсим кард: нахуст омили фарҳанги умумии шоир, яъне огоҳии ў аз масоили таърихиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ сар карда то иттилооти диниву асотирӣ ва илмиву фалсафӣ, ки дар гузаштаву ҳол, дар муҳити дуру наздики рӯзгори ў ҷараён дошта, ба ташаккули шахсияти ҳунариаш таъсиргуздор будааст; омили баъдии фарҳанги шеърии ў алфозу маонии шеърӣ ва натиҷаи хондаҳову шунидаҳои ў буда, аҳамияти ин омил низ дар ташаккули шахсияти ҳунарии ў аҳамиятнок мебошад ва ниҳоят, таҷрибаҳои хусусии шоир аз рӯзгори кӯдакӣ сар карда то лаҳзаи камолоти ҳунариаш дар ташаккул ва таҳаввули мундариҷа ва сохтори жанрии ғазалиёти ў таъсири амиқ гузошта, ба шаклгирии ҷеҳраи фардии ў дар эҷоди ғазал мусоидат намудааст.

Омилҳои зикршуда дар ташаккули шакли зоҳири ғазали Ҳофиз, ки ба қавли Шафеии Кадканӣ «хасоиси фаннӣ ва зоҳирӣ» [15, 24] дорад, низ таъсиргуздор буда, дар ин замина дар давраҳои гуногун баъзе таҳқиқот сурат гирифтааст [10, 475-535; 8, 42-45; 9, 27-68; 11, 302-309; 12, 242-245]. Аз ҷумла А. Мирзоев нақши Ҳофизро дар ҷараёни «ташаккулёбии ғазали истилоҳӣ» [2, 42] муайян карда, барқарор намудани таҳаллус дар мақтаи ғазал, маънии мустақил «дар бар кардани ҳар як байти ғазал» ва «кор карда баромадани забони ҳоси ғазалсарой»-ро аз омилҳои медонад, ки ғазалро «дар эҷодиёти Ҳофиз ба баландтарин қуллаи тараққиёти худ» [8, 46] расондаанд.

И. С. Брагинский низ хусусиятҳои фаннӣ ва сохтори зоҳирии ғазалиёти Ҳофизро таҳқиқ карда, лаҳни нигориш ва таносубу ҳамсозии лаҳну ово ва қофияву радифро ҳамчун омили таъсиргузори ташаккул ва таҳаввули ин жанр дар эҷодиёти шоир ба қалам додааст [2, 380-385].

Донишманди дигар, Сируси Шамисо дар таҳқиқоти ҷомеи худ оид ба сохтори жанрии ғазал ҳамчун навъи ғиноӣ ва унсурҳои сабксозии ғазалиёти Ҳофиз сухан карда, ҷустуҷӯҳо ва тозақориҳои шоирро дар ин замина баррасӣ кардааст, ки шинохти сохтори ғазали талфиқӣ ва

мухтассоти тарзи нигориши Ҳофиз дар ин замина аз ҷумлаи мушаххасоти ҷустуҷӯҳои ӯ дар боби сохтори жанрии ғазали шоир ва тарзи нигориши ӯ мебошад.

Омилҳои дар боло ёдшуда дар шаклгирии бунёди маънавию рӯҳонӣ ва сохтори мундариҷавии ғазалиёти Ҳофиз, ки мабдаи аслии тамаддунӣ ва фарҳангиву ғоявии ин навъи ғиноии шеърӣ шоир аст, низ таъсиргузор буда, мутаассифона, ин паҳлуи масъала дар адабиётшиносии мо ба дараҷае, ки лозим аст, таҳқиқ ва арзёбӣ нашудааст.

Бояд таъкид кард, ки бунёди маънавию рӯҳонӣ ва хусусияти сохтори мундариҷавию жанрии ғазалиёти шоир, пеш аз ҳама, зеро таъсири омили фарҳангиву тамаддунии Эрони исломӣ ташаккул ёфта, омили аслии нуфӯзи ғазалиёти ӯ дар густирано фарҳангии миллӣ ва ҷаҳонӣ будааст. Фазилати дигари маънавий ва хунари ғазалиёти Ҳофиз, ки зеро таъсири омилҳои ёдшуда ташаккул ёфтааст, эҳсосот ва авотиғи инсонӣ мебошад, ки новобаста ба замони соат мӯҷиби қабули хосу ом қарор гирифтааст. Ғазалҳои ӯ гувоҳи онанд, ки андешаву назарҳои инсонӣ ва мазҳабӣ, илмиву таърихӣ ва фарҳангӣ бунмояи ин гуна осорро шакл дода, заминаро барои шуҳрати ҷаҳонии «орифе баландпоя ва жарфков» [4, 132] фароҳам овардаанд.

Ғазалҳои Ҳофиз фарогири мероси фарҳангӣ ва таҷрибаи фардии шоир буда, рӯйдодҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, таърихӣ, мушкилоти ахлоқӣ ва маънавии зиндагии инсонро новобаста ба замони соат матраҳ ва баррасӣ кардаанд, ки шикоят аз замона, ғалаёни рӯҳӣ, умеди висол, инкор ва шубҳа, ишқ, ояндабинӣ, сабру таваккул, тарғиби илму дониш, танқиди замон ва замондорон ва ғайра аз ин ҷумла аст.

Ғазалиёти шоир маҷмӯи андешаҳои ӯ дар бораи ишқу беҳудӣ, шартӣ ақл дар шинохти дунё ва мушкилоти он, арзиш ва нақши ақлу илм дар ҳаёти ҷомеа, шодиву нишот, ҳадиси қиёмат ва мавқеи риёкоронаи шайхону зоҳидон буда, ин ҳамаро дар матни воқеияти рӯзгораш тасвир ва баррасӣ мекунад ва нидои зистан ва ояндабин буданро сар медиҳад. Ғазалиёти Ҳофиз фарогири олому дардҳои зоҳир ва ишққову зебоиҳои ботини инсон буда, озоӣ ва саодати воқеии инсонро дар ҷаҳони қачдорумарез замонат медиҳанд. Шоир андешаву орояшро дар ин замина бо тарз ва равишҳои гуногуни хунарӣ баён карда, ба ин васила ин жанри ғиноиро барои шинохти ҳастии инсон, дунё ва гиру дори он истифода кардааст. Аз ин ҷиҳат, ӯ дар тасвир ва баён андешаву оро шеваҳои риндӣ, тасаввуфӣ, ғайритасаввуфӣ, ирфонӣ ва ғайриирфониро хунармандона ба қор гирифта, сатҳи маънавий ва хунари ин жанро таҳаввул бахшидааст.

Масалан, Ҳофиз дар замири ғазали зерин мазмун ва аносири маънавии мазҳабӣ ва ирфониро ҷой дода, тарзи баён ва тасвири матлаб табиӣ самимӣ ва новобаста ба савияи маърифатӣ ва мансубияти иҷтимоиву табақотии инсон ба эҳсосоти ӯ таъсиргузор мебошад.

Дӯстон вақти гул он бех, ки ба ишрат кӯшем,
Сухани аҳли дил аст ину ба ҷон бинӣушем.
Нест дар қас қараму вақти тараб мегузарад,
Чора он аст, ки сачҷода ба май бифрӯшем.
Хуш ҳавоест фараҳбахш, худоё, бифирист
Нозанине, ки ба рӯяш майи гулгун нӯшем.
Арғунунсози фалак раҳзани аҳли хунар аст,
Чун аз ин ғусса нанолему чаро нахрӯшем.
Гул ба ҷӯш омаду аз май назадемаш обе,
Лочарам з-оташи ҳирмону ҳавас мечӯшем.
Мекашем аз қадаҳи лола шаробе мавҳум,
Чашми бад дур, ки бе мутрибу май мадхӯшем.
Ҳофизо, ин ҳоли аҷаб бо кӣ тавон гуфт, ки мо
Булбулонем, ки дар мавсими гул хомӯшем [5, 308-309].

Ин ғазал намунае аз офаридаҳои Ҳофиз аст, ки шоир дар он ғазали ошиқона ва орифоноро ба ҳам пайванд зада, шинохти ҳақиқати зиндагӣ ва таносуби он бо андешаву орои шоирро ба миён кашидааст. Қаҳрамони ғазали ғиноии шоир дар ин ҳол гоҳе маъшуқи заминӣ аст ва гоҳи дигар маъбудӣ осмонӣ ва гоҳе аз тоифаи булбулонест, ки дар мавсими гул

хомӯшанд. Дар суханони шоир даъвати самимӣ ва берӯю риё, ҳам рози ошуфта дар матни воқеиятҳои зиндагии қачдорумарез ба ҳам омадааст, ки бозгӯи ҳоли инсон ва замони носозгор аст. Ба мушоҳидаи Х. Шарифов «Ин ҷаҳони рӯхонӣ ва шоиронаи сохтаи Ҳофиз ба дили ҳар каси солимақл ва солимфитрат ошност ва ўро водор мекунад, ки дар ҷаҳони ғаму шодии хеш андеша кунад ва лофи ақлу беҳудагӯиро ба пеши довари ростини ҳастӣ, яъне Худованд гузорад. Хулоса, Ҳофиз касро ба авҷи шоиронаи даричаи неку бади ҳастӣ ва довари ҳақиқии он мебарад ва баъид аст ин маънӣ бар рӯҳияи хонанда ва ё шунавандаи он муассир набошад» [14, 283].

Воқеан ҳам, ғазали иқтибосшудаи Ҳофиз аз қасида самимитар буда, бештар ба дил ва рӯҳи инсон таъсир мегузорад ва ҷанбаи мадҳӣ низ дорад. Ин гуна ғазалҳои Ҳофиз, ба қавли Абдулҳусайни Зарринқӯб «суруди ишқу беҳудист ва шоир ҷуз бо ишқу беҳудӣ» натавонистааст «андӯҳи замонаеро, ки дар фасоду гуноҳ ва дурӯғу фиреб ғутта» хӯрдааст, «фаромӯш кунад» [6, 214].

Ба мушоҳидаи муҳаққиқони осори Ҳофиз «зеботарин ғазалҳои мадҳиро» низ ӯ сурудааст. «Маҳсусан ғазалҳои номай, ки барои шоҳ фиристодааст ва аз дурӣ гилоя кардааст, бисёр пурмазмун ва таъсиргузор» [11, 308] буда, ғазале, ки бо байти «Равоқи манзари чашми ман ошёнӣ туст, // Карам намову фурӯд о, ки хона хонаи туст» [5, 43]. оғоз меёбад, намунаи ҳамин гуна ғазалҳо мебошад.

Ҳофиз ҳамчунин ғазалҳои марсия низ сурудааст, ки заминаи таърихӣ ва иҷтимоии қавие дошта, чеҳраи замон ва замондоронро ба сароҳат ошкор менамояд. Шоир яке аз ин гуна марсияҳои шро дар мочарои ҳукумати зудгузар ва қатли дардноки шоҳ Шайх Абӯисҳоқ дар шакли ғазал суруда, дар 9 байт бо эҳсоси жарф аз рӯзгоре, ки гузаштасту бозгашташ ҳаргиз муяссар нахоҳад буд, ёд мекунад. Умқи ин эҳсос ва андешаи шоирро метавон аз радифи –буд ба равшанӣ дарёфт. Ин радиф дар ғазали марсия ҳамчун танини навҳаи ҷонгудоз хонандаро дар ҳар байт ба дунболи худ кашида, дунёи бесубот ва доим дар ҳоли вайрониро пеши назар меоварад.

Масъуди Фарзод зимни суҳан аз ҳамин ғазал ва бо таваҷҷӯҳ ба байти охири он: «Дидӣ, он қаҳқаҳаи кабки хиромон Ҳофиз, // Ки зи сарпанҷаи шоҳини қазо ғофил буд» [5, 177] менависад: «Чӣ васфе дақиқтар ва муассиртар аз «кабки хиромон» барои шоҳ Шайх ва «шоҳини қазо» барои амир Муборизиддин метавон овард» [7, 435-436]. Ин ғазал бо байтҳои зер оғоз мешавад, ки андӯҳ ва ҳолати эъҷобии шоир дар он образнок ба тасвир омадааст:

Ёд бод он, ки сари кӯи туам манзил буд,
Дидаро рӯшанӣ аз хоки дарат ҳосил буд.
Рост чун савсану гул аз асари суҳбати пок,
Бар забон буд маро он чӣ туро дар дил буд.
Дил чу аз пири хирад нақли маонӣ мекард,
Ишқ мегуфт ба шарҳ он чӣ бар ӯ мушкил буд.
Оҳ аз ҷавру татовул, ки дар ин домғаҳ аст,
Оҳ аз он сӯзу ниёзе, ки дар он маҳфил буд
Дар дилам буд, ки бе дӯст набошам ҳаргиз,
Чӣ тавон кард, ки саъйи ману дил ботил буд... [5, 176-177].

Ҳофиз дар шакли ғазал марсияҳои дигаре низ навиштааст, ки яке он марсияи фарзанд мебошад. Ин ғазали бисёр пурсӯз ҳикоят аз марги сарей ва ногаҳонии фарзанди шоир дорад, ки аз отифа ва эҳсоси амиқи инсонӣ саршор буда, ҳунармандии ўро дар сурудани ин навъи шеър собит менамояд. Зайли намуна пораеро аз ин ғазал иқтибос мекунем:

Булбуле хуни диле хӯрду гуле ҳосил кард,
Боди ғайрат ба садаш хор парешондил кард.
Тӯтиеро ба хаёли шаккаре дил хуш буд,
Ногаҳаш сели фано нақши амал ботил кард...
Оҳу фарёд, ки аз чашми ҳасуди маҳу чарҳ
Дар лаҳад моҳи камонабрӯи ман манзил кард.
Назадӣ шоҳ руҳу фавт шуд имкон Ҳофиз,

Чи кунам бозии айём маро ғофил кард [5, 120-121].

Асолату пайванди маънавӣ ва муассирии абёти ин ғазал онро хеле муассир карда, ҳоли падари доғдидаро ба сароҳат менамояд. Ҳофиз аз ин ки мувозибати беҳтару бештаре аз фарзанди хеш накардааст худро маломат мекунад ва аз ин ки фурсати чунин мувозибате барои ҳамеша аз байн рафта аст, ғам меҳӯрад ва изҳори таассуф менамояд.

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки Насруллоҳи Имомӣ ғазалҳои марсияи Ҳофизро таҳлил карда, бе ҳеч далеле онҳоро «қолаби ҷоафтодае барои марсия ба ҳисоб» [7, 434] намеоварад. Баръакс, муқоиса ва таҳлили фушурдаи ду марсияи Ҳофиз, ки дар шакли ғазал сурудааст, собит сохт, ки ин жанр метавонад қолаби таъсигузур барои марсия бошад.

Чунонки ба мушоҳида расид, имтиёзи тачрибаи шеърӣи Ҳофизро дар эҷоди ғазал, пеш аз ҳама, мухтаво, заминаи маънавӣ ва сохтори бадеии тасвир мушаххас месозад, ки ҳосили отифаву андеша, ҳаёли шоирона ва ҳунари тасвиргарии шоир буда, ин равиши ҳунарӣ чехраи аслии шоирии Ҳофизро муайян ва мушаххас менамояд. Тачрибаи Ҳофиз, пеш аз ҳама, ҳосили отифа, андеша ва ҳаёлест, ки бе унсури охир ва нерӯи он ҳеч кадоме аз он ду унсури қаблӣ наметавонад созандаи ғазал ба маънии воқеии калима бошад. Яъне усулан ҳунар вақте аз худ дарак медиҳад, ки ҳаёлу баёни ҳунарӣ корсоз бошад. Ба ифодаи дигар, баён ва зебоӣ ду мафҳум нестанд, балки як мафҳум ҳастанд, ки ҳар кадом аз ин ду калимаи мутародифро, ки бихоҳем метавонем ба он илҳоқ кунем [14, 24].

Донишмандон отифаро андӯх ё ҳолати ҳамсӯй ё тааҷҷубу ҳайрате доништаанд, ки шоир аз рӯйдодӣ ҳодисае дар хеш эҳсос мекунад ва аз хонанда ё шунаванда меҳоҳад, ки бо вай дар ин эҳсос ҳамсоз бошад. Тачрибаи шеърӣи бисёре аз шоирон нишон медиҳад, ки на ҳамаи онҳо ҳолате отифиро ба хонанда мунтақил карда тавонистаанд, зеро шеърӣ онҳо ин ҳолатро дар худ нағунҷондааст. Тачрибаи шеърӣи Ҳофиз фарогири авотиф ва андешаҳои ҳастанд, ки аз як тараф бо хирад ва мантиқ сару кордоранд, аз тарафи дигар заминаи навӣи ғиноии ғазал ҳастанд. Тачрибаи шеърӣи Ҳофиз дар ғазалиёти ӯ лаҳзаҳои отифиеро фаро гирифтаанд, ки ба кӯмаки нерӯи ҳаёл чанбаи шоирона ба худ гирифтаанд. Дар ин замина метвон гуфт, ки «Ба воситаи кашфи маъно чигунагии интиқоли андеша ба забон равшан мешавад. Баррасии забони шеър дарки моро аз андешаҳои аслии шоир фузунӣ мебахшад. Дар ҳама гуна матн адабӣ, аз ҷумла дар шеър, маъноӣ калима комилан дар ҳуди он нест, балки то андозае бо вожагони дигари матн муносибат дорад. Даруни вожа дар шеър пур аз таҷаллии маъност. Вожа дар шеър ҳамвора дар ҳаракат аст, дар рақсу бозист.» [13, 102]. Ғазали зерини Ҳофиз ифодагари ҳамин тачрибаи ҳунарӣи ӯ мебошад:

Ёрӣ андар кас намебинем, ёронро чӣ шуд?
Дӯстӣ кай охир омад, дӯстдоронро чӣ шуд?
Оби ҳайвон тирагун шуд, Хизри фаррухпай кучост?
Хун чакид аз шохи гул, боди баҳоронро чӣ шуд?
Кас намегӯяд, ки ёре дошт ҳаққи дӯстӣ,
Ҳақшиносонро чӣ ҳол афтод, ёронро чӣ шуд?
Лаъле аз кони мурувват барнаёмад солҳост,
Тобиши хуршеду саъйи бду боронро чӣ шуд?
Шаҳри ёрон буду хоки меҳрубонон ин диёр,
Меҳрубонӣ кай саромад, шаҳриёронро чӣ шуд?
Гӯи тавфиқу каромат дар миён афкандаанд,
Кас ба майдон дарнамеояд, саворонро чӣ шуд?
Сад ҳазорон гул шукуфту боги мурғе барнаҳост,
Андалебонро чӣ пеш омад, ҳазоронро чӣ шуд?
Зухра созе хуш намесозад, магар удаш бисӯхт?
Кас надорад завқи мастӣ, майгусоронро чӣ шуд?
Ҳофиз, асрори илоҳӣ кас намедонад, ҳамӯш!
Аз ки мепурсӣ, ки даври рӯзгоронро чӣ шуд? [5, 147].

Вақте аносири маънавии ин ғазали Ҳофизро мавриди баррасӣ қарор медиҳем, маълум мегардад, ки дар ин ғазали саршор ва пурмаънӣ аносири маънавии шеърро мушкилоти зерин

шакл додааст: нахуст андешаи фурӯ афтодани пояҳои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ҳамчун як таҷрибаи мантиқӣ ва воқеӣ, ки бархоста аз зеҳни андешаманд ва мушоҳидаи шоир аст; аз сӯи дигар, отифаи хоси инсонӣ дар баробари воқеиятҳои нигаронкунандаи ҷаҳони ҳастӣ ва афсӯсу дареғи шоир бар фанои инсон ва нобудии меъёрҳои созандаи ҳаёти одамай. Аммо чун дақиқ биандешем, заминаҳои маънавии зикршуда тозагӣ ва лутфе надоранд, зеро андешаи фурӯ афтодани пояҳои ахлоқ ва ҳарос аз вазъи зиндагӣ барои Ҳофиз чизи тоза нест. Фақат ҳаёли нируманди шоир тавонистааст, ки ин андеша ва отифаи ҳамаи инсонҳоро дар тасвире хос ва таъсиргузор ҷовидонӣ созад ва он таҷрибаи оддии зиндагии инсонро дар тасвирҳои «лаъле аз кони мурувват», «шаҳри ёрон буду хоки меҳрубонон», «сад ҳазор гул шукуфту бонги мурге барнаҳост», «Зухра созе хуш намесозад, магар удаш бисӯхт» ва монади инҳо ҷовидона созад.

Ба ин тартиб, агар таҷрибаи шеърӣ Ҳофизро дар эҷоди ғазал дақиқ мурур кунем, маълум мешавад, ки ҳеч таҷрибаи зиндагӣ дар қорбурди лисонулғайб бе истифода аз неруи ҳаёл арзиши ҳунарий ва шеърӣ пайдо накардааст. Воқеияте, ки дар ғазали мазкур мавриди тавачҷуҳи шоир қарор гирифтааст, аз шухуди ҳиссӣ ва ҳаёли шеърӣ баҳра гирифта, ба ҳадди як шухуди ғиноӣ расидааст.

Аз таҳлилҳои анҷомгирифта бармеояд, ки дар сохтмони ғазал зеҳни Ҳофиз ба ду тарз амал кардааст. Дар як сӯ тарҳи кулӣ ва маҷмӯи созандаи шеър аст, ки бо ҳамсозии мундариҷа ва ғоя сохтори маънавӣ ва шаклии ғазалро ба вучуд овардааст ва аз сӯи дигар дар ин ҳавза ҳаёли Ҳофиз аз маҷмӯи таҷрибаҳо ва ёдҳо ва таъсирот дар заминаҳои мухталиф ёрӣ гирифтааст, то шакли аслии ва тарҳи куллии ғазал ба вучуд ояд.

Дар мисоли ғазали иқтибосшуда ва ғазалҳои дигари шоир метавон афзуд, ки яке аз паҳлуҳои муҳими таҷрибаи ӯ дар он аст, ки дар эҷоди ин навъи шеър шоир ҳодисаҳо, ашё ва ё маъниҳои мутаносибро интихоб карда, ба ин васила миёни ҷузъҳои суҷа ва сохтори мундариҷавии ғазал ҳамсозӣ ва ҳамоҳангии комилро ба вучуд овардааст. Шоир нахуст аз адаму нобудии яке хабар дода, оқибати қорро ба воситаи пурсиш ифода кардааст. Чунончи, ёриву ёр, дӯстиву дӯстдор, оби ҳаёту Хизр, шоҳи гулу абри баҳор, ҳаққу ҳақшинос, лаълу қон, тобиши хуршеду боду борон ва ғайра. Ин тарзи тасвир ва ифодаи андешаву оро равиши асосии тарзи нигориши Ҳофизро дар ироа ва тасвири воқеияти рӯзгор дар ғазалҳои ӯ шакл додааст, ки аз имтиёзоти ҳунарии ӯ мебошад. Усули барозандаи тасвири Ҳофизро мо дар тарҳи масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фалсафӣ низ дучор мешавем, ки хусусияти дид ва тасвиргариӣ ӯро дар қолаби жанри ғазал бармало месозад.

**Муқаррир: Суфизода Ш.З., д.и.ф, профессор
КИТОБНОМА**

1. Афсаҳзод, А. Худованди эҳсос ва исён / А. Афсаҳзод. Дар сафи бузургон. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 240-285.
2. Брагинский, И. С. Очерк о Хафизе, его эпохе и творчестве / И. С. Брагинский. Из истории персидской и таджикской литератур. Избранные работы. – Москва: Наука. 1972. – С. 327-412.
3. Бюргел, К. Гуте ва Ҳофиз / К. Бюргел // Садои Шарқ. -1994. - № 3-4. – С. 70-80.
4. Дастгайб, А. Ҳофиз дар ҷаҳони андеша / А. Дастгайб // Садои Шарқ. -1990. -№ 4. – С. 132-136.
5. Девони Ҳофиз аз нухаи Муҳаммад Қазвинӣ ва Қосим Ғанӣ. Бо муқаддимаи Пажмон Бахтёрӣ / Девони Ҳофиз. – Техрон, 1381. – 440 с.
6. Зарринқӯб, А. Бо қорвони ҳулла. Маҷмӯаи нақдӣ / А. Зарринқӯб. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 392 с.
7. Имомӣ, Н. Марсиясароӣ дар адабиёти форсии Эрон [то поёни қарни ҳаштум] /Н. Имомӣ. – Қиҳоди донишгоҳии Аҳвон, 1369. – 488 с.
8. Мирзоев, А. Сездар мақола [Аз таърихи адабиёти асрҳои 10-15 форсу тоҷик] / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 288 с.
9. Мирзозода, Х. Ошиқи ҳаёт ва шоири туғёнӣ Ҳофизӣ Шерозӣ/ Х. Мирзозода. Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт [Маҷмӯаи мақолаҳо]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 27-68.

10. Нуъмонӣ, Ш. Шеър-ул-Ачам. Ҷолди аввал ва дувум / Ш. Нуъмонӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 544 с.
11. Шамисо, С. Анвои адабӣ / С. Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1381. – 376 с.
12. Шамисо, С. Сабкшиносии шеър / С. Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1374. – 430 с.
13. Суфиев, Ш. З. О путях понимания смысла стихотворения / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2020. – № 3(86). – С. 101-106. – EDN LRYEPG.
14. Шарифов, Х. Дар шиноҳти шеъри Ҳофиз ва дигарон / Х. Шарифов. Сухан аз адабиёти миллӣ. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.
15. Шафъии Кадканӣ, М. Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ: таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имомҷоӣ шеъри порсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон / М. Шафъии Кадканӣ [Вироиши 2]. – Техрон: Огоҳ, 1366. – 732 с.

ҒАЗАЛ - ЖАНРИ АСОСИИ ЛИРИКАИ ҲОФИЗ

Ғазал жанри асосии шеъри Ҳофиз буда, ҳамчун «байтулғазали маърифат» аз ибтидо мавриди тавачҷӯҳи таъкиранигорон ва муҳаққиқони адабиёт қарор гирифтааст. Бо назардошти ҷойгоҳи ин жанр дар эҷодиёти шоир мо дар ин мақола сабъӣ қардем, ки муҳтасоти сохторию мундариҷавии ғазалиёти Ҳофизро таҳқиқ ва арзёбӣ қарда, дар ин замина ҷустуҷӯҳои бадеӣ ва зебоишносии шоирро мушаххас намоем. Дар мақола омилҳои асосие, ки ҷаҳони зеҳнии шоирро ташаккул дода, заминаи рушди ғазалро дар мероси адабии ӯ фароҳам овардаанд, низ оварда шудааст. Дар рафти таҳқиқ нақши ҷаҳонбинӣ, истеъдод ва маҳорати шоирии Ҳофиз дар рушди жанри ғазал мавриди баррасӣ қарор гирифт. Нақши ин омилҳо дар ташаккули ҳаёти воқеии Ҳофиз ва вежагиҳои шаклию маъноии ғазалҳои ӯ, ки баландтарин қуллай инкишофи ин жанри лирикӣ ба ҳисоб мераванд, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ҳамчунин кӯшиш қардем, ки мақоми ғазалиёти Ҳофизро дар тасвири ҳунармандонаи масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, таърихӣ ва ахлоқию маънавии ҷомеа дар заминаи ҷустуҷӯҳои бадеӣ ӯ муайян кунем.

Калидвожаҳо: гинӣ, ғазал, тарҳ, масоил, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фаласафӣ, ошиқона, маънавӣ, отифа, баён, зебоӣ, ҳаёл, тасвир.

GAZEL – ОСНОВНОЙ ЖАНР ЛИРИКИ ХАФИЗА

Газель является основным жанром творческого наследия Хафиза и как «верный носитель знания» с самого начала была предметом внимания авторов поэтических антологий и литературоведов. С учётом место этого жанра в творчестве поэта, в данной статье мы попытались определить структурно-содержательную специфику газелей Хафиза и в этом контексте конкретизировать художественно-эстетические поиски поэта. В статье также представлены доминирующие факторы, сформировавшие интеллектуальный мир поэта и создавшие основу для развития газели. В ходе исследования подвергли обсуждению роль мировоззрения поэта, его поэтического таланта и мастерства в развитии жанра газели. Исследована роль этих факторов в формировании жизненного мира Хафиза и формально-содержательных особенностей его газелей, которые считаются вершиной развития этого лирического жанра. Мы также попытались определить место газелей Хафиза в поэтическом изображении социальных, политических, исторических и нравственно-духовных проблем общества в контексте его художественных поисков.

Ключевые слова: лирика, газель, форма, проблемы, социальные, политические, философские, романтические, духовные, сентиментальные, выражение, красота, воображение, образ.

GAZEL – THE MAIN GENRE OF HAFIZ'S LYRICS

The ghazal is the main genre of Hafiz's creative heritage and as a "faithful bearer of knowledge" has been the subject of attention of poetical anthologies' authors and scholars from the very beginning. Taking into account the place of this genre in the poet's work, in this article we have tried to determine the structural and substantive specifics of Hafiz's ghazals and in this context to concretize the poet's artistic and aesthetic searches. The article also presents the dominant factors

that formed the poet's intellectual world and created the basis for the development of the ghazal. During the study, the role of the poet's worldview, his poetic talent and skill in the development of the ghazal genre were discussed. The role of these factors in the formation of Hafiz's life world and the formal and substantive features of his ghazals, which are considered the pinnacle of this lyrical genre, is investigated. We also tried to determine the place of Hafiz's ghazals in the poetic depiction of social, political, historical and moral-spiritual problems of society in the context of his artistic searches.

Keywords: lyrics, ghazal, form, problems, social, political, philosophical, romantic, spiritual, sentimental, expression, beauty, imagination, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна, ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷик. Нишонӣ: 735019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. E-mail: boboeva_0973@mail.ru*

Сведения об авторе: *Бобоева Муътабархон Саидмуртазоевна, ХГУ имени акад. Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы. Адрес: 735019, Республика Таджикистан, г Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1. E-mail: boboeva_0973@mail.ru*

Information about the author: *Boboeva Mutabarkhon Saidmurtazoyevna, Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Tajik classic literature. Address: 735019, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov 1. E-mail: boboeva_0973@mail.ru*

ТДУ: 491.550-3

**ВАЗЪИ ФАРҲАНГИИ КЌҲИСТОНИ ДАРВОЗ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА
ИБТИДОИ АСРИ XX**

Ғозиева С.И.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Маданияти моддӣ ва маънавӣ новобаста ба даври замон оинаест, ки ҳамаи ҷузъиёт, пастию баландӣ ва дору мадори ҳаёти ҷомеаро бо тамоми ҳастияш дар хеш таҷассум менамояд. Воқеан, маданият беҳтарин мизон барои муайян кардани дастовардҳои сиёсӣ иқтисодӣ, маданияту фарҳангӣ дар марҳалаҳои инкишофи таърихӣ, нишондоди мақоми халқу миллат дар тамаддуни башарият маҳсуб меёбад. Табиист, ки дастовардҳои илмӣ маданӣ ва фарҳангии халқ беҳтарин роҳ барои шинохти сатҳи маърифатнокии миллат ба ҳисоб меравад.

Минтақаи кўҳистони Дарвоз аз замонҳои пеш ҳам маскани тоҷикон доништа шуда, дар ҳама зинаҳои таърихӣ аз омехташавӣ бо дигар қабилаҳои турктабори кўчманҷӣ дар қанор мондааст.

Аломатҳои муҳими маданияти моддӣ шаҳрдорию шаҳрсозӣ ва дорои дастовардҳои ҳаётан муҳим барои маишат мебошанд. Мулки Дарвоз ба дастовардҳои болотарини сатҳи камолоту беназир нарасида бошад ҳам, лекин тавассути санъати баркамоли хунармандону касибони гуногунаш талаботу зарурати маишати рўзгори мардуми худро таъмин кардааст.

Дар байни марказҳои бекигарии мулки Дарвоз Қалъаи Хумб ягона марказ шинохта мешуд, ки ба талаботи шаҳрдории мардум ҷавобгӯ буд. Маркази Дарвоз Қалъаи Хумб ба якҷанд маҳалла ҷудо мешуд, ки аз ин қабил мебошанд: «маҳаллаи Сари Ҷегунӣ (тахмин меравад, ки то сохтану сераҳоли шудан ин ҷо майдони ҷавгонбозии ҷавонон будааст) Сариду (Сари деҳа), Пуниду (Поёни деҳа), Ғўли Ҳавдак, Сангов, Кўли Устовон (шояд шакли ба шеваи маҳаллӣ мутобиқшудаи маҳаллаи устоҳои оҳангар бошад)» [8, с.188].

Маҳаллаҳои мазкур ба гузарҳо ҷудо мешуданд. Масалан, маҳаллаи Сари Ҷегунӣ, ки марзи он ба ҳарду тарафи соҳили Хумбов мерасид, ба маҳаллаҳои Чорбоғ, Кўли Мазор, Лаби Хумбов ва Таи Чанор ҷудо мешуд. Маҳаллаи Пуниду бошад, дар қурби қалъа ҷой дошт ва гузари Сариду дар қисми шимоли шарқии Қалъаи Хумб қарор гирифта буд. Маҳалҳои Ғўли Ҳавдак, Сангов ва Кўли Устовун соҳилҳои назди дарёи Панҷро ташкил мекарданд. Аз рӯи маълумоти мардумшиносони тоҷик маҳаллаи Ғўли Ҳавдак бештар иқоматгоҳи аҳли фақр ва маҳаллаи Сангов бошад, макони одамони номдору ашрофзодагон, аммо бештар шаҳрнишинон одамони одию камбизоатро ташкил мекард.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки Қалъаи Хумб ҳама гуна анъанаҳои шаҳрдорию шаҳрсозии охири асри миёнагиро доро буда, дар ин ҷода нисбат ба бекигарии ҳамсоя то андозае пешсаф буд.

Маҷмуи дастовардҳои сокинони Қалъаи Хумб дар маркази амлоқдорихою тамоми қаламрави бекигари Дарвоз бараъло ба назар мерасид. Ҳамчунин, чандин сифатҳои дигар, аз қабилҳои боғдорию зироаткорӣ ва чорводорию хунармандӣ маҳсули заҳмати сокинони заҳматкашу меҳнатдӯст буда, аз маданияти баланди касбию, ҳусни одоби онҳо дар шароити мушкили кўҳистон дарак медиҳад. Муҳити зист ба талаботи ҷуғрофӣ ва зарурати таъминоти зиндагии мардуми деҳоти Дарвоз низ мусоидат мекард. Мардумшинос ва антропологи машҳур А. Шишов дар ин бора чунин гуфтааст: «Деҳаҳои дар Дарвоз ва Қаротегин дар ҳар ҷо дидан мумкин аст. Баъзе дар чуқурии дара, дар соҳили дарё ва шохоби он; дигарҳо қариб дар баландиҳои назди қуллаҳои барфпӯши кўҳҳо, дар ҷойҳои аз тармаю селфуроҳо беҳавф доман паҳн кардаанд. Аз рӯи шумораи ҳавлиҳо (аз 10 то 100 ҳавлӣ ё буна) деҳаҳо бузург набошанд ҳам, хело серодаманд. Чунки дар кўҳистон хонадор намудани писар ва ҷудо кардани хоҷагии он, ҷӣ тавре ки дар водихо ҷой дорад, ба анъана надаромадааст. Дар он ҷо як навъ қонуни кооперативӣ (зисти якҷояи оила бо заҳмати коллективонаи оилавӣ дар самтҳои хоҷагидорӣ ва таъминоти иҷтимоӣ) вучуд дорад. Аз ин рӯ, ҳавлиҳои алоҳида кам ба

назар мерасанд ва хонаҳои зисту биноҳои чорвою рӯзгордорӣ ба якдигар хеле наздик сохта мешаванд» [11, с.110].

Дар сиришту тинати сокинони мулки Дарвоз аз давраҳои қадим шавқу рағбат оид ба илму донишандӯзӣ дида мешавад.

Мутаассифона, маълумоти амиқу дақиқ дар хусуси сатҳи саводнокию саводомӯзии сокинони ин диёр дастрас намебошад, вале бо итминони том гуфта метавонем, ки бештари мардум, ба вижа мардон бо истифода аз кӯшишу заҳмати зиёде сазовори донишу малака ва маҳорати илмию фарҳангӣ мегардиданд. Бо вучуди ин, мактабҳои хонагӣ ва назди масҷидҳои маҳаллӣ бошад мактабҳои таълимӣ вучуд дошта, барои таълим додани хонандагон фаъолият менамуданд.

Ба ҷуз аз муассисаҳои хурди таълимӣ, ки дар ҳама рустоҳо фаъолият доштанд, хонандагон таълими баъдиро дар мадрасаи Қалъаи Хумб фаро мегирифтанд. Мадрасаи мазкур дар назди масҷиди маҳаллаи Пуниду арзи вучуд дошт. Қайд кардан бамаврид аст, ки таълими анъанавии мадрасаҳои Бухоро ва дигар шаҳрҳои марказии тобеи он барои таълим гирифтани толибилмон бештар имтиёзу шароит фароҳам меовард, ки дигар зарурати бунёд намудани мадрасаҳои таълимии баландпояро дар минтақаи Дарвоз аз байн бардошта буд. Ғолибан ҷавонони боистеъдоду лаёқатманди Дарвоз пас аз худ кардани дараҷаи таълимии ноҳия барои идомаи таҳсилу тақмили дониши худ роҳи Бухоро ва дигар марказҳои бонуфузи он замонро пеш мегирифтанд.

Қобилияти зеҳнӣ тазфаҳмӣ ва хотираи васею қавӣ доштани мардуми кӯҳистон забонзади хосу ом гашта буд. Чунончи полковник ва сайёҳи рус Г.А. Арандаренко ба ин нукта изҳори ақида намудааст: «Қобилияти зеҳнии кӯҳистон дар тазфаҳмӣ, майли баланди мушоҳидакорӣ, хотираи васеъ ва қавии ба дарвозиёну қаротегиниҳо хос буда, дар аз ёд донишани шачара, қиссаву ривоятҳои дароз мушоҳида мешавад. Рағбати онҳо ба илм хеле зиёд аст. Ҷавонони зиёде мадрасаҳои Бухорову Самарқандро дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ хатм мекунанд, ҳоло он ки таҳсили водинишинон дар ин мадрасаҳо 16-25 сол тӯл мекашад» [4, с.212].

Аз таҳқиқу баррасии олимони рус чунин натиҷа ба даст меояд, ки хатм намудан ва гирифтани шаҳодатномаи расмии мадрасаи Бухоро барои мардуми ин кӯҳистон анъана будааст. Аз ин лиҳоз, номи хатмкардагони зиёди мадрасаҳои Бухорову Самарқанд ва дигар марказҳои таълимӣ, то имрӯз дар хотири сокинон нақш бастааст. Ин гуна қасон дар амлоқдории Қалъаи Хумб барои пеш бурдани сатҳи илмию маорифпарварии мардуми кӯҳистон саҳми беназири худро гузоштаанд.

Ҳунармандию косибӣ, ки аз пешаҳои ҳаётан муҳими мардуми кӯҳистон мебошанд, аз давраҳои қадим чун шуғли асосии мардуми Дарвоз ба ҳисоб мерафт. Бозорҳои дохилии ноҳия дар ҳама замону макон фаъолият намекарданд, аз ин рӯ, ниёзи пайдо шудани савдои берунӣ ба миён меомад ва дар ҳолати ноқофӣ будани тақсимои меҳнат, барои пешрафти тичорату иқтисодиёт ҳалал эҷод менамуданд.

Бо вучуди ин ҳама заҳмату талош ва мушқилот, мардуми табиатан зебопарасту ҳунарманди мулки Дарвоз шуғли аҷдодони худро тақмил ва раванқу ривоч бахшида, бо доштани санъати волою косибӣ ҳунари нотакрори хеш, на фақат дар маркази Бухорои Шарқӣ, балки тамоми минтақа ва берун аз он маъруфиятро ба даст оварда буданд. Ҳунармандию косибии мардуми кӯҳистон аз ҳама гуна истехсолот иборат буд, агарчи қисме аз навъи молҳои гаронбаҳою баландсифат барои сарватмандону амалдорони маҳаллӣ аз хориҷ ворид мешуд, лекин ҳунармандон талаботи муҳими рӯзгору маишати хоҷагии мардумро аз истехсоли дохилӣ таъмин менамуданд. Гуфтан ба маврид аст, ки доираи истехсолоти ҳунармандону косибони мулки Дарвоз фарох буда, таҳлили онро ба таври фишурда зикр хоҳем кард.

Бофандагӣ. Яке аз фаъолиятҳои меҳнатию муҳим ва зарурии қаламрави Дарвоз бофандагӣ ба шумор рафта, қариб дар ҳама хонаҳои сокинони он дастгоҳҳои бофандагии анъанавиро дидан мумкин буд. Ҳунармандон дар ин соҳа кам набуданд, онҳо ба ивази ашёҳои гуногун барои ҳамдеҳагони худ матоъ омода мекарданд. Дехқонон низ ба ҷуз аз

шуғли дошташон ба бофтани матоъ сару кор доштанд. Фаъолияти бештари хунармандон дар деҳаҳои серодам ва маркази бекигарии амлокдориҳо ба роҳ монда шуда буд.

Олим ва шарқшиноси машхур А.А. Семёнов аз натиҷаи мушоҳидаҳои худааш оид ба Дарвоз, дар ибтидои асри XX хулосабарорӣ карда, қайд намудааст, ки диёри Дарвоз яке аз марказҳои муҳими бофандагии Бухорои Шарқӣ доништа мешуд: «Матои пахтагини сафед ё рангаро, ки либоси асосии тамоми кӯҳистониён аз хурд то калон ҳисоб меёбад, дар ҳамаи хонаҳо мебофанд. Ресмон, ришта ё калобаи онро занон тайёр карда, бофтаниаш пурра ба зиммаи мардон меафтад» [11, с.146].

Барои истехсол кардани матоъҳои гуногуни муҳими рӯзгори мардум бештар аз пашми ҳайвонот истифода мекарданд. «Дар ин диёр мисли дигар ҷойи Осиёи Миёна аз мӯйина (пашм) ҳар гуна матои пашмину нимпашмин мебофтанд» [9, с.147]. «Бахусус бофтани ҷӯробҳои пашмин бо нақшу нигори аҷибу ғалатӣ дар ин ҷо ба ҳукми анъана даромада буд ва то имрӯз ин шуғли авлодӣ пойбарҷост» [7, с.148].

Тавре маълум аст, фасли сармо дар минтақаи кӯҳистон шиддатнок ва давомдор мебошад, мардум барои муҳофизат намудан худ ва рағф кардани сармо чакман ба бар мекарданд, ки омода кардани чакман заҳмату талоши зиёдеро талаб мекард. Дигар матои сермасрафу серхаридори ин мардум палосу чодар, хӯрчин ва дигар ашёҳои зиндагӣ буданд. Назари шарқшинос А.А. Семёнов дар ин маврид мувофиқ мебошанд: «Аз пашм тайёр намудани матои рағза, ки барои дӯхтани чакман истифода мешуд, бахусус дар деҳаҳои баландкӯҳи Равнов, Варҷуч ва Пшихарв бофтани ин навъи матоъ ба ҳукми анъана даромада буд. Ҳамчунин аз матои пурдошти пашмин палос ё шолча, чодар, рағзаи ҷувоз, пайтоба, айили асп, хӯрчин ва дигар маҳсулот барои либоси болопӯшу рӯзгордорӣ муҳим тайёр мекарданд. Дар ин радиф аз чодари (палос) аз пашми (мӯй) буз бофта, ки онро «чодари бузмӯғӣ» мегуфтанд. Ёдовар шудан лозим меояд, ки ин навъи маҳсулот барои густурдан ба фарши андоваи гилемдошта ё ба сифати полони асп мавриди истифода қарор меёфт, зеро ин навъи чодар намнокиро аз худ намегузаронд. Пушти асп бо ин полон пӯшондашуда ҳатто муддати тӯлонӣ дар зери борон мондан тар намешуд» [11, с. 212].

Дигар ашёи хом барои омода намудани матоъҳо ва касби бофандагӣ навъи пахтаи ҷойдорӣ (маҳаллӣ) ғӯза буд, ки онро дар минтақаҳои Қаротегину Дарвоз бо номи пахтаи чиртик мешинохтанд. Кишт кардани пахта монанди дигар зироатҳои асосӣ ривоч дошта, дар минтақаи Дарвоз маҳсусан, дар деҳоти атрофи дарёи Панҷ шинонида мешуд. Аз сабаби дар минтақаи сард кишт нашудани зироати пахта заминҳои соҳили дарёи Хингоб барои кишти пахта мусоид набуданд, мардуме, ки дар ин минтақа сукунат доштанд, пахтаро аз Қаротегину Нуробод дастрас мекарданд. Мулки Дарвоз на фақат талаботи мардуми худро, балки бозорҳои Фарм, Ҳоит ва Қалъаи Лаби обро низ бо пахта таъмин мекард.

Барои омода намудани пахта аз асбоби чарха истифода карда, барои бофтани матои пашмин бошад, аз дастгоҳи дӯконӣ, ки онро чоҳ ё сари кори рағзабофӣ низ ном мебуданд, истифода мекарданд. Дигар кори заҳматталаб дар ин самт ранг додани матоъ буд, ки рангҳои гуногунро аз навъҳои растанӣ тайёр мекарданд. Масалан, ранги сурхро аз рӯян (навъи растанӣ), ранги зардро аз ҷоғари дарахти чормағз, тут, зардолу ва решаҳои шилхаю зело, ранги кабуд ё нилобиро аз решаи торон, ранги сиёхро аз пӯчоқи анор ва хокаи оҳан мегирифтанд. Ҳамин тавр, рангҳои гуногун ихтироъ намуда, хунармандон матоъҳои хушрангу бозоргир, аз қабилӣ алоча, беқасаб, алифтор ва ғайра омода мекарданд.

Аз хунарҳои дигари машхури мардуми кӯҳистон оҳангариро метавон ном бурд. Коркарди оҳан ва тайёр намудани олатҳои гуногуни истехсолот барои рӯзгордорӣ пешаи муҳими ин диёр будааст. Аз рӯи маълумотҳо чунин бармеояд, ки Қаратоғ ва Қалъаихумб маркази машхури хунармандии Бухорои Шарқӣ доништа мешуданд ва донишманди рус Г.Е. Грум Гржимайло коркард ва истехсоли маҳсулоти оҳангарии Қалъаихумбро бар Ҳисор тарҷех дода, гуфтааст, ки маҳсули дасти хунармандони ин марказ берун аз кишвар ҳам шӯҳрат пайдо кардаанд. Дар таквият ба гуфтаҳои боло донишманд Д.Н. Логофет чунин ибрози ақида кардааст: «Ба ғайр аз наъл, табар, оҳани испор, каланд, дос, ки дар тамоми деҳаову шаҳрҳо устоҳои маҳаллӣ аз оҳани нисбатан сусттар (нармоҳан) месозанд, дар

Ҳисор, Қалъаи Хумб ва Ғарм корду теғу ханҷарҳои ниҳоят аълосифат тайёр мекунад. Аз он ҷо ин моли бозоргузар дар тамоми хонигарӣ паҳн карда мешавад» [2, с. 273-274].

Оид ба сифати санъати баланду усули оҳангарии мардуми Дарвоз, чунин гуфтан ба маврид аст, ки аз онҳо аз усули димишқӣ истифода мекарданд, ки бо ин тарз сохта мешуд: Усто оҳани аълосифатро, дар коргаҳ суп-сурх карда метафсонд, сипас тавассути путк онро мекӯфт ва ба тунука табдил меод, сипас онро дар равған хунук карда, ҳамин тавр тунукаи дигарро омода мекард ва бо ҳам мепечонд. Пас аз тасмаи тунукагӣ сохтан онро боз тоб дода, ин амалро то чихил маротиба такрор мекард, ҳар лаҳза ба ҷои об аз равған истифода намуда, онро хунук мекунад. Ҳамин тавр, шамшери пӯлодин ва аълосифат тайёр мешуд. Дастаи шамшерро бошад, одатан аз устухони фил месохтанд. Ин навъи шамшерҳо бо як задан оҳани баробари ангуштро мебуриданд ва дамашон тағйир намеёфт.

Аз рӯи маълумотҳои гуногун бармеояд, ки дар давраи инқилоб дар Қалъаихумб ҳафт устои машҳуру соҳибмактаб фаъолият доштанд, ки шухрати онҳо тамоми минтақаро фаро гирифта буд. Пешаи асосии онҳо сохтани камон, корд, ханҷар, дудам, асоханҷари баландсифатро дар бар мегирифт. Ин касби анъанавии онҳо тавассути шогирдонашон то солҳои 40-ум ва 50-ум идома дошт.

Тибқи хулосагирӣ аз мушоҳидаҳои хеш А. Шишов изҳор кардааст, ки дар минтақаҳои Ҳисор, Кӯлоб ва Дарвоз ду навъи милтиқ сохта мешуд: «камунӣ фаранг» (милтиқи франсузӣ ё аврупой) ва «камунӣ сиёх» (милтиқи ҷойдорӣ). Милтиқи фарангӣ нисбат ба милтиқи сиёх сабуктару мили дарозтар дошта, нишонрастар буд» [11, с.130].

Кулолгарӣ. Дигар пешаи муҳими зиндагии мардуми кӯҳистон, ки дар ҳама давраҳои таърихӣ маъмул буд, кулолгариро метавон ном бурд. Гарчанде ҳунармандони соҳаи кулолгарӣ дар ҳама бекигарии Бухорои Шарқӣ зиёд буданд, аммо кулолгарони Дарвоз аз ҷиҳати истеҳсоли босифат тайёр кардан дар сафи пеш қарор доштанд. Ақидаи донишманди рус Д.Н. Логофет далели гуфтаҳои болост: «Ин навъи ҳунармандӣ дар тамоми қаламрави аморати Бухоро васеъ ривож дорад, вале аз ҷиҳати миқдору сифат бартарии Қаротөг, Ҳисор, Дарвоз ва Балҷувон бараъло эҳсос мешавад» [2, с.274].

Тавре маълум аст, кулолгарӣ гили махсусро тақозо мекунад ва аз ин лиҳоз, онро на дар ҳама ҷо пайдо кардан мумкин аст. Гили мазкур дар Дарвоз бештар аз деҳаҳои Висхарв, Ёгед, дар болооби дарёи Хумбов Гишон, Хост, Рубот ва Сағирдашт дастрас карда мешуд ва деҳоти номбурда калонтарин марказҳои ин навъи маҳсулоти ҳунармандӣ шинохта мешуданд. Кулолгарони аморати Бухоро ҳангоми тайёр кардани маҳсулоти муҳими рӯзгор аз ҷархи кулолгарӣ истифода мекарданд. Дар Қаротегину Дарвоз бошад, бе истифода аз ҷарх ин корро анҷом меоданд ва танҳо занҳо ин шуғлро ба уҳда доштанд. Зиёда аз чил навъи ин маснуоти ҳунармандӣ аз қабилҳои ҷойнику офтоба, кӯзаву коса, табақҳои гуногун, асбоби шамъгузорӣ, бозичаҳои кӯдакона, сандуқҳои барои ниғахдошти либосворӣ ва ғайра омода карда мешуд.

Чармгарӣ. Бесабаб нест, ки шароити номусоиди кӯҳистон зарурати аз пӯст омода намудани пойафзолу навъҳои болопӯшро аз давраҳои қадим барои мардум водор карда буд. Аз ин лиҳоз, касби чармгарӣ низ аз шуғли зарурии рӯзгори сокинони Дарвоз ба шумор мерафт. Устоҳои касбие, ки ба чармгарӣ сару кор доштанд, дар ҳама маҳаллу деҳот, махсусан дар рустоҳои бузургу сараҳолӣ фаъолият карда, мувофиқ ба талаботи мардум мӯзаву масҳӣ, мӯкиву чорук, зин, пӯстину борхалтаи чармин ва ғайра истеҳсол менамуданд. Дар баъзе деҳот се-чор устои чармгар ҳам кор мекард, вале устоҳои номие, ки маълуму машҳур буданд, дар Қалъаихумб шуғл меварзиданд.

Коркарди ҷӯб. Ҷӯбу маводи ҷӯбин воситаи муҳими шароити зисти одамоне буда, аз ин рӯ, вобаста ба рушду тараққиёт ва пешрафти ҷомеа чун воситаи сӯзишворӣ, манзилсозиву мевадихӣ ва ғайра ба кор бурда мешавад. Оид ба коркарди ҷӯб дар манотиқи Дарвоз олимону сайёҳони пешазинқилобии рус тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, фикрҳои худро навиштаанд. Ҷуноне ки А.А Семёнов Пишҳарвро яке аз марказҳои муҳимтарини истеҳсолоти маҳсулоти ҷӯбин ном бурда, ишора кардааст, ки ҳунармандони он тамоми Қаротегин ва Дарвозро аз навъҳои гуногуни ин маҳсулот таъмин мекарданд. «Дар Ванҷ бошад, аз химчаҳои бед ва

камиш сабаду сабадчаҳои гуногунҳаҷми баландсифат мебофтанд» [11,164]. Пославскикий Ю.И. чунин қайд мекунад: «Маҳсулоти ҳунармандони Пшихарв ва ғайра аз қаламрави бекигарии Дарвоз дар Қаротегину Рӯшону Шуғнон ҳам паҳн мешуд» [10, с.221].

Аз маводи чӯбин устоҳои чирадаст бештар навъҳои зиёди қошук, кафлез, коса, табак, кафши чӯбин, панҷшоха барои бод кардани ғалла, тахтабелӣ нӯгтез, юғу сипор, дастаҳо барои досу табар, гаҳвора, сандалӣ, чархдӯли, дӯғкашӣ, бозичаҳои кӯдакона, шона, қулфи чӯбин, дастгоҳи бофандагӣ, дӯлу нову чархи осӣёб ва ғайраро, ки ашӯҳои муҳими рӯзгору маишати мардуми ба ҳисоб мерафтанд, тайёр менамуданд.

Қариб дар ҳама деҳоти Дарвоз устоҳои чӯбкор фаъолият намуда, дар кандакори низ дасти тамом доштанд. Хонасозӣ ва сохтмону бинокорӣ, ки заҳмату меҳнати баландро тақозо дошт, барои дуредгарони чирадасти Дарвоз касби пуршараф маҳсуб меёфт. Тибқи мушоҳида ва натиҷагирии донишманд Д.Н. Логофет касби заргарӣ низ то андозае дар мулки кӯҳистони Дарвоз ривоч дошт, чуноне ки қайд намудааст: «Ҳунармандони бо тилло сару кор дошта дар тамоми шаҳрҳои Бухоро ҷой доранд, онҳо бештар камарбанди бо сагакҳои тилло ва нуқра ороёфта, зебу зинати занона дар шакли дастмона, гӯшвораю чалла тайёр мекунанд. Ҳамаи ин маҳсулоти онҳо нақшу ороиши хосу фарқкунандаи худро дорост...» [7, с.275].

Қитъаҳои истеҳсоли тилло, нуқра, мис ва оҳан дар 5 минтақаи Дарвоз вучуд дошт ва тиллошӯй танҳо аз тарафи мардуми маҳаллӣ анҷом дода мешуд. Аз сабаби ба талабот ҷавобгӯ набудани таҷҳизоти техникӣ сатҳи истеҳсолот начандон хуб мушоҳида мешуд. Бо вучуди ин, тибқи баъзе маълумотҳо истеҳсоли тилло, ки дар аморати Бухоро ҳашт пудро ташкил мекард, шаш пуди он дар Кӯлобу Балҷувон ва боқимондааш дар Дарвозу Қурғонтепа истеҳсол мегардид.

Аз сабаби парокандаву алоҳида будани давлатҳои феодалии Осиёи Миёна ва вучуд надоштани давлати ягонаи мутамаркази тоҷикон, адабиёти он ба доираҳои хурди пароканда ва ҷудо тақсим шуда, фаъолият мебард. Аз ин рӯ, дар асри XIX ва ибтидои асри XX дар баробари доираҳои адабии шаҳрҳои бузурги марказӣ монанди Бухоро, Самарқанд, Хӯқанд, дар шаҳрҳои музофотӣ ва вилоятҳои нисбатан хурд чун Кеш, Хучанд, Ҳисор, Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз, Бадахшон ва ноҳияҳои дигар низ доираҳои адабии маҳаллӣ вучуд доштанд.

Дарвоз яке аз марказҳои бонуфузи мулки кӯҳистон ба ҳисоб меравад. Фарҳангдӯстдории мардуми кӯҳистон, касро ба олами ҳайрат мекашонад ва имрӯз ҳам ин анъанаҳои мазкур ба назар мерасанд. Истеъдоди мардуми ин мулки зебонманзар, дар соҳаҳои гуногуни ҳунармандӣ, маҳсусан дар завқи сухану сухандонӣ, шеърӯ шоирӣ ва маънирасӣ бештар мушоҳида шудааст. Аз ин ҷост, ки Дарвозро диёри адибпарвару адибхез ном мебаранд.

Дар суҳбатҳои мардуми Дарвоз, дар маҳфилҳо ва умуман дар ҳама гуфтаҳоиашон аз ашӯри бузургони назми форсу тоҷик амсоли Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Муҳаммад Иқбол, Лоҳутӣ, Турсунзода, Мӯъмин Қаноат, Лоик ва дигарон бо лаҳни зебои хоси худ кироат кардаву шарҳу маънӣ медиҳанд. Дар ҳақиқат ҳам, сокинони Дарвоз аз қадим боз ба шеър гуфтани ғазалсарой, таронаву достонсарой шуҳрат доранд.

Устод Мирзо Турсунзода дар бисёр баромадҳоиаш қайд мекунад, ки “Мардумони мо аксар шоирмизочанд”. Ин фикр дар ҳақиқат ҳам дуруст буда, мо онро дар мисоли мардуми Дарвоз хеле равшан мебинем [1, с.11].

Гарчанде ки то имрӯз дар бораи назми тоҷикӣ дар ин сарзамин маълумоте дар даст надорем, аммо аз ашӯри шоирони тоинкилоб маълум мешавад, ки суннатҳои адабии дерина ва таҳкурсии амиқи назм дар асрҳои XVIII-XIX ва ташаккул ёфтани мактаби адабӣ дар Дарвоз номумкин буд.

Ҳабибов А. дар тадқиқоти хеш оид ба ҳавзаҳои адабии Бухорои Шарқӣ чунин хулоса кардааст: “Аз охири асри XVIII то ибтидои асри XX Дарвоз доираи адабии худро доштааст. Шоирони ин ноҳия бо шоирони доираи адабии Қаротегин, Қӯқанд, Бухоро ва Бадахшон алоқаи наздики эҷодӣ доштаанд” [1, с.11].

Дар давраи ҳукмронии Мирзо Юлдошбии Бухорӣ, ки ба охири асри XX ва ибтидои асри XIX рост меояд, инкишоф ёфтани доираи адабии Дарвоз равшан ба назар мерасад.

Барои тақвияти гуфтаҳои боло ба шарҳи ҳоли мухтасари қисме аз шоирону адибони машҳури мулки Дарвоз, ки дар асри XIX ҳаёту фаъолият доштаанд, мепардозем.

Убайдуллоҳи Зиғарӣ, ки таҳаллусаш Ҳабои Дарвозӣ буд, дар ашъораш бештар ба Ҳофизии Шерозӣ пайравӣ кардааст. Ҳомидхоча ибни Раҳматуллоҳ, ки бо таҳаллуси Вола шеър мегуфт, аз ашъораш бармеояд, пайрави сабки Ҳофизии Шерозӣ будааст.

Дигар шоири машҳури ин диёр Мулло Муҳаммад Нодир аст, ки аз дӯстони наздики Вола буд ва дар ширинбаёнӣ касе бо ӯ баробар шуда наметавонист. Аз ашъораш чунин бармеояд, ки дар пайравӣ бо Мушфиқӣ ва Савдо шеър эҷод кардааст.

Ҳамин тариқ, метавон истинод кард, ки дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX вазъи фарҳангии мардуми Дарвоз бо вучуди мушкилиҳои ҷуғрофӣ, иқлими номусоид рушд карда, ин давра барои ташаккули косибиву хунармандӣ ва пешрафти адабиёт низ нақши муҳим дорад.

Муқарриз: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Абибов, А. Ганчи парешон. – Душанбе, 1984. - 300 с.
2. Абибов, А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ – Душанбе: Дониш, 1984 – 239 с.
3. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе, 1987. – 240 с.
4. Арандаренко, Г.А. В Горах Дарваза – Каратегина. – Ташкент, 1883-183 с.
5. Ғафуров, Б. Тоҷикон. - Душанбе, 1985. - 866 с.
6. Кисляков, Н. А. Таджики Каратегина и Дарваза. – Душанбе, 1966. – 380 с.
7. Логофет, Д. Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. Ташкент, 1911- 307 с.
8. Масальский В.И. Туркестанский край- Россия. Полное географическое описание нашего Отечество. – Ташкент, 1913. – 803 с.
9. Пирумшоев, Ҳ. Таърихи Дарвоз. - Душанбе: Ирфон, 2008. – 703 с.
10. Пославский, Ю. И. Экономический очерк Таджикистана. – Ташкент, 1925. - 208 с.
11. Семёнов, А.А. Этнографические очерки Зарафшанских гор, Каратегин и Дарваза. – М., 1903. - 69 с.
12. Шишов А. Таджики. – Алматы, 2006. - 392 с.

ВАЗЪИ ФАРҲАНГИИ КҶҲИСТОНИ ДАРВОЗ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Минтақаи кӯҳистони Дарвоз аз замонҳои пеш ҳам маскани тоҷикон доништа шуда, дар ҳама зинаҳои таърихӣ аз махлутшавӣ бо дигар қабилаҳои турктабори кӯчманчӣ дар қанор мондааст. Дар мақолаи мазкур вазъи фарҳангии Дарвоз дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои илмию адабӣ қайд менамояд, ки Дарвоз яке аз марказҳои бонуфузи мулки кӯҳистон ба ҳисоб меравад. Фарҳангдӯстдориро истеъдоди волои мардуми ин мулки зебоманзар дар соҳаҳои гуногуни хунармандӣ, махсусан дар завқи сухану сухандонӣ, шеърӣ шоирӣ касро ба олами ҳайрат мекашонад. Аз ин ҷост, ки Дарвозро диёри адибпарвару адибхез ном мебаранд. Бештари мардум бо истифода аз кушишу заҳмати зиёде сазовори донишу малака ва маҳорати илмию фарҳангӣ мегардиданд. Барои таълим гирифтани хонандагон мактабҳои зиёди хонагӣ ва назди масҷидҳои маҳаллӣ, фаъолият мекарданд, пас аз худ кардани дараҷаи таълимӣ ноҳия барои идомаи таҳсил роҳи Бухоро ва дигар марказҳои бонуфузи он замонро пеш мегирифтанд.

Дар баробари аз худ кардани илму фарҳанг онҳо хунармандию косибӣ, ки аз пешаҳои ҳайётан муқимии мардуми кӯҳистон мебошанд, такмил ва раванку ривоч бахшида, бо доштани санъати волою косибую хунари нотакрори хеш, на фақат дар маркази Бухорои Шарқӣ, балки тамоми минтақа ва берун аз он маъруфиятро ба даст оварда буданд.

Калидвожаҳо: Дарвоз, фарҳанг, кулолгарӣ, чармгарӣ, оҳангарӣ, бофандагӣ, коркарди ҷӯб, заргарӣ.

СОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРЫ ГОРНОГО ДАРВАЗА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Горный регион Дарваза издавна считался родиной таджиков и на всех этапах своей истории был обособлен от других кочевых тюркских племен. В данной статье анализируется и изучается культурная ситуация Дарваза во второй половине XIX века и начале XX века. На основе изучения научных и литературных источников автор отмечает, что Дарваз считается одним из наиболее влиятельных центров горного региона. Любовь к культуре и высокая одаренность жителей этой прекрасной земли в различных областях ремесел, особенно в красноречивости, мелодичности и поэтичности говора удивительна. Поэтому Дарваз называют краем любителей и ценителей творчества, культуры и поэзии. Большинство жителей старались приобретать хорошие знания, навыки, приложив немало усилий в суровых горных условиях. Для обучения учащихся действовало множество местных школ и мечетей, которые после приобретения образовательного уровня района отправлялись в Бухару и другие престижные центры того времени для продолжения образования.

Наряду с приобретением знаний и навыков, в Горном Дарвазе ученикам важно было усваивать и совершенствовать свои способности в приобретении различных ремесел. Мастерство горцев и продукт их труда получили популярность не только в центре Восточной Бухары, но и во всем регионе, можно сказать, даже за ее пределами.

Ключевые слова: Дарваз, культура, гончарство, кожевничество, кузнечество, ткачество, деревообработка, ювелирное искусство.

THE STATE OF CULTURE OF MOUNTAIN DARVAZ IN THE SECOND HALF OF THE XIX-EARLY XX CENTURIES

The mountain region of Darvaz has long been considered the homeland of Tajiks and at all stages of its history was separated from other Turkish tribes. This article analyzes and studies the cultural situation of Darvaz in the second half of the XIX century and the beginning of the XX century. The love of culture and the high giftedness of the inhabitants of this beautiful land in various fields of crafts, especially in the eloquence, melodic and poetic nature of speaking, is amazing. Therefore, Darvaz is called the land of lovers and connoisseurs of creativity, culture and poetry. Most residents tried to acquire good knowledge and skills, having made a lot of efforts in harsh mountain conditions. During these times, there were many local schools at mosques and private houses, studying in which students acquired appropriate degrees of knowledge, and to continue their studies they went to Bukhara or other prestigious educational centers of that time.

Along with acquiring knowledge and skills, in Mountain Darvaz, it was important for students to learn and improve their abilities in acquiring various crafts. The craftsmanship of the highlanders and the product of their work gained popularity not only in the center of Eastern Bukhara, but also in the entire region, we can say, even beyond its borders.

Key words: Darvaz, culture, craft, pottery, tannery, blacksmithing, weaving, woodworking, jewelry.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғозиева Салимахон Идибековна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933670999;

Сведения об авторе: *Гозиева Салимахон Идибековна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, ассистент кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933670999

Information about the author: *Gozieva Salimakhon Idibekovna* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 933670999

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ чун рӯзноманигор солҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳои бонуфузи кишвар, аз қабилӣ «Роҳи Ленинӣ», «Тоҷикистони советӣ» (ҳозира Ҷумҳурият) фаъолият намуда, дар ин давра бо таълифи шеър, мақолаҳои публитсиситӣ ва илмиву омавӣ низ иштиёқ пайдо кардааст.

Меҳнати пайваста Шоҳмузаффар Ёдгориро ба хонанда чун рӯзноманигор ва матбуотчи боистеъдод ошно намуд. Ӯ тайи солҳои зиёди кор дар матбуот дахҳо очерк офаридааст, ки муаллифро чун очеркнавис машҳур гардонидаст. Очеркҳои ӯ соли 1985 бо унвони «Сарбандакҳои сурх алвонҷ меҳӯранд» дар нашриёти «Ирфон» ба таъб расидааст. Дар ин китоб очеркҳои «Гулнисо», «Аҷабанд духтарони деҳот», «Пиримшоҳ», «Сарбандакҳои сурх алвонҷ меҳӯранд» ва ғайраҳо ҷойгузин шудаанд, ки очеркҳои солҳои гуногун таълифшуда мебошанд. Очеркҳо ғолибан ба ҳаёти деҳқонони деҳот ихтисос доранд. Ин очеркҳои баъди нашр он қадар маҳбубият пайдо менамоянд, ки ҳеҷ кадоме аз асарҳои нависандаҳои ҳамқадамаш он замон ин қадар маҳбубият надошт. Сабки нигориши очеркхояш он қадар аз таоруф ва ғуишҳои мардумӣ саршоранд, ки баъди мутолиа ҳар нафар гумон мекунад, ки қаҳрамонон ҳамдеҳа ё каси наздиктарин мебошад. Ҳамин тарзи нигориш ва обуранги бадеӣ маҳбубияти ӯро миёни мардум хеле зиёд намуда буд. Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик устод Соҳиб Табаров дар як нигоштаи хеш дар мавриди очеркҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ чунин навиштааст: «*Шогирди азизам, Шоҳмузаффарҷон! Ман очерки навиштаатро бо номи «Сарбандакҳои сурх алвонҷ меҳӯранд» хонда хеле хурсанд шудам. Шумо дар навиштани очерк қобилияти фаъқулода доред. Қаҳрамонхоят мисли қаҳрамонҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ хеле ҷоннисору ватанхоҳ ва ватанпарвар буда, ба хонанда рӯҳу илҳами тоза мебахшанд. Образҳои бадеӣ ва тасвири воқеият дар очеркҳо мисли романҳои таърихӣ оварда шуда, дар шумо ман як нависандаи романнывисро мебинам. Ҳамаи ин очеркҳои публитсистиат дар оянда заминаи воқеии офаридани як романи хубро аз ҳаёти воқеии мардумони деҳа муҳайё сохтааст. Хоҳиш мекунам, ки ҷиддитар ба очерк машғул шав. Мо то ҳанӯз як нависандаи воқеии очеркнавис надорем. Умед дорам, ки ин маслиҳати безаронаи камини камтаринро қабул намуда, дар оянда аз уҳдаи ин ҳама мебарой» [8].*

Гуфтан ба маврид аст, ки шояд ин номаи устод Соҳиб Табаров роҳнамои кори адиб гардида, ду романи ӯ бо номҳои «Васваса» ва «Талош» рӯи ҷоп омада, хонандагони сершумори хешро пайдо намудаву миёни шоирону нависандагони кишвар соҳиби мақоми хеле баланд гардид.

Фаъолияти рӯзноманигории Шоҳмузаффар Ёдгорӣ аз даврони донишҷуӣ оғоз мегардад. Дар ин давр мақолаҳои дар матбуоти даврӣ гоҳ-гоҳ ҷоп мешаванд ва баъди хатми Донишгоҳ, соли 1962 ӯро ба рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» (Ҷумҳурият) ба кор даъват мекунанд. Дар аввал чун ходими адабӣ ва баъдтар ба сифати мудири шуъбаи илм, маданият ва донишкадаҳои олий кор мекунад. Ба ин масъала муҳаққиқ А. Саъдуллоев назар намуда, аз ҳамқаламон ва шоирони давраи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ чунин ёдовар мешавад: «*Шоҳмузаффар Ёдгорӣ ба адабиёт солҳои шастум ворид шудааст, Лоиқу Бозори Собир, Ғоиб Сафарзодая Меҳмон Бахтӣ, дертар Ҳабибулло Файзуллою Ҳақназар низ он айём аввалин қакидаҳои хомашонро манзури хонандагон мегардонданд. Солҳои донишҷуӣ номбурдагон низ қариб ба як вақт рост меояд, онҳо дар макотиби олии пойтахт таҳсил карда, ба хобгоҳҳои якдигар рафтую доштанд, дар маҳфилҳои адабии ҳамдигар фаъолона ширкат меварзиданд...*» [7, с. 69].

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар ин давра бо таърифи мақолаҳои публитсистиӣ ва шеърӯ дostonхояш чеҳраи шинохтаи адабӣ мегардад. Бештари навиштаҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ ба мавзӯҳои адабӣ, масъалаҳои шеърӯ шоирӣ ва нигоҳдошти асолати милливу фарҳангӣ нигаронида шудаанд. Масалан, ҳар китоби нави шоирони тоҷик, ки ҷоп мешуд, ҳатман дар

бораи он китобҳо, вижагӣ ва бартарӣ, камбуду норасоии навиштори муаллифон мақолае навишта, аз бурду бохти он сухан мегуфт. Дар баробари ин робитаҳои байнихалқии адабиёти тоҷик ва дигар адабиёти ҷаҳонро бо тафсил дар навиштаҳои баррасӣ мекард ва аз бурду бохти муҳити адабии тоҷик, пешрафт ва рушди фарҳанги халқ, адабиёти бачагона ва нависандаҳои машҳури ин адабиёт ба навиштаҳои ҷолиб дар ин нависанда дучор шудан мумкин аст. Ҳамчунин табиати зебои кишвари азизамон аз назари Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дур намондааст. Ӯ ҳамеша аз зебоҳои Тоҷикистон ифтихор менамояд ва оид ба табиати зебои ватан мақолаҳо навишта чоп менамуд. Далели ин гуфтаҳо тақризи «Китоби нави шоир» (Тоҷикистони советӣ. – 1973. – 5 июл), «Равобити адабиёти ду халқи бародар» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1970. – 15 ноябр), «Ҷозобаи сухан» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1971. – 23 апрел), «Дар бораи шоири ҷавон» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1963. – 16 июн), «Муҳаббати сарзамини кӯҳсор» (Тоҷикистони советӣ. – 1968. – 22 декабр) ва дигар мақолаҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ мебошанд, ки оид ба мавзӯҳои гуногун навишта шудаанд.

Дар муддати 10 соли сарварӣ Шоҳмузаффар Ёдгорӣ чун рӯзноманигори таҷрибаандӯхта рӯзномаи «Роҳи Ленинӣ»-ро ба яке аз беҳтарин нашрияҳои ҷумҳуриявӣ табдил медиҳад. Дар ин рӯзнома бар иловаи сарварӣ бо мақолаҳои худ аз камбудиву норасоии минтақа пайгирӣ менамояд ва бо ташаббуси ӯ дар ин давр (1980-1995) чандин қораманди рӯзнома соҳиби хонаи истиқоматӣ мегарданд. Ба сифати роҳбари рӯзномаи «Роҳи ленинӣ» таъин ва фаъолияти Ш. Ёдгориро нависанда А. Самад чунин ёд мекунад: *«Шоҳмузаффар Ёдгориро устод Муъмин Қаноат ба Идораи тарғиби адабиёти Иттифоқи нависандагон ба қор овард, то ки муҳити адабӣ ба қори эҷодияш файзе бахшад. Лекин пас аз чанде ӯро ба ҳайси сармуҳаррири рӯзномаи вилояти Кӯлоб «Роҳи ленинӣ» ба қор фиристоданд. Таҷрибаи ганӣ, донишу фаҳмиш, ирода, масъулиятишиносӣ ва малакаву маҳорати хуби мураббигии ӯ на танҳо ба гирд овардани муттаҳид қардани рӯзноманигорони хуби вилоят, хоново нурмуҳтаво шудани рӯзнома, балки солиму пурсамар гардидани муҳити адабии минтақаи Кӯлоб созгор афтод. Як зумра рӯзноманигорону адибон ва драманависони хушқаламу фаъол маҳз дар ҳамаи давраи қори Шоҳмузаффар Ёдгорӣ аз Кӯлобшаҳр рӯйи об баромаданд, ки асарҳоишон саҳнаи театрҳоро рангин қарданд».* [6, с. 6]. Ҳамқори ӯ низ А.Фирӯз дар мақолааш ёдовар шудааст, ки *«Ҳама ӯро дӯст медоштанд, эҳтиромиш мекарданд. Ба чанд қораманди иҷоранишини рӯзнома таъҷилан хона гирифта дод. Агар газета дер чоп мешуд, ба ронандаи амр мекард, то ҳамаи қоргаронро хона ба хона бурда монад. Мегуфт, ки ин мошини ман нест, мошини идора аст, мошини ҳамаи мост».* [10, с. 2].

Пешаи рӯзноманигорӣ аз аввалин гомҳои ҷиддии нависанда дар роҳи эҷод аст ва навиштаҳои ҳам ба воситаи таҷрибаи қорӣ дар матбуот роҳи ӯро ба адабиёт ҳамвор месозад. Ба ин маънӣ Ҷ. Темурзода дар ҷодаи рӯзноманигорӣ ба воя расидани рушди минбаъдаи нависандаро дар ду рӯзномаи бонуфузи кишвар чунин менигорад: *“...Пешаи асосиаш рӯзноманигорӣ буда, сарманиаи зиндагиаш аз қалам буд. Қаламроҳи рӯзгори ибратомӯзааш аз рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» оғоз гардида, тӯли беш аз чил сол ҳамнишини ин пешаи нурифтхор будааст. Ҳамқаламон ва ҳамқадамонаш мегӯянд, ки соли 1978 вақте ки аз рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» ба шаҳри Кӯлоб ба сифати сармуҳаррири рӯзномаи вилояти «Роҳи ленинӣ» омад, мақдаиаш файзу баракат овард. То омадани ӯ шӯру гавго ва кашмакашҳоро бадгӯиву рашқу ҳасад ҳолати қорро дар рӯзнома хеле вазнин намуда, аксари рӯзноманигорон аз қор рафта буданд. Устод Шоҳмузаффар ҳамаи онҳоро боз оварда, шароити қори рӯзномаро дар як муддати кӯтоҳ хеле хуб намуд. Мактаби ҳунар ва одамияташ ҳамагонро атрофаи ҷамъ оварда, қори рӯзнома аз нав ҷоннок гардид”* [9, с. 196].

Соли 1990 Ёдгорӣ бо хоҳиши худ аз вазифаи муҳаррирӣ меравад. Худи ҳамаи сол ӯро ба вазифаи котиби масъули шуъбаи дар Кӯлоб будаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон таъин мекунанд. То соли 1995 масъулияти роҳбарии ин шуъба бар души Шоҳмузаффар Ёдгорӣ вогузор мешавад. Дар давоми мақола Ҷ. Темурзода ишора мекунад, ки *«То ин вақт тамоми адибони вилоят китобҳои худро дар пойтахти кишвар – шаҳри Душанбе чоп*

мекарданд. *Ҳеҷ кас тассавур намекард, ки дар Кӯлоб ҳам чопи китобро ба роҳ мондан мумкин аст. Ба ин иқдом бори аввал Шохмузаффар Ёдгорӣ даст зад*» [9, с. 197].

Воқеан корнамоӣ ва масъулияти баланди кории Шохмузаффар Ёдгорӣ аст, ки имрӯз ӯро дар баробари шоир, нависанда ва рӯзноманигор будан, чун роҳбари масъулиятшинос низ мешиносанд. Хотираҳое, ки дар бораи ин шахси начиб ва таърихӣ гуфтаанд хеле зиёданд. Ёдномаи рӯзноманигор Қ. Камол дар мавриди хизматҳои шоёни Ш. Ёдгорӣ ҳамчун рӯзноманигори хизматнишондодаву созанда чунин ироа мешавад: *«Устод Ёдгорӣ тавонист номи худро дар таърихи матбуоти тоҷик ҳамчун сармуҳаррири эҳёгар ва созанда бинависад. Ӯро ҳам дар рӯзномаи «Роҳи ленинӣ» - нашрияи асосии вилояти Кӯлоб ва ҳам дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» нашрияи рақами яки давлати Тоҷикистон рӯзгороне сарвар таъйин намудаанд, ки онҳо аз ҳар ҷиҳат дар вазъи хеле бад қарор доштаанд*» [2, с. 116].

Соли 1995 Шохмузаффар Ёдгорӣ дубора ба рӯзномаи «Ҷумҳурият» ба пойтахти кишвар ба кор даъват мешавад. Масъулияти сармуҳарририи ин рӯзномаро бар душаш мегузоранд. Абдулқодири Раҳим дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» соли 2012 бо унвони «Дар хазон омаду баҳор овард» чунин менависад. *«Ӯ сармуҳаррири «Ҷумҳурият» таъин шуд, сармуҳаррири рӯзномае, ки панҷ моҳ ё бештар аз он нашр намегардид. Коргаронаш қариб ҳама пароканда шуда буданд. Коргаронро ҷамъ меорад. Нақл мекунанд, вақте Ёдгорӣ гап мезад, дили ҳама дубора нисбати касби хеш гарм мешуд. Ба ояндаи хубу гувори кишвар умед мебастанд. Хулоса, «Ҷумҳурият» ҳафтае як маротиба, оҳиста – оҳиста ду маротиба, ниҳоят ҳафтае се маротиба чоп мешуд. Шӯъбаҳо зиёд гардиданд, ходимон низ. Айёми роҳбарии Ёдгорӣ «Ҷумҳурият» нашрияи расмии Тоҷикистон мегардад. Ба ин мақом расидан маҳз тӯфайли кӯшиши устод буд*». [5, с. 11].

Пешаи рӯзноманигорӣ барои Шохмузаффар Ёдгорӣ болотар аз эҷодиёт буд. Ҳамеша мекӯшид то матлаби тозаеро дар рӯзнома ба нашр бидиҳад. Аммо баробари рӯзноманигорӣ шеърро ҳикоя эҷод мекард ва навиштаҳояшро такмил меод. Дар як вақт ду самти муҳимро пеш бурдан албатта кори осон набуд, вале ин амалро Шохмузаффар Ёдгорӣ ба таври шоиста ба анҷом мерасонад. Ин аст, ки дар як нигошта Ҳ. Азим ишора мекунад: *«Шохмузаффар Ёдгорӣ пеш аз ҳама журналисти воқеӣ буданд, устоду тарбиятгар ва роҳбари ғамхори чандин коллективҳои эҷодӣ, таҷрибаи журналистӣ ба кори эҷодии мададрасон буд. Шеърро дostonҳо, публицистика ва романҳои устод аз истеъдоди фитриаш гувоҳӣ медиҳанд*» [4, с. 1].

Мутаассифона то имрӯз ашъори ӯ, навиштаҳои публицистии ӯ ба таври лозим омӯхта нашудааст. Адабиётшиносони мо имрӯзҳо масъалаҳои мубрами соҳаро баррасӣ мекунанду паҳлуҳои гуногуни навиштаи адиберо, рӯзноманигореро ба риштаи таҳлил мекашанд. Пас мебоҷад, ки зиндагинома ва эҷодиёти Шохмузаффар Ёдгорӣ низ чун шоири ватанхоҳу ватанпарвар, чун нависанда, ки мақсадаш бедории миллату ободии Ватану буди қаламаш ба нафъи созандагиву ободии миллат, хидмат мекард ҳаматарафа мавриди пажӯҳиш қарор бигирад.

Муқарриз: Салими Х., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Давлатов, Т. Навдаи бурбори боғи адаб [Матн]: Дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти шоири даврони Шӯравӣ Шохмузаффар Ёдгорӣ / Т. Давлатов // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2013. – 30 январ. – С.3.
2. Қурбонийон, К. Аз ману сомони ман [Матн] / К. Қурбонийон. – Душанбе: Эр-Граф, 2018. – С.116.
3. Мачид, С. То нафас боқист, гулпарвар шавед... [Матн] / С. Мачид // Ҷумҳурият. – 2020. – 23 январ. – С.3.
4. Ҳасан, А. Ёдгори аҳли дил [Матн] / А. Ҳасан // Ҷумҳурият – 2022. – 26 декабр. – С.1.
5. Раҳим, А. Дар хазон омаду баҳор овард [Матн] / А. Раҳим // Ҷумҳурият – 2012. – 3 январ – С.11-12.
6. Самад, А. Биё, эй дӯстам [Матн] / А. Самад // Адабиёт ва санъат. – 2020. – 9 январ. – С.6.

7. Саъдуллоев, А. Рангҳои зиндагӣ [Матн] / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2007. – С.69.
8. Табаров, С. Мактуб ба Шохмузаффар Ёдгорӣ [Матн] / С. Табаров // Аз бойгонии Шохмузаффар Ёдгорӣ
9. Темурзода, Ҷ. Қаламроҳи ёдҳо [Матн] / Ҷ. Темурзода. – Душанбе: Шарқи озод, 2021. – С.196.
10. Фирӯз, А. Ҳеҷ кас монанди ӯ дилдода набуд: Ба муносибати 75 солагии шоир Шохмузаффар Ёдгорӣ [Матн] / А. Фирӯз // СССР. – 2015. – 1 январ. – С.2.

ФАЪОЛИЯТИ РЪЗНОМАНИГОРИИ ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ

Дар ин таълифот аз фаъолияти рӯзноманигории идиби шинохта ва рӯзноманигори барҷаста Шохмузаффар Ёдгорӣ сухан рафта, доир ба паҳлуҳои сарвари ӯ дар рӯзномаҳои «Роҳи Ленинӣ» ва «Тоҷикистони советӣ» (ҳоло Ҷумҳурият) баҳс меравад. Чунон ки ишора мешавад Шохмузаффар Ёдгорӣ чун рӯзноманигор солҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳои бонуфузи кишвар, аз қабилӣ «Роҳи Ленинӣ», «Тоҷикистони советӣ» (ҳозира Ҷумҳурият) фаъолияти худро идома дода, дар ин давра бо таълифи шеър, мақолаҳои публицистӣ ва илмиву омавӣ низ иштиёқ пайдо кардааст.

Пешаи рӯзноманигорӣ барои Шохмузаффар Ёдгорӣ болотар аз эҷодиёт буд. Ҳамеша мекӯшид то матлаби тозаеро дар рӯзнома ба нашр бидиҳад. Аммо, баробари рӯзноманигорӣ шеърро ҳикоя низ эҷод мекард ва навиштаҳои ӯро такмил меод. Дар як вақт ду самти муҳимро пеш бурдан албатта кори осон набуд, вале ин амалро Шохмузаффар Ёдгорӣ ба таври шоиста ба анҷом мерасонад.

Мутаассифона то имрӯз ашъори ӯ ва навиштаҳои публицистии ӯ ба таври лозим омӯхта нашудааст. Биноан, дар ин мақола кӯшиш шудааст, ки ба таври зарурӣ баъзе паҳлуҳои рӯзноманигории Шохмузаффар Ёдгорӣ дида баромада шавад.

Калидвожаҳо: *рӯзноманигорӣ, Шохмузаффар Ёдгорӣ, журналист, сарвар, «Роҳи Ленинӣ» «Тоҷикистони советӣ», «Ҷумҳурият», пеша, очерк, муаллиф, сабк, публицист.*

ЖУРНАЛИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШАХМУЗАФФАРА ЁДГОРИ

В данной статье речь идёт о журналистской деятельности известного писателя и выдающегося журналиста Шахмузафара Ёдгори, а также рассматриваются аспекты его управленческой деятельности в газетах «Рохи Ленини (Путь Ленина)» и «Тоҷикистони советӣ (Советский Таджикистан)» (ныне Республика). Как уже упоминалось, Шахмузаффар Ёдгори как журналист в течение многих лет продолжая свою работу в самых влиятельных газетах и журналах страны, таких «Рохи Ленини» и «Тоҷикистони советӣ», в этот период сочиняя стихи, интерес вызвали также публицистические и научно-популярные статьи.

Профессия журналиста для Шахмузафара Ёдгори был выше чем творческим. Он всегда пытался написать новую статью в газету и опубликовать. Однако наряду с журналистикой деятельностью он сочинял стихи и рассказы, и совершенствовал их. Осуществлять одновременно два важных направления было конечно непростой задачей, но Шахмузаффар Ёдгори справлялся с этим хорошо.

К сожалению, его стихи и публицистические статьи должным образом не изучены. Поэтому в данной статье предпринята попытка рассмотреть некоторые аспекты журналистики Шахмузафара Ёдгори.

Ключевые слова: *журналистика, Шахмузаффар Ёдгори, журналист, лидер, «Рохи Ленини» («Путь Ленина») «Советский Таджикистан», Джумхурият» («Республика»), профессия, очерк, автор, стиль, публицист.*

JOURNALISTIC ACTIVITY OF SHAHMUZAFFAR YODGORI

This work deals with the journalism activities of the famous writer Shahmuzaffar Yodgori and discusses aspects of his leadership in the newspapers "Rokhi Lenini", "Tojikistoni Soveti" (now Dzhumhuriyat). As already mentioned, Shahmuzaffar Yodgori, as a journalist, continued his work

for many years in the most influential newspapers and magazines of the country, such as "Rokhi Lenini", "Tojikistoni Soveti" (now Dzhumhuriyat), during this period writing poetry, publicistic and popular science articles.

The profession of a journalist for Shahmuzaffar Yodgori was higher than creative work. He always tried to write a new article for the newspapers and publish it. However, along with journalism, he composed poetry and short stories, and improved his writing skills. It was certainly not an easy task to carry out two important directions at the same time, but Shahmuzaffar Yodgori did it well.

Unfortunately, his poems and journalistic articles have not been properly studied. Therefore, this article should consider some aspects of the journalism of Shahmuzaffar Yodgori.

Keywords: *journalism, Shahmuzaffar Yodgori, journalist, leader, "Rohi Lenini" ("Lenin's Way") "Soviet Tajikistan", Jumhuriyat ("Republic"), profession, essay, author, style, publicist.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зафари Гулмурод – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи назарияи адабиёти навини форсӣ-тоҷикии факултаи филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Тел.: (+992) 987-65-00-89. E-mail: Zafar-zafar-01@mail.ru.*

Сведения об авторе: *Зафари Гулмурод – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 987-65-00-89. E-mail: Zafar-zafar-01@mail.ru*

Information about the author: *Zafari Gulmurod – Tajik National University, co-author of the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature of the Faculty of Philology. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025. Tel.: (+992) 987-65-00-89. E-mail: Zafar-zafar-01@mail.ru*

**ГАЗЕЛЬ – КОНЦЕПТ ЛЮБВИ В ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОМ
МИРОВОЗЗРЕНИИ**

Нигораи Сафарали

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Слово «газель» в классическом языке фарси, как и некоторые другие слова, в своем историческом развитии имело два значения: лексическое (родовое) и терминологическое (видовое).

Из средневековых сочинений по литературоведению впервые этот вопрос был затронут в «Муджам» Шамси Кайса. Вот его определение:

«Газел» в основном значении слова – это рассказ о женщинах, описание любви и страстного влечения к ним. Сочинение газелей.... Это [воспевание] любви. Некоторые лексикографы различают газель и насиб. Они утверждают: насиб – это описание поэтом характера и нрава возлюбленной, описание того, так им овладела любовь к этим ее качествам. А газель – это описание любви к женщинам и страстного сердца к ним.

«Многие поэты называют газелью описание красоты возлюбленной и изображение состояния любви, и влюбленность. А газели, являющиеся вступлением к панегирику или восхвалению кого – ни будь, называют насибами. Цель газели - успокоение души и доставление приятного настроения. Поэтому газель должно быть сочинена плавным метром, ясным и красивыми словами должно содержать благодарение мысли

Эти рассуждения Шамси Кайса заслуживают особого внимания. Он, как видно из приведенной цитаты, выражает не свое субъективное, а распространенное в то время понимание газели как особой формы. Именно такое представление о газели было распространено в литературных кругах Мавераннахра и Хорасана до начала XIII в. хотя Шамси Кайс происходил из Рея и поэтому иногда допускал ошибки, цитируя стихи поэтов Хорасана и Мавераннахра, тем не менее возможность ошибки в определении газели маловероятна, так как он многие годы жил в культурных центрах Хорасана и Мавераннахра (Бухара, Хоразм, Марв), а свою книгу начал писать в 614/1217 – 1218 г. в Мерве. Шамси Кайсу пришлось многое претерпеть из – за монгольского нашествия, однако он сумел завершить в 630/1233 г. в Фарсе труд, представляющий собой большую ценность. В силу всего, сказанного в приведенном нами выше определении газели не могли не отразиться представления о форме газели, бытовавшие в литературных кругах Мавераннахра, Хорасана и Фарса времен Саъди [2, с.90].

После XIII в. семантика слова «газел» не претерпевает существенных изменений. Словари, составленные даже после XV в., повторяют, по существу, с незначительными изменениями, определение Шамси Кайса. Только в «Хафт кулзум» Кабӯла Мухаммада наряду с повторением лексического значения этого слова дается также и терминологическое толкование. Вот его определение:

«Знай же», что «газел» в словарном значении – это описание любви и отношения к женщине. А терминологически – это несколько бейтов, объединенных единым стихотворным метром и монорифмой. Первый из этих бейтов бывает мусари (мусари называют такой бейт, оба мисра которого рифмуются), а этот первый бейт называют матла или мабда. Второй бейт, если рифмуются оба его мисра, называется красным матла. Последний бейт называется макта или хатима. Считается обязательным, чтобы (объем газели) не превышал 12 бейтов... Некоторые же называют газелью (стихотворение такого рода), содержащее до 19 бейтов [8, с. 210]. А некоторые поэты поздних веков доводят число бейтов в газели до 21. В газели, большей частью, описываются красота возлюбленной, переживания и чувства влюбленного. Дидактические же советы выражаются в других видах поэзии. Газель начинается и кончается единой темой, будь то свидание (с возлюбленной) или разлука. В газели не должно быть вялых бейтов, каждый бейт должен выделяться от предыдущего и сильно отличаться [1, с. 571-606].

Это терминологическое определение газели, данное автором «Хафт кулзум», может быть принято без существенных оговорок. К нему с точки зрения формальных моментов следует еще добивать, что в макта газели упоминается тахаллус поэта и что после рифмы может стоять редиф. Нужно указать еще, что каждый байт газели может быть совершенно самостоятельным по выраженной в нем мысли. Однако определение Кабула Мухаммада в значительной степени недостаточно с точки зрения содержания и тематики газели. В действительности в газели изображается не только облик и причуды возлюбленной, не только тоска, грусть, сетование на соперника и на судьбу, описывается не только картины природы, вино, чаша, - короче говоря, тематика газели не ограничивается интимной лирикой, напротив, в ней могут быть выражены вопросы этики, философии, суфизма, дидактики, жалобы на окружающую действительность. Иными словами, тематика газели охватывает не только интимные переживания личности, но и вопросы общественной жизни [14, с. 685].

Следует также иметь в виду, что особенность газели, заключающаяся в том, что каждый отдельный байт может заключать самостоятельную мысль, дает возможность поту выразить в рамке любовной лирики социальные вопросы.

Если слово «газель» в своем историческом развитии приобрело такие значения, оно может быть применено по отношению к стихотворениям Рудаки и поэтов X века? Теперь, как нам кажется, уже не трудно ответить на вопрос.

Если слово «газель» в применении к поэзии X века понимать в терминологическом значении, т. е. как вид поэзии, то надо присоединиться к точке зрения Шибли Муъмини, Е. Э. Бертельса и их сторонников. В действительности, как уже говорилось выше, мы не находим в памятниках X века ни одного поэтического произведения, которое удовлетворяло бы всем требованиям газели как вида поэзии и месте с тем не вызывало бы при этом сомнения в своей подлинности [3, с. 30-39].

Но если рассматривать эти памятники X в. с точки зрения их тематики, определения газели, данного Шамси Кайсом, то мы должны будем подойти к решению интересующего нас вопроса с иных позиций. Газель, несомненно, не была видом (жанровой формой) в поэзии X в., но особенности поэтических отрывков, принадлежащих Рудаки и приведенных нами выше, свидетельствуют о том, что в X в. наряду с основными видами поэзии – касыдой, маснави, китъа, рубаи – существовали также стихотворения, в которых выражались любовные переживания, тоска и грусть, призыв к наслаждению, советы, и сентенции, изображались картины природы. Слова Шамси Кайса, что «большинство поэтов называет газелью изображение красоты возлюбленной, описание любви и любовных переживаний», также свидетельствуют о том, что подобные поэтические произведения X в. назывались газелями.

В силу этого мы не можем присоединиться к мнению Шибли Нуъмани и его сторонников о том, что под газелью в X в. понимали исключительно насиб (ташбиб) касыды. Подтверждением нашей точки зрения служат и следующие обстоятельства:

Во – первых, в настоящее время невозможно доказать, что все без исключения сохранившиеся от X в. лирические стихотворения являются насибами касыд. Этим только обловлено и то обусловлено и то обстоятельство, что авторы такзира расходятся в вопросе о том, к какому виду поэзии относятся эти поэтические отрывки. Иными словами, как мы об этом уже говорили, одно и то же стихотворение некоторые авторы называют стихотворением или частью касыды, а другие – газелью.

Во – вторых, утверждение Шамси Кайса о том, что «некоторые знатоки различают насиб и газел», т. е. различие им этих двух понятий опровергает мнение, что в X в. слово «газель» употреблялось для обозначения насиба. При этом не следует упускать из виду, что и слово «ташбиб» насиб обозначало не только вступление к касыде, о чем свидетельствует следующее определение:

«Ташбиб» – это изображение возлюбленной и своих любовных переживаний. Это называют также «насибом» и «газелью». Однако также принято называть ташбибом ту часть (касыды), где говорится не о восхваляемом.

Из этих слов явствует, что насибом, как правило, называли стихотворение о любовных переживаниях, которое впоследствии стало вступлением к касыде [3, с. 30].

В – третьих, ни в одном источнике нет указания на то, что эти лирические стихотворения были только насивами. Правда, Рашидадин Ватват в другом месте своего сочинения, определяя понятие тахаллус (в значении бейта, на котором поэт кончает насиб, чтобы перейти к панегирику, а не в обычном значении последнего бейта газели), употребляет слово «газель» в значении насива. Но, поскольку он делает это в том месте, где определит момент перехода от вступления к панегирику в касыде, и не останавливается специально на газели как виде поэзии, то из его рассуждений не вытекает заключения о тождестве газели и насива.

В четвертых, многие опровергает свое собственное определение газели: «Любовь, – пишет он, — это частица природы человека. Поэтому повсюду, где бы ни был человек, ему сопутствует любовь». И поскольку нет такого народа, который не дал бы поэта, постольку нет народа, который был бы лишен любовной лирики. Можно ли после такого утверждения ограничить лирическую поэзию X в. рамками насива касыды? Коль скоро любовь есть частица человеческой природы, то совершенно очевидно, что любовная тематика, выражение любовных переживаний должны были иметь большее распространение, чем касыды, ограниченная рамками феодального двора [4, с. 64].

Следовательно, содержание понятия «газель» в X в. было шире понятия насива касыды иными словами, если газель в X в. означала жанр любовной лирики, то насиб был лишь отдельным видом (жанровой формой) этого рода (жанра), т. е. лирическое стихотворение называлось насибом в том случае, оно являлось вступлением к касыде. Слова Шамси Кайса при их внимательном рассмотрении подтверждают эту точку зрения. В процитированном нами определении газели Шамси Кайс утверждает, что газель, являющаяся вступлением к панегирической или биографической касыде, называется насибом.

Эти обстоятельства вынуждают нас рассматривать употребление слова «газель» в приложении к стихотворениям поэтов X- XI вв. в его широком значении. Унсуре, называя газелями стихи как Рудаки, так и свои собственные, имел в виду не только насивы касыд, но, по всей вероятности, все лирические стихотворения, посвященные теме любовь [5, с. 156].

И так, мы подошли к вопросу об источниках происхождения газели. В отличие от вопроса о существовании газели в поэзии X в. по этому вопросу в научной литературе существует одна точка зрения, сформулированная индийским ученым Шибли Нуьмани. Развивая свою мысли о том, что в X в. газелью был только насиб касыды, он считает единственным источником происхождения этого вида поэзии касыду. В V томе «Шиър ал - Аджам» Шибли Нуьмани связывает с каждой происхождение всей персидско – таджикской поэзии. В другом месте он пишет: «Мы уже говорили, что поэзия в Иране ведет свое происхождение от касыды и что газель возникла не как выражение внутреннего состояния личности, а для усовершенствования других видов поэзии, поскольку лирические стихи помещались в начале касыды. Когда же эту лирическую часть отделили от касыды, она стала газелью, словно с дерева касыды срезали побег и посадили его отдельно.

Эта точка зрения в научной литературе, к сожалению, не только не была отвергнута, но, напротив, была безоговорочно воспринята многими видными исследователями. Мало того, попытки видеть в касыде источник происхождения газели привели к тому, что некоторые специалисты не только стали считать панегирическую литературу первым шагом персидско-таджикской поэзии, но и признали феодальный двор единственным фактором, способствовавшим возникновению поэтического творчества [12, с. 260].

Например, Саид Нафиси, приведя в качестве примера стихи Мухаммада ибн-Васифа (III в. х.), пишет: «Первые стихи на персидском языке были панегириками. Панегирик – самый древний вид персидской поэзии. Причина этого обстоятельства, следующая: иранские властители из династий Саффаридов и Саманидов побуждали поэтов писать на родном языке, и именно им обязана поэзия на современном персидском языке своим

происхождением. Вне всякого сомнения, первыми помыслами поэтов были панегирики в честь этих властителей».

Эта мысль Саида Нафиси очень близка к точке зрения Шибли Ну мани. В чем же источник их взглядов? Как нам кажется, мнения обоих авторов, несмотря на их близость, порождены различными причинами. Шибли Нумани считает началом поэзии касыду, которая возникла как подражание арабской касыде. А точка зрения Саида Нафиси обусловлена сведениями «Тарихи Систан» [5, с. 191].

Здесь уместно отметить, что после обнаружения и опубликования «Тарахи Систан» некоторые современные иранские исследователи, основываясь в вопросе о зарождении персидско-таджикской поэзии на сведениях этого источника, считают первыми после появления ислама стихами на персидском языке строки Мухаммада ибн-Васифа, посвященные завоеваниям Якуба ибн-Лайса Саффарида. Показателен пример автора последней работы по истории персидско-таджикской поэзии Забихаллаха Сафа. В разделе «О возникновении первых персидских стихов и первый персоязычный поэт» он собрал воедино все сведения по данному вопросу, но все же на первое место поставил сообщение «Тарихи Систан» [6, с. 64].

Литературные памятники IX-X вв. представляют собой, по большей части, панегирики, а авторы их были, как правило, связаны с различными династиями. Эти обстоятельства и породили точку зрения Шибли Нумани Нафиси, Забихаллаха Сафаи др. Общность тематики и содержания, которая существует между лирическими стихотворениями о любви и насибах, также, несомненно, повлияла на возникновение взглядов о тождестве насиба и газели. И, наконец, не следует упускать из виду влияние, которое оказывают на современных исследователей легендарные сведения автором тазкира, в которых происхождение поэзии связывалось с деятельностью представителей различных династий [11, с. 688].

Мы не собираемся здесь останавливаться на том, с какого вида началось зарождение персидско-таджикской поэзии — это может отвлечь нас от предмета нашего исследования. К тому же, эта проблема уже не однократно обсуждалась, и в последнее время был опубликован ряд новых сведений, которые проливают свет на действительное положение вещей. Однако мы не можем обойти молчанием концепцию о происхождении газели от панегирика, теорию о том, что будто панегирик и вообще вся после исламская поэзия иранских народов были порождены исключительно феодальным двором.

Как уже было сказано, основной довод сторонников этой теории - сведения «Тарихи Систан». В этом сочинении говорится, что Якубу ибн -Лайсу после одного из его успешных походов были преподнесены хвалебные стихи на арабском языке. Однако он был необразован и не понял их. При этом присутствовал дабир Мухаммад ибн Васиф, который был знатоком литературы (а в то время еще не слагали стихов на языке фарси). А Якуб заметил: «Зачем говорить то, чего я не понимаю?» И Мухаммад ибн-Васиф стал слагать стихи на языке фарси. Именно он сложил в «Аджаме впервые стихи на языке фарси».

Конечно, едва ли кто-нибудь будет оспаривать, что «Тарихи Систан" - самый древний источник, содержащий сведения по этому вопросу. Первая часть этого сочинения, как определили исследователи по стилю, по-видимому, написана в конце IV или начале V в.х, Мы нисколько не сомневаемся в Мухаммаде ибн-Васифе как поэте и в подлинности приписываемых ему стихотворений, но изложение этих событий, как у Мухаммада Ауфи, который приписывает сочинение первого персидского стиха Бахраму Гуру, имеет легендарный характер. Ведь не следует упускать из виду, что в период феодализма различные открытия связывались с именами феодальных деятелей, подобно тому, как основные герои эпоса делались представителями феодальных родов. Не исключена возможность, что легенда о зарождении персидской поэзии также возникла не без влияния Якуба ибн-Лайса [13, с. 3-17].

Трудно согласиться также с высказанным по случаю написания Мухаммадом ибн-Васифом панегирика Якубу утверждением автора «Тарихи Систан", что он «...впервые

сложил в Аджаме стихи на языке фарси» ибо «Аджам по географическим представлениям того времени - обширное пространство, включавшее все мусульманские страны, исключая населенные арабами. Связи между странами, включаемыми в понятие «Аджам», были тогда очень затруднены. Могли в таких условиях автор книги, у которого не было возможности получить достоверные и полные сведения, определить точно, что до Мухаммада ибн-Васифа никто не писал стихов на языке фарси? Без всестороннего изучения и исследования этот вопрос не может быть решен.

С другой стороны, отрывок из касыды Мухаммада ибн-Васифа, приведенный автором «Тарихи Систан» в качестве примера, является литературным произведением, зрелым с точки зрения требований аруза и изобразительных средств. Как бы поэт ни был талантлив, но, если он переходит от сочинения стихов на одном языке к их сочинению на другом, пусть даже родном языке, он не сможет сочинить экспромтом таких зрелых стихов. Для того чтобы стихи могли быть зрелыми с точки зрения техники, требуется определенное время [7, с. 709].

Поэтому нам кажется трудным целиком полагаться на утверждение, что упомянутый панегирик Мухаммадп ибн-Васифа был первым поэтическим произведением на языке фарси. Следует к тому же обратить внимание на утверждение самого автора «Тарихи Систан», что Мухаммад ибн-Васифа был «дабиром» и «знатоком литературы». Вполне очевидно, что ибн-Васиф не мог научиться ремеслу дабира и поэтическому мастерству за короткий промежуток времени правления Якуба, он должен был это сделать много раньше. Возможно, что, обучаясь поэтическому искусству, он сочинял стихи на родном языке. Зрелость его стихов, посвященных Якубу, подкрепляет это наше предположение [12, с. 260].

Доказательством зарождения поэзии в виде панегириков, тем более при феодальном дворе, не может служить и тот факт, что творческое наследие поэтов X в. состоит главным образом из панегириков. Если бы среди поэтических памятников X в. не было, кроме касыды, других поэтических форм, то тогда стоило бы задуматься над этим вопросом. Однако в поэтическом наследии авторов X в. одновременно с упомянутыми лирическими стихотворениями мы встречаем все формы классической поэзии. Что же касается того, что сохранившиеся поэтические памятники X в. большей частью состоят из касыд, то это явление порождено особым вниманием, которое в то время уделялось касыде. Именно это обстоятельство привело к тому, что X-XI вв. в истории персидско-таджикской литературы называются «периодом касыды».

Наличие идейной и тематической общности между сохранившимися бейтами лирических стихотворений и насибами касыды также не служит доказательством положения о происхождении газели из насиба. Эта связь и общность для X в. обязательны, так как поэтические каноны того периода, требования туркестанского стиля еще не выработали специфических формальных черт газели, в том числе и обязательного для газели условия о самостоятельности мысли, выраженной в каждом бейте. Некоторые особенности поэзии X в., такие, как простота и ясность изложения мыслей, конкретность темы, употребление слов и выражений, доступных для понимания, преимущественное использование изобразительных средств, основанных на искусстве слова (употребление слов, близких по звучанию, редифу и рифме в мисра каждого бейта) и др. - все эти черты порождали определенную общность точки зрения языка между разными видами поэзии, в особенности между лирическими стихотворениями и насибами касыд [15, с. 24-28].

Но мы не находим в лирических стихотворениях X в. такой особенности газели, как самостоятельность мысли, выраженной в каждом бейте. Даже в газелях XII в. это требование соблюдено не всегда. И лишь в более поздние века развития газели как вида поэзии окончательно утвердилось это условие формы. Далее мы остановимся на этом вопросе подробно.

Как нам кажется, сторонники теории придворного происхождения поэзии не смогут назвать ни одного первоклассного поэта IX-XI вв., творчество которого началось бы после его приобщения к феодальному двору. Как и в более поздние периоды истории персидско-таджикской поэзии, творческая деятельность поэтов, как правило, начинается в

общественных кругах вне феодального двора, и их привлекают ко двору, когда они совершенствуют свое мастерство и приобретают известность. Таково было положение и в X-XI вв. Это подтверждается фактами, например, историей жизни Рудаки. Как свидетельствуют все источники, Рудаки приобрел профессиональные навыки у себя на родине, уже в малолетнем возрасте он сочинял стихи и в совершенстве овладел искусством игры на различных музыкальных инструментах. Когда Рудаки получил всеобщее признание, он был привлечен ко двору Саманидов [9, с. 58].

Таково действительное положение вещей.

Какими же могут быть первые плоды поэтических упражнений? Это, безусловно, не панегирик, а стихи, отражающие интимные переживания, любовь, тоску и грусть, рисующие картины природы и т. д. Если обратиться к цитированным нами словам самого Шибли Нумани, то истина прояснится в еще большей степени. Действительно, если любовь является частицей человеческой природы, если нет народа, лишенного любовной лирики, то само собой разумеется, что такие стихи возникали не после появления на сцене истории Саффаринов и Саманидов и, тем более, не из касыды, что, напротив, лирические стихи появились намного раньше касыды, одновременно с музыкой, сопутствуя радости и горю, счастью и невзгодам во всех обстоятельствах жизни народов Мавераннахра и Хорасана - предков таджиков и персов [10, с. 128].

Итак, приведенные нами доводы, а также тот факт, что понятия «газель» и «насиб» «касыды» в X в. как было показано, совершенно отличаются друг от друга, дают возможность высказать следующие соображения.

Процесс выделения газели как самостоятельного вида поэзии протекал в результате деятельности мастеров слова в течение нескольких столетий. Каждый век закладывал в здание газели свой кирпич. Период Рудаки - первый этап в этом процессе. Об этом свидетельствуют дошедшие до нас поэтические произведения того времени, равно как и тот факт, что именно тогда входит в употребление слово «газель».

**Рецензент: Усмонзода Ш.- д.ф.н, доцент ТГПУ им. С.Айни
Литература**

1. Бархударов Л.С. О лексических соответствиях в поэтическом переводе // Тетради переводчика. М.: Международные отношения, 1964. - Вып.2. - С. 18- 8. Беляев В.Ф. Основная терминология метрики и поэтики // О.С. Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. - С. 571-606.
2. Бертельс Е. Э. История персидско-таджикской литературы, М., 1960. 90 с.
3. Бушманова Е.В. Реализация концепта любовь средствами паремиологии // Лингвистические парадигмы и лингводидактика: материалы XII Международной научно-практической конференции, Иркутск, 13-15 июня 2007г. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2007. - 4.1. - С.30-39.
4. Воркачев, 2001 Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. - 2001. - № 1. - С. 64-72.
5. Гачев, 1987 Гачев Г. Национальные образы мира // Вопросы литературы. - 1987.-№ 10. - С. 156-191
6. Зубец О.П. Размышления о любви (Любовь как нравственное явление). -М.: Знание, 1989.-64 с. I
7. Кант И. Трактаты и письма. М.: Наука, 1980. — 709 с.
8. Макарова Ф.А. Концепт «любовь» в языках разных типов. -Йошкар-Ола: МарГТУ, 2001. 210 с.
9. Мирзозаде Х. М. Рудаки — основоположник таджикской классической литературы. — М.: Знание, 1958 98 с.
10. Рудаки. Лирика / Пер. с фарси В. Левика и С. Липкина. — Душанбе: Ирфон, 1978. — 128 с.
11. Словарь лингвистических терминов /под ред. О.С. Ахмановой. М.: "Современная энциклопедия", 1969. - 688с.
12. Худяков А.А. Концепт и значение//Языковая личность: культурные концепты. Волгоград: Перемена, 1996. — 260 с. I
13. Шафиков С.Г. Категории и концепты в лингвистике // Вопросы языкознания. 2007. -№2. - С. 3-17.

14. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. -М.: 2000. 685с.
15. Damasio A. Concepts in the brain // Mind and Language. Oxford: Blackwell Publishing, 1989. - Vol.4. №1-2. - P. 24-28.

ГАЗЕЛЬ – КОНЦЕПТ ЛЮБВИ В ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ

В статье рассматривается термин «газель» как концепт любви в таджикско-персидском мировоззрении и указываются лексические и терминологические значения в историческом развитии. Объясняется, что газель описывает красоту влюбленности и тонко передает душевное состояние, успокаивая и навевая приятное настроение влюбленному человеку. Проведя анализ, можно сказать, что тематика газелей охватывает не только интимные переживания человека, но и вопросы общественной жизни. Также отмечается, что существует несколько видов газели в поэтических формах. Кроме того, рассматривается происхождение газели на разных этапах ее развития и подчеркивается роль Рудаки в введении термина «газель» в обиход. В заключении автор утверждает, что с помощью мастеров слова газель формировалась как самостоятельный вид поэзии и закладывала свой прочный фундамент в каждом веке.

Ключевые слова: газель, концепт, описание любви, мировоззрение, поэзия, лексическое и терминологическое значения, лирическое стихотворение, содержание и тематика, искусство слова, толкование.

GHAZAL - THE CONCEPT OF LOVE IN THE TAJIK-PERSIAN WORLDVIEW.

The article examines the term “ghazal” as a concept of love in the Tajik-Persian worldview and indicates lexical and terminological meanings in historical development. It is explained that ghazal describes the beauty of falling in love and subtly conveys the state of mind, soothing and putting the person in love in a pleasant mood. Having analyzed it can be said that the subject matter of ghazals covers not only the intimate experiences of a person but also issues of social life. It is also noted that several types of ghazals are in poetic forms. In addition, the origin of the ghazal at different stages of its development is examined and Rudaki's role in introducing the term “ghazal” into common usage is emphasized. In conclusion, the author argues that with the help of the masters of the word, the ghazal was formed as an independent type of poetry and laid its solid foundation in each century.

Keywords: ghazal, concept, description of love, worldview, poetry, lexical and terminological meanings, lyric poem, content and theme, word arts, interpretations.

ГАЗАЛ - КОНСЕПСИЯИ МУҲАББАТ ДАР ҶАҶОНБИНИИ ТОҶИКӢ-ФОРСӢ

Дар мақола истилоҳи ғазал ҳамчун мафҳуми муҳаббат дар ҷаҳонбинии тоҷикӣ-форсӣ баррасӣ шуда, инчунин, маъноҳои лексикӣ ва истилоҳотӣ дар рушди таърихӣ низ ақс ёфтааст. Фаҳмонда мешавад, ки ғазал зебоии ошиқиро тасвир мекунад ва ҳолати рӯҳиро ба таври нозук ифода карда, инсонро ором ва ба рӯҳияи хуш меорад. Пас аз таҳлил, метавон гуфт, ки мавзӯи ғазал на танҳо таҷрибаи ишқварзии инсон, балки масъалаҳои ҳаёти иҷтимоиро низ дар бар мегирад. Инчунин, қайд карда мешавад, ки якчанд намуди ғазалҳо аз рӯйи шаклҳои шеърӣ низ мавҷуданд. Илова бар ин, пайдоиши ғазал дар марҳилаҳои гуногуни рушди он баррасӣ шуда, Рӯдакӣ дар ворид кардани истилоҳи "ғазал" нақши муҳим дорад. Дар охир муаллиф изҳор медорад, ки бо кӯмаки устодони калима ғазал ҳамчун як навъи мустақили шеър ташаккул ёфта, дар ҳар аср заминаи устувори ҳудро гузоштааст.

Калидвожаҳо: ғазал, мафҳум, тавсифи муҳаббат, ҷаҳонбинӣ, шеър, маъноҳои лексикӣ ва истилоҳотӣ, шеърҳои лирикӣ, мазмун ва мавзӯот, санъати калима, тафсир.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нигораи Сафаралӣ* - ДДОТ ба номи С. Айни, ассистенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиети руси факултети забон ва адабиети рус. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: 901919185, E-mail: nigora_radzhabova@bk.ru

Сведения об авторе: *Нигораи Сафарали* – ТГПУ им. С. Айни, ассистент кафедры методики и преподавания русского языка и литературы факультета русского языка и литературы. Адрес: 734003, город Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: 901919185, E-mail: nigora_radzhabova@bk.ru

About the author: *Nigora Safarali* - TSPU named S. Aini, Assistant of the Department of Methodology and Teaching of Russian Language and Literature, Faculty of Russian Language and Literature. Address: 734003, Dushanbe city, Rudaki Avenue 121. Phone.: 901919185, E-mail: nigora_radzhabova@bk.ru

Имрӯзҳо инсоният бо роҳи густариши робита ва вобастагии мутақобилаи кишварҳо, халқҳо ва маданиятҳои гуногун инкишоф меёбад. Мардумоне, ки дорои фарҳанг, таърих, анъана, забон ва мазҳабҳои гуногун мебошанд, тавассути муоширати байнифарҳангӣ инкишоф ёфта, якҷоя амал мекунанд ва бо ин васила ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Афзудани муносибатҳои байнифарҳангии халқҳо дар баробари ҷиҳатҳои мусбат, ҷиҳатҳои манфӣ низ дорад. Тафовутҳо дар фарҳанги халқиятҳои гуногунзабон боиси бархӯрди фарҳангӣ мегардад. Дар бештари ҳолатҳо сабаби асосии чунин низоъҳо надониستاني вижагиҳои фарҳангӣ, дар сатҳи як фард ё як гурӯҳи иҷтимоӣ ва инчунин, дар сатҳи давлатҳои алоҳида мебошад.

Дар чунин вазъият бо мақсади коҳиш додани шиддати муноқишаҳо, ноил шудан ба ҳадафҳои муоширати байнифарҳангӣ ва дарёфтани ҷанбаҳои мусбати робитаҳои байнифарҳангӣ зарурати таҳқиқи масъалаҳои муоширати байнифарҳангӣ ва нақши тарҷума дар ин раванд ба миён меояд, ки барои ҳамдигарфаҳмии мардумони дорои фарҳанг ва забони гуногун шароити мусоид фароҳам меорад. Бояд ёдовар шуд, ки тарҷумаи бадеӣ яке аз воситаҳои муоширати байнифарҳангӣ ба ҳисоб рафта, он пеш аз ҳама ҳусни тафоҳуми субъектҳои муоширатро таъмин менамояд. Ҳамин тавр, ворид шудан ба фарҳанги мардумони гуногунзабон ва гуногунфарҳанг тавассути тарҷума, хусусан, тарҷумаи бадеӣ имконпазир мегардад.

Тарҷумаи бадеӣ яке аз навъҳои фаъолияти тарҷумонӣ буда, он ба “Тарҷумаи осори бадеӣ” машғул мебошад [8, 75]. Вазифаи асосии он эҷод кардани асари нави бадеӣ дар забони тарҷума мебошад, ки тавонад ба хонанда таъсири бадеӣю эстетикӣ расонад [8, 102]. Ин гуфтаҳо ақидаи забоншинос Ю.П. Солодубро дар хусуси он, ки “Вазифаи асосии матни бадеӣ ба ҷуз аз интиқоли маълумот, ба хонанда ё шунаванда таъсири эстетикӣ ва эмотсионанлӣ расонидан аст” [12, 21] тасдиқ менамояд. Дар баробари вазифаҳои эстетикӣ матни бадеӣ он ҳамчун шакли махсуси муошират арзёбӣ мегардад, ки дар раванди он ҳар як иштироккунанда (муаллиф - хонанда) дорои мақсадҳои муайян, маҷмуи маҳоратҳои коммуникативӣ ва донишҳои фарҳангӣ мебошанд. Маҳз бо назардошти он, ки муаллиф ва хонандаи асари бадеӣ метавонад омилҳои хеле гуногуни коммуникативӣ (донишҳои забонӣ, фарҳангӣ ва ғайра)-ро доро бошанд, фаъолияти тарҷумон ҳамчун миёнрав дар раванди муоширати бадеӣ фарҳангӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки вазифаи асосии тарҷума коммуникативӣ, яъне таъмини робитаи муаллиф ва хонанда мебошад.

Тарҷумаи бадеӣ як навъи махсуси муоширати байнизабонӣ буда, он пайванди фарҳангҳо, тафаккури мардумони гуногунзабон, адабиёт, даврони таърихӣ, дараҷаҳои рушд, анъанаҳо ва муносибатҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Тарҷумаи бадеӣ ҳамчун фаъолияти мураккаб ва гуногунҷанбаи инсонӣ ба фарҳанги халқҳои гуногун таъсир расонида, боиси ғанигардии осори бадеӣю онҳо мегардад. Ақидаи мазкур аз тарафи С.С. Холботурова чунон баён гардидааст: “Тарҷумаи бадеӣ ҳамчун як навъи махсуси муоширати байнизабонӣ муддати тӯлонӣ ба таъсири мутақобила ва ғани шудани фарҳанги халқҳои гуногун хизмат карда истодааст” [15, 3].

Тарҷумаи бадеӣ назар ба дигар навъи тарҷумаҳо мушкил арзёбӣ мегардад. Мушкилоти асосии тарҷумаи бадеӣ дар баёни маънӣ, интиқоли услуби хоси муаллифи асар, зебогии он ва воситаҳои баёни дар матн истифодашаванда зоҳир меёбад. Ба матнҳои бадеӣ хушобурангӣ хос мебошад. Хушобурангӣ ҷузъи ҷудонашавандаи санъати калом буда, маҳз тавассути он воқеияти бадеӣ ба вучуд меояд. Интиқоли хушобурангӣ дар матнҳои бадеӣ ҳангоми тарҷума ба фардияти эҷодии тарҷумон вобастагӣ дорад. Мафҳуми “фардияти эҷодии тарҷумон” дар тарҷумаи матнҳои бадеӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Новобаста аз он, ки кӯшиши дур кардани фардияти эҷодии мутарҷим аз назария мушоҳида мешавад,

мавчудияти он пурра инкор намегардад. Аз ин рӯ, дар назарияи тарҷума муайян кардани қонуниятҳои фардии тарҷумон ҳатмӣ мебошад. “Муайян кардани қонуниятҳои фардияти эҷодии тарҷумон, омӯзиши он ва муайян намудани мавқеи объективии онро дар низоми методологии тарҷума дар назар дорад” [4, 63].

Ҳамин тавр, тарҷумаи бадеӣ яке аз намудҳои муоширати байнифарҳангӣ ба шумор рафта, ба фаҳмиши ҳувияти фарҳангӣ мусоидат менамояд. Тарҷума тафсири асл дар заминаи фарҳанги дигар мебошад. Барои тарҷумаи бадеӣ вазифаи фарҳангӣ бартарият дорад. Дар сурати баробарарзиш будани фарҳанги матнҳои бадеии забони асл ва тарҷума, хонанда дар бораи фарҳанги дигар маълумоти мувофиқ пайдо менамояд. Миёни тарҷумаи бадеӣ ва дигар навъҳои тарҷума тафовути зиёд ба назар мерасад. Яке аз фарқиятҳои ин навъи тарҷума аз дигар намудҳои тарҷума дар он аст, ки тарҷумаи бадеӣ ба тарҷумаи асарҳои дорои хусусиятҳои бадеӣ ахлоқидошта равона шудааст. Забоншинос А. Лилова чунин қайд мекунад: “Матн бадеӣ аз матн илмӣ на танҳо аз ҷиҳати шакл, балки аз ҷиҳати мазмун низ фарқ мекунад ва роҳҳои гуногуни таҷдиди онҳоро дар тарҷума муайян мекунад” [9, 145]. Мутолиаи асари бадеӣ барои тақвият бахшидани афкори маънавию зеҳнии шахс мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, хонандаи асари бадеӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад, то на танҳо осори адибони ватанӣ, балки адибони хориҷиро низ мутолиа намояд. Аз ин рӯ, мақсади осори бадеӣ ҳар чӣ наздиктар ошно намудани хонанда бо эҷодиёти нависанда, хусусиятҳои хоси фарҳангу тамаддуни соҳибзабонони забони асли, тарзи ҳаёту зиндагонӣ ва таърихи онҳо мебошад.

Вижагиҳои забонии матнҳои бадеӣ бештар дар лексика зоҳир меёбад. Бой будан аз захираи лексикӣ хоси матнҳои бадеӣ мебошад. Дар матнҳои бадеӣ қолабҳои махсуси тайёр вучуд надоранд, ки дар ҳама ҳолатҳо метавон аз онҳо истифода кард. Лозим ба ёдоварист, ки мавчудияти қолабҳои тайёри ибораву ҷумлаҳо дар забони асли ва забони тарҷума қори тарҷумонро осон мегардонад, ки ҳолати мазкур дар раванди тарҷумаи бадеӣ ба назар намерасад, зеро дар матн бадеӣ қолабҳои тайёри ибораву ҷумлаҳо вучуд надоранд.

Дар ҳар як ҷомеаи этникӣ низоми забон имкони муайян ва ошкор кардани вижагиҳои миллию фарҳангиро фароҳам меорад, яъне забон маълумот дар бораи як фарҳангро ба фарҳанги дигар интиқол медиҳад. Вижагиҳои фарҳанги милли, анъана, расму ойин, таърих ва тафаккури соҳибзабонон бештар дар матнҳои бадеӣ таҷассум меёбад ва ҳар як матн бадеӣ дар доираи фарҳанги муайян эҷод мешавад. Ин аст, ки тарҷумаи бадеӣ дар густариш додани муоширати байнифарҳангӣ мусоидат менамояд. Бинобар ақидаи намояндагони тарҷумаи бадеӣ Н.Н. Фаттахова [14], М.М. Бахтин [2], С. Болотнова [3], Т.К. Донская [7] матн бояд ҳамчун як воҳиди фарҳанг таҳқиқ ва омӯхта шавад. Ҳамин тавр, “хусусиятҳои миллию фарҳангӣ дар матнҳои бадеӣ равшан зоҳир меёбанд. Онҳо манбаи фарҳангу маданият буда, на танҳо маводи лексикӣ грамматикӣ, балки, маълумоти бойи фарҳангиро дар бар мегиранд” [17, 229]. Дар матнҳои бадеӣ фарҳанги мардумӣ таҷассум меёбад, ки боиси истифода шудани воҳидҳои лексикӣ мегардад, ки бо фарҳангу тамаддуни соҳибзабонони забони асли, тарзи ҳаёту зиндагонӣ ва таърихи онҳо мебошад.

Вижагиҳои забонии матнҳои бадеӣ бештар дар лексика зоҳир меёбад. Бой будан аз захираи лексикӣ хоси матнҳои бадеӣ мебошад. Дар матнҳои бадеӣ қолабҳои махсуси тайёр вучуд надоранд, ки дар ҳама ҳолатҳо метавон аз онҳо истифода кард. Лозим ба ёдоварист, ки мавчудияти қолабҳои тайёри ибораву ҷумлаҳо дар забони асли ва забони тарҷума қори тарҷумонро осон мегардонад, ки ҳолати мазкур дар раванди тарҷумаи бадеӣ ба назар намерасад, зеро дар матн бадеӣ қолабҳои тайёри ибораву ҷумлаҳо вучуд надоранд.

Дар ҳар як ҷомеаи этникӣ низоми забон имкони муайян ва ошкор кардани вижагиҳои миллию фарҳангиро фароҳам меорад, яъне забон маълумот дар бораи як фарҳангро ба фарҳанги дигар интиқол медиҳад. Вижагиҳои фарҳанги милли, анъана, расму ойин, таърих ва тафаккури соҳибзабонон бештар дар матнҳои бадеӣ таҷассум меёбад ва ҳар як матн бадеӣ дар доираи фарҳанги муайян эҷод мешавад. Ин аст, ки тарҷумаи бадеӣ дар густариш додани муоширати байнифарҳангӣ мусоидат менамояд. Бинобар ақидаи намояндагони тарҷумаи бадеӣ Н.Н. Фаттахова [14], М.М. Бахтин [2], С. Болотнова [3], Т.К. Донская [7]

матн бояд ҳамчун як воҳиди фарҳанг таҳқиқ ва омӯхта шавад. Ҳамин тавр, “хусусиятҳои миллию фарҳангӣ дар матнҳои бадеӣ равшан зоҳир меёбанд. Онҳо манбаи фарҳангу маданият буда, на танҳо маводи лексикӣю грамматикӣ, балки, маълумоти бойи фарҳангиро дар бар мегиранд” [17, 229]. Дар матнҳои бадеӣ фарҳанги мардумӣ таҷассум меёбад, ки боиси истифода шудани воҳидҳои лексикӣю мегардад, ки бо вижагиҳои тафаккур ва ҳаёти иҷтимоӣ соҳибзабонон алоқаманд буда, дар дигар забонҳо муодили худро надоранд. Асоси пайдоиши воҳидҳои луғавӣю бемуодилро гуногунии тасвири забонӣю ҷаҳон, фарҳанг ва тарзи зиндагӣ ташкил медиҳад. Мавриди зикр аст, ки зеро мафҳуми “бемуодилӣ” дар назарияи тарҷума “тарҷуманопазирӣ” фаҳмида мешавад, аммо интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар тавассути роҳҳои гуногун имконпазир мебошад. Чӣ тавре ки тарҷумашинос Л.С. Бархударов қайд менамояд: “Албатта, тарҷумаи вожаҳое, ки дар забони тарҷума таносуб надоранд, мушкили муайянеро ба миён меорад, аммо ин мушкилӣ бартарафшаванда аст” [1, 97]. Тарҷумаи бадеӣ ба тарҷумаи воҳидҳои лексикӣю бемуодил равона гардидааст, зеро дар матнҳои бадеӣ назар ба дигар навъи матнҳо бештар ба назар мерасад ва тарҷумаи ҷунин воҳидҳои лексикӣ аз тарҷумон маҳорату малаки баланди тарҷумониро тақозо менамояд.

Дар баробари вожаҳои бемуодил дар матнҳои бадеӣ ибораҳои рехта ва воҳидҳои фразеологӣ низ зиёд ба назар мерасанд, ки на ҳамаи онҳо дар забони тарҷума муодили худро доранд. Дар ин сурат, тарҷумонро зарур аст, ки усули мувофиқи тарҷумаи онҳоро миёни усулҳои асосӣю тарҷума интихоб намуда, мутобиқати онҳоро дар забони тарҷума ёбад. Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ аз як забон ба забони дигар душвории назаррасеро ба бор меорад [5, 111]. Дар вақти тарҷума вазифаи тарҷумон на танҳо аз ифода кардани маънои воҳиди фразеологӣ дар забони тарҷума иборат аст, балки таҷассум кардани ҷаҳзату хушобурангӣ, вазифаи услубӣю ва хусусиятҳои контекстӣю он низ аҳамияти калон дорад. Ҳангоми кор бо воҳидҳои фразеологӣ ба мутарҷим на танҳо донишҳои хуби забонҳои аслию ва тарҷума кифоя аст, балки, инчунин, аз тарҷумон талаб карда мешавад, то ҷанбаҳои услубӣю, фарҳангӣю таърихӣю матнӣю аслиро таҳлил карда, маънои воҳидҳои фразеологиро хуб дарк карда, бо назардошти хусусиятҳои хоси тарҷумаи воҳиди фразеологӣ, онро ба забони тарҷума дуруст интиқол диҳад.

Хулоса, ҳар гуна тарҷума на танҳо таъсири мутақобилаи ду низомии забон, балки таъсири мутақобилаи фарҳангҳои гуногун арзёбӣ мегардад. Аз ин бармеояд, ки тарҷумон бояд доир ба фарҳанги халқи дигар, ки шакли махсуси ташкили тасаввуротҳо дар бораи ҷаҳон дар шуури ҷамъиятӣ мебошад ва он тафовутҳое, ки дар навъи ҷаҳонбинӣю мардумони гуногунзабону гуногунфарҳанг мавҷуданд, дониш ва маълумоти комилан пурра дошта бошад. Хусусан матнҳои бадеӣ воситаи инъикоси маданияту фарҳанги халқ, воқеияте мебошанд, ки дар он соҳибзабонон зиндагӣ мекунанд ва он тавассути фаҳмиши субъективӣю муаллиф дар матн баён гардидааст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ аз тарҷумон на танҳо донишҳои забон талаб карда мешавад, балки тарҷумон бояд аз фарҳангу маданият, тарзи зиндагӣ, меъёрҳои ахлоқӣю ва эътиқоди динӣю соҳибзабонон огоҳ бошад, зеро “бидуни донишҳои хусусиятҳои фарҳанг, таърих, меъёрҳои ахлоқӣю эътиқодҳои динӣю мардуме, ки тавассути тарҷума ба ҳамдигар муошират мекунанд, дуруст ва ба таври муносиб дарк намудани ҳар ду ҷониб имконнопазир аст” [13, 85]. Ҳангоми эҷоди матнҳои бадеӣ нависанда аз воситаҳои гуногуни забонӣю истифода мекунанд, ки вижагиҳои фарҳангӣю ин ё он халқро дар бар мегиранд. Тарҷумаи ҷунин воситаҳои забонӣю барои муаррифии ин асар дар муҳити фарҳангӣю дигар душвории муайянеро ба бор меорад. Мақсади асосӣю тарҷумаи бадеӣ маҳз аз бартараф намудани ҷунин душвории иборат мебошад.

Тарҷумаи бадеӣ дар ташаккули адабиёти тоҷик нақши бориз дошта, он таърихӣю тулонӣ дорад. Чӣ тавре ки Л. Демидчик қайд менамояд: «Решаҳои таърихӣю тарҷума дар анъанаҳои миллии тоҷикон аз умқи асрҳои дуродур, ба он замонҳое мерасад, ки ҳанӯз ба забони порсии дарӣю адабиёт ташаккул наёфта буд. Баъдина дар ташаккули адабиёти тоҷику форс дар пайдоиши ёдгориҳои бузурги мероси бадеӣю халқҳои форсизабон фаёлона ширкат намудаанд» [6, 118].

Дар таърихӣю адабиёти тоҷик тарҷумаи бадеӣ аз замонҳое сарчашма мегирад, ки забон

ва адабиёти форсӣ-дарӣ ҳанӯз ташаккул наёфта буд. Тавре аз адабиёти илмӣ бармеояд, таҳрири нави “Авесто” дар замони Ардашери Бобокон аз ҷониби мутахассисон ҳамчун аввалин намунаи тарҷумаи бадеӣ эътироф шудааст. Таърихи рушди тарҷумаи бадеиро таҳлил карда, забоншиносон Нағзибекова М.Б. ва Муллоҷонова З.А. тарҷумаро ҳамчун ҷузъи адабиёти миллӣ ба таври зайл даврабандӣ намудаанд [10, 89]:

Давраи I. Тарҷума аз замонҳои қадим – Ба ин давра тарҷума аз асри 9. то нимаи аввали асри 19 дохил мешавад, ки он дар навбати худ ба ду зина: а) асрҳои IX-XV ва б) асрҳои XVI-XIX ҷудо мешавад.

Давраи II. Ин давра аз нимаи дуҷуми асри 19 оғоз гардидааст. — Аҳмади Дониш, муосирон ва пайравони ӯ, нақши онҳо дар омӯзиш ва тарғиби забон ва адабиёти рус, илму санъати рус («Наводир-ул-вақоъ» ва дигар асарҳои ин давра).

Давраи III-юм оғози асри 20. Солҳои 10-20-ум, аз ҷумла солҳои пирӯзии ҳукумати нав дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистонро дар бар мегирад.

Давраи IV. Ба ин давра солҳои 20-40 асри XX то охири Ҷанги Бузурги Ватанӣ дохил мешавад.

Давраи V фарогири солҳои 50-80-уми асри XX то аввали солҳои 90-ум мебошад.

Ба давраи VI солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои ҳазораи солҳои III-ум дохил мешаванд.

Роҷеъ ба марҳилабандии таърихи рушди тарҷума, хусусан тарҷумаи бадеӣ фикру ақидаи забоншиносону тарҷумашиносон гуногун мебошад.

Забоншиноси дигар тоҷик Носирзода С. таърихи густариши тарҷумаро вобаста ба афзоиши таъсири забонҳои алоҳида ба марҳилаҳои зерин ҷудо намудааст [11]:

1. Тарҷума аз забони арабӣ, ки дар навбати худ ба ду давра ҷудо мешавад. Давраи аввал аз оғози истилои араб оғоз шуда то охири асри XI давом мекунад. Дар ин давра тарҷума аз забони арабӣ бештар аз рӯи зарурат сурат гирифта, аз вожаҳо ва таркибҳои асили тоҷикӣ ба таври васеъ истифода шуда аст. Давраи дувум аз аввали садаи XII, аз давраи Салҷуқӣён шурӯъ шуда, хусусияти хоси ин давра бештар зери таъсири забони арабӣ қарор гирифтани забони тарҷума мебошад.

2. Тарҷума аз забони арабӣ ва забонҳои дигар дар асрҳои XVI - XIX. Ин давра бештар ба рушди забони тоҷикӣ дар Ҳинд бастагӣ дорад. Ба хоҳири ташаккули тарҷума аз забонҳои дигар дар дарбори Темуриёни Ҳинд Доруттарҷума, муассисаи махсус таъсис меёбад, ки дар ин муассиса тарҷума аз забонҳои арабӣ, санскрит, англисӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

3. Тарҷума аз забонҳои ғарбӣ. Ин марҳила аз охири асри XIX оғоз шуда, барои забони тоҷикӣ дар ин марҳила забони русӣ ҳамчун манбаи тарҷума хидмат кардааст. Махсусан, дар давраи шӯравии рушди забони тоҷикӣ тарҷума аз забони русӣ ба андозае вусъат гирифт, ки забони мо зери таъсири он ба тарҷумазадагӣ гирифтгор шуда, то имрӯз таъсири он ҳис мешавад.

4. Тарҷума дар даврони Истиқлол. Дар ин марҳила ҳарчанд тарҷума аз забони русӣ ва ба воситаи забони рус мавқеи асосӣ дошта бошад ҳам, оҳиста-оҳиста тарҷума аз забонҳои дигар, махсусан аз забони англисӣ вусъат меёбад.

Марҳилаҳои таърихи густариши тарҷума аз он далолат медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарҷумаи бадеӣ тавачҷуҳи хосса дода мешавад. Дар замони Истиқлол низ ба тарҷумаи бадеӣ эътибори махсус дода мешавад ва ин масъала борҳо аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид гардидааст: “Дар айни замон тарҷумаи бадеӣ омили муҳимми таҳкими робитаҳои адабиёт. Бояд бехтарин осори адабиёти ҷаҳонӣ ба тоҷикӣ тарҷума шавад ва асарҳои бехтарини адабиёти мо ба забонҳои дигар баргардонда шаванд” [16]. Ҳамин тавр, тарҷума омили муҳимми таҳкими робитаҳои адаби буда, дар рушди онҳо нақши муҳим дорад.

Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор
Рӯйхати адабиёт:

1. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С.

- Бархударов – М., Международные отношения, 2010–240 с.
2. Бахтин, М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках: Опыт философского анализа // Русская словесность: Антология / М.М. Бахтин. – М.: Academia, 1997. – С. 227–249.
 3. Болотнова, Н.С. Филологический анализ текста / Н.С. Болотнова. – М., 2009. – 520 с.
 4. Гачечиладзе, Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Гачечиладзе. – М.: Наука, 1980. – 2-е изд. – 255 с.
 5. Годочкина, Т.А., Минеева, О.А. Особенности функционирования английских заимствований (на материале немецкого языка) // Академия педагогических идей Новая / Т.А. Годочкина, О.А. Минеева. – 2017. – № 10. – С. 110-115.,
 6. Демидчик, Л.Н. Таҳаввули тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик [Матн] / Л.Н. Демидчик // Садои Шарқ. – 1985. – №10. – С. 118-122.
 7. Донская, Т.К. И мы сохраним тебя, русская речь: сборник избранных статей / Т.К. Донская. – СПб.: Изд-во РГПУ, 2009. – 142 с.
 8. Комиссаров, В.Н. Теория перевода. Лингвистические аспекты / В.Н. Комиссаров. – М., 1990. – 235 с.
 9. Лилова, А. Введение в общую теорию перевода / Пер. с болг.; Под общ. ред. П.М. То-пера / А. Лилова. – М.: Высшая школа, 1985. – 255с.
 10. Нагзибекова, М.Б. Об истории художественного перевода в Таджикистане / М.Б.Нагзибекова, З.А., Муллоджанова // Вестник Московского государственного лингвистического ун-та. Вып. 11 (722). Языкознание. – Москва, ИПК МГЛУ “Рема”, 2015. – С. 88-95
 11. Носирзода, С. Тарҷума ва забони адабӣ [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://iza.tj/sites/default/files/documents/Article/tarchuma_va_zaboni_adabi-asli.pdf
 12. Солодуб, Ю.П. Теория и практика художественного перевода: учеб. пособие для студ. лингв. фак. вузов / Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт, А.Ю. Кузнецов. – М.: Академия, 2005. – 304 с.
 13. Тюленей, С.В. Теория перевода: учебное пособие / С.В. Тюленей. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.
 14. Фаттахова, Н.Н. Народные приметы в разноструктурных языках / Н.Н.Фаттахова, М.А. Кулькова. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2013. – 248 с.]
 15. Холботурова, С.С. Особенности перевода поэзии Александра Блока на таджикский язык: автор. дис...канд. филол. наук: 10.01.08. / С.С Холботурова. – Душанбе, 2019. – 26 с.
 16. Эмомалӣ Раҳмон. Мулоқот бо зиёиён. 19. 03.2008 [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj>
 17. Юсупова, Ф. Художественный текст как единица культуры: лингвометодический аспект // Филология и культура. Philology and culture / Ф. Юсупова. – Казан, 2014. – №4(38). – С. 229-234.

ШАРҲИ МУХТАССАРИ МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАРҶУМАИ БАДЕЙ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои назарияи тарҷумаи бадеӣ дар тарҷумашиносиро мавриди таҳқиқ қарор дода, мавқеи тарҷумаи бадеиро дар назария ва амалияи умумии тарҷума нишон додааст. Муаллиф қайд намудааст, тарҷумаи бадеӣ дар рушд ва таҳким додани муоширати байнифарҳангӣ ва робитаҳои адабӣ нақши бориз дорад. Воридшавӣ ба фарҳанг, тамаддун, урфу одат, анъана ва расму оини соҳибзабонон забонҳои гуногун тавассути тарҷумаи бадеӣ сурат мегирад.

Дар қисмати муқаддима муаллиф дар бораи тарҷумаи бадеӣ маълумот дода, онро дар асоси ақидаи забониносон шарҳ додааст. Нақши тарҷумаи бадеӣ дар густариши робитаҳои адабӣ фарҳангӣ нишон дода шудааст.

Дар қисмати асосии мақола вазифаҳо ва виваҷҳои тарҷумаи бадеӣ таҳлил гардидаанд. Мавқеи тарҷумаи бадеӣ дар назария ва амалияи умумии тарҷума муайян гардидааст. Инчунин, дар мақола муаллиф марҳилаҳои рушди тарҷума, хусусан тарҷумаи

бадеиро дар асоси фикру ақидаи забоншиносон-тарҷумашиносон таҳлил намудааст.

Муаллиф бар он ақидааст, ки тарҷумаи бадеӣ назар ба дигар навъҳои тарҷума мушкил аст. Мушкилии асосии тарҷумаи бадеиро муаллиф дар баёни маънӣ, интиқоли услуби хоси муаллифи асар, зебогии он ва воситаҳои баёни дар матн истифодашаванда мебинад. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки ҳангоми кор бо тарҷумаи бадеӣ аз тарҷумон на танҳо донишмандони забон, балки огоҳ будан аз фарҳангу маданият, тарзи зиндагӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва эътиқоди динии соҳибзабонон талаб карда мешавад, зеро дар сурати надонишмандони хусусиятҳои фарҳанг, таърих, меъёрҳои ахлоқӣ, эътиқодҳои динии мардумони матни асли дуруст ва ба таври муносиб дарк намудан ва интиқол додани он ба забони тарҷума ғайриимкон аст.

Калидвожаҳо: тарҷума, равобити адабӣ, мунобатҳои байнифарҳангӣ, тарҷумаи бадеӣ, вазифа, мақсад, вижагиҳо, мушкилот, марҳилаҳои рушди тарҷумаи бадеӣ.

КРАТКИЙ ОБЗОР ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

В данной статье автор исследовал теоретические вопросы художественного перевода в переводоведении и показал место художественного перевода в общей теории и практике перевода. Автор отметил, что художественный перевод играет значительную роль в развитии и укреплении межкультурной коммуникации и литературных связей. Знакомство с культурой, цивилизацией, обычаями, традициями и обычаями носителей разных языков происходит посредством художественного перевода.

В предисловии автор дал информацию о художественном переводе и объяснил его, опираясь на мнение лингвистов-переводчиков. Показана роль художественного перевода в расширении литературных и культурных связей.

В основной части статьи анализируются задачи и особенности художественного перевода. Определено место художественного перевода в общей теории и практике перевода. Также в статье автор проанализировал этапы развития перевода, особенно художественного перевода, опираясь на мнения лингвистов-переводчиков.

Автор считает, что художественный перевод сложнее других видов перевода. Основную трудность художественного перевода автор видит в интерпретации смысла, передаче авторского стиля, его красоты и выразительных средств, используемых в тексте. Автор пришел к выводу, что при работе с художественным переводом от переводчика требуется не только знание языка, но и знание культуры, образа жизни, моральных норм и религиозных убеждений носителей языка, поскольку если не знать особенностей культуры, истории, моральных норм, религиозных убеждений народа оригинального текста, невозможно правильно и адекватно понять и передать его на другой язык.

Ключевые слова: перевод, литературные связи, межкультурные связи, художественный перевод, задача, цель, особенности, проблемы, этапы развития художественного перевода.

BRIEF OVERVIEW OF THEORETICAL ISSUES OF LITERARY TRANSLATION

In this article, the author explored the theoretical issues of literary translation in translation studies and showed the place of literary translation in the general theory and practice of translation. The author noted that literary translation plays a significant role in the development and strengthening of intercultural communication and literary ties. Acquaintance with the culture, civilization, customs, traditions and customs of speakers of different languages occurs through literary translation.

In the preface, the author gave information about literary translation and explained it, based on the opinion of linguists and translators. The role of literary translation in expanding literary and cultural ties is shown.

The main part of the article analyzes the tasks and features of literary translation. The place of literary translation in the general theory and practice of translation is determined. Also in the

article, the author analyzed the stages of development of translation, especially literary translation, based on the opinions of linguists and translators.

The author believes that literary translation is more complex than other types of translation. The author sees the main difficulty of literary translation in the interpretation of meaning, the transmission of the author's style, its beauty and expressive means used in the text. The author came to the conclusion that when working with literary translation, the translator not only knowing the language is required, but also to know the culture, lifestyle, moral standards and religious beliefs of native speakers, since if they do not know the peculiarities of culture, history, moral norms, religious beliefs people of the original text, it is impossible to correctly and adequately understand and convey it into the translated language.

Key words: *translation, literary connections, intercultural connections, literary translation, task, goal, features, problems, stages of development of literary translation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нозимов Исомуддин Сафаралиевич - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: +992938730000*

Сведения об авторе: *Нозимов Исомуддин Сафаралиевич - Таджикский международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде, соискатель. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: +992938730000*

Information about the author: *Nozimov Isomuddin Safaralievich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Telegram: +992938730000*

СОХТИ КОМПОЗИТСИОНИИ МАКТУБҲОИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ Нормаҳмедов Ирфон

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Композитсия ё устухонбандӣ аз рӯкҳои муҳимми асари бадеӣ ба ҳисоб меравад ва ҳар асари манзум ва мансур сохтор ва қолаби муайяни нигориш дорад ва робитаву алоқамандии қисматҳои таркибии асари бадеиро дар адабиётшиносӣ сохти композитсионӣ ё устухонбандӣ меноманд. Мактубҳои Мавлоно Ҷалолуддин ба монанди номаҳои дигари давраи классикии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ сохтори муайяни композитсионӣ доранд, ки аслан аз се баҳши асосӣ иборатанд:

1. Оғоз, ё муқаддимаи номаҳо;
2. Матн, ё худ рӯкни асосии нома;
3. Хотима.

Баҳши аввали номаҳо, дар навбати худ ба қисматҳои дигар, ба монанди хитоб, алқоб ва дуо ҷудо мешаванд. Вобаста ба ҳамин сохтор ба таҳқиқи сохти композитсионии мактубҳои Мавлоно Ҷалолуддин мепардозем, ки ҳар яке аз баҳсу пайгириҳои ҷудогона иборатанд. Тавре қаблан ёддошт карда будем, ҳамаи мактубҳои Мавлоно аз нигоҳи сохтор комиланд ва ягон мактуб нотаҷом ва нокомил нест ва дар равиши кор мо мактубҳоро аз нигоҳи сохтор ба таҳқиқ гирифтаем.

Аз 154 мактуби Мавлоно 145 адади он бо ҷумлаи арабии “**Аллоҳу муфаттиҳул абвоб**” (Худованд кушояндаи дарҳост) оғоз мешавад, ки метавон худи ҳамин ҷумларо низ муқаддимаи мактубҳои Мавлоно ҳисобид. Аз ин миқдори умумӣ 2 адад мактуб, ки ба тариқи илова ба шумори мактубҳои илова шудаанд ва 7 адад мактубҳои манзум бе ҷумлаи арабии “**Аллоҳу муфаттиҳул абвоб**” сар мешаванд. Аз 147 мактуби асосии матни китоби “Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддин, ки ба қисмати султониёт ва ихвониёт мансубанд, 106 адади он бо ҷумлаҳои мансури зерин ба забони форсӣ-тоҷикӣ сар мешаванд: “Бори таъоло чун хоҳад, ки инояту лутф ва нусрату давлат ва саодатро бар банде аз бандагони хеш муқим ва пайваста гардонад, ўро тавфиқи шукр диҳад”, “Малики таъоло ҷалла ҷалолаҳу, ки моликулмулк аст, якеро ба мулки дунё махсус гардонад ва тоҷи иззат бар фарқи ў ниҳад”, “Ҳамвора айём ва аъвои соҳибаъзам дастури муаззами осафи замон масруф ва мустағаррик бод”, “Футуҳоти ғайбию мавоҳиби осмонӣ ва иқболи дучаҳонӣ нисори давлати маликулумаро вал ақобир бод”, “Тавфиқи хайру тоат, ки сармояи ҳамаи саодатҳост, муяссари рӯзгори мубораки амири диндор доим бод”, “Соия маъдалати маликулумаро, аъзами ҳумоюн Парвонабек бар нофаи халоиқ мустадом бод”, “Дили хайрандеш ва ҷони оқибатбини фарзанди мухлис пайваста бар маоричи қабул ва мадоричи қурб мутараққӣ бод” ва монанди инҳо. Инчунин, 5 мактуби Мавлоно – мактубҳои рақами 3, 63, 77, 116, 118 бо шеър ба забони форсӣ-тоҷикӣ, ки аз як ва ду байт иборатанд, сар мешавад.

30 адад мактуби Мавлоно – мактубҳои рақами 4, 6, 7, 12, 16, 19, 25, 34, 42, 44, 46, 49, 50, 51, 53, 65, 67, 68, 69, 71, 76, 88, 95, 101, 105, 115, 117, 123, 125, 128 ба забони арабӣ оғоз мешавад, ки бо ибораҳои: “Аллоҳу муфаттиҳул абвоб ва мусаббитул асбоб” (Худованд кушояндаи дарҳост ва сабаби сабабҳо), “Ҳақ таъоло ҷалла ҷалолаҳу” (Ҳақ таъолои бузургу шуқҳманд), “Қола таъоло” (Худованд фармудааст), “Қолан набиюс салал лоҳу” (Пайғамбар фармудааст, дуруд бар ў), “Алҳамду лил лоҳи таъоло” (Шукр бар Худованд), “Фаҳрул мударрисин” (Ифтихори мударрисон) ва ғайра иншо шудаанд. Чаҳор адад мактубҳои Мавлоно – мактубҳои 13, 14, 40 ва 64 пурра ба забони арабӣ навишта шудаанд ва 6 мактуб – мактубҳои рақамҳои 15, 31, 52, 53, 54, 128 бо шеър ба забони арабӣ оғоз мешаванд. Аз 7 намунаи мактубҳои манзуми Мавлоно 2 тояш ба забони форсӣ-тоҷикии бо арабӣ омехта навишта шуда, 5 тояш пурра ба забони форсӣ-тоҷикӣ иншо шудаанд.

Акнун чанд намунаи мактубҳои Мавлоно Ҷалолуддинро аз нигоҳи сохти композитсионӣ, ки фарогири қисматҳои: а) оғоз, ё муқаддимаи номаҳо, б) матн, ё худ рӯкни асосии нома, в) хотима ва ҷузъҳои дигаранд мебошанд, баррасӣ мекунем.

1. Оғоз, ки қисми аввали мактуб ё номаҳои султониёт ва ихвониёт махсуб мешавад ва онро дар каломи манзум ҳусни матлаъ ва дар осори адабӣ ҳусни оғоз меҳисобанд. Оғози мактубҳои расмӣ ё султониёт аз бахшҳои зерин иборат аст:

1. Зикри номи тарафайн дар нома ва мақсади навиштан.

2. Дуо. Дуо аз бахшҳои муҳими номаҳо махсуб мешавад ва ба сурати ҳатмӣ навишта мешавад ва дар асоси он дараҷаи ҳусни таваҷҷуҳи нависандаро ба шахси нигаронида шуда пайдо кардан мумкин аст.

3. Зикри лақаб аз қисми таркибии дуо ба ҳисоб меравад, ки ҳосатан баъд аз калима ва ибораи аввал ёд мешавад.

Ба номаи зер таваҷҷуҳ мекунем, ки Мавлоно ба фарзандаш Баҳоуддин Валад, ба ҷиҳати ҳурмату эҳтиром ва пос доштани хоҳири Салоҳуддини Зарқӯб, ки анис ва ҷалиси ӯ буд, навиштааст: “Айёму авқоти фарзанди азизи муҳлиси равшандил, зуфунуни руҳонӣ, вассеуссадр, рафеулқадр, ифтихорулуламо вал орифин Салоулҳақ (Салоҳуддини Зарқӯб – Н.И.) ваддин дар беҳтарин макосиб ва олитарин матолиб гузорад ва рафиуддараҷоти серони руҳи мутаҳҳари қудси ӯро дар аълалмароқи соир дорад”. Ин бахши нома бевосита ба қисмати “оғоз” дахл дорад ва Мавлоно зикри номи тарафайнро овардааст ва мақсади навиштанро ифода кардааст. Дар давоми мактуб, ки қисми дуо сар мешавад, Мавлоно чунин фармудааст: “Салому таҳият аз ин волиди муҳлис мутолиа фармояд ва маълум аст, ки қисмати раббонӣ ва тақдири осмонӣ аҳволи иҷтимоӣ дӯстону муҳиббонро чун мавҷи дарё дар ҷазру мад медорад ва ба ҳар ду ҳол чун ба ҳақиқат бингарӣ ҷамъанд, мин ҳайси маънӣ дар такмили ҳоли ҳамдигаранд. Байт:

Харфурӯшона яке бо дигаре дар ҷанганд,
Лек чун дарнигарӣ, муттафиқи як коранд.

Бо ин ҳама қодир бар итлоқ, ки қудрати ӯ мутасаввир нест бар як сифат, балки шомил аст бар ҳама авсофу ҳама аҳвол, қодир аст, ки зоҳиран ва ботинан дӯстонро ҷамъ дорад ва ин ғарази маънавиро мавқуфи иҷтимоӣ зоҳир сурат надорад. Ба сурату маънӣ ҷамъашон дорад, то на зоҳир гирён бошад аз фироқ ва на ботин гирён бошад аз ғавт”. Дар қисми сеюм, ки лақаб бояд ёд шавад, Мавлоно дар аввали дуо ибораи “аз ин волиди муҳлис мутолиа фармояд”, яъне Баҳоуддин Валадро, ки ишора ба фарзандаш аст, дар назар дорад [1, с. 25-26].

Дар номаи дигар Мавлоно, дар қисмати оғоз, ки ба яке аз ҳокимони вақти Салҷуқӣ Ноиббек навиштааст, ин талабот ба пуррагӣ риоя шудааст: “Саодату иқболи давлат ва тавфиқи тоату тайсири ибодат, ки олиҳиммат, латифидроқ, содиқил фаросат, улуғ қутлуғ, ноширил эҳсон Ноиббек, адомаллоҳу улувваҳу, пайваста бод авлиё мастуру аъдо мақхур ва тоат мабрур”, ки дар ин ҷо зикри муҳотаб муайян ва мушаххас аст. Дар ин ҷо дар баробари вожаҳои муқаддимавии арабӣ ду калимаи туркӣ “улуғ қутлуғ”, ки маънои бузург ва бошуқӯро дорад, оварда шудааст. Баъдан, қисми дуо ва мақсади нома муайян ва сар мешавад: “Салому дуо аз сари сидқу сафо расонида меояд ва орзумандӣ ба мулоқоти муборакаш дам ба дам афзун аст. Омин, ё раббал оламин. Орандаи таҳият Шамсуддин Муҳаммад писари Ҷамолуддин, фарзанди азизи муҳлис саҳт муқилул ҳол ва бенавост ва падари ӯ Ҷамолуддин Амир Аҳмад, аз кӯҷакӣ фарзанд ва пайвастаи ин доӣ будааст. Таваққуъ аст, аз макорими ахлоқи подшоҳӣ фармояд ва ӯро ба шуғле, ки лоиқи ӯ бошад, аз бандагони худ гардонад, то мушарраф гардад”. Дар ниҳоят, бахши баёни лақаб ё оварандаи мактуб нигошта шудааст, ки ӯ Шамсуддин Муҳаммад аст. Ва ҷамъбасти мактуб бо дуо ба охир мерасад: “Ва бад-он фароғат ба дуои давлат машғул бошад. Ҷовид муғиси халоиқ бод. Дой миннатдори ин хоҳад будан ва ба лутфҳои беҳади собиқ лоҳиқ гардад” [1, с. 44-45].

Номаи дигари Мавлоно, ки аз номи Низомуддин – писари устоди Мавлоно Сайид Бурҳонуддини Тирмизӣ – домоди Ҳусомуддин Ҳасани Чалабӣ, ба подшоҳ ба ҷиҳати зулм кардан ва иҷозати сафар надодани ҳокими вақт навишта шудааст, низ фарогири талаби оғози нома мебошад: “Соия адлу эҳсони худойғони олам бар сари оламиён солҳои дароз бепоён густурда бод”, ки қисми оғоз буда, номи подшоҳ аз тарафи Мавлоно баён мегардад. Баъд, баёни матлаб ва мақсад ифода мегардад: “Бар раъйи муаллои худойғони олам арз дошта

мешавад, ҳоли бандаи камина, ки домоди шайхулмашоих Ҳусомулҳаққи вадин, ки имрӯз ороми дил ва равшани чашми ин падар аст, барои худойғони олам пӯшида нест, ки чандин карат азимати сафар кард, ин дой бо ҳазор ло биҳӣ (не гуфтан – Н.И.) монёе шуд“. Ва охири нома бо иноят хостан ва дуо ба охир мерасад: “... Инояти подшоҳони худойғони олам бар ҳама аҳли хайр ва дарвешонро бад-ин падар чашм дорам, ки ба ишорати худойғони чаҳонпаноҳ, Сикандари замон зулми ин воли ва тааддии ӯ аз ин каминаи бандагон дафъ шавад, то ба фароғати комил эмин чун кабутарони Каъба ба дуои давлати қоҳира машғул бошад. Вассалом. Алмуфтахару би дуоҳи, Муҳаммад бинни Муҳаммад, бинни Алҳасан Албалҳӣ” [1, с. 135-136]. Ин мактуби Мавлоно бо чунин имзои ӯ, яъне овардани ному насабаш ба охир мерасад, ки дар камтар номаҳояш ба назар мерасанд.

2. Матн. Матни аслии нома дар таркиби мактуботи Мавлоно Ҷалолуддин бевосита баъд аз қисмати дуъо оғоз мешавад. Мундариҷа ва муҳтавои матни асли ба моҳият ва мундариҷаи нома ва мақсади навиштани он гиреҳ меҳурад ва алоқаманд аст. Дар ҳамаи анвои номаҳо, чӣ султониёт ва ихвониёт ин матлаб аз ҳамин мавқеъ оғоз мешавад, вале баъзе фарқиятҳо низ дида мешавад, ба монанди ин ки хонанда мақсади нигорандаро аз оғоз дарк мекунад ва муҳтавои номаро мефаҳмад. Ҳаҷму андозаи матн дар номаҳои султониёт ва ихвониёт ба матлаби мавриди назари нависандаи нома алоқаманд аст, вале дар ҳар сурат матни аслии нома бахши муҳимми он мебошад ва аз нигоҳи ҳаҷм аз қисматҳои оғоз ва анҷом васеътар буда, матлаби нависанда дар он баён мегардад.

Матни номаи рақами аввали “Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддинро, ки ҳаҷман калон аст, вобаста ба ин талабот баррасӣ менамоем: “...Қадрӯ завқи ёрони дин ҳар кӣ хоҳад, ки омӯзад, аз фарзанди амир, сипаҳсолори олам, одили муқбил, Начмуддини динпарвар, худотарси ҳалими карим аст ва гувоҳӣ диҳад, ки он фарзанди азиз, чунонки дар ин сафари дароз ғариб будааст, дар шаҳри хеш ҳам ғариб аст... Аз андаруни дилу қон ҳавоҳои давлаташ будаам, Аллоҳ таъоло ба иллоте, агарчи мулозими сурат набудаам, мулозими ҳавоҳои ва давлатҷӯӣ будаам... Мақсуди дигар он, ки ҳар боре лутфу раҳмате ва подшоҳие аз ҷаноби мустатоб, шоҳи олам нав ба нав ба самъи ин падар мерасад, шод мешудам... Шарафи ҳар ошиқе ба қадри шарафи маъшуқи ӯст, маъшуқи ҳар ки латифтару зарифтар ва шарифчавҳартар, ошиқи ӯ азизтар... Мурғи рӯзро бар мурғи шаб тарҷеҳ аст, чандон ки нурро бар зулмат, ки он ошиқи нури офтоб аст ва мурғи шаб – ошиқи зулмат. Ва шарҳи ин масъала ҳам итноби азим ва шоҳу беҳи бисёр дорад. Аз ҷумлаи он чи фол гирифтаам, бар боло гирифтани оташи иқбол ва давлати шоҳи олам ва ғолиб шудани шамшери низофи фармонаш яке он буд, ки офтоби инояташ бар бандааш, фарзанди азиз Начмуддин афзун шуд ва ӯро махсустар кард, ҳам дар боргоҳи ҳукм ва пояи тахт ва ҳам дар боргоҳи ҳилм ва раҳмати дили муборакаш. Худ чӣ қои ин аст, ки худ ҷумла ишорот ва андешаҳои шоҳи олам хучаста аст ва ҳумоюну муяссарул иқбол аст дам ба дам, ки ҳама хотири муборакаш сӯйи заифону мазлумон нигарон ва чашмаш сӯйи додхоҳону муҳтоҷон мултафит аст” [2, с. 16-18].

Аз ин пораи матн, ки қисмати асосии мактуб аст, ба хубӣ ба назар мерасад, ки Мавлоно Ҷалолуддин ин номаро ба подшоҳи вақт роҷеъ ба дастгириву ёрии подшоҳ ба яке аз шогирдонаш навиштааст. Дар нома изҳори сипосу ихлоси шахсии Мавлоно ба подшоҳ ба чихати дастгирӣ ва ёрии бедареғи ӯ ба Начмуддин баён гардидааст, ки ин нукта дар ҷумлаҳои зер: “Аз ҷумлаи он чи фол гирифтаам, бар боло гирифтани оташи иқбол ва давлати шоҳи олам ва ғолиб шудани шамшери низофи фармонаш яке он буд, ки офтоби инояташ бар бандааш, фарзанди азиз Начмуддин афзун шуд ва ӯро махсустар кард, ҳам дар боргоҳи ҳукм ва пояи тахт ва ҳам дар боргоҳи ҳилм ва раҳмати дили муборакаш” ва “... ки худ ҷумла ишорот ва андешаҳои шоҳи олам хучаста аст ва ҳумоюну муяссарулиқбол аст, дам ба дам, ки ҳама хотири муборакаш сӯйи заифону мазлумон нигарон ва чашмаш сӯйи додхоҳону муҳтоҷон мултафит аст”, ба хубӣ ошкор мегардад ва ин бахш матлаби асосии Мавлоноро дар мактуб ба таври возеҳ нишон медиҳад ва бахши муҳим аст. Охири ин мактуби Мавлоно бо дуову сано аз даргоҳи Худованд ба муҳотаб ба охир мерасад ва мусаннифи нома ба дарозо нақшидани матни онро сабаб пеш меоварад: “Ва ҳар сатре аз ин нома нуктаест, ки шарҳ

мебойд кардан, аммо аз айби татвил (зиёд сухан нагуфтан – Н.И.) тарсонам ва аз Худо хоҳонам, ки бар хотири отир ва замири мунир возеҳ ва макшуф гардад” [2, с.18].

Тарзу тартиби баёни матлаби асли дар номаҳои Мавлоно, ки ба дӯстону фарзандонаш навиштааст, аз номаҳои султониёт каме фарқ доранд ва дар ин гуна номаҳо нахуст, пайваста ба матни дуё шукри мунъим (тавонгар, соҳибнеъмат) оварда мешавад, ки дар поре ба забони форсӣ-тоҷикӣ ё арабӣ баён шудааст, дигар васфи шахси мухотаб ва сеюм арзу сипоси нависандаи нома ба мунъим, ки нисбат ба ӯ меҳрубониҳо намудааст, ифода меёбад ва ин бахш ба наср навишта шуда, бо пореи шеърӣ ва баъзан бе шеър идома ва ҷамъбаст мегардад.

Мактуби зеро, ки фарогири ҳамин матлабхост ва ба Заҳируддин ном шогирди Мавлоно навишта шудааст, баррасӣ мекунем: “Амири амирзода, муҳсини мухлиси олиҳиммат... Заҳируддин... Шафъе гирифт волид ва доиро дар муболиға кардан ва илҳоч кардан, лек татвил нарафт аз хавфи малолат ҷисми наҳифи муртози валад адомаллоҳу улувваху. Умед аст, ки шафоати ин волид мақбул бошад ва сахтсоиқу муштоқ аст ва мухтоҷ ба иршод бошад ва муовинати ин волид ва аҳдҳо дорад, ки нафсу мол фидои шумо дорад ва ҳеч дареғ надорад ва волидро худ ин даъвати кори худ буд. Байт:

Модари Мӯсоям, ки аз шоҳам,
Шири фарзандро баҳо хоҳам.
Вассалом” [2, с. 26-27].

Дар ин матн, дар аввал зикри номи мухотаб – Заҳируддин, баъд матни дуёву шукри соҳибнеъмат ба ҷумлаи арабӣ, сеюм васфи толиби илм будан, фозиливу хушахлоқиву соҳибэҳтиром буданаш низ ба арабӣ омада, арзу сипоси нависанда (яъне Мавлоно) бо ҷумлаи: “... Умед аст, ки шафоати ин волид мақбул бошад ва сахтсоиқу муштоқ аст ва мухтоҷ ба иршод бошад” оварда шудааст. Ва ниҳоят матлаб бо байти шеър ба охир расида, ҷумлаи дуё “Вассалом” бахши ҷамъбасти нома аст.

Ин нукта дар номаҳои хурдтар ҳамин тавр ҷамъбаст мегарданд, вале дар номаҳои калонҳаҷм нависанда ихтиёр дорад, ки матлаби дигарро низ баён намояд. Дар қисмати аввали номаи дигар, ки ҳаҷман калон аст, Мавлоно сифату шуҳрати вазир Парвонабекро мекунад ва баъд аз салому дуё чунин таъкид намудааст: “Дароз гуфтан ҳочат нест, ки дар замири подшоҳонаи Парвонаи аъзам шафие дароям, ки дароз кашад дар нақӯғии ин доъиён ба амир. Ҷовид муҳсин бод ва ин бахшиш маликулумароро бошад ва ҳадя ба вақти ҳочат мақбул бошад. Абвоби иҷобат ва инояти осмони қарини зоти мутаҳҳар ва мунаввар кушода ва пайваста рӯзгори ҳумоюнашро аз ғурури дорулғурур маъсум дорад. Саломи таҳият аз ин доъии мухлис мутолиа фармояд ва тақсири омадан ба обу гил ба хидмат бар бегонагӣ ва фаромӯшӣ ҳамл нафармояд, миёни дилҳо то дилҳо роҳест дар дида. Байт:

Гар шаш ҷиҳат баста шавад, бок мадор,
К-аз қаъри ниҳодат суйи чонон роҳест.

Ин сухан ҳамчун фазоили маликулвузаро поён ва ниҳоят надорад. Омин!”.

Дар давоми мактуб, баъд аз баёни матлаби қаблан овардашуда Мавлоно ба вазир Парвона навиштааст: “Фарзанди мо Низомуддин ғариқи он ниам ва ишқи он карами маликулвузарост. Агар бад хидмате карда бошад, иноятро аз ӯ кӯтоҳ нақунанд ва вайро ба ғазаб гирифтӣ нагардонанд. Ва тамом он гоҳ шод шавам. Ҳангоми рикқат аст ва вақти марҳамату шафқат:

Бишнава сухану панди Саноиву ниғаҳ дор,
К-арзад сухани банда саное бишунидан.

Ҷовид муҳсин ва ваҳҳоб, муассир ва муфаззал бод. Омин, ё раббалоломин!” [2, с. 80-82].

Анҷом. Анҷоми номаҳои Мавлоно Ҷалолуддин бо сабки ҳосе навишта шудаанд ва аз сабки муншиёни касбӣ фарқ доранд. Аксари номаҳо анҷоми кӯтоҳ доранд, ки бо дуёву сано ба даргоҳи Худованд ба охир мерасанд ва дар баъзе номаҳои Мавлоно бахши анҷом бо як ё ду калима ифода шудааст, мисли “Абад”, “Обод” “Вассалом”, “То бод, чунин бодо”, яъне матни мактуб ба охир мерасад ва он анҷом меёбад. Анҷоми мактубҳои Мавлоно бо ҷумлаҳои ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва аксаран ба забони арабии зерин ҷамъбаст гардидаанд: “Ҷовид мунаввару муаттар ва муфаззалу мукаддам бод. Омин!”, “Омин, ё раббалоломин!”.

“Вассалом”, “Тавфиқ музоаф бод!”, “Иншоаллоҳу таъоло”, “Ҷовид муваффақу муайяд бод!”, “Эзидаш мустадом дорад”, “Ҷовид маснади хайрот ва масдари саодат бод, вассалом”, “Пайваста муҳсин бод”, “Мақбулу мабрур бод”, “Валлоҳу аълам бис савоб”, “Таммат” ва ғайра. Ҳамаи номаҳои Мавлоно бо ҳамин гуна дуъову сано ба охир мерасанд.

Мақтубҳои рақами 5, 46, 141, 142, 146-и Мавлоно аз нигоҳи ҳаҷм хурданд ва аз 3 - 4 ҷумла иборатанд, вале бо ин кӯтоҳӣ аз нигоҳи сохти композитсионӣ муҳтаво мундариҷаи номаро пурра ифода мекунад. Мақтуби рақами 142 аз ҷаҳор ҷумла иборат аст, вале ҳамаи бахшҳои нома, аз ҷумла оғоз, матн ва анҷомро фаро гирифтааст: “Тавфиқи хайрот пазируфта ва ҳасанот мақбулу муяссар ва марғуби хотири ашрафи хайрандеши олиназар, амири соҳибуд давлатайн бод!”, ки ин қисмати оғоз аст ва маълум аст, ки мақтуб ба подшоҳ навишта шудааст ва бо чанд калимаи арабӣ дуъову сано баён гардидааст, аз ҷумла: “... Адомаллоҳу улувваҳу ва тақаббала ҳасанотаҳу”, ки маънояш ба забони тоҷикӣ “боландагиву дарозумрӣ ва корҳои хайраш зиёд бод” мебошад. Баъд матлаби асосӣ ё матн оғоз машавад, ки дар ин ҷо нависанда мақсади аслиро баён мекунад, ки муҳофизату амнияти сафари чанд нафар ақобири замонашро аз ҳучуми душманон дархост кардааст: “Ва чун аҳволи латиф ва маъдалату хайргустарӣ ва фарҳангу тадбиру ислоҳи мулк чиҳати осоиши дарвешон ва дафъи ташвишҳо аз заифон. Ҳар саъй ва андешаву саҳри ҳасабе, ки раъйе кунад чиҳати муҳофизати раъйат аз барои Худо муқобил бошад ба тоати аҳли хофиқин, зеро он тоату эминӣ ба саъй ва даббӣ ӯ дафъи даббоб ва тоғиёт тавонанд кардан. Ранҷи он ақобири мо дар ин сафар ва даббӣ муҳофизати суғур ва атроф мақбул бод. Индаллоҳи таъоло” [2, с. 224]. Дар охири мақтуб дархости нависанда барои муҳофизати мусофирон баён гардидааст, ки хоси бахши анҷоми номаҳо ба ҳисоб меравад.

Номаи дигар, низ аз чиҳати ҳаҷм хурд буда, аз ҷаҳор ҷумла тартиб ёфтааст, вале ҳамаи талаботи номанигориро фаро гирифтааст. Ҷумлаи аввали ин нома ба забони арабист, ки ва аз муҳтавояш маълум аст, ки ба вазири вақт ба чиҳати дастгирии Мачидуддин ном шогирди Мавлоно навишта шудааст: “... Салом ва таҳият мутолиа фармоед ва орзуманди муҷолисат донанд, аммо дил ва хотири аҳволи маҳмудам сутудаи он азиз аст, ҳар рӯз маҳмудтар бод. Фарзанди муҳлис Мачидуддин аз муҳиббон ва ҳавохоҳони он хидмат аст ва аз дуогуёни он давлат, бо эътимоди лутфи ҷабалӣ ва карами унсурӣ зоти шарифи шумо, калимае аз рӯйи шафоат мегӯяд. Агар надонад, одоб гуфтан адаби муҳаббати шумо дар синаи ӯ муқаррар аст, умед аст, ки тасдиқ фармояд. Ҷовид муҳсин бод. Вассалом” [2, с. 86].

Дар ин нома бахши оғоз ду ҷумлаи аввал аст ва матни асосиву матлаби нависанда аз ду ҷумлаи мураккаб фароҳам омадааст, ки мазмуни фишурдаи он чунин аст: “Мачидуддин аз муҳиббону ҳавохоҳон ва дуогуёни он давлат аст ва ба шумо аз рӯйи шафоат калимае мегӯяд ва ҳарчанд барои баёни суханаш мушкิลӣ мекашад, муҳаббати шумо дар синаи ӯ муқаррар аст” ва дар давоми ин ҷумла Мавлоно таъкид мекунад, ки: “умед аст, ки тасдиқ фармояд”, яъне ин хоҳиши ӯро иҷро кунад, ки ин нукта яке аз талаботи бахши анҷоми номаҳову дуо ва ҷумлаи охири нома мебошад, ки дар ин номаи хурдҳаҷм ба пуррагӣ ҳамаи талаботи сохти композитсионӣ номанависӣ риоя шудааст.

Ҳамин тавр, ҷумлаи охири номаҳои Мавлоно бахши анҷом мебошад, ки аз нигоҳи сохти композитсионӣ дорои вежагиҳои зерин мебошанд:

- ҳамаи номаҳо маълуман аз се бахши асосӣ: оғоз, матн ва анҷом таркиб ёфтаанд, ки ҳар кадом боз вежагиҳои сохториву муҳтавоии хосе доранд;

- ҳамаи мақтубҳои Мавлоно Ҷалолуддин аз нигоҳи сохти композитсионӣ комиланд ва сохтори муайян доранд;

- оғоз ва анҷоми номаҳое, ки ба қисмати султониёт мансубанд, муҳотаби онҳо ҳокимони вақт, яъне подшоҳ, вазир ва ҳокимони маҳаллӣ буда, ҳамгун ҳастанд;

- дар номаҳои султониёт ва ихвониёт дар қисмати дуову таҳият сифатҳои зиёди муҳотаб, аз ҷумла қиблаи иқбол, малики мумаччид, малики одил, ягонаи олам, нодираи замон, гузидаи Раҳмон, султони султонон, амири раббонӣ, маликулвузаро, фарзанди муҳлис, қурратулуюн (нури чашмон), фахрул хавотин ва ғайра баён мегардад;

- дар бахши дуъо ва тавсифи мухотабон Мавлоно Чалолуддин вожаҳо таъбирҳо ва чумлаҳоеро ба кор бурдааст, ки арзандаи ном ва мақоми онҳо мебошанд, ки бо чумлаҳои тавсифии: “Офтоби иқболи маликулумаро, амири раббонӣ, дар буручи саодату сиёдат ва шодкомию баландномӣ мудом тобон бод” ва “Хайроту ҳасаноту садақоти амир, сипаҳсолори аҷалли қабир, олими одил, худотарси раббониҳикмат ба ҳазрати зулҷалоли валиқром мақбулу мабрур бод” ва монади инҳо баён гардидаанд;

- на дар ҳамаи мактубҳои Мавлоно зикри номи оварандаи номаҳо ва таърихи китобати онҳо дарҷ гардидааст;

- бахши анҷоми ҳамаи номаҳои султониёт ва ихвониёти Мавлоно бо дуъову сано ба охир расидаанд.

Муқарриз: Турсунов Ғ.А., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода АДАБИЁТ:

1. Румӣ, Мавлоно Чалолуддин. Мактубот (номаҳо). Ба хатти кирилии тоҷикӣ. Таҳияи гурӯҳе аз устодон ва донишҷӯёни Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода /Мавлоно Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 244 с.
2. Румӣ, Чалолуддин. Мактуботи Чалолуддин. Бо пешгуфтори Валад Чалабӣ. Таҳия ва танзими Аҳмади Рамзӣ /Чалолуддини Румӣ. – Анқара: Чопхонаи “Субот”, 1336 х. (1958 м.). – 174 с.
3. Румӣ, Чалолуддин. Маҷолиси сабъа. Таҳияи Мақсудов Ҳ, Сафаров М, Турсунов Ғ, Эшонӣ А. /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 178 с.
4. Румӣ, Чалолуддин. Фихӣ мо фихӣ (мунтахаби мақолот) /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 276 с.
5. Румӣ, Чалолуддин. Девони қабир. Ҷилди 1. /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 1992. – 448 с.
6. Румӣ, Чалолуддин. Девони қабир. Ҷилдҳои 1-2. /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 976 с.
7. Румӣ, Чалолуддин. Девони қабир. Ҷилдҳои 3-4. /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 780 с.
8. Румӣ, Чалолуддин. Девони қабир. Ҷилди 1. /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 1992. – 448 с.
9. Румӣ, Чалолуддин. Девони қабир. Ҷилдҳои 1-2. /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 976 с.
10. Румӣ, Чалолуддин. Девони қабир. Ҷилдҳои 3-4. /Чалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 780 с.

СОҲТИ КОМПОЗИТСИОНИИ МАКТУБҲОИ МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ

Номаҳои Мавлоно, ки ҳамчун намунаи жанри номанигорӣ дар асри XIII ба шумор мераванд ба фарзандону ёру дӯстон ва шогирдонаш навишта шуда, баъдан дар шакли китоби алоҳида ҷилд карда шудаанд.

Дар ин мақола чанд намунаи мактубҳои Мавлоно Чалолуддинро аз нигоҳи соҳти композитсионӣ, ки фарогири қисматҳои: а) оғоз, б) матн, в) хотима ва ҷузъҳои дигар мебошанд, баррасӣ карда шудаанд.

Мактубҳои Мавлоно аз нигоҳи сохтор комиланд ва ягон мактуб нотаом ва нокомил нест. Мавлоно Чалолуддини Балхӣ дар ин номаҳо аз оёту ҳадис, ҳикоятҳои дилпазир, ашъори арабиву форсӣ, амсолу ҳикам, луғоту ибороти ҷолибро мавриди истифода қарор додааст. Бахусус, пораҳои зиёди шеърӣ, ки дар номаҳои Мавлоно ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ оварда шудаанд, машҳуранд ва шоирону адибони баъдӣ дар мактубҳои худ аз онҳо истифода кардаанд.

Мавлоно дар мактубҳояш шеваи баён ва сабки муншиёни асримиёнагиро дар қолаб ва сохтори мактубҳо то ҳадде нигоҳ дошта, номаҳояшро бо шева ва сабки хоси ҳадаш иншо кардааст, ки аз ҳунари баланди нависандагӣ дарак медиҳанд. Дар мактубҳои Мавлоно қисматҳои асосии номанигорӣ, аз ҷумла наъту ҳамду сано, қисми мурочиат, мазмуни асосии нома, баёни мақсади асосӣ, эҳтиромоти хулосавиву ниҳой қайд шудаанд.

Калидвожаҳо: асар, композитсия, манзум, шукуҳманд, ҳурмату эҳтиром, маликулвузаро, нома, ашъор, эпистолярӣ, сӯфӣ, иқтибос, хайргустарӣ, нигоранда, шева ва сабк.

КОМПОЗИЦИОННЫЙ СТРОЙ ПИСЕМ МАВЛОНО ДЖАЛОЛУДДИНА БАЛХИ

Письма Мавлоно, считающиеся образцом эпистолярного жанра литературы XIII века, были написаны его детям, друзьям и ученикам, а затем переплетены в отдельную книгу.

В данной статье рассматриваются несколько образцов писем Мавлоно Джалолуддина с точки зрения композиционной структуры, которая включает в себя: а) начало, б) текст, в) заключение и другие части.

Письма Мавлоно завершены с точки зрения структуры, и ни одно из писем не является неполным. В этих письмах Мавлоно Джалолуддин Балхи использовал стихи и хадисы, приятные рассказы, арабские и персидские стихи, пословицы и поговорки, интересную лексику и выражения. В частности, известны многие поэтические произведения, вошедшие в письма Мавлоно на персидско-таджикском и арабском языках, а позднее поэты и писатели использовали их в своих письмах.

В своих письмах Мавлоно в известной степени сохранил стиль средневековых писцов по форме и строению письма, а свои письма писал в своем особом стиле, что свидетельствует о его высоком искусстве писательской деятельности. В письмах Мавлоно отмечаются основные части письма, включая приветствие, часть обращения, основное содержание письма, изложение основной цели, вступительное и заключительное почтение.

Ключевые слова: произведение, сочинение, стихотворение, росошнӣй, уважение, величественный, письмо, поэзия, эпистолярный, суфий, цитата, доброжелательство, писатель, стиль.

THE COMPOSITIONAL STRUCTURE OF MAWLANA JALALUDDIN BALKHI'S LETTERS

Mawlana's letters, considered an example of the epistolary genre of literature of the XIIIth century, were written to his children, friends and students, and then bound into a separate book.

This article examines several samples of Mawlana Jalaluddin's letters from the point of view of compositional structure, which includes: a) beginning, b) text, c) conclusion and other parts.

Mawlana's letters are complete in terms of structure and none of the letters is incomplete. In these letters, Mawlana Jalaluddin Balkhi used poetry and hadith, pleasant stories, Arabic and Persian poetry, proverbs and sayings, interesting vocabulary and expressions. In particular, many poetic works are known that were included in Mawlana's letters in the Persian-Tajik and Arabic languages, and later poets and writers used them in their letters.

In his letters, Mawlana, to a certain extent, preserved the style of medieval scribes in the form and structure of the letter, and wrote his letters in his own special style, which testifies to his high art of writing. Mawlana's letters note the main parts of the letter, including the greeting, the address part, the main content of the letter, the statement of the main purpose, the conclusion and the final respect.

Key words: work, essay, poem, beautiful, respect, honor, letter, poetry, epistolary, Sufi, quote, goodwill, writer, style.

Дар бораи муаллиф: **Нормаҳмедов Ирфон** — Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи тарҷумонӣ забонҳои Шарқ. Нишонӣ: 734019, ш. Мухаммадиева 17/6, телефон. 934-014-014. Почтаи электронӣ: n.irfonjon@gmail.com

Сведения об авторе: **Нормахмедов Ирфон** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, старший преподаватель кафедры перевода восточных языков. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. 934-014-014. E-mail: n.irfonjon@gmail.com

About the author: **Normakhmedov Irfon** – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, teacher of the department of translation of oriental languages, , Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel. 934-014-014. E-mail: n.irfonjon@gmail.com

ТДУ: 891.550.09

**ТАВСИФИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ ДЕВОНИ БЕДИЛ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ОСИЁИ
МАРКАЗӢ**

Одинаев О. Н.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Теъдоди нусхаҳои хаттии осори Мирзо Абдулқодири Бедил дар миёни мардуми форсизабон ва китобхонаҳои ҷаҳон ба ҳадде зиёд мебошанд, ки наметавон шумораи дақиқи онҳоро зикр намуд. Ба қавли бедилшиноси номвари тоҷикӣ устод Бобобек Раҳимӣ: «Чунончи, дар китобхонаҳои шаҳрҳои Душанбе, Самарқанд, Тошканд, Санкт Петербург, Ашқобод ва Боку беш аз ҳазор нусхаи хаттии осори шоирро дидан мумкин аст» [3, 364]. Аксари ин нусхаҳо гузидаи девони ғазалиёт ҳамроҳи рубоиёти Бедил ташкил медиҳанд. Ин худ далел бар маҳбубият ва ҷой доштани ин шоири маҳбуб дар қалби мардуми замонаш ва баъдиниён мебошад. Зеро шеъри Бедил ҷаззобият ва кашишоро дорад, ки хонандаро ба сӯи худ ҷалб мекунад. Шафеии Қадқанӣ дар китоби «Шоири оинаҳо» мегӯяд: «Бедил кишварест, ки ба даст овардани визои мусофират бадон, ба осонӣ ҳосил намешавад ва ба ҳар кас иҷозаи вуруд намедиҳад, вале агар касе ин визоро гирифт, тақозои иқомати доим хоҳад кард» [2, 9]. Бале, воқеан он касоне, ки мазомини олии шеъри Абулмаониро дарк карда буданд, пайваста дар шарҳу нашри осори гаронбаҳои ӯ кӯшиш ба харҷ дода, умри азизи хешро вақфи ин кор намудаанд. Шеъри Абулмаонӣ на танҳо қалби мардуми форсизабони сарзамини Ҳиндро тасхир намуд, балки овозаву маҳбубияти ӯ аз марзҳои Шибҳи Қора убур кард. Бедил тавонист Фарорудро, ки маҳди шеъри форсист, бо сабки хосси худ зери таъсир қарор дода, бештарин ҷойро дар қалби мардуми ин сарзамин пайдо кунад. Ин маҳбубият ба ҳадде расид, ки хатто дар мадориси Бухоро, ки Қуббатулисломи замон буд, дарси ҷудоғонаи Бедилхонӣ ташкил намуданд. Чуноне устод Айнӣ менависанд: «Бедил дар байни оммаи халқи Осии Миёна, хусусан дар байни тоҷикон ва ўзбекон, шўҳрати калон дорад. Аз вақте, ки нусхаи дастнависи асарҳои ӯ ба ин сарзамин омадааст, мунтахаби ғазалиёт ва рубоиёташ ба мактабҳои ибтидоии кўҳна даромадааст. Дар мактабҳои кўҳна баъд аз Қуръон ва дарсҳои динӣ аз адабиёти тоҷикӣ яқум хоча Ҳофиз, дуйум Мирзо Бедилро мехонданд. Мунтахаби девони Бедилро дар мактабҳо бо расми хатти худаш- бо хатти шикастаи бедилӣ хонанда шогирдонро ба хонда тавонистани онгуна хат ҳам водор мекарданд» [1, 117]. Ҳамчунин дар ҷойхонаҳо, масҷид ва мадрасаҳои ин манотиқ маҳофили бедилхонӣ баргузор намуда, ашъори Абулмаониро шарҳу тавзеҳ мекарданд. Устод Айнӣ дар асари илмӣ худ «Мирзо Абдулқодири Бедил» ин ҳолатро чунин зикр кардааст: «Дар мадрасаҳои Бухоро, Самарқанд ва Хучанд аз ҳаваскорони бедилдўст давраҳои алоҳида ташкил карда ва дар атрофи ягон бедилшинос ғун шуда, дар шабҳои таътил бедилхонӣ мекарданд. Дар Ленинобод (Хучанди пештара) хатто дар ҷойхонаҳо куллиёт ва девони ғазалиёти Бедил ёфт мешуд, ки босаводони бедилдўст дар давраи ҷойнўши бедилхонӣ мекарданд ва бесаводон ба онҳо гўш дода, ба кадри фаҳмашон фоида мебарданд» [1, 117]. Дар чунин маҳофил нафарони хушхатте вучуд доштанд, ки ашъори Бедилро рўнавис мекарданд. Аксари ин нусхаҳои навишташуда, даст ба даст, то замони мо омада расидаанд. Аз сабаби зиёд будани ин нусхаҳо, мо наметавонем ба тавсифи ҳар кадом аз онҳо пардозем. Ин ҷо танҳо мехоҳем дар бораи он нусхаҳое, ки маълуми машҳуранд, мухтасаран маълумот диҳем. Аммо дар мавриди чанд нусхае, ки дар замони ҳуди Бедил китобат шудаанд ва ё таърихи китобаташон ба замони ӯ хеле наздик буда, маълумоти муфассалтарро пешниҳод менамоем.

Дар аксар китобхонаҳо ва осорхонаҳои кишварҳои Осии Миёна ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ нусхаҳои хаттии осори Бедил нигоҳдорӣ мешаванд. Аз рӯи таърихи китобати нусхаҳои дар Тоҷикистон воқеъбуда, метавон дар ҷои аввал нусхаеро зикр намуд, ки таҳти №715 дар маркази фарҳангии ба номи Шарифҷон Ҳусейзодаи назди кафедраи таърихи адабиёти тоҷики факултети филологияи Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон маҳфуз аст. Нусха аз 414 саҳифа иборат буда, бо хати настаълиқи моил ба шикаста навишта шудааст. Нусхаи мазкур дар худ 510 ғазал (4000 байт) ва 26 рубоиро ҷой додааст. Санаи китобате, ки дар

охирин вараки нусха нишон дода шудааст, 1102 ҳичрӣ (1690-1691) мебошад ва нусха аз тарафи Муҳиддин ибни мулло Муҳаммадлатиф китобат шудааст.

Дуввумин нусхае, ки қобили зикр аст дар ҳамин китобхона таҳти №592 маҳфуз мебошад. Номи котиби он дар ҳеч ҷое навишта нашудааст. Соли китобати он бошад дар ду ҷой 1151 (1738-1739) нишон дода шудааст. Мутаассифона чанд вараки аввали ғазалиёт пора шуда, аз байн рафтаанд.

Нусхаи дигаре вучуд дорад, ки дар шаҳри Душанбе дар Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон таҳти №1145 маҳфуз аст. Нусхаи номбурда дар соли 1230 (1815) дар мадрасаи Бибихалифаи Бухоро рӯйнавис шудааст.

Нусхаи №2465 Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон низ қобили зикр аст. Ин нусха соли 1259 ҳичрӣ (1843) китобат шуда, тақрибан тамоми ашъори лирикии шоирро фарогир мебошад. Баъзе аз ғазалу қасидаву қитъаҳои нусхаи мазкур аз рӯи мазмунашон унвонгузрӣ низ шудаанд.

Дар Осорхонаи таърихии шаҳри Панҷакент нусхае аз куллии Абулмаонӣ таҳти № 186 маҳфуз буд. Нусха дар худ ғазалиёт, таркиббанд, тарҷеъбанд, рубоӣёт, «Никот», бахше аз «Ҷаҳор унсур», поре аз маснавии «Муҳити аъзам» ва қисме дигар аз ашъори гуногунро ҷой додааст. Вале дар ҷараёни суҳбат бо масъулини ин осорхона маълум гардид, ки он ба китобхонаи миллии Тоҷикистон интиқол дода шудааст. Аммо дар ин осорхона таҳти шумораи 1313 бо номи «Баёзи Бедил» маҳфуз аст, вале ҳангоми мутолеаи нусха маълум гардид, ки он аз мунтахаби осори манзум ва мансури Бедил ба қалами Ҳаким Мир Алӣ дар таърихи рабеъул аввали санаи 1317 мутобиқ ба соли 1902 мелодӣ китобат шудааст. Дар бораи ҷои китобати нусха маълумоте ба даст наёмад. Ба таъкиди мурағибони феҳристи нусхаҳои хаттии ин осорхона байтҳо бо шакли урв дохили ҷадвали сурх дар ду сутун бо 4 хати рост зарҳалдор китобат шудааст. Дастнавис бо ду намуди хати форсии мушкилхон китобат шуда, охири китоб бо дасти котиби ғайр бо байтҳо ба итмом мерасад.

Аз ин ҷо равшан мегардад, ки танҳо ба хотири он ки аз миёни осори Мирзо Абдулқодири Бедил дар он намунаҳо баргузида шудааст, он ҳамчун баёз унвон гирифтааст. Ҳамчунин 9 нусхаи хаттӣ ва ҷопи сангии дигар аз Девони Бедил дар ин осорхона мавҷуд аст, ки бештари онҳо шакли мунтахаби ғазалиёти шоир ба шумор мераванд.

Аз нусхаҳои мавҷудбуда дар Ўзбекистон метавон дар ҷои аввал нусхаи хаттии куллии осори Бедилро, ки дар китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ўзбекистон таҳти №2858 нигоҳдорӣ мешавад, зикр намуд. Таърихи китобати нусхаи мазкур соли 1216 (1801-1802) буда, он дар худ девони ашъор, маснавиҳои «Тилисми ҳайрат», «Муҳити аъзам», «Ирфон» ва ҳамчунин асарҳои насрии шоир «Ҷаҳор унсур» ва «Никот»-ро ҷой додааст [3, 368].

Дигар нусхае, ки дар ҳамин китобхона мавҷуд аст, нусхаи №1880 мебошад. Ин нусха соли 1267 (1850-1851) китобат шуда, аз нигоҳи ҳаҷм нисбат ба нусхаи қаблӣ комилтар мебошад. Мундариҷаи нусхаи мазкур дарбаргирандаи девони ғазалу қасида ва дигар ашъори лирикии шоир, маснавиҳои «Ирфон», «Тилисми ҳайрат», «Муҳити аъзам», «Тури маърифат» ва асарҳои насрии «Никот»-у «Руқаот» мебошад [3, 368].

Устод Бобобек Раҳимӣ дар китоби худ «Ошноӣ бо Бедил» дар мақолае таҳти унвони «Чанд суҳан дар бораи баъзе нусхаҳои хаттии осори Бедил» чунин менависад: «Чандин нусхаи хаттии девони Бедилро дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд низ дидан мумкин аст. Дар феҳристи мухтасари нусхаҳои хаттии ин Донишгоҳ, ки бо номи «Список восточных рукописей фундаментальной библиотеки Самаркандского университета имени Алишера Навои» (составители А. Пулатов, Х. К. Ахроров. Самарқанд, 1977) ба таърифи расидааст, аксари онҳо бо санаҳои китобаташон зикр гардидаанд. Яке аз нусхаҳои ин Донишгоҳ нусхаи қарни XVII қаламдод шудааст. Гумони ғолиб бар он аст, ки санаи китобат дар ҳуди нусха сабт наёфтааст ва ин фикр тахмини мурағибони феҳрист аст. Аз ин рӯ ҳуди нусхаро надида, ба ақидаи онҳо ҳамроҳ шудан душвор аст. Зоҳиран, қадимтарин нусхаи девони Бедил дар ин китобхона нусхаи соли 1184 (1770-1771) аст, ки дар шаҳри Бухоро

китобат шудааст. Бо истиснои ду нусхаи мазкур нусхаҳои дигари девон, ки наздик ба 50 адад ҳастанд, ҳама дар асрҳои 13-14 ҳиҷрӣ рӯйнавис шудаанд» [3, 379].

Аз гуфтаи устод Бобобек Раҳимӣ маълум мегардад, ки танҳо дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд наздик ба панҷоҳу ду нусхаи хаттии девони Бедил маҳфуз аст. Бобобек Раҳимӣ дар ҷои дигари ҳамин мақола мегӯяд: «Дар Институти осори хаттии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон низ чанд нусхаи қадимаи девони Бедил маҳфуз будааст. Дар ҷилди дуввуми феҳристи ин муассиса, ки аз тавсифи нусхаҳои форсӣ иборат аст, се нусха аз девони Бедил қайд гардидааст, ки дутои онҳо, гӯё, дар замони зиндагии шоир китобат шуда бошанд. Яке нусхаи №3797\1 аст, ки санаи китобаташ 1125 ҳиҷрӣ (1713 милодӣ) нишон дода шудааст. Дигаре №3473, ки соли 1133 ҳиҷрӣ (1720 милодӣ) рӯйнавис шуда будааст» [3, 381].

Абулмаонӣ Бедил дар миёни мардуми афғон низ аз шухрату мақоми волое бархурдор аст. Аз ин лиҳоз дар китобхонаҳои кишвари Афғонистон нусхаҳои хаттии зиёде аз Бедил вучуд дорад, ки ба бархе аз онҳо ишора мешавад. Серж Буркуй дар асари худ «Нусхаҳои хаттии Афғонистон» аз чанд нусхаи хатти девони Бедил ном бурдааст, ки яке аз онҳо таҳти №225 дар Музеи Кобул нигоҳдорӣ мешавад. Нусхаи мазкур соли 1120 ҳиҷрӣ (1708-1709) китобат шудааст.

Нусхаи №117\14 дар Архиви миллии Афғонистон низ зикраш аз аҳамият ҳолӣ нест. Танҳо ғазалиёти дар ин нусха мавҷудбуда бисту ҳашт ҳазор байт мебошанд. Ғайр аз ғазалиёт дар ин нусха боз муқаддима, таркиббанду тарҷеъбанд, қасидаву мухаммас, китъаҳо ва маснавиёти шоир низ ҷой доранд. Аз ин лиҳоз ин нусхаро ба гурӯҳи комилтарин нусхаҳои Бедил метавон шомил кард. Нусхаро солҳои 1241-1242 (1825-1827) Муҳаммадлатиф ибни мулло Муҳаммадшарифи Шаҳрисабзӣ китобат кардааст.

Дигар нусхае, ки ин ҷо зикрашро муҳим мебинем, нусхаи хаттии куллиёти Бедил мебошад. Ин нусха таҳти №52\22 дар Архиви миллии Афғонистон маҳфуз буда, аз комилтарин нусхаҳои куллиёти маълум дар ин кишвар маҳсуб меёбад. Нусхаи мазкур дар худ ғазалиёт, мухаммасот, қасидаву китъа, маснавиҳои шоир, асарҳои насрии «Никот», «Чаҳор унсур», «Руқоот» ва ҳамчунин худуди дусад рубоиро дар худ ҷой додааст. Ин нусха солҳои 1245-1247 ҳиҷрӣ (1829-1832 милодӣ) аз тарафи Муҳаммадқосим ибни мулло Шафеъулло ном шахсе китобат шудааст.

Дигар нусхае, ки дар Архиви миллии Афғонистон маҳфуз аст, нусхаи №137/7 мебошад. Ин нусха дар соли 1246-1247 ҳиҷрӣ (1830-1832) аз тарафи Муҳаммадҷунусхоча ибни Бобохоча ном шахсе китобат шудааст. Ин нусха дар худ муқаддимаи девон, ғазалиёт, зиёда аз сесад рубоӣ, тарҷеъбанду таркиббанд, қасоид, мухаммас, китъа ва маснавиҳои шоирро фаро гирифтааст. Ин нусха дар мачмуъ 31535 байтро дар худ ҷой дода, аз ҷумлаи комилтарин нусхаҳои девони шоир маҳсуб мегардад.

Дар Архиви миллии Афғонистон нусхаи дигар таҳти №164\22 маҳфуз аст. Ин нусха аз муқаддима, ғазалу қасида ва маснавии «Танбеҳулмуҳаввисин» иборат мебошад. Нусха соли 1275 (1858-1859) тавассути Муҳаммадхусайн ибни мулло Муҳаммадазим дар Ғиждувон китобат шудааст. Тибқи навиштаи худи котиб, ӯ нусхаи мазкурро аз рӯи нусхаи асл китобат кардааст.

Аз нусхаҳои, ки дар Архиви миллии Афғонистон мавҷуд мебошад, нусхаи №83\23 низ шоёни зикр аст. Ин нусха, ки «Девони Бедил» ном дорад, яке аз бузургтарин нусхаҳои девони Абулмаонӣ маҳсуб мегардад [8]. Девон аз 1670 саҳифа иборат буда, дар ҳар саҳифаи он бистогӣ байт ҷой дода шудааст. Теъдоди абёти он наздик ба сию чаҳор ҳазор аст. Дар қайде, ки дар нусха вучуд дорад, шумораи ғазалҳои онро 3087 адад зикр кардааст. Тибқи ин маълумот нусхаи мазкур аз комилтарин нусхаҳои девони ғазалиёти Бедил ба ҳисоб меравад. Нусха дар ибтидои асри 20 китобат шудааст.

Дар мачмуъ, аз баҳсу баррасиҳои анҷомёфта дар мавриди нусхаҳои хаттии Девони Бедил, ки дар китобхонаҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистону Ўзбекистон, Афғонистон ва дигар кишварҳои ин минтақа маҳфузанд, бармеояд, ки ҳарчанд қадимтарин нусхаҳои хаттии бозмонда аз Девони Бедил дар Ҳинд боқӣ монданд, вале дар кишварҳои мавриди назари мо низ чанд нусхае ҳифз мешаванд, ки дар замони зиндагии Бедил китобат

шудаанд. Аз чумлаи онҳо яке аз дар китобхонаи маркази мероси хаттии ба номи Шарифҷон Ҳусейнзодаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ниғаҳдорӣ мешавад. Нуфузи маҳфилҳои бедилхонӣ дар шаҳрҳои Самарқанду Бухорову Хучанд, Панҷакенту Исфара, Истаравшан, Ҳисор низ аз чумлаи омили муҳиме ба шумор меравад, ки ба китобати рӯзафзуни нусхаҳои хаттии Девони Бедил омил омадааст. Ҳарчанд бештари ин нусхаҳо сурати комил нестанд ва баргузидаи Девони Бедил ба шумор меравад, вале ин нукта аз маҳфуз мондани нусхаҳои зиёди мунтахаби ғазалиёти Бедил дар китобхонаҳои шахсӣ паём мерасонад.

Муқаррир: Суфизода Ш.З., д.и.ф., профессор

АДАБИЁТ:

1. Айнӣ, Садриддин. Куллиёт. Ҷ.11. китоби яқум. / Садриддин Айнӣ.–Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963.– 507 с.
2. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Шоири оинаҳо [баррасии сабки ҳиндӣ ва шеърӣ Бедил] / Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ.–Техрон: Огоҳ, 1366.–338 с.
3. Раҳимӣ, Бобобек. Ошноӣ бо Бедил / Бобобек Раҳимӣ.–Душанбе: Ирфон, 2009.–568 с.
4. Раҳимӣ, Бобобек. Зиндагиномаи Бедил / Бобобек Раҳимӣ.–Душанбе: Эр-граф, 2017.–496 с.
5. Раҳимӣ, Бобобек. Тавсифи осори Бедил / Бобобек Раҳимӣ.– Душанбе: Эр-граф, 2018.– 208 с.
6. Суфиев, Ш. З. Саки-Наме в системе персоязычной литературе XVI-XVII веков : специальность 10.01.06: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Суфиев Шодимахмад Зикриёевич. – Москва, 1990. – 17 с. – EDN ZLNOXX.
7. Суфиев, Ш. З. Об истоках формирования жанра хамрийат в персидско-таджикской литературе / Ш. З. Суфиев // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2012. – № 3(38). – С. 205-215. – EDN RCTNML.
8. Суфиев, Ш. З. О концепте вина в персидско-таджикской литературе X-XI веков / Ш. З. Суфиев // Вестник Педагогического университета. – 2013. – № 6-1(55). – С. 298-302. – EDN SAUDYJ.

ТАВСИФИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ ДЕВОНИ БЕДИЛ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Мақола ба таҳқиқу баррасии нусхашиносии Девони Бедил дар китобхонаҳои Осиеи Марказӣ ихтисос ёфтааст. Дар чараёни баррасиҳои хеш муаллифи мақола муқаррар сохтааст, ки ҳарчанд қадимтарин нусхаҳои хаттии Девони Бедил дар китобхонаҳои Ҳинд маҳфузанд ва яке аз онҳо нусхаи китобхонаи Ризо Ромпур мебошад, вале дар китобхонаи кишварҳои Осиеи Марказӣ низ нусхаҳои маҳфузанд, ки дар замони зиндагонии Бедил китобат шудаанд. Ба андешаи муҳаққиқи чавон яке аз сабабҳои аслии афзудани теъдоди нусхаҳои хаттии Девони Бедил дар китобхонаҳои Осиеи Миёна нуфузи маҳфилҳои бедилхонӣ дар шаҳрҳои қадимаи ин минтақа ба шумор меравад.

***Вожагони калидӣ:** Бедил, нусхашиносӣ, нусхаҳои хаттӣ, Девон, ғазалиёт, рубоӣёт, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Афғонистон.*

ОПИСАНИЕ РУКОПИСЕЙ ДИВАНА БЕДИЛА ДЕХЛАВИ В БИБЛИОТЕКАХ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Статья посвящена изучению рукописей «Дивана Бедия» в библиотеках Средней Азии. В ходе своих исследований автор статьи установил, что хотя древнейшие рукописи «Дивана Бедия» сохранились в индийских библиотеках, одним из них является экземпляр библиотеки Резы Ромпура, существуют рукописи и в библиотеках стран Центральной Азии, скопированные во времена жизни Бедия. По мнению молодого исследователя, одной из основных причин увеличения количества рукописей «Бедильского Дивана» в библиотеках Средней Азии является влияние кружков бедилочтения в древних городах этого региона.

Ключевые слова: Бедил, рукописоведение, рукописи, Диван, газели, рубаиат, Таджикистан, Узбекистан, Афганистан.

DESCRIPTION OF MANUSCRIPTS OF DIVAN BEDIL DEHLAVI IN LIBRARIES OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

The article is dedicated to the study of Divan Bedil manuscripts in the libraries of Central Asia. Throughout the research, the author established that although the oldest manuscripts of the «Divan of Bedil» are preserved in Indian libraries, with one of them being a copy from the Reza Rompur library, there are also manuscripts in the libraries of Central Asian countries that were copied during Bedil's lifetime. According to the young researcher, one of the main reasons for the increase in the number of Bedil Divan manuscripts in the libraries of Central Asia is the influence of Bedil Reading circles in the ancient cities of this region.

Key words: Bedil, manuscript studying, manuscript, divan, gazelle, rubaiyat, Tajikistan, Uzbekistan, Afghanistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаев Одинамуҳаммад Ниёзович - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, унвонҷӯи кафедраи адабиёти классикии тоҷик. Тел: +992886126161, e-mail. oon0102@mail.ru

Сведение об авторе: Одинаев Одинамухаммад Ниёзович - Худжандский государственный университет имени академик Б.Г. Гафурова, соискатель кафедры таджикской классической литературы. Тел: +992886126161, e-mail. oon0102@mail.ru

Information about the author: Odinamhammad Odinaev Niyozovich - Khujand State University, named after academician B.G. Ghafurov, searcher of the department of Tajik Classical Literature. Phon: +992886126161, e-mail. oon0102@mail.ru.

ТДУ: 891.550

РУЧЌУЌОИ ЛИРИКИЮ ПУБЛИТСИСТЌ ДАР ПОВЕСТИ «ОДИНА»-и САДРИДДИН АЙНЌ

Пиров М.М.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Яке аз нахустин асарҳои насри бадеӣ, ки марому мақсад ва методологияи эҷодии пешгирифтаи устод Садриддин Айниро муайян кардааст, повести «Одина» мебошад. Повести «Одина» барои ҳалли муаммоҳои муҳимми адабиётшиносӣ матолиби зиёд медиҳад. Хосса, омӯзиши ручӯҳои лирикӣ ҳамчун воситаи ифодаи мақсаду ғояи асар дорои аҳамияти муҳим мебошад. Ин масъала то ҳол аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Ин ҷо то андозае дар мавриди ручӯҳои лирикии публитсистӣ, ки дар ин повест мавқеи аз ҳама намоён доранд ва нақши онҳоро дар ифодаи мақсаду ғояи асар муайян хоҳем кард.

Повести «Одина» - и устод Айнӣ соли 1924 навишта шуда, аз шумораҳои аввалини рӯзномаи нахустини тоҷикӣ – «Овози тоҷик» нашраш шурӯъ гардидааст. Он минбаъд бо номҳои гуногун ва таҳрирҳои ҷузъӣ бознашр шуд. Ин масъала – нашрҳои гуногуни повест дар таҳқиқоти А.Кӯчаров мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [9].

Ногуфта намонад, аз таҳқиқотҳои, ки ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айнӣ бахшида шудаанд, бештарашон дар бораи повести «Одина» баҳс мекунанд. Ин сабаб дорад, зеро «Одина» «нахустин намунаи насри нави адабиёти тоҷик» маҳсуб ёфта, дар он бисёр хусусиятҳои осори минбаъдаи бадеии адиб инъикос гардидааст.

Ба қавли муҳаққиқ Е.Шаталов, қаҳрамони асосии қисса «Одина» аввал «фарзанди табиат» буд; дар охир ба «фарзанди ҷамъият» табдил ёфт [22, с. 198]. Дар ҳақиқат, Одина дар солҳои, ки дар деҳа дар хизмати Арбоб Камол буд, ба рафти об зиндагӣ мекард, ҳар чӣ арбобаш меод, ба он қаноат мекард, яъне, дар ӯ симои ҳақиқии мардуми одии замони ифода ёфта буд. Баъди муҳоҷират ва мардикорӣ дар шаҳрҳои калон, шиносӣ бо одамони ҷаҳонбинияшон дигар ҷашми ӯ кушода гардид. Акнун ӯ ба фарзанди ҷамъият табдил ёфт. Устод Айнӣ маҳз ҳамин таҳаввулоти инсон ва сабабу оқибатҳои онро тасвир кардааст. Одина роҳи таъмини зиндагии осударо меҷусту бас.

Ҳодисаи ба мардикорӣ ба шаҳрҳои саноатӣ рафтани мардуми кӯхистони тоҷик ҳам маҳз аз ҳамин ҷиҳат аҳамияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дошт. Одинаи устод Айнӣ ҳам мисли ҳазорҳо мардони деҳотӣ аз «ҷойҳои дурафтада», аз зулму асорат, аз ҷаҳолати феодалӣ халос шуда, ба «гирдоби ҳаёти ҷамъиятӣ» дохил шуд. Ӯ дар роҳи ҷустуҷӯи хушбахтӣ ба маъно ва моҳияти зиндагии воқеӣ сарфаҳм рафт. Деҳқонони хонахаробшуда «дар шаҳрҳо ба гирдоби ҳаёти ҳозираи ҷамъиятӣ кашида мешуданд ва бо ин ба ҷабру зулми зиёд нигоҳ накарда, дараҷаи фаҳмиш ва шуурнокии онҳо баландтар бардошта мешуд» [20, с. 95].

Дар повести «Одина» ташаккули образи як инсонӣ одӣ, тоҷики камбағал ва ҷаҳонбинияш танги кӯхистонӣ то ба дараҷаи шахсияти рӯ ба истиклолияти афкор инъикос ёфтааст. Дар амалисозии ин ҳадафи эҷодии муаллиф ба ӯ ручӯҳои лирикӣ кумаки калон расонданд. Омӯзиши повести мазкур бори аввал бо мақолаи Раҳим Ҳошим шурӯъ шуд [15, с. 37-41]. Зани эронӣ мақолаи мазкурро хонда, хоҳиши ба даст овардани ин китобро кард [1, с. 6]. Диққати хонандагонро мазмун, лиризм асар, ки дар ручӯҳои лирикӣ нағзтар ифода меёбанд, ба худ ҷалб мекард.

Дар китобу мақолаҳои муаллифони дигар асосан аҳамияти иҷтимоии асар, баёни сюжет, таҳлили забону услуб ва баъзе образҳои мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд [17, 18, 19, 21]. Шоир Боқӣ Раҳимзода низ қувваи реализм, сеҳри ҳақиқатнигорӣ ва каломии зебои қалами устод Айниро мушоҳида кардааст: «Ҳеч кас намегӯяд ва гуфта ҳам наметавонад, ки дар тасвирҳои устод ягон нодурустӣ ё дар тасвири табиат ё дар тасвири зиндагонии одамон мавҷуд аст» [16, с. 168]. Сабаби инро дар он доништан мумкин аст, ки аз воқеияти тасвир устод Айнӣ ба ваҷд омада, худ тавассути ручӯҳои лирикӣ бо хонанда ба сухан даромадааст, ё бо нолаву фиғони қаҳрамонҳо сӯзи дили онҳоро шунавонидааст.

Бори аввал дар бораи порчаҳои сухани муаллиф муҳаққиқ М.Шакурӣ ҳарф ба миён гузошта, дар таҳқиқоти хеш оид ба «Ёддоштҳо» қайд карда, ки: «порчаҳои маълумоти таърихӣ ва новеллаҳои лирикиро, пеш аз ҳама, Садриддин Айни дар «Одина» истифода бурдааст» [24, с. 114]. Маҳз дар ин қайди М.Шукурӣ нахустин бор дар мавриди хусусиятҳои рӯчӯҳои лирикӣ дар асари бадеӣ сухан ба миён гузошта шуда, онҳо дар повести «Одина» ба ду намуд: «порчаҳои дорои маълумоти таърихӣ» ва «хусусияти рӯҷӯи лирикӣ» дошташуда чудо гардидаанд. Дар зимн муҳаққиқи мазкур мавқеи муҳимми порчаҳои ба корпартой ва воқеаҳои инқилобӣ бахшидашударо қайд менамояд. Зикр мекунад, ки онҳо ба «мақолаи публитсистӣ» монанданд. «Оҳанги публитсистӣ муҳимтарин василаи зоҳир кардани рӯҳи инқилобии замон аст», - ба хулоса омадааст ӯ.

Қаҳрамонҳо ва саргузашти онҳо дар «Одина» бофтаи хаёли нависанда бошанд ҳам, хишти онҳо дар заминаи воқеаҳои таърихӣ гузошта шудаанд. Аз ин рӯ, дар хусусияти реалистӣ пайдо кардани асар нақши порчаҳои публитсистӣ хеле калон мебошад. Дар бобҳо ва порчаҳои, ки воқеаҳои инқилобӣ ё вазъи замони пеш аз он тасвир ёфтаанд, факту санад ва ҳуҷҷатҳо хеле зиёданд. Ҳуҷҷатнокӣ моҳияти таърихии асарро нишон додааст [24, с. 97-98].

Б.Нозимов дар бораи банду басти «Одина» се мақола навиштааст: якумӣ ба забони персонажҳо [11], дигаре ба ташаккули характерҳои типии повести «Одина» оид буда [12], сеюмӣ ба масъалаи мавриди назари мо то андозае алоқамандӣ дошта, ба инкишофи характерҳои повест вобаста ба композитсия бахшида шудааст [13]. Зеро рӯчӯҳои лирикӣ чӯзӣ композитсияи асар мебошанд.

Масъалаи мазкурро муҳаққиқ А.Кӯчаров вобаста ба истифода шудани порчаҳои шеърӣ дар «Одина» ба миён гузоштааст. Чӣ тавре ки маълум аст, порчаҳои шеърӣ, аз ҷумла, байти дар повест ҳамчун эпиллог овардаи устод Айни: «*Зи сар бигзаит бе ту оби чашмам, Яке аз саргузаштам бе ту ин аст*» ҳам, рӯҷӯи лирикӣ маҳсуб меёбад, зеро аз матн ва банду басти асар ҷудо мебошад. Ин байт танҳо баъди нашри соли 1927 дар эпиллог истифода шудааст ва устод Айни ҷойи муаллифи онро бо се нуқта ишора кардааст. Дар мавриди истифодаи порчаҳои шеърӣ ин муҳаққиқ ба хулоса омада, ки: «Онҳо ба мазмуну ғояи асар таъсири амики мусбат мерасонанд» [8, с. 96-108]. Бояд гуфт, ки порчаҳои шеърӣ бо рӯчӯҳои лирикии асари мазкур пайвандии маъноӣ ва ғоявӣ доранд.

А.Набиев ба аҳамияти тасвири психологӣ дахл намуда, қайд карда, ки дар повести «Одина» - и устод Айни рӯҳи тарғиботии солҳои аввали инқилоб пурзӯр мебошад [10, с. 67]. Моҳияти порчаҳои таърихӣ ва вазифаҳои онҳоро Л.Н.Демидчик низ таҳлил карда, дар бораи боби «Кӯҳистони Бухоро» менависад, ки дар он Садриддин Айни нақро аз гузашта ба имрӯз овардааст [5, с. 47]. Аз иқтибосҳои истифодашуда дар ин асар бовар ҳосил хоҳем кард, ки устод Айни, дар ҳақиқат, аз рӯйи ҳадафи ғоявӣ хеш вазъи гузаштаро бо имрӯза муқоиса бинмудааст. Дар ин маврид, ба қавли муҳаққиқи мазкур, нависанда «мучассамаи одилу баинсоф аст, ки ҷинояткориҳои мудҳиши амиронро як-як фош менамояд» [5, с. 52].

Аз нигоҳи сатҳии баррасии асарҳои таҳқиқотии бахшида ба повести «Одина» - и устод Айни бармеояд, ки онҳо ба мавзую масъалаҳои муҳим бахшида шуда бошанд ҳам, дар мавриди мавзӯи назари мо – рӯчӯҳои лирикӣ ва публитсистӣ танҳо мушоҳидаҳои умумӣ баён гардидаанд.

Рӯчӯҳои публитсистӣ дар повести «Одина» аз қисми дувуми асар шурӯъ шуда, қариб ҳамаи ҳар панҷ боб: «Зовуди пахта», «Одина дар зовуд», «Корпартой», «Ҷамдардон», «Феврал-мартӣ соли 1917» - ро фаро гирифтаанд ва бо суруди инқилобии «Марши ҳуррият», ки муаллифаш ҳуди муаллиф аст, ба охир мерасанд. Мазмуни ин бобҳо аз он иборат аст, ки нахуст хонанда бо заводи пахта, тарз ва шароити кор шинос карда мешавад; дар ин бора дар поварақ ба таври эзоҳ омадааст, Айни солҳои 1915-1916 дар заводи пахтае коргар буда, таассуроти хешро дар ин боб муфассал овардааст. Сипас, аз воқеаҳои аввалини сиёсӣ дар Осиёи Миёна, ҷун корпартой, шиорпартой, муборизаи лафзӣ ва ниҳоят, мусаллаҳона нақл мешавад, ки ба инқилоби февралӣ анҷом меёбад.

Ба ҳаёти ҷамъиятӣ дохил шудани Одина, баланд гаштани шуури ҷамъиятии ӯ аз сафар ба мардикорӣ шурӯъ мешавад. Вақте ки қаҳрамони мо ба завод меояд, нависанда боби

«Зовуди пахта» - ро шурӯъ намуда, ки пурра ручӯи лирикист ва аз номи муаллиф нақл шудааст, онро метавон ручӯи публитсистӣ ё як мақолаи алоҳидаи публитсистӣ номид. Бо ин чумлаҳо шурӯъ мешавад: «Дар Андиҷон ба наздикии роҳи оҳан дар майдони фароҳе як иморати бисёр бузургро мебинед. Дару девори ин бино он қадар баланду назаррабо бошад ҳам, бо мӯриҳои сар ба фалак кашидааш, ки нафаси қиромези онҳо рӯи ҳаворо чун абри сиёҳ фурӯ мегирад, аз як фарсах роҳ диққати бинандагонро ба тарафи худ мекашад» [2, с. 37]. Махсусияти ин мақола – ручӯи лирикӣ, аз он иборат аст, ки то андозае ба репортажҳои имрӯза монанд мебошад: «Агар шумо зовудро тамошо кардан мехоҳед, марҳамат карда аз ҳамин дари хурдак, ки «дари партоваш» меноманд, ба дарун дароед»; «Акнун биёед, биравем ба мошинахона...» ва ғайра. Бо чунин ифодаҳо устод Айнӣ ба шинос намудани даруну беруни завод, тарзи кори он, шароити вазнини коргарон камар бастааст.

Чуноне мушоҳида мешавад, нависанда дар тасвири завод усули мурочиат ба хонандаро истифода бурда: «Пас, фарзанди инсон бо ин ҳолати парешон чаро ин чо нишастааст?» [2, с. 44]. Дар мурочиати мазкур истифода шудани факту рақамҳои аниқ воқеӣ будани қиссаро нишон медиҳад: «Агар шумо дар мавсими кори солҳои 1915-16 ба ин зовуд меомадед, дар охири сафи ин меҳнатрӯзиён як ҷавони 17-18-соларо медидед...». Дар ин чумла ба он ишора шуда, ки дар солҳои зикршуда, ки Айнӣ ҳам он чо буд, чунин ҷавонони деҳотӣ, монанди Одина дар ин завод зиёд буданд. Ҳадафи нависанда ба хонанда нишон додани тарзи кори заводи пахта, маишату истироҳати хӯҷаинҳо ва машаққати коргарон мебошад. Чӣ тавре ки худ нависанда дар «Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам» ишора кардааст, бобҳои «Зовуди пахта», «Одина дар зовуд», «Ҳамдардон» дар натиҷаи таассуроти ҳақиқии худӣ ба вучуд омадаанд [3, с. 67]. Дар ин се боб устод Айнӣ бевосита ба хонанда мурочиат кардааст. Яке аз талаботи публитсистика низ ҳамин аст: мурочиат ба хонанда дар масъалаи ҳалли ягон мушкил ё баёни мушкилоти мавҷуда. Ин гуна ручӯҳои таъсири эмотсионалии мурочиати публитсистиро зиёд мегардонанд: «Ман ба шумо маслиҳат медиҳам, ки аз дидани ин манзара сарсарӣ нагузаред!» [2, с. 38]. Нависанда дар саҳифаҳои зиёд бо хонанда саволу ҷавоб мекунад; аз ӯ даҳлати ғаёлонаро талаб менамояд: «Акнун мулоҳиза намоед: монанди шумо як фарзанди одам, дар даруни ин хонае, ки шумо як дақиқа тоби истодан надоред, чӣ гуна рӯзе дувоздаҳ соат истода кор мекунад?!..?» [2, с. 39]. Забон ва сабки баёни порча аз он далолат мекунад, ки нидо ва дигар намудҳои ручӯҳои лирикӣ бо ҳамдигар алоқаманданд, зеро дар асл, ҳамаи намудҳои ручӯҳои лирикӣ ифодаи ҳаяҷони муаллиф ва қаҳрамонҳо мебошанд.

Дар повести «Одина» ҳаёти маънавӣ пайванд бо ҳаёти ҷамъиятӣ тасвир ёфтааст. Ҳаёти ҷамъиятӣ дар он солҳо хеле пуршӯб ва муташанниҷ буд. Дар тасвири ин воқеаҳои пуршӯру шар ва ҳодисаҳои муҳимми таърихӣ Айнӣ аз ручӯи лирикӣ фаровон истифода кардааст, ҳар чор фасли боби дувум ручӯи лирикии публитсистӣ мебошанд. Ин бобҳо аз як тараф, бо рафти сюжети асар гӯё алоқаманд нестанд, аммо аз тарафи дигар, барои дарки маъноӣ ҳадафи асар кумак мерасонанд: «Соли 1915 ҳосилоти пахта аз ҳад зиёд шуда буд. Бо вучуди ин саноати бофандагии Русия ба муносибати ҷанги умумӣ аз хориҷ пахта дароварда наметавонист ва инчунин, пахта ғайр аз бофандагӣ ба асбоби ҷанг ҳам сарф мешуд, бозори пахта аз одат берун гарм шуда рафт» [2, с. 47]. Тавассути ин ручӯи лирикии публитсистӣ ва таърихӣ нависанда хоста, ки хонандаро барои дарки воқеаҳои баъдинаи асар омода созад. Дар ин мақола шароит ва воқеияти таърихӣ тасвир ёфтааст. Дар ҳақиқат, аз хабару мақолаҳои «Бухорои шариф» дарёфтани мумкин аст, ки ҳанӯз дар ҳамон солҳо (1912) ҳукумати Русия талаботи хариди пахтаро аз заминҳои Осиёи Миёна зиёд карда, воридсозии онро аз Аврупо ва Амрико бо сабаби гаронии нарх зарур намедонист. Аз ин бармеояд, ки факту рақамҳое, ки дар ин ручӯи публитсистӣ омадаанд, ба воқеияти ҳамон солҳо мувофиқат мекунад.

С.Айнӣ дар боби сеюми ин қисм «Ҳамдардон» тавассути ручӯи ташаккули шуури мардумро нишон медиҳад: «Аммо дар солҳои охирӣ аҳвол дигаргун шудан гирифт: нахустин коргарони европагӣ, ки ба ҷамъиятҳои махфии революционӣ аъзо буданд, ба ташвиқот сар карданд, бо шиори «Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо як шавед!» ҳамаи мардикоронро ба

бародарӣ чеғ заданд» [2, с. 53]. Дар ин порча ҳам яке аз хусусиятҳои дигари намуди нидо – мурочиат ва шиор ба назар мерасад, ки аз тавъам будани тамоми намудҳои рӯҷӯи лирикӣ дарак медиҳад. Порчаҳои публицистӣ барои ифодаи мақсади рӯзмарраи нависанда имконияти васеъ доранд. Таъсирбахшии онҳоро ҳаяҷону самимият ва шиору нидову мурочиатҳо баланд мебардоранд. Дар чунин порчаҳо устод Айнӣ ба рӯҳияи чамъиятӣ ва сиёсии хонанда таъсир расондани мешавад. Ин хусусият дар боби чоруми ин қисм – «Феврал-март соли 1917» барҷаста аён мегардад. Нависанда доир ба ҳодисаҳои муҳими он давра бо сухани оташини публицистӣ баромад карда, мегӯяд: «Аз аввалҳои моҳи феврالی соли 1917 сар карда, нолиданҳо аз ҳукумати подшоҳӣ, аз таҳхонаҳо, аз хонаҳои зеризаминӣ ба майдонҳои кушода баромадан гирифт... Дар мамлакат нон нест, пӯшокӣ нест, дору ва даво нест; дар сафи чанг тир нест, милтиқ нест, тӯп нест, касалхона нест. Хоҳ дар сафи чанг бошад, хоҳ паси чанг, танҳо як чиз ҳаст: марг! Мурдан! Аз гуруснагӣ, аз барҳнагӣ, аз бепарасторӣ мурдан!.. Дар ҳар кучо ва ба ҳар ҳол мурдан, мурдан, мурдан буду бас» [2, с. 58-59]. Ҳар ду порчаи иқтибосшуда аз баланд шудани мафкураи сиёсии нависанда дарак медиҳанд, ин маъноӣ онро дорад, ки устод Айнӣ дар мавриди муборизаи сиёсӣ ба ҳулосаи муайян омадааст: инқилоб!

Аён аст, ки устод Садриддин Айнӣ сиёсатмадори касбӣ ё узви ягон ҳизб набуд. Аммо дар ин порча ҳамчун донандаи вазъи ҷомеа ва сиёсатмадори матин баромад кардааст. Қисмати дувуми ин порчаи публицистӣ аз шоирии устод дарак медиҳад, ки дар он аз санъати такрори малеҳ босамар истифода шудааст. Хусусияти назаррас ва аҳамияти бузург ва таъсирбахшии рӯҷӯҳои лирикӣ, аз ҷумла, публицистӣ ва таърихӣ дар ҳамин аст. Ин ҷо устод Айнӣ чун публицисти оташинсухан баромад кардааст. «Мулоҳизаҳои ҳаяҷонomezи публицистӣ... – қайд кардааст М.Шакурӣ, – барои амиқтар намудор кардани моҳияти рӯйдодҳо ёрмандӣ мекунад» [25, с. 135]. Хуллас, рӯҳи ватандӯстию шаҳрвандӣ дар аксар рӯҷӯи публицистии «Одина», пеш аз ҳама, дар мисоли боло ба дараҷаи олии расидааст.

Чунин рӯҷӯҳои лирикии дорои аҳамияти публицистӣ, мутаассифона, дар адабиёти имрӯзаи тоҷик кам дида мешавад. Аммо намунааш дар адабиёти рус мавҷуд аст: «Дар сарҳадҳо дар он сол долу зарби пурфалокати дигаре сураг гирифта буд: аҷал коркунонро чангол зада мебурд ва казакзанҳои сарлӯч ба мурдаҳояшон видоёқунон овоз меандохтанд: «Вой, ҷону чигарам!.. Маро ба кӣ партофта рафтӣ?!.. Боди шарқӣ гираву навҳаи занон ва модаронашонро ба гӯши онҳо намерасонд» [23, с. 408]. Ҳам рӯҷӯи лирикии публицистии устод Айнӣ ва ҳам ин порчаи публицистии М.Шолохов бо услуби хуби публицистӣ офарида шудаанд.

Дар повести «Одина» аз қисми дувум сар карда, ҷанбаи субъективизм ва публицистика вобаста ба шароити таърихӣ торафт пурқувват мегардад. Аз ин рӯ, мулоҳизаҳои муҳаққиқон В. Панкина ва И.Брагинский дар мавриди он ки образи Одина ташаккул наёфтааст ва асар бештар ҷанбаи тасвирӣ дорад, ба ҳақиқат рост намеояд. Устод Айнӣ ба публицистика ва тасвири ҳаёти чамъиятӣ ҷунон зиёд рӯ оварда, ки бобҳои яклухтро ба мулоҳизаҳои сиёсӣ ва чамъиятӣ бахшидааст. Ӯ акнун дар тасвири воқеаҳо тамошобин набува, ба ҳодисаҳо баҳо медиҳад ва хонандаро аз пайи ҳулосаҳои худ мебарад. Дар порчаи зер бошад, ҳатто, ҳукми катъӣ бароварда, ки намунааш дар адабиёти бадеӣ кам вомерӯрад: «4 март соли 1917 (ба ҳисоби кӯҳна буд) чархҳои завод бо губчак-гарданаҳои хӯрдашуда, бо дандонаҳои судашуда ва бо тасмаҳои фасурдаи худ монанди идораҳои ҳукумати подшоҳӣ базӯр мегаштанд». [2, с. 59]. Нависанда бо суханҳои тавсифӣ чархҳои кӯҳнаи заводро ба ҳукумати фасурдае монанд карда, ки боқӣ монданаш имкон надорад. Сипас, бар асари ҳодисаи нохуш ҷасадҳои порашударо ба майдон бароварда, митинг сар кардани коргарон тасвир ёфтааст. Аз пайи ин рӯҷӯи лирикии дигар омадааст: «Дар ҳақиқат ҳам, хабари бекор шудани подшоҳ, ки сабаби кушода шудани дари саодат ба рӯи коргарон аст, шоёни табрик буд, ки ин хабар митинги нафрату норозигиро ба намоиши шодӣ бадал карда, маҷлиси мотамро маҳфили тӯй ва суруд гардонид» [2, с. 61]. Рӯҷӯҳои лирикии зикршуда дар натиҷаи аз воқеаҳо ба ҳаяҷон омадани нависанда ба миён омаданд ва вазъи рӯҳии ӯ ва қаҳрамонҳоро ифода карданд. Дар онҳо оҳанги публицистии асар («4 март соли 1917», «идораҳои ҳукумати подшоҳӣ», «митинг»,

«мачлис») ба шеърят ва бадеият («гарданаҳои хӯрдашуда, бо дандонаҳои судашуда», «дари саодат», «намоиши шодӣ», «маҳфили тӯй ва суруд» омехта гаштааст.

Устод Айнӣ ҳодисаи муҳим – инқилоби февралро дар охири боб оварда, суруди «Марши хуррият» - ро барои баёни эҳсосоти худ ва ранҷбарон ба он илова кардааст. Ин порчаи шеърӣ ҳам сухани муаллиф буда, вазифаи рӯҷӯи лирикиро иҷро мекунад, ки бо шиору хитобаҳо ва даъват саршор мебошад.

Дар қисми сеюми асар хонанда ба сюжети асар – идомаи саргузашти Одина, ворид мегардад. Аммо дар ин қисм ҳам рӯҷӯҳои публитсистӣ ягон-ягон вомерӯанд. Тасвири воқеаи Инқилоби октябр дар қисми чоруми асар дар дохили суҳбати шарикони пешқадами Одина омадааст. Дар ин қисмат рӯҷӯҳои публитсистӣ ва таърихӣ бештар ба чашм мерасанд. Онҳо, асосан, аз забони муаллиф омадаанд, зеро баррасии масъалаҳои мазкур қувваи донишу ҷаҳонбинии бештарро меҳаҳад: «Роҳбар ва дохили яғонаи коргарон рафиқ Ленин бо дониш ва таҷрибаҳои худ ин воқеаҳоро пеш аз вуқӯаш медонист, бинобар ин, ӯ Револютсияи февралро на мақсади охирӣ, балки дарвозаи револүтсияи бузурги иҷтимоӣ дониста, ба револүтсияи дувум ҳозирӣ медид» [2, с. 117]. Ҳақиқат ва мазмуни аслии чунин як воқеаи таърихиро танҳо муаллиф метавонист баён кунад, зеро коргарону деҳқонони ҳамсуҳбати Одина ҳоло на ба ҳамаи воқеоти рӯйдода баҳо дода метавонистанд. Аз забони онҳо фақат мулоҳиза ва шиорҳои сода ба монанди: «Молодетс, зинда бош, Ленин!» – садо додааст.

Қисми «Соли 1918» рӯҷӯи таърихӣ ва публитсистӣ мебошад. Чунин сарлавҳа гузоштанро муҳаққиқ Е.Журбина аз намунаи баёни афкори муаллиф шуморида, зикр бинмуда, ки: «муаллиф, ҳатто, дар сарлавҳа мақсади худро баён кардааст» [7, с. 132]. Он чунин шурӯъ шуда: «Соли 1918 барои меҳнаткашони Туркистон бисёр бад омад. Соли 1917 дар Осиёи Миёна беборишӣ ва хушксолӣ шуда, қаҳтӣ рӯй дода буд... Дар зимистони он сол мамлакат ранги як биёбони беобу алаферо гирифт». [2, с. 126]. Бо санаву макону замони муайян омадани рӯҷӯҳои публитсистӣ аҳамияти илмӣ ва таърихӣ онҳоро баланд мебардорад. Намунаи чунин рӯҷӯҳои таърихиро дар повести Н. Думбадзе «Кукарача» метавон дид: «Ин ҳодиса 21 июни соли 1941 рӯй дод. Ва рӯзи дигараш аллакай фаромӯш гашт. 22 июн тамоми халқ аз хабари мудҳиш ҳайрон монд – ба мамлақати мо Германияи фашистӣ ҳамла кард» [6, с. 79]. Дар ин порчаҳо овардани санаи аниқ таърихӣ бесабаб нест. Онҳо нахуст ҳадафи иншоӣ асарро то андозае ифшо созанд, дувум, дар он воқеаи муҳимми ҳаёти шахсии нависанда ёдовар шудааст.

Боби баъдинаи «Кӯҳистони Бухоро» чунин вазъиятро дар шакли публитсистию таърихӣ дар қисмати имрӯзаи Тоҷикистони шарқӣ ифода кардааст. Ин як навъ гардиши таърихӣ муаллиф ба гузашта мебошад. Нависанда вазъияти кӯҳистони Бухоро баъд аз воқеаҳои инқилобии Русия ва Туркистон нақл карда, қайд намуда, ки новобаста ба зӯрию режими саҳти амир фақирони Бухоро ба мубориза бархостанд. Онҳо бисёр даҳшатҳои дар замони сулолаи манғитӣ ба сарашон омадаро дар ёд доранд. Устод дар ин рӯҷӯи таърихӣ таърихи ин даҳшатҳоро ёдовар шудааст: «Кӯҳистони Бухоро, ки ба дасти амирон афтидан боз рӯйи беҳбудиро надидааст, дар соли 1918 бисёртар ба тангӣ афтада буд» [2, с. 130]. Аҳамияти боби мазкурро Л.Н.Демидчик низ зикр карда: «дар он муаллиф «сабабҳои пӯсидани соҳти феодалиро нишон додааст» [5, с. 47]. Вазифаи ин рӯҷӯи публитсистӣ ба хонандагон нишон додани ҳақиқати соҳти амирӣ мебошад. Дар чунин рӯҷӯҳо «образи типии амирон» [5, с. 47], «коргарон ва деҳқонони чома» [14, с. 105] ва ғайраро мушоҳида кардан мумкин аст. Яъне, рӯҷӯҳои лирикӣ дар офаридани образҳо, характеру хислатҳои типии одамон воситаи муҳимми тасвир мебошанд.

Устод Айнӣ дар бобҳои баъдина низ услуби публитсистиро идома дода, дар онҳо азобу машаққатҳои халқи тоҷикро баъди инқилоб ҳам нишон додааст; қайд мекунад, ки танҳо баъди тақсмоти миллии соли 1924 халқ то андозае қомати худро рост кард; ҳоло Одина, Гулбӣбӣ, Шариф, Шоҳмирзо ва Бибиношаҳои дигар дар ҷамъияти нав зиндагӣ доранд.

Рӯҷӯҳои публитсистию таърихӣ аҳамияти таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ғоявӣ ва бадеӣ доранд. Нахуст, онҳо дорои факту далелҳои таърихӣ, солу моҳи аниқ чун «инқилоби феврал», «инқилоби октябр», «соли 1918» ва ғайра мебошанд, аз ин рӯ, ҷанбаи таърихӣ ва

ичтимоиашон баланд аст, Илова ба ин, ручӯъҳои лирикии публитсистӣ аз эҳсосу ҳаяҷон, самимият, оҳанги бадеият оӣ нестанд.

Ба ин монанд боби охири «Одина» – «Хотима» низ мақсаду мароми нависандаро аз эҷоди асари мазкур ифода кардааст ва дорои чандин ручӯи таърихии муҳим мебошад. Ҷумлаҳои «Оқибат тақсими ҳудуди миллӣ, ки дар соли 1925 дар Осиеи Миёна ба амал омад, субҳи содики саодат ва озодиро аз уфуқи кӯҳистони тоҷик ҳам намоён кунонд»; «Имрӯз Тоҷикистони Шӯроӣ гул кард, фардо ба олами Шарқ меваҳои ширин хоҳад дод»... [2, с. 190] ручӯи публитсистиянд, ки бевосита аз забони муаллиф нақл шудаанд ва дар онҳо ифодаю калимаҳои бо обу ранг чун «субҳи содик», «уфук», «гул кардан», «меваҳои ширин» мавҷуданд, ки бадеият ва таъсирбахшии чунин намуди ручӯъҳоро баланд бардоштаанд.

Дар солҳои пурталотуми 20-30-юми асри бист талабот чунин буд, ки эҷодкорон пешсафи ҷомеа бошанд ва мардумро ба роҳи рост ва дуруст ҳидоят намоянд. Нависандагон бо эҷоди ҳеш стратегия ва тактикаи ҳизб ва давлати навини шуравиро бояд ифода мекарданд, ғояҳои ҳизби коммунистро тарғиб менамуданд. Ручӯъҳои публитсистии устод Айнӣ низ дар повести «Одина» аз чунин рангубори сиёсӣ ва иҷтимоӣ оӣ нестанд. Аз ин рӯ, хусусияти тарғиботӣ ва ташвиқотии асарҳои насрии устод Айнӣ дар он солҳо ғайр аз объективият аз субъективизм низ саршор мебошад. Чунин ҷанбаи субъективизм бештар дар ручӯъҳои лирикии публитсистӣ ба ҷашм мерасанд. Аз онҳо хайрҳои нависанда ба ҳалқи меҳнаткаш, бадбинияш ба сармоядорон, муллоҳо ва ҳокимони даврони пешин ба назар мерасад. Чунончӣ, мақсади боби «Зовуди пахта» муқоисаи синфҳои ба ҳам зид – сармоядорӣ ва коргарон, мебошад. Дар он нисбат ба мардикорон ва коргарони одӣ ифодаҳои «коргарони моҳир», «рангҳои парида», «ҷашмони дарунафта», «бинҳои теғкашида», «дастҳои кубла зада», «кафида ва хуншоршуда», «пойҳои обила карда ва ҷароҳат пайдо карда ва либосҳои дарида», «сиёҳбахтон» ба кор рафта, ҷойи қору истироҳати соҳибони қорхона ба таври «зебо ва батартиб ороёфта» тасвир шудаанд. Дар бисёр ручӯъҳои публитсистию таърихии «Одина» (аз ҷумла, дар боби «Кӯҳистони Бухоро», «Зовуди пахта» ва ғайра) нафрату лаънат ба корфармоён ба ғуш мерасад. Аз ин рӯ, дар ручӯъҳои публитсистию таърихӣ «бадбинии нависандаро ба симои сохти қуҳнаи тасвиркардааш пай бурдан мумкин аст» [4, с. 87]. Чунончӣ, дар боби «Феврал-март соли 1917» дар тасвири вазъи қунунии ҷомеа ва қорхонаҳои саноатӣ ифодаҳои «ҳиёнатҳои аҳли дарбор, гурусначашмӣ ва ҳаннотии аҳли бозор.., ба ҷони одамони савдогарӣ қардани идораҳои ҳарбӣ», «бозҳои мурдорқорона», «қарданаҳои хӯрдашуда, бо қандонаҳои судашуда бо тасмаҳои фарсудаи худ монанди идораҳои ҳуқумати подшоҳӣ», «монархисти сиёҳдил» ба қор бурда шудаанд, ки назари манфии нависандаро ба давлати пешин ва синфи ҳоким ифода кардааст.

Ҳаёти ҷомеа ҳамеша дар инкишоф ва тағйирёбист. Тараққиёту дигаргуниҳои замон ба қаҳрамонони повести мазкур таъсири амиқ расонданд, ҳаёти онҳо ранги дигар гирифт. Азбаски фаҳмиш ва ҷаҳонбинии синфи ранҷбар пеш нафта буд, онҳо наметавонистанд чун дар Русия тарафдори инқилоб бошанд ва дар ин роҳ хизмате кунанд. Барои аз доираи танги худ баромадан ба онҳо ҳодисаҳои ҷамъиятӣ мусоидат менамуданд. Аммо ин қор алҳол амалӣ нагашта буд ва инқилоб то андозае ба шакли тайёр аз шаҳрҳои марказии Русия ба Осиеи Миёна интиқол дода шуд. Бо вучуди ин, зисту зиндагии тоқатфарсо дар ҳавлии Арбоб Камол, воқеаҳои таърихии мардикоргирии амир, қорпартоии қоргарони завод, инқилобҳои февралӣ ва октябрӣ имконият доданд, ки Одина то андозае ба ҷараёни ҳодисаҳои ҷамъият шиносо қардад ва ҷашмаш қушода шавад, бидонад, ки ин арбобқамолҳо на танҳо дар деҳаи дурдасти онҳо, балки дар шаҳрҳои қалони мамлакат ҳам ҳастанд ва бояд бо онҳо мубориза бурд.

Дар ручӯъҳо баробари воқеаҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоии замон талаботи иқтисодии мамлакат, вазъи саноат ва ғайра низ инъикос ёфтаанд. Чунончӣ, маълум меқардад, ки ба муносибати Ҷанги Якуми Ҷаҳон соли 1915 Русия ба пахта эҳтиёҷи бештар пайдо қард ва ин боиси зиёд қардани қишти пахта дар Осиеи Миёна ва сохтмони заводҳои нав қардид. Воқеаи мазкур яке аз сабабҳои рӯй додани қорпартоӣ қардида, ки дар боби ҳамном ба тарзи ручӯи публитсистӣ пешниҳод шудааст. Ҳамин тавр, ручӯъҳои лирикии публитсистӣ дар асарҳои

насрї мақоми бузург доранд: «Онҳо барои баҳо додан ба ҳодисаҳо, муайян кардани вақт, ҷой, характери ҳодисаҳо ва умуман, барои ба замон пайвастанӣ ҳодисаҳо заруранд». Нависанда воқеаҳои таърихиро пайдарпай ва дурусту айнан нақл мекунад. Аз ин рӯ, фикри муҳаққиқон дуруст аст, ки: «Порчаҳои таърихӣ-хронологӣ барои нишон додани ҳолати конкретии таърихӣ зарур буданд». Принципи таърихияти асари бадеӣ дар повести «Одина» бо рӯчӯҳои публицистию таърихӣ он риоя шудааст.

Маҳз бо назардошти чунин хизматҳои бузурги устод Айни дар худшиносии миллӣ ва инъикоси масъалаҳои муҳими таърихӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии халқу давлат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст таъкид кардаанд, ки мавсуф: “тимсоли зиёии пешқадаме мебошад, ки тамоми умр ва фаъолияти серҷабҳаашро сарфи хизмат ба миллати хеш кардааст” [26, с. 285]. Дар рӯчӯҳои публицистӣ ва таърихӣ повести “Одина” чунин як хизмати босазои устод Айни равшан мушоҳида мешавад.

Муқарриз: Абдурахимов Б., н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ:

1. Аз Техрон. Аз як духтари эронӣ. / Аз Техрон // Раҳбари дониш. -1928. – Август-сентябр. - №8-9 (11-12).
2. Айни С. Одина / Садриддин Айни. - Душанбе: Адиб, 2014, - 192 с.
3. Айни, С. Одина. / Садриддин Айни. Куллиёт, ҷ.1. - Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷикистон, 1958. – 456 с.
4. Брагинский И. Проблемы творчества Садриддина Айни / И.Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 135 с.
5. Демидчик Л. Таърихи адабиёти советии тоҷик /Л.Демидчик. Ҷилби 3. – Душанбе: Дониш, 1978. – 365 с.
6. Думбадзе Н. Кукарача / Н.Думбадзе. - Тарҷ. А.Самад. – Душанбе: Адиб, 2004. – 213 с.
7. Журбина Е. Повест с двумя сюжетами /Е.Журбина. – Москва: Советский писатель, 1974. – 321 с.
8. Кӯчаров А. Порчаҳои шеърӣ повести «Одина» ва истифодаи он дар нашрҳои минбаъда // Чанд мулоҳизаи адабӣ. Маҷмуаи илмӣ, ҷ.92. – Душанбе: ИДПТ, 1974. – 298 с.
9. Кӯчаров А. Нашрҳои «Одина» / А.Кӯчаров // Тоҷикистони Советӣ. – 1978. - 29 март. - №24.
10. Набиев А. Анъанаҳои тасвири психологӣ дар эҷодиёти устод Айни ва насри муосири тоҷик / Ахбороти АИ Тоҷикистон. – 1978, №2/92.
11. Нозимов Б. Оид ба забони персонажҳои «Одина» -и С.Айни // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. Маҷмуи мақолаҳо. – Душанбе: 1967. – 120 с.
12. Нозимов Б. Оид ба ташаккули характерҳои типӣ дар повести «Одина» // Маҷмуи филологӣ. – Душанбе: 1971. – 120 с.
13. Нозимов Б. Композитсия ҳамчун равиши мантиқӣ тақомули характер дар повести «Одина» -и С.Айни. // Материалы IV республиканских конференций молодых учёных Тадж. ССР. – Душанбе: 1973. 258 с.
14. Панкин В. Аввалин повести советии тоҷик / В.Панкин // Шарқи Сурх. – 1957, №7.
15. Р.М. Якумин қиссаи инқилобии тоҷик «Одина» -и асари Садриддин Айни / Р.М. // Раҳбари дониш. – 1928, - №6 (9).
16. Раҳимзода Б. Саъдии замон // Чашномаи Айни, ҷ.3. – Душанбе: Дониш, 1966. – 264 с.
17. Раҳим Ҳошим. Ҳамсоли республика / Р.Ҳошим // Садои Шарқ. – 1974. - №10.
18. Сайфуллоев А. Мактаби Айни /А.Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 236 с.
19. Салимов Ю. Повести «Одина» ва насри ривоятии тоҷик / Ю.Салимов // Садои Шарқ. - 1977, - №2.
20. Табаров С. Тасвири ҳаёти иҷтимоии халқи меҳнатӣ дар солҳои аввали асри XX дар адабиёти тоҷик / С.Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1956. – 178 с.
21. Ҳусейнзода Х. Забон ва услуби «Одина» -и устод Айни / Х.Ҳусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 212 с.
22. Шаталов Е. Время-метод-характер. / Е. Шаталов. - Москва: Просвещение, 1976. – 236 с.

23. Шолохов М. Дони ором / М.Шолохов. ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1958. – 408 с.
24. Шукуров М. Хусусияти ғоявию бадеии «Ёддоштҳо» -и устод Айни / М.Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 187 с.
25. Шукуров М. Садоқат ба идеалҳои олиии замон / М.Шукуров // - Садои Шарк. – 1980, - №7.
26. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 336 с.

РУЧУЪҲОИ ЛИРИКИЮ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ПОВЕСТИ «ОДИНА»-И САДРИДДИН АЙНИ

Повести устод Садриддин Айни “Одина” яке аз асарҳои муҳими бадеӣ мебошад, ки дар он принцип ва услуби тасвири бадеии мавсуф ба вуҷуд омада, минбаъд ташаккул ёфтааст. Аз ин рӯ, дар бораи ин асар таҳқиқоти зиёд анҷом дода шудаанд. Аммо дар бораи яке аз хусусиятҳои хос ва фарқкунандаи он – истифодаи рӯчӯҳои лирикии шакли публицисии таърихӣ пажӯҳиши пурра анҷом наёфтааст. Бинобар ин, дар мақолаи ҷавобӣ, мақом ва вазифаҳои рӯчӯҳо, ки дар “Одина” мақоми вижа доранд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муҳаққиқ кӯшида, ки дар заминаи маводи зиёди гирдовардааш нахуст бевосита пиромуни повести “Одина”, омилҳои таълифи он, назари мунаққидон ба повест, тахрирҳо дар нашрҳои минбаъда таҳқиқ анҷом дода, сипас, аҳамият, моҳият ва вазифаҳои рӯчӯҳои публицисии таърихӣ дар асари мазкурро мавриди пажӯҳиши густурда қарор диҳад. Мақолаи мазкур дорои арзиши баланди бадеӣ дар адабиётшиносии тоҷик мебошад.

Калидвожаҳо: рӯҷӯи лирикии публицистӣ, таърихӣ, мақсаду ғояи асар, факту рақам, субъективизм, тарғибот, бадеият, повест, асари адабӣ

ЛИРИКО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЕ ОТСТУПЛЕНИЯ В ПОВЕСТИ САДРИДДИНА АЙНИ "ОДИНА"

Повесть Садриддина Айни “Одина” является одним из важнейших художественных произведений, в котором зародились и в дальнейшем сформировались принципы и вышеупомянутый стиль художественного образа. Поэтому было проведено много исследований по данному произведению. Однако одна из его отличительных черт — использование публицистических и историко-лирических методов до конца не исследована. В связи с этим, в данной статье рассматривается место, статус и функции отступлений, имеющих особый статус в “Одине”. Исследователь, на основе собранного им большого количества материала, сначала непосредственно исследует содержание повести “Одина”, факторы ее написания, взгляды критиков на повесть, редакции в последующих изданиях, а затем, в дальнейшем, широко исследует значение, суть и задачи публицистических и исторических отступлений в данном произведении. Данная статья имеет высокую художественную ценность в таджикском литературоведении.

Ключевые слова: лирико-публицистические отступления, исторический, цель и идея произведения, факты и цифры, субъективизм, пропаганда, художественность, повесть, литературное произведение.

LYRICO-PUBLICIST DIRECTIONS IN THE STORY “ODINA” BY SADRIDDIRINA AINI

The story of Sadriddin Aini “Odina” is one of the most important works of art, in which the principles and style of artistic description were born and subsequently formed. Therefore, a lot of research has been done on this work. But one of its characteristic and distinctive features - the use of lyrical directions, publicistic and historical forms - has not been fully studied. Therefore, the article examines the place, status and tasks of areas that have a special status in “Odina”. The researcher tried on the basis of the numerous materials he collected, to first directly examine the story “Odina”, the factors of its composition, the views of critics on the story, edits in subsequent editions, and then the meaning, character and objectives. The publicistic and historical references in

this work have been subject to extensive research. This article has high artistic value in Tajik literature.

Keywords: *lyrical publicist directions, historical, purpose and idea of production, fact and number, subjectivism, propaganda, mockery, novel, literary production*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Пиров Мунаввар Мираҳмадович* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, докторант (PhD)-и кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 902 66 3202. E-mail: munavar.98@mail.ru

Сведения об авторе: *Пиров Мунаввар Мирахмадович* - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзаде, докторант (PhD) кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 902 66 3202. E-mail: munavar.98@mail.ru

Information about the author: *Pirov Munavar Mirahmadovich* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD student at the Department of Theory and History of Literature. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 902 66 3202. E-mail: munavar.98@mail.ru

УДК: 894.361

РОЛЬ ЖАНРА ГОШУКОТВОРЧЕСТВА В ПОЭЗИИ ОСНОВОПОЛОЖНИКА ТУРКМЕНСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

Раджабова К.Х.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде

Стихи Махтумкули любимы народом, передаются от поколения к поколению музыкантами и сказителями. Нередко поэт рвёт установившуюся традицию и создаёт собственные образы, почерпнутые из круга жизненных наблюдений человека того времени. Его стихотворения приближены к народной речи, построены в народной силлабической системе. В результате поэзия Махтумкули очень близка народу, значительная часть его строк получила вторую жизнь в качестве как пословиц и поговорок.

Исследование вопросов поэтики и эволюции жанров всегда выступает в качестве одной из актуальных неотложных задач литературоведения. Основная часть творчества поэта Махтумкули относится к жанру гошука.

Благодаря гошукотворчеству: «поэт стал основателем нового этапа в развитии туркменской литературы. Он создал свою школу гошука. Его творчество, основанное на разработке лирического жанра, стало средоточием туркменской литературы XVIII века. Уже в древние времена гошук выработал оригинальную форму, в которой строфы рифмовались в виде А - Б - А - Б, В - В - В - Б, Г - Г - Г - В... По форме у него имеется сходство с мурабба, сформировавшейся в XII -XIV веках в арабско-персидской поэзии. И это явление послужило причиной появления и бытования неверного представления о том, что гошук возник на основе мурабба» [1, с. 5].

Е.Э. Бертельс сопоставил мастерство Махтумкули с волшебной чашей легендарного Джемшида: «если затронуть её края, она станет изображать всё, что случается в мире» [6, с. 54].

В.А. Гордлевский, изучая данный вопрос, отметил: «Носящая форму гошуков суфийская поэзия Ходжи Ахмеда позднее оказала большое влияние на литературную жизнь малоазиатских огузско-туркменских племён» [6, с.17].

В строении гошука появились такие новые формы, как «джигалы бент» – джигалы – султан, украшение - бент, украшение достойно султана; «гошаяпрак» – гоша два, япрак – листок, два одинаковых листа, двухпарные лепестки; «зынджирлама»– зынджир – цепь, не привязывай цепью; «баглама» - не завязывай; «додакдегмез» - додак – губы, дегмез – «не дотрагиваться», «не дотрагиваться до губ», «не прикасаться к губам»

Исследования Ахмета Бекмурадова свидетельствует: «Махтумкули принял на вооружение все эти находки ашыкской поэзии в плане формы. Как показывают исследования учёного», в творчестве поэта сосредоточились все специфические особенности ашыкской поэзии» [1, с. 8]. До Махтумкули туркменская литература развивалась двумя течениями: «первое из них, продолжая традиции тюркской литературы Средней Азии, опиралось в плане лирики, в основном, на создание любовных газелей, а в аспекте эпики - написание поэм суфийско-дидактического содержания или на военно-героические сюжеты, ставшие ранее традиционными в средневековой литературе и фольклоре. Наиболее видным представителем этого направления был отец поэта - Довлетмамед Азади. **Второе направление характеризовалось** традицией создания дастанов на основе получивших ранее распространение так называемых «бродячих сюжетов» из Корана и арабско-персидской литературы. Во главе этого направления стоял Нурмухаммед Андалеб. В поэмах-дестанах Азади и Андалеба поднят ряд важных идей, связанных с туркменской жизнью» [1, с. 8].

Известный туркменский учёный, Ахмет Бекмурадов изучая поэтику произведений Махтумкули, определил следующие жанры: Ещё начиная с эпохи Ходжи Ахмеда, гошуки дидактического характера, которые содержали наставления и поучения, получили название «тюрки». Навои в своё время писал, что поэтов, создававших стихотворения такого рода, называли «тюркигоп» (тюркигоп – турки гап; туркигей - туркигуй), что они

«воспитывали народ». По мнению автора «особенность тюрки как жанровой формы - призывная интонация в самом его духе. В тюрки лирический герой поэта не участвует в лирическом сюжете. Он выступает как человек рассказывающий, оценивающий, поучающий. Тюрки до Махтумкули, созданные на принципах романтического изложения, были проникнуты, в основном, идеями призыва к духовному совершенству» [1, с. 8].

Например, в стихотворении «Пощади!», ставшем неотъемлемой частью фольклора читаем:

Не мучай друга словом безотрадным,
Голодного за стол свой посади,
Будь строг и сух с завистливым и жадным,
Любовь к труду храни в своей груди.
Приветлив будь с бездомным сиротою,
Прими его, согрей, снабди едою;
Будь с грустным добр и раздели душою
Его беду, в его дела войди.
Приказ джигиту не даётся дважды;
Удачлив тот, кто знает меру жажды;
Дела благие должен делать каждый:
Будь щедрым, бек, и право, шах, суди!
Нужда сама людей не убивает,
Зато она улыбку с губ стирает;
Хитрит собака с волком и играет,
И ты с врагом хитро себя веди.
Махтумкули дан речи дар медвяной,
Ее цветы цветут благоуханно...
И Гёр-оглы ведь умолял Рейхана!
Просящего пощади — пощади!
(«Пощади!», пер. Г. Шенгели) [5, с. 88].

А. Бекмурадов указывает: «Основным лирическим зачином в гошуках Махтумкули является обращение. Если в двухтомнике его стихотворений всего насчитывается 433 гошука, то 208 из них – обращения. Лирические зачины поэта этого типа, в свою очередь, можно подразделить на три группы: обращение к аудитории; обращение к объекту; обращение к самому себе. В такого рода лирических зачинах Махтумкули мастерски сумел разработать три риторических фигуры – обращение, восклицание, вопрос. В зависимости от своего душевного состояния и настроения, поэт обращается к тем или иным из них. Многие гошуки он начинает словами «О, друзья-мусульмане!». К этому можно добавить и слова «иллер» («люди»), «агалар» («старшие братья», «уважаемые»), «бырадарлар» («братья»). Их Махтумкули использует обычно в начале стихотворений. Если же лирический герой гневен, обижен, недоволен, тогда поэт начинает стихотворение со слов «адам» («человек»), «адамзат» («род человеческий, люди»), «адам оглы» («сын человека»). Когда он особо хочет подчеркнуть свои мысли, взгляды, то обращается к аудитории просто «сен» («ты»)» [1, с. 13]

Например:
Jahan keşdesi gedalar,
Meniñ kibi ýanan barmy?
Yşk aşygy perwanalar ,
Ol ataşdan ganan barmy?
Bady- saba geler bildy ,
Her jaýda bir galar boldy,
Pana nazar salar boldy,
Adalatlysoltan barmy?
Arman ýokdyr jahandan,

Erenler diýiňzybandan,
 Boý satyn alyp ýamandan,
 Baky ondan dynan barmy?
 Saz eýlärboldyň gargydan ,
 Başym bendidr bergiden ,
 Murgalara bu gyrgydan,
 Jahan içre aman barmy? [9].
 Странники, взгляните на меня.
 Кто ещё, подобно мне, томится?
 Мотыльки, любовники огня,
 Кто из вас к блаженству не стремится?
 Ветер, ветер, ты в чужих краях
 Пел в ушах, вздымал дорожный прах...
 Есть ли в мире справедливый шах,
 Где его счастливая столица?
 Муж святой, ты видел горный рай,
 Ты земной благословляешь край,
 А по белу свету ходит бай.
 Укажи, где нищете укрыться?
 Дудку сделал я из тростника –
 Ростовщик услышал должника.
 Птицы вы мои! От ястребка.
 Разве может спрятаться синица?
 («Лебеди», пер. А. Тарковского) [4, с. 259].

В этих стихотворениях поэт требует у себя отчёта относительно выполнения своего долга, того, что им сделано или не сделано, он проверяет себя. Это своеобразная исповедь, размышления, связанные с духовно-нравственным совершенствованием поэтической личности. Это можно видеть в стихотворении «[Äleme belgilidir](#)». Поэт, изображая своё горе, показывает внутренние противоречия.

Это своеобразная исповедь, размышления, связанные с духовно-нравственным совершенствованием поэтической личности. Это можно видеть в стихотворении «[Äleme belgilidir](#)». Поэт, изображая своё горе, показывает внутренние противоречия:

Dostlar-a, dostum meniňşirin jandan söýgülidir,
 Jan kibi pynhan jahanda äleme belgilidir.
 Baş bile barsam aňa, handan olursa güzeri,
 Tutsam ol ýerde watan, ol ýer ki anyňýoludyr.
 Diýrdi ýar: Men aşygyň öz elim le katl edem,
 Andan owwal gam meni paýmal edip almalydyr.
 Özge aşyklaryň olsa paýu bent zülp-taryna,
 Men garyby-bendäniň hem eli, hem aýagydyr.
 Gaýry le bezm eýleýip, eýlese hoş köňlüni ýar,
 Mejlis içre ýat edip diý: “Ol garyp gaýgylydyr”.
 Ýar geler, wagt-da gider, gaflata batmyş gözlerim,
 Açaýyn diýsem, açylmaz, ne agyr uýkulydyr.
 Bilmeýen soranlara aýdyň bu garyp adymyz,
 Asly gerkez, ýurdy Etrek, ady Magtymgulydyr[9].

Друзья! У меня любимая есть, живёт она вдали,
 Но славу о ней по всей земле влюблённые разнесли.
 Я сердце своё ей дал снести, не знаю только пути;
 Я там бы родину вновь обрёл, и счастье б мы обрели.
 Я ей сказал бы: «Любовь моя! Себя уничтожу я,

Но будь моею, дай счастье мне, безумным словам внемли!»
 Быть может, с другими сидит она, счастливых дум полна;
 Быть может, ею приглашены, влюблённые к ней пришли.
 Войди я к ней, улыбнись она, блесни глазами она,
 Я там остался б навеки: мне не надо родной земли!
 Коль чёрные косы крепче цепей в плену томят людей,
 То я ей душою и телом раб, простёртый пред ней в пыли,
 А дни идут, и пройдёт весна, а мне не расторгнуть сна;
 Хочу я глаза открыть, увы: свинцом они затекли...
 Коль спросят путники про меня, скажите, лицо клоня:
 «Гоклен он родом, с Атрека он, а имя – Махтумкули» [4, с. 442].

Творчество гениального Фраги послужило живительным источником для яркой поэтической деятельности ряда других выдающихся представителей туркменской классической литературы. Таких, к примеру, как Кемине, с его острой, разящей и гневной сатирой, Молланепес с его полной обаяния и глубины чувств лирикой, Зелили с его поэзией высокой гражданственности.

Махтумкули страстно и горячо желал видеть свой народ свободным и счастливым, искренне верил в то, что он станет таким, призывал бороться за эту благородную и священную цель, посвятил этой цели свою изумительную поэтическую лиру.

Рецензент: Олими Х.Х., д.ф.н., доцент

Использованная литература

1. Бекмурадов, А. Поэтическое мастерство Махтумкули Фраги: автореф. дис. ...д-ра филол. наук: 10. 01.03 / Бекмурадов Ахмед. - Ашхабад, 1990. – 49 с.
2. Белинский, В.Г. Полн. собр. соч. Т. I / В.Г. Белинский. - М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 605с.
3. Бертельс, Е. Изучение истории туркменской классической литературы в Советском Союзе / Е. Бертельс // Доклады советской делегации на XXIII Международном конгрессе востоковедов. – М., 1954. – С.51– 64.
4. Махтумкули Фраги. Избранные произведения/Махтумкули. – Ашхабад: Туркменгосиздат. 1960.– 442 с.
5. Махтумкули Стихотворения / Махтумкули. – Л., 1949. – 332с.
6. Махтумкули Памятник. - Ашхабад: Туркменгосиздат, 1959. – 54 с.
7. Махтумкули // Юбилейный сборник, посвященный 225-летию со дня рождения великого туркменского поэта. – Ашхабад. 1961.– 352 с.
8. [http://www/ Turkmen-gu](http://www/Turkmen-gu) Стихи
9. [http://www. Magtymguly.org](http://www.Magtymguly.org) / for portraits of great turkmen writers. Magtymguly.
10. <http://www.Magtymguly.net/> for turkmen literature, books and turkmen related documents. Стихи.

РОЛЬ ЖАНРА ГОШУКОТВОРЧЕСТВО В ПОЭЗИИ ОСНОВОПОЛОЖНИКА ТУРКМЕНСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

В данной статье говорится о том, что Благодаря гошукотворчеству: «Махтумкули Фраги стал основателем нового этапа в развитии туркменской литературы. Он создал свою школу гошука. Его творчество, основанное на разработке лирического жанра, стало средоточием туркменской литературы XVIII века. Нередко поэт рвёт установившуюся традицию и создаёт собственные образы, почерпнутые из круга жизненных наблюдений человека того времени. Его стихотворения приближены к народной речи, построены в народной силлабической системе. В результате поэзия Махтумкули очень близка народу, значительная часть его строк получила вторую жизнь в качестве как пословиц и поговорок.

Исследование вопросов поэтики и эволюции жанров всегда выступает в качестве одной из актуальных неотложных задач литературоведения. Основная часть творчества поэта Махтумкули относится к жанру гошука. Лирические зачины поэта этого типа, в свою

очередь, можно подразделить на три группы: обращение к аудитории; обращение к объекту; обращение к самому себе.

В такого рода лирических зачинах Махтумкули мастерски сумел разработать три риторических фигуры – обращение, восклицание, вопрос. В зависимости от своего душевного состояния и настроения, поэт обращается к тем или иным из них. Многие гошуки он начинает словами «О, друзья-мусульмане!». К этому можно добавить и слова «иллер» («люди»), «агалар» («старшие братья», «уважаемые»), «бырадарлар» («братья»). Их Махтумкули использует обычно в начале стихотворений. Если же лирический герой гневен, обижен, недоволен, тогда поэт начинает стихотворение со слов «адам» («человек»), «адамзат» («род человеческий, люди»), «адам оглы» («сын человека»). Когда он особо хочет подчеркнуть свои мысли, взгляды, то обращается к аудитории просто «сен» («ты»).

Стихи Махтумкули любимы народом, передаются от поколения к поколению музыкантами и сказителями.

***Ключевые слова:** риторические фигуры, лирический герой, поколение, сказители, легендарный, чаща, продолжать традиции, гнев.*

НАҚШИ ЖАНРИ ГОШУК ДАР НАЗМИ АСОСГУЗОРИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТУРКМАНМАХДУМҚУЛИИ ФИРОҒӢ

Дар мақолаи фавқ суҳан дар бораи он меравад, ки ба туфайли эҷоди жанри гошук Махдумкули Фироғӣ бунёдгузори марҳилаи нав дар адабиёти туркман гардид. Вай мактаби жанри гошуки худро бунёд гузошт. Эҷодиёти ӯ, ки асоси онро коркарди жанри лирикӣ ташкил медиҳад, боиси муттаҳид гардидани адабиёти туркман дар асри XVIII гардид. Бештар вақт шоир анъанаи муқарраргардидаро шикаста, образҳои худро меофарад, ки аз доираи мушоҳидаҳои зиндагии инсонӣ ҳамон давра бармеоянд. Забони шеърҳои ӯ ба забони зиндаи халқ наздик аст ва дар вазни ҳиҷоии мардумӣ эҷод шудаанд. Ба ин сабаб аст, ки назми Махдумқули барои халқи одӣ дастрасу фаҳмо аст. Бештари байтҳои ӯ дар шакли зарбулмасалу мақол дар байни мардум паҳн гардидаанд.

Таҳқиқи масъалаҳои назм ва таҳаввули жанрҳои он ҳамеша яке аз вазифаҳои муҳимму таъхирнопазири адабиётшиносон ба шумор меравад. Қисмати асосии эҷодиёти Махдумқулиро жанри гошук ташкил медиҳад. Оғозҳои лирикии шоири ин навъи шеърро, дар навбати худ, метавон ба се гурӯҳ ҷудо кард: мурочиат ба хонандагон; мурочиат ба объект; мурочиат ба худ.

Дар ҷунин оғозҳои лирикӣ Махдумқули тавонист се тарзи баён – мурочиат, хитоб ва саволро коркард намояд. Шоир вобаста ба ҳолати руҳӣ ва кайфияти худ ба ин ё он мурочиат мекунад. Бисёре аз гошукҳои худро бо суҳанони “Эй дӯстон- мусулмонон!” оғоз мекунад. Ба ин метавон калимаҳои “иллер” (“одамон”), “агалар” (“ақаҳо”, “мухтарамон”), “биродарлар” (“бародарон”)–ро ҳам илова кард. Ҷунин ифодаҳоро Махдумқули одатан дар оғози шеър ба кор мебарад. Агар қаҳрамони лирикӣ хашмгин, ранҷида ва норозӣ бошад, онгоҳ шоир шеърро бо калимаҳои “адам” (“одам”), “адамзат” (“зоти инсон, одамон”), “адам оғли” (“писари инсон”) оғоз мекунад. Вақте ки шоир меҳонад махсусан, назару андешаҳои худро қайд намояд, он гоҳ вай ба хонандагон ба таври одӣ бо калимаи “сен” (“ту”) мурочиат мекунад.

Ашъори Махдумқулиро халқ дӯст медорад ва онҳо аз насл ба насл тавассути ҳофизон ва ровиён интиқол дода мешаванд.

***Калидвожаҳо:** ибораҳои риторикӣ, қаҳрамони лирикӣ, насли одамон, ровиён, афсонавӣ, дарахтзори ҷом, идомаи анъанаҳо, қаҳр.*

THE ROLE OF THE GENRE OF GOSHUK CREATIVE IN THE POETRY OF THE FOUNDER OF TURKMEN CLASSICAL LITERATURE MAGTYMGULYPYRAGI

This article says that thanks to the creativity of the state: “MagtymgulyPyragibecame the founder of a new stage in the development of Turkmen literature. He created his own goshuk school. His work, based on the development of the lyrical genre, became the focus of Turkmen

literature of the 18th century. Often the poet breaks with the established tradition and creates his own images, drawn from the life observations of a person of that time. His poems are close to folk speech, constructed in the folk syllabic system. As a result, Magtymguly's poetry is very close to the people; a significant part of his lines received a second life as proverbs and sayings.

The study of issues of poetics and the evolution of genres always acts as one of the current urgent tasks of literary criticism. The main part of the poet Magtymguly's work belongs to the goshuk genre. The lyrical beginnings of a poet of this type, in turn, can be divided into three groups: appeal to the audience; access to an object; turning to oneself. In this kind of lyrical beginning, Magtymguly masterfully managed to develop three rhetorical figures - appeal, exclamation and question. Depending on his state of mind and mood, the poet turns to one or another of them. He begins many goshuks with the words "Oh, Muslim friends!" To this we can add the words "iller" ("people"), "agalar" ("elder brothers", "respected"), "byradarlar" ("brothers"). Magtymguly usually uses them at the beginning of poems. If the lyrical hero is angry, offended, dissatisfied, then the poet begins the poem with the words "adam" ("man"), "adamzat" ("human race, people"), "adamogly" ("son of man"). When he especially wants to emphasize his thoughts and views, he simply addresses the audience as "sen" ("you"). Magtymguly's poems are loved by the people and are passed down from generation to generation by musicians and storytellers.

Keywords: rhetorical figures, lyrical hero, generation, storytellers, legendary, thicket, continue traditions, anger.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Қаноат Ҳоҷиматовна* - Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+972) 918-80-56-55; Email: Surad92@mail.ru

Сведения об авторе: *Раджабова Каноат Ходжиматовна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)918 80 56 55; E-mail: Suhrod92@mail.ru

Information about the author: *Radjabova Kanoat Khodjimatovna* - Tajik international university of foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theory and History of Russian Literature. Address: 734019, 17/6 Muhammadiev st., Dushanbe, phone: (+992)918805655, E-mail: Suhrod92@mail.ru

ТДУ: 891.550

**АНДЕШАҶОИ АБДУРАҶМОНИ ҶОМӢ ДОИР БА МАРТАБАИ ИНСОН ДАР
ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”**

Раҳимова М.И.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

“Чизеро намедонам, ки беҳтару мураккабтар ва аҷибтар аз инсон бошад...”

А.М. Горкий

Ин гуфта бешубҳа шаҳодат ба он аст, ки дар тамаддуни бадеӣ чун дар ҳуди зиндагӣ чизи асосӣ инсон мебошад ва он маҳз дар маркази диққати адабиёту санъат бо тамоми камоли фаъолият ва ҳаёти маънавияш меистад. Аз сабаби он, ки инсон маҷмӯи тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ба доираи назари адабиёт ва ҷашмандози адибон низ инсон бо тамоми олами ӯро фарогирифта дохил мешавад.

Маълум аст, ки дар тамоми таърихи афкори ҷамъиятиву сиёсӣ ва адабиву эстетикӣ мардуми дунё инсон муҳимтарин мавзӯи таваҷҷуҳ ба ҳисоб мерафт.

Бузургтарин мутафаккирони гуашта масъалаи инсон, пайдоишу моҳият ва маъниву мақсади ҳаёти ӯро бо ҷиҳатҳои мухталиф ва ба таври гуногун мавриди баҳс қарор додаанд. Дар давраи мо низ тавассути як қатор сабабҳои иҷтимоиву таърихӣ ин масъала беш аз пеш масъалаи замонавӣ аср қарор гирифта истодааст.

Ҷараёни босуръати инкишофи зиндагӣ дар давраи ҳозира дар баробари муаммои махсусиятҳои ташаккули давлату мамлакат ва миллат масъалаи мавқеи инсонӣ ҷудоғонаро низ ба миён мегузорад, ки сарнавишти ӯро аллақай ҷудо ва новобаста аз кулли башар тасаввур қардан маҳол аст. Ҷамчунин, масъалаи инсондӯстиву инсонпарварӣ ҳатман дар алоқамандии бевосита бо муайян намудани дастовардҳои мавҷудаи минбаъдаи сайёра ҳал қарда мешавад. Ин аст, ки дар давраи ҳозира ба инсон- моҳияту табиноат ва вазифаи ӯ, дирӯзу имрӯз ва фардои ӯ таваҷҷуҳи беандоза зоҳир шуда истодааст ва масъалаи инсондӯстӣ низ бо ҷиҳатҳои гуногуни худ дар ҳоли ҳозир диққати олимону ба худ ҷалб намуда истодааст. Ин масъала умдатарин масъалаи афкори ҳозираи адабиву эстетикӣ ба ҳисоб рафта, дар маркази диққати адабиёт ва санъат меистад. Зимнан бояд қайд кард, ки ҷиҳати гуманистии омӯзиши адабиёти бадеӣ рӯз то рӯз ба мадди назари на танҳо адабиётшиносон, балки файласуфону равоншиносон, ҳуқуқшиносон, омӯзгорону таърихшиносон ва дигар олимони низ дохил шудааст, ки ба ин махсусан таҳқиқотҳои ба адабиёти шуравию хориҷӣ бахшидаи олимони давраҳои гуногун шаҳодат медиҳанд.

Маълум аст, ки маҳз афкори инсондӯстиву ватанпарварона ва ғояҳои пешқадаму аслии Абдураҳмони Ҷомӣ ӯро бузургтарин фарди замони худ гардонидаст. Афкори инсондӯстии мутафаккир кулли осори ӯро фаро гирифтааст. Ҷамчун шоир ва мутафаккири бузург Абдураҳмони Ҷомӣ ба инсон назари хос дошта, маъниву мақсади ҳастии ӯро дар давраи муайяни таърихӣ ба таври хос шарҳ додааст. Дар тамоми соҳаҳои эҷодии шоир инсон ба мавқеи намоёне сазовор буда, камолоти маънавӣ ва бузургии ҷисмонӣ ӯ ноҳият нозук ва латиф васф қарда шудааст. Вобаста ба муҳтавои ҳар як асари адиб ва тамсилоти ҳоси мундариҷавӣ онҳо доираи назар ва вусъати диди фалсафӣ-эстетикӣ шоир нисбат ба инсон тағйир меёбад ва ба нияти эҷодии муаллиф мувофиқат мекунад. Ин аст, ки андешаҳои Абдураҳмони Ҷомӣ оид ба инсон ва мақоми он дар ҳаёти иҷтимоӣ дар тамоми осори бадеиаш дар баробари ҷиҳати зиёди умумӣ боз дар асарҳои ҷудоғонаи ӯ дорои нишонаҳои махсуси фарқкунанда низ мебошад, ки ин аз махсусиятҳои идеявӣ-тематикӣ он асарҳо сар задааст.

Аз ин рӯ, вобаста ба он мулоҳизаҳои Абдураҳмони Ҷомӣ оид ба инсон дар осори бадеӣ ӯ як силсилаи махсус ва муайянеро ташкил медиҳад. Афкори инсонпарваронаи шоир дар дostonҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ ва ғазалҳои низ ба назар мерасанд. Хусусан, ин пайванди ҷанбаҳои лирикӣ ва эпикӣ баён дар дostonҳои ишқӣ-романтикӣ Абдураҳмони Ҷомӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар онҳо тарзи ҳоси тасвири характери шахсияти инсон дида мешавад.

Образи қаҳрамонон дар онҳо тавассути рафтору кирдор ва олами эҳсосоташон кушода мешавад. Ҷомӣ онҳоро дар дами ҳодисаҳои мухталиф мегузорад, дар вазъияту шароитҳои гуногун ба амал водор мукунад ва ҳаяҷону изтиробии самимии онҳоро дар лаҳзаҳои гуногуни зиндагӣ манзури мо мегардонад. Шоир олами ботинии қаҳрамонони худро дар инкишофи батадрич нишон медиҳад.

Бояд гуфт, ки мафҳуми инсон дар тамаддуни бадеӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини раванди адабӣ ба ҳисоб меравад, ки моҳияти он аз равшан сохтани тасаввуроти адиб оид ба инсон, моёи зиндагӣ ва бахти ӯ возеҳ мегардад. Дарки бадеии ҳастии инсон ва нуқтаи назари эстетикӣ маҳз дар мафҳуми инсон узван воқеъ мегарданд. Аз ин рӯ, барои равшан сохтани ҷиҳатҳои мухталафи мафҳуми инсон бояд маънӣ ва мақсади ҳаёти инсон ошкор сохта шаванд. Дар навбати худ таҳқиқи масъалаи маънии ҳаёти инсон ба аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ соҳиб мебошад, ки тавассути он мавқеи инсон дар зиндагӣ нишон дода мешавад.

*Сармоёи маҳрамӣ зи ишқ аст,
Бал к-одамӣ одамӣ зи ишқ аст.
Ҳар кас, ки на ошиқ, одамӣ нест,*

Шоистаи базми маҳрамӣ нест.

Дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Абдурахмони Ҷомӣ, ки ба яке аз мавзӯҳои анъанавии адабиёт - ишқи поку самимӣ бахшида шудааст, шоир тамоми маҳлуқоту мавҷудоти оламро зодаи ишқ шуморида, достони худро низ чун “суруди ҷонбахши ишқи поки инсонӣ, ишқи пуршӯру ҳарорати марғубе” [2, с, 47] пешкаши мардум намудааст. Аз ин бармеояд, ки новобаста ба унсурҳои фаровони афкори тасаввуфии муаллиф арзиши аслии достони ӯро маҳз “тасвири ишқи ҳақиқии инсонӣ, аҳду вафо, рафоқату садоқат барои ғояҳои баланди инсонӣ [2, сах.51] фароҳам меоваранд.

Дар достони мазкур андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ оид ба инсон нишонаҳои умдатарини одамиятро тобеи мазмуни ишқ гардонида, ошиқро пайваста дил дар кафи даст ҷӯёи васли ҷонон дар назар ҷилвагар месозад. Дар ин асар ҳатто афкори тасаввуфи шоир оид ба мақоми инсон ва таъиноти он “дар либоси шеър, дар пардаи мафҳумҳои ишқӣ, ба воситаи ҳаракату амалиёти қаҳрамонҳои асар инъикос гардидааст” [2, сах.49].

Андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ низ ба он масъалаҳои муҳими ҳаётии нигаронида шудааст, ки аз шарҳи маънии ҳаёти инсон, тафсири мақсади ҳастии инсон ва ифшои мақоми хирад дар таъин намудани маънӣ ва мақсади зиндагии инсон иборат мебошад.

Қобили қайд аст, ки ҳалли масъалаҳои мазкур ба дараҷаи намоёне аз хусусиятҳои жанри дoston низ сарчашма мегирад. Ин аст, ки дар асар мо ду роҳи ифодаёбии андешаҳои шоирро оид ба инсон мушоҳида карда метавонем:

1. Ифодаи таълимоти Абдурахмони Ҷомӣ дар бораи камолоти инсон ва мартабаи он дар қисмати нақлии дoston, ки дорои ҷанбаи эпикӣ мебошад ва ба ҳислату характер, рафтору кирдор, қавлу амал, фикру ҳис, завқу эҳтирос, портрету шахсият ва андешаву ҷаҳонбинии қаҳрамонони асар пайванди ногустанин дорад. Зиеда аз ин, ҳаяҷону изтироб ва ҳиссиёту тасаввуроти шоирро низ дар бораи қаҳрамонони асари худ мансуби услуби мазкури тавсир доништан мумкин аст, ки дар лаҳзаҳои мухталиф ин ё он амали қаҳрамонони худро ё дастгирӣ мекунад ва ё ба зери маломат мегирад.

2. Шарҳи бадеии маъниву мақсади ҳастии инсон ва ифшои мартабаи хирад зимни таъини моёи ҳаёт ва дар афкори назариявии шоири мутафаккир, ки дар қисматҳои гуногуни асар ба ягон муносибати муайяне чун рӯҷӯҳои лирикӣ таъкид меёбанд. Дар ин ҳиссаи асар Абдурахмони Ҷомӣ андешаҳои худро оид ба инсон ба масъалаҳои муҳимтарини тарбиявӣ - ахлоқӣ ва фалсафӣ - иҷтимоӣ алоқаманд мегардонад.

Вале бояд эътироф кард, ки дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Абдурахмони Ҷомӣ асоси тасвири бадеии инсон ба мавқеи сазовортаре соҳиб мебошад. Ин аст, ки мафҳуми инсон характери муҳташамиро касб мекунад ва ҳамон масъалаҳои яклухтеро фаро мегирад, ки ба амалиёти қаҳрамонони асар бевосита дахл доранд ва дар бораи ягон нишонаи кулии одамият маълумоти зарурии медиҳанд. Аз ин нуқтаи назар мафҳуми инсон алоқамандона ба

хатти сюжет ва сохти композитсионии асар, идея ва ҷаҳонбинии муаллифи он, ҳаёт ва фаъолияти иштироккунандагони маснавии мазкур бо ду зинаи асосӣ ба назар мерасад, ки ба даврони хушу озоди ишқварзии Лайливу Мачнун ва замони расман мамнӯи аҳди мушоҳидаи онон вобаста мебошад.

Шоир пеш аз тасвири воқеаву ҳодисаҳо моро аз мақсади худ огоҳ мекунонад:

*Чун қуръа задам ба фоли маймун,
Афтод ба шарҳи ҳоли Мачнун [2, сах.11] .*

Яъне шоир ба тасвири ҳамон воқеаву ҳодисаҳои камар бастааст, ки ба ҳоли табоҳи Мачнун ошиқ - инсон алоқаманд мебошанд.

Мачнун чун дар аввал фарзанди азизу нозпарварди падару модар ва аз ҳама ташвишҳои зиндагӣ фориғу беҳабар тасвир шудааст. Ӯ ҳоло на моҳияти ишқ ва на вучуди маъшуқро фаҳмида наметавонад. Маънии ҳастии худро танҳо дар хуш гузаронидани даврони кӯдакӣ мебинад ва ба мақсадҳои кӯдаконаи худ низ ноил мегардад. Азбаски алҳол гирифтори ишқи Лайлӣ нагашта буд, ба ҳар зебосанаме майл мекард ва дар чустуҷӯи он чамилаҳо ба қабилаҳои мухталиф мерафт. Аммо ҳиссиёти зотии ошиқона ӯро ба ин ҳол намегузорад, ӯ дар роҳи ба даст овардани мақсади аслии ҳаётӣ ва дарёфтани маънии ҳақиқии зиндагӣ аз ҳама гуна рафтори содиркардааш пушаймон мешавад ва побанди хирад гардида, аз ҳама гуна лаззатҳои лаҳзагӣ рӯ метобад.

Ҳанӯз аз нахустин мушоҳидаи дидори Лайлӣ Мачнун мафтунӣ вай мегардад ва давоми баъдинаи зиндагии худро низ маҳз ба ӯ вобаста медонад.

Дар тасвири Абдурахмони Ҷомӣ Лайливу Мачнун ҳар ду дар ишқи ҳамдигар комилан содиқанд ва ҳастии худро низ бе ҳамдигар тамоман тасаввур карда наметавонанд. Онҳо дар роҳи васли ҳамдигар суботкорона мекӯшанд, зеро яқин медонанд, моли ҳастии онҳоро маҳз самараи ишқи поку самимиашон фароҳам меоварад. Аз ин рӯ, ҷудоиро барои худ даҳшати марговар ҳисобида, ба қароре меоянд, ки:

*Дур аз дилбар чӣ гуна бошанд,
Бе якдигар чӣ гуна бошанд? [2, сах.12] .*

Ҳангоми аз назди Мачнун маротибаи аввал дур шудани Лайлӣ ӯ:

*“Лайлӣ” мегуфту ашк мерехт,
В-аз панҷа ба фарқ, хок мебехт.
“Лайлӣ” мегуфту оҳ мекард,
Оҳаи ба сипеҳр роҳ мекард [2, сах.29] .*

Аммо ин ҳолат танҳо ба Мачнун хос нест. Лайлӣ низ аз дасти фироқ ба дод омада, зиндагии бе ёрро барои худ марг меҳисобад ва фарёд мекунад:

*“...Доге, ки марост дар дил аз вай,
Ранҷе, ки марост ҳосил аз вай,
Гар ба дили вай зи сад яке ҳаст,
Умеди висолаи андаке ҳаст.
Гар нест, зиҳӣ бало, ки афтод,
Ин мурдани нав муборакам бод!” [2, сах.31] .*

Мачнун дар тасвири шоир дар давраҳои аввали муошиқа ошиқи босубот ва ғайратманд аст. Дар назари ӯ ҳар саҳтие, ки барои Лайлӣ ба ӯ рост меояд, ҳеҷ менамояд, зеро Лайлӣ умеди ояндаи зиндагии Мачнун мебошад:

*Чун мехам агар расад бар сар санг,
З-ин ҷо накунам ба рафтан оҳанг.
Ҳарчанд диҳанд печутобам,
Худро ба ту баста чун танобам,
Бар бори ту ман ниҳода доим,
Ҳастам чу сутун ситода қоим [2, сах.32] .*

Лайлӣ бошад, бо вучуди аз ғам борӣ будан, аз дили зори худ шиква оғоз карда наметавонад, зеро розеро, ки Мачнун гуфта метавонад, ӯ ба ҷуз нухуфтани он чорае надорад. Хуллас, ҳарду ҳамдами ҳамдигар гашта, асоси ишқи хешро маҳкам мекунанд ва дар шеваи

ишқ зиндагонӣ ба сар мебаранд. Лайливу Мачнун ҳарду дар амалиёти худ эҳтиёткоранд. Чунончи, Лайлӣ барои санчидани дараҷаи садоқати Мачнун дар ишқ ӯро ба тарзҳои тамоман тоқатфарсо дар кӯраи имтиҳон мегудозад ва баъди ҳамаи ин ба хулоса меояд, ки Мачнун ба ишқи ӯ комилан сазовор мебошад. Абдурахмони Қомӣ дар ин ҳолат мақсади ҳастии Лайлиро аз забони худи ӯ ба Мачнун мурочиаткунон баён месозад.

*Шуд дар рӯхи ӯ зи зулф хандон,
Гуфт: “Эй шаҳи хайли дардмандон.
Мо ҳар ду-ду ёри меҳрубонем,
В-аз захмаи ишқ дар фигонем.
Бегонатанему ошнодил,
Пурчанг забону пурсафо дил.
Чин дар абрӯ агар фигандам,
То зан набарӣ, ки кинписандам.
Бар рӯй гиреҳ миёни мардум,
Бошад гиреҳи забони мардум.
Ишқат, ки бувад зи нақди чон беҳ,
Чун ганҷ зи дидаҳо ниҳон беҳ [2, сах.42] .*

Мачнун бе ишқи Лайлӣ худро аз ҷумлаи зиндагон намеҳисобад ва мақсади ягонаи ҳастии хешро низ аз ишқварзӣ иборат медонад.

*Оре, назанам нафас зи инкор,
Ишқ аст маро дар ин ҷаҳон кор.
Ҳошо, ки аз ин роҳ истам ман,
Ҷуз зинда ба ишқ нестам ман.
Ҳар кас, ки на роҳи ишқ варзад,
Дар мазҳаби ман ҷаве наярзад.
Ишқ аст халосии дили мард,
Аз гардиши чархи божгунгард [2, сах.52] .*

Бале, аз ҳама гуна саҳтиҳо ба сарбаландӣ раҳой ёфтаи ба ошиқ маҳз тавассути ишқи пок имконпазир мебошад. Ин аст, ки дар тасвири Абдурахмони Қомӣ Мачнун ҳатто аз раъйи падари худ рӯ метобад ва васли хубони хирадманду маъшуқони покниятро барои хеш кайфу сурури ҷовидонӣ меҳисобад:

*Хубон, ки сиршифта з-обу хоканд,
Гар покдилӣ, зи асли поканд....
Ҳусни азал аст асли эшон,
Айши абад аст васли эшон [2, сах.53] .*

Дар андешаҳои инсонпарваронаи шоир оид ба ишқи ҳақиқии инсонӣ ҳама дар тариқаи муҳаббат баробарҳуқуқанд ва ишқи аслӣ низ ба нисбати мардум дахле надорад. Ин фикри худро ӯ аз забони ошиқи асил - Мачнун бо ҷунин тарзи марғубу дилкаше ифода мекунад:

*Ошиқ, ба насаб чӣ кор дорад?
К-аз ҳар чӣ, на ишқ, ор дорад.
Ҳар кас, ки бувад фитодаи ишқ,
Фарзанди дил асту зодаи ишқ.
Аз нисбати обу гил бурида,
Дар равзаи ҷону дил чарида.
Модар нашиносаду падар низ,
Аз айб раҳида, аз ҳунар низ [2, сах.53] .*

Модоме ки маъниву мақсади ҳаёт дар назари инсонии ошиқ ҷунин бошад, табиист, ки ҳатто кинаву адовати қабилавӣ ҳам ба он ҳалал оварда наметавонад:

*Моро, ки зи меҳр сина чок аст,
Аз кинаи дигарон чӣ бок аст?
Лайлӣ чу зи меҳри ман занад дам,
Аз кини қабила кай ҳурам ғам?*

*Ман худ зи ҳама ҷаҳон ба тангам,
Бо ҳар кӣ, на ӯ бувад, ба ҷангам [2, сах.54] .*

Мачнун, ки дар тасвири Ҷомӣ ошиқӣ ҳақиқӣ мебошад, гуноҳи худро дар тамоми фаъолиятҳо маҳз аз ишқ иборат медонад ва бо қатъияти тамом изҳор мекунад, ки дар ин ҳолат ӯ тайёр аст, то ба охири умр гунаҳгор бимонад.

*Покам зи гуноҳи печ дар печ,
Ишқ аст гуноҳи ман, дигар ҳеч.
Онро, ки бувад ҳамин гуноҳаш,
Бар беғунаҳӣ бас ин гуноҳаш.
Ҳошо, ки агар фалак шавад мег,
Борон гардад ба фарқи ман тег.
Аз ёр тавонадам буридан?!
Сар бар дари дигаре кашидан?!...
То ҳашир раҳи вафои гирам,
Ҳар лаҳза ба хоки пош мирам [2, сах.62- 63] .*

Лайлӣ, ки маънии аслии ҳаёти худро дар васли Мачнун меидид ва самарои мақсади ҳастии худро низ аз гулшани муҳаббати ӯ мебардошт, суҳбати ҳамдигарро аз ҳаҷгузорӣ авлотар медонад:

*Гуфт: “ Эй раҳи сидқ манҳаҷи ту,
Ту ҳаҷи манию ман ҳаҷи ту.
Гар чеҳра ба васли ҳам фурузем,
З-он беҳ, ки ба ҳаҷри ҳам бисӯзем.
Рӯзе, ки ман аз ту дур бошам,
Худ гӯ, ки чӣ сон сабур бошам?
Ту шод ба шугли ҳаҷгузорӣ,
Ман зор ба кунҷи сӯзворӣ” [2, сах.66] .*

Баъди “воқиф шудани қabilaи Лайлӣ аз ишқӣ Мачнун бо вай ва манъ кардан вайро аз мулоқот бо Лайлӣ” ошиқу маъшӯқ бо таъқидҳои зиёд ба ҳамдигар пурсабру ботаҳаммул буданро талқин мекунад ва мояи ҳастии хешро низ дар сабри бобарокат мебинанд. Дар ин маврид андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ зимни монологҳои равонии қаҳрамонон мувофиқи шартҳои муайян ошкор мегардад. Чунончи, Мачнун барои таскини худ аз дили хеш сабуриро дархост мекунад ва ҳаҷри писандидаи дилбарро барояш васли беҳтарин меҳисобад:

*... К-эй дил, пас аз ин сабур мебош,
В-аз ҳар чӣ, на сабр, дур мабош.
Гар радди ту кард ёр, гам нест,
Он рад зи қабули гайр кам нест
[2, сах.75] .*

Бале, маънии ҳастии ошиқро ҳам, ба назари Ҷомӣ, маҳз нигарони тамоми лутфу марҳамат ва нозу карашмаи маъшӯқа будани вай фароҳам меоварад. Ин аст, ки ӯ дар роҳи васли ҷонон “оҳуи дашту қабки водӣ” ва “хорокани куҳи номуродӣ” мегардад ва сабрро ягона пешаи худ қарор медиҳад. Барои вай ягона “сармояи айшу рӯзгораш” дар лаҳзаҳои маҳҷурӣ бар рег навиштани номи ӯ ва аз қатраи хуни ҷигар сириштани симои ӯ ба ҳисоб меравад. Танҳо сабр ва умед ба ояндаи нақӯ ба ӯ қувваи тоза мебахшид ва дар ҷустуҷӯи маъниву мақсади аслии ҳаёт ба вай имкониятеро пеш меовард. Ҳолати нотавонии Мачнун зуҳури “ як навъи эътироз аст, ки ӯ ба муҳити худ кардааст” [2, сах.71] . Садоқату ҷонсупорӣ ва вафодорӣ вай ишқӣ сарқашу пуршӯрашро ба роҳи ягонаи кӯшиш расидан ба васли ёр ҳидоят мекунад ва чун инсонӣ воқеӣ дар ӯ дар ҳама вазъияту шароит ҳисси меҳрубониро ба Лайлӣ бедор месозад. Дар роҳи ишқ “гуфтори ӯ ҳеч гоҳ аз кирдораш тафовуте надорад. ” [2, сах.73] . Агар дар мавриде касеро барои ба аҳди хеш вафо накардан маломат карда бошад, то ба охир ин амали худро дастури ҳаётии хеш меҳисобид ва ба он амал мекард, зеро барои вай қавлу амал чизи тамоман муқаддасе ба ҳисоб мерафт. Ин аст, ки ҳиссиёти самимонаи худро ӯ бо роҳу воситаҳои гуногун тақвия медиҳад. Мурочиат ба боди кӯи Лайлӣ, пазироии

хайвоноти мухталиф ва азиз дониستاني кулли ашъе, ки ягон нишонаи мушобех ба омили Лайлӣ доштанд, бешубҳа таъкиди рафтори маъниофарини ӯ дар роҳи ишқи чонона мебошад. Асли вучуди худро Мачнун иборат аз он медонад, ки мабодо аз ягон рафтору амали норавои ӯ чузъиёти мушобех ба нишонаҳои шахсияти Лайлӣ халал напазиранд, зеро ба даст омадани дурри мақсуд, ба назари ӯ, аз зинаҳое дар навбати худ иборат мебошад, ки парҳезу хуздории Мачнун аз омили ношоиста дар тариқай ишқи Лайлӣ остонаеро барои онҳо ба хотир меоварад. Аз ин рӯ, метавон изҳор дошт, ки дар андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ оид ба инсон мартабаи хирад, яъне қобилияти зеҳнии инсон дар таъин кардани маъниву мақсади зиндагии ӯ ба дараҷай олие васф шудааст. Мачнун бо вучуди дар роҳи ишқ девона гаштанаш ҳар як рафтору кирдори худро аввал дар тарозуи ақл баркашида, баъд ба воқеъ гаштани он камар мебаст. Яъне хирад дар вучуди Мачнун ҳам нозири вақт ва ҳам ҳомии омили ӯ мебошад. Ҳоли дили зор ва гирифтории худро аз ишқ бо вучуди имтиҳони бузурге дар зиндагии хеш донистанаш ӯ ҳаргиз дар симои дигарон дидан намехост. Ӯ ба дигарон зиндагии хушу босаодатро орзу мекард:

*Аз ман то марг раҳ басте нест,
Имрӯз ба рӯзи ман касе нест.
Дил пурдари асту сина пурсӯз,
Ё раб, ки мабод кас бад-ин рӯз!
Хуш он, к-ин рӯз ҳам намонад,*

Теги аҷалам зи ғам раҳонад [2, саҳ.144] .

Лайлӣ аз сабаби он, ки Мачнун “сабру дилу дини” худро фидояш ва ҷонро ҳадафи болояш кардааст, дар ишқи ӯ то ба охир содиқ мемонад.

Хулосаи андешаҳои Ҷомӣ оид ба инсонии ошиқ аз забони худи ошиқ, яъне Мачнун чунин баён шудааст:

*К-оваҳ, ки зи доғи ишқ мурдам,
Бар бистари ҳаҷр ҷон супурдам... [2, саҳ.216] .*

Лайлӣ ки дар тасвири шоир маъшуқаи вафодору ҳалим, пурсабру босадоқат, халқдӯсту нақор, саховатманду беғараз ва покдоману хушгуфтор ба назар мерасад, баъди марги Мачнун зиндагиро ба худ раво намебинад ва раҳти сафар барбаства васият мекунад, ки ӯро дар пеши пой Мачнун бигӯронанд, то дар рӯзи ҳаҷр бо ҳам якҷоя барҳезанд ва ба висоли якдигар бирасанд.

Оре, ин аст маъшуқаи ҳақиқӣ, ки фароҳам омадани маънии ҳаёти худ ва воқеъ гаштани мақсади ҳастии худро маҳз ба амали якҷояи худ ва ошиқи худ вобаста медонад. Ин аст, ки ба умеди васли ёри маҳбуб ӯ ба ягон сафсатае побанд намегардад ва иффати хешро то ба охир нигоҳ медорад.

Ин аст андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ оид ба зебоии ҳақиқии маънавии маъшуқа, ки пеш аз ҳама инсонии солимақл ва дурандеш мебошад.

Инак, аз гузоришоти боло бармеояд, ки дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Абдурахмони Ҷомӣ ақидаҳои шоир оид ба инсон бештар дар асоси шартҳои эпикӣ тасвири бадеии инсон дар партави образҳои асосии асар ташаккул ёфта, таҳаввули муайянеро аз сар мегузаронидааст, ки ба ҷаҳор равия вобаста мебошад:

1. Хarakterистикаи муаллиф оид ба маъниву мақсади ҳаёти қаҳрамон:

2. Ифшои бохирадонии мояи ҳастии ҳамдигар дар мулоқотҳои худи иштироккунандагони асар:

3. Хarakterистикаи ҳамдигарии қаҳрамон дар лаҳзаҳои танҳои ва зимни мулоқот бо шахсони дигар:

4. Дар монологҳои психологии худ маъниву мақсади зиндагии хешро ошкор сохтани ҳар як қаҳрамони асар.

Ҳиссаҳои лирикӣ, ки дар қисматҳои ҷудогонаи достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Абдурахмони Ҷомӣ оварда шудаанд, вобаста ба мавқеи истифодашавиашон дорои хусусиятҳои мухталиф мебошанд.

Як чихати муҳим ва умумӣ барои тамоми он ҳиссаҳои лирикӣ он аст, ки дар онҳо низ чун дар қисмати асосии асар мафҳуми бадеии муайяне оид ба инсон ифода ёфтааст. Шаҳодат ба ин гуфта ҳамин аст, ки зимни тасвири маъниву мақсади ҳаёти инсон дар онҳо тамоми паҳлуҳои идеологии эҷодиёти муаллиф узван ба ҳамдигар алоқаманд карда шудаанд. Аз ин рӯ, гуфта метавонем, ки аз чихати моҳияти худ онҳо тамоми унсурҳои муҳимтарини ҷаҳонбинии шоири мутафаккиро ифода мекунанд. Вале чизи дигаре ҳам қобили арз мебошад, ки меҳвари асосӣ дар андешаҳои инсондӯстонаи шоир дар ин ҳиссаҳо пеш аз ҳама афкори тарбиявӣ-ахлоқии ӯ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, фаҳмиши инсон низ маҳз тавассути дарки қобилиятҳои зеҳнӣ ва нишонаҳои маънавии тинати ӯ даст медиҳад.

Ҳиссаҳои лирикии достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Абдурахмони Ҷомиро аз рӯи мавқеъ ва зуҳури мафҳуми инсон дар онҳо ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ҳиссаҳои лирикие, ки дар аввали бобҳои асар оварда шудаанд ва аз чигунагии мафҳуми бадеии инсон огоҳӣ медиҳанд. Дар онҳо зимни фаҳмиши моеи ҳастии инсон пеш аз ҳама масъалаҳои ишқи поки инсонӣ, ба аҳд вафо кардани одам, ба ғаммозӣ напардохтани вай ва ғайраҳо дар назар дошта шудаанд.

Ҷунончи, дар порчаи зерин пеш аз баёни мақсади асосӣ, ки иборат аз тасвири вазъияти ошиқ дар зинаҳои аввалини ишқ ва оғози бемаломату безарари муҳаббат мебошад, ҳолати хуши ошиқ баён ёфта аз оқибати ноговори он дарак дода шудааст:

*Ишқ-аввали ӯ суруду шодист,
Берун з-оҳанги номуродист.
Не ранҷи ғаромат аст дар вай,
Не захми маломат аст дар вай.
Сармояи роҳату сурур аст,
Аз суду зиёни даҳр дур аст [2, сах.12] .*

2. Ҳиссаҳои лирикие, ки дар миёнаҳои бобҳои асар оварда шудаанд ва таҳаввули андешаҳои шоирро оид ба инсон шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Ин қабил ҳиссаҳои лирикӣ дар достон ба андозаи фаровон истифода шудаанд, ки ба фикри мо, ба пурзӯр будани ҷанбаи эпикӣ баён вобаста мебошад. Фикри дар қисмати асосии асар овардашуда ҳатман бо мулоҳизаҳои лирикии шоир тафсиру эзоҳ меёбад.

Масъалаҳои асосие, ки дар ин гурӯҳи ҳиссаҳои лирикӣ зимни фаҳмиши бадеии асоси ҳастии инсон тафсил меёбанд, пеш аз ҳама ба ишқи самимии инсонӣ ва паҳлуҳои он вобаста мебошад. Барои камолоти инсон шарту воситаҳои сершумор пешниҳод шудаанд. Аз рӯи таълимоти Абдурахмони Ҷомӣ ишқбозӣ ҳунари нақӯест, ки на ҳама ба он сазовор мебошанд. Ин корро танҳо аз маъшуқаи нақӯсиришт чашмдор будан лозим меояд, зеро “маъшуқаи аслзишт” (ифодаи Ҷомӣ) лоиқ ба он намебошад. Ошиқ дар роҳи ишқи маъшуқаи хушҷамол ҳатман ба сахтиву залолат рӯ ба рӯ меояд. Ба назари шоир, агар маъшуқа хушандом бошад аз айб низ ҳолӣ набошад, оташи ишқи ӯ зуд хомӯш мегардад ва маъшуқаиаш ҳам завол мепазирад.

Ҷунончи, дар боби “Рафтани Мачнун дар қофилаи Лайлӣ ба Каъба ва дар маносики ҳаҷ бо вай ишқ бохтан” ягон лаҳза дар маҳчурӣ аз ҳамдигар ба хушӣ зиста натавонистани ошиқу маъшукро хотиррасон карда истода, ин матлабро бо байти зерин тавзеҳ медиҳад:

*Як лаҳза, ки сар рафиқи тан нест,
Танро имкони зистан нест [2, сах.143] .*

3. Ҳиссаҳои лирикие, ки дар охири бобҳои асар оварда шудаанд андешаҳои муаллифро оид ба инсон хулоса мекунанд. Нишонаи муҳимтарини ин қабил ҳиссаҳои лирикӣ ба амри замон ва вазъияти даврон вобастагӣ доштан, ба даст овардани маънии зиндагӣ ва амалӣ гардидани мақсадҳои ҳаётии инсон мебошад.

Хулоса, ҳиссаҳои лирикӣ низ дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” зимни фаҳмиши маъниву мақсади ҳастии инсон ба мартабаи сазоворе соҳиб буда, ҳиссиёту таассурот ва изтиробу ҳаяҷоноти муаллифро оид ба сифатҳои аслии инсонӣ ифода мекунанд. Дар онҳо мафҳуми бадеии инсон ба таври системавӣ таҳаввул ёфта, мақоми инсон дар зиндагӣ ошкор сохта шудааст. Онҳо дар достони мазкур ҳам ба вазифаи останаи фаҳмиши бадеии инсон,

хам ба вазифаи шарҳу эзоҳи мафҳуми инсон ва ҳам ба вазифаи натиҷабарорӣ аз шарҳи маъниву мақсади ҳастии инсон омада, андешаҳои муаллифро оид ба инсон ба як тартиби муайян ва дар қолиби махсус дар назар намудор месозанд.

Инак, аз тамоми гузоришоти боло бо чунин хулосае омадан мумкин мегардад, ки зухуроти мафҳуми бадеии инсон дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Абдурахмони Ҷомӣ ба таври махсусе амалӣ гашта будааст, ки бевосита ба хусусиятҳои жанрии асар, сохти композитсионии он ва ифодаҳои идеяи муаллиф дар партави образҳои асосии он алоқаманд мебошад. Аммо бояд хотиррасон кард, ки меҳвари асосиву муайянкунандаи хусусиятҳои андешаҳои муаллиф оид ба инсон маҳз тамоилоти умумии идеявӣ-тематикӣ дар достон мебошад, ки ба масъалаи ишқ вобастагии қавӣ дорад.

Хулоса, достони “Лайлӣ ва Мачнун” аз ҷиҳати зухури фаҳмиши бадеии инсон дар эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ асари комилан мустақил ва дар адабиёти классикӣ форс-тоҷик достони олие мебошад, ки дар он масъалаи инсон ва камолоти маънавии он ба тарзи махсус ба пеш гузошта ва ҳал карда шудааст.

**Муқарриз: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Феҳристи адабиёт:**

1. Афсаҳзод, А. Баҳористон ва шухрати он [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод - Душанбе, 1966.
2. Афсаҳзод, А. Достони “Лайлӣ ва Мачнун”- и Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод.- Душанбе: Дониш, 1970.- 262с.
3. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод. - Душанбе: Ирфон, 1989.- 454с.
4. Афсаҳзод, А. Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 1978. – 190 с.
5. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ - шоири ғазалсаро [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 1989.
6. Афсаҳзод, А. Таҳаввули афкори Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / .- Душанбе: Дониш, 1981.
7. Афсаҳзод, А. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] /.- Душанбе: Дониш, 1980.
8. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV [Матн] /.- Душанбе : Дониш, 1987.
9. Айнӣ, К. Предисловия к “Саламан и Абсал ” Джамии.- Душанбе, 1967.
10. Амиркулов, С. Муқоисаи достонҳои Юсуф ва Зулайхо –и Ҳозик ва Ҷомӣ // маҷмӯаи мақолаҳои “Ҷашномаи Ҷомӣ”.- Ленинобод, 1966.
11. Ҷомӣ, А. Осори мунтахаб [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ ҷ.1-5.- Душанбе, 1964.
12. Ҷомӣ, А. Баҳористон [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008.- 204 с.

АНДЕШАҲОИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ДОИР БА МАРТАБАИ ИНСОН ДАР ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”

Дар мақола сухан дар бораи андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ доир ба мартабаи инсон дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” меравад, ки афкори инсонпарваронаи шоир дар он бо тарзи хоси тасвири характеру шахсияти инсон ба назар мерасад. Образи қаҳрамонон дар достон тавассути рафтору кирдор ва олами эҳсосоташон кушода мешавад.

Масъалаи инсондӯстиву инсонпарварӣ ҳатман дар алоқамандии бевосита бо муайян намудани дастовардҳои мавҷудаи минбаъдаи сайёра ҳал карда мешавад. Ин масъала умдатарин масъалаи афкори ҳозираи адабиву эстетикӣ ба ҳисоб рафта, дар маркази диққати адабиёт ва санъат меистад.

Маълум аст, ки маҳз афкори инсондӯстиву ватанпарварона ва ғояҳои пешқадаму аслии Абдурахмони Ҷомӣ ўро бузургтарин фарди замони худ гардонидаст. Афкори инсондӯстии мутафаккир кулли осори ўро фаро гирифтааст. Ҷамчун шоир ва мутафаккири бузург Абдурахмони Ҷомӣ ба инсон назари хос дошта, маъниву мақсади ҳастии ўро дар давраи муайяни таърихӣ ба таври хос шарҳ додааст.

Дар достони “Лайли ва Мачнун”- и Абдурахмони Ҷомӣ асоси тасвири бадеии инсон ба мавқеи сазовортаре соҳиб мебошад. Ин аст, ки мафҳуми инсон характери мухташамиро касб мекунад ва ҳамон масъалаҳои яклухтеро фаро мегирад, ки ба амалиёти қаҳрамонони асар бевосита дахл доранд ва дар бораи ягон нишонаи кулии одамият маълумоти зарурии медиҳанд.

Достони “Лайли ва Мачнун” аз ҷиҳати зуҳури фаҳмиши бадеии инсон дар эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ асари комилан мустакил ва дар адабиёти классикии форс-тоҷик достони олие мебошад, ки дар он масъалаи инсон ва камолоти маънавии он ба тарзи махсус ба пеш гузошта ва ҳал карда шудааст.

Калидвожаҳо: Абдурахмони Ҷомӣ, достон, достони шиқӣ-романтикии “Лайли ва Мачнун”, мартабаи инсон, дарки бадеӣ, афкори инсондӯстиву инсонпарварона, маъниву мақсади ҳаёти инсон, камолоти маънавӣ.

РАЗМЫШЛЕНИЯ АБДУРАХМОНА ДЖАМИ О СТАТУСЕ ЧЕЛОВЕКА В ПОВЕСТИ «ЛАЙЛИ И МЕДЖНУН»

В статье говорится о мыслях Абдурахмана Джами о статусе человека в поэмы «Лейли и Меджнун», в которой гуманистический взгляд поэта отражен в особом способе изображения характера и личности человека. Образ героев повести раскрывается через их поступки и мир эмоций.

Вопрос гуманности и гуманизма должен решаться в непосредственной связи с определением будущих достижений планеты. Этот вопрос считается основным вопросом современной литературно-эстетической мысли и находится в центре внимания литературы и искусства.

Понятно, что именно гуманитарно-патриотические мысли, оригинальные и прогрессивные идеи Абдурахмана Джами сделали его величайшим человеком своего времени. Мысль о гуманизме мыслителя охватывает все его произведения. Будучи великим поэтом и мыслителем, Абдурахман Джами имел особый взгляд на человека и по-особому объяснял смысл и цель его существования в определенный исторический период.

В поэме Абдурахмана Джами «Лейли и Меджнун» основа художественного образа человека занимает более достойное положение. Именно поэтому понятие человека приобретает комплексный характер и охватывает общие вопросы, которые непосредственно связаны с действиями героев произведения и дают необходимую информацию о некоторых основных признаках человечности.

Поэма «Лейли и Меджнун» является совершенно самостоятельным произведением с точки зрения художественного осмысления человека в творчестве Абдурахмана Джами, и это великий рассказ в персидско-таджикской классической литературе, в котором рассматривается вопрос о человеке и его духовной зрелости выдвигается и решается особым образом.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, поэма, романтическая история любви «Лейли и Меджнун», статус человека, художественное понимание, гуманистические и гуманитарные мысли, смысл и цель человеческой жизни, духовная зрелость.

ABDURAHMAN JAMI'S REFLECTIONS ON HUMAN STATUS IN THE STORY «LEYLI AND MAJNUN»

The article talks about the thoughts of Abdurrahman Jami about the status of man in the poem “Leili and Majnun”, in which the poet’s humanistic view is reflected in a special way of depicting the character and personality of a person. The image of the heroes of the story is revealed through their actions and the world of emotions.

The issue of humanity and humanism must be resolved in direct connection with determining the future achievements of the planet. This question is considered the main question of modern literary-aesthetic thought and is the focus of literature and art.

It is clear that it was Abdurrahman Jami’s humanitarian and patriotic thoughts, original and progressive ideas that made him the greatest man of his time. The idea of the thinker’s humanism

covers all of his works. Being a great poet and thinker, Abdurrahmani Jami had a special view of man and explained in a special way the meaning and purpose of his existence in a certain historical period.

In Abdurrahman Jami's story "Leili and Majnun" the basis of the artistic image of a person occupies a more worthy position. That is why the concept of man acquires a complex character and covers general issues that are directly related to the actions of the heroes of the work and provide the necessary information about some of the basic signs of humanity.

The story "Leili and Majnun" is a completely independent work from the point of view of the artistic understanding of man in the work of Abdurrahman Jami, and this is a great story in Persian-Tajik classical literature, in which the question of man and his spiritual maturity is raised and resolved in a special way.

Key words: Abdurrahmani Jami, story, romantic love story "Leili and Majnun", human status, artistic understanding, humanistic and humanitarian thoughts, the meaning and purpose of human life, spiritual maturity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимова Мушкинисо Исафиловна* - номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992927011473, 909337316).

Сведения об авторе: *Рахимова Мушкинисо Исафиловна* – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы ТМУИЯ имени Сотима Улуғзаде, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, Тел: (+992927011473, 909337316).

Information about the author: *Rahimova Mushkiniso Israfilovna* – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature, Sotim Ulughzoda State University, 734019, Dushanbe, Muhammadiev Street, 17/6, Tel: (+992927011473, 909337316)

ТДУ: 891.550

**ТАВСИФИ ЧЕХРАҲОИ МОНДАГОР ВА НОМҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ШЕЪРИ
МУҲАММАД ҒОИБ**

Салими Хатлонӣ, Раҷабалиева Шахло

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Васфи чехраҳои таърихӣ аз қадимулайём яке аз мавзуҳои мубрам ва пураҳаммияту мондагори адабиёт ба шумор рафта, дар эҷодиёти адибони классик ва ҳам дар шеърӯ осори мансури адибони муосир ба фаровонӣ истифода шудааст. Шоирону нависандагон ва муаррихони форс-тоҷик аз азал сабъӣ кардаанд, ки дар нигоштаҳои худ аз қаҳрамониву корномаҳои чехраҳои мондагор ва нобиғаҳои даврони худ фаровон ёдоварӣ намоянд ва мақсуд аз чунин ниғориш, низ бар он аст, ки то тавонанд лаҳзоти таърихӣ ва воқеияти мушорикати ашхоси мондагор ва хушноми миллиро дар осори худ сабт ва барои рӯнамоӣ ба ояндагон ҳифз дошта бошанд. Аз ҷумла, баҳусус шоирон бо тавачҷӯх бар чунин мавзӯҳо, яъне бо истифодаи чунин мушаххасот, дар мисраъҳои шеърӣ, номи асарҳо ва ё корномаҳои бемисли гузаштагон ва муосирони шинохтаи хешро бо мақсади офаридани тасвирҳои далолатбор ба шаҳодат ба қор бурда, барои нишон додани ҳақиқати таърихӣ иқдоми боровар гирифтаанд. Айни тамоюл буд, ки то имрӯз, ба ҳусус бо истифода аз унсурҳои таърихсоз, устураҳо ва қормади талмеҳот, асомии қаҳрамонон ва таърихномаҳо дар “Шоҳнома”-и безаволи Абулқосими Фирдавӣ дар бораи шоҳон ва ҷашнҳои миллӣ, корномаҳои ҷавонмардони миллати тоҷик, панду андарзи бузургон ва шинохти қаламраву миллат ба ҳақиқат ёд шудааст ва ин шоҳасари таърихӣ бо далолати нишон дода тавонистани чунин ҳақиқати таърихӣ аҳамияти худро кунун ва баъдҳо низ бетағйир нигоҳ медорад.

Мавриди истифода қарор гирифтани чунин шаҳодат ва истидлоли таърихӣ, ҳамзамон бештар ба тариқи санъати бадеии талмеҳ ва ё ҳам гоҳо дар тасвирҳои ҷудогонаи аҳли қалам, дар адабиёти муосир низ ба сифату сурати нақши устураҳо дар офариниши асар қорбурд гардидааст, ки намунаи барҷастаи чунин тасвирнигориро дар адабиёти гуногунҷанр, баҳусус дар осори шоирони солҳои 30-50-уми асри гузашта чун устодон Абулқосим Лоҳутиву Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Муъмин Қаноат, Ғаффор Мирзо, солҳои 60-70-ум ва баъдҳо, бештар дар ашъори шоирони ватансаро ва ҳомиёни таърихи миллат Ғоиб Сафарзода, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Ҳақназар Ғоиб ва дигарон низ зиёд метавон дучор омад, ки ин раванд дар эҷодиёти шоирони солҳои 80-ум ва бештар замони соҳибистиклолии кишварамон, бештар ва хеле бо раванқ идома ёфтааст. Бояд бо тавачҷӯх бар ин назар афзуд, ки дар ин миён болои қор овардани ин мавзуи дорои мундариҷаи ғоявӣ ва шаҳодатдиханда бар манобеи таърихӣ аз назари шоири хушқалом ва саршори илҳом Муҳаммад Ғоиб низ дур намондааст.

Дар ҳар сурат, месазад гуфт, ки Муҳаммад Ғоиб шоирест ватансаро ва тараннумгари ёдвораҳои таъриху тамаддун ва дар сурудани тамоми навъи ашъор соҳиби сабқу салиқаи худ аст ва дунёро ба ҷашми ботини худ менигарад ва манзари манзурро аз дидгоҳи худ, бо истифода аз санъатҳои тасвирсозии бадеӣ ба тасвир мекашад, чунон ки адабиётшиноси зиндаёд Маъруф Раҷабӣ бо тавачҷӯх ба тарзи фарқкунандаи эҷодиёт ва салиқаи шеърофарии ӯ дар миёни ҳамсолонаш, дар мақолаи худ “Замини шеър барӯманд аст”, назарашро ба эҷодиёти ин шоир иброз дошта, фармуда буд, хеле бамаврид аст, ки ин ҷо зикр шавад. Чунон ки мефармояд: “Эҷодиёти шоир бо раванӣ ва ташбеҳу истиораҳои тоза ва дарёфти роҳи ҳалли хуби мавзӯ, аз офаридаҳои дигар ҳамсолонаш фарқ мекунад” [8, с. 22]

Новобаст ба ин ҳам, дар мавриди ашъори гуногунмазмун ва пурмуҳтаво ва вусъатбори лирикӣ, аз ҷумла сиёсиву иҷтимоӣ ва ошиқонаҳои Муҳаммад Ғоиб метавон ба сароҳати маънӣ ва бо диққат сухан гуфт, зеро ин шоир ба ҳар мавзӯе, ки тавачҷӯх карда бошад, албатта пеш аз ҳама барои офаридани манзараҳои ҷолиб, ба тавассути мақсади пешгузоштааш дар бораи мавзуи мунтахаб ва минҷумла қаҳрамони фардии шеъраш, ки аз ҳар манзаре рӯнамо гашта бошад, худро муваззаф ва масъули дақиқназарӣ ва сароҳатнигарӣ дар тасвир мешуморад, чунон ки, ҳамзамон дар офаридани суvari вобастаи мазмун, хоҳ аз

қахрамони лирикӣ суҳан дар миён мегузорад ва хоҳ дар мундариҷаи иҷтимоӣ ва ё сиёсӣ таърихӣ ва ё, ҳаммонанди ин, ки ба тавсифи чехраҳои таърихӣ мепардозад, муваффақ комёб аст.

Ў худро меросбари ҳақиқӣ ва давомдиҳандаи муътақиди иқдоми ин силсилаи шеърпардоз ва маъниофар, яъне бузургони адабиёти тоҷик меҳисобад, ки дар маҷмуъ ба гузаштаи ғаноманди таърихӣ ва фарҳангиву тамаддунии хеш хеле бо сароҳат ва ифтихори бесобиқа муносибат намуда, хотиротеро дар авроқи ҷовидонаи адабиёт сабт кардаанд ва бо хотирдорӣ хеш, Муҳаммад Ғоиб дар ашъори худ аз ному нишон ва корномаҳои таърихӣ эшон бо далоили фаровон ёд мекунад, ки ин ҳама дар ашъори мухталифи шоир нақши нозудуданӣ пайдо кардаанд. Чунон ки аз корномаҳои таърихӣ гуфта бошанд ва ё аз самимияту муҳаббату садоқати инсонҳои асил ва ё аз ҷаҳонситониву куштору ғорату хунрезихо... аммо ҳар он чи, ки сутудаанд, ба сифати ёдномаҳои таърихӣ боқӣ монда ва имрӯзҳо низ ба ҳайси сарчашмаҳои адабиву таърихӣ хидматгузор мебошанд ва дар саҳифаи эҷодии ҳар шоиру нависанда низ нақши мабдой ва ё сарчашмавиरो матраҳ мекунад. Ин аст ки мо намунаи чунин ёдвораҳои таърихиро дар эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб ба фузунӣ дучор меоем, ки низ метавонанд минбаъд ба сифати сарчашмаҳо барои офаридани осори тозатару мондагон заминаи мусоид фароҳам оваранд.

Бояд иқрор кард, ки Муҳаммад Ғоиб аз шоирони хушноми имрӯз аст, ки бо ашъори ғиноӣ ва бавижа “ватаннома”-ҳо ва нигоштаҳои тавсифиву иҷтимоӣ хеш, амали неку сутудани гузаштагонӣ таърихиро дар қолаби ҷаҳорпораҷу ғазалу рубоӣ, дубайтӣ ва китъаҳои пурмуҳтаво, ба манзури ҳаводорони каломи бадеъ ҳаволат кардааст, ки метавон ба намунаи ашъоре ва ё тасовири шеърие чунин, дар саросари осори ӯ, ки ҳамзамон идомаи чунин анъанаи офариниш дар адабиёт маҳсуб гардида ва ному нишони гузаштагонамонро гиромӣ доштааст, ба сароҳат дучор омад. Чунон ки дар абёти зерин, ки дар шеъри “Бузург” болои қор овардааст:

...Зи дунё ҳам равад, ҳаргиз нагардад,
Бузург аз хоҳири дунё фаромӯш,
Бузург аз ҷовидонӣ нома дорад,
Бузургонро ҷаҳон гирад дар оғӯш.
Ба хомӯшии худ овоза дорад,
Ба он ранге, ба дунё Шоҳи Хомӯш. [7, с. 45]

Ҳамин мавзӯ, яъне истифодаи ному корномаҳои шахсиятҳои пурмоя ва сармояи ифтихору номовари таърихӣ, аз ҷумла сифати қору рӯзгор ва панду андарзҳои маърифатпарвароне чун аҳли адаб, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Абуалии Сино, Мавлонои Балхӣ, Саъдӣ ва Ҳофизи Шерозӣ, қахрамониҳои Рустаму Фаридун, Коваю Спитамен, Темурмалику Восеъ ва садҳо бузургону қахрамонони дигарро Муҳаммад Ғоиб дар шеърҳои “Панди куҳан”, “Резаборон”, “Улуғзода”, “Пуштибон”, “Восеъ”, “Тоҷик”, “Ранҷи Фирдавсӣ”, “Эътиқоднома”, “Таъкид”, “Нақҳати Ватан”, “Аламнама”, “Бозгашт”, “Ҳасрати мулк”, “Бонги таърих”, “Сарнавишт”, “То қиёмат мулкдор осуда нест”, “Зиндагибахш” ва ғайраҳо бо сарбаландию сарфарозӣ ба қалам додааст ва ҳатто дар шеърҳои бахшида ба қахрамонони миллат “Эмомалӣ Раҳмон”, “Мирзо Турсунзода”, “Бобочон Ғафуров”, “Айнӣ”, “Нусратулло Махсум”, “Шириншоҳ Шохтемур”, аз қахрамониву ҷасорати онҳо тавсиф намуда, паҳлуҳои ибратомӯзи рӯзгори ин абармардони таърихӣ миллати тоҷикро бо каломи сарех барои ояндагон боз ҳам равшантар инъикос намудааст.

Шоир дар ин мисраъҳои зер, аз қавми ориёӣ будани аҷдод ва гузаштагонамон ёдовар гардида, дар идома аз ноҳақиҳои Маҳмуди Ғазнавӣ нисбат ба Фирдавсии Тӯсӣ гиллагузор мешавад ва ҷое дигар барои қадршиносӣ муҳтарам доштани бузургонамон андарз медиҳад ва ба таъкид изҳор медорад, ки мурдаҳоро мадҳ кардан ва ё онҳоро соҳибӣ кардан суд надорад, беҳтараш зиндаҳоро соҳиб бошем ва бо дастгирию дилгарм доштан ва арҷ гузоштани манзалати бузургони миллат неқназар ва хушқом бошем. Чунончи, бо истифода аз санъати талмеҳ, бо овардани асомии “рахшдор”, яъне номи ҷовидонпаҳлавони “Шоҳнома”, Рустами Дастон, шоҳи вақт Маҳмуд, номи мушаххаси Фирдавсӣ ва монанди

чунин чехраҳои таърихӣ, моро ба санавишти саргузаштии таърихӣ ва воқеӣ ҳам ошно мегардонад ва ҳам андарзи хушмандӣ медиҳад:

Аз нажоди ориё ҳастем, ори мо кучост?
Мерасад бонги саворон Рахшдори мо кучост?
Қадрдониҳои баъди марг ҷосусӣ бувад,
Ҳиммати Маҳмуд бар Фирдавсии Тӯсӣ бувад. [7, с. 46]

Айни чунин посдориву мухтарам доштани аҳли маърифатро дар шеъри “Бонги таърих” низ дучор меоем, ки шоир ба қадри аҳли дониш расидаандро бо гиromидошт ёдоварӣ намуда, ҳифз кардани сарчашмаҳо ва маъхазҳои таърихию, ки аз дасти лашкариёни муғул ба боди нестӣ расиданд, инчунин носипосию нотавонбинӣ нисбат ба шоирон ва қатли бархе аз онҳо ва сабабҳои ба хок яксон шудани ободихои сарзамин ва қаламрави аҷдодиро, саҳт маҳкум мекунад. Чунон ки нангин будани чунин саҳифаҳои таърихию дар чанд мисраи зер шоир ба риштаи назм кашида ва барои пойдории номи мардон, забони миллат ва устувории он бо ифтихормандӣ афзудааст:

Даври Сомонӣ буд даври илм,
Қадри мардони бохирад афзуд.
Сӯхт шояд зи оҳи Фирдавсӣ,
Пояи тахти давлати Маҳмуд.
Буд муғул аз даранда ҳам бадтар,
Кард садҳо навиштаре нобуд.
Баъди куштор, қотили Аттор,
Гуфт бо зиндагии худ падруд.
Зори дармон шуд он ки бар Сино,
Чаврҳо карду ҳам ҷазо фармуд.
Ҳарфи Ҳофиз ба Ланг хуш афтод,
Хол шуд нуқтаи хати мақсуд.
Тоҷик аз ҳар ҳаводиси айём,
Ҳифз танҳо забони худ бинмуд. [8, с.12]

Чунон ки бармеояд, номҳои Сомонӣ, Фирдавсӣ, Маҳмуд, Аттор, Сино, Ҳофиз ва ҳатто “забон”, ки ба устура бадал гаштаанд, инчунин номҳои манфури таърихӣ бо ҷаҳонситонон Маҳмуди Ғазнавӣ, қавми муғул ва Темури Ланг, дар шеъри боло тасвири дархурди мақсади шоир гардидаанд.

Ба ҳамин монанд, метавон ба шеъри хеле самимона сурудаи шоир, ки “Пуштибон” унвон гирифтааст, ба тавассути арзи ақидаи Муҳаммад Ғоиб, бештар ба ҷанбаҳои ҳам лирикии иҷтимоӣ ва ҳам ба дарунмояи он дар шинохти маъонии бештар марбут ба ҳифзи номус ва назари маърифатгарои адибони номвари тоҷик, аз ҷумла Ҳофиз, Бедил, Анварӣ, Сино ва дигарон, инчунин маъруфияти “забони дарӣ”-ии модарӣ, ки имрӯзҳо ба тавассути чунин анвои асотир номи миллати мо ҷаҳоншумул гардидааст, барои рӯшани андохтан ба мақсади шоир бештар ноил гардем. Чунон ки мегӯяд:

Мисли Ҳофиз ёфтан амри маҳол,
Бо ҳазорон ранг маънӣ гуфтааст.
Мисли Бедил ку дигар нозукхаёл?
Олами асрор, рози хуфта аст...

Гар намебуданд садҳо пуштибон,
Рӯдакӣ гумном буду Анварӣ.
Заҳмати Сино, пайи ҳифзи забон,
Дод умри тоза бар лафзи дарӣ. [8, с. 130]

Муҳаммад Ғоиб дар шеъри “Тоҷик” низ бо тавсиф аз номи қаҳрамонони таърихӣ ва макони басарбарандаи воқеот, бо ифтихормандӣ бар дастоварди тамаддунии миллати хеш

садо баланд кардааст, ки гузаштагони миллатҳои дигар агар барои наслҳои мо ғаму озор, нотавонбинӣ боқӣ гузошта бошанд, ниёгони дурандешӣ мо бароямон ашъор ва фарҳанги пурғановату рангин боқӣ гузоштаанд ва шукргузор аст, ки мардумони олам аҷдоди моро бо фарҳангу маданият он бештар мешиносанд. Чунон ки мегӯяд:

Дар ҳама рӯи замин донанд аҷдоди маро,
Лафзи ман гуфтори ман, таъби худододи маро...
Гар зи аҷдоде ба авлодаш ғаму озор монд,
Лек аз аҷдоди дурандешӣ ман ашъор монд... [8, с.238]

-бо ин ифтихороти тавҳам ҳамчунон бо рӯнамоии воқеаҳои таърихӣ, ки бар асари таҳҷуми Искандар сурат гирифтаанд, ёд овардани номи мушаххаси Хайём, Сино, Бедил, Рӯдакӣ, Ҳофиз, ё амокини таърихӣ, монанди Аҷам, Чилдухтарон, Бадахшон, Зарафшон, Хатлон ва дар маҷмуъ Ватан – Тоҷикистонро мавриди ситоиш қарор медиҳад, ки албатта саршор аз тасвириҳои пурмуҳтаво мебошанд.

Ҳамзамон бо ифтихормандӣ аз номи чунин қаҳрамони мардони шӯҷоъ ва ё родмардони бемисоли осори таърихӣ адабиётмон аз ҷумла қаҳрамонони манфӣ ва мусбат, амсоли Маҳмуд, Деви сафед, Заҳҳок, Аҳриман, Искандар ва, ё дар мисоли Ҷамшед, Салм, Тур, Эраҷ, Фаридун, Ковус Афросиёб, Рустам, Сом, Золи Зар, Таҳмина, Таҳмтан, Сиёвуш, Сухроб, Тӯс, Гурӯй, Исфандиёр, Доро, Искандар, Бежан, Фурӯд, Баҳман, Шедасп, ки дар шеъри “Ранҷи Фирдавсӣ” болои қор омадаанд, ба далолат меҳонем:

Зории Эраҷ нарезонад сиришки Салму Тур,
Дар сари ин қисса дил обу чигар хун мешавад.
Аз ҷаҳони подшоҳӣ бурда ҳасратҳо ба гӯр,
Сад пушаймон аз хатои худ Фаредун мешавад.

Ва, ё дар қитъаи зер меҳонем:

Ҷабри Ковус аст беҳ аз шафқати Афросиёб,
Кушта мегардад Сиёвуш охир аз дасти Гуруй.

Ва, ҳаммонанд бар тасвири чунин номҳои мондагор ба шаҳодат мегирем, ки мефармояд:

Бар димоғам мерасад аз оташи дардода дуд,
Беҳиёнат нест рашк, аз роҳ гардон Тӯсро.
Дасти тири Бежан аз тан мекашад ҷони Фуруд,
Мезанад барҳам умеди Рустаму Ковусро. [7,с. 241]

-ва чандин асомии дигар, ки зикрашон дар боло рафт, мучиби омӯзиш беда ва ин ҳама аз ҳунари тасвирифари Муҳаммад Ғоиб ба шумор меравад, ки ба тавассути чунин усули коргирӣ ба тариқи корбурди талмеҳот ва исмҳои асотирӣ дар шеъри хеш, хонандаро дар ҷаҳони бадеии офаридаи Фирдавсии Тӯсӣ сайр медиҳад, чунон ки намунаи мушаххаси он дар шеъри фавқуззикр ба мушоҳида расид.

Муҳаммад Ғоиб ба ин тавассут, бо тавачҷуҳ бар нигоштани асомии ҷаҳраҳои мондагори таърихӣ, ҳамчунон бар маросиму урфу одоти миллӣ рӯ оварда, бо ёдоварӣ аз ҷашнҳои мутамаддин ва фарҳангии миллат, монанди Меҳргон, Наврӯз, Сада ва ғайра, бори дигар ба тариқи рисолати шеъри худ барои баҳрабардорӣ аз расму оинҳои мардумии мо, ки ба чунин воқеоти таърихӣ иртиботи қавӣ доранд, даъват ба амал меорад ва ба ин тариқ хонандаи хешро ба гузаштаи таърихӣ аҷодонамон ошно мегардонад. Ин, ки мегӯяд:

Беҳато донем аз он рӯзи ҷашни Меҳргон,
Беҳато донем аз он ҷашни Наврӯзу Сада. [7, с.246]

Шоир дар шеъри дигари хеш, ки бо унвони “Сарнавишт” болои кор омадааст, бо истифода аз номи 12 шахсиятҳои таърихӣ ва се шахри бостонӣ, тавонистааст, ки маънии амиқи шеър ва ба тавассути тасвирҳои барҷой, мантиқ ва муҳтавои онро бо рангомезии воқеот ва гузашти дирӯзи рӯзгори иҷтимоиву сиёсии миллат, бо моҳияти сирф таърихӣ дар пешорӯи хонанда қарор диҳад, чунон ки мучассам доштани симову чеҳраҳое, ки бо доштани ифтихору ғурури миллий, дастболоиву ғолибият, мардонагиву часорати хеш дар набардҳо ва кашмакашҳои дар тули таърих руҳдода ҳиммат гумоштаанд, низ пораҳои шеъри ўро пурчозибар кардаанд ва дар кори истифода аз чунин чеҳраҳои таърихӣ ба сифати талмех дар шеъри худ комёб шудааст.

Шоир, дар маврид, ҳамзамон ба тавассути ёдоварӣ бар исми қаҳрамонон ва ё исмҳои таърихӣ, сабъ мекунад, ки хонанда ва ҳаводори каломи хешро бо гузаштаи таърихӣ ва имрӯзи он ба муқоиса гирад ва онро ба манзараҳои воқеӣ, ҳолоти табиат ва ҳоҷоти инсон, аз ҷумла дастовардҳои замони соҳибистиклолии кишвар, дар зерин парчами ваҳдат ва пайғирӣ бар иқдомоти Пешвои миллат бештар ошно гардонад. Чунон ки дар шеъри зерин гуфтаст:

Бигзаранд аз кӯчаи андешаи ман Коваҳо,
Қисса доранд аз дарахтони бузургам новаҳо.
Гар Фаридун дод барҳам шавкати Заҳҳокро,
Пок кард аз гарди заҳролуд обу хокро.
Он Куруши зарбазан ларзонд тахти даврро,
Вожгун кард ў сутуну пояҳои чаврро.
Он Амири Ҳамзаи ман шуд сипар шамшерро,
Дӯст медоранд мардони Хуросон шерро.
Дошт Искандар ҳам аз Испитамени ман ҳазар,
Дар диёри ман шуд ў маҳрум аз шахди зафар.
Хӯрд дар Хатлон шикасти саҳт урдуи араб,
Дар нигоҳи лашкараш шуд рӯзи равшан тирашаб.
Хонд Исмоил девори Бухоро хешро,
Марҳами осудагӣ шуд синаҳои решро.
Қаҳрамон Темурмалик барҳост зидди душманам,
Гуфт: -Гӯри хасми худро бо силоҳам меканам. [8, с. 8]

Дар ин шеър, шоир бо мақсади тасвири симои душман, онро бо калимаю ибораҳое, ки дорои сифати марбут ба аъмоли зишти инсонҳои палид аст, монанди морпарварҳо, Заҳҳок, гарди заҳролуд, овози хасм, пояҳои чавр, урдуи араб, гӯри хасм, инчунин таъбир кардани мафҳуми “фанди душман дар либоси дӯст” моҳирона мавриди истифода қарор додааст, ки таъкидҳои ў хонандаро ба дунёи таърих ва ҷонбозиҳои абармардони илму сиёсат сари зонуи андеша менишонанд ва ҳам барои шинохти неку бад хушдор медиҳад.

Қаҳрамониҳои аҷдодони моро шоир дар ибора ва ҷумлаҳои ба вусъати абри баҳорон гиристан, овози мардони часур, бабри хашм, ғуррамаргон, зарбазан, сипар, дӯст доштани мардони Хуросон шерро, маргаш ҷовидонӣ кард номи Меҳан, девори Бухоро, кандани гӯри хасм бо силоҳи хеш, хуфтаи айёмро бедор кардан, мастҳоро хушёр кардан дар шеъри “Худшиносӣ” ва чунин навъи ному асомии қаҳрамонони таърихро дар дигар ашъори хеш низ фаровон ба қалам додааст, ин маҳорати шоирона ифтихории миллиро дар ниҳоди ҳар як нафар хонанда метавонад бедор намояд.

Ба ҳамин монанд, дар ин ашъор ёдоварӣ аз номи қаҳрамонони халқ, монанди тасвири симо ва шахси Восеъ низ ҷолиби диққат расидааст. Барои мисол, дар маврид мебояд ба абёти мақтаи ин шеър бештар бодикқат буд, ки ба тавассути муассир доштани хунари шоирӣ хеш, Муҳаммад Ғоиб гузаштаи таърихӣ мардуми тоҷикро бо як дилгармиву самимият дар қиёс ба имрӯзи он пайванд медиҳад ва чунон ки мехонем, бо мурури овардану тавбаи дидани номи Пешвои миллат, ки дар иҷобати корномаҳои хеш чун гузаштагонӣ хеш бо матонат ва садоқат аст ва беш аз дигарон барои истиқлолият ва якпорчагии Ватану миллат шукргузори мекунад, мегӯяд:

Мастҳоро шӯриши Восеъ агар хушёр кард,

Хуфтаи айёмро Айнӣ зи нав бедор кард.
Дорад акнун кишвари ман Пешвои хешро,
Ҳам нишону ҳам суруду ҳам ливои хешро [8, с. 9]

Муҳаммад Ғоиб, ҳамчунон, дар шеъри “Восеъ” - қаҳрамони халқи тоҷик, шучоати далерии мардумро дар симои як фарди тоҷик қаламдод намуда, ба ин тариқ рӯзгори мардуми нодору кутаҳдаст ва амалдорони золиму хунхорро дар шеъри худ ба чилва оварда, барои шукргузории халқ, ки ба тавассути иқдомоти созандаи Пешвои миллат ба бор омадааст, даъват ба амал меорад.

Дар баробари ин ҳама, яке аз аз паҳлуҳои тавсифии шеъри Муҳаммад Ғоибро, ба ҳақиқат шинохтани чеҳра ва симои сиёсӣ ва иҷтимоии Роҳбари давлат ва иқдомоти созанда ва хирадмандонаи он ташаккул додааст, ки айнӣ ашъор дар саросари осори ӯ хеле пурмухтаво ва тасвирбор расидаанд ва шоир дар асл ситоишгари заҳматҳои шаборӯзӣ, ободгарӣ, инчунин бо замонати дар ҳифзи ному нишон ва мероси ниёгон, намунаи ибрат будани Пешворо бештар ба тасвир гирифтааст, ки шоистаи таҳсин аст. Зеро амин аст, ки танҳо бо ибтиқори Пешво, Тоҷикистони ба гирдоби нобудӣ расида, начот дода шуд ва ба як кишвари пешрафта ва шукӯфон табдил ёфт.

Қудрати ин некҷӯ бадхоҳро дар ҷо шинонд,
Мулки худ аз вартаи нобуд гардидан раҳонд.
Зиндагиро дар диёри ғайр дур аз марг хонд,
Қард халқаш чамъ, осори парешонӣ намонд. [8, с. 30].

Чунон ки шоир барои намуна дар шеъри “Даъват” бо ёдоварӣ аз корнамоиҳо ва дастовардҳои мардуми тоҷик дар гули таърих аз насли Тоҷикистони соҳибистиклол даъват менамояд, ки бояд ба ҳарфи роҳбар гуш диҳем ва Тоҷикистонро дигар бояд кунем. Роҳбар, гуфта, шоир Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар назар доранд, ки дар тамоми баромадҳои худ бо ифтихор аз гузашта ёдоварӣ намуда, мардумро ба меҳандӯстӣ, илмомӯзӣ ва худшиносии миллӣ даъват менамоянд.

Шоир ба тариқи ин шеъри худ, бо огоҳ сохтани насли ҷавон аз гузаштаи пурифтихори миллати тоҷик мусоидат менамояд ва даъват ба амал меорад, ки:

Гуш ҳарфи роҳбар бояд кунем,
Дастӣ нанги худ сипар бояд кунем.
Дар ҳама майдон зафар бояд кунем,
Тоҷикистонро дигар бояд кунем.
Ҳоки мулки хеш зар бояд кунем.
Боз тоҷи худ ба сар бояд кунем,
Тоҷикистонро дигар бояд кунем. [8, с. 15].

Ҳамин силсила, яъне ёдоварӣ аз гузашта дар шеъри “Улуғзода”, ки посдорандаи хувийяти миллии тоҷикон аст, қавитар гаштааст. Дар ин шеър шоир бо ёдоварӣ аз мафҳумоти Ҷоми Ҷам, аҳди Самонӣ, Панҷрӯд, забони Рӯдакӣ, шавкати Маҳмуд, Оли Сомон ва ғайра, саъй кардааст, ки бо назар қардан ба номи бархе аз шахсиятҳо, ба гузаштаи таърихии мардум низ мутаваҷҷеҳ бошад, то тавонанд хонандаи хешро низ аз чунин сайри таърихӣ ком бахшояд. Чунон ки меситояд:

...Сорбонҳо раҳ ба раҳ ганчинааш чамъ оваранд,
Ҷоми Ҷамро аз булури синааш чамъ оваранд...
Мисли ӯ ҳаргиз надонад аҳди Сомонро касе,
Рӯзгори пурғаму дарди ниёгонро касе.
Муддате будаст гӯй дар қанори Панҷрӯд,
Ӯ шундаст аз забони Рӯдакӣ шеърӯ суруд.
Шавкати Маҳмуду ёди Пири Тӯсӣ дар сараш,

Мешавад ҳайрон ханӯз аз зиндагиву довараш...
Гӯиё пире зи аҳди Оли Сомон мондааст,
Ин бузург аз ҳамнишинони бузургон мондааст. [7, с.179]

Ҳамчунон, агар ба доираи ашъори ба Ватан бахшида ва ё бо рӯчуъ ба мавзӯҳои таърихӣ иншономадаи Муҳаммад Ғоиб назар афканем, пеш аз ҳама таваҷҷуҳи моро симои чехраҳои мушаххаси мусбат ва манфӣ, инчунин амокини таърихӣ бештар ба худ ҷалб мекунад, ки албатта мувофиқи мақсади шоир болои кор омадаанд. Аз ҷумла чунин манзараҳоро на танҳо дар ашъори махсус, балки дар ғазалҳои дубайтиву рубоӣ ва ҷаҳорпораҳои шоир батадрич дучор меоем ва намунаи дигари он метавонанд манзумаҳо ва драмаҳои манзуми шоир ба шумор раванд.

Чунон ки мо ба тариқи шеъри “Эътиқоднома” ва ҳам драмаи манзуми “Шоҳи Ҳамадон” бе муболиға ба номҳои маъруф, чехраҳои ирфонӣ ва фарҳангу адабиёт, аз ҷумла, Қавомуддини Бадахшонӣ, Эмом Нуриддин Ҷаъфари Бадахшӣ, Хоҷа Исҳоқи Валӣ, Шоҳи Хомӯш, Амир Темур, ёрони Кашмириву Афғониву Ҳиндиву Арабу Эрону Чинӣ ва ҳолномаи таърихӣ ин давр бештар ошно гардидем.

Айни чунин тасвирҳоро дар манзумаи “Девори хотира”-и шоир низ метавон ба мушоҳида гирифт, ки бо таваҷҷуҳ бар асомии чехраҳои маданияву фарҳангӣ ва амокини таърихӣ, тасвирҳои ҷолиб офаридааст.

Муҳаммад Ғоиб дар ашъори хеш, ба чехраҳо ва симоҳои шинохтаи замони муосир низ аз нигоҳи ҳақиқатбин назар андохта, дар кори тавсифи онҳо бо хулосабарорӣ дар қору ғаъолият ва муҳтарам дарёфтани шахсияти онҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Чунон ки дар саросари ин ашъор ба ҷашм меҳӯранд, шоир аз номҳои шинохташуда ва дар миёни мардум эътирофгардидае бештар ёд кардааст, дар асл арзандаи тавсиф мебошанд. Аз ҷумла дар ашъори бахшида ба собиқадори Ҷанги Бузурги Ватанӣ Гадо Ҳошим, ҳунарманди мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ ва маҳбуи дилҳо Ҳошим Гадо, ҷаҳонпахлавони машҳур бо ибораи таҳаллусшудаи “ҳалӯки Искандарӣ” Искандаршоҳи Раҳматулло, устод Иноят Иззатов, қаҳрамони миллӣ Аҳмадшоҳи Масъуд, шоирон Ғаффор Мирзо, Ашур Сафар, Бозор Собир ва Лоик Шералӣ, нависандагон Ҷумъа Одина, Сайф Раҳим, қаҳрамони қиссаву дostonҳо, ки барои ҳифзи ғаллазор ба коми оташ рафт Талбак Лолаев ва дигар тавсифоти ӯ, хеле ҷолибанд, ки бештар ба ҳақиқати ҳолу рӯзгор ва шахсияти ин зумра нигаронида шудаанд.

Дар хулоса бояд афзуд, ки шеъри Муҳаммад Ғоиб дар замони бархӯрди тамаддунҳо ва азбайнравии баъзе миллатҳо, ки аз таърихи гузаштаи худ хуб бархурдор нестанд, ҷиҳати худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ ибратомӯз буда, дар ниҳоят барои насли оянда, ҷиҳати худсозӣ ва худшиносии милӣ муҳим ва зарурӣ мебошад.

Тавсифи чехраҳои мондагор ва симоҳои таърихӣ дар ашъори ин шоирро, ки хеле фаровон истифода шудаанд, метавон ба сифати дарси адаб ва шоистаи таҳсин истиқбол кард.

**Муқарриз: Салими Хатлонӣ, д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Рӯйхати адабиёт:**

1. Акбаров Ю. Ҷустуҷӯҳои эҷодию ахлоқӣ. – Душанбе: Ирфон, 990. - 260 с.
2. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ. Фанни шеър. (Танзим, тасхех ва тавзеҳоти Ш.Ҳусейнзода ва Х.Шарифов). – Душанбе: Ирфон, 1985. - 192 с.
3. Асозода Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик. (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. - 672 с.
4. Асозода, Худойназар. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. – Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.
5. Зеҳнӣ, Тӯракул. Чанд сухани судманд. – Душанбе: Ирфон, 1984. - 156 с.
6. Зеҳнӣ, Тӯракул. Санъати сухан. – Душанбе: Адиб, 2017. - 400 с.
7. Муҳаммад Ғоиб. Девон. – Душанбе: Пайванд, 2009. - 1016 с.
8. Муҳаммад Ғоиб. Ҷашмаи саодат. – Душанбе: Эр-граф, 2020.
9. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти асри бистуми тоҷик. – Душанбе, 2006. - 455 с.
10. Шарифов Х. Шоири бузург. (Анъанаҳои адабӣ). – Душанбе: Деваштич, 2007. - 476 с.

ТАВСИФИ ЧЕХРАҲОИ МОНДАГОР ВА НОМҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ШЕЪРИ МУҲАММАД ҒОИБ

Мақолаи мазкур назару андешаи Муҳаммад Ғоибро бо эҳсосоти ботинии ин шоири дақиқбин ба мавзуи чехраҳои таърихӣ дар ашъори ӯ мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Афкоре, ки дар ин мақола мураттаб шудаанд, дар тавсифи чехраҳои мондагори таърихӣ болои қор омада, бештар ба назари шоиронаи Муҳаммад Ғоиб дар ин мавзӯ дахл дошта, ифшоғари рози ватандӯстонаи шоир мебошанд, ки дар саросари ашъори ӯ ба чашм мерасанд.

Калидвожаҳо: *Ватан, Сомонӣ, Пешиво, Тоҷикистон, Фирдавсӣ, Сино, тоҷик, таърих, истиқлол, шиқ, худшиносӣ, ватанпарастӣ, садоқат.*

ОПИСАНИЕ ВЫДАЮЩИХСЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В ПОЭЗИИ МУХАММАДА ГОИБА

В данной статье рассматриваются взгляды Мухаммада Гоиба и внутренние переживания этого пронизательного поэта на тему исторических личностей в его стихах.

Мысли, собранные в данной статье, используются при описании исторических личностей, они больше связаны с поэтическим взглядом Мухаммада Гоиба на эту тему и раскрывают патриотическое чувство поэта, которое прослеживается во всех его стихах.

Ключевые слова: *Родина, Сомони, Лидер, Таджикистан, Фирдавси, Сино, таджик, история, независимость, любовь, самопознание, верность к отчизне, преданность.*

DESCRIPTION OF PROMINENT HISTORICAL FIGURES IN THE POETRY OF MUHAMMAD GOIB

This article carefully examines the thoughts and views of Muhammad Goib and the inner feelings of a gifted poet on the topic of historical figures in his poetry.

The thoughts collected in this article are devoted to historical figures and famous names that are based on the poetic feeling of Muhammad Goib, as well as his generalizing views on the topic that can be traced throughout the poet's entire cycle of poems.

Key words: *Motherland, Somoni, Leader, Tajikistan, Firdavsi, Sino, Tajik, history, independence, love, self-knowledge, loyalty to the homeland, devotion.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Салими Хатлонӣ* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 883001154

Раҷабалиева Шахло Раҷабалиевна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 981-01-86-86; E-mail: javoni1986@mail.ru

Сведения об авторах: *Салими Хатлони* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 883001154

Раджабалиева Шахло Раджабалиевна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде соискатель кафедры теории и история литературы факультета филология и журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 981-01-86-86; E-mail: javoni1986@mail.ru

Information about the authors: *Salimi Khatloni* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 883001154.

Radjabalieva Shahlo Radjabalieva - Tajik International University of Foreign Languages of named after Sotim Ulughzoda, Degree applicant Theory and history of philology and journalism faculty. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 981-01-86-86. E-mail: javoni1986@mail.ru

АНДАР МАТНШИНОСИИ «НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОЧИК»

Саидов Саидумрон

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

«Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод Садриддин Айнӣ баробари арзиши таърихиву сиёсӣ, ки мавҷудияти миллати тоҷик ва забону адабиёти онро аз даврони Сомониён то садаи бистум дар назди рақибони миллати тоҷик собит намуд ҳамзамон дорои қиммати баланди адабӣ ва илмӣ низ ҳаст, ки аз ҷониби суҳаншиносони ватаниву хоричӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

“Намунаи адабиёти тоҷик», ки соли 1926 дар шаҳри Маскав ба таъб расид чун нахусттазкираи адабиёти давраи навини тоҷик пазируфта шудааст. Боиси хушнудист, ки дар даврони Истиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи эътибори хоса гузоштан ба масъалаи худшиносии миллӣ аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мавриди таъбу нашри ҷадиди «Намунаи адабиёти тоҷик» донишмандону суҳаншиносони кишвар афқору андешаҳо хешро баён карданд ва муҳимтар аз ҳама ин китоби пурарзиш чанд дафъа нашр гардид.

Дар соли 2010 нахуст дар нашриёти “Адиб” бо таҳия ва тасҳеҳи адабиётшинос Мубашири Акбарзод, сониян аз ҷониби Институти “Ҷамъияти кушода”-и Бунёди Мадад дар Тоҷикистон ва Бунёди адабии Айнӣ бо кӯшиш ва эҳтимоми Камолиддин Айнӣ ва Низом Қосим, нашр шудани «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод Садриддин Айнӣ аз рӯйдодҳои муҳими илм ва адабиёт маҳсуб мешавад. Ҳар ду китоб ҳам гузашта аз анотатсияи начандон тӯлонӣ бо сарсухани Абулқосим Лоҳутӣ ва муқаддимаи устод Садриддин Айнӣ оғоз ёфтааст. Фарзанди муаллифи тазкира донишманди фақид Камолиддин Айнӣ дар ҳар ду нусхаи китоб мақолаеро бо номи “Шиносномаи миллати тоҷик” ҷой додааст, ки дар он баробари чандин масъалаҳои марбут ба ҳаёт ва фаъолияти устод Садриддин Айнӣ, дар бораи ҳадафи таълиф ва таърихи нигориши «Намунаи адабиёти тоҷик» суҳан рафтааст. Камолиддин Айнӣ дар ин мақола дар баробари масоили гуногуни таърихиву адабӣ ишора бар он мекунад, ки нусхаи мазкур “бо дар назар гирифтани ислоҳоту изофоте, ки устод Айнӣ ба он пардохтаанд, ба таъб мерасад” [1, с. 23]. Чопи ин ду китоб ба хати сирилик барои хонандаи имрӯз имконияти хуберо дар шинохти заҳмат ва хидмати бузурги устод Садриддин Айнӣ фароҳам овард.

Аслан масъалаи таъбу нашр ва чи гуна сурат гирифтани чопи ҷадиди он ҳанӯз барвақттар аз ҷониби суҳаншиносон ба миён гузошта шуда буд. Аз ҷумла адабиётшиноси маъруфи тоҷик шодравон Абдулманнони Насриддин мақолаеро бо номи “Нашри нави “Намунаи адабиёти тоҷик” чигуна бояд сурат бигирад?” нахуст дар ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» (3-10-уми ноябри соли 2005) сониян дар китоби «Чихил мақола» (Хучанд, 2007 саҳ. 366-384) мучаддадан чоп намуд. Абдулманнон Насриддин дар ин мақола дар баробари зикри заҳматҳои фаровони устод Садриддин Айнӣ аз мавҷудияти ниёзи хонандагон ба чопи ҷадиди ин асари беҳамто ишора менамояд. Ҳамзамон суҳаншинос аз он ёд мекунад, ки дар вақти ҷамъоварӣ ва танзиму таҳрири «Намунаи адабиёти тоҷик» ағлаби манобеи дастраси имрӯз зери назари устод қарор надошт. Ба қавли муаллифи мақола “Он устоди фарзона бар мабноси нусхаҳои хатӣ, дастхатҳои ноқис ва гоҳе авқот дорои иштибоҳот корашро ба субут расонид. Таъби салим, донишу фаросати камназири устод С.Айнӣ боис гардид, ки бисёре аз иштибоҳоти нусханависон дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ислоҳ бирасад ва барои алоқамандон матни ба асл наздик манзур гардад” (4, 366). Баробари зикри омилҳои дигари тасҳиф дар китоб муаллиф пешниҳод мекунад, ки ҳини нашри нави асари мазкур таҳиягарон ва мусахҳахон бояд дар тасҳеҳи ғалатҳои мавҷуда мутобиқ ба меъёр ва талаботи илми матншиносӣ кореро ба анҷом расонанд, ки ин асари пурарзиш аз назари сиҳҳатии матн қобили таҳсин бошад. Зеро ин амали хайр имкон медиҳад ба китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод Садриддин Айнӣ ҷилои тозаи маънавӣ эҳдо намояд.

Бо мақсади равшан намудани ҳадаф ва саҳме дар ин кори хайр гузоштан Абдулманнон Насриддин «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро бо диққати хос мутолиа намуда, ба

хотири дарёфти нусхаҳои асил ё ба асл наздик онро бо сарчашмаҳои мӯътамад муқоиса менамояд. Ин амали ҳешро донишманд бо он асоснок менамояд, ки худ устод Садриддин Айни дар чанд ҷойи «Намунаи адабиёти тоҷик» ишора кардаанд, ки нусхаҳои истифодакардаи ӯ нуқсон доранд, китоб тадвину такмили бештар меҳаҷад» [4, с. 368]. Ё худ дар анҷоми сарсухани худ устод Садриддин Айни менависанд: «Ба ҳар ҳол, бо ҳама нуқсонҳои камии татабӯи ҷомеъ ин маҷмӯа дар ин боб муқаддимаворӣ хидмат хоҳад кард. Аммо тадвину такмили ин мавзӯ, чунон ки бояду шояд, хидмати ҷавонони мустаиду фаёлро мунтазир аст» [2, с. 10].

Абдулманнони Насриддин барои дастёб шудан дар баргараф намудани тасҳифоти матни китоб ба сарчашмаҳои мӯътамад ва нусхаҳои қаламие чун «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, «Музаққир-ул-аҳбоб»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мутрибии Самарқандӣ, «Музоқир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ муроҷиат менамояд. Муаллифи мақола баъди муқоисаву муқобала бо нусхаҳои дар боло зикр ёфта ва сарчашмаҳои дигар ба хулосаи саҳеҳи илмӣ мерасад, ки «ғалатҳои бисёре, ки дар ин китоб роҳ ёфтааст, аз нуқсу иштибоҳоти сарчашмаҳои истифодакардаи ӯ (С.Айни.С.С) ва бештар аз саҳлангории ноширон руҳ додааст» (4, 371)

Бо мақсади огоҳ шудан аз дараҷаи мавриди эътибор қарор гирифтани тасҳеҳоти матншиноси маъруф аз ҷониби таҳиягарон ва мусаҳҳеҳони ду нашри «Намунаи адабиёти тоҷик» мо назаре андӯхтем ба ин нусхаҳо ва ба назар расид, ки дар ағлаби маврид тасҳеҳоти Абдулманнон Насриддин мавриди эътибори таҳиягарон қарор нагирифтааст.

Чунончи байти Амир Муиззӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» чунин сабт шудааст:

Бингар, ки шаҷар ҳаст пур аз анбари соро,
Бингар, ки чаман ҳаст пур аз лӯълӯи маншур. (2, 23).

Муаллифи мақола дар тасҳеҳи ин байт меорад:

«Ибораи «лӯълӯи маншур» маънои мувофиқ надорад. Аслан ин ибора «лӯълӯи мансур» ба маънои «гавҳару марворидҳои фаровон нисор қардан ва парокандан» меояд. Дар навишт ба алифбои арабӣ «мансур» ба «со» - и мусалласа навишта мешавад, яъне аз он «мансур», ки ба «сод» менависанд, куллан фарқ дорад».....

Ин байт дар нусхаи нашриёти «Адиб»(с.35) тасҳеҳ ёфтааст вале дар ҷопи Бунёди адабии Айни (с.23) ҳамон шакли нодуруст ба назар мерасад.

Байти зерини Қатрони Табрэӣ.
Аз насими сунбулу гул гашт чун қар-қиз (?) боғ,
В-аз дами зулфи бути ман гашт чун мушқӯй кӯй.

(саҳ.44)

Устод С.Айни дар байти боло баъди калимаи «қар-қиз» аломати суол гузошта, чунин сабт карда, ки дар ду нусхаи тозанашири зикр ёфта ба ҳамон шакли нодуруст насб шудааст ва устод Садриддин Айни бо умеди тасҳеҳ намудани муҳаққиқони сонӣ ба вожаи шубҳаноки байт аломати суол гузоштаанд аз ҷониби адабиётшинос Абдулманнон Насриддин ба тариқи зайл тасҳеҳ шудааст:

«Дар «Лубоб-ул-албоб» ин калима «қарқир» (ҷилди 2, саҳ. 210), дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳ нашри Муҳаммад Рамазонӣ (саҳ.55) низ «қарқир» зикр ёфтааст. Варианти «қар-қиз» дар ҳеч китоби дигар ғайр аз «Намунаи адабиёти тоҷик» дида нашуд. Ризоқулихони Ҳидоят байти болоиро чунин сабт кардааст:

Аз насими сунбулу гул гашт чун Хархир боғ
В-аз даму зулфи бути ман гашт чун мушқӯй кӯй.

(Маҷмаъ-ул-фусаҳо, ҷилди 1, саҳ.1696)

«Хархир»-ро муаллифи «Луғатнома» чунин тавзеҳ додааст: «Номи шаҳрест аз Хито, ки мушку ҷомаи абрешим аз он ҷо оваранд». (3.9663) Ҳамин муаллиф тазаққур медиҳад, ки «Хархиз» ҳам гуфтаанд номи ин шаҳрро. Шавоҳиди шеърӣ, ки аз осори Манучеҳрӣ, Носири Хусрав, Саной, Масъуди Саъди Салмон ва Низомии Ганҷавӣ иқтибос ёфта, гувоҳ аст, ки «Хархир» ва «Хархиз» ҳамчун ватани мушки ноб шуҳрат дошт ва дар шеъри форсӣ

хушбӯиро ба он тамсил меоварданд. «Қарқир» ва «қарқиз» нусхаи тасҳифшуда аз «Хархир» ва «Хархиз» мебошад. Бо шарҳи ин калима ва дар мисраи дувум ба ҷои «дамаи зулф» «даму зулф» навиштан маънои байт комилан фаҳмо хоҳад шуд.» (4.376)

Воқеан ба тавзеҳот ва тасҳеҳоти муаллиф ҷои эрод нест ва дар сурати дохил шудани ин нусхаи байт дар нашрҳои зикрғфта амали шоистае хоҳад буд дар матншиносии “Намунаи адабиёти тоҷик”.

Ё худ дар асоси сарчашмаҳои мӯътамад муаллифи мақола мисраи аввали байти Қатрони Табрэзӣ

Кӯж гардад бар сипеҳри ишқи ӯ ҳар моҳ моҳ
Хуни дил ҳар шаб кунад з-ин чашми ман бераҳ роҳ.(4, 46)-ро

дар шакли “Кӯж гардад бар сипеҳр аз ишқи ӯ ҳар моҳ моҳ” тасҳеҳ менамояд, ки ин низ аз назари мусаҳҳеҳони ду нашри нав дур мондааст.

Боиси зикр аст, дар раванди баргардон ё бозҷопи ин ё он китоб ё нусхаи қаламӣ, ки арзиши таъриҳӣ дорад таҳрир ё тағйир додани матн бе асоси илмӣ қобили қабул нест. Таҳиягарони ин ду нашр низ маҳз аз рӯи ҳамин меъёр амал кардаанд, ки аз назари одоб ва талаботи илм дуруст аст. Вале он таҳсифоте, ки дар ин нашрҳо руҳ додааст бидуни ихтиёри муаллиф сар задааст ва Устод Айнӣ чунон ки зикраш рафт дар поёни сарсухани худ иҷозаи таҳрирро барои ояндагон вогузоштаанд. Чунончи ба қавли Абдулманнони Насриддин “Устод Садриддин Айнӣ бо эътимод ба Давлатшоҳи Самарқандӣ зодгоҳи Қатронро Тирмиз ҳисобида, Ҳақим Қатрон ибни Мансури Тирмизӣ навиштааст. Маълум аст, ки Қатрон аз нахустин шоирони бузурги ҳавзаи Озарбойҷон аст ва зодгоҳаш шаҳри Табрэз мебошад.” (3.377) Мусаллам аст, ки дар давоми бештар аз ҳаштод сол иттилооти зиёде оид ба зиндагинома ва фаъолияти Қатрон ба даст омад ва шубҳае намондааст, ки зодгоҳи ин суҳанвар Табрэз мебошад. Аз ин рӯ дар ҳошияи саҳифаи марбут ба Қатрон зикри зодгоҳи аслии шоир айни матлаб будӣ.

Тасҳеҳи Абдулманнони Насриддин дар заминаи нусхаҳои ба асл наздики суҳанварон, ки муттассифона дастраси устод Садриддин Айнӣ набуд мавриди шеърӣ Ашрафӣи Самарқандӣ,

Сабо беҳирадвор бар бӯстон
Зи руҳсори ӯ дур бояд ниқоб
ки дар ҳар ду нусха насб шудааст қобили қабул мебошад:
Сабо беҳабарвор дар бӯстон
Зи руҳсори ӯ даррабояд ниқоб.

Ин ҷо чанд намунаҳои дигарро зикр мекунем, ки шакли дурусти онҳо қобили қабул буда, муттассифона аз ҷониби мусанифони нашрҳои “Намунаи адабиёти тоҷик” сарфи назар шудааст:

Аз Сӯзани Самарқандӣ:
Чун бар ҳавои тан дили ман гашт подшоҳ
Омад ба пеши синаи ман ар саф сипоҳ.(2, 35)

Шакли дурусти он дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳ, ҷопи Муҳаммад Рамазонӣ:
Чун бар ҳавои дил тани ман гашт подшоҳ,
Омад ба пеши синаи ман аз сафаҳ сипоҳ. (7, 110)

Асриддини Аҳсикатӣ:

Донӣ бад-ин бухури музаввар кӣ хуш бувад?
Ҳар кас, ки бедимоғтар аз **гӯйи мичмар** аст.
Аз ашк хоҳ сим, ки нақди **мувачҷаҳ** аст,
В-аз чеҳра ҷӯй зар, ки тилои муанбар аст. (4, 40)

Дурусташ

Донӣ бад-ин бухури музаввар кӣ хуш бувад?
Ҳар кас, ки бедимоғтар аз кӯи мичмар аст.
Аз ашк хоҳ сим, ки нақди мураввач аст,
В-аз чехра ҷӯй зар, ки тилои муанбар аст.

Бисотӣ

Он парирух бо Бисотӣ гуфт аз рӯи итоб
Гирди ин бозӣ магард, ар дил намехоҳад зи мот(4, 73)

Нусхаи сахех:

Он парирух бо Бисотӣ гуфт аз рӯи итоб:
«Гирди ин бозӣ магард, оё наметарсӣ зи мот»(7, 330)

Устод Садриддин Айни дар охирсухани “Намунаи адабиёти тоҷик” таҳти унвони “Як-ду сухан дар хотима” менависанд ”Ҳар чи бошад осон буд ё мушкил, нек шуд ё бад, мотирёлу матолиби муҳима ба як ҷо ғун шуд. Аз ин намунаҳо фоида бурда, ба усули морксистӣ таърихи адабиёт навиштан, китобҳои қироати адабия тартиб додан, ба иборати дигар ин мавзӯро ҷунончи бояду шояд, тадвину такмил намудан, ҷунончи ба муқаддима арз карда шуд хидмати ҷавонони фаъолро мунтазир аст”.(3.408) Ин навиштаи устод барои ояндагон дар мавриди такмил ва таҳрири минбаъдаи “Намунаи адабиёти тоҷик” майдони густурдаеро во мекунад, ки дар ниҳоят мақсади аслии муаллифи китоб куллан ба иҷро мерасад. Барои кори нотамоми устодро ба марҳалаи камол расонидан гузашта аз ҷопу нашри он месазад ба масоили зерин эътибор дод:

1. Дар вақти ҷопи ҷадиди “Намунаи адабиёти тоҷик” мавриди муқоисаву муқобала қарор додани матни китоб бо маъхаз ва сарчашмаҳои қаламӣ ё ба асл наздики суханварон зарурати таърихӣ маҳсуб мешавад. Аз ҷумла маводи фарҳангҳои тафсири дар муайян қардани шакли сахехи вожаву иборот ниҳоят бузург аст. Ин асари устод худ сарчашмаи мӯътамададест ва арзиши баланди таърихиро дорост. Зеро баъзе аз сарчашмаҳои нодири мавриди истифодаи устод қарор гирифта аз байн рафтааст. Аз ин рӯ месазад, ки дар заминаи муқоисаи текстологӣ нусхаи илмӣ-интиқодии он нашр гардад.

2. Мусаллам аст, дар замони таълифи китоб на ҳамаи сарчашмаҳо зерин дасти устод Садриддин Айни қарор дошт. Зикри ду тазкираи маъруф “Лубоб-ул-албоб”- и Муҳаммад Авфии Бухорӣ ва “Музакир-ул-асҳоб”- Малехои Самарқандӣ кофист, ки чи қадар мавод ва маълумот аз асари Устод бурун афтодааст. Аз ин рӯ бо истифодаи сарчашмаҳои мӯътамадаи адабӣ, илмӣ ва таърихӣ такмил додани “Намунаи адабиёти тоҷик” айна матлаб хоҳад буд. Ин аз як ҷониби маънии воқеан зинда қардани ном ва китоби мондагори устод Садриддин Айни бошад, аз ҷониби дигар бо ин амал як тазкираи пурмӯхтаво ва сахехи суханварони Мовароуннаҳр тасниф мегардад. Гузашта аз ин бо ворид шудани суханвароне монанди Заҳирии Самарқандӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Сайфи Фарғонӣ, Мулҳами Бухорӣ, Нозили Хучандӣ, Шайдои Хучандӣ, ки маҳз бинобар дар як муддати кӯтоҳ иншо шудани асар аз он берун афтода буд, руҳи поки Устод Садриддин Айниро шод хоҳад қард.

3. Дар матншиносии муосир мутобиқати тадқиқоти илмиву текстологӣ камтар ба назар мерасад. Ҳини нашри ин ё он матни осори классикон ё муосир ба инобат гирифтани андеша пешниҳод, тасхех ва ё танқеҳи муҳаққиқи дигарро ками дар кам мусаннифон ба эътибор мегиранд. Аз ин рӯ дар раванди ҷопи ҷадиди “Намунаи адабиёти тоҷик” принсипи мутобиқати тадқиқоти текстологӣ муҳим аст. Тақозои қонуни матншиносӣ, ки назари муҳаққиқи дигарро ё қабул медорӣ ё рад, вале муҳим ин аст, ки бар он ишора намоӣ ва ба фикр эҳтиром гузорӣ. Ба иборати дигар кори матншиносӣ амали дастҷамъист ва нашри “Намунаи адабиёти тоҷик” низ инро тақозо мекунад.

Ҳамин тариқ чопи чадида “Намунаи адабиёти тоҷик” бо фарогирии матолиби тоза, ки ба номи Қаҳрамони Тоҷикистон, асосгузори адабиёти навини тоҷик устод Садриддин Айни дар таърих сабт хоҳад шуд боиси адои қарзи ворисӣ ва ватандорӣ пайравони аслии ин фарзонафарзанди миллат мегардад.

**Муқарриз: Тоҷибой Султонзода, доктори илмҳои филологӣ
Адабиёт:**

1. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Бунёди адабии Айни, 2010. – 420 с.
3. 3.Аллома Деххудо. Луғатнома. Зери назари дуктур Муҳаммад Муин ва дуктур Сайид Чаъфар Шаҳидӣ. – Техрон: Муассисаи луғатномаи Деххудо, соли 1337 ҳ.қ, ҷилди 7, 11199 с.
4. 4.Насриддин Абдулманнон. Чихил мақола. – Хучанд: Нашриёти Раҳим Ҷалил, 2007. – 577 с.
5. Раҳмон Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР-Граф, 2016. – 363 с
6. Раҳмон Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён, дар се китоб. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 2006
7. Самарқандӣ Д. Тазкират-уш-шуаро. Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. – 544 с.
8. Суфизода, Ш. З. корбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ / Ш. З. Суфизода, Ш. Р. Шарипов // Вестник института языков. – 2023. – No. 1(49). – P. 141-150. – EDN ZLVFAG.
9. Суфизода, Ш. З. Зухури нави назарияи адабиёт дар пажӯҳиши Шафеии Кадканӣ / Ш. З. Суфизода // Вестник института языков. – 2023. – No. 3(51). – P. 139-144. – EDN KAHFZQ.
10. Суфизода, Ш. З. Тақомули назарияи матншиносии Бертелс Е. Э.: аз М. Усмонов то А. Насриддин / Ш. З. Суфизода // Вестник института языков. – 2023. – No. 4(52). – P. 160-164. – EDN XSNCPW.

АНДАР МАТНШИНОСИИ «НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОҶИК»

Дар мақола сухан дар бораи масъалаи матншиносии асарӣ безаволи устод Садриддин Айни «Намунаи адабиёти тоҷик» меравад. Аз назари муаллиф ин китоб дар баробари арзиши баланди таърихиву сиёсӣ доштани ҳамзамон дорои қиммати баланди адабӣ ва илмӣ низ ҳаст, ки аз ҷониби суханшиносони ватанӣ хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Муаллиф зимни омӯзиши ду нусхаи “Намунаи адабиёти тоҷик” мавриди муқоисаву муқобала қарор додани матни китобро бо маъхаз ва сарчашмаҳои қаламӣ ё ба асл наздики суханварон зарурати таърихӣ меҳисобад ва дар барбари тазкираву девон ва сарчашмаҳои гуногуни илмиву таърихӣ маводи фарҳангҳои тафсириро дар муайян кардани шакли саҳеҳи вожаву иборот муҳим арзёбӣ менамояд. Дар мақола баъзе тасхифоти маҷуда, ки бинобар баргадон аз хатти арабиасос рӯи қор омадааст тасҳеҳ ёфта муаллиф пешниҳод мекунад, ки ворид шудани суханвароне монанди Заҳирии Самарқандӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Сайфи Фарғонӣ, Мулҳами Бухорӣ, Нозили Хучандӣ, Шайдои Хучандӣ ба асар, ки маҳз бинобар дар як муддати кӯтоҳ иншо шудани асар аз он берун афта буд, муфид хоҳад буд.

Ҳамчунин муаллиф бар он ақида аст, ки дар матншиносӣ муосир мутобиқати тадқиқоти илмиву текстологӣ роҳзандозӣ шуда, ҳини наشري ин ё он матни осори классикон ё муосир ба инобат гирифтани андеша пешниҳод, тасҳеҳ ва ё танқеҳи муҳаққиқи дигар айни матлаб хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Садриддин Айни, “Намунаи адабиёти тоҷик”, матншиносӣ, фарҳангҳои тафсири, тазкираҳо, тасҳеҳ, нусхаи илмиву интиқодӣ.

**О ТЕКСТОЛОГИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ «НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОҶИК»
(«ОБРАЗЦА ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ»)**

В статье рассматривается вопрос текстологического исследования произведения Садриддина Айни «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образца таджикской литературы»). С точки зрения автора, эта книга, наряду с ее высокой исторической и политической ценностью, имеет также особую литературную и научную ценность, которую изучают отечественные и зарубежные исследователи.

В ходе исследования двух версий этой произведений автор считает исторической необходимостью сравнить и сопоставить текст книги с письменными источниками а также комментариями и диванами, различных научных и исторических источниках. Автор а также считает важным материали толковых словарей которое используется для определения

правильной формы слов и словосочетаний данного произведения. В статье исправлены некоторые ошибки, возникавшие при конвертации из арабской графики. Автор предлагает включить в произведение таких писателей, как Захири Самарканди, Мухаммад Авфи Бухарай, Саиф Фаргани, Мулхами Бухарай, Нозил Худжанди, Шайда Худжанди, которые были исключены из него именно потому, что произведение было написано в короткий период времени.

Также автор придерживается мнения, что в современной текстологии установилась совместимость научных и текстологических исследований и важно будет учитывать мнения, поправки и критику других исследователей при публикации того или иного текста классических произведений. или современные произведения.

Ключевые слова: *Садриддин Айни, образец таджикской литературы, текстология, толковые словари, тазкира, редактирование, научно-критическая версия.*

ON THE TEXTUAL ANALYSIS OF “NAMUNAI ADABIYOTI TOHIK” (“SAMPLES OF TAJIK LITERATURE”)

The article discusses the issue of textual research of Sadridin Aina's work “Namunai adabiyoti tojik” (“Samples of Tajik literature”). From the author's point of view, this book, along with its high historical and political value, also has a special literary and scientific value, which is being studied by domestic and foreign researchers. In the course of studying two versions of this work, the author considers it a historical necessity to compare and contrast the text of the book with written sources, as well as commentaries and divans, various scientific and historical sources. The author also considers important the material of explanatory dictionaries, which is used to determine the correct form of words and phrases in a given work.

The article corrects some errors that occurred during conversion from Arabic graphics. The author proposes to include in the work such writers as Zahiri Samarkandi, Muhammad Avfi Bukharay, Saif Farghani, Mulhami Bukharay, Nozil Khujandi, Shaida Khujandi, who were excluded from it precisely because the work was written in a short period of time.

The author is also of the opinion that in modern textual criticism, the compatibility of scientific and textual studies has been established and it will be important to take into account the opinions, amendments and criticism of other researchers when publishing a particular text of classical works. or contemporary works.

Key words: *Sadridin Aini, “Namunai adabiyoti tojik” (“Sample of Tajik literature”) textual research, explanatory dictionaries, tezkira, scientific-critical version.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидов Саидумрон, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои филология, дотсент. Нишона: 735696, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Бобоҷон Ғафуров, Ҷамоати деҳоти Ёва, кӯчаи Абдуманнон Насриддинов 11. Тел.: (+992) 927727707. Почтаи электронӣ: saidzoda1968@mail.ru*

Сведения об авторе: *Саидов Саидумрон, Худжандский государственный университет имени академика Бобожана Гафурова. Кандидат филологических наук, доцент. Адрес: 735696, Республика Таджикистан, Бободжон Гафуровский район, Джамоат Ява, улица Абдуманнона Насриддинова, 11. Тел.: (+992) 927727707. Электронная почта: saidzoda1968@mail.ru*

Information about the author: *Saidov Saidumron, Khujand State University named after Academician Bobozhan Gafurov. Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Address: 735696, Republic of Tajikistan, Bobojon Gafurov district, Jamoat Java, Abdumannon Nasriddinov street, 11. Tel.: (+992) 927727707. Email: saidzoda1968@mail.ru*

ТДУ: 001.1575

МАСЪАЛАҲОИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ АКАДЕМИК

МАҲМАДУЛЛО ЛУТФУЛЛОЗОДА

Гулназарзода Ж.Б., Шосаидзода С.Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар замони муосир сифати таҳсилот яке аз аввалиятҳои рақобатпазири ҳама гуна муассисаи таълимӣ ба шумор меравад. Зеро имконияти қонеъгардонии талабот оид ба инкишофи ҳамачонибаи шахсияти ҷаҳол ва созанда ба сифати таҳсилот вобастагии амиқ дошта, он ҳамчун натиҷаи мустақими раванди таълим бозтоби сатҳи салоҳиятнокии ҳайати устодону профессорон, ҳолати таъминот бо маводи таълимию методӣ, вазъи заминаи моддию техникӣ, аз ҷумла, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, дараҷаи ташаккул ва рушди неруи зеҳнии таълимгирандагон мебошад. Бинобар муҳимияти масъала дар сиёсати давлатии соҳаи идоракунии низоми маориф ба назорати ҷамъиятию давлатии сифати таҳсилот афзалияти бештар дода мешавад. Зеро таҳсилот воситаи асосию муҳимтарини ташаккулу рушди зеҳнӣ фарҳангӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ, техникую технологӣ ва маънавии ҷомеа маҳсуб меёбад.

Бо шарофати ҷайзу баракати Истиқлол ва фазои мусоид, ки туфайли ин рӯйдоди муҳими сиёсӣ фароҳам омад, дар сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии оқилонаи Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маориф мавқеи меҳвариро ишғол намуда, самти афзалиятноку стратегӣ сиёсати давлатӣ тозаистиқлоли мо эълон гардид, доираи он беш аз пеш васеътар ва мақсаду мароми он комилтару ҳадафрас гардиданд. Президенти малакат ба муҳимтарин мақсаду вазифаҳо дар соҳаи илму маориф ишора карда, аз ҷумла зикр менамояд, ки: «илму маориф омили муҳимтарини рушду пешрафти ҳар як давлату миллат мебошад. Зеро инкишофи ҷомеа, тараққиёти устувори иқтисодӣ, таъмини амнияти милливу давлатӣ ва ноил шудан ба сатҳи ҷаҳонӣ иқтисод, техника, технология ва илму фарҳанг, пеш аз ҳама ба рушди маориф, ташкили раванди бонизом ва босифати таълиму тарбияи насли нав вобаста мебошад» [2, с. 326].

Ҳамчун мавзӯи таҳқиқи илмӣ заминаҳои пажӯҳиши масъалаҳои вобаста ба сифати таҳсилот ва мониторинги сифати он ҳанӯз дар ибтидои асри ХХ гузошта шуда, дар педагогикаи шуравӣ солҳои 90-уми асри гузашта дар осори илмӣ муҳаққиқон В.И. Андреев, В.П. Беспалько, А.Н. Майоров, С.Е. Шишов ва дигарон ба назар мерасад. Вале таҳкурсии назариявии андешаҳои илмӣ олимони номбурда асосан дар заминаи назария ва методологияи идоракунии таҳсилот, ки аз ҷониби муҳаққиқон Ю.В. Васильев, Ю.А. Конаржевский, В.С. Лазарев, А.М. Моисеев, А. Орлов, В.П. Симонов, П.И. Третьяков ва дигарон пешниҳоду асоснок гардида буд, таъҷ менамуд. Дар осори илмӣ муҳаққиқони номбурда принцип ва функсияҳои идоракунии раванди таҳсилот, аз ҷумла сифати он, мундариҷаи фаъолияти идоракунии дар соҳаи таҳсилот муайян ва моҳияти он ошкор карда шуда, онҳо барои коркарди низоми мониторинг ҳамчун асоси илмӣ хизмат кардаанд. Солҳои охир шумораи осори илмӣ, ки мустақиман ба мавзӯи сифати таҳсилот бахшида шуда, дар онҳо технологияҳо ва механизмҳои идоракунии он коркард шудаанд, ба маротиб афзудааст. Дар ин радиф метавон асару мақолаҳои муҳаққиқони хориҷӣ С.Г. Воровщиков, С.А. Гильманов, В.И. Загвязинский, В.П. Панасюк, М.М. Поташник, Д.В. Татяченко, Е.А. Ямбург ва дигаронро номбар кард [2, с. 213].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба мавзӯи баланд бардоштани сифати таҳсилот шумораи зиёди осори илмӣ, аз ҷумла таҳқиқоти диссертатсионӣ бахшида шудаанд. Асару мақолаҳои А.А. Абдуллоева, Т.Б. Ғаниев, Қ.Х. Қадамов, Ш.К. Каримзода А.Х. Катаев, З.А. Катаева, С.И. Марачабов, Ш.С. Муродова, Р.К. Раҷабов, А.Б. Мирсаидов, Б.Х. Нарзуллоев, Н.З. Раҷабова, Н.С. Сангинов, У.А. Сатторов, Х.Н. Фақеров, Н.Н. Шоев, З.Р. Шарипов, Ф.

Шарифзода ва дигарон чанбаҳои гуногуни салоҳиятноки ва сифати таҳсилотро инъикос менамоянд.

Дар радифи муҳаққиқоне, ки ба масъалаи сифати таҳсилот таваччуи махсус зоҳир намуда, оид ба баланд бардоштани он дар зинаҳои гуногуни таҳсилот андешаҳои ҷолиб иброн намудааст, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Маҳмадулло Лутфуллоев (Маҳмадулло Лутфуллозода) ҷойгоҳи хос дорад. Зеро ба андешаи пажӯҳишгарони осори ӯ «дар асару мақолаҳои устод роҳҳои беҳтарини таълиму тарбияи инсон нишон дода шудаанд», бинобар ин, бояд «мактаби академик М. Лутфуллоев ҳатман омӯхта, таҳқиқ карда шавад» [10].

Баланд бардоштани сифати таҳсилот аз мавзӯеост, ки онро муҳаққиқ дар аксарияти асару мақолаҳои хеш [3;4;5;6;7;8;9] ва дигарон, мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор дода, тавсияҳои илман асоснок манзур намудааст. Ба ақидаи ӯ «сифати таҳсилот яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат буда, рақобатпазирии онро дар ҷаҳони муосир таъмин менамояд. Вай яке аз шартҳои инкишофи шахс ва муайянкунандаи арзишҳои ӯ ҳамчун инсон мебошад» [4, с. 92].

Мавриди зикр аст, ки дар адабиёти илмӣ, махсусан дар адабиёти илмӣ ба забони тоҷикӣ, баъзан муаллифон байни мафҳумҳои «сифати таҳсилот» ва «сифати таълим» фарқ нагузошта, ҳатто онҳоро ҳаммаъно арзёбӣ мекунанд, ки ин комилан хато аст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» «*сифати таълим* – тарзи ташкили дуруст ва самараноки раванди таълим, ки дар натиҷаи он шахс соҳиби таҳсилот мегардад» маънидод шуда, «*сифати таҳсилот* – маҷмуи нишондиҳандаҳои стандартҳои давлатии таҳсилот ва талаботи давлатӣ» арзёбӣ гардидааст» [2].

Ба андешаи академик Маҳмадулло Лутфуллозода мафҳуми «сифати таҳсилот» дар шароити имрӯза маънои васеъ дошта, паҳлӯҳои зайлро фаро мегирад:

« - комёбиҳои талабагон, ки дар натиҷаи машғулиятҳои маълумотию маърифатӣ ба даст меоранд;

- салоҳиятнокии хонандагон, ки қобилияти мустақилона амал кардани онҳоро дар шароити ғайристандартӣ тарбия ва таъмин менамояд;

- фаъолияти эҷодии талабаҳо инкишоф ёфта, барои рушди нерӯҳои зехнии ҷомеа имконият пайдо мешавад;

- талабагонро водор менамояд, ки ба таҳсилоти муттасил машғул шуда, тамоми умр биомӯзанд;

- сифати таҳсилот барои пойдорӣ ва тарбияи андешаи миллӣ, ифтихор, ваҳдат ва худшиносӣ мусоидат менамояд» [4, с. 92].

Муҳаққиқ мафҳумҳои «сифати таҳсилот» ва «сифати таълим»-ро дар ҳамбастагии зич барасӣ намуда, натиҷаи сифати таҳсилотро ҳамчун комёбии таълимгирандагон, ташаккули ҳамон намуди салоҳиятноки, ки зуҳури қобилиятҳои эҷодии онҳоро дар шароити ғайристандартӣ таъмин карда, ба рушди онҳо кӯмак мерасонад, ҳамчунин, талабагонро барои тамои умр таҳсил кардан (таҳсилоти муттасил) водор сохта, ба пойдорӣ ва тарбияи андешаи миллӣ, ифтихор, ва ваҳдату худшиносӣ мусоидат менамояд, маънидод кардааст.

Ба андешаи инҷониб, манзури устод Маҳмадулло Лутфуллозода ин бозтоби се қисми таркибии зерини сифати таҳсилот аст, - яқум, *сифати шароит барои таҳсил*, дуюм, - *сифати раванди таълиму тарбия* ва сеюм, - *сифати натиҷаи таҳсил*, ки дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва ҳаёти шахсии таълимгиранда зоҳир мегардад. Ба ибораи дигар, сифати таҳсилот ин дарҳости донишҳои андӯхтаи таълимгиранда дар шароити макони мушаххас ҷиҳати истифодаи онҳо барои ноил гардидан ба мақсади мушаххас ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии хатмкардаи муассисаи таълимӣ мебошад.

Ба *сифати шароит барои таҳсил* метавон нишондиҳандаҳои сифати заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, нерӯи кадрӣ, корҳои илмию методӣ, заминаи моддию техникӣ, ҳавасмандгардонии меҳнати ҳаёти устодону профессорон, фазои равонӣ дар муассисаи таълимӣ ва идоракунии раванди таҳсилотро ворид кард.

Ба сифати раванди таълиму тарбия нишондиҳандаҳои сифати мундариҷаи таҳсилот, сифати таълим ва сифати таълимоте (назария, концепсия), ки мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, дохил мешаванд.

Ба ҳамин монанд метавон сифати натиҷаи таҳсилотро тавсиф намуд, ки он аз нишондиҳандаҳои зерин иборат аст: сифати омодагии касбӣ (натиҷаи таълиме, ки аз худ шудааст, яъне донишу малака ва маҳорате, ки ташаккул ёфтаанд), сатҳи пешбурди фаъолияти эҷодӣ, сатҳи ташаккул ва рушди тарбияи хатмкарда, сатҳи рушди равонӣ, зехнию ақлонӣ ва иҷтимоӣ, сатҳи мутобикшавии иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, вазъи саломатӣ, ташаккули салоҳиятҳои асосӣ (умумӣ ва касбӣ).

Тавре ки Пешвои муаззами миллат зикр намуданд, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳост, ки «шумораи аҳолии қобили меҳнат мунтазам рӯ ба афзоиш буда, дар панҷ соли охир 8, 4 фоиз зиёд гардидааст. Инчунин, суръати афзоиши аҳоли нисбат ба суръати афзоиши қувваи корӣ 2,5 баробар зиёд мебошад» [1, с. 44-45].

Ҳаминро низ таъкид кардан ҷоиш аст, ки агар «соли 2017 низоми маорифи кишвар 2,1 миллион нафарро ба таҳсил фаро гирифта бошад, пас дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 2, 6 миллион нафар расидааст. Тибқи дурнамо ин шумора то соли 2025 ба 2,7 миллион нафар мерасад» [1, с. 41]. Бинобар ин, Сарвари давлат қайд намуданд, ки «дар ҷунин шароит омода кардани кадрҳои баландсифати омӯзгорӣ, боз ҳам баланд бардоштани сифати таълим, эътибори ҷиддӣ додан ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот, илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулони соҳа ва аҳли маориф мебошад» [1, с. 42].

Агар андешаҳои илмии устод Маҳмадулло Лутфуллозодро дар заминаи таҳлилҳои хеле амиқ ва дастурҳои ояндабини Пешвои миллат нисбат ба мактабу маориф ва сифати таҳсилот мавриди баррасӣ қарор диҳем, метавон зикр кард, ки неруи инсонии ҳар кишвар омили муҳимтарини рушди устувору бамайлони иқтисоди милли маҳсуб ёфта, моро ҳамвора водор месозад, ки нисбати сифати таълиму тарбияи мутахассисони нава, ки ҳамасола вориди бозори меҳнат мегарданд, тадбирҳои беш аз пеш самарабахш андешем.

Академик Маҳмадулло Лутфуллозода аз зумраи муҳаққиқонест, ки ба таҳқиқи мафҳумҳои «сифати таълим» ва «сифати таҳсилот» тӯли солҳои зиёд машғул буда, дар ин самт муносибат ва андешаҳои хос дорад. Метавон зикр кард, ки муносибат ва нигоҳи ӯро нисбат ба ин мафҳумҳо ҳанӯз аз саҳифаҳои «Алифбо», ки насли муосири миллати тоҷик аз он баҳраманд гардидаанд, пайдо кардан мумкин аст. Ҳаминро низ зикр кардан ҷоиш аст, ки ин мавзӯро муҳаққиқ дар асараш (дар ҳаммуаллифӣ) «Лутфуллоев М., Котибова Ш. Омодагӣ ба саводомӯзӣ (даврони омодагӣ ба мактаб ва тоалифбо дар синфи якум). - Душанбе, 2015.- 111 с.» низ мавриди баррасӣ қарор додааст. Яъне муаллиф, ҷонибдори он аст, ки ба сифати таълиму тарбия ва дар маҷмуъ, сифати таҳсилот ҳанӯз аз марҳилаи то омодагӣ ба мактаб таваччуҳ намоем, танҳо дар ҳамин сурат ба натиҷаи дилхоҳ расидан мумкин аст.

Муҳаққиқ вобаста ба шароит ва ҳар як марҳилаи ҳаёт вазифаҳои таълим, аз ҷумла сифати таҳсилотро мушаххас намуда, зикр мекунад, ки «вазъ ва шароити имрӯза назди сифати таҳсилот нисбат ба солҳои пешин (маҷмуаи муайяни дониш, маҳорату малакаҳо) вазифаҳои дигар мегузорад:

- мехонам, ки хондан, маърифат, яъне фикр карданро ёд гирам;
- ба фаъолияти минбаъда омода шавам, созанда, офаранда бошам, худро ҷузъи таркибии табиат донам;
- мехонам, ки бо дигар халқҳо дар муҳити сулҳу оштии зиндагӣ карданро ёд гирам, бо таърих, анъана ва фарҳанги онҳо шинос шавам;
- мехоҳам зиндагиамро худам биофарам. Инҳоянд он майлҳои (мотиви) асосии таҳсил, ки ҳар як талаба назди худ мегузорад» [5, с. 8-9].

Яке аз хусусиятҳои хоси осори илмии академик Маҳмадулло Лутфуллозода бахшида ба сифати таҳсилот аз он иборат аст, ки онҳо дар радифи андешаҳои пурқимати назариявӣ тавсияву дастурҳои арзишманди таълимию методиро низ фаро гирифтаанд, ки истифодаи

онҳо, бешак, ба баланд гардидани сифати таҳсилот мусоидат хоҳанд кард. Масалан, муҳаққиқ аз норасоии китобҳои дарсӣ дар солҳои 90-уми асри гузашта ёдовар шуда, дар тавсеаи андешаи педагоги машҳури чех Я.А. Коменский (1592-1670) зикр мекунад, ки «ҳеч кас нақши китоби дарсиро дар андӯхтани дониш инкор накардааст, вале набояд фаромӯш кард, ки манбаи асосӣ ҳуди табиат бо тамоми чизу ашӯҳояш, заминро осмонаш, сангу кулӯҳу паррандаю чаррандааш, дарахту гулу буттааш, обу кӯҳу сарватҳояш...; ҳуди чамъият бо тамоми муҳитааш, ҳастию фаъолияташ, гузаштаю имрӯзааш, қонуну қоидаҳояш...; ҳуди зиндагӣ бо тамоми буду нобудаш, талхию шириниаш, пастию баландиаш... бошад» [4, с.67]. Зеро, ба ақидаи муҳаққиқ, мисолу аёнӣ бештар барои эҳсоси дониш замина гузошта, қобилияти аёнӣро инкишоф медиҳад ва барои он ки раванди таълим яктарафа чараён нагирад, мисолҳои аёнӣро бо мақсади рушди қобилияти ақлонӣ, инкишофи зеҳн ва тафаккури мантиқию интиқодӣ истифода бурдан лозим аст.

Дар баробари ин, академик бевосита ба сифати китобҳои дарсӣ ишора карда, онро «оинаи фан» меномад ва аз ҷумла сифатҳои зерини китоби дарсиро зикр мекунад:

Якум, китоби дарсӣ бояд мувофиқи барномаи таълим ва дарҳости стандарти давлатии маълумот таълиф гардад;

Дуюм, дар китоби дарсӣ фалсафаи фан, асосҳои илм, илмият, қоидаҳо, қонунҳо, мафҳумҳо таърифот, далелҳо ҳама равшан баён ёфта бошанд;

Сеюм, китоби дарсӣ талабаҳоро ба хушбинии зиндагӣ, фаъолияти эҷодӣ ва боварӣ ба ҳуду неруи зеҳни худ ҳидоят намояд;

Чорум, дастгоҳи (аппарати) педагогӣю методӣю китоби дарсӣ, аз қабилӣ саволу супориш, машқу алгоритмҳо (тестҳо) устувор, боварибахш, дастрас бошанд;

Панҷум, мазмуни китоби дарсӣ, матну машқҳо оммафаҳм навишта шуда бошанд;

Шашум, китоби дарсӣ ҳадалимкон ба расму нақшаҳо, чадвалу ишораҳо оро ёфта бошад;

Ҳафтум, китоби дарсӣ аз нигоҳи зоҳирӣ ранга, мустаҳкам ва бо қағазӣ сифатноку бадошт чоп шавад [6, с.115].

Мусаллам аст, ки манзури устод Маҳмадулло Лутфуллозода пеш аз ҳама сифати китобҳои дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аст, вале дар баробари ин, қисми муайяни ин сифатҳоро бояд китобҳои дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ низ доро бошанд.

Ба андешаи устод Маҳмадулло Лутфуллозода, нақши китоби дарсӣ дар баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот бағоят бузург аст. Зеро китоби дарсӣ бояд ба дарҳости ҷомеа, аз ҷумла таълимгирандаву устод ва падару модар ҷавобгӯ бошад. Ба андешаи ӯ китоби дарсии хуб ҳамонест, ки:

- шавқу рағбати маърифатҷӯии бачаҳо, шӯълаи илму донишро дар қалби онҳо бедор намояд;

- роҳ ва тарзҳои андӯхтани донишро пас аз мактаб, яъне дар давоми умр ёд диҳад;

- талабаҳоро ба худомӯзӣ ва мустақилият раҳнамун созад;

- фикр кардан, мулоҳиза рондан, хулоса бароварданро омӯзонад;

- барои таъмини фаъолияти муназзами таълимӣ ва мақсадноки талабаҳо ҳам дар синф ва ҳам дар хона нақш бозад;

- чи муаллим ва чи талабаҳо аз он қаноатманд бошанд [6, с.114].

Агар мо сифати баъзе китобҳои дарсиро дар заминаи тавсифоти устод Маҳмадулло Лутфуллозода арзёбӣ кунем, онҳо ба талаботи имрӯзи ҳаёти ҷомеа ҷавобгӯ нестанд. Аз ин рӯ, Пешвои миллат Вазорати маориф ва илмро вазифадор намуд, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо барои татбиқи лоиҳаи сармоягузори давлатӣ «Муҳити таълим - асоси таҳсилоти босифат» «Чаҳорҷӯбаи миллии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро таҳия намоянд ва дар чараёни амалисозии он «муҳити мусоид барои дастрасӣ ба таҳсилот, таълиму тарбияи самарабахш, таълифи китобҳои дарсии насли нав, баланд бардоштани сифати таҳсилот, таҳлил ва арзёбии раванди таълиму тарбия ва беҳтар кардани инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ таъмин карда шавад» [11, с.44].

Маҳмадулло Лутфуллозода ҳамчун муҳаққиқи варзида ва нозукбин мазмун ва сифати таҳсилотро аз бисёр ҷиҳат ба тарзи дурусти таҳияи нақшау барномаҳои таълимӣ ва ҳисси масъулиятшиносии мураттибони онҳо вобаста арзёбӣ мекунад. Зеро ба ақидаи ӯ «...ҳар як мактаби миллӣ қомилан дорои хусусиятҳои хос ва низоми мустақили методӣ буда, унсурҳои таркибии бо ҳам алоқаманди мақсад, мазмуни маълумот, шаклҳои ташкили қори омӯзишу парвариш, усулҳо ва тарзу воситаҳои таълимро дар худ таҷассум кардааст...ва нақшаи таълим маҳз ҳамон ҳуҷҷатест, ки барои таъмини хусусиятҳои хоси мактаби миллӣ мусоидат мекунад ва дар робита ба пешрафти тағйири ҷомеа рӯи қор меояд» [4, с. 142].

Нисбати методика ва принципҳои таҳияи барномаҳои таълимӣ, муҳаққиқ назари тоза дошта, таъкид мекунад, ки «яке аз принципҳои муҳими мураттаб гардидани барномаҳо дар ибтидои қарни бисту як қамборӣ дар онҳост...Мураттиб ҳастаи (ядроӣ) маълумотро чун занбӯри асал аз гулбӯтаҳои гуногун ҷида-ҷида ба низом меоварад ва дар доираи қобилият ва хусусиятҳои синну соли талабаҳои синфҳои алоҳида пешниҳод менамояд. Ба ҳеч ваҷҳ роҳ ва имконият додан лозим нест, ки барномаҳо сарбор бошанд ва дар ин боб мусобиқа ҳам набояд қард: ҳам қамборӣ ва ҳам сарборӣ ба зарари донишандӯзӣ аст» [4,с.149]. Ӯ зикр мекунад, ки ҳар як фан метавонад барномаҳои гуногуни таълим дошта бошад, вале шартӣ асосӣ ин мувофиқат қардани барномаи таълимӣ ба стандарти давлатӣ ҳамон фан мебошад.

Ба ақидаи устод Маҳмадулло Лутфуллозода ҳуҷҷати асосие, ки арзёбии сифати таҳсилот ва назорати давлатӣ онро дар зинаҳои гуногун муайяну мушаххас менамояд стандарти давлатӣ таҳсилот мебошад. Муҳаққиқ зикр мекунад, ки «стандарт ҳамчун маҷмуи мақсаду вазифаҳои мазмуни таҳсилоти таҷағоҳ, меъёри ҳадди ақсари масруфияти таълимӣ хонадагону тарбиятгирандагон, принципҳои асосии ташкили ҷараёни таълим, тарзҳои баҳо ва арзёбии сифати дониши талабаҳо ва назорати давлатӣ онро дар зинаҳои гуногуни таҳсил муқаррар менамояд» [8, с.59]. Устод дар тақвияти ҳамин андеша, зимни баррасии марбут ба вазифаҳои идорақунӣ ва назорати сифати таҳсилот зикр мекунад, ки «сухан дар бораи таҳсилоти босифат ва арзишнок меравад, ки андӯхтани он ҳуқуқи конституционӣ ва талаботи маънавии ҳар шахс аст» ва илова менамояд, ки «мувофиқи дарҳости стандарт ин гуна таҳсилот аз ҷониби ҳадамоти дахлдор идора ва назорат қарда мешавад. Аз муаллим то роҳбарону қормандони шуъба ва идораҳои маориф ба он ҳавасманд ва манфиатдоранд, ки барои арзишнокии таҳсилот тадбирҳо андешанд» [8, с. 62].

Дар осори илмӣ академик Маҳмадулло Лутфуллозода зарурати таҳия ва қабули стандарти давлатӣ таҳсилот, асосҳои методологии он, принципҳои таҳияи ин ҳуҷҷати муҳим, вазифаҳои асосӣ ва таъиноти он, мақсад ва соҳаи татбиқи стандарти давлатӣ ва амсоли инҳо муайян қарда шудаанд. Ӯ зикр мекунад, ки «стандартӣ давлатӣ тамоми масъулини соҳаи маорифро вазифадор менамояд, ки:

- низоми назорати сифати таҳсилотро ба роҳ монанд;
- намунаи ҳуҷҷатҳои давлатиро, ки дарача ва натиҷаи фарогирии таҳсилотро муайян мекунанд, омода созанд;
- ҷараёни таълиму тарбияро бо қаррҳои омӯзгорӣ, таҷҳизот ва дигар воситаҳои таълимӣ зарурӣ таъмин намоянд» [8, с. 64].

Масъалаи дигаре, ки зимни баррасии он академик Маҳмадулло Лутфуллозода сифати таҳсилотро аз он вобаста медонад, ин сатҳи омодагии қасбӣ, маҳорату малақа ва таҷрибаи педагогии омӯзгорон аст. Ба андешаи ӯ «муаллимони ояндаро давоми 4-5 сол дар мактабҳои олий аз рӯи як ихтисос не, аз рӯи 2-3 ихтисоси бо ҳам наздик тарбия қардан лозим аст» [6, с.220]. Дар ин маврид ӯ ҷонибдори татбиқи усулҳои педагогикаи ҳамқорӣ мебошад. Зеро ҷараёни таълим ба таъсиррасонии омӯзгору таълимгиранда таҷа мекунад. Дар ҷунин муҳит таълимгиранда на ҳамчун объекти педагогӣ, балки ба сифати иштирокчи баробарҳуқуқ амал мекунад. Омӯзгор бошад, ба андешаи муҳаққиқ, дар интиҳоби роҳу тарзҳои таълим ва шаклҳои ташкили он озод аст. Ба андешаи ӯ «усул ва тарзҳои таълим дар сурате арзишдоранд, ки агар онҳо майли табиӣ талабаҳоро нисбат ба фаҳмидан, ҷустуҷӯ ва таҳқиқ қардан фаъол намуда, оҳанги таҳсилро барангезанд; фаъолияти эҷодӣ ва мустақилии бачаҳоро бедор намуда, муносибати онҳоро дар хусуси ҳаёти воқеӣ рӯҳбаланд намоянд» [6,

с.26]. Муҳаққиқ омӯзгорро омил ва шартҳои асосии таъбиқи ҳуҷҷатҳои стратегии соҳаи маориф арзёбӣ карда, аз ҷумла зикр менамояд, ки «муаллим шахсест, ки ба тамоми рӯкҳои раванди педагогӣ- тарбия, таълим ва инкишофи он ҷомаи амал мепӯшонанд» [6, с.29]. Аз ин рӯ, ҷойгоҳи омӯзгор дар низоми маорифи кишвар, нақши созандаи ӯ дар таъбиқи сиёсати давлатии соҳаи маориф, масъалаҳои марбут ба тарбияи муаллими оянда, ки насли ҷавони тоҷикро дар рӯҳияи ватандӯстию худшиносӣ, ваҳдат ва ифтихори миллӣ, эҳтироми арзишҳои миллию умумибашарӣ тарбия карда тавонад, пайваста дар мадди назари роҳбарияти давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Вобаста ба ин, дар Паёми Пешвои миллат (2023) ба сифати тадбирҳои аввалиндараҷа «аз тақмили ихтисос ва бозомӯзи гузаронидани омӯзгорон, рушди таҳсилоти иловагӣ, тақвияти мақоми омӯзгор дар ҷомеа, ҷалби бештари хонандагону омӯзгорон ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонии соҳаи маориф, омода намудани омӯзгорон ва таҷдид назар кардани стандартҳои касбӣ барои омӯзгорон, нозирон ва тақмили муносибати босалоҳият ба таълим» [11, с. 44] муайян карда шуданд.

Яъне, барои он ки дар кишвари мо сифати таҳсилот ба талаботи замон ҷавобгӯ бошад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарпарастии Пешвои муаззами миллат мунтазам тамоми тадбирҳои заруриро меандешад. Далели возеҳи ин андешаҳо ҳамин аст, ки «...Тоҷикистон тибқи таҳлилҳои ЮНЕСКО ва Бонки Ҷаҳонӣ ба гурӯҳи кишварҳои дохил шудааст, ки ҳаҷми маблағгузорию онҳо ба соҳаи маориф аз ҳисоби бучети давлат зиёд мебошад. Дар ин раҳбарии мамлакати мо аз 183 кишвари таҳти омӯзиш қарордошта ҷойи 21-умро ишғол менамояд» [1, с.42]. Яъне сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ин кафолати таъмини сифати барои ҷомеа матлуби таҳсилот дар тамоми зинаҳои он ба шумор меравад. Зеро давлат ва ҷомеаи тозаистиклоли Тоҷикистон манфиатдоранд, ки дар ҷараёни таҳсилоти муосир сифати он ҳалалдор нагардад, монеаҳои мавҷуда саривақт бартараф карда шаванд ва ҳамчун натиҷа, мутахассисоне ба воя расанд, ки тақдирҳои имрӯзу ояндаи кишварро бо эътимоди комил ба даст гирифта тавонанд.

Дар шароити имрӯза, ки на танҳо рақобатпазирии мутахассис дар бозори меҳнат, балки рақобатпазирии иқтисоди миллиро дар арасаи байналмилалӣ тақозо дорад, андешаҳои академик Маҳмадулло Лутфуллозода аҳамияти бештарро касб мекунанд ва масъулони сохторҳои масъули назорати сифати таҳсилотро дар тамоми зинаҳо водор месозанд, ки нисбати ташкили раванди илман асосноки мониторинг дар ин самт муносибатро боз ҳам ҷиддитар ба роҳ монанд.

Ҳамин тавр, осори илмӣ, андешаҳои пурқимат ва таҷрибаи басо ибратангези академик Маҳмадулло Лутфуллозода дар соҳаи таълиму тарбия яке аз омилҳои муассиру самарабахши тақмили сифати таҳсилот дар мамлакат ба шумор рафта, таъбиқи амалии тавсияву пешниҳодҳои арзишманди ӯ дар ин самт барои на танҳо ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои байналмилалӣ таҳсилот, балки мақоми устувор пайдо кардани кишвари мо дар қатори мамлакатҳои мутарикқии олам мусоидат хоҳад кард. Таҳқиқу омӯзиши ӯ ба талаботи ҷомеаи тозаистиклоли мо ҷиҳати азнавсозии низоми маориф ва ҳалли самарабахши вазифаҳои умдаи иҷтимоию иқтисодӣ ва педагогикаи муосири тоҷик комилан ҷавобгӯ мебошанд.

Муқарриз: Шоҳиён Н.Н., д.и.п., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

А д а б и ё т:

1. Гулназарзода Ж.Б., Шосаидзода С.Ҳ. Масъалаҳои сифати таҳсилот дар осори илмӣ академик Файзулло Шарифзода // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих.- 2023.-№3 (51).- С. 212-221.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Захираи электронӣ]: URL: [https://www.mmk.tj/\(Санаи мурочиат 12 июли соли 2024\)](https://www.mmk.tj/(Санаи мурочиат 12 июли соли 2024)).
3. Лутфуллоев М., Абдурахимов Қ.С. Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ. Васоити таълимӣ.- Душанбе: Ирфон, 2015.- 208 с.
4. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010.- 432 с.

5. Лутфуллоев М. Забон ва масъалаҳои таълими он.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010.- 64 с.
6. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин.- Душанбе: Саҳбо, 2006.- 223 с.
7. Лутфуллоев М., Котибова Ш. Омодагӣ ба саводомӯзӣ (Давраҳои омодагӣ ба мактаб ва тоалифбо дар синфи якум).- Душанбе, 2015.- 111 с.
8. Лутфуллоев М. Назарияи таълим. Курси лексияҳо.- Қўрғонтеппа, 2016.- 500 с.
9. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ.- Душанбе: Маориф, 1985.- 248 с.
10. Таваров С., Шомалангов С. Мактаби академик Лутфуллоев таҳқиқ шавад // Садои мардум.- 2013.- 14 май.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе, 28 декабри соли 2023.- Душанбе: Шарқи озод, 2023.- 64 с.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Рушди маориф–асоси таҳкими аркони давлат.- Душанбе, 2009.- 335 с.

МАСЪАЛАҲОИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ АКАДЕМИК МАҲМАДУЛЛО ЛУТФУЛЛОЗОДА

Дар мақола саҳми академик Маҳмадулло Лутфуллозода дар таҳқиқи масъалаҳои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар зинаҳои гуногуни он мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Ба андешаи муаллифони мақола имрӯз сифати таҳсилот ва сифати захираҳои ақлонии ҷомеа ба омилҳои муҳиму меҳварии геополитикӣ табдил ёфтааст. Яке аз муҳаққиқоне, ки ба масъалаи сифати таҳсилот таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ба баланд бардоштани он дар зинаҳои гуногуни таҳсилот андешаҳои ҷолиб ибтидор намудааст, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Маҳмадулло Лутфуллозода мебошад. Баланд бардоштани сифати таҳсилот аз мавзӯҳои асосӣ, ки онро муҳаққиқ дар ақсарияти асару мақолаҳои хеш мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор дода, тавсияҳои асоснок манзур намудааст.

Аз таҳлили муҳтавои осори илмии устод Маҳмадулло Лутфуллозода бармеояд, ки таҳқиқи проблемаҳои марбут ба баландбардории сифати таҳсилот имкон медиҳад, ки сатҳи салоҳиятнокии тамоми субъектҳои раванди идоракунии сифати таҳсилот низ баланд бардошта шавад.

Дар мақола зикр шудааст, ки яке хизматҳои бузурги академик Маҳмадулло Лутфуллозода дар таҳқиқи масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот дар он зоҳир мешавад, ки ӯ ҷанбаҳои гуногун ва нисбатан муҳиму афзалиятноки онро дар ҳамбастагии зич ва ногусастанӣ баррасӣ намуда, ба натиҷаҳои барои таҳсилоти муосир бағоят муҳим ноил гардидааст.

Муаллифон зикр мекунанд, ки дар шароити имрӯза, ки на танҳо рақобатпазирии мутахассис дар бозори меҳнат, балки рақобатпазирии иқтисоди миллиро дар арасаи байналмилалӣ тақозо дорад, андешаҳои академик Маҳмадулло Лутфуллозода аҳамияти бештарро касб мекунанд.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҳмадулло Лутфуллозода, маориф, стандарти давлатии таҳсилот, таҳсилот, сифати таҳсилот, идоракунии сифат, мониторинги сифат, салоҳияти касбӣ, салоҳияти умумӣ, рушди зеҳн, омӯзгор, китоби дарсӣ, нақшаи таълимӣ, барномаи таълимӣ.*

ВОПРОСЫ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ АКАДЕМИКА МАХМАДУЛЛО ЛУТФУЛЛОЗОДА

В статье рассматривается вклад академика Махмадулло Лутфуллозода в исследовании вопросов повышения качества образования на различных его ступенях.

По мнению авторов статьи, сегодня качество образования и интеллектуальные ресурсы общества превратились в важный геополитический фактор. Одним из исследователей, который обратил особое внимание на качество образования и его

повышение на разных ступенях обучения, является академик Академии образования Таджикистана Махмадулло Лутфуллозода. Повышение качества образования является темой, которую ученый глубоко рассматривает во многих своих научных трудах и предлагает научно обоснованные рекомендации.

Анализ сущности научных трудов Махмадулло Лутфуллозода показывает, что исследование относящееся к проблемам повышения качества образования дает возможность поднять уровень, в том числе и компетентность всех субъектов управления качеством образования.

В статье отмечается, что одним из значимых вкладов академика Махмадулло Лутфуллозода в исследовании проблем повышения качества образования заключается в том, что он изучал различные и наиболее приоритетные аспекты этого вопроса в интеграции и неразрывной связи и получил результаты, которые являются очень важными для современного образования.

Авторы отмечают, что в современных условиях, где требуется не только конкурентоспособности специалиста на рынке труда, но и конкурентоспособности экономики на международной арене, идеи академика Махмадулло Лутфуллозода приобретают еще более важное значение.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Махмадулло Лутфуллозода, просвещение, государственный стандарт образования, образование, качество образования, управление качеством, мониторинг качества, профессиональная компетенция, общая компетенция, развитие интеллекта, учитель, учебник, учебный план, учебная программа.

Маълумот дар бораи муаллифон: Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Шосаидзода Сафар Ҳасан – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Сведения об авторах: Гулназарзода Жило Бури - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Шосаидзода Сафар Ҳасан – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогика. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Information about the authors: Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992 37) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Shosaidzoda Safar Hasan – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Pedagogy, associate Professor of the Department of Pedagogy. Address: 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

УДК: 378

**НЕКОТОРЫЕ БАЗОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ФОРМИРОВАНИЮ МОРАЛЬНЫХ
ПРИНЦИПОВ И НРАВСТВЕННЫХ ИМПЕРАТИВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В
ПРОЦЕССЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ
СРЕДЕ ВУЗА**

Шохиён Н.Н, Кадиров Ш., Муродова Ш.С.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улугзаде,
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Модернизация системы образования в современных условиях при выборе соответствующих моделей инновационного развития страны связана с подготовкой учителей современной формации, умеющих проектировать будущее, то есть уметь представить в зависимости от происходящих перемен какие требования предъявляются к самой личности, так и в тех сферах, которые человек будет реализовать себя в жизни и уметь служить идеалам развития и процветания. При этом следует сформулировать базовый вопрос, то есть кого мы представляем учителем современной формации? В этом аспекте, если визуализировать и проектировать происходящих перемен в обществе, в том числе и в различных ступенях получения образования и расширяющихся сети выбора образовательных учреждений в условиях конкурентной борьбы между ними, то есть государственных школ, частных, совместные образовательные учреждения с зарубежными странами и т.д. С этой точки зрения, расширяется выбор траектории обучения для претендентов на получение школьного и вузовского образования, в том числе для студентов – будущих учителей современной формации, умеющих не только формировать знания, но и нравственных идеалов и духовности. В этом аспекте как приводится в контексте системных задач приведенных в философии образования для 21 века Б.С. Гершунским «именно образования и только образование в состоянии переломить катастрофический нарастающие негативные тенденции духовной сфере личности» [12, с. 23]. С учетом того, что на функции учителя определены также важнейшие задачи помочь развивающихся личностей стать успешными и владеть современными знаниями, так как их судьба нами доверено какими личностями стать и добиться успехов, далее ученый отмечает, что «учитель - это мыслитель, ощущающий всю полноту возложенной на него священной ответственности за судьбу доверенного и доверившегося ему человека, за его духовное и интеллектуальное и физическое здоровье, за будущее своей страны и всего Мира, всей человеческой цивилизации» [12, с. 6]. Учитывая эти определения нами в ходе проведения эксперимента и серии социологических исследований по тематике представление образа современного успешного учителя, при ответе на вопрос «Какими основными качествами, по вашему мнению, должен обладать преподаватель?» из общего участия вопросов 340 студентов различных направлений не педагогического профиля студенты как респонденты отметили: - быть успешным учителем – 54,8%; не навязывать своего мнения учащимся – 7.3%; - уметь убедить в важности приобретаемых знаний - 22%; - владеть педагогическим мастерством - 12%; - как правило верить в успехах учащихся и сотрудничать с ними – 30%; - организовать кружки по интересу и саморазвитию учащихся - 34,3%.

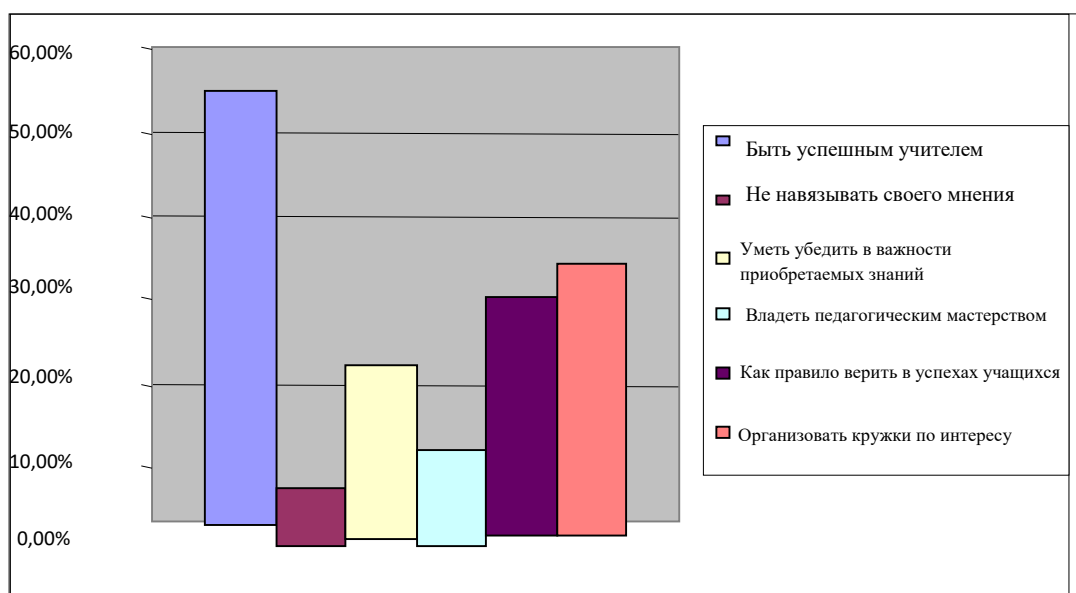

Диаграмма 1. Оценка предпочтительных базовых качеств и мастерство преподавателей со стороны студентов, с точки зрения формирования учителей современной формации (при нашей постановке задачи).

Если результаты данных, приведенной в диаграмме 1., в этом аспекте Николай Карамзин историк и писатель (1766-1826) отмечает, что «...способность быть счастливым в жизни есть: быть полезным свету и в особенности отечеству» [1, с.17]. Эти базовые компоненты и требования к личности учителя определены также в перечень квалификационных характеристик в русле высказываний следующих обязанностей, на которых указывает О. В Козловский, то есть учитель: «создаёт будущее страны, так как от его труда во многом зависит разносторонность развития знаний молодого поколения, требуется и определенные волевые качества: выдержка, терпение, последовательность, настойчивость, самообладание и других важных качеств» [2, с.397]. Эти же целевые функции образования, с точки зрения места и роли учителя отмечается и в высказываниях и педагогической мысли выдающегося педагога Иоганна Генриха Песталоцци (1746-1827), которые созвучны двум предыдущим определениям, заключающегося в том, что «воспитание и образование должны быть достоянием всех людей. В этом аспекте ученый считал историческое место школы одним из важнейших рычагов социального преобразования общества. Разрешение наболевших социальных проблем, коренные общественные преобразования свершатся, по его мнению, только тогда, когда в каждом человеке будут пробуждены и укреплены все его истинно человеческие цели» [3, с. 70]. Принимая за основу некоторые педагогические идеи И.Г. Песталоцци и результаты проведенных выше обработки данных представленном в диаграмме 1., можно прийти к выводу, о том, что для каждого периода развития человечества существуют соответствующие требования к личности учителя, живущего в данное время и умеющее проектировать будущее, формируя при этом соответствующие системные знания, умения и навыки, а также соответствующих нравственных императивов. Владеть знаниями и осознать необходимости их совершенствования представляет собой первым шагом к формированию определенных идеалов в жизни. Если под словом «идеал» как приводится в современном словаре по педагогике подразумевать «образ совершенства, наиболее ценного и величественного, в культуре, искусстве, отношениях между людьми, нравственное абсолютное основание морального долга, критерий разделения добра и зла» [4, с.255]. Следовательно, в теоретическом формировании понятия идеала присутствует также и базовые элементы «ассертивности» включающие в себе «определенная личностная черта,

которую можно определить как автономную, независимость от внешних влияний и оценок, способность самостоятельно регулировать собственное поведение» [6, с.58], то, что указано студентами «не навязывать собственное мнение и придерживаемые взгляды» со стороны преподавателей. Так как формирование асертивности как личностной черты «в первую очередь предусматривает, чтобы человек отдал себе отчет, насколько его поведение определяется его собственными склонностями и побуждениями, а насколько – кем-то навязанными установками» [6, с. 59]. С учетом взаимопроникновения понятия идеала и асертивности можно заключить, что при выборе ценностных ориентации и соответствующих качеств личности понятие «образование» можно соотнести как процесс «трансляции культуры в системе социума с целью социализации личности (единичного представителя поколения, а также синтеза обучения и учения (индивидуальная познавательная деятельность)». Воспитания и самоопределения взросления и социализации развития и саморазвития личности и индивидуальности [7, с. 601].

Если с точки зрения развития базовых компетенций и характеристик предусматриваемых при построении функциональной модели учителя современной формации с определенным идеалам жизни и формирования педагогического идеала, нами при этом принято во внимания следующие основополагающие слагаемые организации учебной деятельности основанных на разработках и предложениях И.А. Зимняя [8], где приводятся следующие компоненты в виде «учебной мотивации, учебной ситуации, контроль со стороны преподавателя, оценки результатов, в этом аспекте процесс управления обучением со стороны педагога включает такие этапы как «уточнение целей обучение дидактического цикла, разработка учебной и обучающей деятельности и проектировочные технологии обучения, реализация проекта обучения (организация и реализация проекта)» [9, с.18]. Если эти задачи рассмотреть во взаимосвязи и взаимодополнении в процессе формирования образа учителя будущего, владеющего не только системными профессиональными знаниями в области современных течений педагогической мысли и технологий, которые предусмотрены ряд документов и предложения приведенных в Болонском процессе, в частности во всеобщей харте университетов (Болонья, 18 сентября 1988 года) Сорбонской декларации (Париж, Сорбона, 25 мая 1988 года), Конвенции о признании квалификации относящихся к высшему образованию в европейском регионе и ряда других нормативно-правовых документов международного уровня, где например, приводится, что «высшее образование играет жизненно-важную роль в укреплении мира, взаимопонимания и терпимости и в создании взаимного доверия между народами и странами» [10, с.369]. С учетом замысла этих предложений, при выбора дидактических целей проектных технологий будущий учитель, формируя соответствующие знания в инновационной среде вуза, в лице школьника как развивающей личности должен представлять человека имеющую свое индивидуальное дарование, разум, способности, ценности, потребности и считает, что каждый ученик по своему талантлив и ...владеет искусством показать свои искренние намерения школьникам, в зависимости от тех градации их взросления в русле, ради каких целей изучают те или иные предметы, и ради каких целей нужны приобретенные знания.

На основе систематизации высшей приведенной информации, а также использования педагогические взгляды и идеи ученых из глубин веков до современности, приведённых в педагогическое наследие персидско-таджикских мыслителей А. Рудаки (858-941), А. Мискавейх (?-421), А. Фирдоуси (940-1020), Ф. Аттор (1145-1221), М.С. Хамадони (1314-1384), а также других видных ученых Аристотеля (384-322 г.г. до нашей эры), Демокрита (460-370 г.г. до н.э.), М.Ф. Квинтилиан (42-118 г.г. до н.э.), Я.А. Коменского (1592-1670), Д. Локка (1632-1702), Ж.Ж. Руссо (1712-1778), А.С. Макаренко (1888-1939), В.А. Сухомлинского (1918-1970), в том числе современных ученых В.И. Андреев, Б.С. Гершунский, В.И. Загвязинский, Г.М. Коджаспирова, В.В. Краевский, В.А. Попков, В.А. Сластенин и других, а также современных таджикских ученых М. Лутфуллозода, А.М. Мирализода, Х. Шомуродзода, А. Нурова, Ф. Гулмадова и других ученых, нами предложены

следующие эффективные модели школьника и школьного учителя с учетом творческого дополнения информационной базы приведенной в работе [13, с.190-191]. При этом принимается за основу что школа дает оптимальный объем знаний, формирует интерес к процессу обучения, навыки самостоятельной работы, выявляет интересы учеников, помогает самоопределению или же, по мнению М.Я. Басова «мы хотим изучать не только то, что личность делает, но и то к чему он стремится и чего желает» [14, с.11]. В продолжении этой мысли при определении содержания и целевые функции и дидактические принципы, включенные в замысле успешных моделей школьника и школьного учителя в предположении того, что студент в будущем станет учителем современной формации И.В. Гете отмечает, что «человек обладающий врожденным талантом испытывает величайшее счастье тогда, когда использует этот талант [15, с.99]. Раскрытие этого таланта, прежде всего входит в миссии и мастерства учителя и осознание потом учеником развивать себя в соответствии со своими врожденными качествами, которые эти мысли выражает следующим образом «учитель должен быть терпеливым и смиренным. Наивысшая духовная добродетель учителя – умение раскаиваться, сокрушаться о своих ошибках перед учениками» [16, с.3]. Самой важной стороной «хорошего нрава, о котором говорил Рудаки, как отмечает, М. Орипов является уживаться и дружить с людьми» [17, с.103], что по замыслу совпадает с педагогическими идеями педагогики сотрудничества и сотворчества. А Носири Хисрав обращая внимание на место и роли формирования знаний в лице миссии учителя советует молодому поколению овладеть знаниями обращая внимание на эти достижения человека отмечает, что «украсть себя знанием, потому что некрасив тот, кто украшен, (только) парчой [17, с.123]». Следует при этом отметить, что один из наиболее ранних классификации знания принадлежит Аристотелю, который выделял следующие его виды «Episteme: знание как теоретическое и универсальное (know-why, «знаю, почему», Techne: знание как технология деятельности, базирующейся на практике и конкретном контексте (know-how, «знаю, как»); Phronesis: знание как норматив деятельности, базирующейся на жизненном опыте и конкретном контексте («практическая мудрость» здравый смысл) [5, с.23]. С учетом проведенного высшего анализа ниже приведем содержательную часть представленной нами предпочтительной модели школьника и школьного учителя.

Предпочтительная модель школьника:

- ♦ для себя определяет, что 21 век для него открывает большие возможности учиться и самоутвердиться;
- ♦ постоянно интересуется неизвестными для него областями приобретения знаниями;
- ♦ чувствует себя ответственным при выборе жизненных идеалов и стремится к своим поставленным целям;
- ♦ знает, что постоянно проводятся конкурсы, олимпиады и другие формы участие показать свои возможности и достижение цели;
- ♦ бережно относится к книгам и другим школьным принадлежностям, уметь пользоваться библиотечным фондом;
- ♦ как правило не подражает другим, не делает не осознанные шаги;
- ♦ как правило, кроме государственного и русского языка стремится к владению другими иностранными языками;
- ♦ может разработать творческие проекты и представить их;
- ♦ уважает труд учителей и не отказывает в помощи своим ровесникам;
- ♦ осознанно выбирает профессию и постоянно интересуется информацией на эту тему;
- ♦ уважительно относится к старшим, родителям, и оказывает им помощь;
- ♦ увлекается спортом;
- ♦ выбирает себе жизненные цели, идеалы и стремится к ним;
- ♦ в зависимости от этапов возрастного перехода, имеет свой эстетический вкус и стиль одежды;
- ♦ не подражает к ценностям и чужой культуре;
- ♦ знает пагубность одобрение и стремление к различным религиозным течениям и террористическим организациям;
- ♦ владеет основами использования мобильных телефонов применительно только к пополнению своих знаний, соблюдая установленные правила в школах.

Предпочтительная модель школьного учителя:

- ♦ Осознает, что для каждого поколения школьников история открывает новые горизонты и возможности;
- ♦ Осознает важности не только формирование соответствующих знаний, умений и навыков для студентов, но и место и роли нравственных императив придерживаемыми школьниками;
- ♦ Для себя определяет, что в каждой группе учатся не

только успешные ученики, но и те кто отстают от программы, но имеют определенные дарования и талантов развиваться и добиться в жизни успехов; ♦ Как отмечается в клятве педагога по мотивам «клятвы Сократа» особое место занимает «уважать личность учащегося, как если бы он был уже взрослым...отвечать за его физическую и духовную неприкосновенность...открыть ему путь к познанию мира...заботиться о том, чтобы оставить грядущим поколениям мир, в котором стоило бы жить»; ♦ Может выявить природные задатки и дарования школьников и на этой основе проводит различные конкурсы и состязательные игры; ♦ Знает основы базовых и специальных знаний по педагогике и в совершенстве владеет основами детской и возрастной психологии; ♦ В своей педагогической практике исходит из объективного подхода к оценке поведения и достижений учеников; ♦ Не допускает случаев переоценки знаний школьников, вызывающих самоуспокоение и нежелание заниматься саморазвитием; ♦ Может направить учеников на достижение поставленной цели, используя при этом резервы детской и юношеской фантазии, качества трудолюбия, любознательности, самостоятельности и взаимной поддержки участвующих в этом процессе ровесников и других лиц; ♦ Постоянно осуществляет контроль по освоению программы обучения и на этой основе проводит корректировку методики и технологии преподавания; ♦ Внедряет педагогические технологии, позволяющие развивать состязательность между учениками, исключая при этом факторы зависти по отношению друг к другу; ♦ При проведении занятий создает творческую атмосферу педагогического взаимодействия и на этой основе может реализовать состязательные программы по выявлению задатков и способностей учеников при решении групповых или индивидуальных занимательных задач по изучаемому предмету; ♦ Ведет общение с учащимися не путем давления, а методом непринужденной дискуссии, умело, направляя их на самостоятельное мышление и выработку предложений; ♦ Осознает, что основным критерием обучения канонам воспитания является его поведение и взаимоотношение с окружающими; ♦ Постоянно занимается самообразованием, совершенствует технологию развивающего обучения.

Литература:

1. Золотой век в афоризмах. / Сост. Н.П. Ходюшиной, вступ. Статья Н.М. Солнцевой. - М. Эллис Лак 2000, 2003. – 320
2. Козловский О. В. Выбор профессии: методики, тесты, рекомендации / О.В. Козловский. -Ростов н/Д: Феникс; Донецк: издательский центр «Кредо», 2006. – 800 с.
3. Константинов Н. А. История педагогики. Учебник для студентов пед. ин-тов. Изд. 4-е, доп. И перерабю М., «Просвещение», 1974. – 446 с.
4. Рапацевич Е.С. Современный словарь по педагогике / Сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: «Современное слово», 2001. – 928 с.
5. Зинов В.Г. Менеджмент инновации: Кадровое обеспечение. – М.: Дело, 2005. – 496 с.
6. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия: - М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 672 с.
7. Менеджмент, маркетинг и экономика образования: Учебное пособие / Под ред. А.П. Егоршина. – Н. Новгород: НИМБ, 2001. – 624 с.
8. Зимняя И.А. Педагогическая психология – М.: Логос. 1999.
9. Е.Э. Коваленко, Е.К. Белова, В.В. Беликова. Педагогические аспекты преподавания инженерных дисциплин. Пособие для преподавателей. Издание 3-е, дополненное и переработанное. – Харьков: УИПА, МОНОГРАФ СПДФЛ Чальцев А.В., 2012. – 218 с.
10. Гретченко А.И. Болонский процесс: интеграция России в европейское и мировое образовательное пространство / А.И. Гретченко, А.А. Гретченко. –М.: КНОРУС, 2013. – 430 с.
11. Шоев Н.Н., Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. – Душанбе: «Ирфон», 2008. – 536 с.

12. Гершунский Б.С., Философия образования для XXI века: Учебное пособие для самообразования. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.

13. Шоев Н.Н., Педагогические доминанты воспитательно-образовательных технологий в системе высшего образования. – Душанбе: «Ирфон», 2004, - 304 с.

14. Формирование системы профильного обучения на основе взаимодействия средней и высшей школы. Из опыта работы городской экспериментальной площадки. 2007-2008 учебный год. Выпуск 4. – М.: Центр «Школьная книга», 2009. – 80 с.

15. Великие мысли и афоризмы выдающихся мужчин: более 100 авторов: ок. 10000 высказываний / авт. – сост. Елена Агеева. – М.: АСТ: Астрель; Владимир: ВКТ, 2010. – 585 с.

16. Юнг К.Г., Структура психики и процесс индивидуализации. М.: Прогресс, 1996. – 269 с.

17. Арипов М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. Душанбе, Полиграфкомбинат, 1962. – 162 с.

НЕКОТОРЫЕ БАЗОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ФОРМИРОВАНИЮ МОРАЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ И НРАВСТВЕННЫХ ИМПЕРАТИВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ВУЗА

В данной статье в логической последовательности рассматривается обоснование темы, связанной с формированием профессионального идеала будущего учителя, с учетом изменений и реформ, произошедших, как в сфере среднего, так и в высшем образовании. В концепции формирования принципов и нравственных императивов будущих учителей мы изучили такие этапы выбора идеалов и ценностей, которые возникают из особенностей влияния внешней среды, характерных для современного мира. С этой точки зрения учитываются возможности человека, например школьника, студента, особенно в контексте выбора приоритетов ценностей в отношениях и сотрудничестве при реализации моделей образовательный процесс и участие в различных конкурсах, предмет индивидуальных заданий, передача педагогического опыта и ряд других сфер деятельности. В этом контексте важным становится выбор основных компонентов человеческой этики и в этом процессе определение других императивов самопознания будущих учителей жизни.

Это значит, что миссия современного учителя состоит не только в том, чтобы обладать знаниями, но и на основе полученного опыта он может способствовать формированию идеалов жизни и воспитанию следующего поколения на основе этих ценностей, то есть он может оказать практическую помощь. Решение указанных проблем при выборе соответствующих моделей педагогических и образовательных технологий требует, чтобы будущий учитель мог оказывать практическую помощь обучающимся в формировании знаний на разных этапах и выполнять свою миссию успешного педагога.

Ключевые слова: учитель, модель, предпочтительная модель учителя, школьник, предпочтительная модель школьника, дидактические принципы, модели, системы, педагогические технологии, формирование, принципы, учитель современной формации, жизненный выбор.

БАЪЗЕ ТАЛАБОТҶОИ ЗАМИНАВИИ ТАШАКУЛИ ПРИНЦИПҶОИ АХЛОҚИИ ОМУЪЗГОРОНИ ОЯНДА ЗИМНИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ЛОИҶАВӢ ДАР МУҶИТИ ТАЪЛИМОТИИ МАКТАБИ ОЛӢ

Мақолаи мазкур бо як пайдарпайи мантиқӣ асоснокии мавзӯи марбут ба ташаккули идеали касбии омузгори оянда бо назардошти тағйироту ислоҳоти ба амаломада, чи дар соҳаи таҳсилоти миёна ва чи дар таҳсилоти олӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар Консепсияи ташаккули принцип ва императивҳои ахлоқии омузгори оянда мо чунин марҳилаҳои интиҳоби идеалҳо ва арзишҳо, ки аз хусусиятҳои таъсири муҳити беруна, ки хоси ҷаҳони муосир ба вучуд меоянд, мавриди омузиш қарор гирифта шудаанд. Аз ин нуктаи

назар ба инобат гирифта мешавад, ки имкониятҳои шахс, масалан, мактаббача, донишҷӯ, махсусан дар заминаи интихоби афзалиятҳои арзишҳо дар равобит ва ҳамкорӣ зимни татбиқи моделҳои раванди таълим ва иштирок дар озмунҳои гуногун, мавзӯи супоришҳои фардӣ, гузаштани таҷрибаи педагогӣ ва як қатор соҳаҳои дигари фаъолият. Дар ин замина интихоби чузъҳои асосии ахлоқи инсон ва дар ин раванд муайян кардани дигар императивҳо барои худшиносии омӯзгорони оянда дар ҳаёт муҳим мегардад.

Ин маънои онро дорад, ки рисолати омӯзгори муосир на танҳо соҳиби дониш аст, балки дар асоси таҷрибаи андӯхта метавонад дар ташаккули идеалҳои ҳаёт ва тарбияи насли оянда дар заминаи ин арзишҳо саҳм гузорад, яъне ёрии амалӣ расонида тавонад. Ҳалли мушкилоти зикргардида зимни интихоби моделҳои мувофиқи технологияҳои педагогӣ ва таълимиро тақозо менамояд, ки омӯзгори оянда тавонад дар ташаккулёбии донишҳо дар марҳилаҳои гуногун ба хонандагон ёрии амалӣ расонида, ҳамчун омӯзгори муваффақ рисолати хешро ба роҳ монад.

Вожаҳои калидӣ: муаллим, модел, модели афзалиятноки муаллим, мактаббача, модели афзалиятноки мактаббача, принципҳои дидактикӣ, моделҳо, системаҳо, технологияҳои педагогӣ, ташаккул, принципҳо, муаллими ташаккули муосир, интихоби ҳаёт.

SOME BASIC REQUIREMENTS FOR THE FORMATION OF MORAL PRINCIPLES AND MORAL IMPERATIVES OF FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF IMPLEMENTING PROJECT TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A UNIVERSITY

This article, in a logical sequence, examines the rationale for the relevance of the topic related to the formation of the professional ideal of the future teacher, taking into account the ongoing changes and reforms, both in the field of secondary and higher education. In the concept of the formation of moral principles and moral imperatives of future teachers, we include such stages of choosing ideals and values that arise from the peculiarities of the influence of the external environment, characteristic of the modern world. In this aspect, it is taken into account that the capabilities of a person, for example a schoolchild, a student, are expanding, especially in the context of choosing adequate priorities in interaction and cooperation in the learning process, participating in various competitions, completing individual assignments, undergoing teaching practices and a number of other areas of activity. In this context, it becomes important to select the components of the core of a person's morality, and on this basis to determine other imperatives for self-realization of future teachers in life.

This means that the mission of a modern teacher includes not only the possession of knowledge, but also, based on the experience gained, to be able to help in the formation of the ideals of goodness and to educate the future generation on the basis of these values. Solving the mentioned problems requires the selection of appropriate models of pedagogical and educational technologies, which require the future teacher to be able to conduct an independent search and self-improvement of knowledge both at the university and as he carries out his function as a successful teacher in various educational systems.

Key words: teacher, model, preferred model of a teacher, student, preferred model of a student, didactic principles, models, systems, pedagogical technologies, formation, principles, teacher of modern formation, life choice.

Маълумот оид ба муаллифон: **Шоҳиён Нурали Набот** – Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзаде, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 935806222, E-mail shoev_n@list.ru

Қодиров Шарифалӣ Саидқулович – Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми география, мудири кафедраи

педагогика, Суроға: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиева 17/6. Тел.: (+992)938954505; E-mail: sharifali-89@mail.ru

Муродова Шахло Сангимуродовна – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, н.и.п., муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии педагогика, Нишонӣ: 734003, шаҳри Душанбе, проспект Рудаки 121, Телефон: +992(37) 224-13-83; E-mail: murodova_1983@mail.ru

Сведения об авторах: Шохийн Нурали Набот – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: 935806222, E-mail shoev_n@list.ru

Кодиров Шарифали Саидкулович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат географических наук, заведующий кафедрой педагогики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)938954505; E-mail: sharifali-89@mail.ru

Муродова Шахло Сангимуродовна – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, к.п.н., старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики, Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, Телефон: +992(37) 224-13-83; E-mail: murodova_1983@mail.ru

Information about authors Shohiyon Nurali Nabot – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, professor of Department of Pedagogy. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street, tel.: 935806222, E-mail shoev_n@list.ru

Kodirov Sharifali Saidkulovich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of geography, head of the Department of pedagogy, Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street, tel.: (+992)938954505; E-mail: sharifali-89@mail.ru

Murodova Shakhlo Sangimurodovna - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, senior lecturer, department of pedagogy, Address: 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue 121, Phone: +992(37) 224-13-83; Email: murodova_1983@mail.ru

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ФОРМЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Атакуллаев У. И.

Таджикский национальный университет

Основной целью образовательного стандарта на современном этапе является создание условий для достижения качества образования в соответствии с перспективными потребностями современной жизни. Цель образования - не усвоение готовых знаний, а обеспечение его познавательным, общекультурным, личностным развитием учащихся, сформированностью у них умения учиться.

В новых образовательных стандартах чётко определена цель современной системы образования: развитие личности на основе формирования универсальных учебных действий, познания и освоения мира. В основе государственного образовательного стандарта лежит системно-деятельностный подход к обучению, который способствует развитию коммуникативной компетенции обучающихся [7, с. 36]. Важными коммуникативными компетенциями для школьников являются и информационные компетенции, готовность учащихся самостоятельно работать с различными информационными источниками: книгами, учебниками, справочниками, атласами, картами, энциклопедиями, каталогами, словарями, CD-Rom, Интернет. Информационные компетенции, как составляющие коммуникативных компетенций, формируются в процессе работы над универсальными учебными действиями.

Формирование коммуникативных УУД предполагает умение ставить цель и сопроводительные указания к совместной деятельности, взаимодействовать в условиях совместной работы, желание участвовать, помогать самому и принимать помощь от других в процессе совместной деятельности, умение презентовать себя и др.

Формированию коммуникативных УУД на уроках русского языка способствует применение следующих активных и интерактивных форм и приёмов организации работы на уроке:

- - постановка и обсуждение с детьми цели урока;
- - работа в парах постоянного и сменного состава, в малых группах;
- - самостоятельная, индивидуальная работа;
- - проектная деятельность;
- - демонстрация полученных результатов совместной работы, их анализ и выводы;
- - оценочная деятельность в роли учителя;
- - различные виды само - и взаимопроверки;
- - постановка проблемных вопросов и др. [1, с. 25].

Русский язык - один из самых сложных предметов. Его изучение требует от большинства учащихся ежедневной кропотливой работы. У многих учащихся в 5-6 классах часто пропадает интерес к этому предмету. Возникает проблема: какие методы обучения способствуют повышению эффективности урока?

Образовательная практика показывает, что прочные знания и навыки приобретаются в процессе активного овладения учебным материалом. Помогает этому также применение интерактивных методов работы на уроке.

«Интерактив» (от английского - interact (inter - взаимный, act - действовать). Интерактивный - означает способность взаимодействовать или находиться в режиме беседы, диалога с кем-либо или кем-либо. Значит, интерактивное обучение - это диалоговое обучение, в ходе которого осуществляется взаимодействие [2, с. 69].

Немаловажную роль здесь играют игровые технологии. Понятие «игровые технологии» представляет большую группу методов и приёмов организации педагогического процесса в форме различных педагогических игр. Игровая форма занятий создаётся посредством игровых ситуаций, которые стимулируют учащихся к учебной деятельности.

Феномен игры, по определению К.Г. Селевко, состоит в том, что, являясь развлечением, она способна перерасти в обучение, в творчество» [4, с. 69].

Одним из эффективных средств развития интереса к учебному предмету «русский язык» является использование на уроках дидактических игр и занимательного материала. Многолетний опыт показывает, что дидактическая игра является действенным методом для развития у детей умственных, познавательных, творческих и других способностей. Игра способствует возникновению у школьников интереса к учебному предмету.

Целью обращения к игровым технологиям на уроке русского языка является приобретение конкретных практических навыков, закрепление их на уровне методики, переход от знаний к опыту. Дидактическая игра моделирует реальность, из которой учащимся предлагается найти выход.

Наиболее эффективными признаны игры-тренажёры - дидактические средства, создающие условия для отработки практических действий, как правило, ориентированы на конкретный учебный предмет, на усвоение отдельных умений. Интерактивные дидактические тренажёры уже доказали свою эффективность. Методичное применение дидактических интерактивных тренажёров на разных этапах урока (актуализация знаний учащихся, закрепление и повторение изученного материала) является эффективным, активизирует учебную деятельность школьников, положительно влияет на повышение качества знаний, умений и навыков, на развитие умственной деятельности учащихся. Интерактивный тренажёр на уроке русского языка содержит три компонента: дидактическую цель, орфографическое правило, задания с выбором ответа.

Дидактическая цель - какие знания учитель хочет проверить, закрепить, отработать. Орфографическое правило - это графическое обозначение орфограммы или построение схемы и т.п. Обычно оно формулируется словами: Повтори (или выучи правило) и помоги герою справиться с заданием. Задания с выбором ответа представляют собой основное содержание тренажера: например, выбираем правильный ответ, вставляем нужную букву, используем приём «верно / неверно».

Цель создания дидактических интерактивных тренажёров - повышение качества усвоения программного материала и стремление сделать процесс обучения ярким и интересным. Это, в свою очередь, способствует развитию учебной мотивации и познавательной активности школьников. Игры-тренажёры создают учащимся комфортную обучающую среду для самостоятельного освоения предмета. Визуализация заданий с помощью тренажеров, справочные сведения, оригинальная система подачи материала, возможность самопроверки полученных знаний делают занятия высокоэффективными. Игры-тренажёры должны учитывать возрастные особенности детей, соответствовать санитарным требованиям при работе на компьютере.

Обучающая роль интерактивных игр-тренажёров состоит в том, что они через игровые ситуации способствуют интенсивному усвоению новых знаний, а положительные эмоции в процессе игры предупреждают перегрузки, обеспечивают формирование коммуникативных и интеллектуальных умений. Главное, чтобы игра не отвлекала, а наоборот, способствовала умственной работе детей. С играми-тренажёрами к урокам русского языка можно познакомиться на педагогических образовательных сайтах: Pedsovet.su, Современный учительский портал, Сеть творческих учителей [2, с. 85].

Интересными и действенными являются словесные игры, сочинения на грамматические темы, методы графических и звуковых ассоциаций. Увлекательные словесные игры помогают раскрыть красоту русского слова, развивают память, внимание, расширяют активный словарь обучающихся, помогают проявлению их творческих способностей. В словесной игре развивается речевая изобретательность, происходит развитие образного мышления.

Использование такой формы работы как разгадывание или составление кроссвордов требуют от детей понимания значений многих слов. Ученикам приходится обращаться к толковым словарям. Это помогает обогатить их лексический запас. Подобная работа становится для

обучающегося по-настоящему творческой. Большой интерес у учащихся вызывает также задание придумать монологи от имени окружающих нас вещей. Активизировать познавательную деятельность учащихся помогают сочинения на грамматические темы. Ученики с большим интересом придумывают сказки или веселые рассказы. Такое задание позволяет совершенствовать письменную речь, помогает понять логику построения текста, развивает орфографическую зоркость. Создавая оригинальные тексты, школьники легче усваивают теоретический материал.

Еще один интерактивный прием на уроках русского языка и литературы - это мнемотехника, обращение к которой облегчает запоминание, заучивание текстов и за счёт ассоциаций увеличивает объём памяти. Особенно целесообразен метод графических ассоциаций в словарной работе. Чтобы запомнить написание трудного слова, нужно создать картинку, обыграть в ней непроверяемую букву. Можно использовать также и звуковые ассоциации, придумывая необычные фразы (рак управляет ракетой; стадо диких зверей на стадионе). Такие приёмы превращают запоминание слов в интересное занятие и формируют навык грамотного письма. Помощником учителю в этой работе может стать книга И.Ю. Матюгина «Как запоминать Слова» [3]. Использование ассоциаций возможно на уроках русского языка и литературы и при создании рисунков-символов. Это позволяет развивать творческие и коммуникативные способности учеников. Занимательность, вызывая познавательный интерес обучающихся, помогает создать благоприятную атмосферу общения на протяжении всего урока.

Педагогические технологии на основе активизации познавательной деятельности учащихся позволяют сделать обучение не столько воспроизводящим, сколько творческим процессом. Ведущей формой развития коммуникативной компетенции на уроках русского языка и литературы является сочинение. Это основное упражнение по развитию речи. Оно приучает учащихся осмысливать, оценивать увиденное, развивает наблюдательность, учит устанавливать причинно-следственные связи, сопоставлять, сравнивать, делать выводы.

Сочинение - творческая работа, требует увлеченности, самостоятельности, активности, внесения в текст своего отношения. Новые тенденции в развитии методики преподавания русского языка и литературы, анализ методического опыта современных учителей-филологов показывают, что для того, чтобы ученик мог самостоятельно выражать свои мысли, наряду с традиционными методами работы над сочинением сегодня в школе нужны новые оригинальные методики. Одной из таких методик является сочинение в жанре фанфикшен.

Фанфикшен (или фанфик) - это творческая переработка известных литературных произведений, позволяющая проверить сформированность у учащихся компетенций письменной речи, образных средств языка, логики, умения мыслить, а также проследить метапредметные связи. Фанфикшен, в отличие от классического сочинения, которое больше ориентировано на репродукцию, по самой своей сути - жанр творческий. Литературные фанфики могут быть в виде рассказов, повестей, романов, пьес, стихов. Фанфики классифицируются по разным признакам: в соответствии с реалиями оригинального произведения («AU» (от англ. Alternative Universal), «He-AU» - фанфики), по способу создания (обычный фанфик, «ролёвка» - фанфик, сонгфик (англ. song-fic) - фанфик, кроссовер (англ. crossover) - фанфик), по структуре (собственно фанфик, RPF (англ. real person fiction), профанфик (англ. profic), филк (Filk) - фанфик в виде песни), по форме (макси (Max) - большой фанфик (примерно от 70 машинописных страниц); миди (Midi) - средний фанфик (от 20 до 70 машинописных страниц); мини (Min) - маленький фанфик (от одной до 20 страниц); драббл (Drabble) - отрывок (сцена, зарисовка, описание персонажа); под драбблом иногда подразумевают короткую (в сто слов) историю, имеющую двойной подтекст и/или неожиданный конец; виньетка (Vignette) - очень короткая история, включающая в себя какую-то одну мысль (описание чувств, внутренний монолог, небольшое событие) [6, с. 154].

Важным в обучении русскому языку и литературе является вопрос о формах организации процесса. Развивать ключевые компетенции и творческий потенциал личности

обучающегося помогает использование активных форм и методов обучения, которые активизируют познавательную деятельность, обеспечивают заинтересованную позицию наибольшего количества обучающихся, дают возможность задействовать на уроке всех, даже «отстающих» учащихся. На таких уроках обучающийся становится субъектом не только в ходе проведения урока, но и на этапе его подготовки.

Для решения этой проблемы необходимо:

- - усиление практической направленности обучения русскому языку и литературе на основе вовлечения обучающихся в различные виды деятельности;
- - поиск активных и интерактивных методов формирования прочных знаний, умений обучающихся;
- - создание на уроках атмосферы сотрудничества, сопереживания, взаимной поддержки.

Воплотить в образовательную практику принцип ГОС - ученик не объект, а субъект образовательного процесса - помогают именно активные формы и методы обучения. Условно их можно разделить на активные формы уроков, активные методы и приёмы обучения, активизацию исследовательской деятельности.

Наиболее применимы в образовании такие активные формы как интегрированные уроки, урок-исследование, урок-консультация, мультимедийные технологии обучения. В обучении русскому языку и

литературе интересными являются игровые формы уроков - урок-соревнование, урок-инсценирование (ролевая игра), урок-путешествие, урок-КВН.

Активные формы уроков требуют, в свою очередь, и активных методов и приёмов работы. Это могут быть творческие виды пересказа, интерпретация литературных текстов, поисково-исследовательские методы (создание проблемной ситуации, «мозговой штурм»), работа над индивидуальными и групповыми проектами, защита проектов), взаимопроверка работ (работа в парах). Активные методы обучения ставят обучающегося в новую позицию, он становится активным участником образовательного процесса, у обучающихся развивается способность к исследовательской деятельности.

Для успешного овладения знаниями и умениями важны формы, методы и приёмы, соединяющие обучение и воспитание в единый педагогический процесс. Этому способствует применение групповых (сетевых) форм работы (работа в парах, выполнение обучающимися заданий web-квеста, разнообразные творческие работы (сочинение сказок, рассказов, стихотворений, диалогов, составление кроссвордов, ребусов, викторин), разработка дидактических материалов и тестовых заданий, в том числе и интерактивных, интеллектуальный марафон, виртуальные литературоведческие экскурсии и путешествия, семинары, практикумы и диспуты и др. [4, с. 55].

На этапе обобщения знаний можно использовать приём «Синквейн», составление которого требует умения кратко резюмировать учебный материал. Его можно использовать при изучении словарных слов или на уроках литературы при составлении характеристики героя литературного произведения.

Приём «Составление кластера» возможно использовать на разных этапах урока. Его смысл в попытке систематизировать имеющиеся и дополнить новые знания по определенной проблеме. Кластер можно применять для организации индивидуальной и групповой работы как на уроке, так и для выполнения домашнего задания.

Одной из технологий, формирующих и активизирующих коммуникативные УУД, структурирующих самостоятельное суждение обучающихся, является диалогическое обучение. Эта технология помогает развивать способность строить отношения с одноклассниками и взрослыми, умение формулировать свою точку зрения, аргументировать своё мнение и корректно отстаивать свою позицию. Процесс учения становится увлекательным. Учащиеся получают больше возможности для развития логического и алгоритмического мышления, воображения и познания мира, для определения собственной точки зрения. Учебный диалог - неотъемлемый компонент любой гуманистической

технологии обучения. Выделяют следующие уровни сформированности диалогичности [5, с. 98].

1. Своя позиция участникам диалога представляется единственно правильной.
2. Все слышат друг друга, стремятся к более четкому раскрытию собственной позиции, к взаимопониманию.
3. Становится возможным «рождение» новой истины в процессе совместного размышления.

На начальном этапе рекомендуется применять формы с заданными ролями, так как ученик только начинает осваивать технологию свободного диалога. Ему легче говорить от имени какого-нибудь героя. Поэтому целесообразно использовать приемы:

- «По солнышку» (это речевая эстафета, где дети имеют возможность услышать мнение каждого участника разговора),

- «Да и нет, не говорить» - условный предмет участник диалога передаёт другому обучающемуся не по очереди, а по собственному желанию. Отказываться от выступления нельзя. Запрещаются также ответы типа «согласен», «не согласен», «не знаю». Участнику необходимо проговорить свою позицию по отношению к проблеме, аргументировать её,

- «Минута на шум». После оглашения дискуссионного вопроса микрогруппам внутри учебной группы (3 - 7 человек) предлагается минута на «шум», т.е. на обсуждение проблемы. В итоге представитель от каждого микроколлектива озвучивает их позицию по предложенной теме, отвечает на вопросы других групп.

- «Дискуссионные качели». Дискуссия - это спор по правилам, чтобы вместе найти истину, решить проблему. Имитируется раскачивание качелей между двумя сторонами участников диалога. Две группы придерживаются альтернативной точки зрения: «за» и «против». Поочередно от каждой группы высказываются суждения по заданной теме. Учитель может поощрять, корректировать высказывания участников, может выступать от своего имени на позициях одной из сторон. Когда аргументы будут исчерпаны, «качели» останавливаются. Необходимо подвести краткий итог разговора.

Использование технологии диалогического обучения необходимо, так как в грамотно организованных диалогах оттачивается умение аргументировать собственную точку зрения, отстаивать свои взгляды, развивать коммуникативные навыки, мужество признавать ошибочность прежних утверждений.

Использование активных форм и методов обучения не обходится без использования ИКТ, которые позволяют индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения, контролировать деятельность каждого, активизировать творческие и познавательные способности обучающихся, оптимизировать образовательный процесс, значительно увеличить темп работы на уроке. Использование ИКТ на уроках русского языка и литературы в сочетании с активными формами и методами обучения не только значительно повышает эффективность обучения, но и помогает создать более продуктивную атмосферу на уроках, заинтересованность учащихся изучаемым материалом.

Это только часть методов и приёмов активного и интерактивного обучения, помогающих воспитывать по-настоящему образованных, нравственных людей, способных к сотрудничеству, которые могут сами принимать ответственные решения, отличаются мобильностью и динамизмом [8, с.75].

Рецензент: Товбаева М.М., к.п.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзаде

Литература:

1. Воропаева, Н.А. Интерактивные тренажеры по русскому языку «Гласные в суффиксах имён существительных»; 6 класс [Электронный ресурс] <http://pedsovet.su/load/31-1-0-45159>
2. Воропаева // Pedsovet.su - Сообщество взаимопомощи учителей URL: <http://pedsovet.su/load/31-1-0-45159>
3. Звездина, А.Я. Интерактивные методы как способ повышения мотивации в обучении русскому языку и литературе [Текст] / А.Я. Звездина // Мастер-класс. - 2006. - № 10.
4. Матюгин, И.Ю., Чакаберия, Е.И., Рыбникова, И.К., Слопенко, Т.Б. Как запоминать слова [Текст] / И.Ю. Матюгин - Д.: Сталкер, 1997

5. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии [Текст] / Г.К. Селевко – Народное образование. - 1998 - с. 56.
6. Сериков, В. В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии [Текст] / В.В. Сериков. - Волгоград, 1994.
7. Фанфики: виды, классификация, рейтинги и оформление [Электронный ресурс] / Фанфики в литературе - 2014 г. - URL: <http://www.fanfic.ru/> (дата обращения 14.04.2015).
8. Рыбченкова Л. М., Капинос В. И., Цыбулько И. П. О ЕГЭ и мониторинге по русскому языку// Русский язык в школе. 2004. -№ 3.-с.10.
9. Современные технологии обучения. Методическое пособие по использованию интерактивных методов в обучении / Под ред. Г.В.Борисовой., Т.Ю. Аветовой и Л.И. Косовой. - СПб.: Изд-во «Полиграф-С», 2002. -79 с.: ил.
10. Технологические подходы и интерактивные методы. Программа Обучение Здоровью. М. 2005. -95 с.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ФОРМЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

В основе государственного образовательного стандарта лежит системно деятельностный подход к обучению, который способствует развитию коммуникативной компетенции обучающихся. Прочные знания и навыки приобретаются в процессе активного овладения учебным материалом, в том числе, посредством применения интерактивных методов работы на уроке. Немаловажную роль здесь играют игровые технологии, технологии диалогического обучения, ИКТ. Важным в обучении русскому языку и литературе является вопрос о формах и методах организации процесса. В статье приведены примеры интерактивных методов, которые повышают качество образования и вызывают интерес учащихся.

***Ключевые слова:** интерактивные методы, уроки русского языка и литературы, коммуникативные УУД, игровые технологии, технологии диалогического обучения.*

УСУЛИ ИНТЕРФАКТИВИИ ТАЪЛИМ ВА ШАКЛҲОИ ОН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ РУС

Стандарти давлатии таҳсилот ба равиши системавӣ, ба фаъолият асосёфта ба таълим дахлдор аст, ки ба рушди салоҳиятҳои коммуникатсионии хонандагон мусоидат мекунад. Дониш ва малакаи устувор дар раванди азхудкунии фаъолонаи маводи таълимӣ, аз ҷумла тавассути истифодаи усулҳои интерактивии кор дар синф ба даст оварда мешавад. Дар ин ҷо технологияҳои бозӣ, технологияҳои омӯзиши диалогӣ ва ТИК нақши муҳим мебозанд. Масъалаи муҳимми таълими забон ва адабиёти рус масъалаи шакли усулҳои ташкили процесс мебошад. Дар мақола роҷеъ ба усулҳои интерактивӣ мисолҳо оварда шудааст, ки ин сифати таълимро меафзояд ва ҳамчунин шавқу рағбати донишомӯзонро зиёд менамояд.

***Калидвожаҳо:** усулҳои интерактивӣ, дарси забон ва адабиёти рус, воситаҳои омӯзиши коммуникативӣ, технологияҳои бозӣ, технологияи таълими диалогӣ.*

INTERACTIVE TEACHING METHODS AND THEIR FORMS IN RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS

At the heart of the educational standard is a systematic activity approach to learning, which contributes to the development of communicative competence of students. Strong knowledge and skills are acquired through active learning. This is facilitated by the use of interactive methods of work in the classroom. An important role is played by gaming technology, technology, Dialogic learning, ICT. Important in teaching Russian language and literature is the question of the forms and methods of organization of the process. The article provides examples of interactive methods that improve the quality of education and arouse student interest.

***Keywords:** interactive methods, Russian language and literature lessons, communicative UUD, game technologies, Dialogic learning technologies.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Атақуллаев Усмон Исмаилович, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи забони русӣ барои факултети ҳайрифилологӣ. Телефон: +992000333200*

***Сведения об авторе:** Атақуллаев Усмон Исмоилович, Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой русского языка для нефилологических факультетов. Телефон: +992000333200*

***Information about the author:** Atakullaev Usmon Ismoilovich, Tajik National University, candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of Russian language for non-philological faculties. Phone: +992000333200*

ТДУ: 371.3:809.057 (575.3)

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ШАВҚМАНСОЗИИ ДОНИШЧӢӢ БА ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Гадоев К.Х.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Масъалаи ҳавасмадсозии хонандагону донишчӯён, кормандони касбу кори гуногун, новобаста аз синну сол ва фаъолияти корӣ ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ, алалхусус ба азхудкунии забони англисӣ талаботи замон ва ҷомеаи муосир гаштааст. Ба масъалаи мазкур Ҳанӯз аз солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ ба даст омадан ҳукумати мамлакат таваҷҷуҳи хоса зиҳир намуда, айни ҳол боз ҳам бештар зери назорат қарор дорад. Ҳамин аст, ки се маротиба (барои солҳои 2004-2014, 2015-2020 ва то давраи соли 2030) Барномаи давлатии махсус дар самти тақлими таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расида, айни замон татбиқ гашта истодааст. Илова бар ин, 18.03.2024 таҳти №795 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар хусуси аз 1-уми апрели соли ҷорӣ кормандони ташкилоту мақомот ва сохторҳои давлатӣ ба муддақи якумин сол ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ ва ё дигар забонҳои хориҷӣ) фаро гирифта шаванд.

Имрӯз олимону муҳаққиқон ва муҳатассисони соҳа зарурати дарёфти роҳу воситаҳои фароҳам овардани шароит барои бедорсозии шавқу завқи маърифатии забонмӯзонро қайд мекунанд. Ҳамасола бо мақсади таҳким бахшидан ба самти омӯзиши забонҳои хориҷӣ, осон намудани азхудкунии забонҳо, дастрас намудани маводҳои таълимӣ ва имкониятҳои васеъ фароҳам овардан барои ташкили фазои забонӣ дар саросари ҷаҳон корҳои зиёди илмию таҳқиқотӣ анҷом дода шуда, озмоишҳои илмӣ гузаронида мешаванд. Вобаста ба шароит, муҳит, имконият ва дигар омилҳои роҳу усул ва методҳои гуногуни таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ пешниҳод мегардад. Аз ҷама муҳим, ба таваҷҷуҳ, доираи дарку фаҳмиш, шуғлу фаъолияти корӣ ва шавқу завқи забонмӯзон мувофиқ интихоб кардани методҳо ва воситаҳои таълимӣ таваҷҷуҳи махсусро талаб менамояд. Яке аз ин воситаҳои таълимие, ки вақтҳои охир ба ҷараёни таълим ворид шудааст ва истифодаи он метавонад ба аксарият нафарон ҳангоми забонмӯзӣ мақбул ояд, технологияҳои иттилоотӣ-инноватсионӣ мебошад.

Дар шароити муосир, бо назардошти таваҷҷуҳи донишчӯён ба технологияҳои иттилоотӣ ва истифодаи васеи онҳо, ин имкониятро метавон ҳамчун воситаи рушди ҳавасмандкунӣ дар рафти дарсҳои забони англисӣ истифода бурд. Бояд гуфт, ки алҳол технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи таълими муосир гаштааст. Аз ҷамин лиҳоз онро метавон бо маводҳои анъанавӣ ва асосии таълим дар ҳамбастагӣ истифода бурд.

Забони хориҷӣ дар муассисаи таълимӣ шояд ягона фанне бошад, ки ҳадафи омӯзиши он муошират аст. Таваҷҷуҳи марказӣ ва мушкилтарин дар ҷараёни муошират – барқарор намудани алоқаи равонӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ бо ҳамсӯҳбату шарикони муошират мебошад. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва методҳои муосири таълим, аз қабилӣ усули лоиҳавӣ, бозихҳои нақшофарӣ, мубоҳиса, гузаронидани дарсҳои ғайрианъанавӣ шароит фароҳам меорад, ки дар дарфти дарс на танҳо забони англисӣ ҳамчун воситаи муошират азхуд карда шавад, балки қобилият, маҳорату малака ва шахсияти шогирдон ошкор ва рушд дода шавад.

Ҳамин тариқ, аҳамияти мавзӯи тақиқро метавон бо эҳтимолияти мушкилоти имрӯзи таълиму илмомӯзӣ, номувофиқатии сатҳи дарку фаҳмиш ва доираи шавқу ҳавас, майлу нигоҳи наврасону ҷавонон ба омӯзиши маводҳои таълимӣ, иттилоотӣ нав, забонмӯзӣ ва ҷаҳди тағйироти мусбат ворид намудан ба ҳаёташонро асоснок намуд.

Технологияҳои инноватсионӣ ва методҳои муосири таълимӣ таваҷҷуҳи маърифатии донишчӯёнро ба раванди таълим, дарси забони англисӣ ва майли муошират намудан бо ин забон муайян мекунанд. Таваҷҷуҳи маърифатӣ, бар хилофи ангеҷаҳо ва хоҳишҳои норавшану бешууронаи донишчӯён ҳамеша мавзӯ ва масъалаи баҳсангези худро дорад.

Чараёни маърифатӣ омезиши муҳимтарин равандҳои равонӣ барои инкишофи шахсият мебошад. Фаъолияти зеҳнӣ, ки зери таъсири манфиатҳои маърифатӣ сурат мегирад, дар инҳо зоҳир мешавад: тахминҳо, равиши тадқиқотӣ, ҷустуҷӯи ҷаҳол. Шавқу рағбат ба омӯзиш яке аз хислатҳои муҳимтарини шахсият аст, ки бояд бо ҳар васила инкишоф ёбад.

Ҳамин тавр, дар фаъолияти омӯзгори эҷодкор ташаккули шавқи маърифатӣ тавассути истифодаи технологияҳои инноватсионӣ муҳимтарин омили тақмили раванди таълим ва ҳалли самараноки вазифаҳои он мегардад. Шавқи маърифатӣ як воситаи муҳим дар истифодаи имкониятҳои инфиродии ҳамаи категорияҳои донишҷӯён, ҳам донишҷӯёни ҷаҳол ва ҳам суҷхон мебошад.

Инноватсия аз як ҷониб чараёни ташаккул, татбиқ, воридшавӣ, аз ҷониби дигар – фаъолияти ворид кардани навоарӣ ба амалиёти иҷтимоии муайян аст. Аз ин ру технологияи инноватсионии таълимро бояд ҳамчун воситаи татбиқу ҷорӣ намудани усулҳои нави таълим баррасӣ намуд [16, с.12].

Дар фаъолияти касбии омӯзгор эҷодкориро навоарӣ ва гуногунандешӣ яке аз омилҳои асосии муваффақияти ӯ дар шавқмандсозии ҳавасмандгардонии донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ мебошад. Хуб баён кардани дарс, ташкил намудан ва дар вақтҳои муайянгашта гузаронидани қисматҳои дарс, худ аз маҳорати касбӣ-педагогии омӯзгор дарак медиҳад. Доштани маҳорати тартиб додани чараёни таълим бо тамоми қонуниятҳои ва принсипҳои дидактикаш аз омӯзгор тақмили ҳамешагиро талаб менамояд.

Принсипи таълим – ин сараввал қонуниятҳои мебошанд, ки тибқи он сохтори таълими фан кор кунад ва вусъат ёбад [5, с.139]. Принсипҳои умумидидактикӣ (принсипҳои фардиқунонии раванди таълим, аёнӣ, ҷаҳолсозӣ ва ғ.) ва принсипҳои методии таълими забонҳои хориҷӣ (принсипҳои коммуникативии таълим, дар алоқамандӣ таълим додани намудҳои фаъолияти нутқ, принсипҳои махсуси методӣ ва ғ.) асоси чараёни таълим ба шумор меравад. Интихоби методҳои ва воситаҳои таълим аввалан аз мақсаду вазифаҳои таълим ва баъдан аз принсипҳои таълим восбатӣ дорад. Навоварию навгонӣ дар таълим раванди асосии тақмили технологияҳои педагогӣ, маҷмӯи роҳу усулҳо, методҳои ва воситаҳои таълим мебошад.

Мақсади таълими анъанавӣ азхудкунии маҷмӯи дониш, аз худ намудани маҷмӯи маҳорату ва малака, инчунин омода намудани шогирдон ба ҳаёту фаъолияти мустақилона иборат мебошад. Таълими инноватсионӣ ҳамчун шакли алтернативӣ ба омӯзиши анъанавӣ мешавад. Мақсади таълими инноватсионӣ интиқоли намунаҳои омодаи азхудкунии иттилоот набуда, балки ташаккули шахсияти шогирдон, қодир будани онҳо ба интихоби оқилона дар ҳолатҳои душвор мебошад. Вазифаи асосии таълими инноватсионӣ бевосита ба раванди зиндагӣ шомил намудани донишҷӯён, яъне рушди ҳамаҷонибаи онҳо тавассути талқинсозии донишҷӯён худомӯзӣ ва худтақвими раво мегардад.

Қариб ягона фан дар мактаби оӣ, ки ҳадафи муоширатӣ дорад, забони хориҷӣ мебошад. Лаҳзаи марказӣ ва мушкултарин дар муошират барқарор кардани алоқаи равонӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ бо шарикони муошират мебошад. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, аз қабилӣ бозии нақшофарӣ, усули лоиҳавӣ, мувоҳисавӣ, инчунин гузаронидани дарсҳои ғайрианъанавӣ шароит фароҳам меорад, ки шахсияти хонандаро ошкор ва нишон медиҳад.

Барои дарки пурраи маводи лексикӣ грамматикӣ дар марҳилаи ташаккули маҳорат, тақроран иҷро намудани амали ҷаҳояи азхудкунии он ва таққими доимӣ ва назорати доимии иҷрои дурусти ин амалҳо аз ҷониби муаллим ба мақсад мувофиқ аст.

Ба таълими инноватсионӣ метавон чанд методу маводҳоро ворид намуд, ки ба азхудкунии забони англисӣ ва шавқмандсозии донишҷӯён мусоидат мекунад. Асоси технологияи инноватсиониро низомҳои ташкил медиҳанд, ки бо воситаҳои барномаҳои компютерӣ амалӣ шуда, захираҳои иттилоотӣ ва воситаҳои дастгоҳиву барномавие мебошанд, ки нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли маълумоту иттилоотро аз ҷое ба ҷои дигар таъмин менамоянд [3, с. 33-36]. Ин ҳам бошад, маводҳои аз сарчашмаҳои интернет (сомонаҳои таълимӣ ва зеҳни сунӣ), барномаҳои таълимии компютерӣ ва смартфонӣ, таълими лоиҳавӣ,

кейст-стадӣ, портфолиёи забонӣ ва амсоли инҳо мебошанд, ки ба раванди азхудкунии забони англисӣ тағйироти кулӣ ворид карда, ва таъсири мусбат мерасонанд.

Дар адабиёти англисзабон метавон 5 намуди сарчашмаҳои интернетии зеринро чудо намуд: хотлист (hotlist), трежа хант (treasure hunt), сабчект саплэ (subject sampler), мултимедия скарбук (multimedia scarbook) ва вебквест (webquest).

Хотлист (hotlist) руйхати сомонаҳои интернатиро вобаста ба мавзӯи омӯхташаванда пешниҳод мекунад. Барои гирифтани маълумоти иловагии таълимӣ хеле хуб мебошад.

Мултимедия скарбук (multimedia scarbook) сарчашмаи коллексияи мултимедиро ба назар меорад. Нисбат ба намуди пешина ин сарчашма дорои интиқод (ссылки) бо сомонаҳои матнӣ, расмӣ, аудиофайлҳо, видеоклипҳо, маълумотҳои графикаию аниматсияҳо ва сайёҳати виртуалӣ мебошад.

Трежа хант (treasure hunt) низ монанди сарчашмаҳои дар боло зикр шуда ба сомонаҳои гуногун интиқодҳои зиёд дорад. Сарчашмаи мазкури интернетӣ оид ба сомона саволҳои гуногунро пешниҳод менамояд. Бояд қайд кард, ки саволҳо барои пурра ва аниқ фаҳмидани мавзӯи равона карда шудаанд. Саволҳо метавонанд фаъолияти таълимгирандаро идора кунанд.

Сабчект саплэ (subject sampler) дар худ тамоми ҷиҳатҳои 3 сарчашмаи дар боло зикршударо доро мебошад. Лекин саволҳои, ки сарчашмаи мазкур пешниҳод мекунад на танҳо барои фаҳмиши мавзӯи, балки инчунин саволнома барои баён кардани фикру ақидаи худ оид ба масъалаҳои мубрами рӯзмарра тарҳрезӣ гардидаанд.

Вебквест (webquest) ин сенарияи ташкилкунӣ фаъолияти лоиҳавӣ дар тамомии мавзӯҳо бо истифода аз сарчашмаҳои интернетӣ мебошад. Тамомии қисматҳои сарчашмаҳои дар боло зикр шуда дар бар гирифта, барои ҳамаи донишҷӯёни гуруҳ гузаронидани лоиҳаҳо пешниҳод менамояд.

Ҳадафи асосии истифода аз технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим асосан ба ташаккул ва тақомули низоми тайёр намудани мутахассисон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ, инчунин ташкили низоми иттилоотӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ нигаронида шудааст [8].

Баъд аз он, ки вобаста ба технологияҳои инноватсионӣ ва методҳои муносири таълим маълумот пешниҳод намудем, пас моро зарур аст, ки атрофи шавқмандсозии маърифатии донишҷӯён ва мушкилоти роҳандозии онро баррасӣ намоем.

Ҳавасмандӣ яке аз манбаъҳои мебошад, ки миёни донишҷӯён ба омӯзиши забони хориҷӣ, тақмили он ва истифодаи минбаъдаи он дар фаъолияти касбӣ тавачҷуҳи зиёдро ба вуҷуд меорад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки натиҷаҳои таълими забони англисӣ ҳамчун забони хориҷӣ дар донишгоҳҳои ғайризабонии мамлакат дар сатҳи зарурӣ нест, гарчанде дар бисёре аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ шароити хеле хуб мавҷуд аст. Донишҷӯён ба маводи таълимӣ, манбаъҳои анъанавӣ ва электронӣ дастрасӣ доранд, ки онҳоро ҳам мустақилона ва ҳам дар дарс ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ истифода бурдан мумкин аст. Баъди хатми курси мазкур на ҳама донишҷӯён метавонанд аз забони хориҷӣ дар фаъолияти касбии худ истифода баранд. Фоизи хеле ками хатмкунандагони донишгоҳҳо пас аз тамоми кардани курсҳои кӯтоҳмуддат, дарсҳои иловагӣ худомӯзӣ метавонанд аз забонҳои хориҷӣ дар сатҳи касбӣ истифода баранд. Дар асоси гуфтаҳои боло мо бояд ин масъаларо аз нигоҳи забоншиносӣ, методикаи таълим, педагогика ва психология баррасӣ намуда, роҳҳои ҷалби донишҷӯён, ҳавасмандии онҳоро ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ пайдо кунем.

Масъалаи ҳавасмандгардонии донишҷӯён ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ метавонад дар ҳама марҳилаҳои таҳсилоти донишгоҳӣ мушкилоти асосӣ ҳисобида мешавад. Ин масъала дар замони мо хеле мубрам доништа мешавад, аз ин рӯ ба ин масъала мақолаҳои илмӣ, мақолаҳои тадқиқотӣ, монографияҳои олимони машҳури ватанӣ ва хориҷӣ бахшида шудаанд.

Дар асарҳои олимони тоҷик ба монанди С.Э. Неъматов, Р. Абдуллоева, М.Н. Абдуллоева, М.Т. Ҷабборов, П.Ҷ.Ҷамшедов, И.Б. Мошоева, М.Н. Нағзибекова, Р.И.

Хошимова, И.Б. Эмомов паҳлӯҳои рушди забон ва ташаккули ҳавасмандии донишҷӯён ба омӯзиши забонхоро баррасӣ гардидаанд.

Чамбаҳои гуногуни масъалаи методикаи таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таълимии тоҷикӣ дар асарҳои С.Н. Алиев, Х. Сайфуллоев, В. Абдуллоев, А.И. Байдуллоева, С. Авғонова, Н. Бакеева ва дигар олимони ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст.

Эмомов И.Б. масъалаи ташаккули ҳавасмандии хонандагон ба омӯзиши забони англисиро баррасӣ намуда, «ангезаи забонӣ»-ро ҳамчун «сифати интегративии шахсияте муайян мекунад, ки сатҳи баланди малакаю маҳорати забонӣ, қобилият, эҷодкорӣ ва рушди эҳтиёҷмандӣ ва ҳавасмандкуниро дар назар дорад» [17, с. 10]. Олими тоҷик инчунин қайд мекунад, ки «таваҷҷуҳ ба мундариҷаю сохтор ва вазифаҳои фарҳанги забонии хонандагон хусусияти зарурии дидактикии инкишоф ва худшиносии он мебошад» [17, с. 11].

Бо мақсади ҳавасманд намудани донишҷӯён ба азхудкунии забони англисӣ, ташаккул додани салоҳиятҳои лингвистӣ, касбӣ, эҷодкорӣ ва амсоли инҳо, истифодаи роҳу усулҳо, методҳои анъанавию ғайрианъанавӣ, инноватсионӣ, инчунин ҷорӣ намудани технологияи компютерӣ дар раванди таълим талаби зарурӣ шуморида мешавад.

Азбаски дар таҳқиқи мо ҳавасмандӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад, зарур аст, ки маънои ин вожаҳо муайян ва муайян кунем.

Мотив аз калимаи фаронсавӣ *motif* ҳамчун сабаб ё сабабҳои ҳавасмандкунанда тарҷума шудааст. Ҳавасмандӣ барои фаъолияте, ки бо қонунҳои кардани ниёзҳои инсон алоқаманд аст; маҷмуи шароитҳои беруна ва дохилӣ, ки боиси фаъолияти субъект гардида, самти онро муайян мекунад [1, с.148].

Барои баланд бардоштани ҳавасмандии маърифатии донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ, муайян ва такмил додани сифатҳои шахсии донишҷӯён ва ошкор кардани қобилиятҳои пинҳонии онҳо зарур аст. Муҳимтарин хислатҳои ин самт, махсусан ҳангоми таълими лексикаи касбии забони хориҷӣ ба донишҷӯён инҳоянд:

- самаранокӣ: дар муддати кӯтоҳтарин миқдори зиёди маводи таълимиро самаранок азхуд мекунад;
- эргономика: дар муҳити таълим фазои мусбӣ равонӣ фароҳам буда, стресс ва қори зиёдатӣ вучуд надорад, усулҳои муосир, инноватсионӣ ва воситаҳои таълим истифода мешаванд;
- ҳавасмандкунӣ: шароити фароҳам овардашуда барои омӯзиши забони англисӣ метавонад ба ҳавасмандии донишҷӯён таъсир расонад ва онҳоро ба омӯзиши мустақилонаи забон ҳавасманд кунад.
- самаранокӣ: сарфи назар аз сатҳҳои гуногуни омӯзиши забонҳои донишҷӯён, вақти кам ва дигар омилҳо, натиҷаи азхудкунии маводи таълимӣ бо забони англисӣ дар сатҳи баланд аст.

Чунин ба назар мерасад, ки аз ҳама самараноктарин технологияҳои муосири донишгоҳӣ барои таълими забонҳои хориҷӣ мебошанд: коммуникативӣ бо назардошти идеяҳои технологияи таълими контекстӣ; модуль, ки бо тамаркузи баланд ва интиҳоби баланди маводи таълимӣ хос аст; маълумот бо истифода аз захираҳои интернет [7, с. 110].

Методикаи таълим дар мактабҳои олии роҳҳои самаранокӣ истифодаи донишҳои назариявро дар фаъолияти касбии оянда тавсия медиҳад. Яъне, чараҳои таълими забони англисӣ бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки донишҷӯён забонро ҳамчун воситаи муошират дар фаъолияти касбии худ истифода намоянд. Барои ин мо бояд нисбат ба таълими сохтори забон, бештар ба ғанигардонии захираи луғавии донишҷӯён тавҷҷуҳ диҳем. Истифодаи беҳатои калимаю ибораҳои азхудкардашуда низ бояд дар маркази тавҷҷуҳи мо қарор гирад. Илова бар ин, траекторияи таълими мо ба самти истифодаи ҳаҷми муайяни истилоҳоти соҳавӣ бо забони англисӣ дар рафти дарс, қор бо матнҳо ва иҷрои машқҳои таълимӣ муайян гардид.

Қобили қайд аст, ки така намудан ба рушди салоҳияти лексикӣ ва муоширатии донишҷӯён як навъ ҳавасмандии онҳоро метавонад боло барад. Агар аз як ҷониб соҳиб шудани захираи бойи луғавӣ ва истилоҳоти касбӣ ба мутахассисони оянда муоширатии

касби ро таъмин намояд, аз ҷониби дигар дур сохтани монеаҳои лингвистию психологӣ ва водор сохтани донишҷӯён ба муошират дараҷаи ҳавасмандии онҳоро хеле боло мебарад. Яъне, агар донишҷӯ мушоҳида кунад, ки маҳорати муоширатиаш рушд карда истодааст ва ӯ метавонад вобаста ба самти фаъолияти касбии ояндаи худ озод сухан гӯяд, пас албатта ин ҳолат ҳавасмандии ӯро беш аз пеш боло мебарад.

Интиҳоби маводи лексикии касбӣ, ё худ истилоҳоти таҳассусӣ дар донишгоҳҳо бо чанд роҳ сураг мегирад. Агар баъзе мутахассисон маводи лексикии касби ро бо усули тавсифи пайвастаи матнҳои махсус, бо коркарди минбаъдаи омории шумораи зиёди калимаҳо интиҳоб кунанд, пас дигарон бо роҳи гуруҳбандии истилоҳоти соҳавӣ калимаҳоро ҷудо мекунанд. Агар як қатор нашрияҳои истинодӣ ва маъмул рӯйхати истилоҳоти тайёр дошта бошанд, мо метавонем аз усули интиҳоби маводи лексикӣ истифода баред. Пас аз муайян кардани луғати ақалия, ки ба мутахассисони оянда зарур аст, табиист, ки масъалае ба миён меояд, ки ин луғатро ҷӣ гуна бояд омӯзонем.

Барои он ки донишҷӯён аз ҳамаи намудҳои хотира фаъолона истифода бурда, захираи луғавии худро бо лексикаи касбӣ бой гардонанд, омӯзиши онҳоро душвор нагардонанд, моро лозим аст, ки ба ин масъала эҷодкорона муносибат кунем. Яъне омӯзиши лексикаи касби ро тавре ташкил кардан лозим аст, ки шогирдон на танҳо ба душворӣ дучор нашаванд, балки бо ҳавасмандии зиёд онро аз худ кунанд. Мо мехостем аз шумораи зиёди роҳу усулҳои муосир ну навӣ таълими лексикаи касби ро пешниҳод намоем.

Машқҳои лексикӣ. Равоншиносон бар он ақидаанд, ки азхудкунии калимаҳои нав танҳо пас аз он ба даст меояд, ки донишҷӯён онҳоро дар машқҳои гуногун на камтар аз 6 то 8 маротиба истифода баранд. Аз ин рӯ, машқҳои таълимӣ бояд гуногун буда, ба истифодаи маъноҳои луғавӣ дар амалияи нутқи донишҷӯён мусоидат кунанд. Машқҳои гуногуни лексикиро метавон дар китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ ва дастурҳои таълимию методии махсус пайдо намуд.

Бозиҳои лексикӣ. Бозиҳои лексикӣ машқҳои вазъиятӣ ва тағйирёбандае мебошанд, ки дар ҷараёни иҷрои онҳо имконияти такрор намунаи калимаҳои ибораҳоро дар нутқ, ҳангоми муошират, дар шароити наздик ба муоширати воқеии нутқ бо хусусиятҳои хоси он – эҳсосотӣ ва таъсиррасонии мақсаднок фароҳам оварда мешавад. Бозиҳои лексикӣ диққати шогирдонро ба маводи лексикӣ равона мекунанд, ки ҳадафи он ба онҳо барои азхуд кардан ва васеъ кардани захираи луғавӣ, тасвир ва амалияи истифодаи калимаҳо дар ҳолатҳои муошират мусоидат мекунанд.

Инак, мушкилоти баланд бардоштани шавқу ҳавас ва тавачҷӯҳи маърифатии донишҷӯён ба омӯзиши забони англисиро тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулосае омадем, ки масъалаи мазкур хеле мубрам буда, таҳқиқи амиқу дақиқи илмиро талаб менамояд. Бояд қайд намуд, ки дар раванди таълим ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии таълим чандин мушкилотро баргараф сохта, ба натиҷабахш шудани таълими забони англисӣ мусоидат намояд.

Муқарриз: Наврасов А.Б., н.и.п., дотсент

Адабиёти истифодашуда:

1. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Алмабекова О.А. Изменение целей при обучении профессионально-ориентированному иностранному языку в условиях нового социального заказа / О.А. Алмабекова // *Fundamentalresearch*. – 2012. – № 3. – С. 548-552.
3. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1982. – 192с.
4. Бухтоярова И.И. Обучение специальной терминологии / И.И. Бухтоярова, И.И. Степанова // *Актуальные проблемы и современные технологии преподавания иностранных языков в неспециальных вузах [Текст]: Материалы 7-ой Всероссийской научно-практической конференции неязыковых вузов на базе ВГИФК; [под ред. И. В. Смотровой]*. – Воронеж: Изд. центр «Научная книга», 2014. – С.21-22.

5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв, ун-тов и фак. Ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 375 с.
6. Долматовская Ю.Д. Профессионально ориентированное обучение иностранному языку в современных условиях (неязыковой вуз) / Ю.Д. Долматовская // Профессиональная коммуникация как цель обучения иностранному языку в неязыковом вузе. – М., 2000. – С.5-9.
7. Клеменцова Н.Н. К вопросу об обучении иностранному языку как средству иноязычного профессионального общения / Н.Н. Клеменцова // II Международная научная конференция актуальные проблемы лингвистики и лингводидактики иностранного языка делового и профессионального общения. – М., 2006. – С.104-111.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020», 2011, №227. [манбаи электронӣ]. URL: <http://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/ba24a74e3d838d8f893a8dd608f28028.pdf> (санаи истифодабарӣ: 10.02.2024)
9. Лазарева М.В. Педагогические условия управления деятельностью профессиональных объединений педагогов в общеобразовательном учреждении: дис. ... канд. пед. наук. – М., 2004. – 173 с.
10. Лушникова И.И. Обучение студентов неязыковых факультетов иностранному языку для общих целей: специфика, проблемы, решения / И.И. Лушникова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2017. № 1(67): в 2-х ч. Ч. 1. С.204-206.
11. Миронова В.Е. Использование игровой методики в целях повышения мотивации к обучению английскому языку студентов института геологии и нефтегазового дела (на примере материала по курсу «Геология») / В.Е. Миронова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2010. – № 1 (5); ч. 1. – С.179-182.
12. Монахов В.М. Введение в теорию педагогических технологий: монография. – Волгоград: Перемена, 2006. – 319 с.
13. Мороз В.В. Развитие креативности студентов: монография / В.В. Мороз. – Оренбург: ОГУ, 2011. – 183 с.
14. Настольная книга преподавателя иностранного языка / Е.Н. Маслыко. [и др.]; под ред. Е.А. Маслыко. – Изд. 9-е, стереотип. – Мн.: Высшая школа, 2004 – 522 с.
15. Практика преподавания иностранных языков на факультете международных отношений БГУ, электронный сборник, выпуск 1. – Минск. – 2011. – 91 с.
16. Солодухина О.А. Классификация инновационных процессов в образовании / О.А. Солодухина // Среднее профессиональное образование. – №10. – 2011. – С. 12–13.
17. Эмомов И.Б. Педагогические особенности развития мотивации студентов к изучению английского языка (на примере ВУЗов Республики Таджикистан) автореф. дисс. на соис. уч. степ. канд. пед наук. по спец. 13.00.01. / И.Б. Эмомов. Душанбе. – 2013. – 26с.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҲАВАСМАНДСОЗИИ ДОНИШЧӢӢН БА ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур масъалаеро матраҳ месозад, ки дер боз мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дошта, давра ба давра мубрамии он меафзояд. Дар мақола ду масъала, истифодаи технологияи инноватсионӣ ва ҳавасмандсозии донишчӯён таҳқиқ гардидааст. Ҳадафи таълими забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти олиии касбӣ, пеш аз ҳама ташаккули маҳорати муоширати донишчӯён, рушди маҷмӯи салоҳиятҳо ва талқини истифодаи амалии забон дар фаъолияти касбии оянда мебошад.

Забони хоричӣ дар муассисаи таълимӣ шояд ягона фанне бошад, ки ҳадафи омӯзиши он муошират аст. Тавачҷуҳи марказӣ ва мушқилтарин дар чараёни муошират – барқарор намудани алоқаи равонӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ бо ҳамсӯҳбату шарикони муошират мебошад. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва методҳои муосири таълим, аз қабиле усули

лоихавӣ, бозиҳои нақшофарӣ, мубоҳиса, гузаронидани дарсҳои ғайрианъанавӣ барои барқарор ва пайвастании мубодилаи афкор шароит фароҳам меорад.

Муаллифи мақола ба масъалаи истифодаи самараноки технологияҳои инноватсионӣ ва методҳои муосири таълим дар ҷараёни таълими забони англисӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, атрофи интихоби истифодаи роҳи усулҳои таълим масъалагузори мекунад. Дар мақола чанд навъи методу усулҳо ва равишҳо аз қабилӣ усули лоихавӣ, бозиҳои нақшофарӣ, мубоҳиса, гузаронидани дарсҳои ғайрианъанавӣ маълумоти мухтасар оварда шудааст. Мафҳумҳои “инноватсия”, “принципи таълим”, “ҷараёни маърифатӣ” шарҳ дода шуда, дар бораи панҷ сарчашмаи интернетӣ ва афзалияти онҳо маълумот пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: технологияи инноватсионӣ, шавқмадсозии донишҷӯён, методҳои таълим, забони англисӣ, ҷараёни муошират, усули лоихавӣ, бозиҳои нақшофарӣ, мубоҳиса, дарсҳои ғайрианъанавӣ, сарчашмаи интернетӣ, маҳорат, салоҳият, мултимедиа.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье поднимается проблема, которая долгое время была предметом анализа и исследования, и ее важность время от времени возрастает. В статье рассматриваются два вопроса: использование инновационных технологий и мотивирование студентов. Целью обучения английскому языку в высшем профессиональном учебном заведении является, прежде всего, формирование у студентов коммуникативных навыков, развитие комплекса компетенций, стимулирование практического использования языка в будущей профессиональной деятельности.

Иностранный язык в образовательном учреждении – пожалуй, единственный предмет, целью изучения которого является общение. Центральной и самой сложной задачей в процессе общения является установление психологического контакта и взаимопонимания с собеседниками и партнерами по общению. Использование инновационных технологий и современных методов обучения, таких как метод проектов, стратегические игры, дискуссии, проведение нетрадиционных занятий, обеспечивает условия для восстановления и подключения обмена идеями.

Особое внимание автор статьи уделяет вопросу эффективного использования инновационных технологий и современных методов обучения в процессе обучения английскому языку, а также ставит вопросы выбора и использования методов обучения. В статье представлена краткая информация о нескольких видах методов и подходов, таких как метод проектов, игры-планирование, дискуссия, проведение нетрадиционных занятий. Объясняются понятия «инновация», «принцип образования», «познавательный поток», а также дается информация о пяти интернет-источниках и их преимуществах.

Ключевые слова: инновационные технологии, вовлеченность учащихся, методы обучения, английский язык, коммуникативный поток, метод проектов, ролевые игры, дискуссия, нетрадиционные уроки, интернет-ресурс, навык, компетентность, мультимедиа.

n-traditional classes. The concepts of “innovation”, “principle of education”, “cognitive flow” are

Маълумот дар бораи муаллиф: Гадоев Каримҷон Хайруллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улағзода, н.и.п., дотсент, мудири кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии

T
o
s
o
u
i
a
D
e
u
R
n
b
e
s
k
o
r
M
y
e
h
m
i
a
d
a
e
t
h
a
.
d
e
p
a
r
t
m
e
n
t

o
f

f

Сведения об авторе: Гадоев Каримджон Хайруллоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.п.н., доцент, ведущий кафедрой методики преподавания иностранных языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева17/6, Моб. тел.: (+992) 98 76 79 400,

Information about the author: Gadoev Karimjon Khairulloevich – Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences,

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Кахорова Н.Ш.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде

Современное общество неразрывно связано с процессом цифровизации. Одним из ключевых направлений этой тенденции является цифровое образование. Значение аудиовизуальных и интерактивных технологий растет с каждым годом, становясь неотъемлемой частью современного образовательного процесса. Одной из главных целей на занятиях является формирование прочных знаний, навыков и компетенций студентов. Этому способствуют возможности интерактивных досок, которые позволяют сочетать современные и традиционные методы преподавания литературы. Доски, мел, карточки с упражнениями и бумажные плакаты - это составляющие методики преподавания, связанные с прошлым [1, с.50].

Это оборудование позволяет существенно упростить работу учителя с мультимедийными программами. На уроках литературы наши студенты смотрят и разбирают документальные фильмы о литературе, на уроках учителя демонстрируют мультимедийные материалы, которые упрощают понимание сложных тем.

Но самое главное, уроки становятся более интересными и эффективными, у обучающихся повышаются показатели усвоения материалов.

Традиционная школьная меловая доска постепенно уступает место новым требованиям и ожиданиям в сфере образования. С развитием технологий и появлением новых поколений обучающихся, которые выросли в цифровой эпохе, возникает необходимость в более интерактивном и визуально насыщенном обучении. Педагоги сталкиваются с растущими запросами на инновационные методы обучения, которые учитывают потребности современных обучающихся.

Идея о внедрении интерактивных досок становится все более актуальной для тех, кто стремится к улучшению организации и информационного наполнения учебного процесса. Эти новые технологии позволяют создавать более динамичные и привлекательные уроки, адаптированные к потребностям современного обучения. В результате, внедрение интерактивных досок может способствовать более эффективному и интересному обучению, соответствующему требованиям современного мира. Использование интерактивной доски на занятиях литературы представляет собой эффективный способ вовлечения обучающихся, современный инструмент обучения, способствующий активизации образовательного процесса. При использовании интерактивной доски на уроках литературы, преподаватель может создавать динамичные занятия, которые сочетают в себе различные виды информации: текст, графику, аудио и видео материалы. Это значительно увеличивает визуальное восприятие и запоминание учебного материала. [2, с. 80].

Интерактивная доска способствует обучающимся учиться более эффективно за счет наглядного представления информации, участия в интерактивных заданиях и играх, а также возможности взаимодействия с доской. Ребята могут решать задания, составлять предложения, складывать и разбирать слова, а также обсуждать литературные произведения с помощью интерактивных средств.

Интерактивная доска также позволяет преподавателю проиллюстрировать и объяснить концепции и правила более наглядно, привлекая внимание обучающихся. Кроме того, с ее помощью преподаватель может создавать собственные цифровые учебные ресурсы, разнообразить занятие, уровень знаний и интересы обучающихся.

Таким образом, использование интерактивной доски на занятиях литературы позволяет сделать обучение более увлекательным, результативным и эффективным,

развивать навыки и современные технологии обучения аудиторной и внеаудиторной деятельности [2, с. 83].

Эффективное использование интерактивных досок на практике оказывается более результативным по сравнению с традиционными досками или проекторами. Благодаря интерактивному подходу к обучению улучшается коммуникация с обучающимися, что способствует более быстрому и эффективному усвоению информации и, следовательно, повышению качества образования. В своей педагогической деятельности для оптимизации учебного процесса с использованием новых информационных технологий я активно применяю компьютер: на уроках, на факультативах, во внеаудиторной работе по литературе, при проведении исследовательской работы и в качестве куратора и руководителя педпрактики. Нам думается, что использование интерактивной доски не должно быть обязательным на каждом уроке, так как это зависит от особенностей предмета "Литература". Преподаватель может обращаться к возможностям интерактивной доски только тогда, когда видит очевидную эффективность и целесообразность такого подхода и применяет компьютер с интерактивной доской на различных этапах обучающего процесса, превращая её для преподавателя, в рабочий инструмент, объект обучения и игровую среду [3, с. 11].

Эффективное использование интерактивной доски особенно полезно на этапе объяснения нового материала. Это позволяет учитывать возрастные и психологические особенности обучающихся, а также позволяет каждому студенту выбрать ту форму задания, которая лучше всего соответствует его способности восприятия (аудиальный, кинестетический, визуальный), что облегчает усвоение учебного материала.

Теоретический материал параграфа может быть представлен в виде схематичных диаграмм или таблиц. Визуальные средства, такие как самостоятельное создание схемы или заполнение таблицы, помогают развивать у обучающихся навыки анализа, выделения основного, обобщения информации и краткого изложения мыслей. Благодаря этому улучшаются слуховая, зрительная и моторная память. Использование интерактивной доски позволяет активно вовлекать студентов в усвоение учебного материала, улучшая темп проведения занятия и его эффективность. Преподаватели литературы хорошо знают, что запоминание и анализ художественного произведения по литературе может быть сложным процессом. В этом им помогает интерактивная доска. Через неё обучающимся представляется тест произведения для запоминания, сведения о его происхождении и значении не знакомых слов и выражений. Студенты могут формировать словосочетания как в тетради, так и на доске, записывать слова с общим корнем. Использование гиперссылок для словарных слов позволяет создание различных типов словарей: словарь ФЕ, этимологический словарь соловарь синонимов. Словарь Ожегова и др. Студентам поручается работа по наполнению страниц в таких словарях как индивидуальное домашнее задание, что способствует повышению их мотивации к изучению предмета и активности на занятии. Конкретные примеры применения интерактивной доски для обучения и формирования словарного запаса могут включать: 1. Интерактивный урок по правописанию слов: студенты могут видеть слово на доске, проанализировать его состав, правильное написание, и составить из него словосочетания и предложения, а затем и связный текст. Это усиливает запоминание информации и понимание правил правописания. 2. Проведение урока с использованием гиперссылок на дополнительные ресурсы: учитель может создать интерактивный словарь на доске, где слова-гиперссылки ведут к подробным описаниям, иллюстрациям или аудиофайлам, помогающим более глубоко усвоить значения слов. 3. Создание коллективного орфографического словаря: студенты могут работать в группах или индивидуально на доске, добавляя слова с ошибками, их правильное написание и объяснение их значений. 4. Исследование и создание тематических словарей: студенты могут исследовать топики, например, "роман", "лирика", "драматургия" и заполнять соответствующие страницы в словаре, используя интерактивную доску для представления собранной информации [3, с. 100]

Такие подходы позволяют более интерактивно и эффективно учить, и запоминать новые слова, а также способствуют развитию навыков чтения и аудирования.

Широкие возможности открывает использование интерактивной доски при работе с литературным текстом, с текстом художественного произведения. Использование интерактивной доски при работе с текстом может включать следующие конкретные и подробные примеры:

1. **Анализ текста с выделением ключевых моментов.** Учитель может вместе со студентами разбирать текст на ключевые моменты или события при помощи интерактивных функций доски. На доске можно выделить заголовки, отдельные абзацы, основные идеи и ключевые слова.

2. **Декодирование неизвестных слов.** При обнаружении незнакомых слов в тексте, преподаватель может использовать интерактивную доску для объяснения значения, происхождения и правильного произношения этих слов. Это помогает студентам лучше понять контекст и осмыслить содержание текста.

3. **Обсуждение текста в группе.** С помощью интерактивной доски преподаватель может организовать обсуждение текста, предложив обучающимся вносить свои мысли и идеи непосредственно на доску. Студенты могут акцентировать внимание на некоторые компоненты текста, делать аннотации и формулировать вопросы.

4. **Создание коллективной концепции текста.** В группах студенты могут использовать интерактивную доску для создания коллективной концепции текста. Они могут выделять главные идеи, строить связи зависимости между разными частями текста, а также указывать важные детали.

5. **Использование мультимедийных ресурсов.** Преподаватель или студенты могут использовать интерактивную доску для показа связанных мультимедийных ресурсов, таких как видео, аудио или изображения, чтобы получить дополнительный контекст и визуальные образцы.

Таким образом, использование интерактивной доски при работе с текстом не только улучшает понимание и анализ текста, но и способствует активному участию обучающихся в учебном процессе, развивая их критическое мышление и умения работы с текстом [3, с. 120]

Работа с умной доской требует предварительной подготовки определённого материала, например:

1. Подготовка текста для разностороннего анализа, учитывая правильную интонацию и выразительное чтение. Текст должен содержать достаточное количество заданий для анализа сюжета текста художественного произведения.

2. Представление текста. Перед занятием установить интерактивную доску и открыть подготовленный текст. Выделить разными цветами отдельные элементы текста (образы героев произведения, сюжет и его анализ), на которые следует обратить внимание.

3. Художественный анализ. (ЛАХТ) Попросить студентов находить и анализировать абзацы, где есть портретная – образная характеристика образа героев произведения, находить тропы в тексте.

4. Закрепление изученного. Представить вопросы с правильными ответами, которые могут быть открыты поэтапно на доске. Подведение итогов работы над текстом, обсуждение результатов и анализ ошибок. С помощью данных шагов можно эффективно использовать интерактивную доску для разностороннего анализа текста и закрепления изученного, стимулируя активное участие обучающихся и развивая их языковые навыки.

Хорошим подспорьем в организации работы с интерактивной доской могут послужить такие российские ресурсы, как <http://school-collection.edu.ru/>, <http://digital-edu.ru/fcior/152/>, <http://www.km-school.ru/company/КМ.asp>, <http://slova.org.ru/>, и др.

Сайт <http://school-collection.edu.ru/> - образовательный портал, где собраны различные образовательные материалы, ресурсы и инструменты для преподавателей и студентов. На этом сайте доступны учебные материалы, методические пособия, онлайн-курсы, тесты и другие образовательные ресурсы, которые помогут в обучении и самообразовании. Он

представляет собой онлайн-платформу для обучения и развития цифровых навыков. На этом ресурсе представлены курсы по цифровой грамотности, информационным технологиям, программированию, кибербезопасности и другим аспектам цифрового образования. Учащиеся и преподаватели могут использовать этот ресурс для повышения своих знаний и навыков в области цифровой сферы.

Онлайн ресурс <http://slova.org.ru/> является одним из наиболее популярных источников классической русской и зарубежной литературы в интернете. Здесь собраны произведения таких известных писателей, как Александр Пушкин, Лев Толстой, Антон Чехов, Федор Достоевский, Николай Гоголь и другие выдающиеся литераторы. Ресурс предоставляет бесплатный доступ к широкому выбору литературных произведений, включая романы, рассказы, пьесы, стихи и другие формы литературы. Все тексты доступны для чтения онлайн без необходимости загрузки или регистрации.

<http://slova.org.ru/> представляет удобный способ ознакомиться с творчеством великих писателей и поэтов как для широкой аудитории, так и для студентов, учащихся и всех, кто интересуется литературой. Структура сайта организована таким образом, чтобы пользователь мог легко найти нужное произведение, обеспечивая доступ к литературному наследию в любое удобное время и место.

"Кирилл и Мефодий – КМ-Школа" – это образовательный проект, который вдохновлён именами двух великих святых братьев-просветителей Кирилла и Мефодия, создателей славянской письменности и основателей славянской письменности. Этот проект представляет собой современную образовательную платформу, ориентированную на развитие комплексных знаний и навыков учащихся.

Эффективность программы также обеспечивается использованием интерактивной доски, которая позволяет учителям не только использовать готовые электронные ресурсы, но и создавать собственные материалы для уроков.

Рецензент: Товбаева М.М., к.п.н., доцент

Список использованной литературы:

1. Давыдов, В. В. Проблема развивающего обучения / В. В. Давыдов. - М., 2003.
2. Иванова А. С., Горохова Р. И. Внеклассная работа с использованием ИКТ/ ИТО-Марий Эл-2007 / Внедрение ИКТ в практику управления образованием: [эл. ресурс] <http://ito.edu.ru/2007/MariyEl/III/III-0-11.html>
3. Краевский В. В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей. -. Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. - 244 с.
4. Личностно-ориентированный учебно-воспитательный процесс и развитие одаренности / Н.Ю. Синягина Е.Г. Чирковская (методическое пособие) / Под ред. А.А. Деркача, И.В. Калиш. -М., "Вузовская книга", 2001г. - 131с.
5. Маджидов, Х.М., Мирзоев Р.Р., Автоматизация учебного процесса гарантия повышения качества подготовки специалистов // Вестник Педагогического университета. - Душанбе, 2009. - №3(35). - С. 129-131.
6. Марданова, Г.М. Технология развития креативного потенциала учащихся общеобразовательной школы: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. - Ижевск, 2005. – 24 с.
7. Мунавварова, Т.З. Педагогическая подготовка студентов исторических факультетов к учительской работе: автореф. дисс. канд. пед. наук: 13.00.01. - Душанбе, 1981. - 20 с.
8. Савченко Н. А. Использование мультимедиа-технологий в общем среднем образовании. Электронное пособие для педагогов / М.: 2006.
9. Сангинов Н.С., Салимов Н.С. Кредитная система образования – Душанбе: Ирфон. –2005. – 200 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье анализируются различные методы и направления применения информационных технологий в учебных практиках с целью повышения эффективности обучения и развития обучающихся. Особое внимание уделяется примерам успешного внедрения информационных технологий в учебный процесс, их влиянию на обучаемых и методам оценки результатов. Результаты исследования позволяют выявить перспективы дальнейшего развития использования информационных технологий в образовании и оптимизировать их применение для достижения лучших результатов в учебных практиках.

Ключевые слова: *информационные технологии, образование, учебные практики, методы применения, эффективность обучения, развитие обучающихся.*

ИСТИФОДАИ ТАХТАИ ЭЛЕКТРОНИ ДАР ДАРСХОИ АДАБИЁТ РУС

Дар мақола усулҳо ва самтҳои гуногуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар амалияи таълимӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии таълим ва рушди донишҷӯён таҳлил карда шудааст. Ба мисолҳои татбиқи бомуваффақияти технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим, таъсири онҳо ба донишҷӯён ва усулҳои баҳодихии натиҷаҳо диққати махсус дода мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқот имкон медиҳад, ки дурнамои рушди минбаъдаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълими фанни адабиёт муайян карда шуда, истифодаи онҳо барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтар дар амалияи таълимӣ оптимизатсия карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: *технологияҳои иттилоотӣ, таълим, амалияи таълим, усулҳо ва методҳои таълим, самаранокии таълим, рушди толибилмон.*

MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL PRACTICES: METHODS AND DIRECTIONS OF APPLICATION

The article analyzes various methods and directions of application of information technologies in educational practices in order to increase the effectiveness of training and development of students. Particular attention is paid to examples of successful implementation of information technologies in the educational process, their impact on students and methods for assessing results. The results of the study make it possible to identify prospects for the further development of the use of information technologies in education and optimize their use to achieve better results in educational practices.

Keywords: *information technology, education, educational practices, application methods, teaching effectiveness, student development.*

Маълумот дар бора муаллиф: *Қаҳорова Н.Ш.* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/8. Тел.: 919007919

Сведения об авторе: *Кахорова Н.Ш.* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/8. Тел.: 919007919

Information about the author: *N.S. Kakhorova* –Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior lecturer at the Department of Theory and History of Russian Literature. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Tel.: 919007919

АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ-АХЛОҚИИ ПАНДУ ҲИКМАТ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Пӯлотова Шоира Солиҷоновна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Панду андарзҳои форсии тоҷикӣ аз шоҳкорҳое ҳастанд, ки бо камоли устодиву ҳунармандӣ, ба зеботарин ваҳҷ эҷод гашта, барои тарбияи инсонӣ комил дастури муфиду арзанда ба шумор меравад ва мавзӯҳои мухталифи рӯзгорро ба таври муҷазу муассир инъикос менамояд. Халқи тоҷик дар тамоми давру замонҳо ҷонибдори созандагӣ, эҷод, бунёдкориву пешрафти илму дониш буданд, ба иттиҳоду ҳамзистии хайрхоҳона арҷ мегузоштанд. Шахс барои дарки ҳақиқати ҳаёт бояд ақлу донишро истифода намояд, ба ҳаводиси ҷаҳон бо ҷашми ақл нигарад ва кӯшиши дарёфтани моҳияти онҳоро намояд. Мутафаккирони барҷаста дар осори арзишманди хеш масъалаи омӯзишу парвариши насли наврасро дар меҳвари тавачҷуҳи худ қарор додаанд. Тамоми ҷузъиёти зиндагиро бо нигоҳи нозукбини худ ба мушоҳида гирифта, кӯшиш ба ҳарҷ меदिҳанд, ки ҳамзамонро аз роҳи баду зулм ва истибдоду вайронкорӣ боздоранд, ба ҷодаи некию нақӯкорӣ ва созандагӣ раҳнамун созанд. Ҳар касе ба ҳавасҳои худ муқобилат карда тавонад, сазовори иззату эҳтиром мегардад. Шавқу рағбат ва ҳавасҳои худро идора карда тавониш аз хирадмандист ва вазифаи инсон на танҳо ба ғами дигарон шарик шудан, балки ғоида овардан мебошад. Обрӯи каси хайрхоҳу нақӯкор дар назари одамони дигар меафзояд ва аз ҷойи дигар аҷру мукофоти амалро мегирад. Дар таълимоти ахлоқии Санои Ғазнавӣ ғояи дӯстиву рафоқат чунин тазаккур ёфтааст:

Дӯстонро ба гоҳи суду зиён

Битавон диду озмуд тавон [10, с. 51].

Бино ба андешаи шоир, шахс дӯсти ҳақиқиро замони ғаму шодӣ ба дурустӣ метавонад эҳсос намояд. Дӯстӣ набояд бар пояи манфиатҳои моддӣ ва шахсӣ бунёд ёбад ва кас аз муоширату муомала бо шахсоне, ки дӯстиро ба хотири ҳадафҳои ғаразнок истифода мекунанд, иҷтиноб бояд варзад. Носанҷида дӯстӣ варзидан ғаму пушаймонӣ ба бор меорад. Дӯстӣ бо одами шоиставу сазовор қорест бузург ва суҳбату муошират бо одами носазовор мояи бадбахтист. Дӯстӣ ҳамон вақт самимӣ буда метавонад, ки инсон манфиатҳои рафиқи худро аз манфиатҳои худ боло гузорад. Чунон ки Саъдӣ мефармояд:

Ёр он бувад, ки сабр кунад бар ҷафои ёр,

Тарки ризои хеш кунад бар ризои ёр.

Тарбияи ҷавонон дар замони муосир бояд ба ташаккули майл ба худтакмилдиҳӣ ва ҳадафҳои муайяни ҳаётӣ дар шуури онҳо равона карда шавад. Дар интиҳоби роҳи зиндагӣ ҷаҳонбинӣ нақши арзанда дорад ва таҳти мафҳуми ҷаҳонбинӣ маҷмуи ақидаҳои инсон нисбат ба ҷомеа, табиат ва худ идрок карда мегардад. Мусаллам аст, ки ҳангоми ба таври сатҳӣ донишазхудкунӣ, ҷаҳонбинии илмӣ шахс ташаккул намеёбад ва таҳсил ҳеҷ ҳосиле ба бор намеорад. Вақте кас кӯшиши фаҳмидани ҳаётро менамояд, низоми ҷамъабасткардаи ақоид, эътиқодот ва ғояҳои, ки шахс дар он муносибати худро ба муҳити иҷтимоӣ ифода карда, тамоми донишҳои дар бораи ҷаҳон андӯхтааш муттаҳид мешавад. Густариши ҷаҳонбинӣ ба рушди шахс таъсиргузор аст ва азхудкунии арзишҳои миллӣ дар раванди таълим ба унвони ташаккули маънавият хидмат мекунанд.

Таълим ва омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути истифодаи панду ҳикматҳои ниёкон чун омилҳои бузурги тарбияи ахлоқӣ-маънавии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мақоми баландро соҳиб буда, дар ташаккули фарҳанги нутқ ва рушди шахсият тақони бузург мебахшад. Маълум аст, ки хонандагон тавассути омӯзиши андарзу ҳикматҳои беҳтарин ҳислатҳои одамиро касб мекунанд. Аз ҷумла, ватандӯстӣ, одамият, меҳнатдӯстӣ, роҳ ба ҷониби ваҳдат аз беҳтарин неъмат, орзуву ормонҳои инсонӣ буда, наврасонро ба дарки таҳкими давлат ва давлатдорӣ, рушду нумӯи миллат, озодию ободӣ аз давраи мактабҳои раҳнамун месозад.

Хонандагон дар вақти таҳлили матну машқҳо аз рӯи андарзу ҳикматҳо моҳияти ваҳдату ҳамдилӣ, истиқлолу ободии кишварро ҳифз кардану пойдор нигоҳ доштан, ягонагии мардумро ба дил парваридан тасаввуроти комил пайдо мекунад. Дарки сулҳпарварӣ ва дӯстии байни ашхос ҳангоми омӯзиши осори арзишманди шоиру нависандагони барҷастаи форс-тоҷик аз ҷониби муҳассилин судманд буда, роҷеъ ба ин масъала афкори ҷолиб ба тарзи бадеъ изҳор гаштаанд. Дар навиштаи ҳозир кӯшиш шудааст, ки инъикоси масоили ваҳдати инсонҳо дар асоси намунаҳои ашъори бузургон мавриди баррасӣ қарор гирад. Дар талқини ғояи ягонагӣ ваҳдати ҳамаи мардуми рӯи Замин шеърӣ маъруфи Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёна дар синфи V таълим дода мешавад, мувофиқи мақсад аст:

Банӣ Одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд... [7, с.122].

Чунин ба назар мерасад, ки дар адабиёти ҷаҳон чунин шеър, ки дар он ғояи баланди инсондӯстӣ ва ваҳдату ягонагии мардум ба ин ҳад барҷаста ва возеҳ ифода ёфта бошад, хеле кам аст. Беҳуда нест, ки ин мероси адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, ин шоҳкорӣ боазамати Саъдӣ сақфи маҷлисоҳои ЮНЕСКО-ро зебу зинат медиҳад ва бино бар ишораи Садриддин Айнӣ: “Асарҳои Саъдӣ хазинаи суҳанҳои пурҳикматанд. Саъдӣ шоир ва нависандаи рӯйиҷаҳонист”. Аз панду андарзҳои Саъдӣ барои хонандагони синфҳои V ва IX ба таври фаровон пешкаш шудааст. Аз ҷумла, қитъаи зерин аз “Гулистон”:

Эй забардасти зердастозор,
Гарм то кай бимонад ин бозор?
Ба чӣ кор оядат ҷаҳондорӣ?
Мурданат бех, ки мардумозорӣ! [6, с. 113].

«Гарм будани бозор» воҳиди фразеологӣ бисёр маъмул аст ва киноя аз пурравнак гаштани қору бори дунявӣ. Шоир марғро барои ашхосе, ки ба хоҷаи молу мулк ва шукуҳу шуҳрат ба мардумозориву ситамкорӣ мепардозанд, беҳтар медонад ва ҳушдор месозад, ки дилбастагӣ ба ин ҷаҳону сарвату сармоя нашояд, зеро рӯзе мерасад, ки бозори ин шахсони фосид ба касод мерасад:

Ман он мӯрам, ки дар поям бимоланд,
На занбӯрам, ки аз нешам бимоланд.
Кучо худ шукри ин неъмат гузорам,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам [6,с.114].

Қаҳрамони ин қитъа бо қамоли аҷз изҳор медорад, ки ман он мӯрчаи нотавонам поймоли касон ва занбӯр нестам, ки аз дасти нешам нолаву фарёд кунанд. Шукри бахшишу ҳадяи Худовандро дорам, ки ҳаргиз бар касе ранҷу озорро раво намебинам. Абдулманнони Насриддин дар шарҳи ин қитъа овардааст: “Чун қасрати мол боиси ғурур ва нофармонӣ аст ва безарӣ мучиби тавозуъ ва қадрдонӣ аст, лиҳоз одамиро бояд ки дараҷаи қаноат гузошта, ба ҳирс наҷфтад, то ба баракати он ба иззати дунё фоиз гардад” [5,с.227].

Роҷеъ ба таълимоти ахлоқии Саъдии Шерозӣ адабиётшиноси эронӣ Абдулҳусайни Заринқӯб мегӯяд: «...дар ахлоқ он чи моёи нафрати Саъдист, чизест, ки инсонро аз он чи лозимаи одамият аст, дур мекунад ва ба зиштию пастӣ мекашад. Назди вай ахлоқ василаест, ки инсонро ба қамоли одамият мерасонад ва вучуди ӯро бо риштаи муҳаббат ба саросари коинот мепайвандад» [4, с.242].

Ҳамин «ахлоқ» аст, ки шахсро ба қамоли одамият мерасонад ва аз муассиртарин воситаи ташаккулу тарбияи шуури ваҳдату ҳамдилӣ мебошад. Аз диди Саъдӣ фазилатҳои ахлоқӣ аз худ пайдо намешаванд, балки дар муҳити муайян, дар ҷараёни муносибатҳои иҷтимоӣ ва муҳайё будани шароити зарурӣ ба вучуд меоянд ва қамол меёбанд. Мувофиқи ин андеша агар поксириштонро дар муҳити фосид ё, баръакс, муфсидонро дар муҳити солим парваранд, онҳо таҳти таъсири тарбият сирати худро тағйир медиҳанд. Ба ин маънӣ дар «Бӯстон» меҳонем:

Бо бадон ёр гашт ҳамсари Лут,
Хонадони нубувваташ гум гашт.

Саги асҳоби Қаҳф рӯзе чанд,
Пайи некон гирифтум мардум шуд [8, с.62].

Саъдии Шерозӣ дар қатори дигар муаллимони ахлоқи илму адаби гузашта собит мекунад, ки одам некахлоқ ё бадахлоқ зода намешавад ва ӯ зотан некӯкор ё бадкирдор нахоҳад буд, балки тадричан дар натиҷаи таъсири омилҳои муайяни ахлоқӣ хулку атвори вежаеро мепазирад. Агар омилҳо мусбат бошанд, одам фазилатҳои ҳамидаро пазируфта, хушахлоқ ба камол мерасад ва баръакс, агар дар муҳити бад ба воя расад, бадкирдору разил хоҳад шуд. Саъдӣ аксар маврид мавқеи иҷтимоии мардумро сарфи назар карда, ба тақсимооти табақавӣ ва баробарии табиӣ умумии онҳоро муқобил гузошта, ба намояндагони табақаи сарватманд мурочиат карда мегӯяд:

Дар кам зи хештан ба ҳақорат нигоҳ мақун,
Гар бехтарӣ ба мол, ба гавҳар баробарӣ.

Ин байти воқеан устодонаи Саъдӣ, ки бо шеъри «Банӣ Одам аъзои якдигаранд» ҳамоҳангии комил дорад, бар хилофи тафовути табақавию таассуби қавмии мардум, ки зодаи иҷтимоӣ давр буд, ғояи зотан баробар будани онҳоро пеш мегузошт. Ин нукта ва таъкиди «дар кам зи хештан ба ҳақорат нигоҳ накардан» яке аз унсурҳои асосии тарбияву ташаккули шуури таҳаммулпазирӣ ба ҳисоб меравад. Ба афтодагон дасти ёрӣ дароз кардан, ба онҳо мадад расонидан, айбу эрод нагирифтаниро ханӯз сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ талқин кардааст:

Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Пас аз тақрибан 1050 сол ин фикри пурқимату ҳикматноки Рӯдакиро дар либоси дигар дорандаи Ҷоизаи Нобел, нависандаи маъруф Габриэл Гарсиа Маркес баён кардааст: «Инсон танҳо дар як ҳолат метавонад ба инсонии дигар аз боло ба поён нигарад: танҳо дар ҳолати ба афтода барои бархостан даст дароз кардан». Яқасли ҳамаи дину мазҳабҳоро Ҷалолуддини Румӣ дар дафтари «Маснавии маънавӣ» ба таври гуногун талқин кардааст. Масалан, дар қиссаи «Пеш рафтани Дақуқӣ ба имомати он қавм»-и дафтари севум омадааст:

**З-он ки худ мамдуҳ чуз як беш нест,
Кешхо з-ин рӯй чуз як кеш нест [7, 3; с.2126].**

Дар шарҳи ин байт бисёр ҷолиб омадааст: «Мамдуҳи ҳақиқӣ беш аз як мамдуҳ нест ва соири мамдуҳон мазҳаре аз мазоҳири мамдуҳи ҳақиқӣ ба шумор мераванд. Ба ҳамин далел аст, ки ваҳдати адён вучуд дорад [3, 3, 3 / 551]. Аз ин нуктаи назар, асли ягонагии мазҳабҳои мухталиф қариб дар эҷодиёти тамоми бузургони шеърӯ адаби форсу тоҷик сабт шудааст. Ҳофиз бесабаб нагуфтааст:

**Ҳама кас толиби ёранд чӣ хушёрӯ чӣ маст,
Ҳама ҷо хонаи ишқ аст чӣ масҷид, чӣ қуништ.**

Шарҳнигори маъруф Судии Буснавӣ дар тавзеҳи ин байти Ҳоҷа Ҳофиз чунин шарҳе дорад: «Ҳар касе хостори Ёр аст, чӣ хушёрӯ чӣ маст ва ҳама ҷо хонаи ишқ аст, чӣ масҷид бошад ва чӣ калисо, яъне ҳар оқилу лояқил толиби Ёр аст. Хулоса, солаху толах ҳамагӣ толиби Ёранд ва ҳар гӯшае аз масҷиду калисо хонаи ибодати Ёст. Ҳосил ин, ки дини ислом монанди соири адён нест, ки салавоту ибодат ба як маҳал махсус бошад ва дар ҷойи дигар ҷоиз набошад, балки дар дини ислом ҳар ҷо ки тоҳир бошад, қобили ибодат аст, чӣ масҷид бошад ва чӣ майхона. Чунон ки шоир мефармояд:

**Гаҳ муътакифи дайраму гаҳ сокини масҷид,
Яъне ки туро металабам хона ба хона [9, с. 174].**

Идроки асли моҳияти иттиҳод, ҳамдиливу ҳамбастагӣ ва рафоқат, ки дар ҷавонмардию лутф, фазлу эҳсон ва ба даст овардани дил ифода меёбад, тавассути мутолиаву ҳифзи осори барҷастаи ниёкон, ки саршори панду андарз аст, ба даст меояд. Бино ба таъкиди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Эмомалӣ Раҳмон: «Дар тӯли ҳазорсолаҳо моро мутафаккирони оламшумуламон ҳамеша ба озодандешиву истиқлолият, худогоҳиву худшиносӣ, ваҳдату

хамзистӣ, ҳамкориву ҳамбастагӣ ва созандагиву бунёдкорӣ раҳнамоӣ кардаанд. Аз ҷумла, Мавлоно Ҷалолуддини ҳамчун як фарди озодандеш ва инсонпарвар ғояҳои абадзиндаи ваҳдати дӯстӣ ва ҳамдиливу ҳамгирии инсонҳоро шиори зиндагӣ ва маънии ҳаёт доништа, ба инсони огоҳу бедордил, худшиносу худогоҳ ва бофарҳангу некхоҳ арҷи бузург гузоштааст» [2, с.115].

Баррасии андешаҳои ахлоқиву ирфонии Ҷалолуддини Румӣ тақозои давр буда, он дар қонеъ гардонидани ниёзҳои ахлоқию иҷтимоии ҷомеаи кунунии мо судманд хоҳад буд. Шоир дар ҳикояи «Қиссаи худхуд ва Сулаймон (а.)» – «Дар баёни он ки чун қазо ояд, чашмҳои равшан баста шавад» дар “Маснавии маънавий” мегӯяд:

**Эй басо ҳиндуву турки ҳамзабон,
Эй басо ду турк чун бегонагон.
Пас забони маҳрамай худ дигар аст,
Ҳамдилӣ аз ҳамзабонӣ беҳтар аст [7, 1; с.1214-1215].**

Дар тавзеҳи ин байтҳо шарҳнигор Карими Замонӣ аз осори мансури Мавлоно намуна овардааст: «...асли қаробат ва маҳрамият аз ошноӣ ва ҳамбастагии дилҳо ҳосил меояд, чи бисёр авқот, ки ду нафар зоҳиран ҳамзабон нестанд, вале ҳамдилӣ доранд. Шоире тозизабон ба боргоҳи подшоҳе туркзабон меравад ва дар мадҳи ӯ ашъоре ба арабӣ меҳонад ва он шох низ бо шунидани ҳар байт ақсуламали муносиб аз худ нишон медиҳад. Ин масъала сабаби тааҷҷуби ҳузур мешавад ва аз худ мепурсанд: «Чӣ гуна мумкин аст, шохе, ки арабӣ наредонад, ба мавқеъ ақсуламали муносиб ва мутобиқ ба мазмуни ашъор аз худ нишон диҳад?». Пас, маълум шуд, ки мақсуд асл аст» [3, 1; с.403-404].

Худшиносиву худогоҳӣ аз унсурҳои асосии иттиҳоди ҳамбастагӣ маҳсуб ёфта, яке аз шартҳои муҳимтарини худшиносӣ дар феълӣ хӯи худ аз байн бурдани ҳислатҳои манфӣ аст. Румӣ мегӯяд:

**Ин ҷаҳон кӯҳ асту феъли мо нидо,
Сӯйи мо ояд нидохоро садо [7, 1; с.215].**

Ин ҷаҳон монанди кӯҳ аст ва аъмоли мо монанди бонгу фарёдест, ки дар кӯҳ танин меафканад ва дубора ба сӯйи мо боз мегардад. Ҳар амале, ки анҷом медиҳем, албатта, натиҷаи онро мебинем. Лозим ба таъкид аст, ки ин маъноро Мавлоно дар чанд ҳикояи «Маснавий» ифода намудааст. Дар дафтари чорум омадааст:

**Ҷумла донанд ин, агар ту награвӣ,
Ҳар чӣ мекориш, рӯзе бидравӣ [7, 3; с.4788].**

Дар қиссаи «Назар қардани шер дар чоҳ ва дидани акси худро ва он харгӯшро» Румӣ нуктаи мазкурро нисбатан муфассал баён мекунад:

**Эй басо зулме, ки бинӣ дар қасон,
Хӯи ту бошад дар эшон, эй фалон... [7, 1; с.1328-1332].**

Румӣ ин ҷо ба ҳулосае мерасад, ки одамай бояд, қабл аз ҳама, феълӣ рафтори худро нарму мулоим созад, то ҷавобан аз дигаре муомалаву муносибати мувофиқро бинад. Гузаштагони мо ба нармсуханӣ ва ширингуфторӣ, ки ҷузъи ахлоқи ҳамида ва меҳру муҳаббати байниҳамдигарист, диққати ҷиддӣ додаанд. Дар осори шоирони форсу тоҷик матлаби зиёде оид ба забон, ки ҳам сабаби озори қасон ва ҳам боиси фараҳи шодии одамон шуда метавонад, зикр шудааст. Дар тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон фаҳмонидани фазилатҳои нармсуханӣ бо андарзҳои ҳақимона судманд доништа мешавад. Румӣ низ ба тарбияи ин сифати инсонӣ аҳаммият додааст:

**Эй забон, ҳам ганҷи бепоён туй,
Эй забон, ҳам ранҷи бедармон туй [7, 1; с.1712-1713].**

Ҳамаи мутафаккирони бузургони тоҷик ба ташаккул ва тақмили ахлоқи ҳамида, ки дар муҳити иҷтимоӣ ва хонавода бо таъсири тарбияву парвариш сурат мегирад, аҳаммияти ҷиддӣ додаанд. Аз назари Бедили Деҳлавӣ танҳо дар сояи ваҳдат пешрафту оромиву осоиштагӣ имконпазир аст ва роҳи расидан ба саодати поянда аз ин неъматӣ бузург ба даст меояд:

**Зулмати моро фуруғи нури ваҳдат ҷозиб аст,
Соя аз худ меравад охир ба тарфи офтоб.**

Дар замони муосир, ки аз як тараф, ба туфайли раванди ҷаҳонишавӣ ба ҳам наздик гардидани кишвару халқҳо, аз тарафи дигар, ба сабабҳои маълум муҳоҷирати анбӯхи бузурги одамон аз як қитъа ба қитъаи дигар ба вуқӯ мепаивандад ва бархӯрди тамаддунҳои мухталиф ба амал меояд, масъалаи тавҳиду ягонагӣ ва ташаккули он дар шуури наврасону ҷавонон аҳаммияти бештар касб мекунад. Ташаккули ҳисси иттиҳоду ҳамдигарфаҳмӣ аз мутолиаи осори бузургони илму адаб ва ҳосили донишу маърифат имкон дорад.

Дар асоси сиёсати маънавимеҳвари Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари анҷоми корҳои бузурги фарҳангӣ бо дарки баланди нуқоти омӯзандаи панду андарзҳои ҳақимонаи осори ниёкон дар солҳои истиқлоли миллӣ дар радифи самтҳои гуногуни илму маърифат ба мутолиаи китоб низ диққати хоса зоҳир гаштааст. Марҳала ба марҳала фарҳангу маорифи кишвар ҷойгоҳи худро дарёфта ва дар таъйини самтҳои асосии омӯзиш нақш гузошта ва баҳусус ба тарғибу интишори ашъори суҳанварони классикии форс-тоҷик тавачҷуҳи бештар зоҳир гашта истодааст. Барои ин ки арзишҳои бузурги маънавии миллатро ҳар шахс фаро гирифта тавонад, бояд ба он аз аввалин зинаҳои таҳсилот замина гузошта шавад. Ҷой додани намунаҳо аз адабиёти гузашта бо фарогирии беҳтарин намунаҳои панду ҳикматҳои халқӣ шуруъ аз синфҳои ибтидоӣ дар китобҳои дарсӣ судманд маҳсуб меёбад. Воқеан ҳам, дар ташаккули андешаи миллӣ, рушди иқтисодӣ ва таҳкими истиқлоли давлатӣ нақши китоб хеле бузург аст. Аз ин лиҳоз, чанд соли охир дар тамоми қаламрави кишвар озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” доир гашта истодааст ва ҳадафи баргузори он чунин шарҳ дода ёфтааст: “Озмун бо мақсади баланд бардоштани завқи китобхонӣ, тақвияти нерӯи зехнӣ, дарёфти чехраҳои нави суҳанвару суҳандон, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллию фарҳангӣ, инкишофи қобилияти эҷодӣ, таҳкими эҳсоси ҳудӯғоҳию худшиносӣ, тақмили захираи луғавӣ, тақвияти ҷаҳони маънавий миёни аҳолии кишвар, аз ҷумла, хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олиии касбӣ, баъд аз муассисаҳои таҳсилоти касбӣ (магистрҳо, аспирантҳо, докторантҳо, ходимони илм), калонсолон ва намояндагони касбу кори гуногун, омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот, кормандони фарҳангу санъат ва дигар табақаҳои аҳолии кишвар доир мегардад” [1].

Роҳандозии баргузори озмуни мазкур аз шоёнтарин иқдомҳои фарҳангии ҳукумат аст ва баргузори он лаёқату маҳорати эҷодкориро маърифатпарвариро тақвият бахшида, барои дарёфти дӯстдорони каломи бадеъ, истеъдодҳои нодир аз байни наврасону ҷавонон ва ба ин васила арҷгузорӣ ба фарҳангу маънавият, хувияту худшиносии миллӣ мусоидат карда, фурӯғи донишро дар фазои кишвар фузунтар мегардонад. Муҳиммияти ҳифзи ашъори классикон, ки саршор аз панду андарз аст, аз ҷониби муҳаққиқон чунин қайд гаштааст: “Ҳамбастагии саводу маънавият иборат аз он хоҳад буд, ки саводомӯзӣ бештар бар матни классикӣ таъҷ меоварад. Ҳангоми саводомӯзӣ на сухани обшустаи матбуоти имрӯз, балки сухани волои классикӣ мавқеъи асосӣ дошта бошад. Фаровон аз бар кардани порчаҳои матни классикӣ дар кӯдакистон ва мактаби миёна бояд аз тарзҳои асосии омӯзиш қарор бигирад. Чунонки имрӯз мактаббачаҳои Фаронса он миқдор шеър аз ёд мекунанд, ки дар ду-се сол як девонро ташкил менамояд, чунонки дар кӯдакистонҳои Эрон кӯдак, ки сеу ним сол дорад, дар як сол 130 шеъри хурду калон ҳифз мекунад, дар мактаби тоҷикӣ низ аз бар кардани шеър ва насри классикӣ ва муосир воситаи асосии саводбарорӣ, забномӯзӣ, тараққии ёду ҳофиза бояд бошад” [1, с.140]. Барои шукуфӣ ва пешрафтҳои фаннӣ зимни таълими фанни забони тоҷикӣ ба коркарди порчаҳои ҳикамӣ бояд таъҷ кард, зеро он руҳу равони насли наврас ва ҷавонро парвариш дода, дили аҳли ҷомеаро ба асолати фарҳанги миллӣ гарм мекунад. Мутолиаи ҳифзи ашъори гаронмояи суҳанварон ҳар як сокини кишварро ба неъматҳои бузург - иттиҳод ва бародарӣ даъват мекунад. Тафаккур аз вазъи андуҳбори гузашта ва муқоисаи он парокандагӣ бо ваҳдати имрӯз ҳар яки моро хушдор медихад, ки огоҳона амният, оромиву осудагӣ ва сулҳу ваҳдати миллиро арҷ гузорем. Аз ихтилофоту тафриқа, кинаву бадхоҳӣ дурӣ ҷӯем ва сӯйи маърифату худшиносӣ роҳ ёбем. Парвариши ин гуна сифатҳо барои дарки арзишҳои миллӣ, боз кардани дарҳои маънӣ, бархурдорӣ аз ганҷинаи забони модарӣ мусоидат мекунад ва дар ҳама ҷода онҳоро комёбу муваффақ мегардонад.

Муқарриз: Неъматов С.Э. – д.и.п., профессор
Адабиёт:

1. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баргузор кардани озмуни ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» дар соли 2022
2. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо (Дар партави асарҳо, мақолаҳо ва суханронҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон).- Душанбе: Адиб, 2015.-464 саҳ.
3. Замоӣ, Карим. Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавӣ». Дар 7 ҷилд. –Техрон: Иттилоот, 1392
4. Заринқӯб Абдулхусайн. Бо қорвони ҳулла. – Техрон, 1965. – С. 242.
5. Куллиёти осор. Абдулманнони Насриддин. Иборат аз 7 ҷилд, ҷ.5.-Хучанд: Хуросон, 2013.- 586 саҳ.
6. Мирзод Т., Ҳамидов Р., Пирзод М. Адабиёти тоҷик (китоби дарсӣ барои синфи V). – Душанбе: АВА, 2008.- 304 саҳ.
7. Румӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ. Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. – Техрон: Нашри замон, 2001. – 730 с.
8. Саъдии Шерозӣ. Гулистон / Тасҳеҳ ва тавзеҳи Ғуломхусайни Юсуфӣ. – Техрон: Хоразмӣ, 1374.
9. Судӣ, Муҳаммад Афандии Буснавӣ. Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз/ Тарҷумаи доктор Исмаи Сатторзода. ҷ.1. - Техрон, 1372. – 636 с.
10. Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шариат-ул-тариқат: аз гуфтори Абдулмачид Мавдуд ибни Одам Санои Ғазнавӣ / Бо ҷамъу тасҳеҳи Мударрисӣ Разаӣ. - Техрон, 1329. – 740 с.
11. Шакурӣ, М. Инсонгарои омӯзиш ва забони миллӣ. –Душанбе: Пайванд, 2002. – 148 с.

**АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ-АХЛОҚИИ ПАНДУ ҲИҚМАТ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР
ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Дар мақола аз нақши панду андарзҳои форсии тоҷикӣ ҳамчун беҳтарин воситаи тарбияи инсонӣ комил, ки мавзӯҳои муҳталифи рӯзгорро ба таври муҷазу муассир инъикос менамояд, сухан рафтааст. Масъалаи омӯзиши панду ҳиқмат ва андарзҳои ниёкони бузурги халқи тоҷик дар таълими фанни забони тоҷикӣ, тараннуми дӯстиву рафоқат ва таҳкими сулҳу ваҳдати миллӣ ҳамчун омилҳои муҳимми тарбияи насли наврас мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки инсон барои дарки ҳақиқати ҳаёт бояд ақлу донишро истифода намояд, ба ҳаводиси ҷаҳон бо ҷашми ақл нигарад ва кӯшиши дарёфтани моҳияти онҳоро намояд. Дар осори бузургон ба масъалаи омӯзишу парвариши насли наврас, раҳнамун сохтани онҳо ба ҷодаи некию нақӯкорӣ, бунёдкориву созандагӣ, нармсуханиву таҳаммулпазирӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир гашта, вазифаи омӯзгор аст, ки дар заминаи андарзномаҳо ҳамзамононро аз роҳи баду зулм ва истибдоду вайронкорӣ боздоранд. Ташвиқу тарғиби хонандагон ба мутолиаи ҳифзи асарҳои бадеӣ тавассути коркарди ҷиҳати лингвистии афоризмҳо, ҳифзу мутолиаи осори адабӣ, ки саршор аз панду ҳиқматанд, ба манфиати қор доништа шудааст. Муаллиф ширкат варзидани хонандагонро дар озмуни омӯҷумҳурӣ, аз қабилӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” ва нақши осори барҷастаи адабӣ, махсусан, ашъори гаронмояи Абӯабдулло Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдулқодири Бедилро дар ташаккули маърифату ахлоқ ва инсонгароиву ҳамдилӣ ва баланд бардоштани ҳувияти миллӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, таҳкими эҳсоси худогоҳию худшиносӣ, тақмили забондонӣ, тақвияти ҷаҳони маънавӣ инкишофи ва рушди қобилияти эҷодиву зеҳнии муҳассилин муҳим арзёбӣ намудааст. Анҷом пазируфтани ин гуна тасмиму ташаббусҳо дар пешрафти фарҳангу маорифи кишвар, таъйини низому самтҳои асосии омӯзиш ва махсусан тарғибу интишори ашъори суханварони классикии форс-тоҷик натиҷаи тавачҷуҳу дастгириҳои ҳукумати кишвар доништа шуда, бо истинод ба таъкиду ишораҳои пажӯҳишгарон муносибати нав ба тарбияи маънавии мактабҷагон дар заминаи арзишҳои миллӣ ва умуминсонӣ таъкид гардидааст.

Калидвожаҳо: сулху ваҳдати миллӣ, Саъдии Шерозӣ, «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ, китоби дарсӣ, тарбияи хонандагон, ахлоқи нек, ҳамдилӣ, панду ҳикмат, таълими забони тоҷикӣ.

НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ НАЗИДАНИЙ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ ТАДЖИКСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье говорится о роли персидско-таджикских афоризмов как лучшего средства воспитания целостной личности, прекрасно и эффективно отражающей различные темы повседневной жизни. Обсуждается вопрос изучения мудрости и традиций великих предков таджикского народа при преподавании предмета таджикский язык, а также воспевание дружбы и укрепления мира и национального единства как важный фактор воспитания подрастающего поколения. Отмечается, что для того, чтобы понять правду жизни, человеку следует воспользоваться разумом и знаниями, посмотреть на мировые события глазами разума и попытаться найти их суть. В произведениях великих поэтов особое внимание уделялось вопросу образования и воспитания подрастающего поколения, направляя его на путь добра, творчества, кротости и толерантности. Полезным считается поощрение учащихся к чтению и сохранению произведений искусства посредством лингвистической обработки афоризмов, сохранения и чтения литературных произведений, полных советом и мудрости. Автор подчеркивает, что участие студентов в национальных конкурсах, таких как «Фуруги субхи донои китоб аст» и роль выдающихся литературных произведений, особенно стихов Абуабдуллы Рудаки, Саади Ширози, Джалалуддина Балхи, Хафиза Ширози, Абдулкадира Бедия считаются важными в формировании знаний, нравственности, гуманизма и единства, повышение и укрепление национального самосознания, почитание культурной ценности, совершенствовании языковых навыков, укреплении духовного мира, развитию творческих и интеллектуальных способностей учителей. Завершение таких решений и инициатив в развитии культуры и образования страны, определение основных систем и направлений изучения, а особенно пропаганда и публикация стихов персидско-таджикских классиков, считается результатом внимания и поддержка правительства страны. Ссылаясь на акценты и намеки исследователей, подчеркивается новый подход к духовному воспитанию школьников на основе национальных и общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: мир и национальное единство, Саади Ширози, «Маснави маънавӣ» Джалалуддин Руми, учебник, воспитание учащихся, хорошие нравы, сопереживание, советы и мудрость, обучение таджикскому языку.

NATIONAL-MORAL VALUES OF ADMONITIONS AND THEIR USE IN TAJIK LANGUAGE TEACHING

The article talks about the role of persian-tajik customs as the best means of educating a holistic personality that perfectly and effectively reflects various topics of everyday life. The issue of studying the wisdom and traditions of the great ancestors of the tajik people in teaching the tajik language, the anthem of friendship and strengthening national peace and unity as an important factor in the education of the tajik people, especially the younger generation, is discussed. It is noted that in order to understand the truth of life, a person should use reason and knowledge, look at world events through the eyes of reason and try to find their essence. In the works of great poets, special attention was paid to the issue of education and upbringing of the younger generation, directing them towards the path of goodness, creativity, meekness and tolerance. It is considered useful to encourage students to read and memorize works of art through linguistic processing of aphorisms, full of advice and wisdom from literary works. The author emphasizes that the participation of students in national competitions such as “The Dawn of Wisdom - Book” and the role of outstanding literary works, especially the poems of Abuabdullah Rudaki, Saadi Shirozi, Jalaluddin Balkhi, Hafiz Shirozi, Abdulkadir Bedil are considered important in the formation of knowledge, morality, humanism and unity, increasing and strengthening national identity, honoring cultural values, improving language skills, strengthening the spiritual world, developing the creative

and intellectual abilities of teachers. The attention and support of the country's government is considered to be the result of the adoption of such decisions and initiatives in the development of the country's culture and education, the determination of the main systems and areas of education, especially the promotion and publication of poems by persian-tajik classics.

The author emphasizes that students' participation in national competitions such as "Furugi subhi donoi kitob ast" and the role of outstanding literary works, especially poems by Abuabdullah Rudaki, Saadi Shirozi, Jalaluddin Balkhi, Hafiz Shirozi, Abdulkadir Bedil are considered important in the formation of knowledge, morality, humanism and unity, raising and strengthening national consciousness, honoring cultural values, improving language skills, enhancing spiritual peace, and developing the creative and intellectual abilities of teachers. The attention and support of the government of the country is considered the result of taking such decisions and initiatives in the development of culture and education of the country, determining the main systems and directions of education, especially the promotion and publication of poems of persian-tajik classics.

Keywords: *Tajik language, teaching, national moral values, peace and unity, reading books, "Masnavi Ma'navi"-Jaloluddin Balkhi, education of pupils, good morals, edification and saying.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Пулатова Шоира Солиҷоновна, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, тел.: 92 770 45 80, E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru*

Сведения об авторе: *Пулатова Шоира Салиҷановна, Худжандский государственный университет имени академика Б.Г.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, тел.: 92770 45 80, E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru*

Information about the author: *Pulatova Shoira Salijonovna, Khujand State University named after academician B.G.Gafurov, candidate of in Sciences Philological, Associate Professor, the Department of Tajik Language and Literature. Address: Republic of Tajikistan, Khujand, phone: 92 770 45 80, E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru*

**МАСЪАЛАҲОИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР ПЕДАГОГИКАИ МУОСИРИ
ТОЧИК***Раҷабова Ф.О.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода**

Масъалаи баланд бардоштани сатҳу сифати таълим яке аз самтҳои асосии раванди таълим ба шумор рафта, омода намудани мутахассисони баланддигтисос аз он вобастагии калон дорад. Аз ин ҷост, ки сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф, пеш аз ҳама, ба ҳалли масъалаҳои муҳимтарин аз қабали баланд бардоштани сатҳу сифати таълим, тайёр намудани мутахассисони баланддигтисоси дар бозори меҳнат рақобатпазир ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ равона карда шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.12.2018) қайд намуданд, ки «...дар соҳаи маориф ду проблемаи асосии ҳалталаб вучуд дорад. Якум, норасоии кадрҳои соҳибкасби омӯзгорӣ ва дуюм, баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти кишвар...» [6].

Бояд қайд намуд, ки иштирокчиёни чараёни таълим - донишҷӯ, падару модар ва омӯзгор оид ба сифати таҳсилот тасаввуроти гуногун доранд. Аз ин рӯ, барои кушодани моҳияти маҳфуми «сифати таҳсилот» мо бояд фарқи ин мафҳумро аз маҳфуми «сифати таълим» муайян намоем. Дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» омадааст, ки:

- «сифати таълим - тарзи ташкили дуруст ва самараноки раванди таълим, ки дар натиҷаи он шахс соҳиби таҳсилот мегардад;

- сифати таҳсилот - маҷмӯи нишондиҳандаҳои стандартҳои давлатии таҳсилот ва талаботи давлатӣ» [1, с.74].

Ба андешаи мо, сифати таҳсилот ҳамчун низоми доимоамалкунанда дар муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб рафта, барои боз ҳам беҳтар намудани сифати таълим, ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва паҳн кардани иттилоот оид ба таҳсилот ва қисмҳои алоҳидаи он равона карда шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ ба муносибати Рӯзи дониш, ҳангоми кушодашавии бинои нави Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон якуми сентябри соли 2019 чунин қайд намуда буданд: «Сифати таҳсилот дар оянда низ ҳамчун масъалаи муҳимтарини соҳаи маориф боқӣ мемонад. Қобили зикр аст, ки барои таъмин намудани сифати таълим то имрӯз аз ҷониби Ҳукумати мамлакат, вазорату идораҳои дахлдор ва ҳуди муассисаҳои таълимӣ корҳои зиёде амалӣ гардидаанд, вале барои ислоҳи вазъ дар ин самт бояд тадбирҳои ҷиддӣ ва қатъӣ андешида шаванд» [7].

Мутобиқи моддаи 27-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» идоракунии сифати таҳсилот сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи маорифро амалӣ карда, низоми ягонаи миллии баҳогузори ба сифати таҳсилотро муайян ва самаранокии онро таъмин менамояд. Идоракунии сифати таҳсилот бо усулҳои баҳогузори дохилӣ ва берунӣ дар асоси натиҷаҳои мониторинг ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар муассисаҳои таълимӣ амалӣ мегардад [1, с.75].

Стандартҳои давлатии таҳсилот маҷмуи меъёрҳои мебошанд, ки мазмуни таҳсилот, моҳияту муҳлати таълим, ҳаҷми сарбории таълимӣ, сатҳи азхудкунии донишро аз тарафи таълимгирандагон ифода намуда, талаботи асосӣ ба таъмини раванди таълим, мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимӣ ва баҳогузори сатҳи донишро дар муассисаҳои таълимӣ бо назардошти дастовардҳои миллӣ ва умумибашарӣ муайян мекунанд.

Дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ иҷрои стандартҳои давлатии таҳсилот ҳатмӣ буда, тартиби таҳия, тасдиқ ва ҷорӣ кардани стандартҳои давлатии таҳсилотро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Бояд гуфт, ки зери мафҳуми сифати таҳсилот мо натиҷаи пешрафти донишомӯзонро дар назар дорем, ки онҳо бо баҳои хубу аъло мехонанд. Тибқи меъёрҳои муайянкунанда аини замон дар ҳамаи зинаҳои таълим асосан ҳамин ченак истифода бурда мешавад. Сатҳи донишазхудкунӣ, дараҷаи аз худ кардани донишҳо, маҳорат ва малакаҳои, ки барномаи таълимӣ аз нуқтаи назари мукаммалии онҳо, амиқӣ ва мустаҳкамӣ муқаррар кардааст, маҳсуб ёфта, натиҷаи он тавассути ҳолҳои баҳогузорӣ ифода ва муайян карда мешавад.

Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ва ҷамъбасти нуқтаи назари муҳаққиқон, мутахассисон, олимон-педагогҳо мо ба ҳулосае омадем, ки сифати таҳсилот маҷмӯи салоҳияти таълимӣ (фанӣ) ва худшиносии касбӣ мебошад, ки имкон медиҳад дар ин ё он соҳаи ихтисос ва касби интиҳоб карда шуда, бо дарки нақш ва масъулияти ҷамъиятии худ, барои натиҷаҳои меҳнат (таҳсил, фаъолият), фаъолияти муваффақона бурда шавад.

Ҳадафи асосии низоми идоракунии сифати таҳсилот дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, таҳлили ҳамаҷонибаи сифати воқеии таълим, танзими ҳуҷҷатгузорӣ ва муайянкунии самтҳои беҳдошти он мебошад.

Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 талабот ба таҳсилотро, пеш аз ҳама, дар баланд бардоштани сифати таълим дар назар дорад [8]. Дар раванди ноил шудан ба таҳсилоти босифат омили асосӣ ва муҳим технологияи фаъолияти педагогӣ ба шумор меравад. Дар зери мафҳуми технологияи фаъолияти педагогӣ, пеш аз ҳама, санъати ташкили раванди таълим дар назар дошта шуда, дар ин раванд бояд ҳаракати мунтазам аз ҳадафҳои гузошташуда ба натиҷаҳои интизорӣ оварда расонад. Технологияи фаъолияти педагогӣ раванди ҳамкориҳои судманд байни омӯзгорон ва донишҷӯён тавассути иштироки фаъолони, амиқ ва ҳамаҷониба дар фаъолияти таълимӣ ба шумор меравад [5, с.17].

Масъалаи баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар асарҳои олимон-педагогҳои муосири тоҷик М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И. Каримова, С. Сулаймони, Х. Раҳимзода, А. Нуров, Б. Раҳимов, К. Қодиров, С. Негматов, Б. Маджидова, Х. Сангинов, Х. Афзалов, А. Мирализода, Н. Юнусова, Л. Файзализода, Т. Зиёзода, Л. Иматзода, Ф. Гулмадов ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Яке аз олимони пурмаҳсули соҳаи педагогикаи муосири тоҷик академик Маҳмадулло Лутфуллозода дар таҳия ва таҳрири бисёр санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти олии давлатӣ ва Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ саҳми фаъол гузоштааст, ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии таҳсилот, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; стандартҳои давлатӣ ва таълимӣ ва ғайраҳо.

Ба андешаи академик М. Лутфуллозода тарбия, махсусан тарбияи миллии, хусусиятҳои хоси худро дорад ва аз ин ҷост, ки Консепсияи миллии таҳсилот ҳуҷҷати дурнамо на танҳо барои талабагону донишҷӯён, балки санади барномавии тарбияи миллии мардум низ мебошад [3, с.85].

Академик М. Лутфуллозода асарҳои зиёди таълимӣ, илмӣ, дастуру тавсияҳои методӣ ва мақолаҳои гуногунмазмун таҳия ва нашр намудааст, ки бештари онҳо дастраси муассисаҳои таълимӣ ва омӯзгорон гардидаанд, аз қабилӣ: «Субҳи дониш», «Наҳви забони модарӣ», «Асосҳои омӯзиш», «Педагогикаи шафқат», «Дарс», «Эҳёи педагогикаи Аҷам», «Тоҷикистон - Ватанам, ифтихорам», «Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия», «Дидактикаи муосир», «Қиссаи оғози тарбия», «Таълими алифбо», «Истиклолияти Тоҷикистон ва маорифи навин», «Шарафномаи миллат», «Фарзанд - ҳадяи Худованд» ва ғайраҳо.

Академик М. Лутфуллозода дар коркарду корбаст кардани барномаҳои таълимии мактабҳо ҳам хизмати арзанда кардаанд. (Барномаҳои таълимии забони модарӣ; барномаҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ; барномаи забони модарӣ; забони модарӣ барои шӯъбаи методикаи таълими ибтидоии факултаи педагогика; «Одобнома» ва ғайра).

Ба андешаи академик М. Лутфуллозода мактаб чун рукни мустақил ва симои ҳақиқии худ ва ба пояи маданияти миллии, забон, таъриху анъанаҳои мардумӣ арзи вучуд мекунад. Ҳар гуна мактаб, аз ҷумла мактаби миллии дар афруштани нури маърифат ва ахлоқи маънавӣ

ва инкишофи шахсият ба методология така намояд, ки аз фалсафаи пешқадами мардуми бумию умумибашарӣ бархурдор бошад [2, с.189].

Ҳар як мактаби миллӣ, аз ҷумла мактаби миллии тоҷик, дорои хусусиятҳои хос ва низоми мустақили педагогӣ буда, мақсаду мазмун маълумот, шаклҳои ташкили кори омӯзишу парвариш, усул, тарз ва воситаҳои таълими худро дорад [3, с.122].

Ҳамин тариқ, фаъолияти илмию таҳқиқотии академик М. Лутфуллозода дар инкишофи мактаб ва педагогикаи тоҷик хеле бузург аст. Ӯ дар инъикоси арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар ҳуҷҷатҳои давлатӣ ва меъёри таҳсилот ва тарбия саҳми арзанда гузоштааст. Маҳз дар асари гаронбаҳои илмию педагогии ӯ «Педагогикаи миллии халқи тоҷик» ғояҳои худинкишоф ва такмилдиҳии мактаби тоҷик равшан карда шудааст.

Дар шароите, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳи рушди инноватсионӣ гузаштааст, масъалаи баланд бардоштани сатҳи самаранокии омода кардани мутахассисон боз ҳам муҳимтар мегардад. Вобаста ба ин, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ истифодаи усулҳои муосири таълим бо татбиқи технологияҳои рақамӣ бояд ба роҳ монда шавад.

Ба ақидаи А.М Миралиев ва Ф.Ф. Шарипов муносибати хуби омӯзгорон ҳам дар аудитория ва ҳам берун аз он, сатҳи қаноатмандии донишҷӯёнро дар раванди таълим ба таври назаррас афзоиш медиҳад [4, с.257].

Зарурати баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот ислоҳоти кулии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, ҳамоҳангсозии низоми миллии таҳсилотро ба Стандартҳои ҷаҳонӣ тариқи гузариш ба низоми бисёрзинагии таҳсилот ва технологияи кредитӣ-модулии таълим, талаб мекунад. Дар ин раванди гузариш муассисаҳои таълимиро зарур аст, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқиро вобаста ба талаботи замон ва арзишҳои миллӣ мутобиқ сохта, дар омода намудани Стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ ва нақшаҳои таълимӣ пешоҳанг ва ҷаҳол бошад. Дар баробари ворид шудан ба фазои ягонаи таҳсилот гузариш ба низоми сезинагии таълим ва мутобиқ сохтани низоми таълим ба низоми байналмилалӣ муосир талаби замон мебошад. Ба ин хотир вобаста ба иҷрои дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба низоми сезинагӣ: бакалавр (мутахассис), магистратура ва докторантураи Ph.D гузаштанд.

Бояд таъкид намуд, ки дар баробари танзими ҳуҷҷатгузори раванди таълим муассисаҳои таълимиро зарур аст, ки ба сифати омода намудани мутахассисони ба бозори меҳнат ҷавобгӯ диққати хоса равона созанд. Аз ин рӯ, дар даврони Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти ворид гардидани муассисаҳои таҳсилоти олии ба фазои байналмилалӣ таҳсилот ва эътироф гардидани санадҳои меъёрии танзимкунандаи соҳаи таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ аз ҷониби ниҳодҳои дахлдори хориҷӣ зарурати таъсиси сохтори идоракунандаи сифат дар муассисаҳои таълимӣ пайдо гардид. Ба ин хотир қаблан дар назди Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯбаи назорати сифати таҳсилот таъсис дода шудааст, ки мақсади асосии он назорат ва баланд бардоштани сифати таҳсилот дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо, омилҳои асосии ба сифати таҳсилот таъсиррасонанда инҳо ба шумор мераванд:

- банақшагирии ҷараёни таълим;
- таъмини методӣ ва моддию техникаи ҷараёни таълим;
- таъмини ҷараёни таълим бо мутахассисон (иқтисодии зеҳнии муассисаи таълимӣ);
- истифодаи васеи усулҳои муосири таълим;
- ҳавасмандгардонии донишандӯзон дар ҷараёни таълим;
- назорат ва мониторинги сифати таҳсилот ва ғайраҳо.

Сифати таълим на танҳо аз сифати дониш, малака ва маҳорати азхудшуда, балки аз раванди дуруст ташкил кардашудаи таълим, ки хусусияти тарбиявӣ дошта, дорои арзишҳои ахлоқию маънавӣ мебошад, вобаста аст [9, с.305].

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккул ва татбиқи системаи самараноки таълими босифат, ки барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти воқеии мамлакат ва

манфиатҳои миллӣ нигаронида шудааст, корҳои зиёде анҷом дода мешавад: таҳрири барномаҳои таълимӣ, стандартҳои таълимӣ, омодагии мутахассисони баландхаттисоси педагогӣ, таъминоти мувофиқи ташкилию методии чараёни таълим.

Яке аз воситаҳои таъмини сифати таҳсилот дар низоми таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани аттестатсия ва аккредитатсияи давлатӣ ва дар асоси натиҷаҳои он гирифтани иҷозатнома барои ташкили фаъолияти таълимӣ ба шумор меравад. Аттестатсия ва аккредитатсияи муассисаҳои таълимӣ дар панҷ сол як маротиба аз ҷониби Агентии давлатии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад.

Бояд қайд намуд, ки бо мақсади баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми назорати дохилии сифат амалӣ карда мешавад. Натиҷаҳои назорати сифати таҳсилот дар вақти сессияҳои имтиҳонӣ ва имтиҳони давлатии хатм аз ҷониби шӯрои таълимӣ-методии муассисаи таҳсилоти олии касбии баррасӣ шуда, дар он мундариҷа ва мазмуни барномаҳои таҳсилот, технологияҳои таълимӣ, рушди малакаҳои амалии донишҷӯён, сифати таҷрибаомӯзии таълимӣ, истеҳсолӣ ва таълимӣ муҳокима карда мешаванд. Инчунин, бо мақсади бо истеҳсолот пайвастании раванди таълим корфармоёни корхонаҳои шакли моликиятшон гуногун дар чараёни ташкил ва гузаронидани чараёни таълим иштирок мекунанд.

Таҳлили натиҷаҳои сессияҳои имтиҳонӣ ва имтиҳонҳои давлатии ҳар сол аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, дар он нишондиҳандаҳои сифати таълими донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ арзёбӣ карда мешавад. Мувофиқи стандартҳои байналхалқӣ низоми баҳодиҳии сатҳи донишу малака ва маҳорати донишҷӯён аз рӯи натиҷаҳои ҷамъбастии омӯзишӣ, яъне тавассути ҷорӣ кардани муносибати босалоҳият ба таълим арзёбӣ карда мешавад. Аттестатсияи кормандони соҳаи таҳсилоти олии касбӣ аз ҷониби комиссияҳои озмунӣ гузаронида шуда, фаъолияти ҳайати профессорону устодон барои ҳар 5 сол баҳогузорӣ карда мешавад.

Ба андешаи мо, дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати такмили низоми баҳодиҳии ҳайати профессорону омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мувофиқи меъёрҳои нав, бо тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ (масалан, меъёрҳои рейтингии баҳодиҳии ҳайати профессорону устодон, кор дар речаи мустақим ё онлайн), ба миён омадааст.

Бояд гуфт, ки сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таркиби ҳайати профессорону омӯзгорон, шумораи таҷрибаомӯзӣ ва курсҳои такмили ихтисос, иштирок дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ, маводи таҳия ва ҷопшуда ва ғайра саҳт вобастагӣ дорад.

Ба андешаи мо, самтҳои асосии баланд бардоштани сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик инҳо мебошанд:

- тараққӣ додани системаи аттестатсияи омӯзгорон ва аккредитатсияи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;

- таҳия ва қабули барномаҳои таълимии ягона, аз ҷумла тавассути татбиқ кардани системаи таҳияи модули барномаҳои таълимӣ;

- бо ҳам пайвастании донишҳои назариявӣ ва малакаву маҳорати амалии донишҷӯён (аз ҷумла, ҷалби корфармоён, стейкхолдерҳо дар чараёни таҳияи барномаҳои таълимӣ, бунёди синфхонаҳои таълимии истеҳсолӣ дар корхонаву ташкилотҳо, ташкили таҷрибаомӯзии истеҳсолӣ ва пеш аз хатмкунӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ шакли моликиятшон гуногун);

- беҳтар намудани мазмун ва сифати корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва амалӣ-таҷрибавӣ;

- бо назардошти талаботи муосири ҷомеа ташкил намудани ихтисосҳои нав (аз ҷумла, вобаста ба рақамикунонии иқтисодиёт, ташкили “иқтисоди сабз” ва ғайра).

Муқарриз: Шосиадзода С., н.и.п., дотсент

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, №7

2. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. - Душанбе. - 2010. - 432 с.
3. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. - Душанбе: Дониш. - 1997. - 150 с.
4. Миралиев А.М., Шарипов Ф.Ф. Информатизация - ключевое направление развития системы образования Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. - 2014. - №3-3. - С. 254-260.
5. Мирзоева Н.Р. Теория и технология качественного образования в современной школе Республики Таджикистан. Автореферат дисс... на соиск. уч. степ. кандидата педагогических наук. – Душанбе. - 2023. - 32 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2018 [Захираи электронӣ]//www.president.tj
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи дониш 01.09.2019. [Захираи электронӣ]//www.president.tj
8. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526
9. Сысоева Е.Ю. Инновационные методы обучения в системе профессионального образования // Балтийский гуманитарный журнал. - 2018. Т.7. - №1(22). - С. 299-307.
10. Шишов С.Е. Мониторинг качества образования в ВУЗ. - М.: Вердана. - 2015. - 321 с.

МАСЪАЛАҲОИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР ПЕДАГОГИКАИ МУОСИРИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот аз нигоҳи олимон-педагогҳои тоҷик мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд шудааст, ки яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф баланд бардоштани сатҳу сифати таълим, тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси дар бозори меҳнат рақобатпазир ба шумор меравад. Муаллиф дар асоси қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳияти маҳфумҳои «сифати таҳсилот» ва «сифати таълим»-ро кушода, фарқи онҳоро муайян кардааст. Ба андешаи муаллиф ҳадафи асосии низоми идоракунии сифати таҳсилот дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, таҳлили ҳамаҷонибаи сифати воқеии таълим, танзими ҳуҷҷатгузорӣ ва муайянкунии самтҳои беҳдошти он мебошад.

Муаллиф афкори академики машҳури тоҷик М. Лутфуллозодаро дар самти сифати таҳсилот таҳқиқ намуда, саҳми муносиби ӯро дар таҳия ва таҳрири бисёр санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маорифи ҷумҳурӣ таъкид намудааст. Омилҳои асосии ба сифати таҳсилот таъсиррасонанда аз ҷониби муаллиф муайян карда шудаанд. Ба андешаи муаллиф, яке аз воситаҳои таъмини сифати таҳсилот дар низоми таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани аттестатсия ва аккредитатсияи давлатӣ мебошад. Муаллиф самтҳои асосии баланд бардоштани сифати таҳсилотро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик муайян намудааст.

***Калидвожаҳо:** сифати таҳсилот, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, идораи сифати таҳсилот, стандартҳои давлатии таҳсилот, барномаи таълимӣ, технологияи фаъолияти педагогӣ, технологияҳои рақамӣ, назорати сифати таҳсилот, аттестатсия, аккредитатсия.*

ВОПРОСЫ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПЕДАГОГИКЕ

В данной статье исследуются вопросы повышения уровня и качества образования с точки зрения таджикских ученых-педагогов. Было отмечено, что одной из основных целей Правительства Республики Таджикистан в сфере образования является повышение уровня и качества образования, подготовка высококвалифицированных специалистов, конкурентоспособных на рынке труда. На основе действующего законодательства Республики Таджикистан автор раскрыл сущность терминов «качество образования» и «качество обучения» и определил их различие. По мнению автора, основной целью системы

управления качеством образования во всех высших профессиональных учебных заведениях республики является, прежде всего, комплексный анализ фактического качества образования, регламентация документации и определение направлений ее улучшения.

Автором исследованы труды известного таджикского академика М. Лутфуллозода по вопросам качества образования и подчеркнута его значительный вклад в разработку и редактирование многих нормативно-правовых документов в сфере образования республики. Автором выделены основные факторы, влияющие на качество образования. По мнению автора, одним из средств обеспечения качества образования в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан является государственная аттестация и аккредитация. Автор определил основные направления повышения качества образования в высших профессиональных учебных заведениях Республики Таджикистан на ближайшую перспективу.

Ключевые слова: *качество образования, учреждения высшего профессионального образования, управление качеством образования, государственные стандарты образования, образовательная программа, технология педагогической деятельности, цифровые технологии, контроль качества образования, аттестация, аккредитация.*

QUALITY OF EDUCATION IN MODERN TAJIK PEDAGOGY

This article examines the issues of improving the level and quality of education from the point of view of Tajik academics. It was noted that one of the main goals of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of education is to improve the level and quality of education, train highly qualified specialists who are competitive in the labor market. Based on the current legislation of the Republic of Tajikistan, the author revealed the essence of the terms "quality of education" and "quality of training" and determined their difference. According to the author, the main goal of the quality management system of education in all higher professional educational institutions of the republic is, first of all, a comprehensive analysis of the actual quality of education, regulation of documentation and determination of directions for its improvement. The author studied the works of the famous Tajik academician M. Lutfullozoda on the quality of education and emphasized his significant contribution to the development and editing of many regulatory documents in the field of education of the republic.

The author identified the main factors influencing the quality of education. According to the author, one of the means of ensuring the quality of education in the system of higher professional education of the Republic of Tajikistan is state certification and accreditation. The author identified the main areas of improving the quality of education in higher professional educational institutions of the Republic of Tajikistan in the near future.

Keywords: *quality of education, institutions of higher professional education, quality management of education, state standards of education, educational program, technology of pedagogical activity, digital technologies, quality control of education, certification, accreditation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Фирӯза Олмаҳмадовна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯзода. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru*

Сведения об авторе: *Раджабова Фируза Олмахмадовна - кандидат педагогических наук, доцент, зав. кафедры психологии Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде. Тел.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru*

Information about author: *Rajabova Firuza Olmahmadovna - candidate of the pedagogical sciences, associate professor, head Department of Psychology, Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda. Tel.: 93-567-10-84. E-mail: f.o.rajabova@mail.ru*

РАЗВИТИЕ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ

Рахимзода Саодат Джумахон

Таджикский национальный университет

Изучение русского языка в национальной аудитории на языке оригинала требует от учащихся высокого уровня владения русской речью. Этот уровень не может быть достигнут только на занятиях языком. Поэтому на уроках русского языка ведется целенаправленная работа по развитию русской речи учащихся.

Лингвисты требуют знания литературного языка в такой мере, чтобы «уметь грамматически и фонетически правильно, лексико-семантически точно, стилистически дифференцированно и выразительно говорить, выражать мысли и чувства в соответствующей форме устной речи, прежде всего в наиболее популярных сферах ее применения, а также владеть необходимыми в повседневной жизни широких масс наиболее распространенными формами письменной речи» [2, с. 56]

Такой уровень владений русской речью для учащегося национальной группы будет возможным при условии, что специфика орфоэпии, грамматической структуры и лексики родного языка не будет проявляться в произношении грамматическом и лексико-семантическом оформлении русской речи.

В.В. Виноградов писал, что «высокая культура разговорной речи, хорошее знание и чутье родного языка, умение пользоваться его выразительными средствами, его стилистическим многообразием - самая лучшая опора и самая надежная рекомендация для каждого человека в его общественной жизни и творческой деятельности» [4, с. 95]. При помощи русского языка можно выразить тончайшие оттенки мысли, раскрыть самые глубокие чувства. Нет такого понятия, которое нельзя было бы назвать русским словом. Читая произведения великих писателей, мы погружаемся в мир, созданный их фантазией, следим за мыслями и поведением героев и подчас забываем, что литература - искусство слова. Как всякое искусство, она выражает многообразие человеческого бытия, помогает познать жизнь и ее законы, создает художественные образы, используя все богатства языка. Все, о чем мы узнаем из книг, воплощено в слове, вне слова не существует знаний.

Волшебные краски русской природы, описание богатой духовной жизни людей, весь необъятный мир человеческих чувств - все воссоздается писателем с помощью тех слов, которые служат нам в повседневной жизни. Не случайно язык называют одним из самых удивительных орудий в руках человечества. Надо только уметь им пользоваться. Вот для этого-то и необходимо нашим детям изучать стилистику - науку об умелом выборе языковых средств. Чем грамотнее человек, тем более требователен он к своей речи, тем острее он понимает, как важно учиться хорошему слогу [7, с. 36]. Замечательные русские писатели неустанно работали над совершенствованием и обогащением художественной речи. Русский язык всегда был их гордостью, вселял в них веру в могучие силы и великое предназначение русского народа. «Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины - ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык!» - писал И.С. Тургенев. Именно поэтому педагоги уделяют значительное внимание на уроках литературы формированию речи школьников в процессе изучения художественных произведений. Ведь устная и письменная речь находятся в тесной взаимосвязи. Как правило, обучение устному ответу требует предварительного составления плана, тезисов, записи отдельных положений будущих высказываний. В то же время любая письменная творческая работа включает в себя устные ответы на вопросы, пересказы художественного текста, устные сочинения... Таким образом, устная речь способствует овладению умениями письменной речи, а письменная речь, в свою очередь, помогает развитию образной, выразительной и логически правильной последовательной речи устной. И все же нередко именно стилистические недочеты в школьных творческих работах становятся главной

причиной низких оценок. Каждый учитель на уроках литературы страдает из-за того, что дети не могут полностью осознать сугубо языковые средства создания литературных образов, впечатлений, ассоциаций. Творчески работающий преподаватель всегда стремится к тому, чтобы помочь ученикам вникнуть в проблемы, связанные с употреблением языковых средств. Но изучение художественного произведения не должно превращаться в набор эпитетов, сравнений и других средств выразительности. Анализ образных средств языка должен проводиться лишь в той мере, в какой он помогает учащимся почувствовать целостность художественного образа и понять его содержание.

Устанавливая оптимальный уровень развития речи учащихся национальной школы, нельзя не учитывать тех условий, в которых происходит изучение второго языка.

Характер двуязычия в условиях национальных республик, воздействие местной среды, не может не повлиять на русскую речь учащихся.

Свободная русская речь учащихся национальной школы в широком смысле должна приближаться к культурной речи носителей языка (русских), а в узком смысле – это тот оптимальный уровень, которого может достичь учащийся национальной школы в пределах изученной лексики и грамматических правил.

При определении оптимальных условий, которые позволят максимально приблизить речь учащихся национальной школы к уровню свободной речи носителей языка, следует исходить из того, что речь – явление не только лингвистического, но и психологического порядка.

Она должна быть содержательна, понятна (соответствовать развитию, знания и интересам слушателей), выразительна (языковая форма речи должна учитывать обстановку и назначение устного выступления), обращена к слушателям и т.п.

Чтобы правильно организовать процесс развития свободной речи, необходимо учесть целый ряд психологических факторов.

Современная советская психология рассматривает речь как сложный вид человеческой деятельности, связанный не только с мышлением человека, но и с поведением. Как и любая другая деятельность, речевое действие мотивированно. Целенаправленно и совершается в какой-то ситуации.

Следовательно, речь учащихся будет только тогда естественной устной речью, речевым поступком, когда она будет исходить из внутренней потребности самовыражения, будет содержать новую информацию и в речи будет выступать собственное отношение говорящего описываемой действительности.

Чтобы говорить на втором языке, учащийся должен уметь произносить звуки так, чтобы их могли понять; уметь в соответствии с речевой ситуацией быстро отобрать нужные языковые средства; уметь связать отобранные элементы в целое, отвечающее нормам данного языка; приобрести опыт коммуникативного поведения (уметь начать или продолжить разговор, быстро реагировать на слова собеседника).

Свободная речь – это естественная речевая деятельность учащихся, предполагающая такой уровень развития речевых умений и навыков, который позволяет, разнообразно комбинируя изученный материал, свободно и относительно правильно выражать свои мысли в самых различных ситуациях [6, с.156].

Под относительной правильностью подразумевается отсутствие нарушений с точки зрения системы русского языка в пределах изученного учащимся и адекватный, правильный отбор языковых средств в соответствии с речевой ситуацией.

Естественной является такая речевая деятельность ученика, которая нужна ему для осуществления реального общения (коммуникации) на русском языке в реальной жизни, а также для нормального протекания учебного процесса на русском языке на уроках русского языка и русского языка, предусматривающего реальное общение и усвоение знаний. Естественной можно назвать всякую речевую деятельность, которая при относительной правильности потребует большой самостоятельности учащихся (правда, установить с полной достоверностью границы «своих» и «не своих» мыслей – задача весьма трудная).

Психологи условно выделяют три вида деятельности, ведущих к овладению учебным материалом: репродуктивная деятельность, во время которой проявляется активность памяти, направленной на воспроизведение готового материала; репродуктивная мыслительная деятельность, связанная с привычным способом рассуждения; и наконец, продуктивная деятельность, связанная с решением познавательных задач и дающая какой-либо новый познавательный результат.

К первому виду учебной деятельности на уроках русского языка в национальной школе, очевидно, следует отнести чтение стихотворного или прозаического текста наизусть.

Репродуктивной мыслительной деятельностью для учащихся национальной школы будет простой пересказ содержания художественного произведения, биографии писателя или учебной статьи. Так как этот вид деятельности потребует не только работы памяти, но и понимания, осознания слов и логических связей между ними; он потребует также определенных мыслительных операций; группировки мыслей, выделение смысловых опорных пунктов, соотнесения содержания разных частей текста друг с другом, выявление главного. Пересказ текста для учащихся национальной школы представляет собой самую простую аналитико-синтетическую мыслительную деятельность. С точки зрения развития речи пересказ будет совершенствовать навыки и умения подготовленной речи и закрепит изученный лексико-грамматический материал. Поэтому он является необходимым звеном в учебном процессе, но ограничиваться им в целях развития свободной речи нельзя.

Без сомнения, стимулировать самостоятельное мышление на втором языке будет третий вид учебной деятельности – решение познавательных задач на уроках русского языка. Его можно осуществлять через анализ идейно-художественной системы литературного произведения, который требует таких мыслительных операций, как логическое аргументирование, сравнение, анализ, синтез, абстрагирование и обобщение фактов. В результате вырабатываются новые связи, на основе которых ученик приходит к новым самостоятельным суждениям и выводам.

Ученик осознает, что выполняет на уроке не столько коммуникативную, столько учебную задачу. Он не чувствует себя равноправным собеседником, поскольку учитель может в любой момент прервать его, чтобы исправить ошибку или сделать критические замечания.

Речевая деятельность учащихся на уроках русского языка не вполне соответствует коммуникативным целям изучения языка еще и потому, что ученик чаще говорит со всеми и для всех, не обращая ни к кому персонально. Рассказ его не требует ответа, обмена мыслями. Задача учащихся, слушающих говорящего, чаще всего сводится к фиксации и исправлению ошибок в речи товарища, т. е. они выполняют ту же роль учителя и поэтому не могут быть равноправными собеседниками отвечающего. В силу этого на уроках русского языка не всегда воспитывается умение начать разговор по собственной инициативе, продолжить, поддержать его, возразит говорящему [8, с.36].

В большей мере свободно говорить по-русски может научить анализ художественных произведений, проводимый в форме беседы.

Формированию навыков правильного коммуникативного поведения можно подчинить также диспуты, тематические беседы и внеклассную работу, создав для этого определенную психологическую обстановку.

Коммуникативная природа свободной речи (будет ли это речевая деятельность, побуждаемая анализом художественных произведений или реагированием на реальную действительность) требует от учащихся постоянного переключения внимания на содержание высказываемого. Вопрос «Как сказать?» при порождении такой речи не является первостепенным, поэтому возникает другая опасность: новая лексика, не освоенная прочно учащимися в плане выражения (который связан с выявлением значений языковых средств), может стать серьезной причиной всевозможных речевых недочетов. Возникает необходимость предварительного знакомства со словом, т. е. семантизации, лексического освоения языкового материала, а также знания его грамматической характеристики.

Следовательно, нужен тщательный анализ языкового материала, с одной стороны, и специальные занятия по усвоению лексики – с другой стороны. Освоение лексики должно происходить в условиях, требующих интенсивной мыслительной деятельности учащихся, а также максимально приближенных к реальному акту коммуникации.

Руководя развитием свободной речи, учитель должен определить для себя и критерии ее оценки, иначе он не сумеет судить об успехах обучаемых.

Оценивая речь учащихся, учитель учитывает и объем высказывания, и пользование учеником активизируемой лексики (правильность, выразительность речи). Показателем развитости речевых механизмов считают самоконтроль говорящего; выделяют 4 уровня этого самоконтроля: I уровень – нет сличения речевого действия с программой (содержанием высказывания); II уровень – сличение есть, но по произвольно осознаваемой схеме выполнение программы; III уровень – сличение есть, но ошибка осознается в контексте, т. е. после звучания целого; IV уровень – ошибка исправляется. Названные уровни могут быть использованы и в национальной школе как общие показатели степени развития русской речи учащихся свидетельствовать о степени выработки умения и навыка использования активизируемой лексики в речи. Судить о выразительности свободной речи учащихся можно по количеству употребленной оценочно-эмоциональной лексики, выражающей определительные отношения – признаки предметов и действий.

Лексический материал, отобранный для активизации по вышеназванным принципам, должен в основном обеспечить лексическую наполняемость речевого общения учащихся. Воссоздавать реальную действительность при речевом общении помогает ситуативность. Под ситуацией подразумевается обычно совокупность речевых и неречевых условий, необходимых и достаточных для осуществления речевого действия. Учитывается мотив деятельности, цель действия и т. д., а в условиях диалогического общения – контакт (предшествующая реплика). Учителю следует четко представлять, в каких типичных речевых ситуациях будет происходить порождение свободной речи. Он должен заранее знать тематику ситуаций. Поэтому методический аппарат по развитию речи должен быть построен на основе анализа текста художественного произведения. Так выявляются и возможные речевые ситуации, и тематически связанная лексика речевых ситуаций.

Важно знать, какие возможности предоставляет язык изучаемых художественных произведений для развития свободной речи и каковы трудности его восприятия, освоения. Художественные произведения дают богатый лексический материал для адекватного описания наиболее типичных жизненных ситуаций и в какой-то мере могут заменить настоящую языковую среду, без которой знакомство с русским языком было бы неполным.

Запас слов и форм художественных произведений можно систематически анализировать по объему, сочетаемости слов в отличие от слов и форм обычной разговорной речи. Богатство художественной прозы и тем более драмы диалогическими построениями приближает их язык к нормам живой устной речи. Разнообразные синтаксические конструкции служат учащимся моделями, по которым они могут строить предложения. Эмоциональная насыщенность художественных текстов способствует более прочному запоминанию лексического материала и семантико-синтаксических норм его употребления.

Первая трудность, с которой сталкивается учитель, организуя развитие речи на материале художественных произведений, – та, что язык художественных произведений нельзя отождествлять полностью с литературным языком, так как литературный язык представлен не только художественными произведениями. Язык научной и научно-технической русского языка, язык публицистики, официально-деловых документов также входит в состав общенародного литературного языка, влияя, в свою очередь, на его развитие. К тому же язык художественных произведений всегда индивидуален.

Вторая трудность состоит в том, что язык классических произведений, которые изучаются в школе, представляет собой художественную речь в ее высшем воплощении. Он выполняет не только коммуникативную функцию, но и эстетическую. «обычный способ создания художественной речи – это употребление слово в необычной ассоциации.

Художественная речь производит впечатление некоторой новизны в общении со словами». Это новизна достигается путем отбора слов различной языковой среды (введение варваризмов, диалектизмов, архаизмов, неологизмов) и изменения значения слова (поэтическая семантика, тропы).

Но если в художественном произведении всякое отступление от нормы мотивированно эстетической потребностью, то литературный язык, как язык, выполняющий роль посредника в обмене информацией между самыми различными носителями языка, строго нормативен; ему присуща некоторая стабильность и некоторая стандартность.

Анализ языка художественных произведений, включенных в программу национальной школы, показывает необходимость раскрытия и основного и дополнительного значения слова.

Следует отметить также, что стихотворный размер в силу той роли, которую ритм приобретает в организации стиха, может содействовать формированию норм правильного русского произношения и ударения (если ударения в стихотворном тексте не отличается от норм современного русского языка). Ритмически организованная речь легче запоминается как речевой образец, потому что в ней много звуковых, ритмических интонационных повторов, семантических и синтаксических параллелизмов, которые способствуют активизации памяти. При достаточной языковой подготовке и умелом подходе стихотворные произведения как источник развития свободной речи могут способствовать воспитанию внимательного отношения к слову. Ученику приходится задерживать внимание на каждом слове, чтобы прислушаться к нему, и, следовательно, восприятие каждого отдельного слова обостряется. Слово в стихах приобретает больший вес, чем в прозе. Стихотворный текст, способствуя запоминанию логически законченных периодов речи, развитием подготовленную речь (заучивание наизусть) и может использоваться в определенных ситуациях [6, с.188].

Чтобы художественные тексты способствовали развитию свободной речи учащихся национальной школы, нужна предварительная подготовка к их изучению учителя и ученика. Кроме того, в целях развития речи нельзя ограничиваться словарем художественных произведений. При отборе языкового материала следует учитывать не только частотность и значимость активизируемых слов для раскрытия идейно-художественного содержания произведения, но и его коммуникативную ценность, степень трудности его усвоения.

Таким образом, процесс развития свободной речи должен рассматриваться в неразрывной связи с процессом изучения художественного произведения, его анализом.

Итак, обозначив проблему владения языком, хочется обратить внимание на то, что мы должны видеть цепь связанных между собой понятий: речь как инструмент общения, язык как систему механизмов и принципов его использования, и словесность как «совокупный продукт» использования языка.

**Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзаде
Литература**

1. Выготский, Л. С. Мышление и речь. 5-е изд., испр. - М.: Лабиринт, 1999. 352 с.
2. Ладыженская, Т.А. Речевые ситуации при обучении устным высказываниям // Русский язык в национальной школе. – 1974. – № 5. - С. 40-44.
3. Ладыженская, Т. А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся. - М., 1974. - 360 с.
4. Махмудова, И. Г. Сборник текстов для изложений в IV-VIII классах дагестанской национальной школы. - Махачкала: Дагучпед-гиз, 1984. - 120 с.
5. Методика развития речи на уроках русского языка / Под ред. Т. А. Ладыженской. - М.: Просвещение, 1980. - 240 с.
6. Митрофанова, О. Д., Костомаров В. Г. Принцип активной коммуникативности // Русский язык в национальной школе. - 1983. - № 1. С. 17-23.
7. Морозова, И. Д. Виды изложений и методика их проведения: пос. для учителя. - М.: Просвещение, 1984. - 128 с.

8. Практическая методика обучения русскому языку в средних и старших классах / Под ред. Е. А. Быстровой. - Л.: Просвещение, 1988. - 271 с.
9. Тлехурай, М.К. Лингвометодические основы развития связной речи учащихся начальных классов адыгейской школы: дис. ... на соиск. учен. степ. канд. педагог. наук. - Майкоп, 1999. - 171 с.
10. Шхапацева, М.Х. Обучение синтаксическому строю русского языка: пособие для учителей общеобразовательных школ Республики Адыгея. - Майкоп, 1993. 333 с.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ

Развитие русской речи в процессе изучения русского языка во многом зависит от тематики и лексики программных произведений. Согласно коммуникативной теории речи, каждый говорящий пользуется незначительной долей языка. Значит, языковой материал, отобранный на основе учета принципа значимости активизируемых слов для раскрытия и усвоения идейно-тематического содержания художественного произведения, в сущности представит собой структурно-смысловый костяк данного произведения, будет надежной опорой для развития свободной речи и обеспечит понимание текстов. Однако для функционального общения учащихся в реальной жизни этой лексики недостаточно, потому что не всегда важные для данного произведения слова отмечены индексом частотности в частотных словарях современного русского языка. Поэтому необходимы коррективы, учитывающие коммуникативную ценность слов для освещения определенных тем, а также для повседневной речевой практики учащихся. В статье рассматриваются способы развития речи учащихся на занятиях русского языка в национальной аудитории. Приводятся несколько вариантов работ для развития речи.

***Ключевые слова:** русский язык, развитие речи, занятие, словарь, свободная речь, практика, способы, текст, художественный, национальный.*

ИНКИШОФИ НУТҚ ДАР РАВАНДИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ БАРОИ АУДИТОРИЯИ МИЛӢ

Инкишофи нутки русӣ дар процесси омузиши забони русӣ бештар ба мавзӯ ва лексикаи асарҳои программавӣ вобаста аст. Тибқи назарияи коммуникативии нутқ ҳар як сухангӯ микдори ками забонро истифода мебарад. Ин чунин маъно дорад, ки маводи забоние, ки дар асоси ба назар гирифтани принципи аҳамияти вожаҳои ғайбӣ барои ифшо ва азхудкунии мазмунӣ ғоявию мавзӯии асари бадеӣ интихоб шудаанд, аслан пояи сохторӣ ва маъноии ин асарро ифода мекунад, тақияҳои боэтимодии инкишофи озодии баён шуда, ғайбӣ матнҳои таъмин мекунад. Аммо барои муоширати функционалии хонандагон дар ҳаёти воқеӣ ин лугат кофӣ нест, зеро дар лугатҳои басомади забони муосири русӣ калимаҳои барои кори додашуда на ҳамеша бо индекси басомад қайд карда мешаванд. Аз ин рӯ, барои ба назар гирифтани арзиши коммуникативии калимаҳои барои фарогирии мавзӯҳои муайян, инчунин барои амалияи ҳаррӯзаи нутқи донишҷӯён ислоҳот лозим аст. Дар мақола роҳҳои инкишоф додани нутқи талабагон дар синфҳои забони русӣ дар синфҳои миллӣ сухан меравад. Яқинд вариантҳои кор оид ба рушди нутқ оварда шудаанд.

***Калидвожаҳо:** забони русӣ, рушди нутқ, дарс, лугат, сухани озод, амалия, усул, матн, бадеӣ, миллӣ.*

SPEECH DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF STUDYING THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE NATIONAL AUDIENCE

The development of Russian speech in the process of learning the Russian language largely depends on the topics and vocabulary of program works. According to the communicative theory of speech, each speaker uses a small amount of language. This means that linguistic material, selected on the basis of taking into account the principle of the significance of activated words for the disclosure and assimilation of the ideological and thematic content of a work of art, will essentially represent the structural and semantic backbone of this work, will be a reliable support for the

development of free speech and will ensure the understanding of texts. However, for functional communication of students in real life, this vocabulary is not enough, because words that are important for a given work are not always marked with a frequency index in frequency dictionaries of the modern Russian language. Therefore, adjustments are needed to take into account the communicative value of words for covering certain topics, as well as for students' everyday speech practice. The article discusses ways to develop students' speech in Russian language classes in a national classroom. Several options for working on speech development are given.

Key words: *Russian language, speech development, lesson, dictionary, free speech, practice, methods, text, artistic, national*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимзода Саодат Ҷумъахон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони русӣ барои факултетҳои гайрифилологии факултети филологияи рус. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992904424116*

Сведение об авторе: *Рахимзода Саодат Джумахон, Таджикский национальный университет, ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: +992904424116*

Information about the author: *Rahimzoda Saodat Dzhumakhon, Tajik National University, assistant at the Department of Russian Language for Non-Philological Faculties, Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992904424116*

РОҶЕЪ БА МУҲИМТАРИН ХУСУСИЯТҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНА ВА ОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

Саидмуродова Сурайё

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ручуи таърихӣ. Тавре ки манбаъҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, дар Эрон то нимаи асри XIX низоми таҳсилоти динӣ бартарӣ дошт. Нахустин муассисаи таълимии дунявӣ навъи аврупоӣ бо номи “Дорулфунун” (Хонаи илмҳо), ки дар он мутахассисони низомӣ, омӯзгорон ва мансабдорон таълим мегирифтанд, соли 1852 дар Техрон таъсис дода шуд. Соли 1898 ҷамъияти маориф таъсис ёфт, ки ба шарофати он шумораи зиёди мактабҳои дунявӣ-динӣ дар Эрон боз шуданд. Дар сарғаҳи ин таҳаввулот роҳбарони шинохтаи маорифпарвари кишвар меистоданд, ки аввалин иқдомотро барои ҳамгирӣ бо низоми таҳсилоти аврупоӣ ба миён гузошта буданд. Ҳамон тавре ки муаллифи китоби “Муруре бар таърихи адаб ва адабиёти имрӯзи Эрон” қайд кардааст, “Зухури марди ягона ҳамчун Мирзо Тақихон Амири Кабир ва андешаҳои баланди ӯ дар заминаи ислоҳоти мухталиф ва хосса таъсиси нахустин мадраса дар Эрон бо номи “Дорулфунун”, ки яке аз бузургтарин иқдомоти ӯ буд, дар таҳаввул ва дигаргунии фазои фикрии мардуми Эрон таъсири босазо дошт” [9, с. 7].

Аввалин қонунҳо дар бораи ташкили низоми дунявӣ таҳсилот ва таҳсилоти ҳатмӣ ибтидоӣ дар давраи инқилоби зиддифеодалӣ солҳои 1905-1911, ки дар таърих бо истилоҳи “Инқилоби машрута” машҳур аст, қабул шуда буданд, вале онҳо татбиқ нагардиданд, аз ин рӯ, таҳсилот тобегӣ меёрҳои таълимоти исломӣ буд ва дин дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот фанни ҳатмӣ ба шумор мерафт. Миёнаҳои асри XX тибқи Қонуни маорифи соли 1943 таълими умумӣ ибтидоӣ пешбинӣ шуда буд, ки он бояд дар давоми 10 сол татбиқ мегардид, аммо охири солҳои 50-ум ҳанӯз 67%-и мардон ва 88%-и занон бесавод буданд. Барои ҳалли масъалаҳои маҳви бесаводии аҳоли соли 1963 «Ситоди маориф» ташкил карда шуд, ки ба ҳайати он ҷавонони дорои маълумоти миёна ба сафи артиш сафарбаршуда, ки ба аҳолии деҳот хондану навиштан ва асосҳои дини мусулмониро меомӯзонанд, шомил шуда буданд. Соли 1965 Кумитаи миллии мубориза бо бесаводӣ таъсис дода шуд. То соли 1967 ба зиёда аз 3,7 миллион нафар одамон хондану навиштан омӯзонида шуд [1, с. 26].

Инқишофи минбаъдаи низоми таҳсилоти Эрон бо ислоҳоти соҳаи маориф, ки соли 1968 гузаронида шуд, алоқаманд аст. Мувофиқи ин ислоҳот муҳлати таҳсил дар синфҳои ибтидоӣ ба 4 сол расонда шуда, дар муассисаҳои таълимии миёна давраи 3-солаи таҳсил бо номи “давраи роҳнамоӣ” ҷорӣ гардид ва қонунҳо дар бораи таҳсили ройгон дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна солҳои 1974-1975 қабул шуданд.

Инқилоби исломӣ ва ислоҳоти соҳаи маориф. Пирӯзии инқилоби исломӣ дар соли 1979 дар низоми таҳсилоти кишвар дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал овард. Таҳсилоти умумӣ ройгон дар тамоми зинаҳои таҳсил пас аз эълони Ҷумҳурии исломӣ, ки ба сохтори якҷаҳукмронӣ (подшоҳӣ)-и ҳазорсола хотима гузошт, ҷорӣ карда шуд. Ҳукумати нав унсурҳои ҳокимияти ҷумҳуриявӣ ва президентӣ, парлумони аз ҷониби мардум интихобшавандаро муттаҳид карда, хусусиятҳои теократиро, ки аз тафсири нави усулҳои исломӣ бармеоянд, нигоҳ дошт.

Яке аз муҳимтарин ҳадафҳои сиёсати таҳсилоти ҳукумати Эрон пас аз инқилоби исломӣ исломисозии барномаҳои таълимӣ дар ҳама сатҳҳо буд. Соли 1980 дар мамлакат Шурои инқилоби фарҳангӣ таъсис дода шуд, ки ба бозсозӣ ва исломикунони низоми таҳсилоти миёна ва олӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ сарварӣ мекард. Дар мадрасаҳои рӯзона ва шабона таҳсилоти алоҳидаи мардон ва занон ҷорӣ карда шуд; дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таълимии ибтидоӣ (дабистонҳо), миёнаи ноপুরра ва миёна (дабиристонҳо), омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ба омӯзиши дини ислом, тарбияи меҳнатӣ ва омодагии ҳарбӣ диққати махсус дода шуд. Баъди инқилоб дар давоми 10 соли аввал шумораи толибилмон дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна беш аз 60 дарсад афзуд. Аз шумораи умумӣ

дабистону дабиристонҳо, ки баъд аз соли 1979 таъсис ёфтанд ва теъдодашон ба ҳазорҳо баробар буд, тақрибан 15 дарсадашон дар деҳот ва деҳоти дурдаст ҷойгир буданд [6, с. 3]. Баъди инқилоби соли 1979 низоми таҳсилоти олий дар Эрон хеле рушд ёфт. Ба ҳисоби миёна, ҳоло ҳар 45-умин сокини Эрон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҳсил мекунад. Ҳар сол муассисаҳои таҳсилоти олиро 16 ҳазор донишҷӯ хатм менамояд [5, с. 27].

Пас аз инқилоб дар мамлакат се донишгоҳи бузург: Донишгоҳи озода исломӣ, Донишгоҳи “Паёми Нур” ва Донишгоҳи куллии илмҳои амалӣ таъсис дода шуданд. Дар яке аз онҳо – Донишгоҳи озода исломӣ, ки дар шаҳрҳои гуногуни Эрон қариб 400 филиал дорад, наздик ба 1 млн. донишҷӯ таҳсил мекунад. Пеш аз инқилоб шумораи донишҷӯёни донишгоҳҳои Эрон ба 170 ҳазор нафар баробар буд, ҳоло шумораи онҳо беш аз 5 миллион нафар аст, яъне 7 дарсади аҳолии Эрон донишҷӯ мебошад.

Пеш аз инқилоб шумораи ҷавононе, ки ҳар сол ба муассисаҳои таҳсилоти олий дохил мешуданд, қариб 57 ҳазор нафарро ташкил меод, ҳоло ин шумора ба беш аз 1 миллиону 500 ҳазор нафар мерасад. Шумораи донишгоҳҳои пеш аз инқилоб дар Эрон 223 адад буд, ҳоло зиёда аз 2200 муассисаи таҳсилоти олии давлатӣ ва ғайридавлатӣ (якҷо бо филиалҳо) мавҷуд аст. Шумораи аспирантҳо дар як сол пеш аз инқилоб 250 нафар буд, ҳоло зиёда аз 2500 нафар аст, яъне 10 баробар зиёдтар шудааст.

Сохтори низоми таҳсилоти миёна. Низоми таҳсилоти миёна дар Эрон ба тариқи зайл аст:

То синни панҷсолагӣ кӯдакон метавонанд ба кӯдакистонҳо (Маҳди кӯдак) раванд. Дар синни панҷсолагӣ, як сол қабл аз оғози таҳсил дар мактаб (мадраса), кӯдаконро ба курсҳои омодагӣ ба мактаб фирисотдан мумкин аст.

Таҳсил дар мактабҳо аз синни шашсолагӣ оғоз меёбад. Кӯдакони синни 6-11-сола дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ таҳсил мекунад, ки он “дабистон” ном дорад. Қобили зикр аст, ки пас аз ислоҳоти соли 2012 дар се синфи аввал танҳо як омӯзгор бо таълиму тарбия машғул мешавад, ки дар айни замон роҳбари синф маҳсуб мешавад. Вазифаи муҳимтарини ӯ бедор кардани шавқу ҳаваси кӯдак ба омӯзиш аст. Методи асосии таълим на азёдкуни, балки ба истилоҳ, “методи таҳқиқ” аст, ки андешаронии мустақилонаро тақвият медиҳад.

Пас аз итмоми зинаи ибтидоӣ (5 соли таҳсил) кӯдакон имтиҳони ягонаи миллии месупоранд ва соҳиби шаҳодатномаи таҳсилоти ибтидоӣ мегарданд.

Се соли минбаъда кӯдакон дар давраи “роҳнамоӣ” ба таҳсил фаро гирифта мешаванд. Дар ин зина таҳсил барои духтарону писарон аз ҳам фарқ мекунад: барои духтарон бештар илму ҳунарҳои рӯзгордорӣ, аз ҷумла, дӯзандагиву пазандагӣ ва ғайра, барои писарон донишҳои аввалини пешазнизоми омӯзонидани мешавад.

Зинаи минбаъдаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аз синни 14-солагӣ шуруъ мешавад. Ин навъи муассисаҳои таълимӣ “дабиристон” ном доранд. Дар ин зина хонандагон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд: хонандагоне, ки ба макотиби олий мераванд ва хонандагоне, ки ба коллеҷҳои ҳунари мераванд. Вобаста ба ин, тақсимот аз рӯи ихтисосҳо низ ба назар гирифта шуда, дар синфҳои болоӣ (дабиристон) таълим аз рӯи равия ба роҳ монда мешавад. Таҳсил дар ин зина 3 солро ташкил медиҳад ва пас аз хатми он боз як соли дигар аз омодагии пешаздонишгоҳӣ мегузаранд.

Дар маҷмуъ, таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Эрон 12 солро дар бар мегирад.

Ташкил ва мазмуни таҳсилот. Дарсҳо рӯзи шанбе оғоз гардида, то панҷшанбе идома меёбанд. Панҷшанбе ва ҷумба рӯзҳои истироҳатанд. Соли таҳсил аз 22 сентябр шуруъ гардида то моҳи май идома меёбад. Ғайр аз таътилҳои зимистона (январ) ва тобистона (охири май – охири сентябр) таътили Наврӯзӣ низ ҳаст, ки аз 21 март то аввалҳои апрел идома меёбад. Дар ҳар як синф маъмулан 20 донишомӯз таҳсил мекунад. Дар зинаҳои роҳнамоӣ ва дабиристонӣ ҳар рӯз аз 5-6 фан дарс мехонанд, ки дар маҷмуъ дар як ҳафта 25-30 соати академикиро ташкил мекунад.

Фанҳои асосии мактабӣ низ қобили тавачҷуҳанд. Фанҳои таълимиро шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

Фанҳои дақиқ (техникӣ) – математика, химия, физика, биология;

Фанҳои гуманитарӣ – забони форсӣ ва адабиёт, география, фанҳои иҷтимоӣ, забонҳои хориҷӣ (англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, русӣ). Зимнан, омӯзиши забонҳои хориҷӣ аз синфи 7 оғоз меёбад;

Фанҳои исломӣ – забони арабӣ, хониш ва шарҳи Қуръон, таърихи ислом.

Ҳамчунин дар ҳар як мактаб тарбияи ҷисмонӣ аз ҷониби маъмурият ба шакли мувофиқ ба ҳуди муассисаи таълимӣ ба роҳ монда мешавад.

Идора ва назорати фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёна ба дӯши Вазорати омӯзишу парвариш гузошта шудааст. Дар назди ин вазорат Маркази таҳия ва таъбу наشري китобҳои дарсӣ ва адабиёти таълимӣ амал мекунад, ки дар баробари мутахассисони соҳа дорои муассисаҳои истеҳсолии ноширӣ низ мебошад ва наشري тамоми адабиёти таълимиро ба уҳда дорад.

Таҳсилоти олии касбӣ. Таҳсилоти оӣ дар Эрон, ба ғайр аз Донишгоҳи озодаи исломӣ ва баъзе дигар донишгоҳҳои тичоратӣ, ройгон аст. Донишгоҳҳои давлатӣ аз ҷониби давлат маблағгузорӣ мешаванд, ки яке аз баландтарин дар ҷаҳон маҳсуб мешавад. Барои ҳамаи муассисаҳои таълимӣ ҳамасола то 20%-и буҷети давлатӣ ва 5% ММД сарф мешавад. Шумораи муассисаҳои таълимии пулакӣ хеле кам буда, асосан, онҳо барои кӯдакони болаёқат таъсис дода мешаванд.

Донишҷӯён дар зинаи бакалавр (коршиносӣ ё лисонс) 4 сол ва аз рӯи хоҳиш, 2 соли дигар дар зинаи магистратура (коршиноси аршад ё фавқ-ул-лисонс) таҳсил мекунанд. Мисли донишгоҳҳои кишварҳои дигар аттестатсияи давлатии хатм ва ҳимояи кори дипломӣ ба роҳ монда мешавад.

Пас аз хатми пурраи донишгоҳ хатмкунандагон метавонанд дар зинаи аспирантура (2 сол) таҳсилро давом дода, соҳиби дипломи докторӣ шаванд. Ҳамин тариқ, эронӣён то гирифтани дипломи докторӣ ба синни 28-солагӣ мерасанд.

Донишгоҳи Техрон дар соли 2017 дар байни беҳтарин донишгоҳҳои дунё ҷойи панҷумро ишғол мекард. Дар он 20 факултет ва 40 маркази илмӣ-таҳқиқотӣ дар самтҳои биофизика, биохимия, моддаҳои ғайриорганикӣ ва биологӣ, ҳамчунин муносибатҳои байналмилалӣ, ҷомеашиносӣ, иқтисод ва ғайра фаъолият мекунанд.

Дар Эрон шаклҳои таҳсили рӯзона (хузурӣ), ғоибона (ғайрихузурӣ) ва фосилавӣ мавҷуданд. Имконияти таҳсили фосилавиرو танҳо як Донишгоҳ – Паёми нур, ки соли 1987 таъсис ёфтааст, амалӣ месозад. Дар Донишгоҳ ва филиалҳои он то 1 млн. донишҷӯ таҳсил мекунанд. Муассисаҳои таҳсилоти оӣ (ғайр аз донишгоҳҳои тиббӣ) таҳти идораи Вазорати илм, таҳқиқот ва технология қарор доранд.

Донишгоҳҳои тиббӣ дар Эрон мавқеи хоса доранд. Онҳо таҳти назорати Вазорати тандурустӣ ва таҳсилоти олии тиббӣ фаъолият мекунанд. Бо вучуди таҳримҳои саҳти сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки ҳамоно пас аз пирузии инқилоби исломӣ аз ҷониби ИМА ва дастандакоронаш ба роҳ монда шудааст, давлат сол то сол маблағгузорию ин гуна донишгоҳҳоро зиёдтар мекунад. Донишҷӯёни беҳтарини ин соҳа аз ҷониби давлат ба марказҳои илмии тиббӣ ба Туркия, Швейтсария, Хитой, Фаронса, Олмон ва Канада фиристода мешаванд. Онҳо ҳатман ба Эрон баргашта, фаъолияти худро дар кишвар ба роҳ мемонанд.

Гурӯҳбандии муассисаҳои таҳсилоти оӣ дар Эрон ба тариқи зер аст: аз шумораи умумии 440 Донишгоҳ, 80 Донишгоҳ мақоми давлатӣ дорад, 115 Донишгоҳ исломӣ буда, таҳти назорати мақомоти дахлдор фаъолият мекунанд, 25 Донишгоҳ ғайридавлатӣ (тичоратӣ) мебошад, Донишгоҳи таълими фосилавии Паёми Нур дар кишвар 120 филиал дорад. Ҳамчунин дар Эрон 28 Донишгоҳи тиббӣ, 50 коллеҷ ва 40 донишкадаи технологӣ фаъолият мекунанд.

Дар ҳамаи Донишгоҳҳо, ба ғайр аз донишгоҳҳои исломӣ, писарону духтарон якҷоя таҳсил мекунанд. То 60%-и донишҷӯёнро духтарон ташкил медиҳанд.

Барои хориҷиён дар назди Вазорати фарҳанг Маркази мусоидат ба омӯзиши форсӣ фаъолият мекунад, ки тақрибан нисфи забонмӯзони онро хориҷиён аз бештар аз 50 кишвар ташкил медиҳанд.

Шумораи донишчӯён бештар аз 1,5 млн. нафар буда, дар ҳудуди 50 ҳазор нафар эронӣ дар хорич аз кишвар таҳсил мекунад.

Дар маҷмуъ, сохтори низоми таҳсилотро дар Эрон чунин тасвир кардан мумкин аст:

Сохтори низоми таҳсилоти Эрон

Синну сол	Зинаи таҳсил	Давом-ноқӣ	Санади расмӣ	Эзоҳ
5 – 6	Кӯдакис-тонҳо	1 сол		Ҳатмӣ нест, фарогирӣ – 50%
6 – 11	Дабистон (зинаи ибтидоӣ)	5 сол		Бо вучуди ҳатмӣ ва ройгон будани таҳсил, на ҳамаи кӯдакон ба мактаб мераванд (фарогирӣ умумӣ – 85%)
11 – 14	Роҳнамоӣ (зинаи асосӣ)	3 сол		Ҳатмӣ. Ҳадафи ин зина аз муайян кардани истеъдоди хонандагон ва ба муассисаҳои таълимии самти мувофиқ равона сохтани онҳост.
14 – 17 ё калонтар	Дабиристон (зинаи таҳсилоти миёнаи пурра)	3 сол	Дипломи мутавассита (аттес-тат)	Зинаи дабиристони таҳсил ҳатмӣ нест. Тақрибан 80%-и бачагони ин синну сол бо таҳсил фаро гирифта мешаванд. 6-7%-и муассисаҳо хусусӣ мебошанд, аммо таълимро тибқи барномаҳо ва тавсияҳои Вазорати омӯзишу парвариш ба роҳ мемонанд. Дар ин зина се навъи муассисаи таълимӣ фаъолият мекунад (равияҳо): назариявӣ, техникӣ ва амалӣ. Муассисаҳои техникӣ хонандагонро барои кор дар тичорат, кишоварзӣ ва саноат омода месозанд. Муассисаҳои амалӣ мутахассисони нимтахассусӣ ё тахассусӣ, устоҳо, прорабҳо ва роҳбарони сатҳи поиниро омода месозанд.
17 – 19 ё калонтар	Омӯзишгоҳҳои касбӣ	2 сол	Фавқӣ диплом ё кордонӣ (бакалаврият)	Хонандагони омӯзишгоҳҳои касбӣ аз рӯи хоҳиш метавонанд таҳсилро ду соли дигар идома диҳанд ва соҳиби ихтисоси “мутахассиси хурди ҳамгиро” шаванд.
17 – 18 ё калонтар	Курсҳои омодагӣ (пешаздо-нишгоҳӣ)	1 сол	Шаҳодатномаи хатми курсҳои омодагӣ	Доштани Шаҳодатномаи ХКО ба довталаб имкони иштирокро дар имтиҳони миллӣ (конкур) фароҳам месозад. Тақрибан то 15%-и довталабон (бештар духтарон) соҳиби дипломи баробар ба бакалаврият мешаванд
18 – 22 ё калонтар	Донишгоҳҳо	4 сол	Коршиносӣ ё лисонс (бакалавр)	Соли таҳсил аз охири моҳи сентябр то моҳи июн идома меёбад. Фақат рӯзи чумба истироҳат аст. Соли таҳсил ба ду семестр тақсим шуда, тибқи низоми кредитӣ ташкил мешавад. Маъмулан донишгоҳҳо бо маблағгузори давлатӣ таъминанд, таҳсил ройгон аст. Истисно – Донишгоҳи озоди исломӣ.
				Донишгоҳи Техрон, Донишгоҳи технологии ба номи Шариф ва Донишгоҳи тарбияти

22 – 24 ё калонтар	Дониш- гоҳҳо	2 сол	Корши- носии аршад ё фавк-ул- лисонс (магистр)	мударрис ба қатори 1000 беҳтарин донишгоҳҳои дунё дохил мешаванд. Донишгоҳи Шероз, Донишгоҳи технологии Исфаҳон, Донишгоҳи ба номи Шаҳид Биҳиштӣ, Донишгоҳи Машҳад ба номи Фирдавсӣ, Донишгоҳи технологии ба номи Амири Кабир дар минтақаи Ховари миёна рейтингҳои баландтарин доранд.
24 – 27 ё калонтар	Аспиран- тура	3 сол	Доктурӣ (доктори фалсафа аз рӯйи ихтисос)	Доҳилшавӣ бо имтиҳон аст.

Низоми арзёбӣ (баҳогузорӣ). Низоми арзёбии сатҳи дониш, маҳорату малака ва салоҳиятҳои хонандагон бистҳола буда, мутобиқати он бо баҳогузориҳои ҳарфӣи ғарбӣ чунин аст:

16 – 20 = А (аъло); 14 – 15 = В (хуб); 12 – 13 = С (миёна); 10 – 11 = D (қаноатбахш); 0 – 9 = F (бад).

Хулоса. Хусусиятҳои инкишофи таҳсилоти миёна ва олиро дар Эрон чамъбаст намуда, бояд гуфт, ки имрӯз раванди мутобиқшавии он ба шароитҳои куллан нави ҳаёти сиёсӣ идома дошта, рушди мактаби гуногунмиллати эронӣ ва бахши маорифи ғайридавлатӣ чараён дорад, ки дар сатҳи фазои миллии таҳсилот афзалиятҳои инноватсионӣ ба мутобиқсозии таълим ба дастовардҳо ва стандартҳои ҷаҳонӣ нигаронида шудаанд. Мундариҷаи онҳо рушди неруи кадрӣи давлат ва ҷомеа дар бар мегирад, ки кодир ба рушди бомуваффақият ва таъмини рушди устувори кишвар ва ҷойгоҳи шоистаи Эрон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Имрӯз ноил шудан ба сифати муосири таълим, таъмини мувофиқ ба талаботи имрӯза ва ояндаи шахсият, ҷамъият ва давлат муҳим арзёбӣ мегардад.

Самти асосии татбиқи сиёсати давлатии кадрҳо дар соҳаи маориф дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии такмили ихтисоси касбии кормандони соҳаи маориф мебошад.

Аммо, дар баробари пайомадҳои мусбати ислоҳоти низоми таҳсилоти Эрон, як қатор мушкилот вучуд дорад. Дар низоми идоракунии маориф яке аз камбудии ҷиддии мақоми марказӣ — Вазорати омӯзиш ва парвариш дар он аст, ки низоми мушаххаси банақшагирии қор вучуд надорад. Дар идоракунии таҳсилоти умумӣ ва тарбия камбудии ҷиддӣ ҳанӯз ҳам ҷой доранд, нақшаҳо бе назардошти хусусиятҳои самти фаъолият тартиб дода шуда, зеро як ном проблемаҳои гуногуни ба ҳам алоқаманд набуда, масалан, омор, бучет, омӯзиши сифати қори омӯзгорони фанҳои касбӣ-техникӣ, дигарсозии таълиму идоракунӣ қарор доранд. Фаъолияти ситодҳои мудирӣи таълиму тарбия ва низоми ҷойивазкунӣ, инчунин шӯъбаҳои идораи омӯзишгоҳҳои олии техникӣ ва касбӣ ба талаботи ҳозира ҷавоб дода наметавонад. Теъдоди сохторҳои, ки ба як муовини вазир вогузор шудаанд, бештар аст, ки боиси қабули қарорҳои беасос мегардад.

Мушкилоти дигари рушди соҳаи маориф ва таъмини мутобиқати он ба талаботи замон нокифоя будани кадрҳо, заминаи моддию техникӣ, нарасидани китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимии босифат ва мукамал, стандартҳои муосири давлатӣ дар мактабу донишгоҳҳо боқӣ мемонад. Ҳамин тавр, таҳлили низоми таҳсилоти миёна ва олии Эрони муосир хусусиятҳои зеринро нишон дод:

– низоми таҳсилоти миёна ва олии Эрон бо мазмуни дунявӣ-диниӣ ба худ хос тавсиф гардида, онро дар баробари ҳадафҳои асосии таълим, вижагиҳои сиёсати муосири доҳилии кишвар муайян месозад;

– низоми таҳсилоти дунявӣ-диниӣ Эрон бар пояи беҳтарин суннатҳои таълимии ин кишвар аст ва ба ин васила ба яке аз беҳтарин низомиҳои миллии маорифи ҷаҳон табдил ёфтааст;

- таҳсилот дар Эрон самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба хотири навоарӣ буда, дар рушди иқтисоди миллӣ, илму фарҳанг нақши беандоза дорад;
- мустақилияти академии муассисаҳои таҳсилоти олии амалӣ гардида, гуногунии муассисаҳои таълимӣ ва гуногунрангии барномаҳои таълимӣ, рушди мактаби гуногунмиллати эронӣ ва бахши ғайридавлатии таҳсилот таъмин гардидааст.

Муқарриз: Турсунов Ғ., н.и.ф., дотсент

Адабиёт:

1. Марвӣ Алӣ. Сиёсати давлатии Эрон дар соҳаи таҳсилоти умумӣ: тамоюлҳои асосии рушд: рисолаи номзоди илмҳои педагогӣ: 13.00.01. – Душанбе, 2012. – 179 с.
2. Новикова Людмила Александровна. “Особенности среднего и высшего образования Ирана”. Науч. статья. Современное педагогическое образование, 2016 (захираи интернетӣ).
3. Ибрагимов Ф. “Особенности об особенностях системе образования в Иране” (захираи интернетӣ).
4. Растагор Козим. Проблемаҳои ислоҳоти низоми нави таҳсилот дар Эрон (дар асоси маводи мактабҳои миёна): рисолаи номзоди илмҳои педагогӣ: 13.00.01. – Душанбе, 2013. – 156 с.
5. Сомонаи Вазорати улум, таҳқиқот ва фановарии ҚИЕ (сомонаи Вазорати илм, пажӯҳиш ва инноватсияи Ҷумҳурии Исломии Эрон). www.msrt.ir.
6. Сомонаи Вазорати илм, пажӯҳиш ва инноватсияи Ҷумҳурии Исломии Эрон. www.ирандок.ас.ир
7. Фаридун Армуғон Абулҳасан. Фалсафаи маориф дар Эрони муосир: дис.номзоди илмҳои фалсафа: 09.00.11. – Душанбе, 2015. – 152 с.
8. اصفهانی حسین. تاریخ دانشگاه های بزرگ اسلامی. – تهران، 2004. – 241 ص.
9. ذبیح الله صفا. تاریخ ادبیات در ایران. چاپ سیزدهم. چاپخانه رامین. – تهران، 1373. – 1178 ص.
10. ذبیح الله صفا. آموزشگاه ها و آموزش ها در ایران از عهد قدیم تا به دوران معاصر. – تهران، 2004. – 112 ص.
11. محمد حقوقی. مروری بر تاریخ ادب و ادبیات امروز ایران. – تهران، 1377. – 620 ص.

РОҶЕЪ БА МУҲИМТАРИН ХУСУСИЯТҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНА ВА ОЛИ ДАР ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

Дар мақола вижагиҳои низоми таҳсилоти Ҷумҳурии исломии Эрон дар замони муосир баррасӣ гардидаанд. Пас аз пирӯзии инқилоби исломӣ (1979) низоми таҳсилоти кишвар ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гашт. Имрӯз он бо мазмуни дунявӣ-диниӣ ба худ хос тавсиф гардида, онро дар баробари ҳадафҳои асосии таълим, вижагиҳои сиёсати муосири дохилии кишвар муайян месозад. Дар айни замон, ба низоми таҳсилоти Эрон, ки таърихи беш аз панҷазорсола дорад, равандҳои ҳамгирӣ ва навоариҳое, ки дар маҷмӯъ ба низоми таҳсилоти ҷаҳонӣ хосанд, таъсиргузор ҳастанд. Қайд мешавад, ки дарки вижагиҳои таҳсилоти миёна ва олии Эрон дар марҳилаи кунунӣ таҳлили мухтасари таърихи низ тақозо мекунад.

Дар мақола муҳимтарин хусусиятҳо, сохтор ва марҳилаҳои рушди таҳсилоти миёна ва олии дар Эрон, мазмуни дунявӣ-диниӣ он дар заминаи таҳлили гузаштаи таърихӣ ва сиёсати муосири дохилӣ ва хориҷии Эрон дар соҳаи маориф муайян шудааст. Дар айни замон мушкилот ва самтҳои афзалиятноки ислоҳоти низоми таҳсилоти умумӣ дар марҳилаи кунунии рушд нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: таҳсилот, сиёсати таҳсилот, таҳсилоти олии, таҳсилоти миёна, ислоҳоти соҳаи маориф.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО И ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН

В статье рассматриваются особенности системы образования Исламской Республики Иран в современном мире. После победы Исламской революции (1979 г.) в системе образования страны произошли серьезные изменения. Сегодня оно характеризуется своеобразным светско-религиозным содержанием, которое, наряду с основными целями

образования, определяет особенности современной внутренней политики страны. В то же время иранская система образования, имеющая историю, насчитывающую более пяти тысяч лет, находится под влиянием процессов интеграции и инноваций, типичных для мировой системы образования. Отмечается, что понимание особенностей среднего и высшего образования в Иране на современном этапе требует также краткого исторического анализа.

В статье рассмотрены важнейшие особенности, структура и этапы развития среднего и высшего образования в Иране, определено его светско-религиозное содержание в контексте анализа исторического прошлого и современной внутренней и внешней политики Ирана в сфере образования. При этом обозначены проблемы и приоритетные направления реформирования системы общего образования на современном этапе развития.

Ключевые слова: образование, образовательная политика, высшее образование, среднее образование, реформа системы образования.

FEATURES OF GENERAL SECONDARY AND HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION SYSTEM IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

The features of the education system of the Islamic Republic of Iran in modern times are considered in this article. After the victory of the Islamic Revolution (1979), serious changes took place in the country's education system. Today it is characterized by a unique secular-religious content, which along with the main goals of education, determines the features of the country's modern domestic policy. At the same time, the Iranian education system, which has a history of more than five thousand years, is influenced by the processes of integration and innovation typical of the global education system. It is noted that understanding the characteristics of secondary and higher education system in Iran at the modern period also requires a brief historical analysis.

The article examines the most important features, structure and stages of development of secondary and higher education in Iran, and defines its secular-religious content in the context of an analysis of the historical past and modern domestic and foreign policy of Iran in the education field. At the same time, problems and priority directions for reforming the general education system at the present stage of development are identified.

Keywords: education, educational policy, higher education, secondary education, education system's reform.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидмуродова Сурайё – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи филологияи Шарқи Наздик. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. **Тел.:** 880005858. **e-mail:** saidmurodova@mail.ru

Сведение об авторе: Саидмуродова Сурайё – Таджикский международный университет иностранных языков имени С.Улугзаде, старший преподаватель кафедры филологии Ближнего Востока. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. **Тел.:** 880005858. **e-mail:** saidmurodova@mail.ru

Information about the author: Saidmurodova Surayyo - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Senior Lecturer of the Middle Eastern Philology Department. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. **Tel.:** 880005858. **e-mail:** saidmurodova@mail.ru

УДК: 338.46 (575.3)

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ – БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО

Товбаева М.М.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде

Система образования должна отвечать требованиям времени. Быстро меняющееся общество требует эффективных подходов к обучению и воспитанию подрастающего поколения. Система образования должна не просто дать знания, а научить их извлекать и использовать в своей практической деятельности.

Министерство образования и науки Республики Таджикистан ставит перед педагогами задачу осуществлять образовательную деятельность с учетом компетентностного подхода, который нацелен, прежде всего, на усиление практической направленности и овладение обучающимися различными компетенциями. Это становится основной целью и результатом обучения. Проявляется этот подход и в особой организации образовательного процесса, и в выборе содержания, форм, методов и средств обучения.

Компетентностный подход - это метод обучения и подход к оценке знаний и навыков, который сосредотачивается на развитии конкретных компетенций (умений, навыков, знаний), необходимых для успешной работы или выполнения определенной задачи. В этом подходе учебные программы и методы оценки ориентированы на развитие определенных навыков и знаний с целью подготовки студентов к практическому применению полученных знаний в реальной жизни.

С 2014 года Министерство образования и науки совместно с Академией образования Таджикистана начали продвигать идеи компетентностного подхода в образовательных учреждениях республики. Ведущие преподаватели вузов проводили лекции и семинары по ознакомлению таджикских педагогов с идеями нового подхода к обучению. Естественно, все новое тяжело внедряется в уже годами сложившуюся систему обучения.

В настоящее время для внедрения идей компетентностного подхода в программы подготовки будущих учителей Министерством образования и науки и Академией образования Таджикистана с ноября 2022 года осуществляется международный проект «Интеграция образования, основанного на компетенциях, и смешанного обучения в программах подготовки учителей». Данное мероприятие проводится в рамках реализации Национальной стратегии развития образования. Идея проекта заключается в подготовке преподавателей вузов для проведения курсов «Введение в компетентностный подход», «Исследование в действии», «Смешанное обучение», «Педагогическая практика» студентам педагогических специальностей: будущих учителей родного языка, математики и русского языка на основе смешанного обучения на образовательной платформе Moodle. Мы должны подготовить будущих учителей к новому подходу в обучении.

Внедрение в практику школы идей компетентностного подхода проходит сложно, но время требует изменения традиционного обучения, когда учитель является единственным источником информации. Многие из вас хорошо знакомы с идеями компетентностного подхода. В настоящее время учителя русского языка таджикской школы пользуются Руководством для учителей по предмету «Русский язык» с учетом компетентностного подхода.

Что же такое компетентностный подход? Компетентностный подход в образовании строится вокруг формирования у учащегося определенных компетенций. Это становится основной целью и результатом обучения. Для формирования у учащихся определенных компетенций, прежде всего, учитель должен обладать своими профессиональными компетенциями: организацией процесса учения и обучения, выбора и планирования содержания, выбора материалов, а также организацией процесса оценивания.

При традиционном обучении планируемые результаты формулировались в виде знаний, умений и навыков (ЗУН). И в большей степени уделялось внимание передаче знаний, а не применению их на практике. Может быть, поэтому выпускник высшей школы доучивается или переучивается на рабочем месте.

А образование, построенное на основе компетентностного подхода, имеет прикладную направленность, то есть в результате такого обучения человек имеет необходимые компетенции и может решать определенные задачи практического характера.

Считается, что впервые в научный оборот понятие компетенции ввёл американский психолог Роберт Уайт в статье «Пересмотр понятия мотивации: концепция компетенции» (1959). Но в сферу образования этот термин попал не сразу. Психолог и педагог И.А. Зимняя выделяет в становлении компетентностного подхода в образовании три основных этапа. Если на первом этапе (1960-1970) вводятся понятия «компетенция» и «компетентность» (Н. Хомский), то на втором этапе (1970-1990) понятия компетенции и компетентности стали широко применяться в теории и практике обучения родному языку. А на третьем этапе (1991-2001) термины «компетенция» и «компетентность» закрепились в контексте образования. ЮНЕСКО с их помощью начала формулировать желаемые результаты образования. Далее исследователи начали составлять перечни компетенций. Например, Джон Рэйвен в книге «Компетентность в современном обществе» (1984), выделил 37 компетенций, среди которых - способность обучаться самостоятельно, поиск и использование обратной связи, умение решать сложные задачи, критическое мышление, самоконтроль. Кроме того, учёные занялись вопросом, как строить обучение таким образом, чтобы формировать желаемые компетенции.

В рамках проекта ЮНИСЕФ «Интеграция образования, основанного на компетенциях, и смешанного обучения в программах подготовки учителей» в трех вузах республики, Таджикском международном университете иностранных языков имени С. Улугзаде, Таджикском национальном университете и Российско-Таджикском славянском университете проводится экспериментальная проверка эффективности материалов и форм учебной деятельности. Для внедрения идей компетентностного подхода и смешанного обучения были отобраны преподаватели, которые в свою очередь были разделены на группы и осваивали разные аспекты методической проблемы: «Введение в компетентностный подход», «Исследование в действии», «Смешанное обучение» и «Педагогическая практика». Данные образовательные курсы рассчитаны на изучение студентами – будущими учителями разных направлений (родной язык, математика и русский язык как неродной), в формате смешанного обучения на платформе Moodle в течение всего учебного года. Все курсы выстраиваются в единую линию: «смешанное обучение, основанное на использовании сети интернет и аудиторных занятий, становится основой овладения теоретическими идеями и философией внедрения компетентностного подхода, овладения навыками проведения исследования в действии с выходом на педагогическую практику». [2, с.34]

Такой формат обучения, когда каждый студент осваивает учебный материал с помощью интернета самостоятельно, а на очных встречах происходит корректировка выполненных заданий, позволил использовать онлайн такие формы работы, как форумы, где студенты выражают свое мнение на определенную тему, изучение статей, тестирование на усвоение теоретических знаний, анализ видео уроков, копилка учебных заданий, семинар, рефлексия по пройденным модулям курса. В результате увеличивается доля самостоятельной учебной деятельности студентов.

Кроме того, раз в неделю проходят очные встречи – аудиторное занятие, где обсуждаются не только проблемы, с которыми встречаются студенты во время выполнения задания, но и отдельные аспекты содержательного характера. Теоретический материал в курсе представлен в виде статей методического плана, которые студенты осваивают самостоятельно.

Чему же мы обучаем студентов, в частности будущих учителей русского языка как неродного? Курс «Введение в компетентностный подход» проводится со студентами 3-его

курса специальности «Русский язык и литература в национальной школе». Цель курса - повысить уровень знаний, умений и навыков студентов - будущих учителей на основе компетентного подхода; формирование профессиональной компетенции, обеспечивающей такое построение учебного курса своего предмета в школе, которое обеспечивает компетентное обучение учащихся. **Задачи** курса - к концу этого курса участники должны освоить основные компетенции будущего учителя и понять, как можно их применять в реальных условиях общеобразовательной школы. Курс состоит из 7 самостоятельных модулей:

- Модуль №1. Кто мы и зачем мы здесь?
- Модуль №2. Что значит кого-то научить?
- Модуль №3. Откуда берется содержание?
- Модуль №4. Какое задание лучше?
- Модуль №5. Зачем выполняем задание?
- Модуль №6. Что значит оценивать?
- Модуль №7. Что значит хорошо подготовиться к уроку?

Участниками являются студенты и преподаватель. Студенты получают оценки за выполненные задания, ведется обратная связь – анкетирование студентов. В *базе данных* – копилки уроков, примеры заданий; в *ресурсах* - учебные материалы, все, что можно прочитать, прослушать и посмотреть. Студенты получают *задания*, которые они должны выполнить в виде текста или файла. Также студенты получают учебный материал на веб-страницах (ссылки), на *форуме* обсуждаются различные вопросы, студент может задать вопрос и участвовать в обсуждении. После знакомства со статьей студенты проходят тестирование, на *семинарах* участники курса оценивают друг друга разными способами.

В курсе «Введение в компетентный подход» студенты получают и теоретические знания в виде научно-методических статей различных авторов. Так, они знакомятся со статьями И.А. Зимней, А. Нестеренко, Т.В. Меркуловой, А.В. Хуторского, Ю.В. Романова и др.

Изучив статью И.А. Зимней, они познакомились с понятиями компетенция и компетентность. По И.А. Зимней, *компетенция* - это та совокупность компетенций, та совокупность факторов, которые способствуют достижению лучшего результата в деятельности, в обучении, в чём угодно. *Компетентность* - это личностная черта, она формируема. *Компетенциям* обучают, либо они природные, то *есть компетентность - это личностная черта*. [4]

В курсе ведется работа над формированием 6-ти компетенций: организация процесса учения, организация процесса обучения, выбор содержания, планирование содержания, выбор материалов, организация процесса оценивания [8].

Если в первом модуле участники знакомятся друг с другом, выражают свои взгляды на образовательный процесс, то во втором модуле, они пытаются понять сущность процесса обучения, знакомятся со структурой современного урока русского языка. В Модуле №3 студенты разбираются, каким образом можно планировать содержание на основе компетенций, как понимание различных аспектов компетенций может помочь определить, что и почему необходимо изучить. В четвертом модуле участники курса разбираются с ролью учебных заданий, они учатся определять, на развитие каких аспектов компетенций направлены те или иные задания. В следующем модуле студенты осваивают, с какой целью выполняются задания, учатся ставить учебные цели и подходы к их формулировке, определяют критерии хорошо сформулированной цели. И, наконец, знакомятся с функциями и критериями качественного оценивания и обратной связи. Основными характеристиками компетентного подхода являются:

1. Фокус на результатах обучения:

- определение конкретных компетенций, которые должны быть сформированы у студентов по завершении курса;
- оценка достижений этих компетенций, а не только теоретических знаний.

2. Практическая направленность:

- обучение направлено на решение реальных педагогических проблем и выполнение конкретных задач;
- использование проектной работы, практических заданий и других активных методов обучения.

3. Интеграция знаний и умений:

- компетенции включают как теоретические знания, так и практические навыки, а также личностные качества;
- развитие умений использовать полученные знания в разнообразных и изменяющихся условиях.

4. Междисциплинарный подход:

- компетенции часто носят межпредметный характер, объединяя знания и умения из различных областей.

5. Индивидуализация обучения:

- учет индивидуальных способностей и потребностей учащихся;
- разработка индивидуальных образовательных траекторий.

6. Непрерывное обучение и развитие:

- признание важности постоянного обновления и совершенствования знаний и умений в течение всей жизни;
- подготовка студентов к самостоятельному обучению и профессиональному развитию;

7. Общие (ключевые) компетенции:

- компетенции, необходимые в любой профессиональной и личной деятельности – коммуникативные навыки, критическое мышление, умение работать в команде, навыки решения проблем.

8. Профессиональные компетенции:

- педагогические навыки для будущих учителей.

Уже несколько лет учителя русского языка таджикской школы пользуются методическим пособием «Руководство для учителей русского языка с учетом компетентностного подхода» в средних общеобразовательных учреждениях с таджикским языком обучения к учебникам «Русский язык». «Руководство» способствует оптимальному построению уроков русского языка и учитывает требования, предъявляемые к современной системе образования с точки зрения применения современных методов и приемов организации учебного процесса в рамках компетентностного подхода. «Руководство» включает в себя поурочные планы, тренировочные упражнения для самостоятельной работы, тесты по русскому языку и др. Цель представленных учебно-методических материалов – дать методические рекомендации общего характера о способах проведения уроков разных типов и отдельных этапов уроков по организации обучения разным видам речевой деятельности. В ходе организации учебной деятельности учителям необходимо формировать у учащихся предметные, метапредметные и личностные компетенции. При обучении русскому языку в таджикской школе основной акцент следует делать на формирование коммуникативной компетенции.

При компетентностном подходе в учебном процессе следует использовать компетентностно-ориентированные задания, которые будут способствовать не только повышению мотивации к изучению русского языка, но и развитию мышления учащихся, лучшему усвоению речевого материала и, главное, меняется подход к выполнению задания. Обучение с учетом компетентностного подхода отличается от традиционного тем, что у учащихся на уроке формируются исследовательские навыки. В процессе исследования они учатся учиться. Исследование проводится школьниками для лучшего, более прочного усвоения теоретического материала, формирования умения использовать знания в жизни.

Например, работая над орфографией, учитель ставит перед собой следующие задачи: выработать умение определять часть речи, знать ее грамматико-орфографические особенности, проводить морфемный анализ слова для правильного определения вида

орфограммы, определять лексическое значение слова для более полного представления о нем, о его структуре. Поэтому первой задачей учителя является задача научить выделять опознавательные признаки орфограммы и осмысленно применять это на практике с помощью вопросов: что? где? почему?

Целесообразно на уроке русского языка выполнять задания коммуникативного характера. Коммуникативные упражнения направлены на формирование речевых умений и более высокий уровень практического владения языком. При изучении русского языка как неродного коммуникативные упражнения должны быть ведущими, и на их выполнение следует отдавать большую часть учебного времени. Коммуникативные упражнения могут быть следующими: вопросно-ответные, ситуативные, репродуктивные (пересказ текста), дискуссионные, игровые [6, с. 42].

Методически обоснованным видится использование на уроках таких форм работы, как диспут, пресс-конференция, позволяющие реализовать принципы коллективности и коммуникативности обучения.

Компетенции учителя русского языка как неродного включают в себя не только знание русского языка на уровне носителя (грамматика, лексика, фонетика), но и специальные навыки и стратегии, необходимые для обучения языку людей, для которых русский не является родным языком. Это может включать в себя:

1. Понимание особенностей и трудностей, с которыми сталкиваются носители других языков при изучении русского.
2. Умение адаптировать учебные материалы и методики под разные культурные и лингвистические контексты.
3. Разработка индивидуализированных подходов к обучению, учитывающих потребности конкретных учащихся.
4. Навыки межкультурной коммуникации и понимания.
5. Способность мотивировать и поддерживать учащихся, особенно с учетом их психологических особенностей.
6. Навыки оценки и коррекции языковых ошибок на разных уровнях.

Это лишь некоторые из аспектов компетенций учителя русского языка как неродного. Учителя должны быть готовы выстраивать доверительные отношения с учениками, адаптировать методики под их потребности и создавать поддерживающую обучающую среду.

Компетенция выбора содержания обучения - это способность учителя эффективно определять, какие знания, умения и навыки учащимся необходимо освоить, чтобы достичь поставленных учебных целей. Она включает в себя следующие аспекты:

1. Понимание стандартов и требований учебной программы или образовательной программы;
2. Умение анализировать потребности учащихся и оценивать их уровень знаний и навыков;
3. Способность выбирать и структурировать учебные материалы таким образом, чтобы они соответствовали уровню подготовки обучающихся и учебным целям.
4. Умение интегрировать различные методики обучения и активности, чтобы обеспечить разнообразие в процессе обучения.
5. Навыки разработки учебных планов и программ, которые сбалансированы и учитывают потребности учеников.
6. Гибкость и способность адаптировать содержание обучения в зависимости от обучающейся группы или индивидуальных потребностей учащихся.

Компетентность в выборе содержания обучения является важным аспектом профессионализма учителя, поскольку от этого зависит эффективность образовательного процесса и достижение учебных целей.

На современном этапе все чаще поднимается вопрос о применении новых технологий, новых форм и методов преподавания, нового подхода к процессу обучения. Разработка

перспективных моделей обучения в современных условиях актуальна, так как цель обучения - сформировать и развить коммуникативную компетенцию учащихся, обучить владению русским языком.

В ходе своей педагогической практики студенты апробировали модель обучения, способствующую формированию практических умений и навыков:

Мы понимаем, что в наш век без информационных технологий не обойтись, и поэтому в учебный процесс внедряются новые технологии, используются образовательные платформы Moodle, Google Meet, Classroom и другие, которые активно осваивают студенты во время дистанционных занятий, а преподаватель поддерживает и направляет их, формирует у них творческий поиск. Но, как показывает практика, образовательные платформы не могут полностью заменить преподавателя. Как отмечают сами студенты, заниматься с группой и преподавателем в аудитории лучше, чем дистанционно.

Таким образом, внедрение компетентного подхода в образовательный процесс требует изменения программ обучения, методов преподавания, оценочных средств и общей образовательной среды. Это также требует подготовки педагогов, способных работать в рамках новой методологии и развивать компетенции у своих учащихся.

Рецензент: Шохиён Н.Н., д.п.н., профессор

Литература:

1. Беглова Т.В., Битянова М.Р., Меркулова Т.В.: Универсальные учебные действия. Теория и практика проектирования. Научно-методическое пособие. Издательство: Дом Федорова, 2019. – 304 с.
2. Гусейнова Т.В. Проект, направленный на внедрение компетентного подхода в школы Таджикистана – еще один шаг на пути к реформе образования //Материалы международной научно-практической конференции «Поликультурное и полилингвальное образование в Республике Таджикистан». Душанбе, 2023 г. – с. 32-35.
3. Деятельностный урок. Методическое пособие для учителей начальной и основной школы / Сост. Е.С. Чечина. – Набережные Челны: ФГБОУ ВО НГПУ, 2020 – 25 с.
4. Зимняя, И.А. Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. - М.: МПСИ, 2011. - 432 с.
5. Нестеренко А.А. Мастерская знаний: инструменты проблемно-ориентированного обучения на базе ОТСМ-ТРИЗ // [Электронный ресурс]. Эффективные образовательные технологии. - Электрон. текстовые, граф., зв., видео дан. (178 Мб). - М.: ООО «Дистанционные технологии и образование», 2010. - Вып. 2. - 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) : зв., цв. ; 12 см.. - 15,1 Мб

6. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
7. Прохорова П.Л. Конкурентоспособное образование с позиций развития компетенций / П.Л. Прохорова // Мониторинг качества воспитания конкурентоспособной личности: Материалы XIII Всероссийской научно- практической конференции. - Казань: Центр Инновационных Технологий, 2005. С. 305-307. -486с.
8. Сокол А. Курс «Введение в компетентностный подход». Компетенции современного учителя. <https://lms.canicollege.com/course/info.php?id=32&lang=ru>
9. Хуторской А.В. Что такое современный урок // Интернет-журнал «Эйдос». – 2012. - №2.
10. Щукин А.Н. Теория обучения иностранным языкам. Москва. Изд-во Икар. 2005. - 410с.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ – БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО

Статья подготовлена в рамках проекта “Квалиметрия как инструмент оценки качества высшего профессионального образования”, и в ней рассматриваются вопросы качества подготовки будущих учителей, в частности учителей русского языка для таджикской школы.

Идеи компетентностного подхода продвигаются в образовательных учреждениях республики с 2014 года, и автор подробно останавливается на внедрении компетентностного подхода в программы подготовки будущих учителей. В частности, производится анализ пилотных курсов “Введение в компетентностный подход», «Смешанное обучение», «Исследование в действии» и «Педпрактика», проведенных в программах проекта подготовки будущих учителей в смешанном формате на образовательной платформе Moodle в трех вузах республики. В курсе ведется работа над формированием шести компетенций: организация процесса учения, организация процесса обучения, выбор содержания, планирование содержания, выбор материалов, организация процесса оценивания.

Курс «Исследование в действии» учит будущих преподавателей организации исследовательской деятельности учащихся. А на практике студенты проводили свои уроки по новой модели: пробуем → наблюдаем → делаем вывод → применяем → рефлекслируем. Такая модель позволит учащимся самим добывать знания.

В статье также представлены те компетенции, которые необходимы будущему учителю русского языка как неродного. Это понимание особенностей и трудностей, с которыми сталкиваются носители других языков при изучении русского, умение адаптировать учебные материалы и методики под разные культурные и лингвистические контексты, разработка индивидуализированных подходов к обучению, способность мотивировать и поддерживать учащихся, навыки оценки и коррекции языковых ошибок.

Таким образом, автор приходит к выводу, что внедрение компетентностного подхода в образовательный процесс требует изменения программ обучения, методов преподавания, оценочных средств. Это, в свою очередь, требует подготовки педагогов, способных работать в рамках новой методологии и развивать компетенции у своих учащихся.

***Ключевые слова:** учебный процесс, компетенция и компетентность, компетентностный подход, модель обучения, новые технологии, формирование коммуникативной компетенции, организация процесса учения и обучения, исследование на уроке, смешанное обучение, модуль.*

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЙЁР КАРДАНИ МУТАХАССИСОН – ОМУЪЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ РУСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ДУЮМ

Мақола дар доираи лоиҳаи «Квалиметрия Ҳамчун воситаи баҳодихии сифати таҳсилоти олии касбӣ» таҳия шуда, дар он масъалаҳои сифати тайёр намудани омузгорони оянда, махсусан муаллимони забони русӣ барои мактабҳои тоҷикӣ.

Ғояҳои муносибати босалоҳият дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ аз соли 2014 инҷониб табиғи шуда, муаллиф дар бораи ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият дар барномаҳои таълимии омӯзгорони оянда муфассал тавачҷуҳ кардааст. Аз ҷумла, курсҳои озмоишии «Муқаддимаи муносибати босалоҳият», «Омӯзиши омехта», «Таҳқиқот дар амал» ва «Таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ», ки дар барномаҳои таълимии омӯзгорони оянда дар шакли омехта дар платформаи таълимии Moodle дар се донишгоҳи ҷумҳурӣ гузаронида шуда буд, таҳлил карда шудааст. Курсҳо барои ташаккули шаш салоҳият бахшида шудааст: ташкили раванди омӯзиш, ташкили раванди таълим, интихоби мундариҷа, банақшагирии мундариҷа, интихоби мавод, ташкили раванди баҳогузорӣ.

Курси “Таҳқиқот дар амал” ба омӯзгорони оянда тарзи ташкили фаъолияти таҳқиқоти хонандагонро меомӯзонад. Дар амал донишҷӯён дарсҳои худро аз рӯи модели нав гузаронданд: кӯшиш мекунем → мушоҳида мекунем → хулоса мебарорем → татбиқ мекунем → андеша мекунем. Ин модел ба хонандагон имкон медиҳад, ки худашон дониш гиранд.

Дар мақола инчунин салоҳиятҳои оварда шудаанд, ки барои омӯзгори ояндаи забони русӣ ҳамчун забони дуум заруранд. Ин фаҳмиши хусусиятҳо ва мушкилоте, ки гуяндагони забонҳои дигар хангоми омӯзиши забони русӣ дучор мешаванд, қобилияти мутобиқ кардани мавод ва усулҳои таълимӣ ба контекстҳои гуногуни фарҳангӣ ва забонӣ, таҳияи муносибати инфиродӣ ба омӯзиш, қобилияти ҳавасмандкунӣ ва дастгирии хонандагон, малакаҳои арзёбӣ ва ислоҳи ҳатогихҳои забонӣ.

Ҳамин тавр, муаллиф ба хулосае меояд, ки ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият ба раванди таълим тағйироти барномаҳои таълимӣ, усулҳои таълим ва воситаҳои баҳодихиро тақозо мекунад. Ин, дар навбати худ, тайёр кардани омӯзгоронро тақозо мекунад, ки дар доираи методологияи нав кор карда тавонанд ва дар шогирдони худ салоҳиятҳоро инкишоф диҳанд.

Калидвожаҳо: раванди таълим, салоҳият ва салоҳиятноки, муносибати босалоҳият, модели таълим, технологияҳои нав, ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ, ташкили раванди таълиму тарбия, таҳқиқот дар дарс, омӯзиши омехта, модул.

COMPETENCE-BASED EDUCATION AS A FACTOR IN IMPROVING THE QUALITY OF TRAINING OF SPECIALISTS - FUTURE TEACHERS OF RUSSIAN AS A SECOND LANGUAGE

The article, prepared within the framework of the project "Qualimetry as a Tool for Assessing the Quality of Higher Professional Education," addresses issues related to the quality of training for future teachers, specifically Russian language teachers for Tajik schools. Since 2014, the competency-based approach has been promoted in educational institutions in Tajikistan, and the author provides a detailed analysis of its integration into training programs for future educators. In particular, the article analyzes several pilot courses: "Introduction to Competency-Based Education," "Blended Learning," "Action Research," and "Pedagogical Practice." These courses, part of the project's training programs, were conducted in a mixed format using the Moodle educational platform across three universities in Tajikistan. The courses focused on the development of six competencies: organization of the learning process, organization of the teaching process, selection of content, content planning, selection of materials, and organization of the assessment process. The "Action Research" course specifically trains future teachers in organizing student research activities. In practice, students conducted their lessons using a new model: try → observe → draw conclusions → apply → reflect. This model empowers students to independently acquire knowledge.

The article also delineates the essential competencies required for a future teacher of Russian as a second language. These include understanding the characteristics and challenges faced by speakers of other languages when learning Russian, the ability to adapt educational materials and methods to diverse cultural and linguistic contexts, developing individualized learning approaches, motivating and supporting students, and possessing skills in assessing and correcting language errors.

The author concludes that the implementation of a competency-based approach necessitates changes in training programs, teaching methods, and assessment tools. Consequently, it requires the training of teachers capable of operating within the new methodology and fostering these competencies in their students.

Keywords: *educational process, competence and competency, competency-based education, teaching model, new technologies, formation of communicative competence, organization of the learning and teaching process, classroom research, blended learning, module.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Товбаева Мавлуда Мусулмоновна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣи Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиев 17/6. Тел.: моб.: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru*

Сведения об авторе: *Товбаева Мавлуда Мусулмоновна – Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улughзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (992) 935 87 72 50. Электронная почта: tavbaeva_mavluda@mail.ru*

Information about the author: *Tovbayeva Mavluda Musulmonovna – Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru*

ТДУ: 43

МЕТОДИКАИ МУАЙЯН КАРДАНИ ҚОБИЛИЯТИ ТАФРИҚАВИИ САВОЛҲОИ ТЕСТӢ АЗ ФАНИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Хусравбекова Б.Д.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Санҷиши тестӣ методи стандартонидаест, ки барои арзёбии сифатӣ ва миқдории дастовардҳои имтиҳонсупоранда пешбинӣ шудааст [1, 2. с. 6-13]. Тест ҳамчун методи босифаттарини арзёбӣ воқеиятро бо роҳи стандарткунонии раванди гузаронидани тест ва санҷиши натиҷаҳои саволҳо ифода менамояд. Боэтимодии усули тестгузаронӣ дар он зоҳир мегардад, ки дониш ва малакаю маҳорати имтиҳонсупорандагон дар шароити баробар – ҳам дар вақти санҷиш ва ҳам дар вақти баҳогузорӣ арзёбӣ мегардад, ки дар натиҷа омили инсонӣ – субъективизми имтиҳонгир аз байн меравад. Барои ҳамин тест ҳамчун абзори ташхисӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳияи абзори босифат раванди мураккаб, дарозмуддат ва сермасраф аст. Тесте, ки мувофиқи меъёрҳои тестшиносӣ дуруст таҳия шудааст, маълумоти муфассали сифативу миқдориро дар бораи дастовардҳои имтиҳонсупорандагон пешниҳод менамояд, дараҷаи паст ва баланди дониши онҳоро муайян карда, камбудихоӣ дар фанни таълимӣ ҷой дошташонро равшан инъикос мекунад. Аз ин рӯ, таҳқиқи масъалаҳои назариявии тест ва санҷиши педагогӣ хеле муҳим аст.

Барои муайян намудани сифати тест ва саволҳои тест таҳлили параметрҳои психометрӣ ва омори бояд гузаронид. Дар мақола усули муайян намуданим яке аз параметрҳои муҳимтарини саволҳои тестро пешниҳод мекунем, ки он қобилияти тафриқавӣ мебошад [3 с.7, 4]. Бо ёрии ин параметр муайян намудан мумкин аст, ки ҷӣ тавр саволи тест имтиҳонсупорандагонро ба зергурӯҳҳои дараҷаи донишашон баланд ва паст ҷудо мекунад. Дискриминатсия – қобилияти саволи тест барои муайян кардани донишҷӯёни дараҷаи донишашон аъло ва ғайриқаноатбахш ва ба тафриқа ҷудо кардани онҳо аз рӯи сатҳи омодагӣ мебошад. Дискриминатсияи баланд онро ифода мекунад, ки саволи тест дуруст ва босифат таҳия шудааст. Дар тести дуруст таҳиягардида, ки ба ҳамаи меъёрҳои тестшиносӣ ҷавобгӯ мебошад, саволу масъалаҳое бояд ворид намуд, ки қобилияти тафриқавӣ ё худ дискриминатсияи баланд дошта бошанд.

Барои фарқ кардани имтиҳонсупорандагоне, ки омодагии хуб ё суст доранд, қувваи дискриминативӣ ё худ қобилияти дискриминативии саволҳои тестро арзёбӣ бояд намуд [5 с. 41-42, 6]. Саволҳои тести босифат қобилияти баланди дискриминативӣ доранд, яъне қобилияти хуби фарқ кардани имтиҳонсупорандагонро доранд. Инчунин, қимати баланди дискриминатсия боэтимод будани саволро муайян мекунад. Аз ин рӯ, саволҳои тест хуб ва ба меъёр нигаронидашуда ҳисобида мешаванд, агар қувваи дискриминативии онҳо баланд бошад.

Одатан, барои ҳисоб кардани қувваи дискриминативии саволҳо, методи гурӯҳҳои канориро истифода мебаранд, ки он бо формулаи зерин ифода карда мешавад:

$$r_{disj} = p_{1j} - p_{0j} \quad (1)$$

Дар ин формула,

r_{disj} – нишондиҳандаи дискриминатсияи саволи j -юми тест;

p_{1j} – ҳиссаи имтиҳонсупорандагоне, ки саволи j -ро дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон аъло дуруст ҳал карданд;

p_{0j} – ҳиссаи имтиҳонсупорандагоне, ки саволи j -ро дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон ғайриқаноатбахш дуруст ҳал карданд;

Инчунин, қобилияти тафриқавии саволро бо формулаи зерин муайян кардан мумкин аст:

$$r_{dis} = \frac{N_{nmax}}{N_{max}} - \frac{N_{nmin}}{N_{min}} \quad (2)$$

Дар ин формула,

N_{nmax} – шумораи имтиҳонсупорандагоне дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон аъло, ки саволро дуруст ҳал карданд;

N_{nmin} – шумораи имтиҳонсупорандагон дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон ғайриқаноатбахш, ки саволро дуруст ҳал карданд;

N_{max} – шумораи умумии имтиҳонсупорандагон дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон аъло;

N_{min} – шумораи умумии имтиҳонсупорандагон дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон ғайриқаноатбахш;

Меъёрҳои нишондиҳандаи дискриминатсияи саволҳои тест дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Меъёрҳои нишондиҳандаи дискриминатсияи саволҳо

Нишондиҳандаи дискриминатсия (r_{dis})	Сифати савол
- 1 – 0,10	Хеле паст
0,11 – 0,20	Паст
0,21 - 0,30	Миёна
0,31 - 0,40	Хуб
0,41 - 0,60	Хеле хуб
0,61 – 1	Аъло

Қиматҳои нишондиҳандаи дискриминатсия r_{dis} барои саволҳои тест метавонанд дар ҳудуди $[-1; 1]$ ҷой гиранд.

Агар ҳамаи имтиҳонсупорандагон дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон аъло саволи тестиро дуруст ҳал кунанд ва ягон имтиҳонсупоранда дар зергурӯҳи дараҷаи донишашон ғайриқаноатбахш ин саволро дуруст иҷро карда натавонад, он гоҳ ин савол қобилияти тафриқавии баландтарин дорад.

Агар дар ҳар ду зергурӯҳ хиссаи имтиҳонсупорандагоне, ки ба савол дуруст ҷавоб доданд, баробар бошад, қимати нишондиҳандаи дискриминатсияи ин савол ба сифр баробар аст.

Агар ҳамаи имтиҳонсупорандагони дараҷаи донишашон аъло ба савол нодуруст ҷавоб диҳанд ва ҳамаи имтиҳонсупорандагони дараҷаи донишашон ғайриқаноатбахш ба ин савол дуруст ҷавоб диҳанд, пас нишондиҳандаи дискриминатсияи ин савол қимати пасттарин ва манфириро мегирад ($r_{dis} = - 1$). Саволҳое, ки нишондиҳандаи дискриминатсияи онҳо ба $r_{dis} = 0$ ё $r_{dis} < 0$ баробар аст, бояд аз тест хориҷ карда шаванд.

Саволҳои дараҷаи душвориашаон баланд аст, қобилияти тафриқавии баланд доранд ва саволҳое, ки дараҷаи душвориашон миёна аст, метавонанд ҳам қобилияти тафриқавии паст ва ҳам баланд дошта бошанд.

Ҳангоми таҳия намудани тести ниҳой саволҳоеро интихоб намудан зарур аст, ки аз рӯйи мазмун дуруст бошанд [7, с.41-43, 8]. Агар санҷиш танҳо аз як фан ба роҳ монда шуда бошад, пас тести таҳияшуда бояд ҳомогенӣ бошад. Ҳомогенӣ чунин маъно дорад, ки дар тести таҳияшуда саволҳо танҳо аз як фан ворида мешаванд.

Муайян кардани қобилияти тафриқавии саволи тестро дар мисоли забони олмонӣ дида мебароем: Фарз мекунем, ки дар имтиҳон аз фанни забони олмонӣ чунин савол ба донишҷӯён пешниҳод гардид:

Савол: Das Dreirad gehört dem _____ Kind.

A) kleinem

B) kleine

C) kleines

D) kleinen

Барои ҳисоб кардани қобилияти тафриқавӣ омӯзгор метавонад, усули гурӯҳҳои канориро истифода наояд [9. С.51-64, 10 с.16-20].

Масалан, дар имтихон ҳамагӣ 100 донишҷӯ иштирок намуд. Омӯзгор ин микдор донишҷӯро вобаста ба ҳолҳои бадастовардашон ба 5 зергурӯҳ 20%-ӣ тақсим мекунад. Дар ҳар як зергурӯҳ 20 донишҷӯ ҷой дода мешавад. Омӯзгор донишҷӯёнро вобаста ба ҳолҳои мувофиқи ҷадвали 2 тақсим бояд намуд. Фарз мекунем, ки ҳоли ҳадди аксар аз тест 40 бошад.

Ҷадвали 2. Тақсими донишҷӯён ба зергурӯҳҳо

	Шумораи донишҷӯён	Ҳоли донишҷӯён (%)	Ҳоли ҳадди ақал	Ҳоли миёна	Ҳоли ҳадди аксар
Зергурӯҳи 1	20	20%	30	35	40
Зергурӯҳи 2	20	20%	20	25	29
Зергурӯҳи 3	20	20%	10	15	19
Зергурӯҳи 4	20	20%	6	7	9
Зергурӯҳи 5	20	20%	0	3	5

Дар зергурӯҳи 1 омӯзгор донишҷӯёни дараҷаи донишашон аълоро ҷой дода, дар зергурӯҳи 5 бошад, донишҷӯёни дараҷаи донишашон ғайриқаноатбахшро ҷойгир мекунад. Фарз мекунем, ки ба саволи пешниҳодшуда донишҷӯён чунин ҷавоб доданд (Ҷадвали 2):

Ҷадвали 2. Натиҷаи донишҷӯён

	A	B	C	D
Зергурӯҳи 1	0.13	0.10	0.08	<u>0.90</u>
Зергурӯҳи 2	0.27	0.22	0.20	<u>0.31</u>
Зергурӯҳи 3	0.25	0.27	0.24	<u>0.23</u>
Зергурӯҳи 4	0.22	0.31	0.26	<u>0.20</u>
Зергурӯҳи 5	0.24	0.33	0.25	<u>0.10</u>

Ҷавоби дурусти ин савол варианти D мебошад. Аз зергурӯҳи 1 ба ин савол 90%-и донишҷӯ ва аз зергурӯҳи 5 ба ин савол 10%-и донишҷӯ дуруст ҷавоб дод. Омӯзгор бо истифода аз формулаи 1 қобилияти тафтиҳавии ин саволро муайян мекунад:

$$r_{disj} = p_{1j} - p_{0j} = 0,90 - 0,10 = 0,80$$

Қобилияти тафтиҳавии ин савол 0,8 аст, ё худ қобилияти тафтиҳавии ин савол «Аъло» аст (ҷадвали 1), яъне бо ин савол омӯзгор метавонад, донишҷӯёни аълохонро аз суҷхон ҷудо кунад.

Саволи дигарро дида мебароем:

Савол: Nicht weit von uns gibt es _____ Apotheke

A) die B) eine C) der D) einer

Фарз мекунем, ки ба саволи пешниҳодшуда донишҷӯён чунин ҷавоб доданд (Ҷадвали 3):

Ҷадвали 3. Натиҷаи донишҷӯён

	A	B	C	D
Зергурӯҳи 1	0.16	<u>0.35</u>	0.10	0.48
Зергурӯҳи 2	0.16	<u>0.12</u>	0.10	0.45
Зергурӯҳи 3	0.18	<u>0.08</u>	0.12	0.39
Зергурӯҳи 4	0.17	<u>0.10</u>	0.12	0.37
Зергурӯҳи 5	0.22	<u>0.35</u>	0.16	0.29

Ҷавоби дурусти ин савол варианти B мебошад. Аз зергурӯҳи 1 ба ин савол 35%-и донишҷӯ ва аз зергурӯҳи 5 низ ба ин савол 35%-и донишҷӯ дуруст ҷавоб дод. Омӯзгор бо истифода аз формулаи 1 қобилияти тафтиҳавии ин саволро муайян мекунад:

$$r_{disj} = p_{1j} - p_{0j} = 0,35 - 0,35 = 0$$

Қобилияти тафриқавии ин савол ба сифр баробар аст, ё худ қобилияти тафриқавии ин савол «Хеле паст» аст (ҷадвали 1), яъне бо ин савол омӯзгор наметавонад, донишҷӯёни аълохонро аз сустхон ҷудо кунад. Чунки ҳар ду зергурӯҳ ба ин савол якхела ҷавоб доданд. Шояд ин савол ниҳоят осон бошад?

Саволи дигарро дида мебароем:

Савол: Hier gibt es _____ Universitäten

A) eine B) einer C) viele D) am meiste

Фарз мекунем, ки ба саволи пешниҳодшуда донишҷӯён чунин ҷавоб доданд (Ҷадвали 4):

Ҷадвали 4. Натиҷаи донишҷӯён

	A	B	C	D
Зергурӯҳи 1	0.12	0.16	<u>0.15</u>	0.01
Зергурӯҳи 2	0.22	0.20	<u>0.57</u>	0.01
Зергурӯҳи 3	0.24	0.23	<u>0.51</u>	0.01
Зергурӯҳи 4	0.30	0.24	<u>0.42</u>	0.03
Зергурӯҳи 5	0.31	0.24	<u>0.35</u>	0.12

Ҷавоби дурусти ин савол варианти C мебошад. Аз зергурӯҳи 1 ба ин савол 15%-и донишҷӯ ва аз зергурӯҳи 5 ба ин савол 35%-и донишҷӯ дуруст ҷавоб дод. Омӯзгор бо истифода аз формулаи 1 қобилияти тафриқавии ин саволро муайян мекунад:

$$r_{disj} = p_{1j} - p_{0j} = 0,15 - 0,35 = -20$$

Қобилияти тафриқавии ин савол аз сифр хурдтар аст, яъне манфӣ аст, ё худ қобилияти тафриқавии ин савол «Хеле паст» аст (ҷадвали 1), чунки миқдори донишҷӯёни дараҷаи донишашон паст назар ба миқдори донишҷӯёни дараҷаи донишашон баланд ба ин савол бисёртар ҷавоби дуруст доданд. Аз нуқтаи назари омӯзгор ин ҳолат номумкин аст. Пас ин савол низ ба меъёри тестшиносӣ ҷавобгӯ нест. Ин саволро дар имтиҳон набояд истифода намуд.

Ҳамин тариқ, чуноне, ки дар боло қайд кардем, коэффитсиенти тафриқавӣ метавонад қиматҳоро аз - 1 то +1 гирад. Натиҷаи $r_{dis} \geq 0,3$ қаноатбахш ҳисобида мешавад. Агар коэффитсиенти тафриқавӣ ба сифр наздик бошад, пас гуфтан мумкин аст, ки савол нодуруст таҳия гардидааст.

Мақола барои таҳиякунандагони тестҳои педагогӣ бо мақсади таҳия намудани тести педагогии босифат пешбинӣ шудааст. Баъзе намунаҳои муайян намудани қобилияти тафриқавии саволҳои тест, ки дар мақола пешниҳод шудаанд, метавонанд аз ҷониби таҳиягарони навкор ҳангоми таҳияи саволҳои тестӣ истифода шаванд. Таҳиягарони навкор бояд ба таҳияи саволҳои тестӣ ва тестҳо, ҳамчун усули аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашуда диққати ҷиддӣ диҳанд.

Ҳамин тариқ, бо саволҳои сифаташон паст абзори педагогиче таҳия мешавад, ки ба меъёрҳои сифат мувофиқ набуда, пас аз истифодаи ин абзори сифаташ паст, ҳангоми санҷиши донишу малакаи донишҷӯён натиҷаҳои нодурустро ба даст овардан мумкин аст.

Муқаррир: Камолова Б., н.и.п., дотсент

Адабиёт:

1. Аванесов, В.С. Методологические и теоретические основы тестового педагогического контроля. Дисс. соиск. уч. степ. докт. пед. наук. С-Пб. государственный университет / В.С. Аванесов // 1994. – 339 с.
2. Шестернинов, Е.Е. Педагогические тесты: надежный способ оценки и повышения уровня знаний / Е.Е. Шестернинов // Директор школы. – 2003. – № 9. – С.6-13.
3. Baker, F.B. The Basics of Item Response Theory/ F.B. Baker // 2 ed. Hieneman, Portsmouth, – New Hampshire, 2001. – p. 7.

4. Чельшкова, М. Б. Разработка педагогических тестов на основе современных математических моделей / М.Б. Чельшкова // – Москва. – 1995.
5. Крокер, Л. Учебник. Введение в классическую и современную теорию тестов / Л. Крокер, Дж. Алгина // – Москва. «Логос». – 2012. С. 41 – 42.
6. Чельшкова, М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: учеб. пособие. / М.Б. Чельшкова // – М.: «Логос», – 2001. – 432 с.
7. Хусравбеков, Л.Д. Оценивание надёжности теста по физике / Л.Д. Хусравбеков, Д.С. Шерматов, Т.Б. Бобоев. // Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук. Материалы научно-практической конференции «IX-Ломоносовские чтения». – Душанбе. – 2018. – С.41-43.
8. Майоров, А. Н. Теория и практика создания тестов для системы образования / А. Н. Майоров // – М.: Интеллект-центр, 2002. – 296 с.
9. Примбетова, Г.С. Психометрический анализ результатов тестирования в рамках внешней оценки учебных достижений в 2014 году/ Г.С. Примбетова, А.М. Искакова // Журнал. Качество образования в Евразии. – 2014. – С. 51-64 с.
10. Kelley, T.L. Selection of groups for the validation of test items / T.L. Kelley // Journal of Educational Psychology. – 1939. – №30. – p.16 -20.

МУАЙЯН КАРДАНИ ҚОБИЛИЯТИ ТАФРИҚАВИИ САВОЛҶОИ ТЕСТӢ АЗ ФАННИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Таҳияи асбоби баландсифат раванди мураккаб ва гаронбаҳост, ки вақти зиёдро металабад. Санчиш, ки мувофиқи меъёрҳои илми тестӣ дуруст тарҳрезӣ шудааст, дар бораи дастовардҳои хонандагон маълумоти муфассали сифатӣ ва миқдорӣ медиҳад, сатҳи паҳл ва баланди дониши онҳоро муайян мекунад ва камбудии онҳоро дар мавзӯи таълимӣ равшан инъикос мекунад. Аз ин рӯ, омӯхтани масъалаҳои назариявии санчиш ва санчиши тестӣ хеле муҳим аст.

Дар мақола усули муайян кардани коэффисиенти қобилияти дифференсиалии супоришҳои тестӣ тибқи назарияи классикии тест пешниҳод шудааст. Усули муайян кардани кудрати таъбири супоришҳои тестӣ дар асоси модели математикӣ пешниҳод шудааст. Баҳодиҳии коэффисиенти қобилияти дифференсионии баъзе намунаҳои супоришҳои тестӣ аз забони олмонӣ гузаронида шуд. Формулаҳои пешниҳод карда мешаванд, ки мувофиқи онҳо таҳиягарони супоришҳои тестӣ ва омӯзгорон қобилияти фарқкунандаи супоришҳои тестиро ба осонӣ муайян карда метавонанд. Методологияи пешниҳодшударо омӯзгорони муассисаҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ бо мақсади баҳодиҳии донишу малакаи донишҷӯён дар имтиҳонҳои ҷорӣ, инчунин ҳангоми таҳияи воситаҳои баландсифати педагогӣ истифода бурда метавонанд.

Калидвожаҳо: таҳлил, омор, психометрия, тест, қобилияти дифференсионӣ, супоришҳои тестӣ, кудрати дискриминативӣ, донишҷӯён.

МЕТОДИКА ОЦЕНИВАНИЯ ДИФФЕРЕНЦИРУЮЩЕЙ СПОСОБНОСТИ ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

Разработка качественного инструмента – сложный, трудоёмкий и дорогостоящий процесс. Тест, правильно разработанный в соответствии со стандартами тестовой науки, даёт подробную качественную и количественную информацию о достижениях испытуемых, определяет низкий и высокий уровень их знаний, чётко отражает их недостатки по учебному предмету. Поэтому очень важно исследовать теоретические вопросы теста и педагогического теста.

В статье предложена методика выявления коэффициента дифференцирующей способности тестовых заданий, согласно классической теории тестов. Предложена методика определения дискриминативной силы тестовых заданий на основе математической модели. Произведена оценка коэффициента дифференцирующей способности некоторых образцов тестовых заданий по немецкому языку. Предложены формулы, согласно которым разработчики тестовых заданий, преподаватели могут легко выявить дифференцирующую

способность тестовых заданий. Предложенную методику могут использовать преподаватели государственных учреждений высшего профессионального образования с целью оценивания знаний и умений студентов на текущих экзаменах, а также при разработки качественных педагогических инструментов.

Ключевые слова: анализ, статистика, психометрия, тест, дифференцирующая способность, тестовые задания, дискриминативная сила, студенты.

METHODOLOGY OF ESTIMATION OF DIFFERENTIATION ABILITY OF TEST ITEMS OF GERMAN

Developing a quality tool is a complex, time-consuming and expensive process. The test, which is properly developed in accordance with the standards of test science, provides detailed qualitative and quantitative information about the achievements of the students, determines the low and high level of their knowledge, and clearly reflects their shortcomings in the academic subject. Therefore, it is very important to investigate the theoretical issues of the test and the pedagogical test.

The article proposes a methodology of revealing the coefficient of differentiating power of test items according to the classical theory of tests. The method of determining the discriminating power of test items on the basis of mathematical model is proposed. The estimation of the coefficient of the discriminating power of some samples of test items in German is made. The formulas according to which the developers of test items or teachers can easily reveal the discriminating power of test items are offered. The offered methodology can be used by teachers of state institutions of higher vocational education with the purpose of estimation of knowledge and skills of students on current examinations, and also development of qualitative pedagogical tools.

Key words: analysis, statistics, psychometrics, test, difficulty, test tasks, discriminative power, students.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусравбекова Баҳри Давлатбековна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ, унвонҷӯӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: ominasb@mail.ru. Тел.: (+992)931560106

Сведения об авторе: Хусравбекова Баҳри Давлатбековна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улуғзаде, ассистент кафедры романо-германских языков, соискатель. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. E-mail: omina_sb@mail.ru. Тел.: (+992)931560106

Information about the author: *Khusravbekova Bahri Davlatbekovna* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of Romano-Germanic Languages, applicant. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: ominasb@mail.ru, Тел.: (+992)931560106

ТДУ: 930.85

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ПАҲНШАВИИ ҲИЗБУ ҲАРАКАТҲОИ ДИНӢ-ИФРОТӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ВА ТОҶИКИСТОН

Миракзода Ф.Ю., Азизмуродов М.Р.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар солҳои охир ҷаҳон шоҳиди афзоиши ҳаракатҳои ифротгарой ва динӣ-сиёсӣ гардид, ки ба сохторҳои сиёсии минтақаҳои мухталиф, аз ҷумла, Осиеи Миёна, таъсири ҷиддӣ расониданд. Ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-ифротӣ ҳамчун воситаи асосии идомаи ихтилофҳои сиёсӣ ва мазҳабӣ баромад намуда, ба амнияти миллӣ ва суботи минтақа таҳдид мекунанд. Паҳншавии ин гурӯҳҳо дар Тоҷикистон ва Афғонистон, ки ба сабаби вазъияти сиёсӣ ва геополитикӣ заминаҳои мусоид фароҳам овардааст, мавриди таҳқиқи густурда қарор дорад. Дар ин мақола мо ба таърихи пайдоиш, паҳншавӣ ва таъсири ин ҳаракатҳои ифротӣ дар Осиеи Миёна ва Тоҷикистон назар мекунем, бо таъкид ба омилҳои асосии рушди ифротгарой ва пайомадҳои он барои амнияти минтақа.

Мувофиқи таҳқиқоти илмӣ, дар натиҷаи ин мӯҷароҳо дар кишварҳои Шарқи Наздик ва Миёна як қатор гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ, ба монанди Ҷамоат ал-муслимин (ки баъдтар, дар соли 1978, номи Ат-Такфир вал-ҳичро ро гирифт), Ат-Таҳрир ал-Исломия ва Ал-Ҷиход ал-Муқаддас дар Миср пайдо шуданд. Илова бар ин, дар Фаластин гурӯҳи “Ҷиходи Исломӣ”, дар Лубнон “Ҳизбуллоҳ”, ва гурӯҳи шадидан ифротӣ террористии “Давлати Исломӣ” зухур ёфтанд. Ин гурӯҳҳои ифротгаро сабаби марғи бисёре аз одамон гардида, инчунин, бисёр иншооти фарҳангӣ, иқтисодӣ ва маишӣ аз амалиёти онҳо дар Ироқ ва Сурияро вайрон шуданд.

Мувофиқи назарияи муҳаққиқи тоҷик Маҳмадизода Н., Афғонистон имрӯз ба маркази ҷангҳои геополитикӣ байни давлатҳои қудратманд, аз ҷумла, ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Русия, Чин, Эрон ва кишварҳои арабӣ табдил ёфтааст. Дар ин раванд, ифротгароии динӣ дар Афғонистон ба қувваи харобкор табдил ёфта, амалиёти низомии ИМА ва ҳампаймонҳои он дар ин кишвар на танҳо бар зиддиятҳо хотима набахшид, балки ба афзоиши ифротгарой сабаб гардид. Ин нооромии дохилӣ барои амнияти кишварҳои Осиеи Марказӣ, ки бо Афғонистон ҳамсарҳаданд, таҳдидҳои ҷиддӣ ба бор меоранд.

Бо дарназардошти ин вазъ, зарур аст, ки ташаббуси пешниҳодкардаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ба кӯмак расондан дар раванди сулҳи Афғонистон равона шудааст, ба таври ҷиддӣ баррасӣ ва пуштибонӣ карда шавад. Тоҷикистон, ки бо Афғонистон марзи тӯлонӣ дорад ва онҳоро робитаҳои таърихӣ, фарҳангӣ, динӣ ва қавмӣ мепайвандад, хуб дарк менамояд, ки ҳал кардани мушкилоти Афғонистон танҳо бо роҳи мусолимамомез мумкин аст [4, 112-115].

Ташаббуси Президенти Тоҷикистон ба он нигаронида шудааст, ки қушодани гиреҳҳои печидаи душвориҳои мардуми афғон танҳо тавассути бартараф кардани масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ имкон дошта, ба эътибор гирифтани хусусиятҳои бисёрқавмию бисёрмазҳабии ин давлат муҳим аст, Ин ҷиҳат дар таҷрибаи муносибатҳои дипломатии Иттиҳоди Шуравӣ ва Афғонистон низ мушоҳида шудааст [1, 25].

Тибқи андешаи муҳаққиқи рус ва мутахассиси варзида В.Г. Коргун, Иттиҳоди Шуравӣ дар ҷаҳорҷӯби сектори давлатӣ ба Афғонистон кӯмаки иқтисодӣ мерасонид ва барои ислоҳоти инқилобии ин кишвар замина фароҳам меовард.

Бо ин мақсад, артиши Афғонистон модернизатсия гардида, идеологияи марксистӣ ташвиқу тарғиб карда мешуд ва дар симои Ҳизби Халқӣ-Демократии Афғонистон пешбарандаи ғояи инқилобӣ бунёд карда мешуд [1, 25].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пас аз таҳкими мавқеи Иттиҳоди Шуравӣ дар Афғонистон, Иёлотҳои Муттаҳида ба гурӯҳҳои динии ифротгаро таваҷҷуҳ кард, то онҳоро дар муборизаи худ истифода барад. Амрико дар ин ҳамкорӣ бо гурӯҳҳои динии ифротгаро муваффақ ҳам шуд, ки ин ба якҷанд омил вобаста буд, аз ҷумла, ҳодисаҳои сиёсӣ дар Афғонистон ворид шудани артиши Шуравӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар ин кишвар.

Илова бар ин, вазъияти он замон боиси ворид шудани гурӯҳҳои мухталифи ифротгаро аз тамоми кишварҳои исломӣ ба Афғонистон гардид. Эълони ҷиҳод дар Афғонистон барои тамоми мусалмонон, махсусан барои онҳое, ки ақидаҳои тундгароёна доштанд, аҳамияти калон дошт [3, 100].

Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки дар кишварҳои мисли Арабистони Саудӣ, Қувайт, Қатар ва Баҳрайн мазҳаби суннӣ ҳамчун дини расмӣ эълон шудааст. Асоси ақидатии суннигароиро дар ин кишварҳо мактаби каломии Салафия ташкил медиҳад, ки маъноӣ бозгашт ба "салафи солеҳ" ё аввалин пайравони исломро дорад. Ҳаракати салафия тақрибан дар асри IV-уми ҳиҷрӣ ба вуҷуд омад, ки ба тозагии ислом ва бозгашт ба замонҳои Паёмбар даъват мекард. Салафиҳои аввал пайравони имом Аҳмади Ҳанбал буданд. Дар асри XVIII дар минтақаи Начд (Ҳичоз) ҳаракати ваҳобият пайдо шуд, ки даъват ба муттаҳидшавии аъроб ва берун кардани туркон аз Ҳичоз мекард. Ба ин ақидаи сиёсӣ ҷомаи динӣ пӯшонидани шуд. Ҳаракати ваҳобӣ ба номи асосгузори худ, шайх Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб (1699-1792) номгузорӣ шуд. Ваҳобӣён талаби бозгашти ислом ба шакли аслии он ва поксозии ислом аз бидъатро доштанд, ҳамчунин, онҳо аъробро таҳти парчами "исломи асли" ба ҷанг алайҳи муртадҳо ва мушрикин (аз ҷумла, туркҳо) даъват мекарданд.

Моҳияти асосии ваҳобият дар асри XVIII ба тавҳид, рад кардани тавассул, тарки зиёрати қубур ва аркони муқаддас ва поксозии ислом аз бидъатҳо тамарқуз дошт.

Бар пояи назарияи бархе аз муаррихон, аз ҷумла, олими рус В.Боровиков, ваҳобӣён кулли мазҳабҳои дигари аҳли суннатро рад мекунанд ва онҳоро бидъат мешуморанд. Ба таъбири дигар, ваҳобият як равияи фаромазҳабист, ки саҳт ба ягон мазҳаби суннӣ вобаста нест, гарчанде ки пайравони салафӣ-ваҳобӣ асосан аз мазҳаби ҳанбалия мебошанд. Ба андешаи исломшиносии рус А.А.Игнатенко, ин бештар ба он маъност, ки салафиҳо ба осори Аҳмад ибни Ҳанбал муроҷиат мекунанд ва аз роҳи равиши ӯ дар масъалаи тавҳид пайравӣ мекунанд. Баъзе муҳаққиқон инро яке аз сабабҳои густариши ваҳобият дар ҷаҳон, аз ҷумла, дар Қазқозии Шимолӣ, Тотористон, Бошқирдистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ва Тоҷикистон медонанд, ки дар ин минтақаҳо мазҳабҳои ҳанафӣ ва шофеъӣ роиҷанд. Дар ғарб, хусусан дар ИМА, ва дар Русия ва дигар кишварҳо, аз ҷумла дар Осиёи Миёна, олимони ва сиёсатмадорон мафҳумҳои салафия ва ваҳобиятро ба ифротгароии исломӣ алоқаманд карданд.

Бар асоси маълумоти илмӣ, дар соли 1932 подшоҳ Ибни Саъуд давлати Саъудиро ба номи Арабистони Саъудӣ номгузорӣ намуд ва ба кишвар рӯҳониёни бонуфуз аз як қатор кишварҳои исломӣ даъват карда шуданд. Аз ҷумла, Иттиҳоди Шуравӣ, ки соли 1926 истиқлолияти Саъудиро расман эътироф намуда буд, низ якҷанд рӯҳониро фиристод. Дар ин ҷорабинии таърихӣ 3 рӯҳонӣ аз водии Фарғона иштирок доштанд. Онҳо дар тӯли чанд рӯз дар Арабистони Саъудӣ қарор доштанд ва ҳамин муддати кӯтоҳ барои ваҳобӣ шудани онҳо кифоя буд. Баъди бозгашт, онҳо ба тарғиби ваҳобият машғул шуда, чанд мақола дар маҷаллаи "Мусалмонони Осиёи Миёна" нашр карданд.

Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки воридшавии ақоиди салафигарӣ ва ваҳобигарӣ ба фазои пасошуравӣ дар солҳои 1970-ум оғоз ёфтааст. Маҳз дар ҳамин давра лоиҳаи Ҳаракати байналмилалӣ исломии ифротгаро ташаккул ёфт, ки ҳадафи он барқарорсозии "низоми исломӣ" дар ин минтақаҳо буд. Барои баррасии ин лоиҳа дар як қатор шаҳрҳои Арабистони Саудӣ ва Лондон машваратҳо доир гардид. Дар натиҷаи ин машваратҳо тасмим гирифта шуд, ки як гурӯҳи мутахассисони англисӣ (бо иштироки Хадамоти марказии иктишофии ИМА (CIA)) таъсис дода шавад. Вазифаи ин гурӯҳ роҳбарӣ ба раванди исломикунонӣ дар минтақаҳои пасошуравӣ буд, ва ин раванд бо номи "Исломикунонии идорашаванда" машҳур шуд. Ин коршиносон нақшаи интиқоли аъзои ҳаракатҳои бунёдгаро, аз ҷумла мубаллиғони

салафӣ ва ваҳҳобиро аз Шарқи Наздик ба ҳудудҳои собиқи Иттиҳоди Шуравӣ тарҳрезӣ намуданд. Ҳаракати Исломии Ўзбекистон (ҲИУ) барои ҷалби ҷавонон дар ҳудудҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Қазоқистон фаъолияти васеъро оғоз намуд. Қобили зикр аст, ки роҳбари ҲИУ Усмон Одил моҳи апрели соли 2012 дар Афғонистон кушта шуд ва роҳбарии ҳаракатро Усмон Ғозӣ ба уҳда гирифт, ки соли 2014 расман аз "Давлати исломӣ" тарафдорӣ кард.

Тибқи маълумотҳои дастрас, дар солҳои 1990 Хадамоти марказии иктишофии ИМА (СИА- СРУ) бо истифода аз "омили исломӣ", бахусус пайравони салафия, кӯшиши ба вучуд овардани ихтилоф миёни мусалмонони Русия ва ҷумҳуриҳои Осиёи Марказиро роҳандозӣ намуд. Дар иртибот бо ин, СРУ як воҳиди махсуси 5000-нафара таъсис дод, ки буҷаи он 5 миллиард долларро ташкил меод. Барои амалӣ намудани ин нақша, СРУ бо хадамоти ҷосусии Англия, Қатар ва Арабистони Саудӣ ҳамкорӣ зич дошт. Ин кишварҳо манфиатдор буданд, ки дар ҳудудҳои пасошуравӣ салафия ва ваҳҳобият ба унвони динҳои расмӣ эътироф шаванд. Дар соли 1973 дар Афғонистон сохти подшоҳӣ сарнагун шуда, ин кишвар ба ҷумҳури табдил ёфт. Соли 1978 нерӯҳои демократӣ ба қудрат расиданд ва Афғонистон ҷумҳури эълон шуд. Ҷанги шаҳрвандӣ оғоз гардид ва баъд аз вуруди нерӯҳои Иттиҳоди Шуравӣ, 25,000 мучоҳиди салафӣ бо роҳбарии мубаллиғони машҳур Абдуллоҳ Аъзам ва Усома бин Лодан ба Афғонистон барои ҷиход омаданд. Дар моҳи апрели соли 1992 шӯришчиён Кобулро ишғол карданд ва аз соли 1995 дар Афғонистон ҳаракати нави ифротӣ - Толибон, рӯи қор омад, ки аз Покистон ёрӣ мегирифт.

Дар соли 1996 Толибон шаҳри Кобулро зери назорат гирифтанд ва Афғонистонро ба як кишвари исломӣ табдил доданд. Лодан бошад, ҳанӯз соли 1988 дар Афғонистон ташкилоти худ, "Ал-Қоида"-ро таъсис дод. Ин созмон аслан аз салафиҳо ва ваҳҳобиҳо иборат буд, ки намояндагҳои худро дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон доштанд. "Ал-Қоида" сохтори шабакавӣ дошт, ки маҳз ба ин далел аз байн бурданаш бисёр душвор буд. Шиори асосии роҳбарони он "Барпо кардани хилофати исломӣ бо пойтахти Арабистони Саудӣ то соли 2100" буд. Дар таркиби ин хилофат мебоист 54 кишвари ҷаҳон, аз ҷумла давлатҳои Осиёи Миёна, Қафқози Шимолӣ, Бошқирдистон ва Тотористон шомил мешуданд.

Дар охири соли 2001 дар Афғонистон давлати муваққатӣ таъсис ёфт. Соли 2004 Ҳомид Карзай ҳамчун президент интихоб шуд. Дар соли 2014 Ашраф Ғанӣ ба мақоми президентӣ расид ва барои ҳифзи ваҳдати милли мансаби Раиси Давлат таъсис ёфт, ки онро Абдуллоҳ Абдуллоҳ ба уҳда гирифт. Бо вучуди ин, "Толибон" аз 29 вилоят 11 вилояти Афғонистонро таҳти назорат доштанд ва дар ин манотиқ ҷанг идома дошт.

Ба таъбири дигар, ваҳҳобиҳо ҳар мусалмонро, ки ба ӯ шак доранд, дар сафи "мунофиқон" дохил мекунанд. Масалан, муфтии собиқи Арабистони Саудӣ, Бин Боз, таъкид мекард, ки "ҳар мусалмонро, ки ошкоро ё пинҳонӣ дастуроти динро вайрон мекунанд, бояд бидонад, ки ӯ мушрик мешавад ва бояд зиндонӣ ё кушта шавад." Инчунин, ваҳҳобиҳо пайравони ҳар гуна ҳаракатҳои фикриро, ба истиснои ваҳҳобият, дар қатори кофирон қарор медиҳанд. Пайравӣ аз ҳаракатҳои ба монанди коммунизм, секуляризм, демократия ва ғайра ба унвони иртидод дар дин қаламдод мешавад (Фавзон ал Фавзон, "Китоби тавҳид", Махачқалъа, 1997, сах. 64). Касоне ки шариятро ҳамчун манбаи ягонаи ҳуқуқӣ рад мекунанд, низ ба ин гурӯҳ шомил мешаванд. Ба андешаи Фавзон, ҳар гуна фаъолияти қонунгузорӣ ё маъмури аз ҷониби инсон, ки ба ҷои Аллоҳ гузошта мешавад, куфр махсус меёбад.

Уламои ифротии ваҳҳобӣ таълимоти зиддиинсонии "Дӯст доштан ва нафрат доштан" (Ал вилоя ва ал бароя)-ро қоркард карданд, ки асли он, масалан, дар китоби Солеҳ бин Фавзон ал-Фавзон "Дӯстӣ ва адами мушорикат дар ислом" баён шудааст. Дар ин китоб инсоният ба се гурӯҳ тақсим мешавад:

1. Гурӯҳе, ки бояд дӯст дошта шаванд ва нисбатан душманӣ нишон дода нашавад;
2. Гурӯҳе, ки бояд танҳо душманӣ варзид;
3. Гурӯҳе, ки аз як тараф сазовори дӯстӣ ва аз ҷониби дигар сазовори душманӣ ҳастанд, ба ин гурӯҳ мусалмонро, ки ақидаҳои ваҳҳобиятро қабул намекунанд, шомил мешаванд.

Дар баробари ин, дар солҳои 1990 дар кишварҳои Осиёи Миёна ва Русия насли нави салафиҳо ва ваҳобихо зуҳур карданд. Салафиҳои Арабистони Саудӣ, Қатар, Баҳрайн ва Қувайт пайравони мазҳаби имом Аҳмад ибни Ҳанбаланд. Вале, салафиҳои Қафқози Шимолӣ, Тотористон, Бошқирдистон ва ҷумхуриҳои Осиёи Миёна, ба андешаи олими маъруфи Курдистон мавлавӣ Абдуллоҳ Абдулазизи Хиртоӣ, мазҳабро инкор мекунад ва худро ломазҳаб мешуморанд.

Ин гурӯҳ Шайх Муҳаммад Насриддин Албониро (1914-1999) ҳамчун пешвои рӯҳонии худ қабул доранд. Албонӣ дар осори худ фикҳи ҳанафиро бо Инчил муқоиса мекард, гарчанде ки ин нукта дар баъзе аз асарҳои баъдинаи ӯ ҳазф гардидааст. Вай талаб мекард, ки ибодоти мусалмонон тибқи фикҳи мактаби маданӣ, ки аз фикҳи мактаби кӯфӣ фарқ дорад, анҷом дода шаванд. Дар қатори Албонӣ, инчунин Марвон ал-Қайсӣ (Фаронса), Муҳаммад Ҷамил Зино, Бен Боз, Солех Фавзон, Сулаймон ат-Тамимӣ, Юсуф Қарзавӣ ва дигарон низ ҳамчун пешвоёни муосири ҳаракати салафӣ шинохта шудаанд. Дар Осиёи Миёна, дар баробари салафиҳо, гурӯҳҳои "Ҳизб-ут-таҳрир", Ҷамоати таблиғ ва даъват, Ҳаракати исломии Ўзбекистон (ҲИУ), ва "Ҷамоати Ансоруллоҳ" низ ҳамчун ифротӣҳои исломӣ шинохта мешаванд. Ин гурӯҳҳо низ дар ҷодаи исломгардонии ҷомеаҳои Осиёи Миёна фаъолона саҳмгузоранд. Масалан, "Ҷамоати таблиғ" ба риояи шариат бечунучаро даъват мекунад, дар ҳоле ки "Ҳизб-ут-таҳрир" барои барпо намудани хилофати ягона мусалмонро ташвиқ мекунад. Ҳаракати исломии Ўзбекистон мақсади аввалиндараҷаи худ ишғоли водии Фарғона ва барпо намудани давлати исломӣ дар ин минтақа медонад. Қадами баъдии онҳо ишғоли тамоми Ўзбекистон ва баъд Қирғизистон ва Тоҷикистон бо мақсади ташкили хилофати исломӣ мебошад.

Дар соли 1929 дар Миср Ҳасан ал-Банно ташкилоти "Бародарони мусалмон" (Ихвон-ал-муслимин)-ро таъсис дод, ки бо мурури замон ба як ҳаракати фарогир табдил ёфт ва берун аз хоки Миср низ фаъол гардид. Намояндагҳои ин ҳаракат дар бисёр кишварҳои арабӣ пайдо шуданд. Ақидаи ҳаракат асосан бар пояи салафизм буда, онҳо бо мақсади барканор кардани низомҳои дунявӣ дар кишварҳои арабӣ мубориза мебаранд. Ҳасан ал-Банно ва дигар назарияпардозони ҳаракат, аз ҷумла Сайид Қутб (ки ба қатл расид), Мустафо Шукрӣ, Абдуссалом Фараҷ, ва Ҷуҳаймон ал-Аттабӣ, аз пешвоёни маъруфи ин ҳаракат мебошанд. Салафият дар Миср баъди шикасти кишвар дар ҷанги шашрӯза бо Исроил фаъол гашт. Солҳои 2011-12 "Бародарони мусалмон" тавонистанд сохторҳои конститутсионии давлатҳои Миср, Либия, Марокаш, Яман ва Тунисро тағйир диҳанд. Айни замон Сурия, ки охири кишвари дунявӣ дар минтақа мебошад, дар ҳолати ноустувор қарор дорад. Дар моҳи октябри соли 2011 ҳаракати исломгароёни Миср бо табaddулоти давлатӣ Ҳусни Муборакро аз қудрат дур карданд ва ӯро ба зиндон фиристоданд[9].

Дар асоси баррасии сарчашмаҳои мавҷуда, омилҳои геополитикии паҳншавии гурӯҳҳои динӣ-ифротиро метавон ба таври зайл шарҳ дод:

- то пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, ҷаҳони ислом ҳамчун майдони асосии муҳолифати байни Амрико ва Иттиҳоди Шуравӣ амал мекард. Маҳз дар ин замина, ифротгароии динӣ ба марҳилаи нави рушд ворид гардид. Дар ин давра, паҳншавии ифротгароии динӣ дорой хусусиятҳои мушаххас ва ҳадафманд буд;
- воситаҳои асосии паҳншавии ифротгароии динӣ дар ҷаҳон, мочароҳои зиёди минтақавӣ буданд, ки бар асари муҳолифатҳои геополитикӣ байни Амрико ва Иттиҳоди Шуравӣ ба вучуд омада, дар аксар мавридҳо аз тарафи ин қудратҳо тарҳрезӣ мешуданд. Истифодаи омилҳои исломӣ дар мочароҳои мазкур, дар шароити табиӣ ва сунӣ, ба пайдоиши гурӯҳҳои зиёди динӣ-ифротӣ мусоидат намуд, ки аз номи ислом амал мекарданд;
- пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, мочароҳо на танҳо аз байн нарафтанд, балки шиддат гирифтанд. Дар натиҷа, ҳалқаҳои муайяни мочароҳои минтақавӣ ба вучуд омаданд, ки гарчанде расман бо якдигар алоқаманд набошанд, дар вобастагии тарафайн қарор доштанд [6, 170-175].

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, гурӯҳҳои зиёди динӣ-ифротӣ дар ҳудуди Афғонистон боқӣ монданд. Тоҷикистон, ки бо Афғонистон сарҳади тӯлонӣ дорад, ба майдони нави воридшавии чунин гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ мубаддал гардид. Илова бар ин, омили дигари паҳншавии гурӯҳҳои ифротӣ - омили ҷаҳонишавӣ - низ ба ин раванд мусоидат намудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷаҳонишавӣ ба таври мустақим омилҳои дигарро қувват мебахшад. Ҷаҳонишавии сиёсати ҷаҳонӣ, тавсеаи ҳаракатҳои озодихоҳӣ, хизматрасониҳо, воситаҳои молиявӣ ва иттилоотро аз тариқи сарҳадоти давлатӣ таъмин намуда, “имкониятҳои рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳ ва сифати маориф ва тандурустӣ”-ро фароҳам меорад [6, 171].

Бо вучуди ин, яке аз омилҳои берунаи ташаккули гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ дар шароити Тоҷикистон ба ҷаҳонишавӣ рабт дорад. Дар ҳоле ки сухан аз ҷаҳонишавӣ меравад, бояд як қатор нишондиҳандаҳои он дар фазои сиёсии минтақавӣ низ зоҳир мешаванд. Чунин нишондиҳандаҳо на танҳо ба сиёсати ҷаҳонӣ марбутанд, балки “унсури муҳими гузариши дохили давлатӣ низ ба ҳисоб мераванд.” Дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон, таъсири манфии ҷаҳонишавӣ ба таври возеҳ ба мушоҳида мерасад. Ин таъсирот, ки боиси паҳн шудани гурӯҳҳои ифротӣ мешаванд, ба амнияти маънавии кишварҳо хатар эҷод мекунанд. Дар ин замина, ҳаракатҳои мухталифи эътирозӣ ба вучуд омадаанд, ки ба шаклҳои терроризм, ифротгароӣ ва фундаментализм табдил ёфтаанд. Бинобар ин, зарур аст, ки сабабҳои пайдоиши гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ дар Тоҷикистонро аз дидгоҳи ҷаҳонишавӣ баррасӣ намоем, то методҳои мубориза ва пешгирии ин падидаҳо коркард шаванд.

Равандҳои ҷаҳонишавӣ, пеш аз ҳама, ба ҳалалдор гардидани тавозуни низоми раддабандии иҷтимоӣ оварда мерасонад. Ҷаҳонишавӣ боиси болоравии нобаробарии моликият ва нобаробарии истеъмоли гардида, дар оғози ҳазорсолаи сеюми мелодӣ даромади сарикасӣ дар тамоми кишварҳои Ғарб то даҳ маротиба аз даромади сарикасии тамоми кишварҳои рӯ ба инкишоф баландтар гардид [11, 671]. Аз ин омор метавон хулоса кард, ки натиҷаҳои мусбии ҷаҳонишавӣ, асосан ба элитаҳои сиёсии кишварҳои Ғарб, ширкатҳои трансиллӣ ва ҳукуматҳои ғарбӣ тааллуқ доранд.

То фурӯпошии лагери сотсиалистӣ, муҳолифати асосии марҳилаи қаблӣ – яъне муҳолифати байни ду низоми – капитализм ва сотсиализм, ба равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоии ҷаҳонӣ таъсири бузург дошт. Пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ, муҳолифати асосие, ки равандҳои сиёсӣ ва рушди ҷаҳони муосирро муайян мекунанд, ба муҳолифати фарҳангӣ-арзишӣ байни Ғарб ва Шарқ табдил ёфт. Кишварҳои тараққиқардаи Ғарб, бо таъя ба қувваи иқтисодӣ ва сиёсии худ, равандҳои ҷаҳонишавиро ба самти ғарбгароӣ равона карданд, ки ин раванд аслан як падидаи манфӣ мебошад, ки решаҳои таърихӣ он ба асрҳои миёна бармегардад. Ғарб тавонист раванди ҷаҳонишавиро ба манфиатҳои худ мутобиқ созад ва бо дастгирӣ ё муҳолифати худ нисбати гурӯҳҳои гуногун дар кишварҳои алоҳида, муноқишаҳои сиёсиро барангезад. Дар чунин шароит метавон аз мавҷудияти “сиёсати дугона” ё “духӯра” сухан ронд, ки имрӯз бисёр мушоҳида мешавад.

Гарчанде ки як қатор кишварҳои Ғарб мубориза бо терроризмро сарҳан эълон намудаанд, аммо дар айни ҳол, баъзе аз ин кишварҳо гурӯҳҳои динӣ-ифротиро бавосита дастгирӣ мекунанд. Ин вазъият яке аз омилҳои асосии рушди гурӯҳҳои ифротӣ ба шумор меравад.

Баъди фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ, як қатор кишварҳои исломӣ ҷараёнҳои динӣ-ифротиро, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ҷаҳол буданд, дастгирӣ карда, ба онҳо кӯмак мерасониданд. Маълум аст, ки ёрии ҳамаҷонибаи ин кишварҳо ба ин гурӯҳҳо таъсири ҷиддӣ гузошта, ҷаҳолияти таҳрибкоронаи онҳоро тақвият мебахшид ва амнияти миллии Тоҷикистонро зеро хатар мегузошт. Ҳамзамон, гурӯҳҳои ифротии динӣ бо амалиётҳои ифротӣ обрӯи Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ коста намуда, ба иқтисодиёти кишвар низ зарба мерасонданд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷанги шаҳравандӣ дар Тоҷикистон таҳмиلى буд ва бархе кишварҳо барои расидан ба манфиатҳои геополитикии худ, гурӯҳҳои гуногунро ифротиро дастгирӣ мекарданд. Кишварҳои чун Эрон, Покистон, Афғонистон ва Арабистони Саудӣ дар ҳодисаҳои сиёсии солҳои 90-уми Тоҷикистон бо воситаҳои мустақим

ва ғайримустақим иштирок доштан. Тибқи таҳқиқоти муҳаққиқи тоҷик Маҳмадизода Н., сарвазири вақти Покистон Зиёулҳақ ният дошт, нуфузи худро дар кишварҳои Осиёи Миёна тавассути гурӯҳҳои ифротӣ густириш диҳад, ки ин гурӯҳҳо дар Тоҷикистон низ хеле фаъол буданд [5, 172].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳамоишҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангиву тамаддунӣ, ки тибқи намунаҳои аз тарафи Ғарб пешниҳодшуда амалӣ мешаванд, ба муҳолифатҳои гуногун дар арсаи байналмилалӣ сабаб мешаванд. Ба назари мо, муҳолифат дар заминаи иқтисодӣ, идеологӣ, динӣ ва сиёсӣ як раванди табиӣ мебошад. Ин муҳолифат ба раванди ҷаҳонишавӣ, ки хусусияти фаромиллӣ дорад, вобаста аст ва на танҳо аз сарҳадҳои ҷуғрофӣ, этникӣ ё мазҳабӣ, балки аз сатҳи рушди иқтисодӣ ва сиёсӣ низ таъсир мегирад. Ҳамзамон, дар шароити имрӯза, яке аз муҳолифони асосии раванди ҷаҳонишавӣ гурӯҳҳои мухталифи ифротӣ маҳсуб меёбанд.

Ҷаҳонишавӣ, бо сиёсати умумии универсалии худ, аз ҷониби аксари аҳолии кишварҳои исломӣ ҳамчун таҳдид ба асосҳои тамаддун ва арзишҳои фарҳангӣ ва динии ҷомеаҳои мусулмонӣ арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, равандҳои ҷаҳонишавӣ дар ҷаҳони ислом сабаби афзоиши эҳсосоти зиддиғарбӣ мегардад. Дар натиҷа, дар бисёре аз кишварҳои мусалмон, хусусан дар Шарқи Наздик ва Миёна, амалҳои ифротгароии динӣ бештар ба назар мерасанд.

Таҳлилгарон, аз ҷумла муҳаққиқи рус Л. Сюкияйнен, равандҳои фаъолияти гурӯҳҳои динӣ-ифротиро дар шароити ҷаҳонишавӣ баррасӣ карда, чунин самтҳоро муайян мекунанд:

- мусулмонон, ки афкори ифротгароиро дастгирӣ намеkunанд;
- ҳокимиятҳо, ки гӯё аз арзишҳои исломӣ дур шудаанд;
- муҳолифони сиёсӣ дар дохили кишварҳои мусулмонӣ;
- кишварҳои ғайриисломӣ;
- тамаддуни Ғарб.

Гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ барои расидан ба ҳадафҳои худ барномаҳои ғоявӣ таҳия намуда, исломро барои асоснок кардани фаъолиятҳои истифода мебаранд. Ин боиси ҷалби ҷавонон ба ин ҳаракатҳо мегардад.

Имрӯз, дар шароити ҷаҳонишавӣ, миқдори зиёди гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ амал мекунанд, ки барои бунёди давлати исломӣ кӯшиш мекунанд. Сатҳи таъсири онҳо афзоиш ёфтааст, ва мавҷудияти шабакаҳои ҷаҳонии ҷалбкунӣ, омӯзиши аъзоён ва марказҳои маблағгузорӣ ин нуктаро тасдиқ мекунанд. Дар натиҷа, ҷомеаҳои ҷаҳонӣ маҷбур мешаванд, ки бар зидди терроризм ва ифротгароӣ муттаҳид шаванд.

Дар ҳоле ки дар охири асри XIX ва аввали асри XX гурӯҳҳои ифротӣ асосан дар сатҳи минтақавӣ фаъолият мекарданд, имрӯз бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ, онҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ амал мекунанд ва хеле хатарноктар шудаанд [8].

Пас аз ғурупоиши Иттиҳоди Шуравӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як вазъияти сиёсӣ-идеологӣ гирифта шуд, ки гурӯҳҳои мухталиф, бо дастгирии хоричӣ, нерӯҳои нав, бахусус, ҷавонро ҷалб намуда, кӯшиши ба даст овардани қудрати сиёсиро доштанд.

Салафиён низ талоши худро дар солҳои 1990-ум дар Тоҷикистон бо ҳадафи мушаххас оғоз намуданд. Зикр бояд кард, ки як қисми масъулону аъзоёни шадидан мутаассиб ва гурӯҳи ифротӣ террористии ХНИ, ки бо амалҳои таҳрибкоронаи худ сабабгори оғози ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон гардиданд, ба ин ҳаракат марбут буданд. Тибқи назарияи муҳаққиқи тоҷик Ҷ.З. Маҷидзода, пешвоён ва пайравони ин равия дар Тоҷикистон бо номҳои гуногун ва бо ҳадафҳои мушаххас зухур намуда, фаъолияти ошкору пинҳонии даъватии худро роҳандозӣ намуданд. Онҳо, ки аз номи ислом амал мекунанд, бо шиори "Рӯҷӯ ба Қуръону суннат" талош мекунанд, ки ваҳдати мусалмонро ҳалалдор намоёнд ва заминаҳои барои душманони ислом ғайриҷаҳонӣ муҳайё созанд. Бо баҳонаи поксозии ақидаи исломӣ ва пайравӣ ба суннати набавӣ, онҳо аз дониш ва огоҳии нокифояи ҷавонони мусалмон аз мероси миллӣ, фарҳанг ва арзишҳои исломӣ суиистифода намуда, онҳоро ба сафи худ ҷалб мекунанд [7, 235-236].

Муҳаққиқи рус Л.Б. Маевская дар таҳлили ҳаёт ва фаёлияти Ибни Таймия таъкид мекунад, ки таълимоти ӯ, бо гузашти асрҳо, ба ташаккули гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ таъсир расонидааст. Гурӯҳҳои динӣ-ифротӣ дар ташаккули идеологияи худ ақидаҳои Ибни Таймиро ҳамчун асос қабул намудаанд. Унсурҳои таълимоти ӯро дар идеологияи гурӯҳҳои ифротӣ, ба монанди "Салафия", "Ваҳҳобия", "Ҷамоати исломӣ", ва "Ҳизб-ут-Таҳрир" метавон мушоҳида намуд [2]. Аз ин рӯ, барои пешгирии густариши ин гурӯҳҳо зарур аст, ки паҳншавии таълимоти динӣ-ифротии Ибни Таймия маҳдуд карда шавад.

Муҳаққиқи тоҷик Н.Д. Махмадизода қайд мекунад, ки дар Тоҷикистон то ибтидои соли 2008 ҳазорҳо нафар пайравони салафия ба қайд гирифта шудаанд. Ин гурӯҳи динӣ-ифротӣ дар охири солҳои 1980-ум ва ибтидои солҳои 1990-ум пайдо шуда, таълимоти ҷудоноҳонаи худро дар байни аҳоли, бахусус ҷавонон, паҳн мекунад. Яке аз мақсадҳои онҳо мубориза бар зидди шиагарой бо тавассути таҳқир ва кофир эълон кардани шиаҳо мебошад. Гурӯҳҳои салафӣ дар Тоҷикистон аз хориҷа хуб маблағгузорӣ мешаванд ва тавассути паҳн намудани аудио, видео ва адабиёти дорой мазмуни динӣ-ифротӣ амал мекунанд [5, 54].

Гурӯҳи "Салафия", ки аз ҷониби Суди Олии Тоҷикистон дар соли 2009 ҳамчун иттиҳоди ифротӣ эътироф шуда, фаёлияташ дар қаламрави кишвар манъ шудааст, то ба имрӯз тавассути сармоягузори хориҷӣ ва минтақавӣ маблағгузорӣ мешавад ва ҳамчун воситаи тарқи сиёсӣ барои барангехтани ихтилофоти динию дунявӣ истифода мегардад [2].

Қор бо ҷавонон яке аз ҳадафҳои асосии барномасозону сценариянависони муосири ин равияи динӣ-ифротӣ мебошад. Аз ин рӯ, пешвоёни салафӣ аз усулҳои равонӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ ва иҷтимоӣ барои таъсир ба насли ҷавон истифода мебаранд.

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки паҳншавии ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-ифротӣ дар Осиёи Миёна, бахусус, дар Тоҷикистон, натиҷаи омилҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Ҷаҳонишавӣ, манфиатҳои геополитикӣ ва истифодаи дин ҳамчун воситаи идораи сиёсӣ дар ин минтақа мавқеи калидӣ доштаанд. Гурӯҳҳои ифротӣ на танҳо амнияти миллии кишварҳоро таҳдид мекунанд, балки суботи минтақавиро низ ба хатари ҷиддӣ меандозанд. Барои пешгирӣ аз рушди минбаъдаи ифротгарой, сиёсати муассири миллий ва ҳамкориҳои байналмилалӣ барои муқовимат бо ин падидаи харобкор муҳим аст. Бо дарназардошти таҳлилҳо, пешниҳодҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ РАҲМОН дар робита ба кумак расондан ба раванди сулҳи Афғонистон, аҳамияти бузург доранд ва метавонанд дар танзими вазъият нақши калидӣ дошта бошанд.

Муқарризи: Карамхудев Ш.Х., д.и.ф., профессор
Адабиёт:

1. Коргун, В.Г. Афғанистан на крутых поворотах истории XX века [Текст] / В.Г. Коргун // Мусулманские страны у границ СНГ. – М.: Институт востоковедения РАН, «Крафт+», 2001. – С.25.
2. Маевская, Л.Б. Идеология ибн Таймии как фундамент для формирования ваххабизма [Текст] / Л.Б. Маевская // Вопросы духовной культуры – исторические науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46501/30>
3. Марсден, П. Талибан. Война и религия в Афганистане [Текст] / П. Марсден. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – С.100.
4. Махмадиев, Н.Д. Социальные корни религиозного экстремизма в Таджикистане [Матн]: монография / Н.Д. Махмадиев. – Душанбе: Ирфон, 2013. – С.112-115.
5. Махмадиев, Н.Д. Социальные корни религиозного экстремизма в Таджикистане [Матн]: монография / Н.Д. Махмадиев. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 172 с.
6. Махмадизода, Н.Д. Зоҳиршавии ифротгароии динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгирии он: таҳлили фалсафӣ-иҷтимоӣ [Матн]: Дисс... д-три. илм. фал. / Махмадизода Нозим Давлатмурод. – Душанбе, 2020. – С.170-175.

7. Мачидзода, Ч.З. Чинойткори муташаккил ва трансмиллӣ [Матн] / Ч.З. Мачидзода. – Душанбе, 2014. – С.235-236.
8. Миракзода, Ф. Ю. Аз таърихи омӯзиши масъалаи ифротгарой / Ф. Ю. Миракзода, М. Р. Азизмуродов // Вестник института языков. – 2022. – No. 4(48). – P. 233-239. – EDN MENSEN.
9. Назиров Д. Радикализми исломӣ ва ифротгароии динӣ дар осиеи миёна <http://cccp.tj/tj/2016-02-23-16-45-52/bojgoni/item/6320-radikalizmi-islomi-va-ifrotgaroii-dini-dar-osiei-miena.html>
10. Сюкияйнен, Л. Религиозный экстремизм: правовые, политические и идеологические аспекты [Текст] / Л. Сюкияйнен // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе: Деваштич, 2002. – С.25.
11. Milanivich, B. The faces of Globalization: Against Globalization as Who know it [Text] / B. Milanivich // World Development. – Vol.31. – №4. – P.671.

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ПАҲНШАВИИ ҲИЗБУ ҲАРАКАТҲОИ ДИНИЙ-ИФРОТӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ВА ТОҶИКИСТОН

Ташаккулёбии давлат ва давлатдорӣ миллӣ ва ниғаждорӣ соҳибистиклолӣ ҷомеаро водор ба он мекунад, ки сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро бо роҳу равишҳои хосае амалӣ намуда, дар байни давлатҳои дигар мавқеи шоистаи худро пайдо намояд. Ҳар як давлат кӯшиш менамояд, ки истиклол ва ҳимояи манфиатҳои миллии худро дар сатҳи зарурӣ ҳимоят намуда, рушду инкишофи минбаъда ва марҳила ба марҳилаи онҳоро таъмин намояд. Дар раванди амалӣ намудани ин хостаҳои давлати миллӣ ва соҳибистиклолӣ монеаҳои пайдо мегарданд, ки на танҳо ҳимояи манфиатҳои миллиро халалдор месозанд, балки баъзан дар амал татбиқ намудани мақсадҳои миллиро ғайриимкон мегардонанд. Монеаҳои мазкур таҳдидҳои мебошанд, ки ба ҳаёти ошоштаи шахс, ҷомеа ва давлат таъсири манфӣ расонида, вазъияти муътадили дохилӣ ва муносибатҳои бонизомӣ ҷамъиятиро халалдор месозанд.

Дар байни таҳдиду хатарҳои замони муосир ва авомили хатарзо барои ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ифротгароии динӣ зухуроте мебошад, ки ба сохтори конститутсионӣ давлат, истиклолияти давлатӣ ва умуман ба амнияти миллии кишвар метавонад таъсири манфӣ расонад. Аз ин рӯ, омӯзиши ифротгароии динӣ, сабабҳои зухур ва бурузи он, заминаҳои инкишофи он, моҳияту табиат ва хосияти он ва ниҳоятан роҳу усулҳои муассири мубориза бар зидди ин падидаи номатлуб муҳим мебошанд.

Калидвожаҳо: таърих, дин, ифротгароии динӣ, ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-ифротӣ, Осиеи Миёна, Тоҷикистон, пайдоиш, паҳншавӣ.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ЗАРОЖДЕНИЯ И РАСПРОСТРАНЕНИЯ РЕЛИГИОЗНО-ЭКСТРЕМИСТСКИХ ПАРТИЙ И ДВИЖЕНИЙ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ТАДЖИКИСТАНЕ

Формирование государственной и национальной государственности и сохранение независимости вынуждает общество реализовывать свою внутреннюю и внешнюю политику особыми способами и находить достойное положение среди других государств. Каждое государство старается защищать свою независимость и защиту национальных интересов на необходимом уровне, обеспечивать их дальнейшее развитие шаг за шагом. В процессе реализации этих пожеланий национального и независимого государства возникают препятствия, которые не только нарушают защиту национальных интересов, но порой делают невозможным осуществление национальных целей. Эти препятствия являются угрозами, оказывающими негативное воздействие на мирную жизнь человека, общества и государства, нарушающими нормальную внутреннюю обстановку и упорядоченные общественные отношения.

Среди угроз и опасностей современности и опасных факторов для политической и общественной жизни – это религиозный экстремизм, явление, способное оказать негативное

влияние на конституционное устройство государства, государственную независимость и национальную безопасность страны в целом. Поэтому важно изучение религиозного экстремизма, причин его зарождения и распространения.

Ключевые слова: история, религия, религиозный экстремизм, религиозно-экстремистские партии и движения, Центральная Азия, Таджикистан, происхождение, распространение.

A LOOK AT THE HISTORY OF THE ORIGIN AND SPREAD OF RELIGIOUS-EXTREMIST PARTIES AND MOVEMENTS IN CENTRAL ASIA AND TAJIKISTAN

The formation of the state and national statehood and the preservation of independence forces the society to implement its internal and foreign policy in special ways and find a worthy position among other states. Each state tries to protect its independence and protection of national interests at the necessary level, to ensure their further development and step by step. In the process of implementing these wishes of the national and independent state, there are obstacles that not only disrupt the protection of national interests, but sometimes make it impossible to implement national goals. These obstacles are threats that have a negative impact on the peaceful life of a person, society and the state, disrupting the normal internal situation and orderly public relations.

Among the threats and dangers of modern times and dangerous factors for political and social life, religious extremism is a phenomenon that can have a negative impact on the constitutional structure of the state, state independence and national security of the country in general. Therefore, the study of religious extremism, the reasons for its appearance and appearance, the foundations of its development, its essence, nature and characteristics, and finally the effective ways and methods of combating this undesirable phenomenon are important.

Keywords: history, religion, religious extremism, religious-extremist parties and movements, Central Asia, Tajikistan, origin, spread.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Миракзода Фаридун Юсуфӣ** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми таърих, дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсия. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)93 4137333, E-mail: mastchoh94@mail.ru

Азизмуродов Муҳаммадсалим Раҳимович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи фалсафа ва сиёсати илмӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 935652184, E-mail: boghbon@bk.ru

Сведения об авторах: **Миракзода Фаридун Юсуфи** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат исторических наук, доцент, начальник управления науки и инновации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: mastchoh94@mail.ru

Азизмуродов Муҳаммадсалим Раҳимович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры философии и политологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 5652184, E-mail: boghbon@bk.ru

Information about the authors: **Mirakzoda Faridun Yusufi** - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Science and Innovation Department. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 93 4137333, E-mail: mastchoh94@mail.ru

Azizmurodov Muhammadsalim Rahimovich – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, senior lecturer of the Philosophy and Politics Chair. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 93 5652184, E-mail: boghbon@bk.ru

ТДУ: 94(41/99)

ОҒОЗИ РОБИТАҲОИ БАЙНИФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ

Мирсаидова Г.Т.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таърихи муносибатҳои мардуми русу тоҷик бештар аз ҳазор сол таърихро дар бар мегирад.

Асоси ба ҳамдигар наздик будани ин ду халқро решаҳои умумии генезиси ҳинду-аврупой, наздикии антропологӣ ва наҷодӣ ва мансуб ба гуруҳи ягонаи забонҳои ҳинду-аврупой ташкил медиҳанд. Бояд гуфт, ки дар маъхазҳои хаттии Шарқ номи «Рус»-ро муаррих Табарӣ, ки дар ибтидои асри X зиндагӣ кардааст, дар воқеаҳои ба соли 644 тааллуқдошта қайд намудааст. Олим, шоир ва ҳаким Абулқосим Фирдавӣ (934 - 1021) дар достони машҳури худ «Шоҳнома» дар бораи сарвати бузурги шоҳи Сосониён Хусрави II Парвиз нақл карда, ба яке аз ганҷҳои бешумори ба ӯ тааллуқдошта ишора карда менависад: “он аз маснуоти заргарӣ иборат буд, ки дар Чин, Ҳиндустон, Хазария ва Русия чамбоварӣ карда шудаанд”[10].

Мустаҳкам намудани ҳамкориҳои зич ва минбаъд ҳам самарабахш инкишоф додани муносибатҳои байни давлатҳо, алоқа дар соҳаи фарҳанг, илм ва маорифи маданӣ яке аз воситаҳои асосии пеш бурдани ҳамкориҳои байнидавлатӣ мебошад, ки ҳамаи давлатҳои соҳибхитӣ ба он диққати калон медиҳанд. Дар мавриди рабобити байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар солҳои истиқлолият гарчанде тадқиқотҳои зиёде бурда шудаанд, лекин аз тарафӣ муҳаққон баъзе ҷанбаҳои ин робитаҳо ба мисли самти байнифарҳангӣ камтар марида таҳқиқот қарор гирифта шудаанд. Соҳаи фарҳанг нақши бузурги пайвандсозро мебозад ва ба мустаҳкам намудани мурифпарварӣ дар ҳар ду давлат мусоидат менамояд. Дар ин самт баргузориҳои ҷорабиниҳои фарҳангии мутақобилан аз ҷониби ҳарду давлат роҳандозӣ мегарданд.

Дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон Федератсияи Россия миёни ҳамёрони асосии кишвар дар миқёси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мавқеи хоса дошта, ҷун шарикӣ асосии стратегӣ эътироф шудааст[4, с. 54].

Федератсияи Россия яке аз аввалин давлатҳоест, ки истиқлолият ва соҳибхитирии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба расмият шинохтааст. Заминаи шаклҳои нави ҳамкориро дар шароити рушди мустақилона, протокол дар бораи муқаррар намудани муносибатҳои дипломатӣ миёни ду кишвар асос гузошт, ки 8 апрели соли 1992 дар шаҳри Душанбе ба имзо расид.

Санаи 4 майи соли 1992 дар шаҳри Душанбе Сафорати Федератсияи Россия ғайолияти худро оғоз кард.

Дар таърихи 8 июни соли 1993 Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Москва ба Намояндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия таъдил дода, 18 декабри ҳамон сол дар заминаи он Сафорат таъсис дода шуд. Алҳол дар шаҳрҳои Екатеринбург ва Уфа консулгарии генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайолият мекунад, ки ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шаҳрвандони Тоҷикистон дар минтақаҳои Россия ва густариш бахшидан ба ҳамкориҳои нақши муҳим дорад [7].

Аз соли 1992 то 2013 миёни Тоҷикистону Россия зиёда аз 230 созишномаи байнидавлатӣ, байниҳукумати ва байниидоравии танзимкунандаи аксарияти соҳаҳои ҳамкорӣ ба имзо расидааст. Санади муҳимтарини байнидавлатӣ – Аҳднома дар бораи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ёрии тарафӣ ба ҳисоб меравад, ки 25 майи соли 1993 ба имзо расидааст. Миёни ду кишвар робитаҳои ғайоли сиёсӣ ва алоқаҳои бевосита дар сатҳи олии ба роҳ монда шудаанд. Роҳбарони ҳарду давлат мунтазам дар доираи сафарҳои расмӣ ва қорӣ, инчунин зимни ҳамоишҳои гуногуни байналмилалӣ мулоқоту вохӯриҳои зиёде судманд анҷом медиҳанд, ки дар рафти онҳо муҳимтарин масъалаҳои ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистону Россия ба таври мушаххас баррасӣ мегарданд[7].

Навгони ин таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки робитаҳои ду халқи бародар, ки дар як давлати воҳид зиёда аз 70 сол ҳаёт ба сар мебаранд ба баррасии ва навсозии комил ниёз дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия, ки рамзи ягонаи даламдориро доранд ва аз мероси ягонаи Иттиҳоди Шуравӣ баҳравар ҳастанд, кушиш ба харҷ дода истодаанд, ки арзишҳои созандаи замони Шуравиро пойдор нигоҳ доранд.

Баъди тезу тунд шудани вазъияти сиёсӣ дар Европайи Шарқӣ ва муташанниҷ шудани вазъияти муносибати Федератсияи Россия бо Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои НАТО Ҳукумати Федератсияи Россия кушиш ба харҷ дода истодааст, ки муносибатҳои худро дар самтҳои гуногун бо давлатҳои Осиеи Марказӣ ҳарчи бештар азнавсозӣ намояд ва раванг диҳад.

Дар ин мақола мо кушиш намудем, ки бештар оғози робитаҳои байнифарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россияро мавриди баррасӣ қарор диҳем, ки барои таҳқиқоти ояндамон заминаҳои омӯзиши ин масъаларо равшан андозем.

Аввалин ва асоситарин санади ҳуқуқӣ дар соҳаи муносибатҳои байни фарҳангӣ шартномаи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва кӯмаки мутақобилаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия мебошад, ки 25 майи соли 1993 ба имзо расида буд. [1, с. 24] Дар моддаи 21-уми шартномаи мазкур таъкид шудааст, ки ҳарду давлат дар бораи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва кӯмаки мутақобила байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия саъю кӯшиши онҳо дар бобати вусъат додани ҳамкорӣ дар соҳаи маданият, илм ва маориф. Қобили зикр аст, ки ҳарду давлат чиҳати рушду густариши ин робитаҳо на танҳо байни ташкилотҳои давлатӣ, балки бо ташкилоту муассисаҳои ғайриҳукуматие, ки ҳадафу вазифаашон амалӣ намудани лоиҳаҳо ва чорабиниҳои муштараки бунёдҳо ва иттиҳодияҳои фарҳангӣ мебошад, ҳамкориҳо доранд. Илова бар ин, дар созишнома ҳамчунин таъкид шудааст, ки ҳарду ҷониб дар бораи кушодани марказҳои фарҳангӣ дар қаламрави якдигар созишномаҳои алоҳида банданд [9, с. 140].

Дар асоси омӯзиши созишномаву шартномаҳои басташуда ва таҳлили онҳо муайян намудем, ки талаботи асосии муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи фарҳанг инчунин шартномаи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ёри хамдигарӣ мебошад. Байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар созишномаҳои зерини шартномавӣ байни ҳарду давлат инъикос ёфтааст:

1. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Маскав дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаҳои тичоратӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ ва фарҳангӣ (07.07.1995.)

2. Созишнома байни Ҳукумати Федератсияи Русия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг, илм ва техника, маориф, тандурустӣ, иттилоот, варзиш ва сайёҳӣ (19.09.1995).

3. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Русия дар бораи тартиб ва шартҳои қабул ва паҳн кардани барномаҳои ташкилотҳои телевизион ва радиои Русия дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон (16.04.1999).

4. Барномаи ҳамкорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи гуманитарӣ барои солҳои 1999-2002 (10.08.1999)

5. Протоколи Вазорати фарҳанги Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1999-2003.

6. Ёддошти тафохум байни Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати фарҳанги Федератсияи Русия дар соҳаи тайёр намудани кадрҳо (28.05.2002)

7. Ёддошти тафохум дар бораи натиҷаҳои гуфтушуниди вазири фарҳанги Федератсияи Русия Швидкой ва вазири фарҳанги Тоҷикистон Олимов К.О. дар бораи фаъолияти якҷояи тараққиёти Театри давлатии драмавии русии ба номи В. Маяковскийи Ҷумҳурии Тоҷикистон (31.05.2002);

8. Барномаи ҳамкорӣ байни Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати фарҳанг ва коммуниатсияи оммавии Федератсияи Россия барои солҳои 2004-2006 (04.08.2004).

9.Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати вилояти Саратов дар бораи ҳамкорӣҳои тичоратӣ иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангӣ.

10.Созишномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати фарҳанг ва коммуникатсияи оммавии Федератсияи Россия дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг.

Натиҷаҳои ба даст овардашуда, дар давоми солҳои соҳибхӯрии аз рӯи созишномаҳои дар боло зикршуда ба даст оварда шудаанд, нишон медиҳанд, ки тарафҳо дар инкишоф, тарбия ва тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маданият ва санъат дар қаламрави ҳар ду давлат саҳми арзанда гузоштаанд.Ҳамкори аз солҳои 1991-2016 дар соҳаи ҳамкорӣҳои башардӯстонаи ду кишвар барои муайян кардани дурнамои минбаъдаи равобити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия аҳамияти муҳим дорад. Дар солҳои истиқлолияти ду кишвар ҳамкорӣҳо дар соҳаҳои фарҳанг, илм ва маориф беш аз пеш фаъолона инкишоф ёфтанд [11, с. 39].

Маълум аст, ки фарҳанг ҳамеша дар рушди муносибатҳои байнидавлатии ду кишвар нақши муҳим бозидааст ва мебозад. Бо вучуди он ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ байни ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ на танҳо равобити иқтисодӣ, балки робитаҳои фарҳангӣ низ қанда шуданд, аммо пас аз як муддати муайян ҳамкорӣҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарор шуд. Федератсияи Россия фаъолона шурӯъ намуд.Воҳуриҳои гуногуни пурсамари ходимони маданият ва адабиёти ҳар ду мамлакат ба инкишофи муваффақиятноки онҳо махсусан мусоидат карданд. Дар ҷумҳури ҳар сол намоишҳои гуногун ва турҳои ходимони машҳури маданияти Федератсияи Россия барпо мегарданд. Масалан, дар шаҳри Душанбе тури артисткаи Халқии СССР Иосиф Кобзон, концерти пианино навоз Валерий Шкаруп, гурӯҳи «На-на» ва «Блестящие», сарояндагон Олег Газманов, Дмитрий Маликов, Леди Дэйв, Анастасия ва бисёр дигарон барпо гардид муваффақияти қалон ба даст оварданд [1, с. 29].

Ҳамин тариқ, муносибатҳои Тоҷикистону Русия дар соҳаи фарҳанг пурсамар инкишоф ёфтанд.Мунтазам тарҷума шудани асарҳои нависандагон ва шоирони тоҷик ба забони русӣ ва асарҳои шоирону нависандагони рус ба забони тоҷикӣ аз ҳамкориҳои зичи аъзоёни Иттифоқи нависандагони ҳар ду мамлакат шаҳодат медиҳад [8, с. 25].

Тарғиби фарҳанг, забон ва дигар арзишҳои маънавии халқҳои Тоҷикистон ва Россия дар муносибатҳои дучониба ҷойгоҳи хоса дорад. Баҳри таҳкими робитаҳо дар ин самт Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия дар бораи таъсис ва шартҳои фаъолияти марказҳои фарҳангӣ иттилоотӣ ба имзо расонида шудааст. Бояд зикр кард, ки таъсиси чунин марказҳо барои рушди ояндаи ҳамкорӣҳо дар соҳаи илму маориф, фарҳанг, технологияи инноватсионӣ аҳамияти муҳим хоҳад дошт.Қобил ба ёдоварист, ки дар ду даҳаи даврони соҳибистиқлолӣ пайваста баргузор шудани рӯзҳои фарҳангии ҳарду кишвар ва дигар чорабиниҳои илмӣ адабӣ дар шаҳрҳои Москваю Санкт-Петербург ва Душанбе ба ҳукми анъана даромада, дар рушду таҳкими бештари робитаҳои таърихан дӯстонаи мардуми тоҷику рус нақши муҳимро мебозад [2, с.14].

Ҳамкорӣҳои ду кишвар дар соҳаи илм, маориф, фарҳанг ва технологияҳои инноватсионӣ низ босамар тавсеа меёбанд. Ин раванд бо таъсисёбии намояндагии КВД «Россотрудничество», Маркази иттилоотӣ фарҳангии Бунёди «Русский мир» дар Тоҷикистон боз ҳам тақвият ёфт. Айни замон дар Тоҷикистон дар баробари Донишгоҳи Славянии Тоҷикистону Россия, инчунин филиали ду донишгоҳи пуриқтидори Москва – Донишгоҳи давлатии Россия ба номи М.Ломоносов ва донишкадаи хӯла ва пӯлоди Москва фаъолият доранд.

Тули солҳои охир теъдоди умумии донишҷӯёни Тоҷикистон, ки дар мактабҳои олии Федератсияи Россия таҳсил мекунанд, зиёда аз 5 ҳазор нафарро ташкил дода, рӯй ба афзоиш дорад.

Тарғиби фарҳанг, забон ва дигар арзишҳои маънавии халқҳои Тоҷикистон ва Россия дар муносибатҳои дучониба мақоми хоса доранд. Баргузориҳои Рӯзҳои фарҳангӣ ва Рӯзҳои адабиёти ду кишвар дар қаламрави якдигар (1997, 1999, 2004, 2005, 2008) анъанавӣ гардидаанд.

Бо итминон собит намудан мумкин аст, ки муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистону Россия бо назардошти воқеияти муосир устуворона ва давра ба давра тамоюлот ба таъмику тавсеа доранд. Дар ҳошияи афзун гардидани нақши дипломатияи иқтисодӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, муносибатҳои миёни Тоҷикистону Россия боз ҳам тақвият ёфта, онҳо торафт ҷабҳаҳои нав ба нави ҳамкориро мувофиқи имконият, ниёзмандӣ манфиатҳои мутақобила ва наздикии мавқеъ оид ба сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фарогиранд[1].

Бо ҷамъбасти гуфтаҳои боло метавон ба ҳулосае омад, ки ҳамкориҳо дар соҳаҳои маориф, илм ва фарҳанг дар давраи аввали истиқлолият пеш аз ҳама ба ҳифзи фазои ягонаи илмӣ-фарҳангӣ ва маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия нигаронида шудаанд. Асоси ҳуқуқии ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистону Русияро Созишнома байни ҳукуматҳои Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаҳои фарҳанг, илм, тандурустӣ, иттилоот, варзиш ва сайёҳӣ ташкил дод, ки соли 1995 ба имзо расида буд.

Ҳамин тавр, доираи муносибатҳои дучонибаю бисёрҷонибаи Тоҷикистону Россия фарогир ва дорои хусусияти доимо рушдкунанда буда, ҳарду кишвар дар таърихи ҳанӯз начандон тӯлонии соҳибистиклолӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳамкорӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардиданд.

**Муқарриз: Қобилов М.З., доктор (PhD) дар самти муносибатҳои байналмилалӣ
Адабиёт:**

1. Бойғонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шуъбаи модии муносибатҳои байналхалқӣ. Папкаи Федератсияи Русия. — Л. 39.
2. Дипломатия Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз / Зери таҳрири Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳамроҳон Зарифӣ. – Душанбе, 2009. – 167 с.
3. Зарифӣ Х. Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. – Душанбе: Ирфон, 2011. - 109 с.
4. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол. – Душанбе, 2016. – 234 с.
5. Пирназарова П.А. Муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи маориф, илм ва фарҳанг. – Душанбе, 2013. – 223 с.
6. Посольство России в Таджикистане, Посольство России в Республике Таджикистан, Посольство РФ в РТ | Об истории российско-таджикских отношений. Дата обращения: 7 ноября 2023. <http://www.rusemb.tj/ru/index/index/pageId/88>.
7. Посольство Таджикистана в России. Посолство Республики Таджикистан в Российской Федерации. Тоҷикистон ва Русияро таърихан муносибатҳои чандинасраи дӯстона ба ҳам мепайвандад. <https://mfa.tj/tg/moscow/munosibatho/tadzhikistan-rossiya>.
8. Сайидзода, З. Фаъолияти байналмилалӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: Бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ. – Душанбе, 2016. – 216 с.
9. Салимӣ, Н., Шарифзода А. Тоҷики оламшумул. – Душанбе, 2022. – 364 с.
10. Сатторзода, А. Дипломатияи парлумонӣ ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2000-2010). – Душанбе: Истеъдод, 2010, 140 с.
11. Шарифзода, А., Сатторзода, А. Асосгузори давлати навини Тоҷикон [Матн] / А. Шарифзода, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 368 с.

**ОҶОЗИ РОБИТАҲОИ БАЙНИФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА
ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ**

Мақолаи мазкур ба ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар соҳаи фарҳанг бахшида шудааст, мавзӯи мубрам дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ мебошад.

Дар мақола таъкид карда мешавад, ки мустақкам намудани ҳамкориҳои зич ва боз ҳам самарабахш инкишоф додани муносибатҳои байни давлатҳо, алоқа дар соҳаи фарҳанг, илм ва маориф яке аз воситаҳои асосии пеш бурдани ҳамкориҳои ҳаматарафа мебошад, ки ҳамаи давлатҳои соҳибихтиёр ба он аҳмияти калон медиҳанд. Дар мавриди равобитаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия дар солҳои истиқлолият бошад, онҳо дар таҳкими

робитаҳо накши бузург доранд ва ҳарду кишвар чорабиниҳои фарҳангии мутақобилан баргузор мекунад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Русия, фарҳанг, давлати муштарак, Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳамкориҳои дуҷониба, дурнамо.

НАЧАЛО МЕЖКУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ

Статья посвящается сотрудничеству между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией в области культуры и является актуальной темой в области международных отношений.

В статье подчеркивается, что укрепление тесного сотрудничества и более эффективное развитие отношений между государствами, общения в сфере культуры, науки и образования является одним из основных средств содействия всестороннему сотрудничеству, которому все суверенные государства придают большое значение. Что касается отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией за годы независимости, то они играют большую роль в укреплении связей, и обе страны проводят взаимные культурные мероприятия.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Российская Федерация, культура, совместное государство, Советский Союз, двустороннее сотрудничество, перспектива.

THE START OF INTERCULTURAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND RUSSIAN FEDERATION

The article dedicated cooperation between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation in the field of culture is a hot topic in the field of international relations.

The author studied the cooperation between the Russian Federation and the Republic of Tajikistan in the field of culture and came to certain conclusions. The article emphasizes that strengthening close cooperation and further effective development of relations between states, communication in the field of culture, science and cultural education is one of the main means of promoting comprehensive cooperation, to which all sovereign states pay great attention. As for the relations between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation during the years of independence, they play a big role in building ties, and both countries organize mutual cultural events.

Keywords: Republic of Tajikistan, Russian Federation, culture, joint state, Soviet Union, bilateral cooperation, prospects.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирсаидова Гулизор Талабовна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, асиссенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел. 988255820; почтаи электронӣ: gmirsaidova@internet.ru*

Сведения об авторе: *Мирсаидова Гулизор Талабовна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, ассистент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: 988255820; (+992 37) 232 50 00; E-mail: gmirsaidova@internet.ru*

Information about the authors: *Mirsaidova Gulizor Talabovna, Tajik International University of Foreign Languages of named after Sotim Ulughzoda, assistant of the department of history and intercultural communication. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Tajikistan. Phone: 988255820; e-mail: gmirsaidova@internet.ru*

**МОҲИЯТИ ТАЪРИХИИ ШАҲР ВА ШАҲРДОРИИ ҲИРОТ ДАР ТАШАККУЛ ВА
РУШДИ ҲУНАРҲОИ МИЛЛӢ (АСРИ XIV-XV)**

Низомов А., Ахмедов З.Ш.

**Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов**

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ шаҳри Ҳирот яке аз марказҳои қадимтарини фарҳангӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад, номи қадимии ин шаҳр аслан “Орӣ ё Арӣ” буда, баъдан бо мурури замон ва гардиши айём ба “Ҳарӣ” табдил ёфтааст. Онро ақвоми қадими ориёӣ пас аз ҳичрат ба эронзамин дар соҳили Орирӯд (Ҳарируд) бунёд карда будаанд, ки минбаъд пойтахти давлати Ориён гардид [1].

Дар тавсифи шаҳри Ҳирот навиштаанд, ки он аз қадимулайём яке аз шаҳрҳои бузурги билоди Хуросон аст ва ханӯз дар асрҳои V-VI ҳичрӣ макони басо обод ба шумор мерафтааст, ки баъдан бо дасти чингизӣ хеле хароб гардидааст [1].

Яъне Ҳирот аз қадимулайём яке аз шаҳрҳои ободу зебо ва сернуфузи сарзамини Хуросон ба шумор мерафт ва дар тӯли мавҷудияташ ҳодиса ва фоҷиҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст. Масалан, маълум аст, ки соли 1221 милодӣ ин шаҳр дар қатори дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон мавриди ҳамлаи лашкари муғул қарор гирифта, мардуми он далерона бо чингизӣ чангиданд, вале дар натиҷаи нобаробарии қувваҳо оқибат шикаст хӯрданд.

Оид ба анъанаҳои шаҳрдорӣ – дар Ҳироти охири асри XIV аввали асри XV қайд намудан зарур аст, ки Ҳирот воқеан ба маънои аслиаш ҳамчун шаҳри бузург (мисли Риму Димишқ ё худ Балху Бухоро) мавҷудият доштааст.

Аз назари илми фарҳангшиносӣ ва аз таърихи шаҳрдорӣ дар олам аниқ гардидааст, ки бунёди шаҳр ҳамчун ниҳоди ҳоси иҷтимоӣ пайваста ба рушди илму маориф, иқтисодиёту тичорат, тараққи анвои ҳунарҳо вазифаи бузургро анҷом додааст. Маҳз ҳамин намуд сифатҳои шаҳр, ки маъмулан дар он кишрҳои гуногуни мардум, қавму миллатҳои мухталиф, ҳунармандону тоҷирон, олимону шоирон, хаттотон якҷоя умр ба сар мебарданд, дар натиҷаи ба вучуд оварда шудани бозори рақобат, табдили бору амволи гуногун ба рушди кулли соҳаҳои зиндагии мардум сабаб мешуданд. Маълум аст, ки истилоҳи “мадина” (аз ҳамин ҷо инчунин “маданият”) аз арабӣ ба маънои ифодаи шаҳр омадааст.

Дар шаҳрҳои бузург одатан мафкураи табақаҳои миёнаи шаҳрнишинон, ки маҳз онҳо истеъмолкунандаи намунаҳои ҳунар ба шумор мерафтанд, бо роҳи инкишофи завқи бадеӣ, боло рафтани дараҷаи зеҳнӣ ва дорои имкониятҳои баҳодихӣ ба намунаҳои осори бадеӣ (шеърӯ мусиқӣ, кандакориву наққошӣ ва ғ.) сатҳи рақобатро дар ҳамаи соҳаҳо таъмин мекарданд.

Дар Ҳирот низ маъмулан як намуд «низоми доираи ҳунармандон» мавҷуд буд, ки онро асосан қосибон ташкил мекарданд. Яъне маълум мегардад, ки дар асрҳои XIV-XV дар ду пойтахти давлати Темурӣ - Самарқанд ва Ҳирот кулли анвои ҳунарҳо – наққошӣ, мусиқӣ, меъморӣ, хаттотӣ ва ғ. ба авҷи олии худ расида буд.

Биноҳои мадрасаву масҷид, мақбараҳои то замони мо расидаи он давра дар бораи қомебиҳои бузурги санъати меъморӣ ва ороишгарии он давра шаҳодат медиҳанд.

Яке аз хусусиятҳои санъати меъморӣ он давра пеш аз ҳама тамоюли ҳашаматхӯӣ ва таҷаммулписандӣ ба шумор мерафт. Дар санъати тасвирӣ бештар инъикоси нафиси наботот, хатҳои пурпечуби хандасӣ, рангҳои асили табиӣ (аксаран, гаммаи рангҳои кабуду сафеду нилобӣ), тарҳи аҷибӣ луоби нилгун истифода мешуданд. Гуфтан зарур аст, ки ҳамин гуна ҳашамат ва бузургманишӣ ҳоси табиӣ фарҳанги замон буд ва албатта ҳамаи ин ба ҷониби қудратии сарварони замон равона шуда буд.

Ҳамаи ин бешубҳа ба анвои дигари ҳунарҳо – мусиқӣ, сарояндагӣ, хаттотӣ, китобдорӣ таъсири бевосита мерасонид ва дар мазмуну мундариҷаи асарҳои санъат айнан ҳамин минвол ҳашаматпарастӣ ворид мешуд.

Маълум аст, ки шаҳри Ҳирот махсусан дар давраи ҳукмронии Султон Ҳусайни Бойқаро (1469-1506) ба яке аз марказҳои бузурги тамаддун ва фарҳангии замон табдил ёфт ва албатта бояд эътироф намуд, ки дар рушди фарҳанг ва ободии маърифати Ҳирот ва минтақаи атрофи он саҳми таърихии Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ва шоир Алишер Навоӣ хеле бузург аст [2].

Минбаъд шаҳри Ҳирот дар сояи маърифатпарварии ин ду шахсияти бузург ба маркази илмиву фарҳангӣ ва адабии на танҳо Хуросону Мовароуннаҳр, балки тамоми манотиқи атроф мубаддал гардид. Муҳим аст, зикр намоем, ки аз ҳамин давра ба дарбори сарварони Ҳирот ҳазорон нафар донишмандони машҳур, меъморон, мусиқишиносон, рассомон, наққошон, хушнависон, заргарон, саҳҳофон аз Мовароуннаҳр, Хуросон, Форс, Ироқ, Қазқоз, Ҳиндустон даъват мешуданд ва муддатҳои дароз дар ҳамин шаҳр зиндагӣ ва эҷод менамуданд.

Рушди илму ҳунар дар Ҳирот албатта ҳанӯз аз замони Шохрух низ ба назар мерасид, вале бояд эътироф намуд, ки маҳз дар нимаи дууми асри XV, яъне дар айёми ҳукмронии Султон Ҳусайн Бойқаро (1469–1506) Ҳирот аз нав ба яке аз калонтарин марказҳои илму маърифат дар минтақаи бузурги Хуросон табдил ёфт.

Хурӯши бемислу монанди иҷтимоӣ, рушди тиҷорат, сохтмони мадрасаҳои нав сабаб шуданд, ки ба Ҳирот аз тамоми ғушаву канорҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон беҳтарин ҳунармандон, шоирону донишмандон, ходимони варзидаи соҳаҳои гуногуни илму санъат сафар карданд ва макони зисти худро интихоб намуданд.

Чунин авҷи рушди соҳаҳои шахрдорӣ (савдо, таълим дар мадрасаҳо, рушди китобдорӣ, хаттотӣ ва ғ.) самарҳои хуб нишон дод ва дар андак муддат Ҳирот воқеан ба маркази бузурги маданӣ (шояд чун вориси Самарқанду Бухоро) ва макони баргузориҳои чорабиниҳои бонуфузи илмиву фарҳангӣ мубаддал шуд.

Маълум аст, ки сарварии ин давраи рушду такомули маърифатро дар Ҳирот бузургтарин шахсиятҳои давра орифи бузург, шоир ва мутафаккир Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492) ва ҳамчунин Мир Алишер Навоӣ (вазирӣ вақти Султон Ҳусайни Бойқаро) бар ўҳда доштанд. Мавлоно Ҷомӣ, ки худ аслан аз деҳаи Ҷом, наздикии Нишопур буд, дар Ҳирот таҳсил намуда, минбаъд фаъолияти илмӣ ва адабиашро маҳз дар ҳамин шаҳр идома додааст. Аз тарҷимаи ҳоли Мавлоно Ҷомӣ маълум аст, ки ў дар ин муддат якчанд маротиба ба Самарқанд барои идомаи таҳсил сафар кардааст.

Дар мазмуни аксари асарҳои Мавлоно асосан ғояҳои инсониятпарварона мавриди таҳлили бадеӣ қарор гирифтааст. Фарзанди барӯманди Ҳирот Мавлоно Ҷомӣ шояд аз таассуроти сафарҳои ба Самарқанд ҳамеша дар нияти он буд, ки Ҳиротро чун маркази бузурги фарҳангӣ бинад. Барои ҳамин ҳам ў бо истифода аз маълумоти уламои пешина (Абунасири Форобӣ, Шайх Низомии Ганҷавӣ ва диг.) барои рушду нумуи Ҳирот, тарбияи насли нави эҷодкорон (шоирону олимон) заҳмати бисёр кашидааст [3].

Дар асри XV махсусан санъати хаттотӣ ва китобсозӣ ривож намуд. Ин равияи ҳунари олий ба рушди илму ҳунари мусиқӣ низ бетаъсир намондааст, зеро дар ҳамин давра Камолиддин Биноӣ, шоир, мусиқидон, хаттот ва меъмори бузурги тоҷик, ки аз ҷумла ба омӯхтани илми мусиқӣ рағбати калон дошт, рисолаи маъруфи хешро оид ба назарияи Дувоздаҳмақом бо хати зебои худаш таълиф намудааст.

Дар масъалаи ҷалби аҳли ҳунароҳои зебо ва ашхоси шуҳратманд ягон шаҳр баробари Ҳирот қарор надошт. Дар нимаи аввали асри XV дар Ҳирот - Бойсунқар (бародари Улуғбек) ба сифати шахсияти маъруфи замон, кадршинос ва ҳомии илму маърифат ном бароварда буд. Ў дар дарбораш китобхонае бунёд карда, онро ба маҳзани маърифат ва коргоҳи аҳли илм табдил дод. Айнан дар ҳамин китобхона беҳтарин наққошон (миниётуросозҳо), хаттотон ва саҳҳофон самаранок фаолият мекарданд.

Мақтаби хеле бузурги миниётуросозии Ҳирот дар нимаи дууми асри XV тавассути теъдоди хеле калони аҳли ҳунари наққошӣ ба авҷи таракқиёти худ расид. Дар байни онҳо Камолиддини Беҳзод (тав. байни солҳои 1450-1460 - ваф. соли 1536/37) мақоми бузург дошт ва мероси хеле ғании ҳунароӣ боқӣ гузоштааст. Дар муҳтавои санъати миниатюра дар

баробари тасвири сахнаҳои таърихӣ, симоҳои бузургони замон, наққошон ҳамеша ба инъикоси соҳҳои мусиқӣ, давраҳои ҳунармандон (ансамблҳо иборат аз иҷрокунандагони соҳҳои гуногун) таваҷҷуҳ зоҳир менамуданд.

Чуноне ки болотар зикр гардид, дар шаҳри Ҳирот расми хеле начиби чалб ва тарбия намудани истеъдодҳои ҷавон қорӣ гардида буд. Масалан, маълум аст, ки яке аз чехраҳои маъруфи он давр - Мираки Наққош замоне аз қобилияти ғавқулодаи Камолиддин Беҳзоди ҷавон огоҳ шуда, минбаъд ӯро сарпарастӣ мекунад.

Дар тарбия ва ба воя расонидани Беҳзод ҳамчунин шоири бузург Алишер Навоӣ низ ғамхор ва мададгор гардида, барои рушду такомули истеъдодаш имкониятҳои зарурӣ фароҳам овардааст. Минбаъд шогирди меҳрубон ҷавобан ба ин ғамхориҳо дар осораш нахустин шуда симоҳои Навоӣ ва Ҷомиро тасвир намудааст.

Яке аз омилҳои хеле муҳими ба сатҳи баланд расидани илму ҳунар дар Ҳирот албатта таваҷҷуҳи ҳосаи давлатдорон ва фароҳам овардани шароити мусоид барои илмомӯзӣ буд. Нахуст бояд ёдовар гардид, ки дар ин давра дар сохтори девондорӣ дарбори Ҳусайн Бойқаро бузургтарин дар минтақа китобхонаи дорони ҳазорҳо нусха китобҳои нодир бунёд мегардад ва тибқи маълумотҳо ӯ ба якборагӣ барои таҳсили беш аз даҳ ҳазор толибилмони ҷавон аз минтақаҳои атрофи Ҳирот сарпарастии моддӣ ва маънавию ба уҳда мегирад.

Баъдан, дар нимаи дуоми аср Алишер Навоӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, ки маслиҳатгари асосии Султон Ҳусайн Бойқаро маҳсуб меёфтанд, бо ҳар роҳ ба дарбор соҳибистеъдодҳо – шоирону олимону мусиқачиёну сарояндагонро бо ҳидоятӣ хеш ба дарбор чалб менамуданд ва ба онҳо мадади ҳамҷониба мерасониданд.

Маълум аст, ки дар нимаи аввали асри XV давлатдорӣ Темурӣ ба ду бахш тақсим гардид, яъне яке дар Ҳирот (Хуросону Мовароуннаҳр) таҳти сарвари Шохруҳ ва дуввумӣ дар Самарқанд таҳти сарвари набераи Темур Улуғбек.

Тавре зикр гардид, маҳз дар ҳамин шаҳрҳои бузург, ки воқеан ба маркази илму маърифат табдил ёфта буданд, минбаъд анвои мухталифи ҳунарҳои зебо аз қабилӣ наққошӣ, меъморӣ, саҳҳофӣ, мусиқӣ, хаттотӣ ба дараҷаи олии ривочу раванқ меёбанд.

Бино ба ахбори муаррих, сафири испонӣ Гонзалес де Клавихо, мисли расми маъмулии ҳамаи дарборҳои бузург, дар Ҳирот низ нақши муғанниён, сарояндагону мутрибон дар айёми баргузории маросимҳои давлатӣ, меҳмондориҳои ҳоким, умуман дар ташкили расми фароғати аҳли дарбор хеле назаррас буд.

Масалан Клавихо Гонзалес менависад: «Дар раҷаи (ҳамоиш, сафкашии) бошукӯҳе, ки пас аз бозгашти Темур ба Самарқанд аз юриши ҳафтсола баргузор карда шуда буд, дар сафи пеш аввалин шуда санъатгарон ва ҳунармандон бо асбоб ва абзорҳои худ қарор доштанд. Сипас машоих ва уламо ва судур ва қуззот ва асҳоби мазҳаб меомаданд...»[4, с. 12]

Дар ҷойи дигар оид ба баргузории тӯӣ арӯсӣ Клавихо зикр намудааст, ки: «Дар маҷлиси сурӣ, ки шохзода хонум Хонзода, ҳамсари Мироншоҳ ба ифтихори арусии яке аз бастагони худ ва Темур тартиб дода буд, гурӯҳе аз сурудхонон, ки ҳамроҳи хондан бо олоти мусиқӣ оҳанг менавохтанд, ҳозир буданд»[5, с. 261].

Ин ва дигар ахбори таърихӣ далели онанд, ки воқеан ҳунари мусиқӣ, ширкати муғанниёну мутрибон, соатҳои дароз ҳунарнамоӣ намудани онҳо дар маҷлисҳои ҳосаи дарбор маҳз аз нуфузи бемайлони санъат ва эҳтироми ҷомеа ба намудҳои ҳунарҳои зебо дарак медиҳанд. Ин маврид бояд ёдовар гардид, ки ҳамаи ин амалҳо дар замоне рух медоданд, ки мусиқӣ, истифодаи соҳҳои мусиқӣ, расми гӯш кардани мусиқӣ аслан дар зери танқиди аҳли фатво қарор гирифта буд, яъне дар он давра ҳам дар қавоиди шарият мусиқӣ гӯё манъ гардида буд.

Қаъби назар аз ин ҳолат чи дар сатҳи дарбор ва чи дар байни мардуми одӣ суруду мусиқӣ ҷойгоҳи худро ҳифз менамуд, ҳунармандон обрӯ ва нуфузи баланд доштанд, хусусан мусиқии навъи дувоздахмақом рушду нумӯш пайдо карда буд.

Ҳамин буд, ки бо фатвои орифони замон Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ ва Мир Алишер Навоӣ аҳли маърифат ба илми мусиқӣ низ майлу рағбат пайдо карданд. Дар ҳамин

давра шахсан Мавлоно Ҷомӣ ба таълифи рисолаи махсус доир ба илми мусиқӣ шуруъ намуд, Алишер Навоӣ, ки худаш ҳамчунин мусиқидон ва навозанда, ҳатто бастакор буд, оҳангҳо эҷод мекард [6].

Камолиддин Биноӣ низ рисолаи махсусеро оид ба илми мусиқӣ навишта, онро бо ҳунари ҳаттотии худ оро дод. Андаке қабл муаллифони дигар, аз ҷумла Маҳмуд Ҳусайнӣ бо истифода аз маълумоти хеле фароҳи таърихӣ доир ба рушди илму амали мусиқӣ дар манотиқи атроф рисолаи мусиқии хешро “Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ” номгузорӣ кард. Яъне маълум мегардад, ки дар баробари рушди мусиқӣ ҳамчун намуди ҳунари ирфонӣ, олимони Ҳирот рӯ ба таҳқиқи нозуқиҳои назариявии мусиқӣ оварда, бо ҳамин дар байни аҳли ҳунар мусиқиро ба сифати бузургтарин омили тарбияи инсон муаррифӣ намуданд [7].

Дар замони ҳукмронии Темуриён ба шаҳри Ҳирот бо даъвати бевоситаи Султон Ҳусайн Бойқаро теъдоди беандоза зиёди олимону шоирон, ҳунармандону косибон, аз ҷумла аҳли ҳунари мусиқӣ – сарояндагону мутрибон ҷалб гардида буданд.

Масалан, бино ба маълумоти Зайниддин Восифӣ дар баробари бузургони шеърӯ адаб ба мисоли Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, Мир Алишери Навоӣ, Мавлоно Биноӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Мавлоно Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Мавлоно Наргисӣ, Камолиддини Бехзод, Ҳоҷа Мачудуддини Вазир, Мавлоно Али Сафӣ, Мавлоно Мирхонд, Мавлоно Сайфии Бухорӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ ва дигарон дар шаҳри Ҳирот Ҳофиз Басир, Ҳофиз Мир, Ҳофиз Ҳасан Алӣ, Ҳофиз Ҷомӣ, Ҳофиз Султон, Маҳмуди Айшӣ, Шохмуҳаммади Хонанда, Ҳофиз Турбатӣ ва Ҳофиз Ҷароғдон, ҳамчунин Ҳасани Нойӣ, Устод Қулмуҳаммади Удӣ, Устод Ҳасани Балабонӣ, Устод Али Хонақоҳӣ, Устод Муҳаммадӣ, Устод Аҳмади Ғичҷакӣ ва Устод Али Танбӯрӣ зиндагӣ ва эҷод мекарданд, даъват шуда буданд [8, с. 57].

Хушбахтона, доир ба вазъи ҳаёти фарҳангӣ, аз ҷумла мусиқии он давра маълумоти хеле зиёди таърихӣ дастраси замони мо гардидаанд.

Масалан, дар бисёре аз сарчашмаҳои ҳаттӣ, аз ҷумла дар ёддоштҳои Зайниддин Маҳмуди Восифӣ (Бадоеъ-ул-вақоъ) оид ба ҳаёту фаолияти эҷодӣ ва набзи фарҳангии давра маълумоти хеле аҷоиб ва шавқовар зикр ёфтаанд. Восифӣ оид ба шахсияти шоирону навозандагон, вазъи иҷтимоии замон, рӯҳияи вазнини мардуми одӣ, қисмати хароби иддаи хеле зиёди ҳунармандони берун аз доираи дарбор қиссаҳои зиёд нақл намудааст.

Маълум аст, ки иддаи хеле ками онҳо шоири касбӣ буданд ва аксарашон танҳо як намуд дилбастагии шахсӣ дар баробари ҳунарҳои адабӣ дошта, танҳо ҳунари хеш ва айёми фароғати худро ба шеърӯ сурудҳои сарф мекарданд.

Дар Ҳирот расм чунин буд, ки аҳли ҳунар бештар шоирон, навозандагон ва базлагӯён на танҳо дар маҷлисҳои дарбор, балки асосан дар паҳлуи дуконҳои саҳҳофӣ ва китобфурӯшӣ ё худ дар коргоҳи ин ё он косибон, дар майдону бозорҳои шаҳр маҷлисҳои шеърӯ сурудҳои ва мушоираҳо баргузор мекарданд. Таърихан аниқ аст, ки айнан ҳамин гуна маҳфилҳои адабӣ ва ҳунари дар шаҳрҳои дигари давлати темуриён, масалан дар Самарқанд низ барпо карда мешуданд.

Аз маълумоти дар боло зикр гардида аён мешавад, ки шаҳри Ҳирот воқеан дар асрҳои XIV-XV ба яке аз марказҳои бузургтарини минтақа табдил ёфта, аҳолии он, аҳли ҳунар, давлатдорон, косибон, шоирон ва олимони он дар рушди фарҳанги давраи худ саҳми хеле бузург гузоштаанд.

Масалан, дар нимаи аввали асри XV яке аз мусиқидонони маъруфи тоҷик Абдулқодир Мароғай дар рисолаи машҳури хеш “Мақосид-ул-алҳон” доираи комили назарияи мусиқӣ ва маълумоти дақиқеро оид ба ҳаёти фарҳангии Самарқанду Бухоро фароҳам овардааст.

Назари муҳаққиқонаи Мароғай оид ба хусусиятҳои низоми Дувоздаҳмақом, ки муаллиф онро бо тасвири расмҳои аниқ ва нақшаҳои дақиқи рӯйи қоғаз овардааш исбот намудааст, минбаъд барои аҳли ҳунар, эҷодкорони суруд мусиқӣ ҳамчун дастурамал хизмат намудааст.

Бояд зикр намуд, ки дар рисолаҳои мусиқии Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Камолиддин Биноӣ ишорае ба матни Мароғай мавҷуд нест, вале ба ҳар ҳол мо метавонем, тахмин созем, ки ақидаҳои илмии Мароғай ба мазмуни муҳтавои осори Ҷомӣ низ бетаъсир набудааст [9].

Масъалаи дигаре, ки маҳз ба замони рушди санъати мусиқӣ ва сарояндагӣ дар Ҳирот иртибот дорад, ин пайдо шудан, аниқтараш хеле устувор гардидани суннатҳои “зуллисонайн” (дузабонӣ) дар олами мусиқӣ мебошад. Мароғай чандин карат нақл намудааст, ки аҳли ҳунар дар назди ҳокимони туркзабон баъзан кӯшиш мекарданд, ки якчанд таронаҳоро ҳатман ба забони туркӣ сароянд.

Ин расм дар Самарқанд маъруф буд, вале андаке баъд дар Ҳирот, пас аз таълифи иддаи хеле зиёди ғазалҳои туркӣ аз ҷониби Алишер Навоӣ (бештари онҳо айнан дар қолаби бахрҳои маъмулии ғазалиёти форсӣ-тоҷикӣ, хусусан ҳазач ва рамал буданд), доираи иҷрои оҳангҳои Дувоздаҳмақом хеле васеъ мегардад.

Яъне дар замоне, ки дар сатҳи баланди давлатдорӣ намояндагони туркзабон соҳиби қудрат гардида буданд, бечунучаро дар доираи мундариҷоти намунаҳои назму мусиқӣ тағйироти муайян ҳамчун зарурати замон ворид мегардад.

Зиёда аз ин, маҳз дар ҳамин давра дар доираи иҷрогарии оҳангҳои Дувоздаҳмақом дар баробари ашъори тоҷикӣ, туркӣ ҳамчунин матнҳои арабӣ ва ҳатто ҳиндӣ низ истифода карда мешудаанд.

Яъне маълум мешавад, ки дар паҳнои олами атроф - ҳудуди Осиёи Миёна, Афғонистон, Эрон, Озарбойҷон, мамалики араб (Ироқ, Мағриб) ва Ҳиндустон, чараёни хеле муҳими таърихӣ таъсиррасонии тамаддунҳо оғоз мегардад. Мусиқии тоҷикӣ тавассути садҳо қорвонҳои тиҷоративу фарҳангӣ ба нимҷазираи Араб, ба Алҷазоиру Мароқаш ворид мегардад [7].

Дар самти дигар суннатҳои бойи мусиқии Ҳирот бо дасту ҳунари намояндагони манотиқи ҳамсоя минбаъд ба рушди ҳунари мақомсарой дар Фарғонаву Тошканд, Самарқанду Бухоро ва Хучандшаҳр низ таъсири беандоза бузург расонидааст. Дар ин ҳусус масалан, Дарвешалӣ Чангии Бухороӣ дар рисолаи “Тухфат-ус-сурур” зикр намудааст [10].

Хулоса, муайян гардид, ки тамаддуни Ҳирот, аз ҷумла рушди хеле баланди ҳунарҳои зебо – мусиқӣ, меъморӣ, ҳаттотӣ, мутрибӣ, инчунин таълифоти ба илми мусиқӣ бахшидаи орифони Ҳирот - Абдурраҳмони Ҷомӣ, Камолиддин Биноӣ, инчунин шоири маъруфи ўзбек Алишер Навоӣ дар таърихи рушду нумуи ҳунар дар Мовароуннаҳр ва Хуросон нақши хеле бузург доштааст.

Муқарриз: Мирақзода Ф.Ю., н.и.т., дотсент

Рӯйхати адабиёт:

1. Халилуллоҳи, Х. Осори Ҳирот. Чопи сангӣ, 1309 ҳичрии шамсӣ.
2. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV. – Душанбе: Дониш, 1987. - 262 с.
3. Айнӣ, С. Восифӣ ва хулосаи Бадоеъ-ул-вақоъ. – Душанбе: Ирфон, 1977. - 162 с.
4. Иқтибос аз китоби Эҳсон Ёршотир «Шеърӣ форсӣ дар аҳди Шоҳрух».
5. Сафарномаи Клавихо. Тарҷумаи Масъуд Раҷабниё, Техрон, 1371.
6. Каримова, З.Г. Навоӣ в муьке. – Ташкент: 1988, 143 с.
7. Низомов, А. Таърихи мусиқии тоҷик. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 382 с.
8. Зайнуддин Маҳмуди Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоъ. – Душанбе: Адиб, 2017. - 479 с.
9. Мароғай, А. “Мақосид-ул-алҳон” / Таҳия ва нашри Тақӣ Бинеш. - Техрон, 1344)
10. Дарвешалии Чангӣ. “Тухфат-ус-сурур”. (Рисолаи мусиқӣ). - Душанбе. – 2022. – 197 с.

МОҲИЯТИ ТАЪРИХИИ ШАҲР ВА ШАҲРДОРИИ ҲИРОТ ДАР ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҲУНАРҲОИ МИЛЛӢ (АСРИ XIV-XV)

Дар мақола муаллиф моҳияти таърихӣ шаҳр ва шаҳрдорӣ Ҳирот дар ташаккул ва рушди ҳунарҳои миллии асрҳои XIV-XV аз ҷумла мусиқиро таҳлилу баррасӣ намуда, ҳамчунин вазъи рушду ривоҷи ҳунарҳои зебо: наққошӣ, ҳаттотӣ, саҳҳофӣ ва мусиқии ҳирфавӣ тоҷикро шарҳ додааст.

Аз муҳтавои мақола аён мешавад, ки шаҳри Ҳирот воқеан дар асрҳои XIV-XV ба яке аз марказҳои бузургтарини минтақа табдил ёфта, аҳолии он, аҳли ҳунар, давлатдорон, косибон, шоирон ва олимони он дар рушди фарҳанги давраи худ саҳми хеле бузург гузоштаанд. Ин ва дигар ахбори

таърихӣ далели онанд, ки воқеан хунари мусиқӣ, ширкати муганниёну мутрибон, соатҳои дароз хунарнамоӣ намудани онҳо дар маҷлисҳои ҳосаи дарбор маҳз аз нуфузи бемайлони санъат ва эҳтироми ҷомеа ба намудҳои хунараҳои зебо дарак медиҳанд.

Калидвожаҳо: *Ориён, Ҳичрӣ, Мовароуннаҳр, Хуросон, Димшиқ, Балх, Бухоро, Шаҳрисабз, Самарқанд, Қафқоз, Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ, Алишер Навоӣ, Султон Ҳусайни Бойқаро, Камолиддини Бехзод, Мираки Наққош, Ханзода, Дувоздаҳмақом, Марогаӣ, Камолиддин Биноӣ, Мағриб, Хучанд.*

ИСТОРИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И МУНИЦИПАЛИТЕТ ГЕРАТА В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕМЕСЕЛ (XIV-XV ВЕКА)

В статье рассматривается историческая роль и вклад крупнейшего средневекового города Герата в становлении и развитии многих видов народных ремесел, книжного дела, музыки, поэзии, а также анализируется социальное состояние городского общества, бытование многих форм культурной деятельности, проведение фестивалей песен и музыки.

Из содержания статьи можно сделать вывод о том, что город Герат становится в XIV-XV веках одним из крупнейших культурных и административных центров региона, а его население - художники, государственные деятели, ремесленники, поэты и ученые внесли большой вклад в развитие культуры и музыкального искусства своего времени. Эти и другие исторические факты доказывают, что музыкальное искусство, компания певцов и их многочисленные выступления на специальных фестивалях и народных праздниках являются доказательством непрекращающегося влияния искусства.

Ключевые слова: *Ориан, Хиджра, Моваруннахр, Хорасан, Дамаск, Балх, Бухара, Шаҳрисабз, Самарқанд, Кафказ, Нуриддин Абдураҳмони Ҷами, Алишер Навоӣ, Султан Хоссейни Бойқаро, Камолиддин Бехзод, Мираки Наққош, Ханзода, Дувоздаҳмақом, Марогаӣ, Камолиддин Биноӣ, Мағриб, Худжанд.*

THE HISTORICAL ESSENCE OF THE CITY AND THE MUNICIPALITY OF HERAT IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL CRAFTS (XIV-XV CENTURIES)

In the article, the author analyzed and considered the historical essence of the Herat city and the city administration of in the formation and development of national crafts of the XIV-XV centuries, and at the same time explained the state of development and development of beautiful crafts, including professional Tajik music. From the above-mentioned information, it is clear that the city of Herat became one of the largest centers of the region in the 14th-15th centuries, and its population, artists, statesmen, artisans, poets and scientists made a great contribution to the development of the culture of their time. These and other historical facts prove that the art of music, the company of singers and singers, their long hours of performance in special court gatherings are proof of the unceasing influence of art and society's respect for beautiful arts.

Key words: *Orian, Hijri, Movarunnahr, Khorasan, Damascus, Balkh, Bukhara, Shahrissabz, Samarkand, Kafkaz, Nuriddin Abdurrahmani Jami, Alisher Navoi, Sultan Hosseini Boykaro, Kamoliddin Behzod, Miraki Naqqosh, Khanzoda, Duvozdahmaqom, Marogai, Kamoliddin Binoi, Maghrib, Khujiand.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Низомӣ Аслиддин, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои санъатишиносӣ, мудири шӯъбаи санъатишиносӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992)934031950. E-mail: asnizamov@yandex.ru*

Аҳмедов Зухриддин, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа. Сатторов, докторант (PhD). Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: +99255559100. E-mail: zukhuriddinakhmed@yandex.ru

Сведения об авторах: *Низами Аслиддин, Национальная академия наук Таджикистана, доктор искусствоведения, заведующий отделом искусствоведения. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел. (+992934031950). E-mail: asnizamov@yandex.ru*

Аҳмедов Зухриддин, Таджикская национальная консерватория имени Талабхуджи Сатторова, докторант (PhD). Адрес: 734025, г. Душанбе, пр, Рудаки, 33. Тел.: (+99255559100). E-mail: zukhuriddinakhmed@yandex.ru

Information about the authors: *Nizami Asliddin, National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Art History, Head of the Department of Art History. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. Tel. (+992934031950). E-mail: asnizamov@yandex.ru*

Akhmedov Zuhriddin, Tajik National Conservatory named after Talabhudzhi Sattorov, doctoral student (PhD). Address: 734025, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel.: (+99255559100). E-mail: zukhuriddinakhmed@yandex.ru

ТДУ: 78.072 (575.3)

РУШДИ МУСИҚИИ ПОЛИФОНИИ ТОЧИК ДАР АСРҲОИ ХХ-ХХІ

Убайдзода Б.А.

Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Дар мусиқии академии тоҷик асарҳо дар жанрҳои алоҳидаи полифонӣ – *фуга, инвенсия, пассакалия, канон, фугетта, фугато* хеле зиёданд. Жанрҳои алоҳидаи полифонӣ аллақай дар осори композиторони наслҳои аввал мушоҳида мешаванд. Байни композиторони тоҷик қариб композиторе нест, ки ба ягон жанри полифонӣ рӯ наоварда бошад. Дар миёни композиторони тоҷик Александр Ленский (1910-1978), Шарофиддин Сайфиддинов (1929-2014), Дамир Дӯстмуҳаммадов (1941-2003) ва Аъзам Солиев (1941-2013) дар осори худ бештар ба полифония таваҷҷӯҳ додаанд. Аз ҷумла, Александр Ленский – панҷ фуга [7, с. 96], Шарофиддин Сайфиддинов – нӯҳ фуга [16, с. 3], Дамир Дӯстмуҳаммадов – панҷ фуга [16, с. 48], ду триову се миниатюраи полифонӣ (бо сохтори имитатсионӣ), Аъзам Солиев – ҳафт фуга [16, с. 63], як триои полифонӣ (бо сохтори имитатсионӣ) ва Фирӯз Баҳор «24 прелюдия ва фуга» ва дигарон доранд.

Аввалин фугаҳои тоҷикро таҳти унвони «*Ду прелюдия ва фуга дар асоси оҳангҳои халқии тоҷикӣ*» соли 1940 Александр Ленский навиштааст [8]. Ин шояд нахустин талқиноти ҳамчояшавии мустақили мусиқии халқии тоҷик бо полифония бошад.

Байни композиторони Тоҷикистон Фирӯз Баҳор композиторест, ки яке аз услубҳои эҷоди худро полифония интихоб кардааст. Ф. Баҳор қариб дар тамоми асарҳои худ баёни полифониро аслан истифода мебарад. Муҳаккиқ В. Задератский полифонияро ҳамчун «Санъати оҳангӣ» муайян мекунад [6, с. 95]. Фуга «жанре, ки дар худ ғановатмандии кулли полифонияро дар бар гирифтааст» [15, с. 975] аз мадди назари ин композитор дур буда наметавонист. Ӯ дорои асарҳои сершумори полифонист, аз ҷумла, пйесаҳои полифонии «*Дар қўҳи баланд*», [17, с. 9] «*Канон*», [17, с. 10] «*Мусоҳиба*»; силсилаҳои хурди алоҳида чун прелюдия ва фуга D-dur, «Прелюдия ва Lento» барои оркестри камеравӣ, прелюдия ва фуга E-dur ва дигарон аст. Илова бар ин, Фирӯз Баҳор барои кўдакон пйесаҳои дорои техникаи полифонӣ бо унвони маҷмуаи «*Пйесаҳо барои Зўҳро*» навиштааст [14]. Ӯ фугаро дўст медошт. Дар таърихи ташаккули фуга нақши калонро кансона, речеркар, капричио ва фантазия бозиданд. Мусиқишиносон қайд мекунанд, ки «дар мавридҳои зиёд композиторон дар ҷустуҷўи имкониятҳои семантикии истифода нашуда буда, онро бо мазмуни лаҳнӣ-гармонии ғайри суннатӣ пур мекунанд» [15, с. 988]. Дар умум, полифонияи композитор Фирӯз Баҳор шунавандагони синну соли хурд, миёна ва калонро фарогир аст. Тавре, ки мусиқишиноси маъруфи рус А.Н. Серов қайд мекунад «полифонияро ба маънои том ба воситаи якҷояшавии гармонии якҷанд оҳанги ҳамзамон садодиҳанда фаҳмидан мумкин аст. Дар нутқи муқаррарӣ ҳамчоя сухан гуфтани якҷанд кас имконнопазир аст. Дар мусиқӣ ин мучиза воқеист ва он яке аз хусусиятҳои эстетикӣ санъати мусиқиро ташкил медиҳанд» [12, с. 344]. «Полифония яке аз василаҳои муҳими композитсияи мусиқӣ ва ифодаи бадеист» [12, с. 344].

Ва ниҳоят Фирӯз Баҳор ягона композитори Тоҷикистон аст, ки эҷоди жанри бузургсилсилаи «*24 прелюдия ва фуга*»-ро ба ўҳда гирифтааст.

Он дар асоси лаҳн, зарб ва оҳангҳои миллии тоҷикӣ эҷод шудааст. Мусиқишинос Л. Назарова ба мусиқии халқии мамолики шарқ таваҷҷӯҳ зоҳир карданро яке аз хусусиятҳои услуби Ф. Баҳор мешуморад «Истифодаи рангҳои садои мусиқӣ, бидуни шакл яке аз паҳлуҳои кавии лаёқати композитор Фирӯз Баҳор мебошад» [11, с. 40]. Ин силсила пайвандгари санъати мусиқии аврупоӣ ва санъати мусиқии тоҷикӣ мебошад. Зеро дар силсилаи «*24 прелюдия ва фуга*»-и Фирӯз Баҳор на танҳо суннатҳои мусиқии миллии тоҷикӣ (оҳанг, зарб, лаҳн), балки унсурҳои мусиқии *давраи Барокко* ва *давраи Модернӣ* низ устодона ворид шудааст. «Барои забони гармонӣ ба бисёр асарҳои Ф. Баҳор якҷояшавии политоналӣ хос аст» [4, с. 77]. «Дар асарҳои Ф. Баҳор зарби остинатӣ ҳамчун унсури драматургӣ ва сохторӣ, нақши муҳимро мебозад» [4, с. 77]. Тартиби сохтори ин силсилаи бузург аз рӯи давраи

квинтой ба амал оварда шудааст. Ин силсилаи бузург аз соли 1985 то 2002 навишта шуда, тахти эҷоди 38 қарор дорад [7, с. 47].

Фирӯз Баҳор ягона композитори тоҷик аст, ки пас аз 258 сол аз эҷоди силсилаи полифонии И.С. Бах (1744), соли 2002 «24 прелюдия ва фуга»-и худро навиштааст. Ин силсила ба асарҳои нодире шомил аст, ки симои мусиқии миллиро бениҳояд ифтихорманд гардондааст.

Дар умум, Фирӯз Баҳор яке аз ду композитори Осиёи марказӣ аст, ки ба ин жанр рӯ овардааст. Муносибати ӯ ба полифония хеле самимист. Дар эҷодиёти Фирӯз Баҳор ин муносибат хеле равшан иникос ёфтааст. Зухуроти онро дар панҷ ифодаи эҷодии ӯ қайд кардан мумкин аст: жанр, услуби баён (фактура), унсури ифода, забони полифонӣ ва тафаккури полифонӣ. Чунин хусусиятҳои эҷодӣ ба ӯ имкон дод, ки ба жанри нодире «24 прелюдия ва фуга» рӯ оварад.

Таърихи ин жанр дар мусиқӣ хеле диққатҷалбкунанда аст. Аввалин бор ба ин жанр композитори олмонӣ И.С. Бах дар асри XVII рӯ овардааст. Маълум аст, ки ӯ силсилаи бузурги полифониро иборат аз «48 прелюдия ва фуга»-ро дар ду чилд (ҳар як чилд иборат аз «24 прелюдия ва фуга») зери унвони «Клавири хубтемператсияшуда» (*Das Wohltemperierte Clavier*) эҷод намудааст. Идомадиҳандагони силсилаҳои бузурги полифонии суннатӣ, ки ба талқиноти И.С. Бах пайравӣ кардаанд, дар мусиқии композиторӣ начандон зиёданд, аз ҷумла, силсилаи полифонии «48 прелюдия ва фуга»-и К. Черни (1830), «24 прелюдия ва фуга»-и В.П. Задератский (1937), «24 прелюдия ва фуга»-и Д.Д. Шостакович (1951), «24 прелюдия ва фуга»-и Р. Шедрин (1964), «24 прелюдия ва фуга»-и И. Еличёва (1970), «34 прелюдия и фуга»-и В. Бибик (1973), «24 прелюдия ва фуга»-и Г. Мушел (1975), «24 прелюдия ва фуга»-и К. Сорокин (1977), «24 прелюдия ва фуга»-и А. Флярковский (1992), «24 прелюдия ва фуга»-и С. Слонимский (1994), «24 прелюдия ва фуга»-и Н. Капустин (1996) ва «24 прелюдия ва фуга»-и Ф. Баҳор (2010).

Полифония дар асри XX даври тиллоии инкишофро аз сар гузаронид. Дар илми мусиқӣ силсилаҳои полифониро бо унвонҳои «силсилаи хурд» [9, с. 219] ва «силсилаҳои бузург» (Т. Ливанова) [9, с. 211] ном мегиранд. Дар эҷодиёти композиторон «силсилаи бузург» талқиноти гуногунро пайдо кардааст. Он силсилаҳое, ки дар пайравии талқиноти И.С. Бах офарида шудаанд, дар мусиқишиносӣ унвони шартии «силсилаҳои бузурги полифонии суннатӣ»-ро гирифтаанд. Силсилаҳое, ки дар он дигаргунсозӣ ва талқини нави сохторӣ дида мешавад, «силсилаҳои бузурги полифонии ғайрисуннатӣ» ном мебаранд. Аслан ин рабабандӣ аз навъи силсилаи хурди полифонӣ бармеояд. Ду қисми силсила тибқи суннат ҳамон аст, ки дар худ прелюдия ва фугаро дар бар мегирад ва он силсилаи бузурги полифонии суннатӣ маҳсуб меёбад. Вале асоси силсилаи бузурги полифонии ғайрисуннатиро силсилаи хурди полифоние ташкил медиҳад, ки фантазия ва фуга, речитатив ва фуга ва амсоли онҳоро дар бар мегирад.

Дар заминаи силсилаҳои суннатии полифонӣ талқинҳои дигари эҷодӣ пайдо шудаанд, ки онҳоро метавон чӣ тавре, ки қайд кардем, шартан ба силсилаи бузурги ғайрисуннатӣ дохил намуд. Силсилаи бузурги ғайрисуннатӣ дорои якчанд хусусияти худ аст:

- дар силсила гарчанде жанри сирф полифонии фуга нигоҳ дошта шавад ҳам, лекин он бо жанрҳои дигари мусиқӣ, аз қабиле речитатив, интерлюдия, фантазия ва ғайра ҳамчун силсиларо ташкил мекунад;

- теъдоди силсилаҳои хурд дар онҳо гуногунанд, аз ҷумла, 4, 5, 7 ва ғайра;

Асоси лаҳнӣ ва ҳатто тартиби лаҳнӣ дар силсилаҳои хурди полифонӣ бо системаи мажор-минор маҳдуд нест. Силсилаҳо на танҳо дар низоми мажору минор, балки дар сирф диатоника ва ё пентатоника низ офарида шудаанд.

Ба ақидаи санъатшиноси шинохтаи рус И.И. Васирук³ чолибияти эҷоди силсилаи калон ин шарҳи тавоноии композитор аст, ки «мушкилоти рӯзмарраи ҷаҳонро дар эҷодиёташ инъикос карда, таърихан дарҷ мекунад» ва боз чунин мешуморад, ки «дар силсилаи калон, композитор имкони возеҳ кушодани мавзӯи эстетикиро дорад, ки онро хубтару пурра мекушоад» [2, с. 57]. Бо вучуди ин, сарфи назар аз зиёд шудани тавачҷуҳ ба полифония дар асри XX, пайдоиши силсилаи нави полифонӣ ҳамеша як воқеаи муҳим хоҳад монд, зеро он аз маҳорати композиторӣ, камолоти бадеӣ ва аз ҷиддӣ будани ниятҳои эҷодии композитор дарак медиҳад. Силсилаи полифонии «24 прелюдия ва фуга»-и композитори тоҷик, бе ягон шубҳа як падидаи нодир аст, ки на танҳо барои мусиқии тоҷик, балки барои мусиқии ҷаҳон, арзиши мубодилаи афкори мусиқӣ дорад. Тавоноии ин асари Фирӯз Баҳор дар он аст, ки ба ҷаҳониён сатҳи баланди тафаккури полифонии композитори тоҷикро нишон медиҳад.

Соли 2008 силсилаи полифонии «24 прелюдия ва фуга»-и Фирӯз Баҳор дар озмуни байналмилалӣ композиторон ба номи С.С. Прокофиев (Санкт-Петербург, Россия) сазовори ҷойи якум мегардад [3, с. 64]. Дар ибтидо композитори тоҷик Ф. Баҳор, «6 прелюдия ва фуга» менависад, ки дар шаҳри Москва аз ҷониби Н.И. Пейко ва А.И. Пирумов соли 1987 иҷро мешаванд. Пас аз иҷрои «6 прелюдия ва фуга», мунаққидони мусиқӣ иқдоми композиторро хуб пазируфта, ўро таърифу таҳсин менамоянд. Муваффақияти ин концерт ба композитор илҳами бузург бахшид ва ба эҷоди идомаи ин силсила баргардонид. Дар нимаи дуҷуми соли 1996 Фирӯз Баҳор бо оилаи худ ба Ҷумҳурии Федеративии Олмон кӯчид. Такмилдиҳии ниҳии силсилаи «24 прелюдия ва фуга» аллакай дар Берлин ба итмом мерасад, «баъзе прелюдияҳо ва фугаҳо ихтисор мешаванд, баъзеҳо тағйир меёбанд» [3, с. 66].

Аз ибтидо «24 прелюдия ва фуга» чун силсила дар тафаккури композитор тавлид ёфта, «як барномаи консертро ташкил мекард» [3, с. 117]. Вақти садодиҳии силсила аз аввал то охир дар барномаи Sibelius 90 дақиқаро фаро мегирад, ки дар ҳақиқат вақти як консерти том аст. Аммо концерт бахшида ба силсилаи полифонии «24 прелюдия ва фуга» ҳанӯз садо надодааст. Силсилаҳои хурди алоҳида аз ҷониби пианинонавозони дохилу хориҷ низ иҷро шудаанд. То озмуни композиторон ба номи С.С. Прокофиев аз ҷониби пианинонавоз В. Скориков дар моҳи майи соли 1988 дар III-Фестивали байналмилалӣ мусиқӣ дар толори Қасри Юсупов «6 прелюдия ва фуга» иҷро шуд. Соли 2008 дар озмуни байналмилалӣ композиторон ба номи С.С. Прокофиев (дар Санкт-Петербург, Россия) А. Ковалев танҳо панҷ прелюдия ва фугаро иҷро кард. Ин ҳам бошад прелюдия ва фугаи №5, 6, 8, 15 ва №24 мебошад. Дар толори Иттифоқи композиторони шаҳри Москва «6 прелюдия ва фуга»-ро Галина Ширинская соли 1986 иҷро намудааст, ки ба ақидаи муаллиф, аввалин иҷрокунанда аст. Соли 2018 бошад прелюдия ва фугаи d-moll (№24)-ро Убайдзода Бахтиёр аввалин маротиба дар Консерваторияи миллии Тоҷикистон иҷро кард, ки ин ҳам имтиҳони хатм буд. Лек мутаассифона ҳанӯз силсилаи полифонии «24 прелюдия ва фуга» дар шакли пурра иҷро нашудааст.

Силсилаи «24 прелюдия ва фуга» яке аз намунаи омезиши усулҳои ғарбӣ ва шарқӣ ба ҳисоб рафта, пеш аз ҳама он назар ба сохтор дар оҳанг ва лаҳн зоҳир гардидааст. Асоси сохтори ҳар гуна силсила албатта лаҳн аст. Тибқи анъанаи силсилаи полифонии И. С. Бах, силсилаи полифонии Ф. Баҳор фарогири 24 лаҳн аст. Композитор Фирӯз Баҳор тартиботи лаҳнии онро дигар карда, дар даври квинтой навиштааст. Дар ин тартибот, ҳар як лаҳни мажорӣ мувозии минорӣ дошта, лаҳнҳои дизӣ афзоишбанданд, лаҳнҳои бемолӣ бошад коҳишбанда. Пеш аз Фирӯз Баҳор композиторон Д. Шостакович ва Р. Шедрин ва дигарон низ тартиботи давраи квинтоиро дар силсилаҳои полифонии худ истифода бурдаанд [5].

Хусусияти дигари силсила дар он аст, ки прелюдия ва фугаҳо дар фазои мусиқии миллии тоҷикӣ эҷод шудаанд. Ба монетаҳои сохтории яке аз мушкилтарин жанри силсилави-полифонӣ нигоҳ накарда, Ф. Баҳор аз асоси мусиқии миллии тоҷик дур намеравад, зеро

³ Васирук Ирина Ивановна – мутахассисӣ соҳаи полифоня, мусиқиишинос, номзади илмҳои санъатшиносӣ (2008), аъзои Шурои таърих ва назарияи мусиқӣ, лауреати озмун дар миёни донишгоҳҳо барои беҳтарин китоби илмӣ (2012).

мусиқии миллӣ дар хуни ӯ чорист. Ин аст, ки силсилаи полифонии Ф. Баҳор дар байни силсилаҳои бузурги полифонии композиторони дигар, тафовут дорад.

Бояд қайд кард, ки ғояи якҷо кардани сохтори мусиқии аврупоӣ бо мусиқии миллӣ дар таҳияи силсилаи полифонӣ барои композитор тасодуфи нест, баръакс, он солҳо ба камол расида, комилан дар ӯ табиӣ шудааст. Фирӯз Баҳор ҳамеша дар сустҷӯ қарор дорад. Аз ин рӯ, мавзӯҳои Прелюдия ва фугаро аз фазои мусиқии миллӣ дақиқ ва амиқ сустҷу карда, пасон эҷод кардааст. Ба гуфтаи мусиқшинос Э.Р. Гейзер «бештари прелюдия ва фугаҳо дар асоси маводҳои мусиқии миллии тоҷикӣ, навишта шудаанд» [3, с. 64].

Композитор Ф. Баҳор ҷонибдори мусиқии барномавӣ ё мусиқии сюжетӣ нест⁴. Вале ӯ рангорангии мусиқии миллиро хеле хуб эҳсос мекунад. Бинобар ин ӯ силсилаи худро бо санъати тасвирӣ низ алоқаманд намуда, номи онро «Нақши паранд» ниҳодааст. Чунин маҷмӯаҳои полифонӣ, ки ба санъати тасвири алоқаманд аст, дар эҷодиёти композиторони дигар низ вохӯрдан мумкин аст: Ван Лисан (1981) маҷмӯаи полифонии «Тян-Шан», ки дар он ҳар як силсила номгузорӣ шудааст, мисол «Мусаввара», «Нақш» ва ғайра. «Ба замми ин дар муқаддимаи ин силсилаҳо композитор шеърро истифода бурдааст» [1, с. 115]. Г. Мушел бошад силсилаҳои хурди худро мусаввара номидааст.

Барои Фирӯз Баҳор яке аз вазифаҳо, ин ҷори намудани монодия дар силсилаи полифонӣ буд. Барои ҷори намудани монодия дар силсилаи полифонӣ, эҷоди импровизатсия дар Прелюдия лозим шуд. Дар ин ҳол Прелюдия аз доираи жанри худ берун шуда мебарояд. Ба он навоарӣ дароварда шуд. Дар ин вазъ зарурияти модулятсияҳо пеш омад, ва ҳалли худро ёфт. Аммо, ин усулҳо бештар дар ҳуди мавзӯё возеҳанд, ки бо импровизатсия тавсиф шудаанд. Ин ба он оварда расонид, ки сароҳанги фугаҳо дарозтар шаванд. Ҷолиб он аст, ки дар маҷмӯё Фирӯз Баҳор дар асарҳои аз иқтибос овардани оҳангҳои халқӣ даст кашааст. Ӯ ба худ ҳадаф гузоштааст, ки композитор бояд ғояҳои худро дошта бошад. Чи тавре, ки худ қайд мекунад «эҷодиёти композитор дастоварди ҳудашро бояд тасниф кунад» [3, с. 77]. Аммо, пас аз таҳлил мо гуфта метавонем, ки композитор дар силсилаи «24 прелюдия ва фуга» мақсаду ҳадафи худро қисман иваз карда, як қатор манбаҳои фолклориро низ истифода бурдааст. Ҷолиб он аст, ки мурочиат ба фолклор дар доираи силсилаи калони полифонӣ дар аксар асарҳои композиторони хориҷӣ низ дида мешавад. Барои мисол мо «24 прелюдия ва фуга»-и И. Елчева (1970) ва «Хаёлот ва фуга»-и Н. Полинскиро (1986) меномам. Дар силсилаҳои полифонии композиторони дар боло қайд шуда, (А. Хачатурян, А. Пирумов, Г. Чеботарян, Г. Мушел ва дигарон) мусиқии фолклорӣ истифода шудааст. Чунон, ки И.И. Васирук гуфтааст, мурочиат ба фолклор дар силсилаҳои калони полифонӣ «мавзӯҳо аз сарчашмаҳо, хотираи гузаштагонро инъикос карда онҳоро ҳифз мекунанд» асоси воқеи дорад [2, с. 59].

Дар силсилаи чунин сароҳангҳо якҷандтоанд. Ҳамин тавр, мавзӯи фугаи №5 D-dur як суруди халқӣ будааст, ки онро композитор аз овози модараш – овозхон Мулук Баҳор сабт кардааст; сароҳанги фугаи №6 h-moll суруди халқии арманӣ аст, ки онро Комитас навиштааст. Мавзӯи фугаи №15 Des-dur дар асоси мусиқии суннати тоҷик, дар вазни мутақорибӣ «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ навишта шудааст. Сароҳанги ин фугаро Фирӯз Баҳор аз овози муаллифи тарҷумаи русии «Шоҳнома» ва ҳамсари Абулқосим Лоҳутӣ Сесилия Бенсиановна сабт кардааст [10]. Хислати аҷибӣ дигари силсилаи хурди №18 (f-moll), дар он аст, ки мавзӯи Прелюдия суруди халқии черкесӣ ва аз фуга бошад суруди халқии маҷорист [13, с. 133].

Композитор пас аз дарк кардани равиҳои нави мусиқӣ мақсади эҷодӣ маънавиро дар худ сустҷу карда дигар мекунад. Ҳарчанд ҳатто дар даври эҷодӣ бомувафакӣ ва дарёфти усулҳои нав низ қарор дошт. Чунон, ки дар суҳбатҳо муаллиф иқрор шуд, хоҳишманди офаридани «қори зинда» ҳастам, ки дар он таассуроти худро ва тасвирҳои дар худ доштаро

⁴ Ф. Баҳор: «Ман боварӣ дорам, ки мусиқӣ инъикосӣ муаллиф буда, чорҷубаи эҷодӣ надорад» [3, с. 70].

дар мусиқи инъикос карда тавонам [10]. Ғояи эҷодӣ мусиқии «тасвирӣ» натанҳо дар силсилаи полифонии Ф. Баҳор, балки дар силсилаи полифонии композитори дигари Осиёи Марказӣ Г. Мушел низ дида мешавад. Дар силсилаи «24 прелюдия ва фуга»-и Г. Мушел чунин силсилаҳое, ки ба тасвир наздиканд, номидан мумкин аст: силсилаи №8 «Хотираи Навой», №15 «Хотираи Мясковский» ва ғайра. Тамоюл ба таври қатъӣ, инъикос кардани шаклҳои полифонӣ дар фазои мусиқии миллӣ, ки ба фарҳанги бою ғании миллати куҳанбунёд ва тамаддунофарии тоҷикон хос аст дарҷ мегардад. Он бошад дар «24 прелюдия ва фуга»-и Ф. Баҳор аъло ба назар мерасанд. «Ман худро як рассоми миллӣ ҳис мекунам» – мегӯяд композитор Фирӯз Баҳор [3, с. 72]. Ғайр аз он, дар заминаи таърихи рушди мусиқии миллӣ, силсилаи «24 прелюдия ва фуга»-и Ф. Баҳор метавонад ҳамчун меъроси хуб барои фарҳанги мусиқӣ бошад.

Муқарриз: Миршакар З.М., и.в. профессор

Рӯйхати адабиёт:

1. Ван Ин. Интеграция национальных традиций и европейского музыкального опыта в творчестве китайского композитора Ван Лисана // Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена – 2008. – Вып. 70. – С. 111 – 116.
2. Васирук И.И. Художественно-содержательные особенности больших полифонических циклов XX века // Изв. Рос.гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2008. – Вып. 61.– С. 57 – 60.
3. Гейзер Э. Композитор – профессия замечательная! / Э. Гейзер, Ф. Баҳор. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2012. – 128 с.
4. Гейзер Э.Р. Инструментальная музыка композиторов Таджикистана (Традиции и современность). - Душанбе: Дониш, 1987. – 166 с.
5. Д. Шостакович «24 прелюдия ва фуга» (1951) ва Р. Шедрин «24 прелюдия ва фуга» (1964)
6. Задерацкий В. Полифония в инструментальных произведениях Д. Шостаковича. –М.: Музыка, 1969. – 272 с.
7. Композиторон ва мусиқишиносони Тоҷикистон. Маълумотнома / Мураттибон Ф. Азизӣ, Қ. Ҳикматов, Н. Ҳакимов – Душанбе, 2011. – 288 с.
8. Ленский, А. Ду прелюдия ва фуга дар асоси оҳангҳои тоҷикӣ. – Душанбе, 1940. – 18 с. Дастхат
9. Ливанова, Т. Музыкальная драматургия И. С. Баха и её исторические связи. Часть 1: Симфонизм. – Москва: «Госмузиздат», 1948. – 230 с.
10. Мусоҳиба бо Ф. Баҳор 24.01.2016 // Б.А. Убайдзода. Бойгонии шахсӣ
11. Назарова Л. Чувство времени // Назарова Л. Музыкальная культура Таджикистана. XX – начало XXI столетий (тенденции, проблемы). Статья разных времён. – Душанбе, 2009. – С. 38 – 40.
12. Протопопов В.В. Полифония / Музыкальная энциклопедия. в 6-ти томах. Гл. ред. Ю.В. Келдыш. – Т. 4. – Москва: «Сов. энцикл», 1981. – С. 344 – 364.
13. Тончук П.О. Фуга как универсальный художественный концепт (на примере цикла «Рисунки по шелку» Ф. Баҳора) дисс. на соиск. уч. ст. канд. иск. - ния. – Новосибирск, 2016. – 222 с.
14. Ф. Баҳор. Альбом для Зухры. Москва: «Советский композитор», 1982. – 43 с.
15. Фраенов, В.П. Фуга / Музыкальная энциклопедия. в 6-ти томах. Гл. ред. Ю.В. Келдыш. – Т. 5. – Москва: «Сов. энцикл», 1981. – С. 975–993.
16. Фуга таджикских композиторов. Составитель и редакция Ёдгоров А. – Душанбе: «Госкомиздата Таджикского ССР», 1984. – 107 с.
17. Хрестоматия. Маҷмуаи асарҳои полифонӣ, сонатинаҳо ва вариатсияҳо барои ф-но. Мураттиб ва муҳаррири мусиқӣ Убайдзода Б. Душанбе: «Нашри Камол», 2020. – 71 с.

РУШДИ МУСИҚИИ ПОЛИФОНИИ ТОЧИК ДАР АСАРҲОИ ХХ-ХХІ

Дар илми мусиқии муосир омӯзиш ва таҳлили асарҳои композиторон аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Зеро композиторони тоҷик дар жанрҳои гуногуни мусиқӣ асарҳо эҷод карда, дар рушди мусиқии миллӣ ва ҷаҳонӣ саҳми арзанда гузошта истодаанд. Ин асарҳо барои мусиқии миллии тоҷик дар ҷаҳони имрӯза арзиши бузургро пайдо карда, ташаккули мусиқии композитории тоҷикро таъмин намудаанд. Дар осори композиторони тоҷик дар жанрҳои алоҳидаи полифонӣ аз чумла, fuga, инвенсия, пассакалия, канон, фугетта ва фугато ҷо доранд. Ва байни композиторони тоҷик то имрӯз қариб композиторе нест, ки ба ягон жанри полифонӣ рӯ наоварда бошад. Дар миёни ин композиторон Александр Ленский (1910-1978), Шарофиддин Сайфиддинов (1929-2014), Дамир Дӯстмуҳаммадов (1941-2003) ва Аъзам Солиев (1941-2013) дар осори худ бештар ба полифония тавачҷӯх додаанд. Аз чумла, Александр Ленский – панҷ fuga, Шарофиддин Сайфиддинов – нӯҳ fuga, Дамир Дӯстмуҳаммадов – панҷ fuga, ду триову се миниатюраи полифонӣ (бо сохтори имитатсионӣ), Аъзам Солиев – ҳафт fuga, як триои полифонӣ (бо сохтори имитатсионӣ) ва Фирӯз Баҳор – «24 прелюдия ва fuga» доранд. Аз байни композиторони насли аввал Александр Ленский якбора ба жанри силсилаи полифонии прелюдия ва fuga рӯ оварда, дар асоси оҳангҳои халқии тоҷикӣ ду силсилаи худро офарид (1940). Шояд ин нахустин талқиноти ҳамҷояшавии мусиқии халқии тоҷик бо полифония бошад дар жанри мустақил. Байни композиторони Тоҷикистон Фирӯз Баҳор композитorest, ки яке аз услубҳои эҷоди худро полифония интихоб кардааст. Фирӯз Баҳор дар жанри сирф ғарбиаврупой, бо забони мусиқии тоҷикӣ эҷод мекунад. Бояд қайд кард, ки «24 прелюдия ва fuga»-и Фирӯз Баҳор ягона асарест дар мусиқии тоҷик, ки дар ин жанри бузургсилсила навишта шудааст. ин асар наинки дар мусиқии тоҷикӣ таҳлил нашудааст, балки то ҳол ҷоп нашудааст.

Калидвожаҳо: прелюдия, fuga, инвенсия, пассакалия, канон, фугетта, фугато, канон, интерлюдия, стретто.

РАЗВИТИЕ ПОЛИФОНИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ КОМПОЗИТОРОВ ТАДЖИКИСТАНА В ХХ-ХХІ ВВ.

Изучение и анализ творчества композиторов имеют первостепенное значение в современной музыкальной науке. Потому что таджикские композиторы создают произведения в различных музыкальных жанрах и вносят ценный вклад в развитие национальной и мировой музыки. Эти произведения приобрели большое значение для таджикской национальной музыки в современном мире и обеспечили формирование таджикской композиционной музыки. В творчестве таджикских композиторов выделяются отдельные полифонические жанры, такие как fuga, инвенция, пассакалья, канон, фугетта и фугато. А среди таджикских композиторов почти нет композитора, который не обращался бы к какому-либо полифоническому жанру. Среди этих композиторов больше внимания полифонии в своих произведениях уделяли Александр Ленский (1910-1978), Шарофиддин Сайфиддинов (1929-2014), Дамир Достмухаммадов (1941-2003) и Азам Солиев (1941-2013). В частности, Александр Ленский - пять фуг, Шарофиддин Сайфиддинов - девять фуг, Дамир Достмухаммадов - пять фуг, два трио и три полифонические миниатюры (с имитационной структурой), Азам Солиев - семь фуг, одно полифоническое трио (с имитационной структурой) и Фируз Бахор. – у нее «24 прелюдии и фуги». Среди композиторов первого поколения Александр Ленский сразу обратился к жанру полифонических прелюдий и фуг и создал две на основе таджикских народных мелодий (1940). Пожалуй, это первая интерпретация слияния таджикской народной музыки с полифонией в самостоятельный жанр. Среди композиторов Таджикистана Фируз Бахор – композитор, выбравший полифонию в качестве одного из своих творческих стилей. Фируз Бахар сочиняет в чисто западноевропейском жанре, но на таджикском языке. Следует отметить, что «24 прелюдии и фуги» Фирюза Бахара – единственное произведение в таджикской музыке, написанное в этом жанре эта работа не анализировалась в музичковедение, и оно даже не опубликовано.

Ключевые слова: прелюдия, фуга, инвенсия, пассакалия, канон, фуgetта, фугато, канон, интерлюдия, стретто.

MUSICAL DEVELOPMENT TAJIK POLYPHONY IN XX-XXI CENTURIES

Study and analysis of composers' works are of primary importance in modern music science. Because Tajik composers create works in various genres of music and make a valuable contribution to the development of national and world music. These works have gained great value for Tajik national music in today's world and have ensured the formation of Tajik compositional music. In the works of Tajik composers, there are separate polyphonic genres such as fugue, invention, passacaglia, canon, fugetta and fugato. And among the Tajik composers, there is almost no composer who did not turn to some polyphonic genre. Among these composers, Alexander Lensky (1910-1978), Sharafiddin Saifiddinov (1929-2014), Damir Dostmuhammadov (1941-2003) and Azam Soliev (1941-2013) paid more attention to polyphony in their works. In particular, Alexander Lensky - five fugues, Sharofiddin Saifiddinov - nine fugues, Damir Dostmuhammadov - five fugues, two trios and three polyphonic miniatures (with imitation structure), Azam Soliev - seven fugues, one polyphonic trio (with imitation structure) and Firuz Bahor - They have "24 preludes and fugues". Among the composers of the first generation, Alexander Lensky immediately turned to the genre of polyphonic prelude and fugue series and created two series based on Tajik folk melodies (1940). Perhaps this is the first interpretation of the fusion of Tajik folk music with polyphony in an independent genre. Among the composers of Tajikistan, Firuz Bahor is a composer who chose polyphony as one of his creative styles. Firuz Bahar composes in the purely Western European genre, in the Tajik language. It should be noted that "24 preludes and fugues" by Firuz Bahar is the only work in Tajik music written in this genre. this work has not been analyzed in musicology, but has not been published yet.

Keywords: prelude, fugue, invention, passacalia, canon, fugetta, fugato, canon, interlude, stretto.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Убайдзода Бахтиёр Ахрорӣ* – Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов, докторант (PhD). Нишонӣ: шаҳри Душанбе, кӯчаи Хусейнзода 155. Телефон: (+992)917406046. E-mail: ahrorb93@mail.ru

Сведения об авторе: *Убайдзода Бахтиёр Ахрори* – Таджикская национальная консерватория имени Талабхуджи Сатторова, докторант (PhD). Адрес: г. Душанбе, Хусейнзода, 155. Телефон: (+992) 917406046. E-mail: ahrorb93@mail.ru

Information about author: *Ubaidzoda Bakhtiyor Ahrori* – Tajik National conservatory, doctorant (PhD). Adress: Dushanbe, Huseynzoda Str., 155. Телефон: (+992) 917406046. E-mail: ahrorb93@mail.ru

ТДУ: 9(4/5)

КУЛЬТУРА ФЕОДАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВ ЗАПАДА И ВОСТОКА ПЕРИОДА X-XV ВЕКОВ

Саидасанов Юсуф Шанавалишоевич

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи Моёншо Назаршоев

Одним из важнейших направлений сравнительного анализа средневековых обществ составляет политическая культура и структура политических организаций этих обществ, которые отражают исторические особенности их деятельности. Изучение данного вопроса является актуальным и в наше время, именно в истории прошлого мы находим ответы на нашу современную действительность. Безусловно, один из главных источников истинного национального самосознания - это постоянное обращение к прошлому своего народа, сохранение культурного наследия предков и бережное отношение к памяти великих сынов нации [1, 8]. Хотя развитие общества на Востоке и на Западе периода X-XV веков имело свои особенности, однако в целом, в обоих регионах мы можем наблюдать аналогичные феодальные производственные отношения, построенные на владение землей со стороны крупных землевладельцев, которые были в основном военные правители или частные военные организационные структуры и средние землевладельцы. Но данный строй все больше имел военизированный характер, поскольку именно военные служители являлись владельцами основных производительных сил и война была источником всего богатства верхних слоев средневекового общества. Так например на Востоке в период правления Сельджуков, значительную роль в организации производства получило институт «икта», при котором основные земельные наделы находились в качестве военных заслуг (икта) в руках военных эмиров. На Западе же данный институт был применен в форме бенефициев введенный Карлом Мартеллом, а также применение института бургов Генрихом Птицеловом и насаждением фемной системы и института стратиотов Львом Исавром, которые имели сходственное значение в обоих обществах – как на Западе так и на Востоке и суть их состояло в военно-феодальном правление [6, с. 67]. В сущности и на Западе и на Востоке основу этой формы ведения хозяйства составляли военные предводители, которые рассматривались в качестве основных землевладельцев в средневековом обществе. Но несмотря на концептуальные и формационные сходства, феодальный строй на Востоке и на Западе имел различия, связанные с способами ведения хозяйства. Вместе с тем спорным является различие в причинах и формах перехода восточного общества в феодальный строй. Предпринималось много попыток обнаружить сходство, но при более близком рассмотрении надуманные аналогии не выдерживали проверки действительностью. Как отмечает Тойнби «феодальные системы Западной Европы, Византийской империи и мусульманских обществ Египта, Турции, Индостана, не говоря уже о феодализме в Японии, должны рассматриваться как совершенно различные институты» [8, с. 67].

Однако прогрессивным элементом западного общества была его парламентская система управления. В системе западного общества уже к XIV веку гегемония правителей на решение важных государственных вопросов было ограничено парламентом как в Англии и Генеральными штатами во Франции. В отличие от Востока, европейцы не нуждались в сверхмощном государстве, которое объединило регион против мощного врага. К концу эпохи Средневековья потенциал Европы позволяло ей противостоять всем нашествиям без тотальной мобилизации ресурсов [10, с. 120].

Сходства и различия форм управления Запада и Востока особенно отчетливо наблюдалось на тех территориях, которые составляли «линию разлома» этих цивилизаций. Эти границы принадлежали государствам Сельджуков, Багдадскому халифату, Фатимидскому халифату на Востоке и на Западе они начинались с границ графства Португазии, Королевства Леона и Кастилии на Пиренеях, далее шли вдоль морского побережья Королевства Франции и Бургундии и охватывали морские и сухопутные границы Византийской империи. Также на Западе сельджуки граничили с Византийским Никейским

государством по линии Инеболу — Эскишехир — Кютахья — Денизли — Бодрум. На севере им принадлежала незначительная часть побережья Черного моря и два порта — Синоп и Самсун. На северо-востоке государство Сельджуков граничило с вассальной византийской Трабзонской империей и Грузией; на востоке — с армянскими государствами; на юго-востоке и юге — с курдскими княжествами, франками (Антиохия) и вассальным армянским государством в Киликии. Сельджукам принадлежало побережье Средиземного моря от Анталы на западе до Силифке на востоке [9, с. 227]. Таким образом эти территории разделяли не только государства, но и цивилизации и религии двух обществ – Запада и Востока. Средневековые формы правления Запада и Востока носили характер тирании и единовластия.

Отмечая форму управления стран Запада и Востока, стоит отметить, что на Востоке в основном во главе государств стояли халифы и султаны. Халиф считался одновременно и духовным лидером, когда как султан являлся чисто светским правителем. Институт халифа действовало в основном на территории Багдадского халифата и халифата Фатимидов. Но основное различие в системе управления Запада и Востока было в управление на уровне местного самоуправления и управления городами-государствами. На Западе города-государства объединялись в союзы и таким образом создавали конфедераций городов для создания коллективной защиты перед внешними военными вызовами. На Востоке же местные правители надеялись на защиту единого суверена в виде султана, который отвечал за безопасность местных правителей перед лицом внешней угрозы, но те в свою очередь поставляли за счет населения областей определенное количество войск в распоряжение султана случае начало войны. Так, например в административно-территориальном отношении государство сельджуков в середине XIII века входило более 30 вилайетов, которые разделялись на три группы: Во главе вилайетов первого типа (к ним относилось большинство провинций) стоял генерал-губернатор, который именовался субаши. Субаши являлись командующими войсками вилайетов. Эти войска состояли из кавалерии, точно определенный контингент которой, должны были обучать, вооружать, экипировать и содержать владельцы икта. В административном центре вилайета находились чиновники, задачей которых был контроль за правильностью уплаты налогов, которые являлись основным источником доходов государства. Собираемые в вилайетах налоги направлялись в столицу. Они поступали в Большой диван в департамент муставфи. Часть налогов, они назывались «русуми урфия» (*riisum-i orfiye*), поступала в казну султана и являлась его личными доходами. Второй тип вилайетов возглавляли не субаши, а мелики, то есть, дети и родственники султана. Они были полностью независимы от дивана и подчинялись непосредственно султану. В случае войны мелики были обязаны направлять в армию султана свои войска. Третьим типом вилайетов были пограничные вилайеты, или уджи. Уджам у сельджуков было принято называть земли, граничившие с христианскими государствами. Но использовался этот термин исключительно применительно к границе с Византией [9, с. 155]. Парадигмой для системы управления восточной цивилизации служило форма управления государства Саманидов. У Саманидов также заимствовали систему подготовки кадров и язык ведения государственной документации. К тому же, во многих, если не во всех государственно-управленческих структурах должности первых министров и высших сановников занимали таджики и персы, соответственно на таджикско-персидском велись государственные документации. Также как и светские должности в системе управления, высшее духовное сословие общества состояло из таджикских *мулл* и *кази*. А для легитимизации власти новых завоевателей или узурпаторов – тюрок и арабов, местным *улама* пришлось создавать мифологические генеалогии [1, с. 7]. Причиной господства таджикско-персидской элиты в науке и управления состояло в том, что эти народы являлись создателями городской управленческой культуры, что вынуждало правителей прибегнуть к их услугам и традициям в управление государством.

Для правителей военно-феодального строя Востока основное беспокойство вызывало укрепление безопасности государства и поэтому подготовка к войне и содержание армии

составляло основное звено в управление страной. Поэтому для обеспечения постоянной боеготовности армии и снятие этих расходов с государства, на Востоке был создан институт «икта», согласно которому земля находилась в руках военных эмиров и служителей султанов, его родственников. Суть системы «икта» заключалась в следующем. За службу в ополчении государство выделяло земельные наделы. Такие земли, точнее получаемые с них доходы, назывались икта. Владельцам (условным) наделов разрешалось собирать и оставлять себе налоги с проживавшего на их землях населения. Обладатель надела (икта) был обязан отобрать из числа местных жителей определенное (в зависимости от размеров икта) число молодых людей, вооружить и полностью экипировать их, посадить на коней, обучить военному делу и содержать за свой счет. После объявления мобилизации владелец икта вместе со своим отрядом, командиром которого он являлся, был обязан встать под знамена султана. Кроме того, в случае мобилизации свои войска в состав вооруженных сил империи были обязаны направить правители вассальных государств.

Владельцы икта могли сдавать эти земли в аренду, но все кто жил и работал на этих землях составляли военный отряд землевладельца. Таким образом, военная организация Великих Сельджуков состояла из постоянной профессиональной армии (гулямов), кавалерийского ополчения, которое формировали и содержали владельцы икта, а также войск вассальных государств. Каждый землевладелец был обязан в случае войны прибыть в условленное место с отрядом, снаряжение которого было также поручено землевладельцам. Институт икта широко используемый тюркскими правителями существенно ограничило свободы оседлого населения. Молодежь проживающая на территорию владельца икта не имело права заниматься никаким делом помимо обучения военным делом. По сути молодых людей использовали для увеличения количество армии не учитывая при этом желание, способности и талант молодого человека. Всю сущность данного института можно проследить на следующем примере сельджукидов периода правления Кайкубада. В начале 1220-х годов Алаэддин Кейкубад выделил Кемаледдину Камьяру вилайет Зара с доходом 100 тысяч дирхемов качестве икта. Камьяр был обязан обучить, вооружить и содержать 60 воинов. То есть, во времена Алаэддина Кейкубада владельцы икта были обязаны подготовить, вооружить и содержать одного кавалериста с каждых 1670 дирхемов дохода. При объявлении мобилизации владелец икта во главе своего кавалерийского отряда был обязан в кратчайшие сроки прибыть к субаши. В свою очередь субаши во главе войск вилайета прибывал в указанное султаном место сбора войск. Мобилизация объявлялась следующим образом: султан издавал письменные именные указы о сборе войск. На указы ставилась тугра, после чего нарочные доставляли их главам субъектов сельджукского государства. От сроков мобилизации часто зависел успех военной кампании. Поэтому за нерасторопность, а тем более невыполнение подобных указов следовало серьезное наказание.

Сельджукам и их военачальникам, не сразу порвавшим со своими кочевыми традициями, икта, как особая форма держания земли, пришлась очень по душе и потому, что она допускала возможность взимать налоги и повинности с крестьян, не переходя на оседлое состояние, не становясь оседлыми землевладельцами. Именно Низам аль-Мульком была проведена реформа, положившая начало массовой раздаче воинам земельных наделов. Если раньше государство выплачивало им жалованье из казны, то теперь взамен этого стали раздавать икта.

Низам аль-Мульк написал трактат «Сиасет-наме», в котором изложил не только свое политическое кредо, но и политическую практику сельджукского государства, а также ряд административно-политических рецептов. В этом трактате есть специальная глава, озаглавленная «О мукта (владелец участка выданного ему за службу), о разуживании, как они обращаются с народом»: «Мукта... пусть знают, что по отношению к народу им не приказано ничего, кроме как собирать добрым образом законную подать. Если кто из народа захочет отправиться ко двору, чтобы открыть свои обстоятельства, пусть к тому не чинят помехи; любому, кто сделает иначе, пусть укоротят руки, пусть от него отберут икта и

накажут, чтобы показать пример другим. Им следует знать, что царство и народ принадлежат султану».[7, с. 8]

Внедрение формы икта в большей мере было обусловлено необходимостью постоянного содержания армии. В условиях, когда власть часто менялась под влиянием нашествий, правители путем организации икта страховали себя в случае нападения на их страну и могли в кратчайшие сроки собрать укомплектованную и боеспособную армию. Например, отсутствие этой системы у Саманидов привело к тому, что в момент нападения на их страну, они не смогли собрать необходимое количество войск. Влияние института икта на развитие общества Востока бесспорно было отрицательным. Во первых таким образом снижалась производительность в сельской местности, поскольку молодежь под разными предлогами покидало сельские местности и переселялось в город. Во-вторых, постоянные войны приводили к снижению числа населения в сельских местностях, а прибытие новых переселенцев из числа кочевников, разоряло многочисленные селения превращая их в пастбища для прибывших кочевников.

Еще одним фактором сдерживания роста Востока была единовластие султанов, как формы тирании, которая на Востоке, по степени своей жестокости во многом превзошла западную систему управления государством по степени тоталитарности. В обществах восточного типа власть была эквивалентна собственности, в то время как в обществах западного типа со времен Венецианской республики произошло разделение собственности (денег) и власти, которая могла быть «просто» наемной, а ее главной функцией являлась функция управления [2, с. 67].

На Западе уже в 13 веке появились новые формы управления государством, в которые входили города-государства и коммуны. Но вместе с этим тирания в Европе процветало, хотя не была столь жестокой как на Востоке. Тирания – главный источник власти в обществе – утверждал Фома Аквинский. В этом плане в период с X по XV века как западные так и восточные правители отошли далеко назад по сравнению с теми достижениями в демократии, которого добились правители в древней Греции и в Древнем Риме. В этих раннефеодальных обществах граждане активно участвовали в общественной и политической жизни общества, что не было в период позднего средневековья. Фома Аквинский (1225–1274) опирался на естественное право каждого человека и обозначил цель власти как "общее благо" для подвластных его членов, обеспечение условий для их разумной и достойной жизни [4, с. 34].

На Востоке же что было невозможным изменение строя в условиях военно-политической власти султанов, поскольку фундаментально настроенная часть духовенства отрицала другие формы власти, хотя они и не понимали сути других форм правления. Характерными чертами данного переходного периода в истории были следующие факторы:

-быстрое изменение техники и технологии благодаря систематическому применению в производстве научных знаний;

-слияние науки и производства — научно-техническая революция, существенным образом изменившая взаимоотношения человека и природы и роль человека в системе производства;

-ускоряющееся обновление той искусственно созданной человеком предметной среды, в которой непосредственно протекает его жизнедеятельность.

Рассматривая историю развития этих цивилизаций, ученые отражали их с разных сторон, фиксируя разные аспекты и срезы, различные этапы и особенности этих обществ. И на этой основе возникли ряд теорий, которые в совокупности сложились в концепции локальных цивилизаций, представляющих собой весьма интересную версию интерпретации истории общества [3,78]. Важность использования сравнительного анализа, состоит в выявлении причин, прогрессивного развития Запада и Востока, исходя из сравнения этих обществ, поскольку качественный сравнительный анализ позволяет найти новый взгляд на теорию развития Запада и Востока в контексте становления и прогресса этих цивилизаций [5, с. 90].

Таким образом мы пришли к логическому выводу о том, что начиная с X века до XV века, в течение более 400 лет шли войны в которых тюрки, монголы и тимуриды воевали против оседлых народов или против друг друга, что стало основной причиной высокого уровня военнизирования общественного строя. В этот период по всей территории восточной цивилизации шли постоянные боевые столкновения с участием тюрков и этот фактор стал основной причиной ослабления Востока. Относительно отношения с Западом стоит отметить тот факт, что высокая активность Сельджуков по завоеванию новых земель и приближению к Византии, вынудило европейских правителей готовиться к войне с Сельджуками. Вместе с этим продолжалось противостояние Папы римского и Византийской православной церкви, что было на руку Сельджукам, которые уже начали свои набеги на византийские земли. Эти 400 лет войны на Востоке и строительства мирного общества на Западе привели к тому, что постепенно западное общество на основе восточных и древнегреческих достижений изменил военно-политическую форму правления на гражданскую власть. Вместе с этим на Западе религиозно-фанатический подход к обществу в конце 15 века был заменен на светские формы управления, что привело к качественно новому прорыву в его развитии. В конце XV века в Европе распространились идеи о республике, как оно было в Риме и демократии каков оно было в Древней Греции и таким образом можно прийти к выводу о том, что европейцы допускали возможность возврата к новым формам правления, которые были у истоков предыдущих западных цивилизаций. В этом плане эпоха Возрождения является периодом восстановления давно утраченных традиций европейских народов. «И все же главное преимущество Запада было в том, что там в отличие от всех других регионов мира устойчивые социальные институты — такие как право, представительство, городские корпорации, банковские системы, нотариат, университеты — сложились прежде, чем окрепло государство» [11, с. 6].

Таким образом, в результате слияния кочевников в состав городского населения и их вхождение в состав наемной армии, начался период бесконечных войн на территории Востока. Падение Саманидов привело к перемещению центра восточной цивилизации в Багдадский халифат, но нашествие тюрков а также монголов окончательно разрушило устои восточной цивилизации. Многочисленные тюркские племена вели войну как против оседлых народов, так и между собой, что крайне отрицательно сказывалось на развитии восточной цивилизации.

**Рецензент: Кобилев М.З., PhD, ТМУИЯ им. С. Улугзаде
ЛИТЕРАТУРА:**

1. Раҳмон Эмомали, Таджики в зеркале истории. От Арийцев до Саманидов. Душанбе: «Ирфон», 2012.- 676 с.
2. Воскресенский А. Д. Сравнительный анализ политических систем, политических культур и процессов на Востоке: общие закономерности и специфика их региональной трансформации.- [www.http//Литрес.ру](http://Литрес.ру),Режим доступа 3 августа 2020.- 125 с.
3. Краснов Ю.К. Современное государство: цивилизационные факторы влияния: / Ю.К. Краснов. — М.: Прометей, 2020. — 578 с.
4. Лукашева Е.А. Права человека. – М, 1999. - 573 с.
5. Садовников В.Н., Новолодская Т.А. Философские проблемы социально-гуманитарного знания, - Санкт-Петербург 2008.- 310 с.
6. Самвел Маркарян Селджуки.- дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов <http://www.dissercat.com/content/obshchestvenno-politicheskie-izmeneniya-v-irane-v-epokhu-velikikh-seldzhukov-1038-1092-134> с.
7. Султанов Ш.З. Омар Хайям, из серии ЖЗЛ: [http:// farhang .al-shia. ru](http://farhang.al-shia.ru)Режимдоступа: 2 августа 2021- 245 с.
8. Тойнби Арнольд Джозеф ,Постижение истории (сборник)/ Тойнби А.Дж. Пер. с англ./Сост. Огурцов А.П.; Вступ. ст. Уколовой В.И.- 345 с.
9. Запорожец В.М., Сельджуки. — М., Воениздат, 2011.- 295 с.

10. Уваров Павел Юрьевич – член-корреспондент РАН, руководитель отдела истории западноевропейского Средневековья и раннего Нового времени Института всеобщей истории, РАН. © 2011 г. Ранее новое время: взгляд из средневековья.- «Средние века: Исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени».- С.109
11. Уваров П.Ю. Историк обязан знать сослагательное наклонение.- Беседовала Наталия Лескова Фотограф Андрей Луфт Оператор Александр Козлов Оператор Дмитрий Самсонов, Информация предоставлена Информационным агентством "Научная Россия". Некоммерческое партнерство «Международное партнерство распространения научных знаний». «Научная Россия» Москва, 2012-2022.-7 с.

КУЛЬТУРА ФЕОДАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВ ЗАПАДА И ВОСТОКА ПЕРИОДА X-XV ВЕКОВ

В статье автор рассматривает вопрос использования сравнительного анализа культур феодального управления обществ запада и востока периода x-xv веков и его значение. На конкретном примере автор показывает употребление данным метода и его правильного применения по отношению к цивилизациям. Выявлено, что трактовка культур феодального управления обществ запада и востока периода x-xv веков получила отражение в некоторых научных трудах, что обусловила его общую актуализацию, что нашло выражение в росте частоты его употребления за пределами узкоспециальных текстов.

В статье предпринимается попытка рассмотреть относительно редко используемые и неочевидные способы использования качественных методов исследования исторической памяти для решения ряда актуальных вопросов данного направления. В фокусе находится метод, который используется для изучения исторической памяти реже, чем это можно было бы предположить, – нарративный анализ культур феодального управления обществ запада и востока. Рассматриваются возможности и ограничения других качественных методов исследований – контент-анализа, критического дискурсного анализа и сравнительного анализа – для изучения нарративов исторической памяти.

***Ключевые слова:** историческая память, анализ, цивилизация, страна, народ, значение.*

ФАРҲАНГИ ИДОРАКУНИИ ФЕОДАЛИИ ЧАМБЪЯТҲОИ ШАРҚ ВА ҒАРБ ДАР ДАВРАИ АСРҲОИ X-XV

Муаллиф дар мақола масъалаи истифодаи таҳлили муқоисавии фарҳангҳои идоракунии феодалии чамбъятҳои Ғарбу Шарқи давраи асрҳои X-XV ва аҳамияти онро баррасӣ кардааст. Муаллиф бо истифода аз як мисоли мушаххас истифодаи ин усул ва истифодаи дурусти онро нисбат ба тамаддунҳо нишон медиҳад. Муайян карда шудааст, ки тафсири фарҳангҳои идораи феодалии чамбъятҳои Ғарбу Шарқи асрҳои X-XV дар баъзе асарҳои илмӣ инъикос ёфта, боиси актуализатсияи умумии он гардид, ки дар афзоиши басомади истифодаи он берун аз матнҳои хеле махсус зоҳир гардид.

Дар мақола кӯшиш шудааст, ки роҳҳои нисбатан кам истифодашаванда ва норавшани истифодаи усулҳои сифатии омӯзиши хотираи таърихӣ барои ҳалли як қатор масъалаҳои мубрами ин соҳа баррасӣ карда шаванд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба усули таҳлили ривоятии фарҳангҳои идоракунии феодалии чомаҳои Ғарбу Шарқ дода мешавад, ки барои омӯзиши хотираи таърихӣ назар ба интизорӣ камтар истифода мешавад. Имкониятҳо ва маҳдудиятҳои усулҳои дигари сифатии тадқиқот – таҳлили мундариҷа, таҳлили интиқодӣ ва таҳлили муқоисавӣ барои омӯзиши ҳикояҳои хотираи таърихӣ баррасӣ карда мешаванд.

***Калидвожаҳо:** хотираи таърих, таҳлил, тамаддун, мамлакат, халқ, аҳамият.*

CULTURE OF FEUDAL RULING WEST AND EAST SOCIETIES DURING X-XV CENTURIES

On the example of the term of culture of feudal ruling west and east societies during x-xv centuries, author reflect in letter modern meaning of this term. In the article, author note that wrong interpretation of the term was reflected and developed in scientific works, and author note that

scientific significance of the term conditioned its general actualization, which found expression in the growth of the frequency of its using outside of specialized texts. The article introduces an attempt to review some relatively rarely used and less obvious ways of using qualitative research methods of studying historical memory for solving a series of currently significant issues in this area of studies. The article is focused on a method that is used in culture of feudal ruling west and east societies during x-xv centuries historical memory studies much more rarely than it might be expected, namely, narrative analysis. It considers possibilities and limitations of the use of other qualitative methods, such as content analysis, discourse analysis, and conversation analysis, for the studying historical memory narratives. Consideration is given to the conditions for selecting accents between content and structure, prejudices and conventions, and intentions and consequences. The suggested preference in all three cases is shifting an emphasis towards the latter. The concluding idea is a suggestion of the need to develop the methods of narrative experiment for studying micro social context of historical memory formation in the mass consciousness.

Keywords: *historical memory, narrative analysis, civilization, country, people, signification.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидасанов Юсуф Шанвалишоевич - Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик. Нишони: кӯчаи Атобек 23, х.8, тел.: 50-191-08-67, usuf.62@mail.ru

Сведения об авторе: Саидасанов Юсуф Шанвалишоевич - Хоругский государственный университет имени Моёншо Назаршоева, доцент кафедры истории таджикского народа, ул. Атобек 23, кв.8, тел.: 50-191-08-67, usuf.62@mail.ru

Information about the author: Saidasanov Yusuf Shanvalishoevich – Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, teacher of Tajik history department of, Atobek st. 23,f.8,tel. 50-191-08-67, usuf.62@mail.ru

УДК: 792 (091), (575.3)

ВОЗРАСТАНИЕ РОЛИ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВО

Якубишоев А.Х., Расулиён К.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде,
Таджикский национальный университет

Таджикское искусство одно из важнейших отраслей в области культуры, которую следует изучать и исследовать с точки зрения исторического прогресса общества. В эту область культуры входят театральное искусство, музыка, кино, рассмотрение вопросов их развития одна из важнейших проблем духовной жизни современного таджикского общества.

Искусство, являющееся социальным явлением человечества и признанное сущностью нации в современном обществе независимого Таджикистана, способствует формированию национального самосознания, патриотизма, познания поучительной истории предков и эффективных достижений независимости. Известно, что духовная культура таджикского народа берет свое начало из богатой сокровищницы истории и культуры, которая на протяжении многих лет играла гармоничную роль в ходе исторического существования таджикского народа, в возрождении и продолжении исторического существования нации. «Театр - это духовная связь поколений и считается важной и выдающейся опорой национальной культуры»[6, с 3-6]. Стоит отметить, что после распада Советского Союза театры республики столкнулись со множеством проблем. Причиной ухудшения деятельности театров является, прежде всего, потеря квалифицированных специалистов и их подверженность экономическому кризису. Всё это привело к упадку творческой активности в театрах. Другая причина проблем театров заключалась в том, что гражданская война подорвала культуру Таджикистана, и все эти влияния подорвали творческое пространство театров.

Следует отметить, что невозможно представить культурную жизнь Таджикистана без театра, ведь театр всегда был рядом с народом в самые сложные моменты жизни и сыграл значительную роль в судьбе таджикского народа. Сегодня мы можем назвать десятки известных актеров, которые внесли значительный вклад в развитие таджикского театра и, на этой основе, в развитие нашей национальной культуры». После провозглашения государственной независимости начался новый этап в развитии таджикского театра. Этот этап раскрепощения литературно-художественного сознания театра - идейная концепция советской эпохи.

Необходимо отметить, что в театральном искусстве страны возродились специфические факторы, которые были прочно связаны с изменениями, произошедшими в общественной жизни. Независимость дала театру не только новую творческую возможность, но и стала серьезным испытанием на пути к сохранению этого искусства и повышению профессионального уровня. В соответствии со временем профессиональные театры добились значительных успехов в возрождении народных театральных традиций, сосредоточив внимание на новых темах, таких как исторические проблемы, направленные на укрепление государства и пробуждение национальной гордости. Театральное искусство Республики Таджикистан в период государственной независимости с особым вниманием сталкивалась и относилась к богатым традициям национальной музыки, литературы, искусства, архитектуры и комплекса традиционной художественной культуры. Опора на лучшие традиции театрального искусства и возвращение на сцену этнографии, народного творчества, национального быта, обычаев и традиций - одно из основных и наиболее ярких направлений деятельности современной таджикской сцены. Наиболее ярко эта тенденция проявляется в постановке театральных постановок в театрах Республики Таджикистан. Кроме того, нам нужно больше внимания уделять театральному искусству и делать новые успехи в этой сфере в соответствии с традициями национальной культуры. Мирный опыт Таджикистана является самым уникальным в мире, и он способствовал разрешению политических

конфликтов за короткий период времени. В театральной жизни периода независимости обращали на себя внимание театральные постановки, создававшие не только новые эстетические нормы, но и принципы приспособления театральной жизни к временам рыночной экономики [1, с. 69-78].

Нужно отметить, что в модели таджикского театра есть переходный период, который в основном связан с будущими поколениями театрального искусства. Если модель театра для взрослых практически не изменилась, то изменилась структура детского театра. В целом количество профессиональных театров в стране не увеличилось, но количественный фактор не влияет на решение существующих театральных задач. Тем не менее были подняты вопросы дальнейшего развития культуры, подготовки молодых кадров, уровня таджикской культуры в современной культурной структуре Таджикистана.

В истории развития театральной культуры и искусства для поднятия морального духа народа нашей новой независимой республики проведение фестиваль - конкурса «Парасту» и международных конкурсов и фестивалей «Чодари хаёл», «Навруз», ART ORDO, «Art for Peace», фестиваль-конкурса профессиональных театров «Театр оплот мира» вносят весомый вклад в развитие театрального искусства.

Фестиваль-конкурс «Парасту» стартовал в 1988 году по инициативе Министерства культуры Республики Таджикистан и Союза театральных деятелей. Фестиваль - республиканский конкурс профессиональных театров - «Парасту» стал традицией, кардинально изменил курс театров и проводится раз в два года. Этот конкурс не проводится для награждения лучших артистов, а предназначен для популяризации деятельности национального театра [2]. Следует отметить, что фестиваль-конкурс «Парасту-2001» был организован и проведен из-за экономических недостатков и отсутствия опытных профессионалов со многими недостатками.

Следует отметить, что спектакли профессиональных театров создавались в разных жанрах, но они не отвечали требованиям времени и современной публики [3].

В этот период одним из важнейших культурных событий стал Фестиваль-конкурс профессиональных театров «Парасту-2005». Этот фестиваль-конкурс способствовал дальнейшему развитию профессиональных театров страны. Очевидно, что по сравнению с предыдущими годами фестиваль-конкурс «Парасту-2005» [5] создал хорошую основу для улучшения творческой атмосферы театров. В этой связи необходимо отметить, что на конкурс было подано 19 произведений, что на пять работ больше, чем в предыдущем конкурсе. Фестиваль-конкурс «Парасту-2005» дал серьезный импульс развитию профессиональных республиканских театров. Также присутствие на конкурсе известного московского театрального критика Карась Елены Юрьевны дало желаемый эффект обсуждению представленных на конкурс работ. В рамках фестиваля-конкурса был проведен теоретико-практический семинар по вопросам совершенствования деятельности театров в современности.

Следует отметить, что определенные факторы положительно повлияли на деятельность театров страны и определяют перспективы их деятельности, поскольку, по словам известного таджикского театрального критика Низома Нуржонова, «театры должны идти в ногу со временем.» Важно констатировать, что в годы независимости Таджикистана театр музыкальной комедии имени М. Назарова в Хороге, на фестивале-конкурсе профессиональных театров «Парасту» по спектаклю «Отелло» в «Парасту-1997» в Душанбе занял второе место, по спектаклю «Калила и Димна» стал лучшим режиссерским дебютом в «Парасту-2001» г. Душанбе со спектаклем «Пир Шах Носир» в «Парасту-2003» занял первое место, в «Навруз-2003» получил награду за произведение «Даври Орифин», Лучшее музыкальное произведение в «Парасту-2005» в Душанбе с выставкой «Платон» занял второе место, «Парасту-2007» в Душанбе занял первое место со спектаклем «Дурахши Ахтар» [4].

Также необходимо отметить, что профессиональные театры страны участвовали во многих международных фестивалях и конкурсах и были отмечены гран-призами и дипломами. Такие как фестиваль-конкурсы «Парасту», «Навруз», фестиваль-конкурс «Во

имя мира», фестиваль-конкурс «АРТ-ОРДО», международный фестиваль-конкурс «Десятилетие Фаджр», фестиваль-конкурс «Чодари хаёл» и другие фестивали, которые, несомненно, будут способствовать развитию сценического искусства. Следует добавить, что несколько талантливых художников Республики Таджикистан в результате активного участия в конкурсах «Парасту», «Чодари Хаёл», «Навруз», «Арт-ОРДО» и других получили различные дипломы, награды и грамоты. Все это привело к мотивации артистов театра и повышению качества работы профессионального театра Таджикистана. Еще одним аспектом эффективности конкурсов, фестивалей в работе профессиональных театров страны является расширение международного сотрудничества и различные художественные гастроли театральных деятелей, открывшие для артистов страны широкий мир театрального искусства. Театр и театральное искусство, которое является относительно новым направлением искусства в нашей стране, за годы независимости страны, несмотря на существующие проблемы, сохранили и развили свои позиции.

События 1990-х годов оказали существенное негативное влияние на этот сектор, что привело к снижению активности профессиональных театров в стране [7, с-73-74]. Театральное искусство вносит ценный вклад в обогащение духовной жизни народа страны, ставя исторические спектакли и приближая к жизни народа. Профессиональные таджикские театры играют ключевую роль в возрождении материального и духовного культурного наследия, развитии самопознания, возрождении основных национальных ценностей, истории предков, повышении уровня духовности народа страны с момента обретения независимости. Также в период государственной независимости Республики Таджикистан театральное искусство сыграло важную и ценную роль в развитии национальной музыки, литературы, изобразительного искусства с учетом исторических и традиционных национальных нюансов. Учитывая статус театрального искусства, Правительство страны постоянно заботится об улучшении условий труда сотрудников и выделило определенные средства на ремонт и реконструкцию профессиональных театров страны.

Рецензент: Каноатова Г. И. – к.и.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзаде

Литература

1. Абдужабаров, А. Чарующий мир театра. (В честь славного юбилея 70-летие Государственного театра русской драмы им. В.В. Маяковского) /А. Абдужабаров, - Изд. «Матбуот» -Душанбе. 2007.- С. 80.
2. Бойгонии чории Театри давлатии ҷавонони Тоҷикистон ба номи М. Воҳидов // Фаъолияти Театри давлатии ҷавонони Тоҷикистон ба номи М. Воҳидов дар солҳои 1997-2007.
3. Муҳаммадуллоҳ Т. Лонаи гарми “Парасту.” // Т. Муҳаммадуллоҳ // Чумхурият. 2001, 19 апрел.
4. “Нигоҳинав” имсол хираю бенур буд. // Адабиёт ва санъат, 9 июли 2015.
5. “Парасту” ширма лукавства или уроки самопознания. / Азия – плюс, № 51, 2.07.2005.С. 6 – 7. <http://nevs.tj/ru/news/parastu-2005-shirma-lukaustva-ili-uroki-samopoznaniya>.
6. Салимҷонов, М. Фарҳанги маънаӣ ва худшносии миллӣ. / М. Салимҷонов. // Паёмномаи фарҳанг.- 2008, № 11. - С. 3- 6.
7. Якубшоев А. Х. Театральное искусство суверенного Таджикистана и вклад театров в развитие общей культуры населения / А. Х. Якубшоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- №2 - Душанбе , 2018. –С. 73-80.

АФЗУДАНИ МАҚОМИ САНЪАТИ ТЕАТРИ ДАР ҚОМЕАИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур муаллиф кушидааст, ки доир ба рушди санъати театрӣ ва нақши он дар баланд бардоштани фарҳанги аҳоли маълумот диҳад. Далелҳои пешниҳодкардаи муаллиф доир ба эҳёи фаъолияти дастаҳои эҷодӣ, ҳунарпешаҳо, драматургҳои театрҳо дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ маълумот медиҳад.

Бояд гуфт, ки санъати синамои тоҷик дар давраи истиқлолият ба марҳилаи нави рушди худ ворид гардидааст ва мутахассисони соҳа бо имкониятҳои мавҷуда ба филмофарӣ пардохтанд.

Бояд тазаққур дод, ки мутахассисони соҳа дар филмофарӣ бештар ба асарҳои миллӣ, таърихӣ ва тамоюлҳои фарҳангии халқамон тавачҷуҳ зоҳир менамоянд ва дар ин самт бисёр корҳои ҷолиб баҳри ташвиқи арзишҳои асосии миллӣ ба анҷом расонида шуда истодаанд.

Ҳамчунин барои рушди бо мароми санъати синамо ҳамкориҳои техникӣ, технологӣ, эҷодӣ, касбомӯзӣ, аз худ кардани забони кино ва дигар масъалаҳо бо синамогарон, коршиносон, коргардонҳои варзидаи кишварҳои дуру наздик зарур аст. Синамогарони тоҷик дар ин самт дар марҳилаи нави рушди синамо бо синамогарони кишварҳои хориҷӣ ҳамкорӣ намуда, корҳои зиёде ба сомон расонидаанд.

Калидвожаҳо: театр, драма, пьеса, коргардон, мутахассис, истиқлолият, ҳунарманд, репертуар, асар.

ВОЗРАСТАНИЕ РОЛИ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В данной статье автор постарался предоставить информацию о развитии театрального искусства и его роли в повышении культуры населения. В приведенных автором материалах даны сведения об оживлении деятельности творческих коллективов, актеров, драматургов театров в годы независимости.

Надо сказать, что искусство таджикского кино в период независимости вступило в новый этап своего развития, и специалисты в этой области воспользовались имеющимися возможностями для кинопроизводства.

Следует отметить, что специалисты в области кинопроизводства все больше внимания уделяют национальным, историческим произведениям и культурным тенденциям нашего народа, и в этом направлении проводится много интересных работ по поощрению основных национальных ценностей.

Также для правильного развития киноискусства необходимы техническое, технологическое, творческое сотрудничество, профессиональная подготовка, овладение языком кино и другие вопросы с кинематографистами, специалистами, опытными режиссерами дальних и ближних стран. В этом направлении таджикские кинематографисты сотрудничали с кинематографистами зарубежных стран на новом этапе развития кинематографа и проделали большую работу.

Ключевые слова: театр, драма, пьеса, режиссёр, специалист, независимость, актёр, репертуар, произведение.

INCREASING THE STATUS OF THEATER ART IN MODERN SOCIETY

In this article, the author tried to provide information on the development of theater art and its role in improving the culture of the population. The evidence provided by the author provides information on the revival of the activities of creative teams, actors, dramaturgs of theaters during the years of State Independence.

It should be said that the art of Tajik cinema has entered a new stage of its development during the period of independence, and specialists in the field have taken advantage of the available opportunities for filmmaking.

It should be noted that specialists in the field of filmmaking pay more attention to national, historical works and cultural trends of our people, and many interesting works are being done in this direction to encourage the main national values.

Also, technical, technological, creative cooperation, vocational training, mastering the language of cinema and other issues with cinematographers, experts, accomplished directors of far and near countries are necessary for the proper development of the art of cinema. In this direction, Tajik filmmakers have cooperated with filmmakers of foreign countries in the new stage of development of cinema and have done a lot of work.

Keywords: theater, performance, players, specialist, drama, peas, director, independent, artist, repertoires.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Яқубшоев Афруз Хубоншоевич** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ: Нишонӣ: 734019, ш Душанбе кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 934523834. E-mail: yakubshoev_88@mail.ru

Расулиён Қаҳҳор – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи халқи тоҷик. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: **Якубшоев Афруз Хубоншоевич** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел: (+992) 934523834. E-mail: yakubshoev_88@mail.ru

Расулиён Қаҳҳор - Таджикский национальный университет, доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about authors: **Yaqubshoev Afruz. Khubonshyevich.** - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, senior lecturer of History and Intercultural communication. Address: 734019 Dushanbe 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 934523834. E-mail: yakubshoev_88@mail.ru .:

Rasuliyon Kahhor - Tajik National University, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of the History of the Tajik people. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ
ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

<i>Абдулвадулова О. М.</i> Исмҳои хос ҳамчун яке аз омилҳои барҷастаи “тарҷуманопазирӣ” дар тарҷума (дар мисоли забонҳои русӣ ва тоҷикӣ).....	5
<i>Бабаджанова М.Н.</i> Баъзе хусусиятҳои вожаҳои омиёнаи Британия ва Амрико дар фарҳангномаҳои дузабона.....	12
<i>Бадалова Н.</i> Воҳидҳои туфайлӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забон (дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ).....	17
<i>Бурханова М.З.</i> Теоретические аспекты освещения интернациональной лексики.....	22
<i>Гафарова Қ.Т., Шозедов Н.Ш.</i> Тавсифи хусусиятҳои хоси муоширати ғайривожагӣ дар фарҳанги ду миллат (тоҷикӣ ва олмонӣ).....	32
<i>Қурбонов Э.М.</i> Вазифа ва вазъи вожаҳои англисӣ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ.....	37
<i>Мелиева З.</i> Вазифаи синтаксисии исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	42
<i>Музофиршоев М.О.</i> Окказионализмҳо ва ифодаи мавқеи муаллиф дар онҳо (дар асоси матнҳои шеърӣ).....	48
<i>Нарзикулова Х.М.</i> Некоторые особенности сложносочинённых противительных предложений (на материале текста «воспоминаний» Садриддина Айни и его перевода на русский язык).....	54
<i>Сафарзода Р.А.</i> Воҳидҳои мураккаби луғавии нимтиредори забони англисӣ дар матнҳои илмӣ-техникӣ ҳамчун падидаи «тарҷуманопазирӣ».....	61
<i>Саъдуллозода У.Қ.</i> Мутазодҳои луғавӣ дар матни тарҷумаҳои форсии даврони оғозини забони форсии дарӣ.....	66
<i>Соҳибназарова Ҳ.Т.</i> Киноя ва нақши он дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ).....	73
<i>Талабов Т.С.</i> Пословицы и поговорки как часть фразеологического состава языка (на материале повести С. Айни «Смерть ростовщика»).....	81
<i>Ҳайбулоев Ш. А.</i> Пасвандҳои номвожасози форсӣ-тоҷикии дорои маънои луғавӣ дар осори ҷуғрофии арабизабон.....	87
<i>Ҳамидова Т.М.</i> Безэквивалентная лексика и фразеологические системы русского и таджикского языков (на примере произведений русской литературы).....	94
<i>Ходжатов Б.Д.</i> Проблема непереводимости при переводе вводных единиц с русского языка на таджикский (на примере художественного произведения).....	100
<i>Шокиров Ҷ. В.</i> Таснифоти тарҷума ва хусусиятҳои услубии матнҳои адабӣ.....	106
<i>Юсупова Б.Ф.</i> Ҷумлаҳои мураккаби омехта ва вижагҳои он дар романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода.....	113

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERARY CRITICISM

- Хатлонӣ С., Абдурахимов Б.* Шаклгирии анвои тозаи насри бадеӣ дар матбуоти нахустини тоҷик («Бухорои шариф», «Оина» ва «Шуълаи инқилоб»).....118
- Ашурова М.Б.* Аҳамияти омӯзиши симои воқеӣ ва бадеии қаҳрамони миллӣ Восеъ.....128
- Базрова Т.Т.* Суннатҳои детективнигорӣ дар “Самаки айёр” ва муштарақоти онҳо бо адабиёти детективи ғарб.....137
- Боев Ш.Э.* Баъзе вижагиҳои мавзӯӣ ва мундариҷавии ашъори Салими Хатлонӣ (дар асоси ҷилди панҷуми куллии шоир).....142
- Бобоева М.* Ғазал – жанри асосии лирикаӣ Ҳофиз.....148
- Ғозиева С.И.* Вазъи фарҳангии кӯҳистони Дарвоз дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX.....156
- Зафари Г.* Фаъолияти рӯзноманигории Шохмузаффар Ёдгорӣ.....163
- Нигораи С.* Газель – концепт любви в таджикско-персидском мировоззрении.....168
- Нозимов И.С.* Шарҳи мухтассари масоили назариявии тарҷумаи бадеӣ.....175
- Нормаҳмедов И.* Соҳти композитсионии мактубҳои мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ.....182
- Одинаев О.Н.* Тавсифи нусхаҳои хаттии девони Бедил дар китобхонаҳои Осиёи Марказӣ.....189
- Пиров М.М.* Ручуҳои лириқию публицистӣ дар повести «Одина»-и Садриддин Айни.....194
- Раджабова К.Х.* Роль жанра гошукотворчества в поэзии основоположника туркменской классической литературы Махтумкули Фраги.....203
- Раҳимова М.И.* Андешаҳои Абдурахмони Ҷомӣ доир ба мартабаи инсон дар достони “Лайли ва Мачнун”.....209
- Салими Х., Раҷабалиева Ш.* Тавсифи чехраҳои мондагор ва номҳои таърихӣ дар шеъри Муҳаммад Ғоиб.....219
- Саидов С.* Андар матншиносии «Намунаи адабиёти тоҷик».....227

ПЕДАГОГИКА – PEDAGOGY

- Гулназарзода Ж.Б., Шосаидзода С.Ҳ.* Масъалаҳои сифати таҳсилот дар осори илмӣ академик Маҳмадулло Лутфуллозода.....233
- Шоҳиён Н.Н., Кадиров Ш., Муродова Ш.С.* Некоторые базовые требования к формированию моральных принципов и нравственных императив будущих учителей в процессе реализации проектных технологий в образовательной среде вуза.....241
- Атакуллаев У.И.* Интерактивные методы обучения и их формы на уроках русского языка и литературы.....249
- Гадоев К.Х.* Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ҳамчун воситаи шавқмансозии донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ.....255

<i>Кахорова Н.Ш.</i> Использование интерактивной доски на занятиях по русской литературе.....	263
<i>Пӯлотова Ш.С.</i> Арзишҳои миллӣ-ахлоқии панду ҳикмат ва истифодаи он дар таълими забони тоҷикӣ.....	268
<i>Раҷабова Ф.О.</i> Масъалаҳои сифати таҳсилот дар педагогикаи муосири тоҷик.....	276
<i>Раҳимзода С.Дж.</i> Развитие речи в процессе изучения русского языка в национальной аудитории.....	282
<i>Саидмуродова С.</i> Рочез ба муҳимтарин хусусиятҳои таҳсилоти миёна ва олии дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон.....	289
<i>Товбаева М.М.</i> Компетентностный подход в обучении как фактор повышения качества подготовки специалистов – будущих учителей русского языка как неродного.....	296
<i>Хусравбекова Б.Д.</i> Методикаи муайян кардани қобилияти тафриқавии саволҳои тест аз фанни забони олмонӣ.....	305

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ - HISTORY

<i>Мирақзода Ф.Ю., Азизмуродов М.Р.</i> Нигоҳе ба таърихи пайдоиш ва паҳншавии ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-ифротӣ дар Осиёи Миёна ва Тоҷикистон.....	311
<i>Мирсаидова Г.Т.</i> Оғози робитаҳои байнифарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия.....	320
<i>Низомов А., Аҳмедов З.Ш.</i> Моҳияти таърихии шаҳр ва шаҳрдории Ҳирот дар ташаккул ва рушди ҳунарҳои миллӣ (асри XIV-XV).....	325
<i>Убайдзода Б.А.</i> Рушди муסיқии полифонии тоҷик дар асрҳои XX-XXI.....	331
<i>Саидасанов Ю.Ш.</i> Культура феодального управления обществ запада и востока периода X-XV веков.....	338
<i>Якубовов А.Х., Расулиён К.</i> Возрастание роли театрального искусства в современном обществе.....	345

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмие «Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмие маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифони бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд.

Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифони масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2024. № 3 (55)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Мирақзода Ф.Ю.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Ифтихори А.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Ба ҷоп супорида шуд: 18.09.2024. Ба ҷоп имзо шуд: 21.09.2024.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2024. № 3 (55)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Корректор таджикского языка: Ифтихори А.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Сдано в печать: 18.09.2024. Подписано к печати 21.09.2024.